

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/349436160>

Інтерактивний підхід до вивчення медичної вірусології

Article · February 2021

CITATIONS

0

READS

63

5 authors, including:

O. Raksha-Slusareva

Donetsk National Medical University

157 PUBLICATIONS 9 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Nataiy Syerykh

Донецкий национальный медицинский университет Министерс...

22 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Nina Stryzhak

Донецкий национальный медицинский университет Министерс...

27 PUBLICATIONS 2 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Svitlana Boieva

Donetsk National Medical University

52 PUBLICATIONS 3 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Мікробіологія та фізіологія харчування : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти I-IV рівнів акредитації / В.Д. Малигіна, О.А. Ракша- Слюсарева, Н.О. Попова. –К.: Кондор, 2017. - 242 с [View project](#)

Epidemiology [View project](#)

International Science Group

ISG-KONF.COM

**SCIENCE AND PRACTICE
OF TODAY**

IX

**SCIENTIFIC AND PRACTICAL
CONFERENCE**

16-19 November

Ankara, Turkey

DOI 10.46299/ISG.2020.II.IX

ISBN 978-1-63649-920-8

SCIENCE AND PRACTICE OF TODAY

Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference

Ankara, Turkey
November 16-19, 2020

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

UDC 01.1

The IX th International scientific and practical conference «Science and practice of today» November 16-19, 2020 London, Ankara, Turkey. 695 p.

ISBN - 978-1-63649-920-8

DOI - 10.46299/ISG.2020.II.IX

EDITORIAL BOARD

<u>Pluzhnik Elena</u>	Professor of the Department of Criminal Law and Criminology Odessa State University of Internal Affairs Candidate of Law, Associate Professor
<u>Liubchych Anna</u>	Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine, Scientific secretary of Institute Department of Accounting and Auditing Kharkiv
<u>Liudmyla Polyvana</u>	National Technical University of Agriculture named after Petr Vasilenko, Ukraine
<u>Mushenyk Iryna</u>	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Mathematical Disciplines , Informatics and Modeling. <i>Podolsk State Agrarian Technical University</i>
<u>Oleksandra Kovalevska</u>	Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs Dnipro, Ukraine
<u>Prudka Liudmyla</u>	Odessa State University of Internal Affairs, Associate Professor of Criminology and Psychology Department.
<u>Slabkyi Hennadii</u>	Doctor of Medical Sciences, Head of the Department of Health Sciences, Uzhhorod National University.
<u>Marchenko Dmytro</u>	Ph.D. in Machine Friction and Wear (Tribology), Associate Professor of Department of Tractors and Agricultural Machines, Maintenance and Servicing, Lecturer, Deputy dean on academic affairs of Engineering and Energy Faculty of Mykolayiv National Agrarian University (MNAU), Mykolayiv, Ukraine
<u>Harchenko Roman</u>	Candidate of Technical Sciences, specialty 05.22.20 - operation and repair of vehicles.

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Fedoruk N., Fedoruk Y., Hrebelyk O. THE INFLUENCE OF LACTIC ACID PRODUCT ON QUALITY INDICATORS OF RAW MEAT FOR THE PRODUCTION OF SAUSAGES	3
2.	Kovalov M., Michailova D. PRODUCTIVITY OF EXOTIC SPECIES OF OYSTER MUSHROOMS UNDER THE INFLUENCE OF EM PRODUCTS	23
3.	Бабіч П.О. ПІДВИЩЕННЯ ДОВГОВІЧНОСТІ ФОРСУНОК ДИЗЕЛЬНИХ ДВИГУНІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ	28
4.	Гамаюнова В.В., Федорчук М.І., Хоненко Л.Г. СОРГОВІ КУЛЬТУРИ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЇХ ПОШИРЕННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ	30
5.	Самойленко М.О., Бушилов В.Д., Манушкіна Т.М. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОЩУВАННЯ КЛОНОВОЇ ПІДЦЕПИ PUMISELECT У РОЗСАДНИКАХ	36
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
6.	Грищук Ю.М. ОРГАНІЗАЦІЯ КУРСОВОГО І ДИПЛОМНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 192 “БУДІВНИЦТВО ТА ЦИВІЛЬНА ІНЖЕНЕРІЯ”.	41
7.	Петриковська А.А. БУДІВНИЦТВО ХМАРОЧОСІВ	44
8.	Фостащенко О.М., Рогожніков Р.Є., Фостащенко Д.О. БУДІВЕЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ БУДІВЕЛЬ ХХІ СТОЛІТТЯ В ГАЛУЗІ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ ТА КЛІМАТИЗАЦІЇ	49
ART HISTORY		
9.	Якименко В.В. СТАНОВЛЕННЯ БЛЮЗУ ЯК ЖАНРУ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	53
BIOLOGICAL SCIENCES		
10.	Бойко І.В., Дрегваль І.В., Гребцова Л.А. АНАЛІЗ ПОВЕДІНКОВИХ РЕАКЦІЙ ЩУРІВ ПРИ МОДЕЛЮВАННІ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЇ ПАТОЛОГІЇ РІЗНОГО ГЕНЕЗУ	58

11.	Воровка В.П., Трегуб І.Ю. БОТАНІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ФЛОРИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІЇ ДНІПРОВСЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОРИДОРУ	63
12.	Лобань Л.О., Свинобой І.В. НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА АГРОБІОСТАНЦІЯ НІЖИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ	68
13.	Осаволюк І.О., Андрушко Р.В., Долішня І.І. ВПЛИВ АНТИГІБЕРЕЛІНОВИХ ПРЕПАРАТІВ НА ЛАБОРАТОРНУ СХОЖІСТЬ НАСІННЯ РЕДИСУ	71
14.	Федорова Е.Ю., Тарасенко М.Г. РОЛЬ ТРАНСПОРТНЫХ АТФАЗ В БИОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ	74
CHEMICAL SCIENCES		
15.	Golub E., Golub N., Gomonaj V. SYNTHESIS OF ETHYLENE ON DIFFERENT CATALYSTS AND WAYS OF ITS USE	78
ECONOMIC SCIENCES		
16.	Bondarenko-Berehovych V. OVERVIEW OF THE PHENOMENON OF INTERPRETATION OF ECONOMIC SECURITY IN THE MODERN WORLD	80
17.	Braslavets T. PRACTICE OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES	83
18.	Stryzhak D. FEATURES OF ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES	86
19.	Ананьєва Н.О. ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ	88
20.	Артюх О. В., Глушаченко А.І. УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ	93
21.	Борисюк В.М., Булат Г.В. ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	97

22.	Воронкова Т.Є., Мельник А.О. ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ	100
23.	Графська О.І., Коркуна І.І., Бордун О.В., Євдощенко О.В. ЗАКОНОДАВЧА ОСНОВА ФІКСОВАНОЇ ДОХІДНОСТІ ЦІННИХ ПАПЕРІВ НА РИНКУ ОБЛІГАЦІЙ ВНУТРІШНІХ ДЕРЖАВНИХ ПОЗИК	105
24.	Кобзев І.В., Косенко В.В., Мельников О.Ф. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ	111
25.	Ковалишин О.Ф., Ковалишин С.Й., Шпик Н.Р. ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	116
26.	Коломієць А.А. СИСТЕМА ЦІНОВИХ ЗНИЖОК, ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЦІНОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА	119
27.	Королук І.А. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ	124
28.	Костенко А.А. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ	128
29.	Макаренко О.І., Ткачук О.О. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗМІНИ РІВНЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ НА ОБСЯГ ТА СТРУКТУРУ ЇХ ВИТРАТ	132
30.	Мирошниченко Г.Б., Лабузова Ю.Г. АНАЛІЗ СТАНУ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	135
31.	Мысник Е.П. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В КОМПАНИЯХ СТРАН БЛИЖНЕГО ВОСТОКА	139
32.	Навроцький Я.Ф. ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСКОЮ ТЕХНІКОЮ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА У РОСЛИННИЦТВІ	144

33.	Омецінська І.Я. ОБЛІК ЯК ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА ДЛЯ РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СОЦІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА	149
34.	Панькова О.В., Шастун А.Д., Паньков Д.В. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПРОЦЕСАХ ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ТА ЗАГРОЗАМ ПАНДЕМІЇ COVID-19 У ТРУДОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	152
35.	Петрищенко Н.А., Пандас А.В. АКТУАЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ДЛЯ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА	155
36.	Ревуцкая А.А. ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ	158
37.	Сагун А., Федорко В., Зозуля А. ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ	164
38.	Самошкіна І.Д., Моїсеєнко С.М. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ	169
39.	Третяк А.М., Кравчук Т.Ю., Юсипенко О.М. ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ВОДООХОРОННИХ ЗОН І ПРИБЕРЕЖНИХ СМУГ У МІСТАХ	172
40.	Третяк В.М., Ляшинський В.Б. ІНОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НЕТРАДИЦІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ	177
41.	Трушкіна Н.В., Шкригун Ю.О. ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ В ТУРЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	181
GEOGRAPHICAL SCIENCE		
42.	Васалатій Н.В., Калініченко Є.В., Стенгач О.В. ПРОГНОЗ ПОГОДИ ЗА МІСЦЕВИМИ ОЗНАКАМИ	187
43.	Запотоцька В.А., Гнатюк С.С. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗМІН РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ ТА БРЕСТСЬКОЇ ОБЛАСТІ БІЛОРУСІ	192

44.	Матуз О.В., Мисько В.З. КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНА ОЦІНКА СТРУКТУРИ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКЕ ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО»	198
45.	Патійчук В.О., Павловська Т.С., Ціпошук С.А. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В ТУРЕЧЧИНІ	204
46.	Чабанчук В.Ю., Ващук К.М. ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОГРАФІЧНОЇ МЕРЕЖІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	210
GEOLOGICAL SCIENCES		
47.	Матківський С.В. ВПЛИВ ТЕМПУ ВИДОБУТКУ ГАЗУ НА ПРОЦЕС ОБВОДНЕННЯ СВЕРДЛОВИН ПРИ НАГНІТАННІ ДІОКСИДУ ВУГЛЕЦЮ В ПРОДУКТИВНІ ПОКЛАДИ	215
HISTORICAL SCIENCES		
48.	Robak I., Alkov V. SEXUALITY OF STUDENTS AND MASTURBATION: SCALE AND NATURE OF THE PROBLEM IN KHARKIV AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY	219
49.	Бакалець О.А., Курок О.І. ДО ПРОБЛЕМИ ПОШИРЕННЯ СРІБНИХ ДЕНАРІЇВ РИМСЬКОГО ІМПЕРАТОРА МАРКА АВРЕЛІЯ (161–180) НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ	221
JOURNALISM		
50.	Грищук А.Т. ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ТИПІВ ІНТЕРВ'Ю	226
LEGAL SCIENCES		
51.	Demidova E. PHILOSOPHICAL ISSUES OF FORENSIC ACTIVITY	231
52.	Yehorova V. ASPECTS OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION IN NATIONAL LEGISLATION	234
53.	Андрійчук Б.І. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА ТКАНИН: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ	236

54.	Атаманов О.М. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВРУЧЕННЯ ПИСЬМОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ	239
55.	Войненко А.В. «ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ»	245
56.	Денисенко С. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СПРОЩЕННЯ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ МИТНИХ ПРОЦЕДУР	250
57.	Діренко М.С. ПОНЯТТЯ СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ	254
58.	Дувінг В.О., Головка А.О., Устинова І.П. ПИТАННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ У ПОДАТКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ	258
59.	Калінніков О.В. СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA)	261
60.	Кулак Н.В., Мальований Д.В. ПРИНЦИП НЕЗВОРОТНОСТІ ДІЇ ЗАКОНУ В ЧАСІ	267
61.	Ласкевич Р.Л. ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ДЛЯ ВИРШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ	271
62.	Лесько А.М. ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	274
63.	Лук'янчук Н.М. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ У ГАЛУЗІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ТЕОРЕТИКО - ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	279
64.	Мозолєв О.Є. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ВИПАДКАХ ПРИДБАННЯ НИМИ ТОВАРІВ НЕНАЛЕЖНОЇ ЯКОСТІ	282

65.	Новосад Р.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ	286
66.	Памірський М.А. ПРОБЛЕМА ВПЛИВУ ЗАКОНОДАВСТВА УРСР НА СУЧАСНУ ЮРИСПРУДЕНЦІЮ	289
67.	Романова А.С. ФІЛОСОФІЯ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	293
68.	Сидоренко А.С. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	297
69.	Сіда С.С. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	299
70.	Спасун О.П. ПОНЯТТЯ ЗБИТКІВ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	302
71.	Устинова І.П., Ткаченко Є.М. РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ТА СТРАТЕГІЇ ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВАНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ В УКРАЇНІ	305
72.	Хатнюк Н.С., Дуброва Ю.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ	308
73.	Хатнюк Н.С., Бехтер В.М. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАВДАТКУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ	313
74.	Хатнюк Н.С., Пентіло Д.В. ЗАВДАТОК ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ	317
75.	Шевченко О.О., Кулак Н.В., Шевченко Т.О. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	321

76.	Шевчук О.М. ЗАХОДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАПОБІГАННЯ ПОШИРЕННЮ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ	325
77.	Шуп'яна М.Ю. ПОКРАННЯ У ВИДІ УВ'ЯЗНЕННЯ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ АВСТРИЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ 1852 РОКУ)	329
78.	Щетініна Т. О., Гончарова А. С. РОЛЬ АДВОКАТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	335
MANAGEMENT, MARKETING		
79.	Гессаль В. СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ	339
80.	Лісова Т. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ НА ОСНОВІ УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ	343
81.	Перевертень К.В., Лелека О.О. РОЛЬ УПАКОВКИ В СУЧАСНОМУ МАРКЕТИНГУ	345
MEDICAL SCIENCES		
82.	Antsupova V., Lastivka I., Brisevac L. IMPORTANCE OF PRENATAL FETAL SCREENING IN DIAGNOSING ANEUPLOIDYA: THE CLINICAL CASE OF EDWARDS SYNDROME	348
83.	Hryhorieva O., Mamai I. ELECTRON MICROSCOPIC FEATURES OF THE HIPPOCAMPAL FORMATION DEVELOPMENT IN POSTERITY OF FEMALE RATS AFTER PGE2 INJECTION FOR LABOR INDUCTION	352
84.	Kulishov S. GRAPHIC MODELING OF CHOLELITHIASIS DIAGNOSIS AND TREATMENT	356
85.	Rykalo N., Oliynyk Y. DISORDER OF THE KIDNEYS' GLOMERULI AT CHRONIC TOXIC CCL4-INDUCED HEPATITIS IN RATS AND WITH PATHOGENETICAL TREATMENT	362

86.	Rykalo N., Romanenko I. EFFECT OF CORVITIN ON OXIDATIVE STRESS AND THE STATE OF THE ANTIOXIDANT SYSTEM OF RATS WITH ACUTE ETHANOL-INDUCED INJURY OF THE LIVER	365
87.	Slyusarev O., Raksha-Slyusareva O., Drupp Y. METHOD OF CORRECTION OF WATER-SALT METABOLISM IN WHITE RATS AFTER OVARIECTOMY	368
88.	Tashchuk V., Nesterovska R. A PRACTICAL APPROACH FOR THE USE OF HEMATOLOGICAL INDICES IN HEART FAILURE	372
89.	Yashchenko A., Yashchenko D. PREVENTIVE SCREENING IN MINING WORKERS AND PREDICTING THE DEVELOPMENT OF OCCUPATIONAL RADICULOPATHY	375
90.	Антонова-Рафі Ю., Худецький І., Єпанешнікова Д. ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ЗА ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ДЛЯ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ПРОБЛЕМАМИ ХРЕБТА ПРИ ВИРАЖЕНОМУ БОЛЬОВОМУ СИНДРОМІ	377
91.	Білаш С.М., Коптев М.М., Олійніченко Я.О. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ МОРФОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	385
92.	Донченко С.В., Половик О.Ю., Рожнов В.Г. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В РЕГІОНАХ ЧЕРВОНОЇ КАРАНТИННОЇ ЗОНИ	388
93.	Замятін П.М., Замятін Д.П., Крицак В.В. ЛІКУВАЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНА ТАКТИКА У ПОРАНЕНИХ ІЗ АБДОМІНАЛЬНИМИ УШКОДЖЕННЯМИ	390
94.	Коваль Я.В., Пирог-Заказникова А.В., Коваль Ю.П. ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ СТОМАТОЛОГІЧНІЙ АКАДЕМІЇ	396

95.	Лоскутова Т.О. МАРКЕРИ ОКСИДАТИВНОГО СТРЕСУ ТА АНТИОКСИДАНТНОГО ЗАХИСТУ ПРИ РАННІЙ ТА ПІЗНІЙ ПРЕЕКЛАМПСІЇ ВАГІТНИХ	399
96.	Мигаль О.О. ОЦІНКА МІСЦЕВОГО ІМУНІТЕТУ ПОРОЖНИНИ РОТА У ХВОРИХ НА ГЕНЕРАЛІЗОВАНИЙ ПАРОДОНТИТ ІЗ ХРОНІЧНОЮ РЕВМАТИЧНОЮ ХВОРОБОЮ СЕРЦЯ	405
97.	Нікольська К.І., Семенова Я.О., Бутенко Г.М. ПІДВИЩЕННЯ ВИЖИВАНOSTІ ЛЕТАЛЬНО ОПРОМІНЕНИХ МИШЕЙ ТРАНСПЛАНТАЦІЄЮ ГЕМОПОЕТИЧНИХ СТОВБУРОВИХ КЛІТИН І ПРОГЕНІТОРІВ, ПРЕІНКУБОВАНИХ З МУЛЬТИПОТЕНТНИМИ СТРОМАЛЬНИМИ КЛІТИНАМИ ТИМУСА	408
98.	Нікольська К.І., Тарануха Л.І., Бутенко Г.М. СТИМУЛЯЦІЯ ІМУНОБІОЛОГІЧНОЇ І РЕГЕНЕРАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ТРАНСПЛАНТОВАНИМИ ЛЕТАЛЬНО ОПРОМІНЕНИМ МИШАМ СИНГЕННИМИ ГЕМОПОЕТИЧНИМИ СТОВБУРОВИМИ КЛІТИНАМИ І ПРОГЕНІТОРАМИ, ПРЕІНКУБОВАНИМИ IN VITRO З МУЛЬТИПОТЕНТНИМИ СТРОМАЛЬНИМИ КЛІТИНАМИ ТИМУСА	411
99.	Павліченко О.Ф. ПРОФІЛАКТИКА ХВОРОБ ОКА ТА ЙОГО ПРИДАТКОВОГО АПАРАТУ У ПРАЦІВНИКІВ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ	414
100.	Полковніков О.Ю., Тяглий С.В. МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ АНГІОСПАЗМУ ПРИ ЕНДОВАСКУЛЯРНОЇ ОККЛЮЗІЇ АРТЕРІАЛЬНИХ АНЕВРИЗМ В ГОСТРОМУ ПЕРІОДІ СУБАРАХНОЇДАЛЬНОГО КРОВОВИЛИВУ	418
101.	Рейзвіх О.Е. Шнайдер С. А. ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯ ПРОГЕНАЛ- ГЕЛЮ НА СТАН ПАРОДОНТУ	420

102.	Соболь В.О., Мошковська Ю.О., Луценко А. О. СТАН ДОФАМІНЕРГІЧНОЇ ТА РЕНІН- АНГІОТЕНЗИН -АЛЬДОСТЕРОНОВОЇ СИСТЕМИ У ХВОРИХ НА АРТЕРІАЛЬНУ ГІПЕРТЕНЗІЮ З СУПУТНІМ ОЖИРІННЯМ	423
103.	Соловійова О.І. ОСОБЛИВОСТІ ЛАБОРАТОРНИХ ПОКАЗНИКІВ КРОВІ, СЕЧІ ТА МОКРОТИННЯ ПРИ ТУБЕРКУЛЬОЗИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	426
104.	Тяглий С.В., Полковніков О.Ю. УСКЛАДНЕННЯ ПЕРКУТАННОЇ ВЕРТЕБРОПЛАСТИКИ ТА ЇХ ПРОФИЛАКТИКА	431
105.	Філик О.В. ЛІКУВАННЯ КЛІНІЧНО ЗНАЧИМИХ ПОРУШЕНЬ ГЕМОДИНАМІКИ У ДІТЕЙ З ГОСТРОЮ ДИХАЛЬНОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ	433
106.	Харламова А.В., Богоявленська В.Ф., Бичова О.Г. ГІГІЄНІЧНЕ НОРМУВАННЯ ТА МЕТОДИКА ВИМІРЮВАННЯ МАСОВОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ДІЗОДЕЦИЛАДИПНАТУ В ПОВІТРІ РОБОЧОЇ ЗОНИ	435
107.	Чередніченко Н.А. СТАН ОКРЕМИХ ПОКАЗНИКІВ АЛЕРГОЛОГІЧНОЇ ТА ПУЛЬМОНОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 2013-2019РР.	438
PEDAGOGICAL SCIENCES		
108.	Barantsova I., Tkach M. ASSESSMENT TECHNIQUES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION	440
109.	Bartienieva I., Nozdrova O. WAYS OF FORMATION OF KEY EDUCATIONAL COMPETENCIES OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS DURING THE STUDY OF THE DISCIPLINE "ART PEDAGOGY"	443
110.	Fedyna-Darmokvhal W. PREPEARING TEACHERS IN THE TURKISH EDUCATION SYSTEM	448
111.	Hlazova V., Haran N., Sliptsova N. ФОРМУВАННЯ ІКТ-КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТЮТОРІВ У ДИСТАНЦІЙНІЙ ОСВІТІ	451

112.	Hromova N., Karasova L. TEACHERS' AND STUDENTS' MIND-SET GAPS IN AN ENGLISH LEARNING ENVIRONMENT: THE RESULTS OF MIND-SET TEST	455
113.	Zamsha A. PROBLEMS OF BIMODAL-BILINGUAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT CREATING	460
114.	Антонюк О.П. ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ОНЛАЙН-КУРСІВ ДЛЯ СТУДЕНТІВ МАТЕМАТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	463
115.	Бабух Н.В., Березовська Н.О. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕРНЕТУ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ МЕДИЧНОГО ПРОФІЛЮ: ПЕРЕВАГИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	467
116.	Балаховська Ю.М. ПРОБЛЕМА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ В МЕТОДИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ О.Р. МАЗУРКЕВИЧА	470
117.	Гунько С.О., Якшин Т.С. ДОСВІД ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ЗАСТОСУВАННІ ПРИНЦИПІВ ЄКТС У АКАДЕМІЧНІЙ ПРАКТИЦІ СТУДЕНТІВ-ЕКОЛОГІВ	474
118.	Каленик М.В. ПОГЛЯДИ НА СТРУКТУРУ УРОКУВ СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	479
119.	Капінус О.С. КОНЦЕПЦІЯ ТА КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НА ЕТАПІ ПЕРВИННОЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ	484
120.	Колесник О.В., Голева Т.В., Марценюк Н.М. ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ	489
121.	Котляренко С.В. САМОСТІЙНА РОБОТА В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ	495

122.	Красильников А.А. ТЕХНОЛОГИЯ БЛОЧНО-МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ	498
123.	Левченко Ф.Г. СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ	504
124.	Лубышев Е.А., Лубышева Г.С. ДИАГНОСТИКА И КОРРЕКЦИЯ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ МОЛОДЫХ БОЙЦОВ СМЕШАННОГО СТИЛЯ НА СОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ЭТАПЕ СПОРТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ	506
125.	Максименко М.І. СУЧАСНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЛОГІКО- МАТЕМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	512
126.	Окаєвич А.В. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ОФЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	516
127.	Павленко О.М. ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ТУРЕЦЬКИХ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ В ЗВО УКРАЇНИ	519
128.	Полюк І.С. РОЛЬ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ	522
129.	Прокопенко Л.І., Погосова Н. В. ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ	524
130.	Романенко С.С., Ладиненко С.С. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СПОРТИВНОГО ВІДБОРУ ТА МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РУХОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЮНИХ ВОЛЕЙБОЛІСТІВ НА ЕТАПІ ПОЧАТКОВОЇ ПІДГОТОВКИ	528

131.	Сірий О.М., Янков С.В. МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.	532
132.	Терзі П.П., Долінський Д.Р. СПОРТИВНО-ТЕХНІЧНА ПІДГОТОВКА ЮНИХ ФУТБОЛІСТІВ	536
133.	Шелест Л.Ю., Білогурова О.А. ВИКОРИСТАННЯ МЕДІАРЕСУРСІВ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ	539
134.	Ясеницька Ж.В. ДИЗАЙН ЯК СКЛАДОВА ХУДОЖНЬО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ ХУДОЖНИКА-ПЕДАГОГА	542
PHARMACEUTICAL SCIENCES		
135.	Погосян О. Г., Полуян С. М., Ахмедов Е. Ю. ВИВЧЕННЯ МЕТОДІВ ІЗОЛЮВАННЯ ЦИГАЛОТРИНУ З ОБ'ЄКТІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ	547
PHILOLOGICAL SCIENCES		
136.	Chulanova H., Ovcharenko M., Savchenko A. PECULIARITIES OF CONSTRUCTION OF THE STATEMENTS GIVEN BY BRITISH OFFICIALS ON CORONAVIRUS (2019-NCOV)	550
137.	Mahomedova O. AFFIXED INNOVATIONS IN ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGICAL SYSTEM	555
138.	Доманова О.В. ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	558
139.	Калитюк С., Денисюк В. ЗАПОЗИЧЕННЯ З ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В «ІСТОРІИ РУСОВЪ»	561
140.	Німенко Н. БАРОКОВА СТИЛІСТИКА КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСІВ XVIII СТ.	564

141.	Ситник Крістіна Олександрівна ЕМОЦІЙНІСТЬ У МОВЛЕННІ ТА ЕМОТИВНІСТЬ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ	567
142.	Сіукаєва К., Денисюк В. ПРОСТІ КВАНТИТАТИВИ В ЛІТОПИСІ САМОВИДЦЯ	570
PHILOSOPHICAL SCIENCES		
143.	Пісна Ю.В. ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ В ДОСЛІДЖЕННЯХ К. ХОРНІ: НОРМА І ПАТОЛОГІЯ	573
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
144.	Марцінків М.В., Лабачук О.В., Витвицька Н.М. СИМЕТРИЧНІ ПОЛІНОМИ	577
POLITICAL SCIENCE		
145.	Кравчук О.Ю. АКТУАЛЬНІ ВОЄННІ ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ТА БЕЗПЕКОВОМУ ПРОСТОРУ	581
146.	Тихоненко І. В., Уранова В.С. ВІДНОСИНИ АФГАНІСТАНУ З ПАКИСТАНОМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОСТАФГАНСЬКОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ	586
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
147.	Hoshovska D., Hoshovsky Y., Finiv O. SELF-ACCPTANCE AS A DETERMINANT OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL IDENTITY IN CHILDREN WITH FAMILY DEPRIVATION	591
148.	Іванова П.Є. ПОВЕДІНКА МОЛОДІ З РИСАМИ ВІКТИМНОСТІ В ІНТЕРНЕТІ	594
149.	Комарніцька Л.М. ГАДЖЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК СУЧАСНА ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	598
150.	Литвин Н.Г., Присич В.Ю. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ АРТ-ТЕРАПИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЕЕ В ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПСИХОЛОГА	601
151.	Назаревич В.В. СИСТЕМА КОРЕКЦІЙНОГО СУПРОВОДУ ОСТРАКІЗОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ	605

152.	Траверсе Т.М. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ В ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ	609
153.	Федик О.В. СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ У СТРУКТУРІ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ	613
154.	Шпортун О., Матвеев О. ДО ПИТАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ КАРТИНИ ХВОРОБИ	616
SOCIOLOGICAL SCIENCES		
155.	Ващенко О.М. МЕДІАОСВІТНІЙ ВИМІР ДИТЯЧИХ МЕДІЙ НА ПРИКЛАДІ «КАЗКОЗВУК»)	620
156.	Максименко О.О. СПРИЙНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ І ШЛЯХІВ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ УКРАЇНЦЯМИ ТА ЄВРОПЕЙЦЯМИ	623
157.	Чубіна Т.Д., Коротяєва Л.М. ГРУПОВІ НОРМИ І ГРУПОВІ САНКЦІЇ	628
TECHNICAL SCIENCES		
158.	Hrytsanchuk A., Ilchyshyn V., Tkachuk O. ESTABLISHING THE EFFICIENCY OF FLOODING FOR OIL FIELDS	633
159.	Senyk I., Butenko O., Barsukov V. THIN CARBON-BASED COMPOSITE FILMS FOR MICROWAVE SHIELDING	635
160.	Sotnikov A., Yeromina N., Petrov S. STUDY OF THE ACCURACY CHARACTERISTICS OF AN INFORMATION EXTRACTION SYSTEM UNDER CONDITIONS OF A PRIORI UNCERTAINTY ABOUT THE INFORMATIVE PARAMETERS OF OBJECTS ON THE SIGHTING SURFACE	637
161.	Інюткін І.В. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО- ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ РОЗРОБКИ УРАНОВИХ РОДОВИЩ З ЗАСТОСУВАННЯМ САМОХІДНОГО ОБЛАДНАННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ	641

162.	Карпушенко О.Г., Савченко К.Л. ПЕРЕДОВІ ТЕХНОЛОГІЧНІ РІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМПЕНСАЦІЇ РЕАКТИВНОЇ ПОТУЖНОСТІ	645
163.	Коваленко Ю.Л., Суходоля П.В. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ЭКОЛГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭНЕРГОНОСИТЕЛЕЙ ДЛЯ ТЕПЛОСНАБЖЕНИЯ ЗДАНИЙ	650
164.	Колодяжний О.М., Кульбовський І.І. ІНФОРМАЦІЙНО-ВИМІРЮВАЛЬНІ СИСТЕМИ В ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЕКТАХ ТРАНСПОРТУ	656
165.	Поповіченко С.А., Кошель Г.В. АНАЛІЗ СПОСОБІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АВТОМАТИЧНИХ ЗАВАНТАЖУВАЛЬНИХ ОПРИСТРОЇВ ДЛЯ ЗАГОТІВОК ЛИСТОВОГО ТИПУ	659
166.	Рожнова Т., Бекіров А., Кареліна К. ПРОГНОЗУВАННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ НА ОСНОВІ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖІ	663
167.	Семерак М.М., Кузьміч М.О. ТЕМПЕРАТУРНЕ ПОЛЕ І ПЕРЕМІЩЕННЯ В КУЛЬОВОМУ ТЕПЛОВИДІЛЯЮЧОМУ ЕЛЕМЕНТІ	665
168.	Сиза О.І., Городиська О.В., Ребенок Є.В. ІНГІБІТОРНИЙ ЗАХИСТ ОБЛАДНАННЯ ПОХІДНИМИ ІМІДАЗОЛУ	667
169.	Сінтюрьова М.Є., Кульбовський І.І. СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ УПРАВЛІННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ В ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЕКТАХ ТРАНСПОРТУ	672
170.	Скребкова А.В., Братковська К.О. ОЦІНКА МОЖЛИВОСТІ УЧАСТІ СПОЖИВАЧА ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В РЕГУЛЮВАННІ ГРАФІКІВ ЕЛЕКТРИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ	674
171.	Тромбола М.І., Мулеса О.Ю. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ ДОДАТКУ ДЛЯ СУПРОВОДУ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ КОМПАНІЇ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ	677

TOURISM		
172.	Sikirda Y. APPLIED ASPECTS OF APPLICATION OF THE NEWEST INFORMATION TECHNOLOGIES IN UKRAINIAN TOURIST BUSINESS	679
173.	Smyrnov I. PROBLEMS OF RESTAURANT BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE IN PANDEMIA COVID-19 CONDITIONS	684
174.	Грабар М.В., Лакатош І.В. КУРОРТ ДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ МИРГОРОД: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	689
175.	Симоньянц С.М. ГАСТРОНОМІЧНІ ФЕСТИВАЛІ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ	693

THE INFLUENCE OF LACTIC ACID PRODUCT ON QUALITY INDICATORS OF RAW MEAT FOR THE PRODUCTION OF SAUSAGES

Fedoruk Nataliya

Candidates of Agricultural Sciences
Bila Tserkva National Agrarian University, UKRAINE

Fedoruk Yriy

Candidates of Agricultural Sciences
Bila Tserkva National Agrarian University, UKRAINE

Hrebelnyk Oksana

Candidates of Technologies Sciences
Bila Tserkva National Agrarian University, UKRAINE

Conducted research pertains to technologies of animal products processing and the development of biotechnological methods for stabilizing microbial and enzymatic biological leaven for meat. The effect of processing raw meat with lactic acid product – yogurt on the moisture retaining capacity was experimentally established. With the highest titratable acidity of yoghurt 100-110 °T.

Smoked sausages are different from other sausage products by their complexity, durability of technological process of production, high functional and consumer characteristics and ability for long-term storage. The excellent quality of smoked sausages determines its competitiveness in the market and makes it the most attractive to the consumer [1]. The production consists of a number of technological operations including: preparation, salting or pickling, grinding of raw materials, preparation of the mixture, syringing; sedimentation of minced meat; smoking; drying; packaging and storage of the ready product [2].

Bacteria play an important function in the processing of raw meat for sausages, forming the desired microflora, which greatly contributes to the formation of the necessary technological and sensory qualities and prolong the storage of the finished product [3, 4].

Therefore, the purpose of our research was to investigate the effect of bacterial leaven for yogurt on the qualitative indices of raw meat.

When yogurt is used as a leaven, the level of lactic microflora content is of particular importance, which affects the quality of the product and its expiration date. Therefore, we investigated the quantitative and qualitative composition of lactic acid bacteria in raw materials.

A regularity has been found that the higher the titratable acidity of yogurt as a marinade, the greater the number of lactic acid bacteria in the meat after pickling.

In the control where saline was used to process the raw material, the moisture retaining capacity was 54.01% for pork and 64.02% for beef. In the first experimental group, this index was on 1.88% lower than in the control. An increase in the titratable acidity of yoghurt (80-90 °T) affected the meat's moisture retaining capacity, so index was less than in the control on 1.21 %. At the highest titrated acidity the moisture retaining capacity was inferior to control on 2.13 %. Indices of water retaining capacity of beef had the same tendency as pork and accounted 64.02% in the control, I-III experimental groups 62.73-63.92%, which was inferior to the control indicators on 1.29 and 0.1 %.

Meat consistency is mainly influenced by its tenderness, juiciness and softness. Scientists have found that the above mentioned technological indicators and commodity properties depend on the moisture retaining characteristics of meat [5]. Therefore, the study of these properties of meat during storage is of great practical importance.

The influence of the treatment of raw meat with bacterial leaven on the moisture retaining capacity was noted. At the highest titrated acidity 100-110 °T the moisture retaining capacity of pork and beef was inferior to meat treated with saline on 3.9 and 2.7% and was 51.5 and 62.7%.

REFERENCES

1. Hayek S.A., Ibrahim S.A. Current limitations and challenges with lactic acid bacteria: a review. *Food and Nutrition Sciences*. – 2013 - № 4. P. 73–87.
2. Wedajo B. Lactic acid bacteria: benefits, selection criteria and probiotic potential in fermented food. *J Prob Health*. – 2017 - № 3. 129 p.
3. Cappelo M.S., Zapparoli G, Logrieco A, et al. Linking wine lactic acid bacteria diversity with wine aroma and flavour. *Int J Food Microb*. – 2017. - № 43. P. 16–27.
4. Kıvanç M, Yapıcı E. Kefir as a probiotic dairy beverage: determination lactic acid bacteria and yeast. *Intern J Food Engin*. – 2015 - № 1 (1). p. 55–60.
5. Palla M, Cristani C, Giovanneti M, et al. Identification and characterization of lactic acid bacteria and yeasts of PDO Tuscan bread sourdough by culture dependent and independent methods. *Intern J Food Microb*. – 2017 - № 250. P. 19–26.

PRODUCTIVITY OF EXOTIC SPECIES OF OYSTER MUSHROOMS UNDER THE INFLUENCE OF EM PRODUCTS

Kovalov Mykola

PhD of Agriculture, Head of scientific laboratories of Industrial mushroom growing and technologies for protection of cultivated mushrooms and Hydroponic vegetable growing in a dome greenhouse. Senior lecturer at the Department of Geoponics
Central Ukrainian National Technical University

Michailova Daria

University student,
Central Ukrainian National Technical University

In Ukraine the share of industrial cultivation of exotic species of mushrooms is 2.5% of the total. Pink oyster mushroom or Flamingo (*Pleurotus djamor*) and Ilmak or Golden oyster mushroom (*Pleurotus citrinopileatus*) are no exception. Both mushrooms are quite rare edible mushrooms with a pleasant taste and original aroma. With intensive cultivation of exotic species of oyster mushrooms, it is possible to get a high quality environmentally friendly product. Oyster mushrooms are basidiomycetes in which fungal fruits consist of a cap that smoothly evolves into a stipe [1, p. 49].

The scheme of the experiment:

- 1) Soaking the straw substrate in water with the addition of lime carbonate in the amount of 1 g/l at the ambient temperature of 25 °C for 36 hours (control);
- 2) Soaking the straw substrate in 1.5% working solution of EM Bioactive at the ambient temperature of 25 °C for 36 hours;
- 3) Soaking the straw substrate in 1.5% working solution of EM Agro at the ambient temperature of 25 °C for 36 hours;
- 4) Soaking the straw substrate in 1.5% working solution of EM Bokashi at the ambient temperature of 25 °C for 36 hours.

EM Agro is the substance of live cultures of Effective Microorganisms, which include: lactic acid, photosynthesizing, nitrogen fixing, yeast, actinomycetes, sugar cane molasses, water;

EM Bioactive is a special complex of live cultures of Effective Microorganisms which includes: photosynthetic, lactic acid, yeast, actinomycetes, nitrogen-fixing, sugar cane molasses, water. The difference between EM Agro and EM Bioactive is the method of activation.

EM Bokashi is a special complex containing Effective Microorganisms: lactic acid, photosynthetic, yeast, actinomycetes.

The accounting unit is one bag measuring 35x90 cm, filled with substrate (7 kg). Repeatability is fourfold.

The presence of nutrients such as total content of nitrogen and phosphorus are the factors that limit the colonization of the substrate and also directly affect the level of fruiting [2, p.79]. Thus, the total content of nitrogen and phosphorus on the same type of substrates with the cold method of treatment using EM products did not change. At the same time, in the control variants, the value of these indicators was almost twice smaller. This is primarily due to the increase in substrate moisture due to the application of lime carbonate (Table 1.).

Table 1.

Dependence of the main indicators of substrates on the methods of their treatment

Type of treatment	Indicator*		
	Total content of nitrogen, %	Total content of phosphorus, %	pH
1 (control)	0,2/0,17	0,18/0,15	7,9/7,9
2	0,56/0,48	0,53/0,46	5,6/5,8
3	0,55/0,48	0,54/0,45	5,5/5,6
4	0,65/0,55	0,57/0,49	5,7/5,8
HIP _{0,95} : general	0,81		
by factor A	0,41		
by factor B	0,57		

* Note: the value for barley straw is the numerator, and the value for wheat straw is the denominator.

During the period of oyster mushroom cultivation, phenological observations were made: the dates of inoculation and germination of the mycelium, the appearance of fungal fruits; the beginning and end of fruiting of the I and II harvests were noted; biometric measurements: length and diameter of stipes and caps, harvest accounting by weighing foulings of fungal fruits. The productivity of exotic species of Oyster mushrooms was determined on the basis of the ratio of the mass of harvested fungal fruits to the mass of the fermented substrate. Productivity data were processed by the method of analysis of variance by B.A. Dospekhov [3, p. 228]. As a result of the research, the duration of the incubation period and the beginning of fruiting of the studied fungal strains were established (Table 2.).

Table 2.

Dates of beginning of phenological phases of development of Oyster mushroom

Fungal species	Type of substrate	Inoculation date	Complete fouling of the bed by mycelium	Presence of competitive microflora	Appearance of fungal fruits, days after inoculation	Beginning of fruiting of I harvest, days after inoculation
Flamingo (control)	wheat	08.07.2019	35	absent	38	44
	barley	08.07.2019	35	absent	38	44
Ilmak (control)	wheat	08.07.2019	34	absent	39	45
	barley	08.07.2019	34	absent	39	45
Flamingo	wheat	08.07.2019	22	absent	25	31
	barley	08.07.2019	21	absent	24	30
Ilmak	wheat	08.07.2019	21	absent	24	30
	barley	08.07.2019	20	absent	23	30

Complete mycelial fouling of beds with the substrate without treatment with EM products (control) occurred 35 days after inoculation, that is 15 days later. Moreover, local infection with *Trichoderma viride* was observed in all control units [4, p. 37]. It should be noted that the beginning of fruiting on the control beds began 13–14 days later than on the fermented ones, and the degree of their stromal lesions with *Trichoderma viride* ranged from 5 to 25%. This explains the large discrepancy between the periods of fouling and fruiting in the control variants.

When evaluating the effectiveness of the influence of the supply of substrates with nutrients on the productivity of oyster mushrooms, the advantage of the substrate, which was based on barley straw [5, p. 87], was determined. Indicators of the generative stage are given in Table 3.

Table 3.

Biological productivity of fungal beds depending on the method of their treatment

Type of bed treatment	Fungal species	Substrate	Biological productivity		
			Average weight of fouling, g	Cap diameter, cm	Productivity of the I harvest, g/sack
1	Flamingo	wheat	425±50	3-5	850±50
		barley	450±50		900±50
	Ilmak	wheat	425±50	3-6	850±50
		barley	450±50		900±50

Continuation of Table 3.

2	Flamingo	wheat	800±100	5-8	1600±100
		barley	850±100		1700±100
	Ilmak	wheat	800±100	4-8	1600±100
		barley	900±100		1800±100
3	Flamingo	wheat	822±100	5-8	1644±100
		barley	855±100		1710±100
	Ilmak	wheat	800±100	4-8	1600±100
		barley	925±100		1850±100
4	Flamingo	wheat	750±100	5-8	1500±100
		barley	760±100	5-8	1510±100
	Ilmak	wheat	790±100	4-8	1580±100
		barley	830±100		1660±100

The advantage in productivity is due primarily to the increased content of total content of nitrogen and phosphorus in the substrate, which stimulated intensive growth of mycelium and the formation of a large number of fungal fruits. The mass of fungal fruits of the studied species of the Pink Mushroom on barley straw was 1700; 1710; and 1510 g/bag, respectively, which exceeded the total yield of fungal fruits of the control variant by 1.7–2.0 times. For the Golden Mushroom, the yield on barley straw was slightly higher – 1800; 1860 and 1660 g/bag, that is in comparison with the control variants it was 1.8–2.0 times higher. The yield of mushroom beds using EM Bokashi was slightly lower than with EM Agro and EM Bioactive. In our opinion, this is due to the specifics of the product itself, because the fungal bed of the fourth variant sometimes showed the germination of mycelial grains, which ultimately affected the reduction in productivity of fungal fruits.

The analysis of biological productivity and fruiting time clearly shows the benefits of the fermented substrate. The weight of fungal fruits was also greater than 900 ± 200 g against 450 ± 50 . Increase in fruiting of one bed developed by us by the fermentation method using usual technology of 3100 g against 1900 g.

Contrasting differences in productivity, in our opinion, can be explained by the fact that the fermentation of straw substrate by EM-products is not only the breakdown of lignin [6, p. 15], but also complete disinfection. At the same time, the unfermented straw substrate in the control variants only increased the level of acidity of alkaline.

This, in turn, somewhat inhibited the development of competitive microflora, but did not lead to its complete destruction. And the mycelium itself could not completely overcome it.

Thus, considering the afore-mentioned we can draw the following conclusions:

1) Treatment of straw substrate with EM products and layer-by-layer inoculation helps to reduce the time of fouling in the intensive biotechnology for growing Oyster mushroom;

2) Increase of biological productivity of Oyster mushroom introducing the technology of treatment of substrate offered by us promotes fast fouling of the bed by hyphae of a mycelium, due to destruction of hemicellulose and lignin, and also suppression of competitive microflora;

REFERENCES

1. Ovcharuk V. I. (2013). Ekolohichna osoblyvist hlyvy zvychainoi za ekstensyvnogo sposobu vyroshchuvannya [Ecological peculiarity of oyster mushrooms for extensive cultivation method]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine*, 23.18, 48-52 [in Ukrainian].

2. Mironycheva E., & Kyurcheva L. (2010). Kachestvennye kharakterystyky tovarnykh hrybov [Qualitative characteristics of marketable mushrooms]. *Ovoshchevodstvo : zhurnal dlya dachnikov i sadovodov – Vegetable growing: magazine for summer residents and gardeners*. 2, 79-80. [in Russian].

3. Dospekhov B.A. (1985). *Metodyka polevoho opyta (s osnovamy statisticheskoi obrabotki rezul'tatov yssledovaniy) [Methods of field experience (with the basics of statistical processing of research results)]*. 5th edition (revised). Moscow: AGROPromizdat [in Russian].

4. Kovalov M. M., & Reznichenko V. P. (2019). Rozroblennia enerhozaoshchadzhuiuchoi tekhnolohii vyroshchuvannya hlyvy zvychainoi za rakhunok vykorystannia EM-preparativ [Development of energy-saving technology for cultivation of oyster mushrooms due to application of EM solutions]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk: Naukovyi zhurnal. Silskohospodarski nauky – Tavriiskyi Scientific Bulletin: Scientific Journal. Agricultural Sciences*, 108, 34-38 [in Ukrainian].

5. Kovalov M.M., & Mostipan M.I., & Mashchenko Y.V. (2020). Vplyv EM preparativ na formuvannya vrozhayu riznykh shtamiv hlyvy zvychainoyi [Influence of EM products on the formation of productivity of different strains of oyster mushroom]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk: Naukovyi zhurnal. Silskohospodarski nauky – Tavriiskyi Scientific Bulletin: Scientific Journal. Agricultural Sciences*, 111, 83-87. [in Ukrainian].

6. Gaisler L.I. (1989). *Vyrashchivanye hrybov shampyn'onov i veshenky obyknovennoi [Growing champignons and oyster mushrooms]*. Chisinau: [in Russian].

ПІДВИЩЕННЯ ДОВГОВІЧНОСТІ ФОРСУНОК ДИЗЕЛЬНИХ ДВИГУНІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ

Бабіч Павло Олександрович

магістр, Полтавський державний аграрний університет

В наш час ефективність роботи сільськогосподарської техніки визначається не тільки технічним станом їх енергетичних установок, а й умовами експлуатації, рівнем завантаження і тривалістю їх роботи на несталіх режимах.

Показники ефективності використання дизельних двигунів сільськогосподарської техніки визначаються рівнем експлуатаційної надійності і працездатності паливної апаратури, на частку відмов якої припадає 20 ... 50% загальної кількості відмов. При цьому значна частина всіх відмов паливної апаратури відбувається через відмови дизельних форсунок[1].

Надійність дизельних форсунок обумовлена стабільністю показників довговічності і безвідмовності розпилювачів форсунок. Аналіз показує, що в залежності від умов експлуатації ресурс розпилювачів форсунок паливної апаратури (РФПА) становить 1500 ... 2500 мото-годину, а це в кілька разів нижче ресурсу плунжерних пар паливного насоса високого тиску. Низька працездатність пояснюється, перш за все, зміною вихідних властивостей, параметрів форми і геометрії робочих поверхонь.

Метою даного дослідження стало підвищення довговічності дизельних форсунок сільськогосподарської техніки модернізацією голки розпилювача.

Підвищення довговічності форсунок включає наявність гвинтової канавки, виконаної на направляючої частини, яка забезпечує рівномірне спрацювання замикаючої частини з меншою інтенсивністю[1]

Дослідження в першу чергу включало огляд існуючих дизельних форсунок сільськогосподарської техніки, далі на базі цього огляду був проведений аналіз причин зміни довговічності форсунок, впливу режимів роботи дизельних двигунів на показники сільськогосподарської техніки.

Далі було підібрано обладнання для досліду і методику по визначенню параметрів розпилювачів форсунок та елементів і складу дизельного палива. Як результат, було встановлено функціональні залежності основних експлуатаційних показників дизельних форсунок сільськогосподарської техніки від параметрів подачі палива модернізованих форсунок, що враховували такі параметри як перепад тиску, гідроцильність, хід голки і ефективний прохідний перетин розпилювачів форсунок паливної апаратури, якість палива з урахуванням режимів і тривалості експлуатації дизельних форсунок.

Щодо результатів досліджень то модернізована форсунка з новорозробленою голкою розпилювача показала кращі результати ніж базова особливо у таких випробуваннях як пропускну здатність розпилювача форсунок, аналіз форсунок на гідроцильність та випробування ходу голки розпилювачів.

Потрібно зауважити про дослід на ефективний прохідний перетин де модернізована форсунка показала найкращі результати.

Що стосується безпеки та охорони праці такої модернізації то для цього була проведена спеціальна екологічна експертиза та прописана техніка безпеки для різних робіт пов'язаних з цією модернізацією.

Підррахувавши техніко-економічне обґрунтування даної модернізації форсунок, прийшли до висновку, що така операція по підвищенню довговічності форсунок є економічно вигідним[2].

До висновків та порівнянню двох форсунок можна віднести такі позиції:

Одним з перспективних напрямків підвищення довговічності форсунок є вдосконалення властивостей робочих поверхонь прецизійних деталей з урахуванням мінливих умов і режимів експлуатації сільськогосподарської техніки шляхом модернізації деталей розпилювачів форсунок паливної апаратури. Експериментально отримана залежність коефіцієнта опору щілини від обсягу палива в канавці і ступеня забруднення палива.

Темп зниження значення гідрощільності у модернізованих розпилювачів менший, ніж у серійних, що свідчить про рівномірний знос робочих поверхонь напрямної і замикаючої частин розпилювача дизельної форсунки;

Динаміка зміни ефективного прохідного перерізу у модернізованих розпилювачів нижче в порівнянні з серійними.

Хід голки у модернізованих розпилювачів менший, що свідчить про рівномірний знос в замикаючої частини модернізованих розпилювачів з меншою інтенсивністю.

Впровадження запропонованих рішень дозволить отримати економічний ефект та прибутковість[2].

Список використаної літератури

1. Астахов, І. В. Паливні системи і економічність дизелів / І. В. Астахов, Л. Н. Голубков, В. І. Трусков.- М .: Машинобудування, 1990. - 288 с.

2. Гурін, Т.Ю. Підвищення довговічності форсунок автотракторних дизелів модернізацією розпилювачів. дис. ... канд. техн. наук. - Омськ, 2010. - 127 с.

СОРГОВІ КУЛЬТУРИ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЇХ ПОШИРЕННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Гамаюнова Валентина Василівна,

доктор с. – г. наук, професор,
завідувач кафедри землеробства,
геодезії та землеустрою

Федорчук Михайло Іванович,

доктор с. – г. наук, професор,

Хоненко Любов Григорівна,

кандидат с. – г. наук, доцент,
Миколаївський національний аграрний університет

Україна є розвинутою аграрною державою, яка відома в світі високородючими ґрунтами та виробництвом високоякісного зерна. 40% валового продукту України забезпечує саме сільськогосподарська галузь. Із зернових культур тут найбільше виробляють пшениці озимої, ячменю та кукурудзи. Виробництво зерна у обсягах, достатніх для продовольчої безпеки і забезпечення незалежності держави, є пріоритетним завданням аграрної галузі. В останні роки до перспективних зернових культур доцільно включати соргові, у тому числі сорго зернове. Завдяки своїм екологічним особливостям та здатністю економно витратити вологу соргові культури добре адаптуються до посушливих умов. До того ж вони є невибагливими до родючості ґрунтів. Це є важливою ознакою, адже у світі, і в Україні зокрема, в останні роки спостерігається тенденція поступового потепління клімату. Одночасно з наростанням температур, на жаль, посилюються й подовжуються тривалі бездошові періоди, що призводить до зниження врожайності сільськогосподарських культур, та в окремі несприятливі роки до недобору зерна щодо звичайно високих обсягів балансу його виробництва. За цих умов вирішити зазначену проблему можливо за рахунок збільшення площ під стійкими до абіотичних чинників сільськогосподарських культур, зокрема соргових. Наприклад, сорго зернове, що є достатньо цінною і високоврожайною культурою, яка серед зернових посідає п'яте місце за обсягами світового виробництва зерна, проте в Україні соргові рослини поки що займають незначні площі, а рівні їх урожайності навіть не виділяють у балансі окремою строкою.

Кількість держав, що вирощують понад 1 млн т сорго, зросла з 7-ми у 1990 р. до 12-ти в 2014 р., коли до цієї групи долучилися Ефіопія (+ понад 3,3 млн т), Австралія (+ понад 3,3 млн т) і Бразилія (+ понад 2 млн т). Загалом країни - «мільйонери» виростили у 1990 р. 45,4 млн т сорго, у 2014 р. — 49,9 млн т, або

відповідно 79,9 і 72,4% від загальних світових обсягів. Як і щодо інших культур, помітно зросла кількість країн, що займаються вирощуванням сорго – з 94-х до 106-ти [1].

Разом з тим в Україні виробництво соргових культур на даний час повною мірою не задовольняє зростаючих потреб, зокрема у напрямі використання їх як біоенергетичних. В останні роки виробникам пропонують значну кількість високопродуктивних сортів і гібридів соргових культур, проте слід досконало вивчати їх реакцію на складові елементи технології вирощування, у тому числі й з урахуванням кліматичних умов та агресурсу конкретної зони.

Сорго вирощують майже на всіх континентах і в багатьох країнах світу, ця культура високо цінується, передусім за добрі харчові, кормові властивості та посухостійкість, є п'ятою за важливістю зерновою культурою після рису, пшениці, кукурудзи і ячменю. Родом культура з Африки, на даний час є трендовою фуражною та харчовою, і, що важливо, безглютеновою культурою Америки, Австралії, Африки. В останні роки посівні площі під сорго в світі досягли 42,4–43,8 млн га, а валовий збір коливався у межах 60–65 млн т. Середня врожайність сорго в світі у 2016 р. не перевищувала 1,50 т/га (від 0,37 т/га в Судані і до 5,72 т/га у країнах ЄС) [2].

Зокрема держання високих рівнів урожаїв в умовах зони Південного Степу України зумовлюється кліматичними умовами та заходами й сучасними підходами до вирощування. Для даної зони характерний достатній температурний режим для виробництва практично всіх сільськогосподарських культур, проте обмежувальним фактором при цьому перш за все виступає забезпеченість вологою, нестача якої не дозволяє рослинам повною мірою використати свій потенціал, особливо у найбільш посушливі несприятливі роки та окремі періоди вегетації й особливо критичні фази розвитку.

В останні десятиріччя родючість більшості ґрунтових відмін в Україні істотно погіршилась. Вони втрачають значну кількість гумусу, органічної речовини, знижується вміст основних елементів живлення, погіршуються фізичні властивості ґрунтів зокрема їх здатність поглинати та утримувати вологу. Проте певною мірою наблизитись до нормативів рекомендованих доз органіки дозволяє обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур у сівозміні, зокрема введення бобових [3,4].

Достатньо відомо, що всі сільськогосподарські культури сприятливо реагують на оптимізацію живлення. За покращення поживного режиму рослин вони краще ростуть і розвиваються, формують більшу надземну біомасу, внаслідок чого ефективніше використовують сонячну радіацію, затінюють поле, що запобігає непродуктивним втратам вологи у спекотні дні й зумовлює ощадливо використовувати запаси ґрунтової вологи та опади вегетаційного періоду [5,6].

Відсутність даних щодо впливу норм добрив на урожайність зерна сорго в Миколаївській області стали приводом для проведення відповідних досліджень.

Польовий дослід проводили в навчально – науково - технічному центрі МНАУ у 2014-2016 роках. Ґрунт - чорнозем південний залишковослабкосолонцюватий важкосуглинковий. Глибина гумусового

горизонту – 28-30см, перехідного – до 60см. Вміст гумусу в орному шарі ґрунту – 2,9-3,0%. Ґрунтові води залягають на глибині 20 м, НВ – 23,5%, вологість в'янення – 11,5%.

Добрива вносили з осені під основний обробіток ґрунту у вигляді аміачної селітри, гранульованого суперфосфату та 40% калійної солі. Попередник – пшениця озима. Повторність досліду – 4-разова. Площа облікової ділянки – 100 м². Розміщення ділянок послідовне з частковою рендомізацією. Висівали гібрид сорго зернового Степовий 5. Агротехніка в досліді була загальноприйнятою для зони Півдня України.

Дослідженнями визначено, що застосування мінеральних добрив під сорго зернове істотно позначилося на поживному режимі впродовж вегетації культури (табл.1).

Таблиця 1

Вміст рухомих елементів живлення в 0-30 см шарі ґрунту,
мг/кг ґрунту (середнє за 2014-2016рр.)

Норми добрив	На період сівби			Перед збиранням врожаю		
	NO ₃ ⁻	P ₂ O ₅	K ₂ O	NO ₃ ⁻	P ₂ O ₅	K ₂ O
Без добрив (контроль)	28,0	30,8	236	6,7	23,8	216
N ₄₅ P ₄₅	33,5	39,3	241	9,2	35,4	208
N ₄₅ P ₄₅ K ₃₀	30,3	41,7	244	9,0	33,4	220
N ₉₀ P ₉₀	44,0	43,8	237	7,2	41,1	211
N ₉₀ P ₉₀ K ₆₀	40,8	44,2	258	6,3	41,2	223
N ₁₂₀ P ₁₂₀	47,9	47,1	240	9,6	41,9	209
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₉₀	57,9	46,1	262	10,1	41,8	228

Наведені дані аналізу ґрунтових зразків свідчать, що вміст рухомих NPK в ґрунті як на період сівби, так і в кінці дозрівання зерна, перед збиранням урожаю.

Слід зазначити, що в сезонній динаміці від сівби до збирання культури вміст рухомих елементів живлення в ґрунті зменшився, що свідчить про їх використання рослинами, проте в удобрених варіантах кількість NPK залишалася більшою. Оптимізація живлення рослин сорго зернового позитивно впливала на ростові процеси, зокрема на густоту стояння рослин та їх висоту (табл.2).

Таблиця 2

Густота рослин, їх висота та запаси продуктивної вологи
в шарі ґрунту 0-100см (середнє за 2014-2016рр.)

Норми добрив	Густота рослин, тис.шт./га	Висота рослин на період цвітіння, см	Продуктивна вологість ґрунту
--------------	-------------------------------	--	---------------------------------

			на період збирання, мм
Без добрив (контроль)	81,6	111	39,0
N ₄₅ P ₄₅	79,3	126	32,0
N ₄₅ P ₄₅ K ₃₀	79,6	127	36,2
N ₉₀ P ₉₀	78,2	124	29,4
N ₉₀ P ₉₀ K ₆₀	80,4	128	25,8
N ₁₂₀ P ₁₂₀	77,5	117	27,5
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₉₀	81,3	119	24,1

Разом з тим слід зазначити, що чіткого впливу від доз мінеральних добрив на досліджувані показники і особливо на висоту рослин нами не встановлено.

Найбільш високі дози мінеральних добрив, навпаки, забезпечували формування навіть дещо менших їх параметрів.

Це, очевидно, можна пов'язати зі зміною вологості ґрунту, які зі зростанням доз удобрення, навпаки, зменшувалися. Адже з більшим рівнем врожаю, використовується й значно більше води рослинами, хоч і значно ефективніше порівняно з рослинами контрольного неудобреного варіанта у розрахунку на одиницю сформованого врожаю [7].

Дослідженнями з сорго зерновим підтверджено, що воно як і інші сільськогосподарські культури, істотно реагує на добрива підвищуючи зернову продуктивність (табл.3).

Таблиця 3

Урожайність зерна сорго залежно від мінерального живлення, т/га

Норми добрив	2014р.	2015р.	2016р.	Середнє за 2014-2016рр.	Приріст до контролю
Без добрив(контроль)	3,85	2,80	5,25	3,96	0,0
N ₄₅ P ₄₅	4,03	2,86	5,58	4,16	0,20
N ₄₅ P ₄₅ K ₃₀	4,07	2,99	5,42	4,16	0,20
N ₉₀ P ₉₀	4,34	3,73	5,53	4,53	0,57
N ₉₀ P ₉₀ K ₆₀	4,38	3,65	5,68	4,57	0,61
N ₁₂₀ P ₁₂₀	4,43	3,32	5,97	4,57	0,61
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₉₀	4,39	3,39	6,20	4,66	0,70
НІР ₀₅	0,11	0,31	0,29		

Знову ж відзначимо, що від зростання доз мінеральних добрив, особливо фосфорних і калійних, приростів урожайності зерна практично не отримували.

Отож за результатами досліджень можна стверджувати, що за вирощування сорго зернового на Півдні Степу України за середньої та підвищеної забезпеченості ґрунту рухомими формами фосфору і калію та недостатньої – азоту, оптимальною дозою мінеральних добрив можна вважати N₉₀P₉₀K₆₀. Саме за такої кількості внесених елементів живлення формується стала

продуктивність сорго зернового, до того ж буде високою окупність їх приростом додатково вирощеного врожаю зерна і економічні показники.

Соргові культури доцільно поширювати в зоні Південного Степу України і в зв'язку зі зміною кліматичних умов, так як вони є стійкими до посухи і за дотримання агротехнічних вимог вирощування здатні формувати високу продуктивність. Пов'язано це зі здатністю сорго, яке відноситься до рослин типу С4, які в силу їх особливих морфологічних і фізіолого-біохімічних характеристик володіють більшою стійкістю до несприятливих факторів середовища саме через те, що здатні більш економно витратити воду та формувати високу продуктивність. У зв'язку з цим дослідження продуктивності сільськогосподарських культур в умовах кліматичних змін та тенденції до зростання голоду в світі після десятиліть стійкого її зниження є актуальними.

Глобальна продовольча безпека є надзвичайно гострою проблемою, що пов'язано з недостатністю продовольства, обмеженістю природних ресурсів, підвищенням цін на продукти харчування на світових ринках за одночасного стрімкого зростання населення планети. За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації об'єднаних націй (далі – ФАО), у 2015 р. у світі страждали від голоду понад 805 млн осіб або кожна дев'ята людина, у 2016 року кількість голодуючих у світі досягла 815 млн осіб.

Список літератури:

1. Супіханов Б. К. Нішеві культури Вісник аграрної науки. - 2017. - № 4. - С. 58-64. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaan_2017_4_12

2. Перспективний світовий ринок сорго <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7957-perspektyvnyi-svitovyi-rynokorho.html#:~:text=%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%B7%D1%96%20%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%89%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B6%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0,%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B0%D1%85%2060%E2%80%9365%20%D0%BC%D0%BB%D0%BD%20%D1%82>

3. Namajunova U., Hlushko T., Honenko L. Presevation of soil fertility as a basis for improving the efficiency of management in the southern Steppe of Ukraine // Scientific development and achievements-Sciencce (publishing London). London, 2018. - Volume 4. - P. 13-27.

4. Гамаюнова В.В., Хоненко Л.Г., Глушко Т.В., Музика Н.М. Значення родючості ґрунтів та дотримання землеробства у збільшенні виробництва зерна та ефективного використанні вологи рослинами в умовах південного Степу України // Сборник научных трудов «Азербайджанского научно-произв. объединения Гидротехники и Мелиорации за 2019 год, XXXIX том, Баку: 2019 год, «Элм» 430 стр. – С. 192-198.

5. Чернова А. В., Коваленко О. А. Вплив норм висіву насіння на формування густоти стояння рослин сортів сорго цукрового в умовах півдня України. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2017. № 3 (95). С. 129–137.

6. Коваленко О. А., Чернова А.В. Вплив норм висіву насіння, біопрепаратів і мікродобрив на формування висоти рослин сортів і гібридів сорго цукрового в умовах півдня України / Таврійський науковий вісник. – 2018. - Вип. 101. – С. 54-62.

7. V. V. Gamajunova, A. O. Kuvshinova, V. S. Kudrina, O. V. Sydiakina Influence of biologics on water consumption of winter barley and sunflower in conditions of Ukrainian Southern Steppe / Innovative Solutions In Modern Science / No 6(42), New York, 2020, P. 149-176.

DOI 10.26886/2414-634X.6(42)2020.8

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОЩУВАННЯ КЛОНОВОЇ ПІДЩЕПИ PUMISELECT У РОЗСАДНИКАХ

Самойленко Микола Олександрович,
доктор сільськогосподарських наук, професор,
професор кафедри виноградарства та плодовоовочівництва,
Миколаївський національний аграрний університет

Бушилов Віктор Дмитрович,
аспірант,
Уманський національний університет садівництва

Манушкіна Тетяна Миколаївна,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри землеробства, геодезії та землеустрою
Миколаївський національний аграрний університет

Зона Степу України за комплексною оцінкою ґрунтово-кліматичних умов є придатною для товарного виробництва цінної кісточкової культури персик. У теперішній час насадження екстенсивного типу, у яких як підщепа використовується мигдаль гіркий (*Prunus dulcis* Mill.), не дозволяють забезпечувати отримання високого і стабільного урожаю. Стратегічний напрямок розвитку садівництва передбачає закладання насаджень двокомпонентними саджанцями, у яких коренева система має вегетативне походження. Щеплений найбільш адаптований сорт, з урахуванням особливостей технологічного процесу і ринкових відносин, дозволяє зробити виробництво культури доцільним і прибутковим. Безумовно, наявність клонових підщеп у значній мірі обумовлює виробництво високоякісних саджанців. У товарних розсадниках розмноження клонових підщеп способом відсадків знайшло найбільше поширення, менш поширеним є живцювання.

Карликова підщепа Pumiselect відселектована у Німеччині, запропонована для абрикоса, аличі, персика і сливи. Рекомендується для інтенсивних насаджень. Формує потужну кореневу систему. Посухостійка, холодостійка, стійка до вірусу шарка сливи. Підщепа Pumiselect розглядається як перспективна для закладання інтенсивних кісточкових садів у різних ґрунтово-кліматичних умовах, зокрема, у США [1], Польщі [2], Таджикистані [3], Україні [4, 5].

Метою даного дослідження є порівняння способів розмноження клонової підщепи Pumiselect відсадками і здерев'янілими живцями.

Методика досліджень. Експериментальну роботу та опрацювання отриманих результатів проводили упродовж 2011–2019 рр. на базі ТОВ «Підгур'ївське»

Первомайського району Миколаївської області, що є філією кафедри плодівництва і виноградарства Уманського НУС, та лабораторії фізіології рослин Миколаївського НАУ. У зоні проведення досліджень середньорічна кількість атмосферних опадів становить 470–500 мм зі значними коливаннями по роках. Середньорічна температура повітря – 8,3 °С, середньомісячна температура повітря найбільш теплого місяця (липень) – 21,8 С, максимальна – 40,1 °С. Найбільш холодний місяць січень, середня температура складає -5,0 °С. Тривалість вегетаційного періоду найчастіше коливається в межах 215–220 діб. Сума активних температур повітря (вище 10,0 °С) – 2800–3000 °С. Кількість діб з температурою вище 10,0 °С – 150–160.

Матеріалом для досліджень слугували маточні насадження клонової підщепи *Pumiselect*. Ділянка, на якій знаходились маточники, була виділена з польової сівозміни, попередником був чорний пар. Схема розміщення рослин маточно-живцевого саду: 3,0x1,0 м, горизонтальних відсадків – 3,0x1,0 м, вертикальних відсадків – 3,0x0,5 м. Підготовка ділянки, висадка, догляд за насадженням, заготівля підщеп і живців здійснювалася згідно загальноприйнятими технологіями і рекомендаціям по догляду за маточними насадженнями. Заготівлю відсадків на маточних насадженнях (вертикальні і горизонтальні відсадки) проводили у III декаді жовтня. Заготівлю пагонів для живцювання здійснювали на маточних насадженнях (маточно-живцевий сад) у осінній (III декада жовтня) і весняній (I декада березня) строки. Живці нарізали з свіжозаготовлених пагонів завдовжки 20,0 см безпосередньо перед живцюванням. Укорінення живців здійснювали у грядках. Сортування відсадків і укорінених живців на товарні гатунки виконували згідно вимогами ДСТУ 4791:2007 [6].

Результати досліджень. Вертикальні відсадки. На кінець періоду вегетації, який обмежувався першими осінніми приморозками, на одній рослині налічувалось в середньому 6,9–8,2 пагонів. За своїми біометричними показниками 5,8–6,3 укорінених відсадків відносилось до стандартних, у тому числі половина з них — до 1-го товарного гатунку. У той же час 1/5 відсадків виявились нестандартними. Відмінності в кількісних і якісних показниках стану маточних рослин за роками були незначними, викликані як коливаннями погодних умов, так і віковими змінами самих маточних насаджень. Регулярне відчуження надземної частини негативно впливало на габітус, сприяло прискореному старінню рослин, що, в кінцевому результаті, знижувало їх репродуктивну здатність.

Горизонтальні відсадки. Протягом першого року вирощування маточних рослин, нарощувалися пагони, які на другий рік технологічного процесу представляли собою відсадки. На період заготівлі 4/5 з них відповідали умовам, що є стандартними для підщеп. Так з 37,6 пагонів, що відросли на одній маточній рослині, стандартними виявилось 29,7 підщеп. Велике навантаження пагонами на кореневу систему не сприяло інтенсивному проходженню ростових процесів, швидкому збільшенню їх біометричних характеристик. Відчуження надземної частини через рік позитивно впливало на стан насадження і сприяло більш тривалому терміну їх експлуатації.

Порівняння способів вирощування підщеп відсадками. Продуктивність маточних насаджень клонової підщепи Pumiselect у значній мірі визначалася способом їх розмноження. Культура вертикальних відсадків дозволяє щорічно отримувати підщепи в кількості 46,00–54,67 тис. шт./га. З урахуванням погодних умов та існуючої технології загальна продуктивність насаджень за дворічний термін їх експлуатації склала 100,67 тис. шт./га. Частка підщеп, які за своїми біометричними характеристиками відповідали умовам 1–2-го товарних гатунків, дорівнювала в середньому 40,34 тис. шт./га, у тому числі частка підщеп 1-го товарного гатунку – 50,99 %, нестандартних – 19,87 %.

Культура горизонтальних відсадків, представлена дворічним циклом вирощування, тому виключає отримання підщеп на перший рік. Загальна продуктивність маточних насаджень становила 125,32 тис. шт./га. Частка стандартних підщеп, що відносяться до 1–2-го товарних гатунків, досягла 98,99 тис. шт./га, у тому числі частка відсадків, що відповідали умовам 1-го товарного гатунку – 43,57 % у структурі продуктивності насаджень, нестандартних – 21,01 %. Таким чином, спосіб розмноження клонової підщепи горизонтальними відсадками дозволяє отримати стандартних підщеп на 22,71 % більше, ніж при їх розмноженні вертикальними відсадками.

Підщепи, отримані способом вертикальних відсадків, мали добре розвинену надземну частину. Висота стебла коливалася у межах 92,0–112,5 см, діаметр у зоні коренеутворення – 6,8–8,6 мм. З урахуванням інтенсивних ростових процесів у літній період відмічалася повільне укорінення пагонів. На кінець періоду вегетації на одному пагоні налічувалося 3,8–5,5 коренів загальною довжиною 45,6–85,2 см залежно від якості відсадків.

У підщеп, які отримали способом горизонтальних відсадків, надземна частина мала нижчі біометричні характеристики, у той же час краще розвинену кореневу систему. Так число коренів становило 5,4–9,1 шт., довжина яких складала 89,1–206,6 см.

Встановлені істотні відмінності між способом отримання відсадків за таким показником, як відношення довжини коренів до довжини стебла. Краще співвідношення було характерним для горизонтальних відсадків і складало 1,58–2,34, тоді як для вертикальних відсадків – 0,50–0,76, що в подальшому впливає на їх приживлюваність та інтенсивність ростових процесів у 1-му полі розсадника.

Вирощування живцями. Спосіб вирощування клонових підщеп здерев'янілими живцями має свої особливості і представлений складовими: маточно-живцевий сад (uterine-cuttings garden), у якому отримують пагони для заготівлі живців, та ділянка живцювання або шкілька (cutting site or school).

Маточно-живцевий сад. Продуктивність маточно-живцевого саду на початковому етапі експлуатації характеризувалася достатньо високими показниками. За аналогічний цикл вирощування підщепи способом горизонтальних відсадків, що складав два роки, маточно-живцевий сад забезпечив заготівлю 1045,1 тис. шт. живців/га. Пагони між собою навіть на одній рослині за біометричними показниками дещо відрізнялися, що викликало деякі незручності у подальшому їх використанні. У найбільш розвинутих пагонів, довжина яких складала 180 см, діаметр базальної частини досягав 12,3 мм. У

менш розвинутих пагонів, довжина яких складала 60 см, діаметр базальної частини дорівнював 6,2 мм. Суттєві відмінності спостерігалися у оводненості (5,7 % і 41,1 %) та облистяності (134 листків і 47 листків) живців.

Шкілка. Клонова підщепа Pumiselect характеризується високим ступенем вкоріненості як при осінньому, так і при весняному термінах живцювання. Укоріненість живців складала 68,3–82,0%, вихід стандартного посадкового матеріалу – 67,9–81,3 %, причому 43,8–50,3% від висаджених живців належали до 1-го товарного гатунку. Укорінені живці, які за біометричними показниками виявилися нестандартними, за один вегетаційний період вдається доростити до стандартних підщеп.

Укоріненість живців у значній мірі визначалася їх локалізацією на пагоні. Суміжні живці, заготовлені з пагонів, довжина яких становить 180 см, мали найбільший градієнт падіння укоріненості, який варіював від 0,36 (термінальна частина) до 0,97 (базальна частина). Градієнт падіння укоріненості живців значно знижувався у міру зменшення довжини пагона, і був найменшим для живців, заготовлених з приросту, який складав 60 см, становив відповідно 0,47 і 0,60.

Живці, заготовлені з базальної частин пагонів, які мали довжину 180 см, укорінювались на 96,0–98,5%. Тоді як живці, заготовлені з базальної частини пагонів завдовжки 60 см, укорінювались лише на 33,4–55,2%. Живці, заготовлені з термінальної частини пагонів завдовжки 180–60 см укорінювались відповідно на 0,1–15,7 %. Причому, локалізація живців на пагонах різної довжини при однакових діаметрах визначала їх укоріненість в меншій мірі.

У підщеп, які отримали способом живцювання, надземна частина дорівнювала 70,3–91,2 см, число коренів – 5,2–7,9 шт., загальна довжина – 62,9–142,2 см. Укорінювати живці з більш низькими біометричними показниками (діаметр базальної частини менше 7,0 мм) менш доцільно. Достатньо якісні підщепи, що відповідають умовам ДСТУ 4791:2007, вдається отримати при заготівлі живців з термінальної і медіальної частин пагонів, довжина яких перевищує 140 см.

Висновок. Отримані результати експериментальних досліджень дають підставу розглядати розмноження клонової підщепи Pumiselect способом живцювання здерев'янілими живцями за умов контролю гідротермічних умов як досить технологічне і перспективне, яке може вдало поєднуватися з іншими способами (вертикальними і горизонтальними відсадками) отримання садивного матеріалу.

Список літератури:

1. Solari L. I., Pernice F., DeJong T. M. The relationship of hydraulic conductance to root system characteristics of peach (*Prunus persica*) rootstocks. *Physiol. Plantarum*. 2006.128. P. 324–333.
2. Licznar-Malanczuk M., Sosna I. Growth and yielding of the several apricot cultivars on the 'Somo' seedling and vegetative rootstock Pumiselect®. *Acta Scientiarum Polonorum – Hortorum Cultus*. 2013. 12(5). P. 85–95.

3. Охунджанов А. Х. Размножение клонового подвоя «Пумиселект» одревесневшими черенками. *Ученые записки Худжандского государственного университета им. акад. Б. Гафурова*. 2017. №3 (42). С. 78-81.
4. Бушилов В. Д., Самойленко Т. Г. Вплив термінів живцювання на укоріненість здерев'янілих живців клонової підщепи Пуміселект. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2017. Вип. 4. С. 89-97.
5. Алексеева О., Клочко Н. Сорти і підщепи персика. *Садівництво по-українськи*. 2018. № 5. С. 48-51.
6. ДСТУ 4791:2007 Підщепи плодкових культур. Методи визначення якості.

ОРГАНІЗАЦІЯ КУРСОВОГО І ДИПЛОМНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 192 “БУДІВНИЦТВО ТА ЦИВІЛЬНА ІНЖЕНЕРІЯ”.

Грищук Юрій Миколайович

спеціаліст вищої категорії, викладач будівельних дисциплін
Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський фаховий коледж
Національного університет біоресурсів і природокористування України», м.
Рівне, Україна

Основним завданням вищої школи в сучасних умовах є підготовка всебічно розвинених, здатних безперервно вчитись, поповнювати і поглиблювати свої знання фахівців. Лише ті здобувачі освіти, які засвоюють знання найбільш швидко, здатні виживати, перегравати своїх конкурентів, іншими словами, фахівці мають стати «інтелектуальними», розвивати свої здібності, які базуються на знаннях довготривалих та адекватних зовнішнім змінам.

Виконання курсових робіт та проектів, сприяє закріпленню, поглибленню і практичному застосуванню одержаних в процесі вивчення предметів знань.

Знання та навички набуті та сформовані в ході виконання курсових проектів та робіт з фахових дисциплін, далі реалізуються у відповідних розділах дипломного проекту, який є кваліфікаційним навчально-науковим дослідженням здобувача освіти, яке виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі.

Інформаційні технології курсового та дипломного проектування базується на застосуванні сучасних персональних ЕОМ у таких напрямках:

- виконання пошуку в глобальній мережі Internet та електронних довідниках необхідної інформації для підготовки проектних рішень;
- автоматизація обробки експериментальних даних;
- виготовлення конструкторської та іншої графічної документації;
- розробка та (або) використання конструкторсько-технологічних САПР;
- оформлення пояснювальної записки, виготовлення графічних матеріалів, демонстраційних плакатів, супроводження доповіді протягом захисту курсового чи дипломного проекту або роботи.

Прикладні комп'ютерні програми - важливий навчальний та практичний інструмент, який можна і варто використовувати на всіх етапах курсового та дипломного проектування, як засіб виконання, унаочнення інформації, проведення досліджень, втілення умінь і навичок здобувачів освіти, мотивації навчальної діяльності, виховання інтересу до вивчення дисципліни і т.д.

В навчальних закладах фахової передвищої освіти, в обов'язковому порядку,

у зв'язку з вимогою часу, слід використовувати прикладні комп'ютерні програми для виконання курсових проектів з різних дисциплін та усіх частин дипломних проектів.

Під час виконання графічної частини курсових проектів з дисципліни “Будівельні конструкції”, “ОРБК”, “ТіОБВ”, архітектурно-конструктивного, розрахунково-конструктивного та технологічного розділу дипломних проектів, при підготовці фахівців спеціальності 192 “Будівництво та цивільна інженерія” використовуються графічні програми AutoCad, ArchiCAD, .

Для виконання теплотехнічного розрахунку досить зручно використовувати програми розроблені в табличному редакторі Microsoft Excel.

Для виконання розрахунків в курсових проектах з дисципліни “ОРБК” та розрахунково-конструктивного розділу дипломних проектів, в навчальних закладах фахової передвищої освіти, поряд із такими програмами для розрахунку та проектування конструкцій як “Ліра”, “Мономах”, “SCAD” варто використовувати програми складені в мові програмування C++:

- “Фундамент” - для розрахунку стрічкових, стовпчастих, пальових фундаментів, та підпірних стінок;
- “Каркас” - для розрахунку елементів каркасу (балки, рами, колони), ферм покриття.

А також консоль програми “Ліра” – “Інженерний калькулятор” – дозволяє виконувати розрахунки ферм, колон, балок, рам.

Дані програми мають досить обмежені властивості, але одночасно досить простий інтерфейс, доступність, простоту та легкість під час введення та обробки даних.

Під час виконання розрахунків в курсових проектах з дисципліни “ТіОБВ” та технологічного розділу дипломних проектів, хороший результат показує використання програми складені в мові програмування “Delphi-6. За допомогою даних програм можна виконувати:

- Розрахунок електропостачання будівельного майданчика;
- Розрахунок водозабезпечення будівельного майданчика;
- Розрахунок площ відкритих та закритих складів;
- Розрахунок площ тимчасових будівель і споруд.
- Розрахунок сіткового графіка.

Для використання прикладних комп'ютерних програм складених в мові програмування “Delphi-6 варто розробляти інструкції та робочі зошити в яких приведено алгоритмічні розрахунки.

Під час виконання розрахунків в курсових проектах з дисципліни “Економіка будівництва” та економічного розділу дипломних проектів, варто використовувати програми: ІВК (Інпроект випуск кошторисів) та програмний комплекс для розрахунку кошторисної документації АВК 5.

Інформатизація навчального процесу під час виконання курсових та

дипломних проєктів, передбачає поступове та невідворотне впровадження в навчальний процес інформаційних методів і засобів навчання, поєднання традиційних методів з сучасними інформаційними технологіями, що зрештою приводить до покращення практичних навичок та теоретичних знань здобувачів освіти.

Досить важливим елементом в виконанні курсових та дипломних проєктів є співпраця з проєктними та будівельними організаціями щодо використання прикладних комп'ютерних програм, що:

- розширює можливості здобувачів освіти та спонукає до активних самостійних дій;
- значно збільшує обсяг корисної інформації, яка до того ж отримується та засвоюється здобувачами освіти в реальному виробничому середовищі, від досвідчених користувачів комп'ютерних програм;
- надає здобувачам освіти досвіду опрацювання реальної проєктної та виконавчої документації;
- допомагає налагодити зв'язки з потенційними роботодавцями.

Завдяки співпраці з проєктними організаціями здобувачі освіти мають можливість ознайомитись з процесом проєктування та реальними проєктними розробками, постійно володіти інформацією щодо нових нормативних та законодавчих актів у сфері будівництва, користуватись архівними матеріалами під час пошуку тем для дипломних проєктів, розробки курсових та дипломних проєктів. Здобувачі освіти можуть простежити супровід будівництва проєктною організацією, від видачі проєктної документації, до введення об'єкта будівництва в експлуатацію.

Співпраця з будівельними організаціями дає здобувачам освіти можливість “вживу” побачити конструкції, конструктивні вузли, технологічні процеси, що проходять на будівництві, а також ознайомитись з будівельною технікою та обладнанням.

Важливим елементом співпраці є можливість здобувачів освіти ознайомитись з виконавчою документацією, що ведеться працівниками будівельної організації.

Під час співпраці налагоджуються зв'язки між здобувачами освіти та потенційними майбутніми роботодавцями.

БУДІВНИЦТВО ХМАРОЧОСІВ

Петриковська Алла Анатоліївна
викладач будівельних дисциплін
спеціаліст вищої категорії
Відокремлений структурний підрозділ
«Рівненський фаховий коледж
Національного університету біоресурсів
і природокористування України»

Будівлі заввишки в сотні поверхів завжди вражають своїм конструктивним типом та конструктивною схемою. Доцільність таких рішень виходить зі стрімкого зростання населення найбільших мегаполісів планети. У той же час розробити проєкт будівлі висотою більше сотні метрів надзвичайно складно. Така будівля має бути не лише функціона, але й безпечна. Ось чому сьогодні для реалізації подібних проєктів вдаються до застосування найбільш інноваційних технологій.

Рис.1. Небесні вежі.

Насамперед, найважливішу роль відіграє вибір майданчика під розміщення будівлі чи споруди. Хмарочоси набагато сильніше тиснуть на ґрунт, ніж стандартні житлові будівлі. Саме з цієї причини їх потрібно будувати на щільному ґрунті, який не містить порожнин, неоднорідних мас і ґрунтових вод. Будинки значної висоти містять масивну, невидиму для людей підземну частину. Очевидно, що влаштування конструкцій фундаменту вимагає виконання георозвідки.

Сучасні хмарочоси неможливо побудувати з дрібноштучних матеріалів (цегли, блоків і т.д.). Подібного роду конструкції чекало б швидке руйнування під впливом природних факторів.

Як правило, при спорудженні хмарочосів вдаються до застосування несучих, сталевих конструкцій. Матеріалом перекриття слугує монолітний залізобетон найвищого рівня міцності.

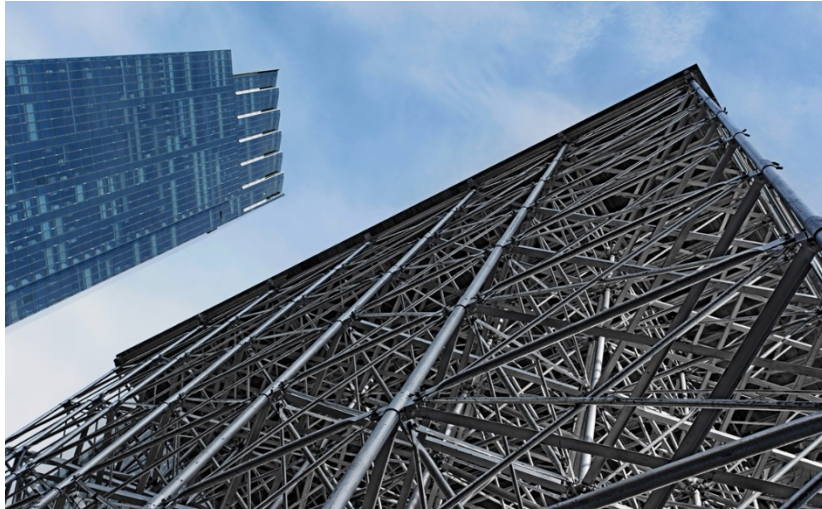

Рис. 2. Несучі конструкції.

Також, щодо внутрішнього об'ємно-планувального вирішення, то воно кардинально відрізняється від звичайних будівель середньої поверховості. Основний критерій - дотримання пожежної безпеки. Адже, евакуувати людей з будівлі висотою в десятки поверхів при виникненні надзвичайної ситуації виявляється вкрай проблематично. Тому, внутрішній простір хмарочосів розділено на спеціальні протипожежні перепони. При цьому, один резервний ліфт у будинку завжди залишається підключеним до безперебійної подачі електроживлення.

Новітні хмарочоси сплановані таким чином, щоб у надзвичайних ситуаціях люди могли сховатися на технічних поверхах, які зазвичай залишаються порожніми. У той же час, всі виходи з приміщення, обладнують подвійними дверима, запобігаючи утворенню протягів, які можуть постачати полум'я киснем.

Хмарочоси, як правило, мають системами, які забезпечують економне споживання енергії. У багатьох сучасних будівлях реалізовані сонячні батареї. За водопостачання відповідають насоси, які встановлюються через кожні 10-15 поверхів. Іншим чином подати воду на сотні метрів вгору просто неможливо. Ну, і не можна не відзначити системи автономного кондиціонування повітря.

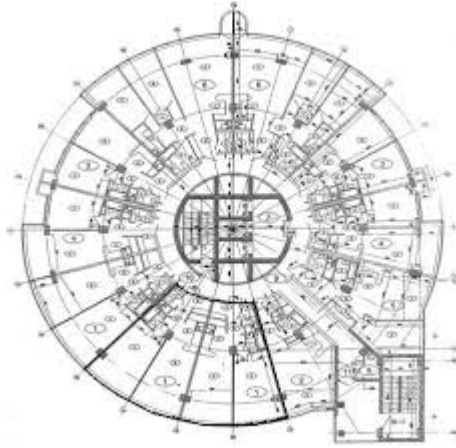

Рис.3. Планувальна схема хмарочосу.

В даний час при будівництві хмарочосів у всьому світі орієнтуються на реалізацію в проєкті відновлювальних джерел енергії, застосування екологічно чистих, безпечних матеріалів, зменшення впливу величезної маси на ґрунт. Фахівці орієнтуються на можливі колювання конструкції, вплив на них сейсмічних явищ.

Перш за все проєктувальники вдаються до застосування композитних матеріалів. Використання композитів знижує загальну масу будівель, в середньому, на 10%. Технологія також дає можливість значно прискорити реалізацію проєктів.

Найбільш передові технології сьогодні застосовуються в країнах Азії. За оцінками фахівців, хмарочоси можуть зберігати цілісність своїх конструкцій при швидкості вітру понад 200 км/год, а також протистояти підземним поштовхам потужністю до 7 балів. Забезпечується це завдяки влаштуванню рухомих з'єднань несучих металевих колон. Величезний вплив на підтримання стабільності конструкції надає наявність басейну, розташованого посередині хмарочоса. Який дає можливість будівлі балансувати в просторі.

Не на останньому місці при будівництві висотних будівель залишається підвищена турбота про навколишнє середовище. Сучасні хмарочоси все частіше грають роль повітряних фільтрів, які вбирають з повітряного простору парникові викиди, інші шкідливі речовини. Яскравим прикладом є будівля Bank of America, розташована на острові Манхеттені. Системи, розміщені в стінах конструкції споруди, здатні фільтрувати забруднене повітря і віддавати його назад в простір вже в очищеному вигляді. Також фасад будівлі концентрує в собі конденсат, який потім йде у вигляді рідини на зрошення прилеглих зелених насаджень. Крім цього всього, при спорудженні хмарочоса застосовуються особливі марки бетону, які витримують вплив високих температур, що сягають понад 50° С.

Що стосується України, то будівництво хмарочосів може сягати лише до 150 м ДБН В.2.2-41:2019 «Висотні будівлі. Основні положення». Щодо вибору локацій для висотних доміант міста, першим кроком має стати створення департаментом містобудування 3D-моделі центральної частини міста, з вибором ключових видових точок - з мостів, набережної, схилів тощо. Коли видові точки обрані та прораховані, блакитні лінії проведені та затверджені - лише тоді час

шукати місця для висоток. Якщо вони не накладаються на історичну забудову, не спотворюють композицію міста. Центр міста має «працювати» віками, приносити захоплення, тут не може бути помилки.

Будівництво хмарочоса – не дешево задоволення. Адже на вартість впливають такі фактори, як:

- часткова втрата корисних площ висотних будівель (з відповідним подорожчанням) через розміщення в їх обсязі горизонтальних несучих конструкцій (ростверків, консолей), що займають простір окремих поверхів;
- витрати на рівні 20–30% кубатури будівлі на розміщення вертикального транспорту та його обслуговування (ліфтові холи, ліфтові шахти, машинні відділення та ін.);
- пристрій технічних поверхів для розміщення інженерного обладнання;
- пристрої горизонтальних пожежних відсіків.

Для втілення проєктів не обійтись без спеціалістів-іноземців з досвідом висотного будівництва. Адже це складний інженерний об'єкт. З іншого боку, іноземці без наших спеціалістів теж не збудують висотку, адже чи київські, чи то львівські ґрунти дуже особливі. Тому для базового розрахунку, ергономіки, пожежної безпеки - необхідно звертатися до тих, у кого є досвід реалізованих проєктів.

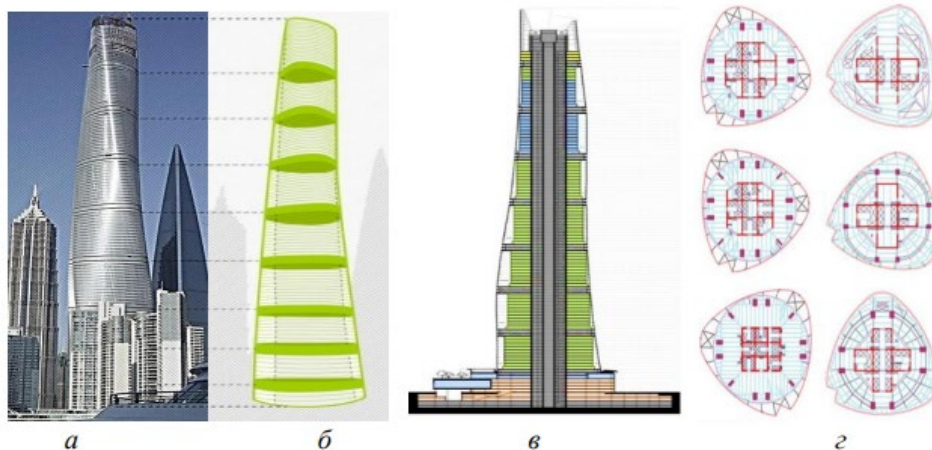

Рис.4. Висотна екобудівля «Shanghai Tower»

а – загальний вигляд будівлі; б – конструктивне рішення; в – конструктивне рішення, що надає форму обертання; г – конструкція двошарового скління по фасаду будівлі.

А ось, уряд Китаю ввів обмежувальні заходи щодо містобудування в країні. Відтепер усі будівлі вищі за 250 метрів проходять ретельну перевірку на етапі проєктування, а будівництво хмарочосів вищих за 500 метрів взагалі забороняється. Також в Китаї забороняють будівництво схожих зовні будівель.

Ось і з'ясували, як будують хмарочоси. Ще не так давно хмарочоси здавалися чимось футуристичним і недосяжним в найближчій перспективі. Як видно, розвиток технологій не стоїть на місці. Інноваційні рішення непомітно стають частиною нашого повсякденного життя і все частіше сприймаються як належне.

Список літератури:

1. URL: <https://ukr.thehouseofchronic.com/4295520-how-to-build-skyscrapers-innovations-in-the-construction-of-skyscrapers-the-tallest-skyscraper-in-the-world>
2. Плоский В.О., Гетун Г.В. Архітектура будівель та споруд. Книга 2. Житлові будинки: Підручник. – Кам'янець-Подільський.: Рута, - 2017 р. – 736 с.
3. ДБН В.2.2-41:2019 Висотні будівлі. Основні положення. К.: , Мінрегіон. розвитку, буд-цтва та житлово-комунального господарства України, 2019. - 53 с.
4. URL: https://house.24tv.ua/kinets-epohi-plagiatu-kitay-zaboronyaye-budivnitstvo-hmarochosiv_n1344067

БУДІВЕЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ БУДІВЕЛЬ ХХІ СТОЛІТТЯ В ГАЛУЗІ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ ТА КЛІМАТИЗАЦІЇ

Фостащенко Олена Миколаївна

кандидат технічних наук, доцент
Запорізький національний університет

Рогожніков Роберт Євгенійович

здобувач вищої освіти першого рівня
Запорізький національний університет

Фостащенко Данило Олегович

здобувач вищої освіти першого рівня
Запорізький національний університет

Енергоспоживання будівель, яке не було визначальним показником в минулому, стало домінуючим критерієм якості проекту. Сучасні будівлі володіють величезними резервами підвищення їх теплової ефективності, але дослідники недостатньо вивчили особливості формування їх теплового режиму, а проектувальники не використовують досягнення фундаментальних наук, можливості нетрадиційної енергетики та не вміють оптимізувати потоки тепла і маси в будівлях, в тому числі на основі використання обчислювальної і керуючої техніки. З плином часу змінювався і розширювався об'єкт вивчення: ефективність використання енергії в будівлі. Якщо на самому початку будівництва енергоефективних будівель, аж до початку 1990-х років, основний інтерес представляло вивчення заходів по економії енергії, то вже в середині 1990-х років пріоритет віддається тим енергозберігаючим рішенням, які одночасно сприяють підвищенню якості мікроклімату. Втім, якість мікроклімату в цей період впевнено виходить на перший план, в порівнянні з енергозбереженням.

У світовому будівництві з'явилася велика кількість будівель, мікрорайонів і навіть архітектурно-будівельних зон, які були запроектовані і побудовані на основі різних концепцій енергетично ефективних і екологічно чистих технологій. Ці концепції визначалися власними найменуваннями. Найбільшу популярність здобули такі з них:

- енергоефективна будівля;
- будівля з низьким енергоспоживанням;
- будівля з ультранизьким енергоспоживанням;
- будівля з нульовим використанням енергії;
- пасивна будівля;
- біокліматична архітектура;

- здорова будівля;
- «розумний» будинок;
- інтелектуальний будинок;
- будівля високих технологій;
- екологічно нейтральна будівля.

Перераховані вище концепції енергетично ефективних і екологічно чистих будівель реалізовані в великому числі будівельних об'єктів, в забудовах районів міст і сільських місць, але до теперішнього часу не мають наукових основ, що дозволяють найкращим чином здійснити їх проектування. У літературі зустрічаються спроби дати визначення кожної з цих концепцій. Складність полягає в тому, що в одному і тому ж будівельному об'єкті, як правило, можна виявити реалізацію одночасно декількох різних концепцій. Тут, ґрунтуючись на літературному матеріалі, ми спробуємо дати власне визначення перерахованих вище концепцій енергетично ефективних і екологічно чистих будівель.

В основі концепції проектування сучасних будівель лежить ідея того, що якість навколишнього нас середовища безпосередньо впливає на якість нашого життя як вдома, так і на робочому місці або в місцях загального користування, що становлять основу наших міст. Таке виділення соціальних аспектів є визнанням того, що архітектура і будівництво розвиваються на основі потреб людей - духовних і матеріальних. На цьому, однак, не припинилося розширення об'єкта вивчення. Надзвичайно важливо - може бути, це найголовніша ідея для архітектури та будівництва ХХІ століття - розуміння того, що природа не пасивний фон нашої діяльності: в результаті може бути створена нова природне середовище, що володіє більш високими комфортними показниками для містобудування і є в той же час енергетичним джерелом для систем кліматизації будівель.

Метод розрахунку енергоспоживання при опаленні, охолодженні, вентиляції, освітленні та гарячому водопостачанні виконують згідно з ДСТУ Б А.2.2-12:2015 «Енергетична ефективність будівель». Цей стандарт встановлює національні рішення стосовно розрахункового методу оцінки річного енергоспоживання будівлі при опаленні та охолодженні згідно з ДСТУ Б EN ISO 13790.

З метою здійснення повного розрахунку енергоспоживання при опаленні, охолодженні, вентиляції, гарячому водопостачанні, а також освітленні, цей стандарт встановлює національні рішення стосовно інших пов'язаних з ним регіональних і міжнародних стандартів [1- 6].

На стадії проектування енергетичний баланс будівлі та систем поділяється на енергетичний або тепловий баланс рівня будівлі та енергетичний баланс на рівні систем.

Енергопотребу для опалення та охолодження будівлі за явною теплотою розраховують за енергетичним балансом зон(-и) будівлі. Ці енергопотреби є вхідними даними для енергетичного балансу систем опалення, охолодження та вентиляції.

Методика розрахунку в цьому стандарті обмежена опаленням та охолодженням за явною теплотою.

Енергетичний (тепловий) баланс рівня зони будівлі включає наступні складові:

- трансмісійну теплопередачу між кондиціонованим об'ємом та зовнішнім навколишнім середовищем, що обумовлена різницею між температурою кондиціонованої зони та температурою

- зовнішнього повітря;

- вентиляційну теплопередачу (від природної вентиляції або системи механічної вентиляції),

- спричинену різницею між температурою кондиціонованої зони та температурою припливного

- внутрішні теплонадходження (включаючи від'ємні надходження від тепловідводу), від людей, устаткування, освітлення та теплота, що виділена або поглинута з систем опалення, охолодження, ГВП, вентиляції тощо;

- сонячні теплонадходження (які можуть бути прямими, наприклад, через вікна, або непрямыми, наприклад, поглинені непрозорими елементами будівлі);

- акумульовану теплоту в будівлі або вивільнений запас теплоти з масиву будівлі;

- енергопотребу для опалення: якщо зона опалюється, система опалення постачає теплоту

- для підвищення внутрішньої температури до мінімально необхідного рівня;

- енергопотребу для охолодження: якщо зона охолоджується, система охолодження відбирає

- теплоту для зниження внутрішньої температури до максимально необхідного рівня (завданого для охолодження).

При цьому теплопередача до навколишнього середовища є від'ємною, коли зовнішня температура є більшою за внутрішню.

Енергетичний баланс будівлі може також включати енергію, утилізовану в будівлі від різних джерел, таку як утилізовані вентиляційні тепловтрати та втрати систем опалення та охолодження, які утилізують.

Енергопотреба для опалення та охолодження будівлі задовольняється енергопостачанням від систем опалення та охолодження.

На рівні систем енергетичний баланс на опалення та охолодження, за необхідності:

- енергопотребу для опалення та охолодження зони будівлі;

- енергію від відновлювальних енергетичних систем;

- генерування, акумулювання, розподілення, тепловіддачу та регулювання втрат систем опалення та охолодження;

- енергію, що надходить до систем опалення та охолодження;

- енергію, що надходить на центральний попередній підігрів чи охолодження вентиляційного

- повітря, включаючи його транспортування, тепловтрати та управління;

- енергію, що виходить з систем опалення чи охолодження (наприклад: електроенергія, що експортується з комбінованого устаткування для вироблення тепла та електрики).

Енергетичний баланс системи може також включати енергію, що утилізована в системі від різних джерел.

Для режиму опалення визначається квазістаціонарний метод, за яким тепловий баланс розраховують для періоду в один місяць, що дозволяє взяти до уваги динамічні ефекти за емпірично визначеним коефіцієнтом використання надходжень та/або втрат.

Помісячний розрахунок дає коректні результати в цілому за рік, але результати для окремих місяців, що межують з початком та закінченням опалювального періоду та періоду охолодження, можуть мати великі відносні помилки.

Література:

1. EN 13363-2-2005 Солнцезащитные устройства, скомбинированные с остеклением. Расчет общей энергии солнечного и светового пропускания. Часть 2. Метод детального расчета.

2. ISO 6946:2007 Building components and building elements - Thermal resistance and thermal transmittance - Calculation method (Будівельні компоненти та елементи. Опір теплопередачі та коефіцієнт теплопередачі. Метод розрахунку).

3. ISO 13370:2007 Thermal performance of buildings - Heat transfer via the ground - Calculation methods. (Теплотехнічні характеристики будівель. Теплопередача до ґрунту. Розрахункові методи).

4. EN ISO 13786:2007 Thermal performance of building components - Dynamic thermal characteristics - Calculation methods (Характеристика теплової строительных компонентов. Динамические тепловые характеристики. Методы расчета).

5. ISO 13789:2007 Thermal performance of buildings - Transmission and ventilation heat transfer coefficients - Calculation method. Тепловые характеристики зданий. Коэффициенты теплопотерь в результате теплопередачи и вентиляции. Метод расчета.

6. EN 15316-2-3:2007 "Heating systems in buildings – Method for calculation of system energy requirements and system efficiencies - Part 2-3: Space heating distribution systems" (Системи теплозабезпечення будівель. Методика розрахунку енергопотребы та енергоефективності системи. Частина 2-3. Теплорозподілення в системі опалення).

СТАНОВЛЕННЯ БЛЮЗУ ЯК ЖАНРУ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Якименко Вікторія Владилєнівна

магістрантка

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті міститься короткий огляд питань, присвячених історії блюзу, аналізується його зв'язок з фольклором, що очевидно в його витоках і ранньому періоді історії. Проводяться паралелі між раннім блюзом і фольклором через спільність таких рис, як колективна творчість, анонімність, усний спосіб передачі, імпровізаційність. У статті висвітлюються основні етапи розвитку цього виду музичного мистецтва, оцінюється роль блюзу в сучасній культурі.

Ключові слова: музика, блюз, фольклор, мистецтво, імпровізація, сучасна культура, жанр.

This article includes the problems about studying of jazz genesis. Author makes analysis of the connections between blues and folklore that is evident in roots and origin of blues and in an early period of its history. He draws the parallels between jazz and folklore in such characteristics as collective creation, anonymous authors, oral way of transmission, improvisation. The article also highlights the main stages in the development of this unique kind of musical art, assesses the role of the blues in modern culture.

Keywords: music, blues, jazz, folklore, art, improvisation, modern culture, genre.

Актуальність дослідження. Багато процесів і явища, шляхи розвитку культури в ХХ столітті позначили новий вектор, новий етап, орієнтований на «глобальну переоцінку цінностей». Це століття, коли затверджувалися нові парадигми мислення і відкривалися інші горизонти людської свідомості. Час, коли під впливом культурно-історичних процесів формувалися, дозрівали нові принципи мислення, розуміння сутності буття.

Фольклор в усі часи відбивав сутність, загальні принципи організації, характер становлення і сукупність ціннісних ідеалів самотності національної культури. Його унікальність, неповторність та індивідуальність – це стимул до відтворення, відродження чистоти стилю, це той пласт народного мистецтва, який був первородним, початковим. І в той же час бажання відроджувати традиції перетворюється в відкриття нових культурних феноменів [13].

Одним із цих феноменів музичного мистецтва, яке сягнуло в сучасній культурі рівня світової популярності, є блюз. Виникнувши як одна з форм прояву американського фольклору, американського духу, блюз і його генерації в

подальшому стають частиною світової пісенно-танцювальної практики музикування. У сучасній культурі блюз став атрибутом моди, іміджу та стилю.

Блюз (від англ. Blues або Blue Devils – туга, печаль) – музична форма і музичний жанр, що зародилися в кінці XIX століття в афроамериканському співтоваристві Південного Сходу США, в середовищі вихідців з плантацій «Бавовняного пояса». Він є (поряд з регтайм, раннім джазом, хіп-хопом) одним з найбільш впливових вкладів афроамериканців в світову музичну культуру. Вперше назву використав Джордж Колман в одноактному фарсі «Blue Devils» (1798). З тих пір в літературних творах англійську фразу «Blue Devils» часто використовують для опису прігніченого настрою.

Блюз склався з таких проявів, як «робоча пісня», Холлер (рітмічні вигуки, що супроводжували роботу в полі), вигуків в ритуалах африканських релігійних культур (англ. (Ring) shout), спірічуелс (християнські співи), шант і балади (короткі віршовані історії) [13].

Блюз став каталізатором подальшої модифікації процесу дихотомії «імпровізація-композиція», явний розвиток якої дослідники зауважують з початком епохи Середньовіччя. Етнічна природа блюзу бінарна, а форма – дванадцятитактовий період – блюзова сітка (англ. Twelve-bar blues), де перші 4 такти часто граються на тонічній гармонії, по 2 – на субдомінанту і тоніку і по 2 – на домінанті і тоніці. Метрична основа в блюзі – 4/4. Нерідко використовується ритм восьмих тріолей з паузою – так званий шафл (метр – 12/8) [4].

Характерною особливістю блюзу є використання блюзового ладу, що включає в себе знижені III, V і VII ступені в звукоряді натурального мажору (так звані «блюзові ноти»). Часто музика будується за структурою «питання–відповідь» (англ. Call and response), виражена як в ліричному наповненні композиції, так і в музичному, часто побудованому на діалозі інструментів між собою.

Блюз є імпровізаційною формою музичного жанру, де в композиціях часто використовують тільки основний опорний «каркас», який обіграє виконуючий соло інструмент. Споконвічна блюзова тематика будується на чуттєвій соціальній складовій життя афроамериканського населення, його труднощах, що виникають на шляху кожної темношкірої людини. Тематичні ідіоми і способи її існування багатоваріантні і роблять блюзову композицію імпровізаційною за своєю природою [11].

Блюз двадцятих років минулого століття, вирвавшись з негритянських гетто, «накрив» собою всю націю – і афроамериканців, і істотну частину білих жителів Америки. Створена Мемі Сміт «Crazy Blues» проклала шлях блюзу по Америці, Мемі була блюзовою співачкою. З того ж моменту почався блюзовий «бум», який залишався «жіночим» до тридцятих років. Найбільш популярними блюзовими вокалістами на 1925-й рік були Ма Рейні, Клара Сміт і Бессі Сміт [2].

Науковці стверджують, що охоплення країни блюзовим божевіллям, в значній мірі, пояснювалося свободою, чуттєвістю і навіть фривольністю манери виконання блюзу негритянськими виконавцями.

Соціолог і публіцист Філ Паттон в книзі «Made in USA» прекрасно ілюструє еволюцію блюзу, проводячи паралель з історією джінсів. Серед речей, які

«зробили» Америку, він поряд із залізницями, автомобілями, літаками називає електрогітару, джинси і блюз. Автор підкреслює в цьому контексті, що джинси, як і блюз, будучи атрибутом американського характеру, способу життя, стали приголомшливо популярні в усьому світі [12].

Разом з тим, досвід дослідження блюзу – від виникнення до його сучасного поновлення в популярних естрадних моделях – може виявитися корисним для розуміння і інтерпретації найяскравіших подій музичної історії.

Стан розробки проблеми. У зв'язку із зазначеним зростанням популярності різних форм проявів фольклорної суті в сучасній культурі, спостерігається активний, зростаючий науковий інтерес до проблем фольклористики в цілому і до жанрів народного і етнічного мистецтва, зокрема. Особливо важливі, в зв'язку з цим, виявляються пісенні збірники американського збирача фольклору А. Ломакс «The Song of Noth America» (200), Дж. Силвермана «Folk Blues» (208), колекції народних пісень: «Folk Songs. American – English –Irish (192); «Folk Songs of Aberdeenshire. The English folk Dance and Song » [10].

На цей час існує ряд серйозних дослідницьких праць, присвячених проблемі вивчення феномена блюзу в контексті американської культури. До них слід віднести, в першу чергу, роботи американських вчених, серед яких Дж. Фінн (191), Д. Еванс, П. Олівер, Т. Рассел, Дж. А. Рідер, а також фундаментальна праця німця В. Крамарца про рок-музику, в якій блюз є об'єктом докладного музикознавчого аналізу [3].

Єдиним на сьогоднішній день спеціальним зверненням до феномену блюзу (російською мовою) є дослідження В. Дж. Конен «Блюз і ХХ століття» (73). Виносячи в заголовок слово блюз, автор при цьому досліджує його джазовий аналог (блюз міського типу), що зайняв стійке місце в музичній культурі ХХ століття. Головними перевагами роботи є: докладне вивчення блюзу через призму молодіжної естетики, а також узагальнення різних аспектів блюзової проблематики, популярної в той час на Заході. До числа таких проблем слід віднести класифікацію етапів розвитку блюзу, питання естетичного порядку, що пояснюють актуальність блюзу, а також особливості його музично-виразною системи [3].

Отже, з'явившись на музичній сцені на початку ХХ століття нова «дійова особа» – блюз, безповоротно змінив хід глобалізації світового культурного процесу. Блюз багато в чому вплинув на сучасну популярну музику, особливо таких жанрів як «джаз», «поп», «рок-н-рол», «соул».

Для слухачів музичних жанрів ХХ-го століття блюз по праву визнаний одним з найбільш привабливих – лаконічний, досконалий, здатний в кожному пробудити емоційні переживання. Класична черговість тоніки, субдомінанти і доміанти – це сформована за роки основа блюзу. Ті особливі відтінки блюзу, що дозволяли чути в ньому «крик страждаючої негритянської душі» раннім дослідникам жанру, базуються на поєднанні основних принципів африканської і європейської мелодик [6].

Тому нікого не дивує повернення до блюзу джазових музикантів, які незмінно потрапляють під чарівність цього джерела натхнення. Сучасний і

традиційний блюз – це різне виконання, і велика частина нових напрямків в ньому – заслуга сучасних джазових музикантів.

Будучи надбанням масової культури, блюз (перш за все сам термін) став одним з модних і стильних в шоу-бізнесі, засобах масової інформації, публіцистиці, кінематографі. У побуті термін часто фігурує як жаргонне слівце, що означає специфічний тонус, особливе відчуття життя, стиль поведінки і характер спілкування в молодіжному середовищі [9].

Одним словом, блюз в сучасній культурі виявився в ідеальному за результатами запитів і тенденцією звернення до фольклору, ривайвлу, реконструкції автентичного стилю, з одного боку; з іншого – будучи частиною фолк-традиції, блюз в своєму справжньому акустичному звучанні, так само як і в своїх різних генераціях, мікст, гібридах і сплавах створив феномен модерну, крику, епатажу [8].

В зв'язку із зазначеним культурним резонансом, блюз, втілюючи ідею сучасної музичної естетики, набуває значущості самотійного стилю в контексті естрадного мейнстріму. Оскільки жанрово-стильове багатство музичної культури мас-медіа, включаючи джаз, рок, поп, техно, відзначено рисами блюзового типу висловлювання і часто подається слухачеві під покривом блюзової інтонації – виникає стійкий інтерес до розуміння природи самотності блюзу і специфіці його музичних метаморфоз [7].

Наявність подібного роду перетворень і різноманіття музичних форм в сучасному мистецтві шоу-бізнесу багато в чому ускладнює вивчення шляхів розвитку блюзових напрямків і стилів, що беруть свій витік в лоні народної творчості. Тому проблема походження блюзу до цього часу не вважається вирішеною.

Список літератури:

1. Барбан Е. Джазова импровизация (к проблеме построения теории) // Советский джаз. Проблемы. События. Мастера. – М.: Сов. Композитор, 1987. – С. 162 – 170.
2. Барбан Е. Джазовые диалоги [Текст] / Е.С. Барбан. – СПб.: Композитор – СПб., 2006. – 304 с.
3. Конен В.Дж. Третий пласт [Текст] / В. Дж. Конен // Советская музыка. — 1978. — №5. — С. 113–118.
4. Конен В.Д. Легенда и правда о джазе [Текст] / В.Д. Конен // Сов. музыка. – 1955. – № 9. – С. 22-31.
5. Конен, В.Д. Шляхи американської музики. Нариси з історії музичної культури США/ В.Д. Конен. – Вид. 3-є, переробл. – М.: Радянський композитор, –1977. – 445 с.
6. Культура // Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука ; 2-ге вид., перероб. і доповнене. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. – С. 320–321.
7. Нильсен К. Живая музыка: пер. с швед. / К. Нильсен; пер. М. Мищенко. СПб.: Культ-информ-пресс, 2005. - 126 с.: ил.

8. Сарджент У. Джаз: Генезис. Музыкальный язык. Эстетика / У. Сарджент. – М.: Музыка, 2012. – 269 с.
9. Шехтер Т.Е. Метод в истории искусства: понятие и основные модификации // Искусство нового и новейшего времени: сб. науч. ст. Вып. 1. СПб.: Астерион, – 2006. – С. 8.
10. Шипулин В. Музыка – религия, это месса. Интервью Н.Я. Голощапова. – «Джаз». – 2008. - №6. – С. 30-32.
11. Ellington, Duke. Musik Is My Mistress. New York, 1973, 148 p.
12. Chilton J. Who's Who of Jazz. Philadelphia, 1972, 209 p.
13. Розвиток музикальних жанрів в Америці та СНГ. Сучасні тенденції розвитку джазу в Україні. Фестивалі, конкурси. Екскурс у минуле. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://otherreferats.allbest.ru/culture/00028249_1.html

АНАЛІЗ ПОВЕДІНКОВИХ РЕАКЦІЙ ЩУРІВ ПРИ МОДЕЛЮВАННІ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЇ ПАТОЛОГІЇ РІЗНОГО ГЕНЕЗУ

Бойко Ірина Вікторівна

студентка

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрегваль Ігор Володимирович

канд. біол. наук, доцент

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гребцова Ліана Анатоліївна

вчитель біології,

середня загальноосвітня школа № 6 м. Новомосковська

Проблема гастродуоденальних патологій зберігає свою актуальність у зв'язку з широкою поширеністю. Останніми роками спостерігається значне зростання патології шлунково-кишкового тракту. Причому, якщо таким етіологічним чинникам, як порушення живлення, хелікобактерна інфекція, гіперсекреція соляної кислоти та пепсину, додається особливе значення, то ролі психологічних чинників надається недостатня увага. До середини 20 ст. були детально вивчені всі основні нейропсихіатричні симптоми, що асоціюються із захворюваннями.

У останнє десятиліття активно вивчається аферентна організація взаємодії імунної і нервової систем, механізми відповіді мозку на активацію імунної системи, доля імуногенних факторів в регуляції його нормальних фізіологічних функцій [1, 2]. Вивчення впливу процесу формування імунної відповіді на інтегральні показники вищої нервової діяльності, зокрема, на поведінку, є актуальним напрямом такого роду досліджень. Ігнорування різних психосоматичних порушень при гастродуоденальній патології може зробити значний вплив на формування клінічної картини.

Важливим напрямом цих досліджень є пошук фізіолого-біохімічних механізмів, що визначають формування і функціональний прояв індивідуально-типологічних особливостей (ІТО) організму [3]. Фізіологи та психологи досліджують поведінку тварин, застосовуючи при цьому дуже різноманітні методи і підходи, кожний з яких має свої переваги і недоліки. Останнє обумовлене специфічністю характеристик ІТО, що вивчаються, відповідно у кожного виду тварин. Так, багато розроблених методик дозволяють вивчати такі характеристики, як тривожність, стрес-реакцію, ступінь агресії та ін. у якості очолюючих критеріїв при дослідженні. При цьому, іншим характеристикам ІТО надається значно менше уваги або не приділяється зовсім [2]. В цілому, найбільш

інформативні методики враховують велике число параметрів ІТО, хоча і мають на увазі складніші обчислення і відповідно багаторівневу інтерпретацію даних.

Проте на даний час не було надано достатньої уваги тій обставині, що сама патологія може викликати психологічні зміни. Важливість цього напряму наукового пошуку визначається тим, що його результати можуть допомогти розширити можливості як регуляції шлунково-кишкового тракту (через корекцію поведінкових функцій), так і регуляції поведінкових функцій (шляхом дії на параметри функціонування гастродуоденальної зони). Проте, не дивлячись на важливість проблеми взаємозалежність стану гастродуоденальної зони та поведінки має ще невивчені питання [4, 5].

Наведені дані пояснюють необхідність розгляду даного питання в нашій роботі. Таким чином метою даної роботи було дослідження поведінкових реакцій лабораторних щурів за допомогою тесту "відкрите поле" за умов моделювання гастродуоденальної патології різного генезу.

Для вирішення поставлених задач була проведена серія експериментів, для яких було узято 32 безпородних білих лабораторних щурів самців масою 180-250 грам, віком 6-8 місяців. Тварин розділили на 3 групи.

Першу складали контрольні тварини, другу - тварини на яких відтворили модель адреналінового стресу, третю - тварини на яких відтворили модель дуоденогастрального закиду з концентрацією жовчі 25% і 50%.

Адреналін (Адреналіна гідротартрат, 0,18% розчин, ТОВ "Фармацевтична компанія "Здоров'я" м. Харків) вводили в дозі 2 мг/кг внутривенно. Жовч (жовч великої рогатої худоби і свиней, 90% розчин, ЗАО "Інфузія" м. Київ) вводили перорально за допомогою металевого зонда натщесерце 1 раз на добу в продовж 12 днів у відповідних концентраціях (25%, 50%).

Тварин утримували на стандартному раціоні віварію. Тестування у відкритому полі здійснювалося за відомою методикою Буреша [6] у нашій модифікації. Згідно з методикою "відкрите поле" щура поміщають у освітлену камеру та враховують його реакцію дефекації, уринації, величину рухової та орієнтовно-дослідницької активностей протягом певного часу. Ця методика дозволяє вивчити індивідуально-типологічні особливості поведінки пов'язані з проблемою індивідуальної стійкості до емоційних стресів. Відкрите поле є прямокутною камерою розміром 60×60 см з пластмасовими стінками висотою 35 см. Полем служить лист білого пластика, на який чорною фарбою нанесена решітка, яка ділить поле на 16 (15×15см) рівних квадратів. В середині кожного квадрата розташована нірка (діаметром 4 см) для дослідження орієнтовно - дослідницької активності. Поле освітлювали 4-х ламповим рефрактором, який розташовували на відстані 70 см над центром підлоги. Зовнішніми називають 12 квадратів, 27 прилягаючих до стінок поля. Відповідно, внутрішніми вважаються 4 квадрата, не прилягаючих до стінок.

Перетини експериментальними тваринами зовнішніх та внутрішніх квадратів реєструються окремо. Перетином називають поведінковий акт, при якому тварина вступає на новий квадрат обома передніми лапами. Щура поміщають в кут камери та спостерігають за його поведінкою протягом 5 хвилин, фіксуючи поведінкові акти щохвилини. При дослідженні фіксували наступні параметри: –

перетини квадратів (зовнішніх і внутрішніх), – грумінги, – стійки, – нірки, – дефекації, – уринації. Після 5 хвилин експерименту, тварину повертають в клітку. Підлогу ретельно миють після кожного тесту.

Одержані дані оброблялися загальноприйнятими методами математичної статистики.

У дослідженні після відтворення адреналінової моделі стресу на 12 день спостерігали глибокі виразкові ушкодження слизової оболонки шлунка (СОШ) щурів, деякі з них навіть досягали м'язового шару стінки. Розміри виразки у середньому становили 4-8 мм, але у деяких ділянках у довжину сягали 10-12 мм. Виразки здебільшого локалізувалися у тілі й антральному відділі шлунка, деякі навіть охоплювали його залозисту ділянку. В наслідок вираженого периульцерозного запалення поблизу виразки слизова оболонка набрякала та мала вид припіднятого валика, який чітко відокремлювався від оточуючої слизової оболонки та здіймався над нею. Спостерігалися обширні геморагічні ділянки. При моделюванні дуоденогастрального закиду, введення 25%-го розчину жовчі протягом 12-ти днів, обумовило початок пілоризації фундальних залоз, а також круглоклітинну інфільтрацію в підслизовій оболонці. В слизовій оболонці цибулини дванадцятипалої кишки відмічена густа круглоклітинна інфільтрація в стромі ворсин з переважанням плазматичних клітин та еозинофілів. Відмічена атрофія слизової оболонки тонкої кишки, при цьому в м'язові пластинці підслизової оболонки патологічних змін не виявлено. Введення 50%-го розчину жовчі протягом 12-ти днів обумовило круглоклітинну інфільтрацію в підслизовій оболонці ДПК, атрофію слизової оболонки тонкої кишки та шлункових залоз в області тіла шлунку. Спостерігався початок пілоризації в доньях шлункових залоз тіла шлунку та мала круглоклітинна інфільтрація в підслизову оболонку цієї області. Також відмічена наявність товстостінних судин.

При розвитку адреналінових виразок спостерігалися зміни ІГО тварин, що проявлялися у змінах їх поведінкових реакцій. Впродовж експерименту, починаючи з першої хвилини зменшилося відвідування щурами зовнішніх квадратів на 59% ($p < 0,05$) по відношенню до контролю.

При розвитку гострого стресу на першій хвилині кількість відвіданих щурами зовнішніх квадратів складала $6,67 \pm 1,63$, то в контролі і вона дорівнювала $7,75 \pm 0,99$. На другій і третій хвилинах кількість зовнішніх квадратів складала відповідно $2,00 \pm 2,45$ і 0, тоді як в контролі $5,25 \pm 1,02$ і $3,42 \pm 1,27$ відповідно. На четвертій хвилині спостерігалася тенденція до зростання відвідувань зовнішніх квадратів за відношенню до третьої хвилини, яке при цьому становило зниження за відношенням до контролю. Так, їх кількість в адреналіновій моделі на четвертій хвилині складала $1,67 \pm 0,24$. На п'ятій хвилині знову спостерігалось зниження кількості зовнішніх квадратів в 5 раз ($P < 0,05$).

Зниження рухової активності спостерігалось і в зменшенні кількості перетнутих внутрішніх квадратів.

На дванадцятий день моделювання адреналінового стресу рухова активність тварин була максимально виражена на першій хвилині та мала хвильоподібний характер, тоді як в контрольній групі вона послідовно зменшувалась, починаючи

з першої хвилини. В цілому в контрольній спробі загальна горизонтальна локомоторна активність тварин була дещо підвищеною на початку тестування, але в подальшому вона знижувалася. При відтворенні адреналінового стресу горизонтальна активність тварин стала значно нижчою, ніж у інтактних тварин, що свідчить про зниження рухової активності щурів динаміці гострого стресу.

Поряд із змінами горизонтальної активності відбувалися зміни вертикальної рухової активності, яка характеризується кількістю стійок та грумінгів. Як показали результати нашого дослідження, у контрольних тварин ця компонента була найбільш вираженою для стійок на першій хвилині ($3,17 \pm 0,59$) та для грумінгів на третій хвилині ($1,08 \pm 0,24$). При цьому також зменшувалася кількість стійок за відношенням до контрольних значень. На першій хвилині тесту спостерігалася зрівняння цих показників із контрольними значеннями, проте, починаючи з другої хвилини цей показник зменшувався і складав $0,33 \pm 0,11$ (в контрольній групі - $2,58 \pm 0,40$), на третій хвилині цей компонент вертикальної активності у тварин експериментальної групи максимально низький та складав 0, (у контролі $1,33 \pm 0,39$). Далі на четвертій та п'ятій хвилинах знову спостерігалася тенденція до підвищення числа стійок за відношенням до контрольних значень.

При моделюванні стресу на 12 день кількість актів грумінгу зросла в 2,1 рази у порівнянні з контрольною групою (загалом за 5 хвилин дослідження), але з першої до п'ятої хвилини поступово спостерігалася тенденція до зниження цього показника.

Емоційність тварин можна оцінити за кількістю актів грумінгу. Збільшення актів грумінгу у тварин свідчить про збільшення ступеня страху [3, 6].

Вивчення орієнтовно-дослідницької активності тварин, яку можна охарактеризувати як кількість відвіданих нірок, виявило, що орієнтовнодослідницький рефлекс при адреналіновій моделі стресу мав таку ж тенденцію, що і в контрольній групі, тобто кількість відвідин нірок знижувалася від першої хвилини до четвертої.

Необхідно зазначити, що у всіх тварин, які потрапляють у нове середовище підвищується орієнтовно-дослідницька активність, якій заважають умови середовища перебування (відкритий простір, надмірне освітлення, нові запахи), які викликають відчуття страху. У нашому експерименті рухова активність тварин на початку була досить високою, особливо на перших хвилинах. Дефекацію зазвичай прийнято вважати однією з форм "неспецифічної поведінки", реєстрація якої, разом з іншими показниками, у ряді випадків може бути дуже інформативною. Відомо, що при стресі та тривожності порушується нормальне функціонування ШКТ і підвищується інтенсивність дефекації, що дозволяє, таким чином, судити про силу емоційного стресу як за сумарною тривалістю та кількістю актів дефекації, так і безпосередньо за кількістю болюсів. Про поступове зменшення величини емоційного стресу свідчить зниження числа болюсів дефекації від дослідження до дослідження [3, 7].

У наших дослідженнях кількість актів дефекації та уринації в контрольній групі мала максимальне значення на першій хвилині $1,75 \pm 0,23$ та $0,42 \pm 0,16$ відповідно, після чого вони знижувались до 0. При розвитку стресу дефекації

взагалі не спостерігалися, а акти уринації спостерігалися на першій хвилині $0,67 \pm 0,32$, і були вищі за контрольні значення, після також знижувались до 0.

Підводячи підсумки можна сказати, що індивідуально-типологічні реакції інтактних щурів-самців характеризуються зниженням дослідницької поведінки та горизонтальної компоненти рухової активності в тесті "відкрите поле". Зниження рівней дефекації та уринації в тесті "відкрите поле" за умов адреналінового стресу вказує на пригнічення реакції страху тварин; останнє свідчить про підвищення умовно-рефлекторної діяльності тварин, яке, однак, достовірно не підтверджується посиленням орієнтовнодослідницького рефлексу. При моделюванні адреналінового стресу та дуоденогастрального закиду досліджуваних ступенів має місце зниження горизонтальної та вертикальної компонентів рухової діяльності, що свідчить про пригнічення активності ряду структур центральної нервової системи. Розвиток дуоденогастрального закиду обох досліджуваних ступенів супроводжується значно більшим пригніченням орієнтовно-дослідницької поведінки тварин, ніж при розвитку гострого стресу.

Список літератури

1. Жуков, Д.А., Немец, В.В., & Виноградова, Е.П. (2019). Эффект бупропиона зависит от врожденной стратегии поведения крыс. Медицинский академический журнал, 19 (2), 53-56. [2]. <https://doi.org/10.17816/MAJ19253-56>
2. Мельников А.В., Куликов М.А., Новикова М.Р., & Шарова Е.В. (2004). Выбор показателей поведенческих тестов для оценки типологических особенностей поведения крыс. Журнал высшей нервной деятельности 54 (5), 712-717.
3. Калуев А.В., Демин К.А., & Волгин А.Д. (2019). Геномные механизмы патогенеза тревоги и депрессии на экспериментальных моделях. Обозрение психиатрии и медицинской психологии, (4-1), 48-50. <https://doi.org/10.31363/2313-7053-2019-4-1-48-50>
4. Саркисова К.Ю., Ноздрачева Л.В., & Куликов М.А. (1999). Взаимосвязь между индивидуальными особенностями поведения и показателями энергетического метаболизма мозга у крыс. Журнал высшей нервной деятельности 41 (5), 963.
5. Маркова Е.В., Обухова Л.А., & Колосова Н.Г. (2003). Показатели активности клеточного звена иммунного ответа крыс Вистар и ОХУС и особенности их поведения в тесте «открытое поле». Бюл. exper. биол. и медиц. 136 (12), 667-669.
6. Буреш Ян, Бурешова О., & Хьюстон Дж.П. (1991). Методики и основные эксперименты по изучению мозга и поведения. Москва: Высшая школа, 400с.
7. Гостюхина А.А., Замощина Т.А., Светлик М.В., Жукова О.Б., Зайцев К.В., & Абдулкина Н.Г. (2016). Поведенческая активность крыс в «открытом поле» после световой или темновой деприваций и физического переутомления. Бюллетень сибирской медицины. 15 (3), 16-23. DOI 10.20538/1682-0363-2016-3-16-23.

БОТАНІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ФЛОРИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІЇ ДНІПРОВСЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОРИДОРУ

Воровка Володимир Петрович

доктор географічних наук, доцент
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького

Трегуб Ілля Юрійович

студент II курсу магістратури спеціальності 101 Екологія
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького

Дніпровський екологічний коридор є одним з найбільших екокоридорів України. Він починається від північних кордонів України, перетинає три природних зони – лісову, лісостепову і степову та закінчується на узбережжі Чорного моря. На своєму шляху, Дніпровський меридіональний екокоридор пересікається з усіма широтними коридорами національного значення, а саме – з Поліським, Галицько-Слобожанським (Лісостеповим), Степовим та Азово-Чорноморським.

В межах Дніпровського екокоридору зустрічається велика кількість різних типів природних та напівприродних екосистем – лісових, лучних, степових, водно-болотних тощо. Завдяки цьому на його території мешкають представники більш ніж половини видів фауни та флори України. Дніпровський екологічний коридор за його ботаніко-географічною значущістю можна вважати основним в Україні. Він належить до довготних екокоридорів національного рівня. Їх спрямованість збігається з напрямком головних річок України, їх долини є шляхами міграції тварин і перенесення насінневих зародків рослин. Роль Дніпровського екокоридору в цьому плані особливо важлива, оскільки р. Дніпро є основною водною артерією і формується з правобережних і лівобережних приток. В історичному плані долина р. Дніпро, як долина стоку льодовикових вод, мала велике значення у формуванні рослинного покриву України, особливо у лісовій зоні. Нині Дніпровський екокоридор можна розглядати як своєрідний ботаніко-географічний профіль через центральну частину території України – від південного кордону Білорусі до Чорного моря.

Дніпровський екокоридор відповідно до зональності України можна розділити на три основні частини: 1) лісову – від кордону України з Білоруссю до м. Київ – умовно межу ми проводимо по мосту Патона; 2) лісостепову – від південної межі лісової частини до впадіння в р. Дніпро р. Ворскла; 3) степову – від південної межі і лісостепової частини до місця впадіння р. Дніпро в Чорне

море [3]. У кожній з цих частин можуть бути окремі підчастини в напрямку з півночі на південь. Здійснюючи аналіз територій Дніпровського екокоридору, нами були використані дані власних досліджень та літературних джерел, зокрема матеріали довідника «Водно-болотні угіддя України» [1] та «Водно-болотні угіддя Дніпровського екологічного коридору» [2].

У лісовій частині Дніпровського екокоридору неподалік від м. Київ характерною рисою р. Дніпро до спорудження каскаду водосховищ було меандрування його русла в широкій заплаві. Тут добре була виражена заплавна багаторукавність. На північ від м. Київ основну площу Дніпровського коридору займає Київське водосховище. Рослинність тут являє собою комплекс зарослих мілководь з численними островами та заростями, вкритими болотною і чагарниковою рослинністю. На незатоплених ділянках тераси переважають соснові ліси. У складі водної рослинності переважають угруповання з домінуванням глечиків жовтих (*Nuphar lutea*), латаття білого (*Nymphaea alba*), рдесників – гребінчастого, пронизанолистого, блискучого (*Potamogeton pectinatus*, *P. perfoliatus*, *P. lucens*). Серед видів прибережно-водної рослинності переважають рогози вузьколистий та широколистий (*Typha angustifolia* L., *T. latifolia* L.), очерет звичайний (*Phragmites australis*), лепешняк великий (*Glyceria maxima*). На болотних ділянках переважають осоково-гіпнові ценози з домінуванням осоки омської (*Carex elata* subsp. *omskiana*) та ситничковидної (*C. juncella*) [1, 2].

Оцінюючи в ботаніко-географічному аспекті флору цієї ділянки коридору, насамперед, водну, прибережно-водну і болотну, варто відмітити в її складі сполучення як бореальних видів, так і видів, характерних для лісостепової і степової частин р. Дніпро. До першої групи належать латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*), теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), осока ситничковидна (*Carex juncella*), береза низька (*Betula humilis*), їжача голівка маленька (*Sparganium minimum*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*), щитник гребенястий (*Dryopteris cristata*) та деякі інші види. До другої групи належать сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.), різуха морська (*Najas marina*), вольфія безкоренева (*Wolffia arrhiza*). Наявність видів першої групи обумовлена географічним розташуванням цього відрізка коридору, а другої – потраплянням видів із більш південних частин коридору. Все це створює строкату картину раритетного ядра флори [1, 2].

На терасних ділянках в лісовій зоні переважають соснові ліси (*Pineta sylvestris*) з невеликими фрагментами дубово-соснових (*Querceto-Pineta*) в місцях з дещо багатшими ґрунтами. Ці ліси прийнято називати підтайговими – вони займають проміжне положення між тайговими і лісостеповими. Бореальні види в поліських лісах утримують свої позиції, нерідко домінантами є чорниця (*Vaccinium myrtillus* L.), брусниця (*V. Vitis-idaea* L.) і плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.), а характерними асектаторами – ожика волосиста (*Luzula pilosa*), одинарник європейський (*Trientalis europaea*), ялівець звичайний (*Juniperus communis* L.), види родини грушанкових та деякі інші. Переважають зеленомохові та чорницево-зеленомохові соснові ліси [1, 2].

Нижче м. Київ внаслідок меандрування русла р. Дніпро утворилось багато проток і островів, на яких нині відпочивають кияни. Це острови Труханів, Муромець, Гідропарк, Довбицький та ін. Між ними розташовані протоки (Чорторий, Русанівська, Венеціанська та ін.), є значна кількість заток. Заплава р. Дніпро в північній частині лісостепового відрізка (від м. Київ до м. Українка) дещо підтоплена на півдні цієї ділянки. Тут переважає лучна рослинність – на вищих елементах угруповання костриці Беккера (*Festuca beckeri*), на дещо нижчих – мітлиці тонкої (*Agrostis tenuis*) та велетенської (*A. gigantea*), костриці лучної (*Festuca pratensis*) та червоної (*F. rubra*). У зниженнях вони змінюються заболоченими луками та осоковими болотами. З ботаніко-географічної точки зору варто відмітити зростання тут, переважно на піщаних ґрунтах, трьох ендемічних видів, занесених до Європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення, – жовтозілля дніпровського (*Senecio borysthenticus*), козельців українських (*Tragopogon ucrainicus*) і щавлю українського (*Rumex ucrainicus*). Серед водних і прибережно-водних видів зростає кількість південних видів і зменшується бореальних. Латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*) поступається за участю лататтю білому (*N. alba*) – цей вид поширений до дніпровського гирла [1, 2].

Характер соснових лісів на терасах р. Дніпро також певною мірою змінюється. Соснові ліси лісостепового відрізка Дніпровського коридору у флористичному відношенні відрізняються меншою кількістю бореальних видів, зникненням, зокрема, багна болотного (*Ledum palustre*), плауна колючого (*Lycopodium annotinum*), мучниці звичайної (*Arctostaphylos uvaursi*), яловця звичайного (*Juniperus communis*) та деяких інших. Значно менша участь чорниці та брусниці. Натомість зростає участь видів, характерних для остепнених ділянок Лісостепу, таких, як келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), вишня куцова (*Cerasus fruticosa*). Зростає участь дубово-соснових лісів, у травостойі часто домінує орляк звичайний (*Pteridium aquilinum*) та псамофітні злаки. Подібний характер має Дніпровський коридор у верхів'ях Кременчуцького водосховища, проте участь водних і прибережно-водних ценозів зростає, а лісів на терасах – зменшується [1, 2].

Далі на південь – в південній частині Лісостепу – характер рослинності Дніпровського коридору починає змінюватись. Тут переважають луки, заплавні ліси та плавнево-острівні масиви з домінуванням очерету звичайного (*Phragmites australis*) та рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*). Характерною особливістю цієї ділянки коридору є поява галофітних видів та їх угруповань, таких, як покісниця розставлена (*Puccinellia distans*), ситник Жерара (*Juncus gerardii*), осока розсунута (*Carex distans*), бульбокомиш скупчений (*Bolboschoenus compactus*) та морський (*B. maritimus*). На ділянках Сульської затоки, що утворилась внаслідок підпори водами Кременчуцького водосховища, є більш засолені екотопи з домінуванням камфоросми джунгарської (*Camphorosma songorica*), стелюшку середнього (*Spergularia media*), хрінниці товстолистої (*Lepidium crassifolium*). На прилеглих до затоки степових ділянках зростають – вид міжнародної охорони астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), козельці українські (*Tragopogon ucrainicus*).

На вологих луках наявні популяції осоки житньої (*Carex secalina*) та зозулинця болотного (*Orchis palustris*), які тяжіють до засоленних ґрунтів [1, 2].

Особливий характер на межі Лісостепу та Степу має ділянка так званих Кременчуцьких плавнів, частина якої відома в літературі як Білецьківські плавні. Це малотрансформована ділянка заплави Середнього Дніпра з комплексом островів, численними затоками, притоками та старицями.

Оскільки більша частина заплави р. Дніпро в межах України була затоплена внаслідок будівництва водосховищ, ця відносно збережена ділянка заплави викликає особливий інтерес. Переважають водна та прибережно-водна рослинність, сухі піщані луки, заплавні ліси. В ботаніко-географічному аспекті варто відмітити наявність специфічного ядра придніпровських лісостепових видів – вишні кущової (*Prunus fruticosa*), чебреця Черняєва (*Thymus tschernjajevii*), козельців українських (*Tragopogon ucrainicus*), зозулинця болотного (*Orchis palustris*). Значний інтерес являє найпівнічніший локалітет виду з Світового Червоного списку – очитка Борисової (*Sedum borissovae*) на гранітному виході острова Шеломай. Кількість галофітних видів значно менша, ніж у Сульській затоці, і вони характерні для менш засоленних ґрунтів, що пояснюється більшою проточністю води [1, 2].

На степовому відрізку коридору однією з найбільш збережених ділянок є місце впадіння р. Орелі в р. Дніпро. Це система водотоків та їх заплавлів з численними озерцями та болітцями. Добре виявлені заплавні ліси, в тому числі заплавні діброви, а також тополеві та вільхові ліси. Тут зростають вищезгадані рідкісні види, характерні для півдня Лісостепу – види з Європейського Червоного списку: козельці українські (*Tragopogon ucrainicus*), жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenticus*), кушир донський (*Ceratophyllum tanaiticum*). Серед прибережно-водних і водних видів виявлено низку характерних для степової зони рослин – рогіз Ляксманна (*Typha laxmanii*), куга Табернемонтана (*Scirpus tabernaemontani*), види роду наяда (*Najas*) [1, 2].

Характерні риси має лісова рослинність терас річок у степовій частині. Флора степових соснових лісів складається з лісових, піщано-степових, а у зниженнях – лучних видів. Із степових видів тут переважають костриця Беккера (*Festuca beckeri*), келерія сиза (*Koeleria glauca*), ковила дніпровська (*Stipa borysthena*) [1, 2].

Лісові бореальні види зростають тут у локалітетах на південь від суцільної межі поширення. У значній кількості, особливо в дубово-соснових лісах, тут трапляються неморальні види, такі, як буквиця лікарська (*Betonica officinalis* L.), герань криваво-червона (*Geranium sanguineum*), медунка вузьколиста (*Pulmonaria angustifolia*), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*) тощо [1, 2].

Ділянки мілководь Каховського водосховища мають ще більш специфічну у ботаніко-географічному відношенні флору. Тут відмічені такі причорноморські види, як куга приморська (*Scirpus litoralis*), лепешняк тростиновий (*Glyceria arundinacea*), а також реліктовий вид – плавун щитолистий (*Nymphoides peltata* (S. G. Gmel.) O. Kuntze)). У верхів'ях Каховського водосховища серед водних видів відмічені також такі причорноморські види, як водяний жовтець Ріона (*Batrachium rionii*) та рдест сарматський (*Potamogeton sarmaticus*) [1, 2].

Дельта р. Дніпро, третьої за величиною річки Європи, відрізняється виключним біорізноманіттям. Тут зростає близько 30 видів рідкісних рослин. На дюнних пісках ростуть такі специфічні види, як житняк пухнатокувітковий (*Agropyron dasyanthum*), чебрець дніпровський (*Thymus borysthenicus*), у водоймах – реліктові види, зокрема плавун щитолистий (*Nymphoides peltata* (S. G. Gmel.) O. Kuntze)), альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L.), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.) [1, 2].

Аналіз ботаніко-географічних особливостей ділянок Дніпровського екокоридору свідчить про те, що територія коридору є по суті комплексним профілем через територію України у меридіональному напрямку. В межах коридору прослідковуються ботаніко-географічні особливості окремих його відрізків. Це дає загальну картину поступових змін у цьому аспекті. Бореальні угруповання лісової зони поступово змінюються більш південними з участю південно-псамофітних та галофітних видів. Змінюється також характер соснових лісів на терасах – від соснових лісів зеленомохових і чорницево-зеленомохових до псамофітнолакових. Значно різняться між собою флористичні ядра основних угруповань різних частин Дніпровського коридору, а також склад раритетної компоненти.

Список літератури:

1. Водно-болотні угіддя України / під ред. Г. Б. Марушевського, І. С. Жарук. Київ : Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. 312 с.
2. Водно-болотні угіддя Дніпровського екологічного коридору / В. І. Мальцев, Л. М. Зуб, Г. О. Карпова та ін. ; відп. ред. В. І. Мальцев. Київ : Недержавна наукова установа Інститут екології ІНЕКО, Карадазький природний заповідник НАН України, 2010. 142 с.
3. Дніпровський екологічний коридор : зб. наук. праць / ред. Г. Б. Марушевський, Ю. К. Куцоконь. Київ : Wetlands International Black Sea Programme, 2008. 340 с.

НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА АГРОБІОСТАНЦІЯ НІЖИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Лобань Лариса Олексіївна,

к.б.н., доцент

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,

Свинобой Ірина Валеріївна

магістрант

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,

Екологічне виховання – це цілеспрямований вплив на особистість на всіх етапах її життя за допомогою розгорнутої системи засобів та методів, що має на меті формування екологічної свідомості. Є різноманітні об'єкти для здійснення даної мети. Одним з таких є навчально-дослідна агробіостанція Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, загальною площею понад 4 га, яка є навчально-дослідною базою при викладанні ряду навчальних дисциплін [2]. Її цінною складовою є колекція рослин представлена типовими та раритетними видами, яка з кожним роком доповнюється новими видами. Цей об'єкт приваблює студентів та учнів і дає можливість реалізовувати питання екологічного виховання, яке є одним із ключових питань системи освіти і розглядається Національною доктриною розвитку освіти у 21-му столітті [3].

Завдання екологічного виховання – сприяти накопиченню екологічних знань, виховувати любов до природи, прагнення берегти, примножувати її, формувати вміння і навички діяльності в природі. Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи – середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена в збереженні цілісності чистоти та гармонії в ній. Це передбачає вміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи, розумно взаємодіяти з нею. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку та відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності.

В екологічному вихованні учнів відіграють важливу роль екологічні екскурсії [4]. При їх проведенні наявна можливість в конкретних умовах спостерігати результати впливу антропогенних факторів на природу. Це забезпечує встановлення зв'язку між вивченим теоретичним матеріалом і місцевими проблемами довкілля. Також активується інтерес і пізнавальна діяльність учнів при вивченні проблем навколишнього середовища, що сприяє розвитку дослідницьких навиків, формуванню спостережливості у вивченні явищ природи та сприяє закріпленню набутих знань і формуванню екологічної поведінки [1].

Цінними територіями для проведення екскурсій, формування екологічних стежин є ботанічні сади та агробіостанції при вищих навчальних закладах України [2].

Здійснивши дослідження на території навчально-дослідної агробіостанції нами було проаналізовано «Програму для середньої загальноосвітньої школи. Біологія. 6-9 класів» та з'ясовано перелік тем, на яких можливе використання колекції рослин навчально-дослідної агробіостанції Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя [5].

6 клас - Тема «Вступ» (орієнтовно 4 год.).

Тема «Різноманітність життя (на прикладах представників основних груп живої природи)». Більш глибоке вивчення представників рослин з різних відділів у природі: мохоподібних, папоротеподібних, голонасінних та покритонасінних. Ознайомлення та фотографування рослин під час екскурсії.

Тема Рослини (орієнтовно 20 год.). Даний об'єкт можливо використовувати при вивченні тем: «Фотосинтез як характерна особливість рослин, живлення, дихання, рухи рослин», «Рослина – живий організм», «Будова рослини. Органи рослин», «Корінь, пагін: будова та основні функції», «Різноманітність і видозміни вегетативних органів», «Розмноження рослин: статеве та нестатеве. Вегетативне розмноження рослин», «Квітка. Суцвіття. Запилення. Запліднення» та «Насінина. Плід. Способи поширення». При вивченні перелічених тем краще проводити порівняльні екскурсії в живу природу. На живих об'єктах рослин, в різні періоди року, можливо продемонструвати особливості розмноження у рослин: нестатевого та статевого, розібрати типи запилення у рослин, продемонструвати на різних прикладах рослин пристосування до них (наприклад, магнолія та гледичія, береза та клен тощо).

Тема «Різноманітність рослин» (12 год.). Дана тема вивчає: «Мохи. Папороті, хвощі, плауни. Голонасінні. Покритонасінні (Квіткові). Екологічні групи рослин (за відношенням до світла, води, температури). Життєві форми рослин. Рослинні угруповання. Значення рослин для існування життя на планеті Земля. Значення рослин для людини». При вивченні перелічених тем краще проводити екскурсії в живу природу для порівняння у природі представників з різних відділів рослин: мохоподібних, хвощеподібних, папоротеподібних, голонасінних та покритонасінних. Живі об'єкти рослин зібрані в колекції агробіостанції можуть сформувавши уяву у учнів про різноманітність їх у природі та привернути увагу на значення окремих видів рослин для людини.

9 клас - Тема «Надорганізмові рівні організації життя» (7 год.).

Теми «Біосфера як цілісна система». При вивченні даної теми запропонувати розробити проект «Захист навколишнього середовища», розкрити методи збереження біорізноманіття рослин на територіях ботанічних садів та агробіостанцій, на яких зібрані колекції раритетних видів. Використати для прикладу види міжнародного рівня охорони, що входять до складу дендрофлори об'єкту, які занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (Гінкго дволопатевий – *Ginkgo biloba* L.) та Міжнародної Червоної книги (Метасеквоя – *Metasequoia glyptostroboides* Hu & W.C.Cheng).

Проаналізувавши зібраний матеріал можна зробити висновок, що подібні об'єкти як навчально-дослідна агробіостанція Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, є цінними навчальними базами не тільки при підготовці студентів, а й для екологічного виховання школярів міста.

Список літератури:

1. Коваленко С.О., Лобань Л.О., Куліш К.А. Ботанічний заказник місцевого значення «Зайцеві сосни» (Ніжинський р-н) як об'єкт для екологічного виховання школярів при вивченні природознавства // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся та суміжних територій (до 30-ої річниці аварії на ЧАЕС): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (20-22 квітня 2016 року, м. Ніжин). – Ніжин. С. 37-39.
2. Лисенко Г.М., Коваленко С.О., Лобань Л.О., Папуча І.В., Пасічник С.В. Путівник по екологічній стежині “Графський парк”// Ніжин: НДПУ, 1998. – С. 36.
3. Національна доктрина розвитку освіти у 21 столітті. К./ Шкільний світ", 2001.
4. Шевченко Л.В. Навчальні екскурсії з біології 7-й клас // Біологія, 2008 – № 9, березень. С. 4-6.
5. <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56139/>

ВПЛИВ АНТИГІБЕРЕЛІНОВИХ ПРЕПАРАТІВ НА ЛАБОРАТОРНУ СХОЖІСТЬ НАСІННЯ РЕДИСУ

Осаволук Іван Олександрович,

студент спеціальності 014 Середня освіта (Біологія), ОС «Бакалавр»
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського,

Андрушко Роман Володимирович

студент спеціальності 014 Середня освіта (Біологія), ОС «Бакалавр»
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,

Долішня Інна Іванівна

студент спеціальності 014 Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини), ОС «Бакалавр»
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,

Редис – культура швидкого дозрівання. Ранні сорти плодоносять від 18 до 30 днів. За період з травня по вересень можна отримувати по п'ять врожаїв. Однак, для забезпечення потреб населення даного овочу цього недостатньо.

На сьогоднішній день накопичено значний матеріал по широкому використанню регуляторів росту, розроблених для усунення «слабких ланок» в біології, технології вирощування та захисту редису. Разом з тим представляє великий практичний інтерес проблема розробки комплексної системи регуляції росту і розвитку редису, з цільовим застосуванням регуляторів росту в критичні періоди онтогенезу для забезпечення оптимальної його реалізації і досягнення позитивних біологічних ефектів. Досліджений вплив регуляторів росту рослин на рослинах квасолі [1–3], гороху [4–6], бобів кормових [7], цукровому буряку [8], сої [9], огірків [10, 11], гірчиці [12] тощо.

Відсутність даних про вплив синтетичних регуляторів росту інгібіторного типу з різним механізмом дії, тобто ретардантів, на продуктивність культури редису сприяє розвитку і впровадження нових технологій із застосування даних препаратів при вирощуванні сучасних сортів культури. Тому завданням нашої роботи було в науковому обґрунтуванні використання регуляторів росту інгібіторного типу, як елемента технології вирощування редису, виявлення їх дії на насіннєву продуктивність.

Дослідження проводилися на рослинах редису сорту Зоря. Передпосівну обробку насіння проводили водними розчинами препаратів інгібіторного типу: 0,25 %-ий етефон, 0,25 %-ний хлормекватхлорид.

Встановлено, що за використання різних за механізмом дії ретардантів (хлормекватхлориду та етефону) підвищувалась схожість насіння редису сорту Зоря у порівнянні з контрольним варіантом. При цьому найкращий ефект виявлений при застосуванні хлормекватхлориду (0,25 %). У цьому варіанті досліду максимально підвищувалися схожість насіння. Обидва застосовані ретарданти збільшували показник енергії проростання насіння.

Проведений нами у 2019 р. аналіз залежності лабораторної схожості насіння редису сорту Зоря від обробки його водними розчинами ретардантів свідчить, що застосовані препарати підвищували інтенсивність проростання насіння. Виявлено, що при обробці насіння редису етефоном (0,25 %) та хлормекватхлоридом (0,25 %) лабораторна схожість підвищувалася. Так, при обробці насіння етефоном (0,25 %) лабораторна схожість складала 96,0 %, що на 4,6 % більше, ніж у контролі. Кількість нормально розвинених проростків з довжиною 0,5-1,0 см у даному варіанті – 8,8 %. Слід відмітити, що найкращий ефект спостерігався під час застосування хлормекватхлориду (0,25 %). У цьому дослідному варіанті лабораторна схожість складала 98,6 %, що на 7,2 % більше, ніж у контролі. А також у цьому ж варіанті спостерігався більший відсоток нормально розвинених проростків з довжиною 0,5-1,0 см – 10,1 %. Таким чином, передпосівна обробка насіння редису сорту Зоря ретардантами підвищувала схожість та енергію проростання насіння у обох варіантах досліду.

Література:

1. Шевчук О. А., Первачук М. В., Вергеліс В. І. Вплив препаратів антигіберелінової дії на проростання насіння квасолі. Вісник Уманського національного університету садівництва. 2018. №1. С. 66-71.
2. Шевчук В. В., Гуцалюк Я. В. та ін. Вплив ретардантів на проростання насіння квасолі. Materials of XI international research and practice conference «FUNDAMENTAL AND APPLIED SCIENCE– 2014». 2014. Т. 10. С. 55-58.
3. Шевчук В. В., Бочарова В. Б. та ін. Особливості проростання насіння квасолі за дії хлормекватхлориду, тебуконазолу та етефону. Materialy X Meznarodni vedecko-practicka konference «ZPRAVY VEDECKE IDEJE – 2014». 2014. Т. 9. С. 60-62.
4. Шевчук В. В., Дідур І. М. Дія регуляторів росту рослин на морфогенез проростків і лабораторну схожість насіння гороху озимого сорту НС Мороз. Вісник Уманського національного університету садівництва. 2019. 2. С. 54–59.
5. Шевчук В. В. Симбіотична діяльність гороху посівного за дії мікробного препарату та регулятора росту рослин. The 4th International scientific and practical conference “Actual trends of modern scientific research” (October 11-13, 2020) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2020. С. 18-23.
6. Шевчук В. В., Шевчук О. А. Збудники хвороб гороху озимого. «Strategiczne pytania światowej nauki – 2020»: Materiały XVI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. 2020. Vol. 8. P. 67–70.

7. Shevchuk O. A., Kravets O. O., Shevchuk V. V. and et. Features of leaf mesostructure organization under plant growth regulators treatment on broad bean plants. *Modern Phytomorphology*. 2020. 14. PP. 104 – 106.

8. Шевчук В. В., Солоданюк Ю. В. та ін. Показники фотосинтетичного апарату рослин цукрового буряка за регуляції ретардантами. *Современный научный вестник*. 2017. Т. 2. №1. С. 27–29.

9. Пантелейчук А. І., Цимбал Т. В., Дика Л. П., Журавська Я. О. Вплив регуляторів росту рослин інгібіторного типу на насінневу продуктивність рослин сої. *Materialy XII Meznarodni vedecko-practicka konference «Dny veda – 2016»*. 2016. Dil 16. P. 51-53.

10. Литвин Х. О., Ільченко І. В., Андрощук М. В., Шевчук О. А. та ін. Якісні характеристики насіння огірка за дії есфону та паклобутразолу. *News of science and education*. 2017. Т. 2. № 8. С. 49 – 51.

11. Ільченко І. В., Андрощук М. І., Лазур І. В., Литвин Х. О., Шевчук О.А., Матвійчук О.А. Насіннева продуктивність рослин огірка за дії ретардантів. *Materialy XII Miedzynarodowej naukow-i-practycznej konferencji «Kluczowe aspekty naukowej dzialalnosci – 2017»*. 2017. Vol. 4. С. 39 – 41.

12. Polyvani S. V., Golunova L. A., Baiurko N. V. and et. Morphogenesis of mustard white under the action of the antigibberellic preparation chlormequat chloride. *Modern Phytomorphology*. 2020. 14. PP. 101 – 103.

РОЛЬ ТРАНСПОРТНЫХ АТФАЗ В БИОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

Федорова Елена Юрьевна,

доктор биологических наук, профессор, зав. лабораторией, руководитель программы магистратуры: Спортивная адаптология. ГАОУ ВО Московский городской педагогический университет

Тарасенко Марина Геннадьевна,

Курская государственная сельскохозяйственная академия

Для обеспечения физиологических процессов и свойств живой клетки, структурно-физиологической единицы тканей, органов и организма животного в целом, необходим избирательный транспорт веществ и энергии в клетку из внешней среды, ведущую роль в котором играет активный транспорт, осуществляемый ферментными системами мембран (ионными насосами), интегральными компонентами которых являются АТФазы.

АТФ-зависимые ионные насосы, представляющие комплекс ферментов, обеспечивают как первичный транспорт катионов (H^+ , Na^+ , K^+ , Ca^{2+}) и анионов (Cl^- , HCO_3^-) против их электрохимических градиентов, так и вторично-активный перенос через мембрану в клетку сахаров, аминокислот, органических кислот, за счет энергии трансмембранного градиента концентрации ионов Na^+ . С работой АТФаз так же связана генерация биотоков, трансмембранного потенциала и передача нервного импульса, процессы сопряжения окислительного фосфорилирования.

Na^+ , K^+ - зависимая аденозинтрифосфатаза при встраивании в биологические мембраны образует Na^+ , K^+ - АТФазные насосы. Многочисленные литературные данные свидетельствуют о локализации Na^+ , K^+ - АТФазы в плазматической мембране всех тканей животных, строме эритроцитов, мембране жировых шариков молока (.

Биологическая роль Na^+ , K^+ , - АТФазы, по мнению А.А. Болдырева (1985), заключается в поддержании низкой концентрации ионов натрия и высокой – ионов калия внутри клетки в сарколемме, синапсоммах, микросоммах и эритроцитах; регуляции транспорта протонов аминокислот и сахаров через плазматические мембраны в эпителиальных клетках желудка и кишечника. Na^+ , K^+ - АТФаза принимает участие в создании электрического потенциала в электрических органах рыб, регуляции водно-солевого обмена в почках животных и солевых железах.

Исследованиями ряда авторов установлена неодинаковая активность фермента в мембранах органов, тканей и клеток. Она зависит от количества молекул Na^+ , K^+ - АТФаз, приходящихся на единицу поверхности, а также от наличия в тканях специфических активаторов и ингибиторов фермента.

К специфическим ингибиторам Na^+ , K^+ - АТФазы относятся оубаин, олигомицин, уксусный ангидрид, диметилсульфоксид, дигитонин, тимерзол, этилмеркуриат, ионы Ca^{2+} .

Ca^{2+} - АТФаза была открыта Гоффманом в 1962 г. (J.F.Hoffman). Кальциевый насос в основном функционирует в плазматических мембранах и мембране саркоплазматической сети и обеспечивает низкое содержание ионов Ca^{2+} в клетке за счет откачивания кальция во внеклеточную среду. Расщепление одной молекулы АТФ на АДФ и P_i влечет за собой перенос двух ионов кальция из эритроцитов во внеклеточную среду.

Cooper Philip H., Stanworth denis H. (1976) отмечают наибольшую активность Ca^{2+} - АТФазы плазматической мембраны клеток молочной железы в присутствии 4 мМ Ca^{2+} ; добавление ионов Mg^{2+} на фоне Ca^{2+} не оказало влияния на активность фермента.

По мнению С.Н.Dedemonte, Н.Ф.Balengo (1981) свободный магний является важным активатором Ca^{2+} - АТФазы мембран эритроцитов и участвует в переходе $\text{E}_1 - \text{E}_2$ и $\text{E}_2 - \text{E}_1$, конформационных состояний фермента.

И.И. Броун (1994) выдвинул гипотезу о том, что Ca^{2+} является третьим сопрягающим ионом, т.е. в условиях, препятствующих генерации $\Delta\mu\text{H}^+$ $\Delta\mu\text{Na}^+$ сопряжение энергетических процессов может происходить за счет $\Delta\mu\text{Ca}^{2+}$. Хотя эта гипотеза выдвинута для микроорганизмов, не исключено и аналогичное поведение Ca^{2+} - АТФазы в других животных организмах.

При сравнении АТФазной активности в суспензии неразрушенных клеток и в гомогенате было определено, что активный центр Ca^{2+} - АТФазы локализован на внешней поверхности плазматических мембран.

Ca^{2+} - АТФаза была также обнаружена в ядерных и митохондриальных оболочках. Так, по данным О.Г.Куликовой, Г.А.Севастьянова, Л.М.Белявцевой, Н.И.Разумовской (1982), Ca^{2+} , Mg^{2+} - активируемая часть составляет в среднем 50 % от общей АТФазной активности ядер клеток скелетных мышц.

В настоящее время наиболее изучена биологическая роль и особенности функционирования Na^+ , K^+ -АТФазы различных органов и тканей продуктивных животных в зависимости от возраста, уровня кормления, породной принадлежности (1,2,5). Полученные авторами данные свидетельствуют о возможности характеристики уровня активности АТФаз как индикатора метаболических процессов в организме животных и могут быть использованы для решения практических задач, поставленных государством перед отечественным агропромышленным комплексом.

Литература

1. Schiener-Bobis G. Action of palytoxin on apical Na^+/K^+ -ATPase in rat colon // Eur. J. Biochem, – 2002. – V.269. – P.3905-3911
2. Мосягин В.В., Максимов В.И., Федорова Е.Ю. Возрастная динамика АТФазной активности эритроцитов крупного рогатого скота симментальской и черно-пестрой породы // Вестник Орловского государственного аграрного университета. 2011. № 1 (28). С. 59-60.

3. Максимов В.И., Мосягин В.В., Фурман Ю.В., Федорова Е.Ю. Особенность функционирования АТФазных ферментных систем эритроцитов у птиц свиней и крупного рогатого скота // В сборнике: Современная физиология: от клеточно-молекулярной до интегративной - основа здоровья и долголетия. 2011. С. 172-173.
4. Skou J.C. The Na, K-ATPase. // J. Bioenerg. And Biomemb. –1992. – V. 24. – P. 249–261
5. Федорова Е.Ю., Максимов В.И., Василевич Ф.И. Физиолого-биохимические особенности АТФазной активности крови и молока коров / Монография. Курск. 2016.
6. Федорова Е.Ю., Василевич Ф.И., Максимов В.И. Возрастная динамика АТФазной активности молока коров черно-пестрой и симментальской пород // Ученые записки Казанской государственной академии ветеринарной медицины им. Н.Э. Баумана. 2013. Т. 214. С. 470-473.
7. Jrgensen P.L. Structure and mechanism of Na, K-ATPase: Functional sites and their interactions // Annu. Rev. Physiol. – 2003. – V. 65. – P.17-49.
8. Федорова Е.Ю. Особенности функционирования АТФаз крови и молока различных видов сельскохозяйственных животных // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. 2015. № 8. С. 181-184.
9. Красильников А.А., Федорова Е.Ю. Медико-социальные особенности пациентов со стенокардией и сахарным диабетом 2 типа // В сборнике: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ВИРОБНИЦТВА: МІЖГАЛУЗЕВІ ДИСПУТИ. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2020. С. 255-264.
10. Максимов В.И., Мосягин В.В., Фурман Ю.В., Федорова Е.Ю. Особенности функционирования АТФазных ферментных систем эритроцитов у птиц, свиней и крупного рогатого скота // В сборнике Современная физиология: от клеточно-молекулярной до интегративной - основа здоровья и долголетия 2011. С. 172-173.
11. Dodge J.T., Mitchell C., Hanahan. D.J. The Preparation and Chemical Characteristics of Hemoglobin-Free Ghosts of Human Erythrocytes Arch//Biochem. Biophys., 1962. – V. – 201. – P.119-130.
12. Красильников А.А. Информационные ресурсы инновационной деятельности // Материалы VI Международной научно-практической конференции «Образование. Наука. Культура»: сборник научных статей / под ред. Б.В. Илькевича – Гжель, 2015. – С. 687-689
13. Федорова Е.Ю., Максимов В.И. Породные особенности функционирования АТФазных ферментных систем эритроцитов и молока коров // Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук. 2012. № 4. С. 77-78.
14. Мосягин В.В., Федорова Е.Ю. Возрастная динамика АТФазной активности эритроцитов у свиней и крупного рогатого скота // Проблемы биологии продуктивных животных. 2011. № 1. С. 85-88.
15. Zakirov F. H., Krasilnikov A. A., Pushkina V. N., Gernet I. N., Andruschenko L. B., Yamaletdinova G. A. The role of damages and epigenetic modifications of dna

in alzheimer's disease // *Indo American Journal of Pharmaceutical Sciences*. 2019. – Т. 6. – №5 – С. 9700-9703.

16. Суворова В.Н., Федорова Е.Ю., Максимов В.И. Особенности функционирования АТФаз овец // *Acta Naturae* (русскаяязычная версия). 2016. № S1. С. 195-196.

17. Федорова Е.Ю., Василевич Ф.И., Максимов В.И. АТФазная активность молока коров в зависимости от сезона года // В сборнике: *Адаптационные механизмы и регуляция физиологических функций*. 2017. С. 15-19.

18. Stradze A.E., Pushkina V.N., Fedorova E.Yu., Sizov A.E., Emelyanov A.V. Using wearable devices to stimulate students motor of physical activity and consequence physiological response // *Propositos Y representaciones*, 2020.Т.8 № 2. С. 8.

19. Stradze A.E., Pushkina V.N., Fedorova E.Yu., Sizov A.E., Emelyanov A.V. Study of school child motor activity using individual wearable devices - fitness-trackers // *Religacion. Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades*.- Vol. 4 Núm. 19 (2019): 30 años después de la caída del muro de Berlín: la izquierda latinoamericana.

20. Закиров Ф.Х., Красильников А.А., Лубышев Е.А., Чубанова Г.Р. Перспективы использования биомаркеров остеопороза в диагностике и лечении // *Хирургическая практика*. 2019. № 1 (37). С. 45-47.

21. Василевич Ф.И., Максимов В.И., Федорова Е.Ю. Оценка активности различных АТФ-аз в секретах и тканях коров // В сборнике: *Достижения и перспективы супрамолекулярной и биологической химии в биомедицине и сельском хозяйстве*. 2017. С. 7.

SYNTHESIS OF ETHYLENE ON DIFFERENT CATALYSTS AND WAYS OF ITS USE

Golub Evgeniy

Lecturer at the Department of Pharmaceutical Disciplines,
Uzhhorod National University,

Golub Nelya

Ph.D., Docent at the Department of Physical and Colloid Chemistry,
Department Chair,
Uzhhorod National University,

Gomonaj Vasyl

Doctor of Chemical Sciences, Full Professor,
Professor at the Department of Physical and Colloid Chemistry,
Uzhhorod National University,

For the production of olefins as a valuable product of the chemical industry, a promising alternative to industrial processes is the conversion of the components of the natural gas tank of the lower hydrocarbon source. Analysis the literature and the patent search show that partial dehydrogenation of n-alkanes is a thermodynamically disadvantageous process and requires relatively high reaction temperatures, which, in particular, for ethane, range from 300 °C to 700 °C. This is due to the fact that the dehydrogenation reactions of ethane and other paraffinic hydrocarbons are endothermic.

According to the literature, the establishment of thermodynamic equilibrium in the reaction zone limits the degree of possible conversion of the hydrocarbon. Therefore, to achieve its high conversion, it is necessary to spend a significant amount of heat. This necessitates further introduction of the feed gas into the previous heating zone which is outside the reactor before the start of the hydrocarbon dehydrogenation reaction. This, in turn, requires the use of a special design of reactors, and also leads to an increase in the concentration of by-products of the reaction. A patent search also indicates that today the main method for converting ethane to ethylene in industry is the steam cracking process. At the same time, ethylene yields reach about 50%, and selectivity does not exceed 80%. At the same time, methane is formed as the main by-product. Although selectivity to ethylene in the steam cracking process is quite high, this ethylene production process has a number of important drawbacks. In particular,

the need to heat the feed gas mixture causes a complex reactor design and a high cost of economics; 2) relatively long residence time of the reaction mixture requires large reactor sizes; 3) coking of the catalyst requires a periodic decoupling operation, which generally reduces the productivity of the equipment.

Therefore, the process of oxidizing dehydrogenation of saturated hydrocarbons differs significantly from the above processes and proceeds under significantly milder conditions. The main differences of these n-alkanes conversion processes are that: firstly, hydrogen is not actually formed in this process, on unlike the previous direct dehydrogenation process, since it is directly converted to water; second, it requires different process conditions and other catalysts, respectively.

Thus, the process of oxidizing the dehydrogenation of ethane into ethylene has a number of advantages and is most cost effective. Today, catalysts of different nature are offered for this process. However, most efficiently, the process of partial oxidation of ethane into ethylene proceeds on heterogeneous catalysts, namely, complex oxides. At the same time, a particularly important role in the correct selection of an effective high-selectivity catalyst and optimal process conditions are played by the composition, structure, acidic properties of the surface and the presence of active centers of a certain nature, therefore, the preparation of new catalysts for this process is an important area of modern catalysis.

OVERVIEW OF THE PHENOMENON OF INTERPRETATION OF ECONOMIC SECURITY IN THE MODERN WORLD

Bondarenko-Berehovych V.

PhD student

Vinnitsia National Agrarian University

Economic security as a fundamental category of security is an important category for the functioning and development of Ukraine as a sovereign state. The urgency of the outlined problem is caused by a number of socio-economic preconditions, methodological and system-structural factors.

Due to the expansion of the range of options and alternatives of the mission, as well as ways to achieve the set goals, the security category becomes extremely important. In general, all spheres of human life have certain indicators that signal possible dangers that need to be taken into account when determining and implementing the strategic development of society, economic agent or person. It is implied that it is impossible to give preference to certain options for assessing and forecasting socio-economic reforms (economic development, investment, budgeting) without taking into account their socio-economic consequences, criteria and safety indicators [1].

In a globalized competitive environment, even a developed economy with a powerful power bloc and a high-tech source of information, financial and banking and currency subsystems does not have reliable institutions of security and protection of citizens from stochastic factors of uncertainty and uncertainty.

In order to clarify the depth and completeness of the array of definitions of the term economic security, it is advisable to use general scientific methods of development and refinement of concepts. In this context, it is appropriate to involve primary sources and concepts of leading scientists and specialists, which provide both a general idea of the analyzed phenomenon and more detailed information about its nature and components.

The terminological principle involves the study of the history of the emergence and establishment of definitions, clarification and detail of the content and scope of terms, identification of relationships and subordination of concepts, their place in the conceptual apparatus of safety theory, which is based on research.

Economic security, as a component of modern economic theory, recognizes its subject and specific research methods [2]. The connection between ensuring social and economic security indicates that "social security" is a very necessary socio-economic fact and therefore is the subject of economic theory [2]. Security is a rather complex and multifaceted concept that provides for different interpretations [3].

The compilers of the "Encyclopedia of Economic Security" define security as a property of any system, which is expressed in the ability of an object, phenomenon or

process to retain its basic characteristics, essential parameters in the case of pathological, destructive influences [1].

In the social sciences, the concept of security is the satisfaction of such needs as existence, integrity, independence, peace and development [1, p. 145].

For the most part, however, security is equated with safety. Thus, E. Krykhtina interprets security as "a state of protection of the most important interests of the individual, society and the state from threats" [1, p. 124].

According to the definition given in V. Dahl's dictionary, safety is "absence of danger, preservation, reliability" [3, p. 108].

In S. Ozhegov's dictionary safety is formulated as follows: "A condition in which there is no danger, ie there is protection against danger" [230, p. 47]. E. Oleynikov and O. Omelyanovych understand security as the state and tendencies of development of protection of vital interests of society and its structures from internal and external threats [3, p. 10].

The problem of defining the essence of the term "economic security" has always existed, but at the present stage of development has become particularly acute in connection with the negative consequences of economic reform, with the disorientation of the spatial and sectoral structure of the real sector of the economy. production, as well as different levels of readiness of regions to function in a market economy and in the process of structural and institutional deformations

Issues of economic security have become the subject of research by many foreign economists. The works of L. Abalkin, A. Arkhipov, E. Bukhvald, A. Gorodetsky, V. Medvedev, K. Senchov are devoted to the general theoretical issues of studying economic security, identification, analysis and characterization of factors of destabilization and threats to economic security, assessment of economic security, O. Tatarkin and others. Some aspects of the regional level of economic security are covered in the works of L. Abalkin, B. Gubin, Y. Lyubimtsev, O. Romanova, O. Tatarkin, V. Yakovlev and other specialists.

Security is also understood as a state of absence of threat, a state of calm, confidence or "a mental or legal state in which a person feels confident, supported by another person or in a legally regulated system; the opposite of the threat "[3, p. 147].

From the available array of definitions of the study of the main characteristics of the category of security indicate the need to clarify the essence of the category of economic security, given the wide range of its components. It should be noted that the actualization of the study of the evolution of the security phenomenon is escalating.

The study of economic security allows to learn the features of socio-economic development of the country in the period of systemic transformation and deployment of globalization processes in the world, in the weakening of Ukraine's position in the political, economic and military spheres of the country and, in their economic and political interests.

References

1. Avanesova N.E., Kolodyazhna T.V. Sutnist kouchingu v aspekti pozvitku potencialu lyudskih resursiv. The 1st International scientific and practical conference "Fundamental and applied research in the modern world" (August 26-28, 2020) BoScience Publisher, Boston, USA. 2020. 395 p.

2. Kolupaev V. A. Formirovanie koncepcii nacional'noj jekonomicheskoy bezopasnosti v zarubezhnyh stranah // Belorusskaja jekonomika: analiz, prognoz, regulirovanie. Jekonomicheskij bjulleten' NIJeI Minjekonomiki RB. 2013. № 12. P. 2–9.

3. Department for Business, Innovation & Skills : Assessment of export licence applications : criteria and policy URL: www.gov.uk/assessment-of-export-licenceapplications-criteria-and-policy

PRACTICE OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES

Braslavets Tetiana,

Assistant of the Department of Public Administration
Poltava State Agrarian University

In modern conditions, the solution of the issue of ensuring the appropriate level of provision of administrative services (AS) by local governments depends on their effectiveness and efficiency, image and level of trust in local authorities. Ability of representative authority of territorial communities to develop the provision of public services, in particular administrative, is of fundamental importance for understanding the need to create conditions and identify ways to transformation into a European model of provision of public services at the local level.

Systematic development of the network of centers for the provision of administrative services (CPAS) began in Ukraine in 2012, when the Law of Ukraine "About Administrative Services" was adopted. Before that, 45 CPASs were already operating, and at the end of 2012 there were already 502. As of 1.01.2020, according to official data Ukraine's CPAS network included 848 centers [1]. The largest number of CPASs (441 centers) was established by local state administrations.

In recent years in Ukrainian legislation was implemented legal norms that obliged local authorities and their structural divisions to provide administrative services to the public CPAS. Local governments have created 407 CPASs (including 44 territorial divisions), 161 remote working places for administrators. In local governments from this list 209 CPAS are created (including 5 territorial divisions) and 139 remote working places for administrators [1]. A network of mobile centers is being developed. These are re-equipped vehicles, where CPAS staff in comfortable conditions provides administrative services "on the road", that in certain localities for a specific schedule. Local governments created 8 mobile CPAS

The list of AS provided through CPAS, determined in accordance with existing regulations [2], and also on the basis of agreed decisions with the subjects of AS provision. In 2019, part of the CPAS by the number of administrative services was: 9% - provide more than 200 services; 27% - provide 135-200 services; 54% - provide from 50 to 134 services; 10% of CNAPs provide less than 50 services. This is the result of the development of "single window" services.

The practice of implementing a "single window" is based on the experience of EU countries. So in these countries, operates a single portal services, which provides: receiving all services in the "single window" mode; providing opportunity receipt by the subjects information application about course of consideration of their applications; providing opportunity receiving by the subjects the appeal by using telecommunications the results of the AS; the possibility of payment for administrative services remotely, electronically [3]. For example, the provision of information about services, as well as the services themselves in electronic form, is carried out by:

- in Germany: "service organization" or "institutions for citizens", where citizens

can get all the information about the service, as well as apply for it, get the relevant certificates, as well as get the result - an administrative service, except when sending a decision by mail [4, p. 175].

- in Canada: telephone centers, "Access Centers", coordination center for the provision of services to Canadians on the principle of "single window" - "Service Canada", which are the result of the introduction of interactive technologies in the process of government interaction with citizens and provide the necessary information, advice to entrepreneurs and provide a significant number of public services [5];

- in Estonia: implementation of the project "Electronic Estonia", the work of service centers on the principle of "single window", which provides automation of the service process for individuals and legal entities; implementation of the mechanism of providing AP using the latest technologies, introduction of modern electronic systems based on electronic ID-cards (E-police, E-school, E-depository, E-pension, ID-ticket) [6];

- in Poland: a centralized system of structural units ("service universities"), which are responsible for providing services to the population at a high quality level, as well as speeding up all procedures by minimizing contacts between contractors and consumers of AS; introduction of innovative technologies (electronic services), which significantly reduced or eliminated the use of paper documents [7].

The implementation of the single office model for citizens took place at the level of municipalities (in Germany), territorial communities on the basis of both autonomy and through the implementation of the practice of inter-municipal cooperation (Poland). The experience of Poland also shows the effective practice of organizing the process of providing services to the population by signing contracts with non-governmental organizations that carry out their direct implementation.

In order to achieve quality results of provision of public services, an extensive infrastructure for their provision was created. It includes organizations and institutions carrying out formation of information databases, conducting consultations and training of civil servants, as well as consumers of services. The use of new information and communication technologies allows to expand consumers' access to public services and information about them.

In Ukraine at the state level in order to develop online services in 2020 implemented: launch the "Action" application, which ensures the development of the electronic system provision of services, "States in a smartphone"; development and implementation of a Guide to public services on the portal "Action", which provides information about all services provided by the executive and local governments, and information about the AS, which can be obtained electronically [8].

Further development of the service delivery system in Ukraine should be focused on formation of an exhaustive list of services; implementation of the principle of subsidiarity; introduction of specialized methodology of conducting state monitoring of the process of providing services and assessment of their quality; ensuring transparency of service provision and active public involvement in the process assessment of their quality; creating an effective system for appealing actions of the subject of service provision, providing communication, exchange of experience between different authorities, as well as further development of the electronic services

system.

References:

1. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture Official website. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
2. Some issues of providing administrative services of executive bodies through the centers of administrative services: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 16.05.2014 № 523-p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/>
3. Torres L. E-government and the transformation of public administrations in EU countries: Beyond NPM or just a second wave of reforms? / L. Torres, V. Pina // Facultad de Ciencias Economicas y Empresariales, Universidad de Zaragoza : Documentos de Trabajo 2005. URL : <http://www.uhu.es/ijdar/documentos/Present04/vicente.pdf>.
4. Pisarenko G.M. Foreign experience in providing administrative services. Actual problems of the state and law. 2007. C. 173-177.
5. Sitixen-Centrent Service: Responding To The Needs Of Canadians (1999) Official site of the Center for Political and Legal Reforms. URL : <https://pravo.org.ua/>
6. We have built a digital society and we can show you how. URL : <https://e-estonia.com/>
7. System monitorowania usług publicznych. Koncepcja ogólna. Warszawa 2017. URL: https://www.miasta.pl/uploads/attachment/file/1361/Koncepcja_ogolna_Systemu_monitorowania_uslug_publicznych.pdf
8. Ministry and Committee for Digital Transformation of Ukraine. Official website. URL: <https://thedigital.gov.ua/>

FEATURES OF ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

Stryzhak Danylo

student gr. MgMek1-19

Kiev National University of Technology and Design

Scientific adviser:

Melnik Alena

Doctor of Economic Sciences, Professor

Kiev National University of Technology and Design

Despite the fact that the work of many scientists is devoted to the analysis and assessment of the competitiveness of an enterprise, at the present stage the conceptual apparatus of the theory of enterprise competitiveness has been fully clarified, a clear system of criteria, indicators and methods for assessing the competitiveness of enterprises has not been developed. In addition, in the context of a large number of different approaches to assessing the competitiveness of an enterprise, many researchers get lost in this information and unreasonably accept one or another method for assessing the competitiveness of an enterprise, which, most often, inadequately evaluates the competitive advantages of an enterprise, which leads to a distorted result of the already chosen strategies for the further development of the enterprise.

The assessment of its competitiveness is methodologically inextricably linked with the solution of the problem of increasing the competitiveness of an enterprise, since only on the basis of such an assessment can conclusions about the degree of competitiveness of an economic entity be drawn and, as a result, correct management decisions are also made. Correct assessment is the starting point for developing measures to increase the competitiveness of an economic entity and at the same time a criterion for the effectiveness of these measures. In addition, the assessment of competitiveness is a methodological basis for the analysis and, as a consequence, the identification of ways to increase the competitiveness of an economic entity, which is a strategically important area of development and functioning of any enterprise.

In particular, the assessment of the competitiveness of an economic entity is necessary in order to develop measures to increase competitiveness, selection of counterparties for joint activities, drawing up a program for the enterprise to enter new sales markets, carrying out investment activities, implementing state regulation of the economy.

There are several methods for assessing the competitiveness of an enterprise. Methods based on assessing the competitiveness of an enterprise's products. This group of methods is based on the judgment that the competitiveness of an enterprise is the higher, if the higher the competitiveness of its products. To determine the competitiveness of products, various marketing methods are used, most of which are based on finding ratio of the price-quality.

Methods based on the theory of effective competition. The essence of the approach lies in the scoring of the enterprise's ability to ensure competitiveness. Each of the company's capabilities to achieve competitive advantages, formulated in the course of the preliminary analysis, is assessed by experts in terms of available resources.

Complex methods. Assessment of the competitiveness of an enterprise within the framework of such methods is carried out on the basis of highlighting the current and potential competitiveness of the enterprise. In most cases, current competitiveness is determined on the basis of assessing the competitiveness of an enterprise's products, potential - by analogy with methods based on the theory of effective competition.

The modern scientific and methodological basis of competitiveness management should be focused on the definition of a mechanism that allows to identify the individual characteristics of the entrepreneurial structure, on the basis of which own competitive advantages can be formed. Competitiveness should determine development prospects, and not ascertain the achievements of an enterprise in a competitive environment; competitiveness management should be inseparable from the processes of strategic and tactical management, which, in turn, will lead to the integration of the goals of these intra-organizational processes, will allow to fully assess the costs associated with the formation of competitive advantages and cut the costs associated with the implementation of competitive strategies

References:

1. Wint A. Competitiveness in small developing economies. // Canada: University of the West Indies Press. 2003. URL: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=104310446>.
2. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика: Центр экономики и маркетинга, 1996. 208 с.
3. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент.: Издательско-книготорговый центр "Маркетинг", Москва, 2002. 892 с.
4. Porter M. Competition. // USA: Harvard Business School Publishing Cooperation, 2008. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=184>
7. Гарачук Ю. О. Підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок управління конкурентоспроможністю. Актуальні проблеми економіки. 2008. №2. 60 – 65 с.
8. Мельник А.О. Економічна адаптація підприємств у механізмі підвищення їх конкурентоздатності // Вісник Технологічного університету Поділля, 2004. – № 6. – С. 206-211.
9. Мельник А.О. Чинники конкурентоспроможності в умовах світової економічної кризи / А.О. Мельник // Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : колективна монографія у 4 т. / за ред. О.А. Паршиной. – Д. : Герда, 2013. – С. 196 – 202.

ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ

Ананьєва Надія Олександрівна
КНП "Старосинявський центр
первинної медико-санітарної допомоги"
Головний лікар

Формування кадрового потенціалу - один із основних напрямів розвитку системи охорони здоров'я, адже сучасне виробництво, наука, різні сторони діяльності суспільства роблять ставку на творчий потенціал та удосконалення кадрів, тому що (за досвідом американських фірм) кожен 35 тисяч доларів, які вкладені в освіту, дають прибуток в 1 мільйон доларів.

Кадри закладів охорони здоров'я розглядаються як стратегічний капітал, і 70 % усіх капіталовкладень охорони здоров'я у світі спрямовується саме на кадрове забезпечення [1, С. 40]. Водночас, проблеми кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я в Україні залишаються невирішеними і поглиблюються в процесі впровадження реформ.

В умовах обмеженості ресурсів набуває першочергового значення такий елемент впливу на темпи розвитку галузі як ефективне управління галуззю (сучасний менеджмент), що обумовлює непереврене значення підготовки, у першу чергу, кадрового потенціалу сфери охорони здоров'я, який і повинен забезпечити стабільне планомірне підвищення якості надання медичних послуг. Основною лінією у підготовці медичних працівників стає їх подальша професіоналізація і дієздатність, створення системи формування кадрового потенціалу сфери охорони здоров'я в межах єдиної кадрової політики України з урахуванням викликів, які постають перед галуззю в умовах європейської інтеграції.

Підготовка медичних кадрів нині переживає не найкращі часи: часті зміни урядів і, відповідно, засад кадрової політики, у тому числі в охороні здоров'я, спричиняють значну плинність кадрів серед медичних працівників; за останні роки важливою проблемою стала еміграція кваліфікованого персоналу у пошуках кращих умов праці; досі залишаються законодавчо неврегульованими численні аспекти забезпечення прав медичних працівників, що гальмує розвиток системи охорони здоров'я; медики скаржаться на недостатнє матеріальне забезпечення, а громадяни закидають їм недбале ставлення до обов'язків і хабарництво.

КНП «Старосинявський центр первинної медико-санітарної допомоги» формує мережу закладів охорони здоров'я первинної медичної допомоги Старосинявської об'єднаної територіальної громади. А саме: 5 амбулаторій загальної практики сімейної медицини (надалі – АЗПСМ) в структурі яких працюють 21 фельдшерський пункт, 1 фельдшерсько-акушерський пункт, 11

медичних пунктів тимчасового базування. Найбільшою в структурі є Старосинявська амбулаторія загальної практики сімейної медицини, яка розташована в центрі територіальної громади з чисельністю прикріпленого населення – 12,4 тис. осіб. До неї входить 8 фельдшерських пунктів (ФП сіл Заставці, Щербані, Сьомаки, Лисанівці, Дашківці, Буглаї, Паньківці, Бабине).

Жоден найновітніший засіб діагностики та лікування не забезпечить високого рівня медичної допомоги без відповідного супроводу професіоналів — лікарів, середнього і молодшого медичного персоналу. Тому так важливо подбати про навчання медичного персоналу у закладі. Зазвичай очолює систему навчання молодшого та середнього медичного персоналу на робочому місці заступник головного лікаря, до кола обов'язків якого входить не лише забезпечення навчального процесу у класі, а й організація конференцій, семінарів, лекцій, круглих столів та інших заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації середнього та молодшого медичного персоналу. Усі заняття, інші заходи з підвищення кваліфікації середнього і молодшого медичного персоналу проводяться відповідно до розроблених планів, серед яких: плани роботи медичних працівників, відповідальних за організацію навчання середнього і молодшого медичного персоналу у підрозділах Підприємства; плани навчання середнього і молодшого медичного персоналу; річний календарний план заходів для середнього медичного персоналу; план підвищення кваліфікації середнього медичного персоналу; план атестації та переатестації середнього медичного персоналу.

Згідно Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23.11.2007 № 742 «Положення про атестацію молодших спеціалістів з медичною освітою», атестація молодших спеціалістів з медичною освітою проводиться з метою підвищення їх кваліфікації, професійного рівня, вона спрямована на вдосконалення та поліпшення якості медичного обслуговування населення.

Основним завданням атестації молодших спеціалістів з медичною освітою є визначення обсягу знань, практичних навиків, ступеня володіння ними, застосування в професійній діяльності, своєчасного підвищення кваліфікації фахівців та вирішення питань щодо подальшого їх використання. Право на атестацію мають:

- молодші спеціалісти з медичною освітою всіх спеціальностей, що отримали освітньо-кваліфікаційний рівень "молодший спеціаліст" або "бакалавр" у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації;
- особи, що мають незакінчену вищу освіту та в установленому порядку допущені до медичної діяльності на посадах, які вони обіймають;
- особи, що не мають відповідної освіти, але допущені Міністерством охорони здоров'я України або МОЗ СРСР до роботи на посадах молодших спеціалістів з медичною освітою (середніх медичних працівників). Такі особи проходять атестацію за спеціальностями, до яких віднесені ці посади.

Установлюються два види атестації молодших спеціалістів з медичною освітою:

- атестація на присвоєння кваліфікаційної категорії;
- атестація на підтвердження кваліфікаційної категорії.

Атестації на присвоєння (підтвердження) кваліфікаційної категорії підлягають особи, які:

- мають стаж роботи за спеціальністю, за якою атестуються, не менше 5 років;
- закінчили протягом останніх п'яти років в закладі (підрозділі) післядипломної освіти курси підвищення кваліфікації молодших спеціалістів з медичною освітою;
- виявили бажання атестуватися на присвоєння (підтвердження) кваліфікаційної категорії.

Згідно Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 року №446 «Деякі питання безперервного професійного розвитку» (БПР) лікар проходить навчання щорічно, сам обираючи цікаві та зручні для нього теми та формати навчання відповідно до індивідуальної потреби лікаря:

- в Україні або за її межами;
- дистанційно або стаціонарно;
- у державному чи приватному освітньому закладі.

За кожен вид навчання лікарю нараховується певна кількість балів. Облік балів за проходження безперервного професійного розвитку обов'язковий з 01 січня 2020 року. Щорічна перевірка особистого освітнього портфоліо із балами БПР розпочинається у 2021 році. Особисте освітнє портфоліо за відповідний річний період подається лікарем для щорічної перевірки до відповідної атестаційної комісії. Всі лікарі, які здійснюють професійну діяльність, зобов'язані щороку подавати на перевірку своє портфоліо та підтверджувати щонайменше 50 балів. Переваги БПР очевидні: конкурентність та можливість отримувати нові навички одразу після появи цих технологій та практик на ринку.

Атестація лікарів проводиться з метою перевірки їхнього безперервного професійного розвитку. Вона спрямована на удосконалення діяльності закладів охорони здоров'я усіх форм власності для подальшого поліпшення надання медичної допомоги населенню. Основними завданнями атестації лікарів є оцінка виконання лікарями вимог щодо здобуття післядипломної освіти в інтернатурі та лікарській резидентурі, підвищення їх кваліфікації та проходження безперервного професійного розвитку відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 року № 302 «Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я».

Види атестації лікарів:

- 1) атестація на визначення знань і практичних навиків з присвоєнням (підтвердженням) звання "лікар-спеціаліст";
- 2) атестація на присвоєння кваліфікаційної категорії; 3) атестація на підтвердження кваліфікаційної категорії.

Атестація на присвоєння кваліфікаційних категорій проводиться за бажанням лікаря. Лікарі, які протягом року після закінчення 5-річного строку з дати попередньої атестації не виявили бажання і не подали документи на чергову атестацію, та лікарі, яким за рішенням атестаційної комісії відмовлено у присвоєнні кваліфікаційної категорії, підлягають атестації на визначення знань

та практичних навиків з підтвердженням звання "лікар-спеціаліст" після проходження стажування. Особи, яким присвоєна кваліфікаційна категорія, проходять атестацію на її підтвердження або присвоєння наступної кваліфікаційної категорії через п'ять років. За бажанням лікаря і за умов наявності стажу роботи за спеціальністю та виконання вимог до безперервного професійного розвитку, атестація на присвоєння кваліфікаційної категорії може бути проведена через рік з дати атестації на визначення знань та практичних навиків з підтвердженням звання "лікар-спеціаліст" і через 3 роки з дати атестації на визначення знань та практичних навиків з присвоєнням звання "лікар-спеціаліст".

Надання медичних послуг (первинної медичної допомоги) здійснюється безпосередньо лікарями та медичними сестрами (що разом утворюють команди з надання первинної медичної допомоги, далі ПМД), фельдшерами та клініко-діагностичним відділом, що включає лабораторію та маніпуляційні кабінети з ліжками денного стаціонару).

Проблемними аспектами кадрового забезпечення даного медичного закладу є тенденція до зменшення чисельності працівників, переважання кадрів передпенсійного і пенсійного віку, при цьому на території обслуговування щорічно зменшується кількість населення, зростає старіючий контингент пацієнтів, знижується народжуваність. Тому, основна мета Підприємства – зберегти баланс між наявною потребою пацієнтів в послугі первинної медичної допомоги і кількістю надавачів цієї допомоги. Крім того, медична реформа первинної ланки надання медичної допомоги кидає нові виклики для медичних закладів. Право пацієнта на вільний вибір лікаря, принцип «гроші ходять за пацієнтом» та суттєві особливості «сільської медицини» гостро підкреслили проблему нестачі молодих фахівців на Підприємстві. Відсутність місцевих програм підтримки молодих спеціалістів та відсутність службового житла, мала перспективність району, крім того, не в останню чергу, менші можливості професійного розвитку відіграють велику роль в демотивації молодих лікарів до роботи у віддалених регіонах. У зв'язку з цим, пропонується стимулювати лікарів відсотком від надходжень з урахуванням кількості отриманих лікарем декларацій про вибір лікаря. Працівників із числа середнього медичного персоналу, що входить до команди з надання первинної медичної допомоги слід стимулювати премією у розмірі не менше 50% від премії лікаря, з яким спільно або під чийм керівництвом працює працівник із числа середнього медичного персоналу. Для фельдшерів та сестри медичні (у тому числі сестри медичні загальної практики - сімейної медицини), які виконують свої обов'язки у фельдшерських пунктах і фельдшерсько-акушерських пунктах передбачити премію в розмірі 10% від надходження Підприємству за пацієнтів, що зареєстровані або фактично проживають у населеному пункті, у межах якого діють фельдшерські пункти і фельдшерсько-акушерські пункти, які подали лікарю підприємства декларацію про вибір лікаря

В цілому, першочергове завдання керівництва медичного закладу – створення середовища, що підтримує незалежний професійний розвиток кожного фахівця (не тільки лікарів) та в постійній мотивації – системі стимулів

та процесі стимулювання бажаної з точки зору стратегії підприємства поведінки працівників із залученням органів місцевого самоврядування та їх фінансової підтримки.

Список літератури

1. Дячук Д.Д., Шпак Г.В. Характеристика кадрового забезпечення системи охорони здоров'я України Україна. *Здоров'я нації*. 1(17). 2011. С. 40-44.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Артюх О. В.

магістр кафедри обліку і оподаткування
Сумський національний аграрний університет

Глушаченко А.І.

старший викладач кафедри обліку і оподаткування
Сумський національний аграрний університет

Процес постачання матеріальних запасів на підприємство, є однією з важливих передумов діяльності суб'єкту господарювання, що тісно пов'язаний з розрахунковими операціями, які в свою чергу призводять зобов'язання підприємства. Між моментами постачання та сплати за рахунками у підприємства виникають періоди часу коли поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи та запаси зазначається як залишки на рахунках бухгалтерського обліку на певну дату. Дана заборгованість є тимчасово вільними обіговими коштами, які мають суттєвий вплив на фінансове становище та платоспроможність суб'єкту бізнесу. Тому її розмір необхідно ретельно контролювати. Причиною виникнення простроченої кредиторської заборгованості перед постачальниками часто стає недосконалість розрахунків, неуважність облікових працівників, або зловживання службовими повноваженнями. Як наслідок, при перевірці діяльності підприємства виникають порушення розрахункової та фінансової дисциплін.

Проблемами організації та оптимізації обліку розрахунків з постачальниками, а також їх правильного розкриття у фінансовій звітності присвячено праці багатьох науковців таких, як Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, С.Ф. Голов, О.Є. Гудзь, В.М. Добровський, М.Ф. Огійчук, О.М. Петрук, Л.К. Сук, П.Я. Хомин, та інші

Метою роботи є узагальнення теоретичних та практичних аспектів обліку розрахунків з постачальниками, пошук заходів з удосконалення методики відображення в обліку кредиторської заборгованості з метою її використання для здійснення управління розрахунковими операціями.

Основою для виникнення взаємовідносин та розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками є укладення господарського договору з метою врегулювання своєчасного надходження товарно-матеріальних запасів та їх документальне оформлення. При цьому виникає юридичне зобов'язання, яке не відображається на рахунках бухгалтерського обліку та в балансі. Його відображення в обліку розпочнеться у тому випадку, коли суб'єкти господарювання, що уклали договір, перейдуть до виконання взятих на себе зобов'язань та за наявності умов відповідно до П(С)БО 11: оцінка зобов'язання

зможе бути достовірно визначена; існуватиме ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок погашення зобов'язання[1]. У випадках недотримання умов укладених договорів, потрібно застосовувати штрафні санкції, які також будуть мати відображення на рахунках бухгалтерського обліку. Виникають суперечності правової та облікової сфери що, негативно впливає на відображення інформації у звітних даних щодо розрахункових операцій в діяльності підприємства. Для вирішення даної проблеми Демченко Я. М. та Прохорова В. М. запропонували, зазначати дані про юридичні взаємовідносини на позабалансових рахунках господарського обліку, використовуючи при цьому рахунок 042 «Непередбачені зобов'язання». На нашу думку доцільним є також відображення інформації про юридичні зобов'язання і у примітках до річної фінансової звітності.

В процесі ведення господарської діяльності у підприємства виникають ситуації, які можуть впливати на забезпечення виконання зобов'язань перед постачальниками, або взагалі припиняють їх проведення. Такими ситуаціями може бути тимчасова або усталена фінансова неспроможність, банкрутство, надзвичайні події та інше. Це вказує на те, що при проведенні розрахунків з постачальниками у фінансовому обліку може формуватися як дебіторська заборгованість - у випадку здійснення попередньої оплати, так і кредиторська заборгованість - за умови здійснення після плати.

Демченко Я.М. та Прохорова В.М. вважають, що доцільно також внести корективи щодо відображення кредиторської заборгованості перед постачальниками та підрядниками до фінансової звітності, а саме до Балансу (Звіту про фінансовий стан): під рядком 1615 «Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги» додати рядок 1616 з назвою: «у тому числі прострочена кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги» [2, с. 106]. Ми підтримуємо таку пропозицію і вважаємо, що це в подальшому допомагатиме підвищенню інформативності даних фінансової звітності підприємства та допомагатиме постачальникам краще зрозуміти суть економічних відносин з даними суб'єктами господарювання.

Під час проведення господарських операцій за розрахунками з постачальниками, паралельно проводиться відображення операцій з податку на додану вартість, яка здійснюється в режимі електронного адміністрування[3].

В сучасних умовах, недосконалість системи електронного адміністрування податку на додану вартість полягає в тому, що запроваджена солідарна відповідальність постачальника та покупця, що в кінцевому підсумку може призвести до подвійної сплати податку на додану вартість до бюджету, тому, що при відсутності реєстрації податкової накладної в ЄРПН продавцем відповідальність за це нестиме покупець цих товарно-матеріальних цінностей, який, в свою чергу, може бути позбавленим права на податковий кредит. Для відображення таких операцій бухгалтерії підприємства необхідно мати технічні можливості та необхідне, спеціальне програмне забезпечення для обміну податковими накладними.

На особливу увагу при проведенні розрахунків з постачальниками заслуговує проведення контролю за процесом надходження цінностей та перерахування

коштів. Тому проведення інвентаризації кредиторської заборгованості за відповідними звітними періодами потребує належного документального супроводження. При цьому працівники бухгалтерії використовують вимоги Положення «Про інвентаризацію активів та зобов'язань» № 879[4]. Дані при проведенні інвентаризації заборгованості необхідно порівняти із сумами, відображеними у регістрах аналітичного та синтетичного обліку, Головній книзі і балансі підприємства за рахунком 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками». Методика проведення інвентаризації кредиторської заборгованості полягає у звірці документів і записів у реєстрах обліку та перевірці обґрунтованості сум, зазначених на відповідних рахунках, з оформленням контрольних дій актом інвентаризації. Перевірці підлягають залишки кредиторської заборгованості на початок звітного періоду, відображені в регістрах бухгалтерського обліку, які порівнюють із залишками у попередньому звітному періоді, й уточнюється реальність кредиторської заборгованості.

До акту проведення інвентаризації розрахунків додається довідка про кредиторську заборгованість, щодо якої строк позовної давності минув, із зазначенням найменування і місцезнаходження таких кредиторів, суми, причини, дати і підстави виникнення заборгованості.

Отже, в сучасних умовах ведення господарської діяльності та проведення розрахунків з постачальниками, враховуючи ситуацію з платежами в Україні коли безконтрольне зростання кредиторської заборгованості стає досить поширеним явищем. Розрахунки з дебіторами та кредиторами з виконання договорів купівлі-продажу на вітчизняних підприємствах мають не зовсім позитивну характеристику, оскільки мають місце значні суми заборгованості та тривалі терміни з її погашення. Одним із найбільш складних та суперечливих питань, які зумовлені проблемою неплатежів, є проведення правильно організованого контролю за погашенням кредиторської заборгованості, який перш за все, повинен сприяти недопущенню прострочення термінів платежу і доведення заборгованості до стану безнадійної. З метою забезпечення виконання завдань, розглянутих вище, необхідна висока достовірність показників бухгалтерського обліку про стан дебіторської і кредиторської заборгованості, яка обов'язково повинна бути підтверджена даними інвентаризації взаєморозрахунків. Це стосується, насамперед, даних аналітичного обліку, які необхідні для дійового контролю за своєчасністю відшкодування заборгованості.

Список літератури

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання». – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>.
2. Демченко Я. М. Шляхи вдосконалення обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками / Я. М. Демченко, В. М. Прохорова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер. : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – 2014. – № 1 (28). – С. 96–108.
3. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI. – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

4. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: наказ Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879. – [URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14).

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Борисюк В.М.

магістр II курсу
Хмельницького університету управління
та права ім. Леоніда Юзькова

Булат Г.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту,
фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління
та права ім. Леоніда Юзькова

Реформування системи охорони здоров'я України передбачається проектом Закону України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» [1]. Він спрямований на підвищення якості та доступності медичної допомоги, а також на посилення фінансової захищеності громадян у випадку хвороби за рахунок зменшення частки неформальних приватних платежів за медичні послуги.

Зміни на які очікує суспільство, будуть стосуватися діяльності лікувальних закладів (структура медичної допомоги, фінансування), діяльності органів управління охороною здоров'я (централізація або децентралізація управління), діяльності органів влади (поділ повноважень між ними в системі охорони здоров'я). Ці зміни можуть бути здійснені за допомогою адаптації до охорони здоров'я контролінгу як засобу підвищення ефективності стратегічного управління. Одна з основних функцій контролінгу в цій сфері – координація діяльності з організації та надання медичних послуг населенню.

Контролінг в охороні здоров'я, як у одному з найважливіших видів економічної діяльності, носить складний, багатокomпонентний характер і охоплює всю систему управління даного виду діяльності. Він спрямований на підвищення визначеності і впорядкованості діяльності організацій, що здійснюють даний вид діяльності і процесів прийняття управлінських рішень на різному рівні, забезпечує системний підхід до реалізації різних методів управління та їх синтез в єдину документовану технологію управління ним.

Основними сферами завдань контролінгу є:

- планування — визначення цілей установи;
- контроль — порівняння «план — факт» та аналіз відхилень;
- керування — здійснення зустрічних заходів.

З організаційної точки зору контролінг – структурний елемент підприємства (організації) – підрозділ, служба або відділ, що здійснює функції контролінгу, визначені внутрішніми документами підприємства (установи).

Контролінг в закладах охорони здоров'я залежить від моделі управління, що використовує установа.

На практиці переважно заклади охорони здоров'я використовують наступну модель систему управління надання медичних послуг, а саме (рис.1):

1. Здійснення управління власником закладу.
2. Суб'єктом управління є адміністрація закладу.
3. Об'єктом управління є медичний персонал закладу.
4. Блоком інформаційного забезпечення є бухгалтерія.
5. Вхід: медичний персонал, обладнання, інформація.
6. Вихід: надання медичної послуги, інформація.

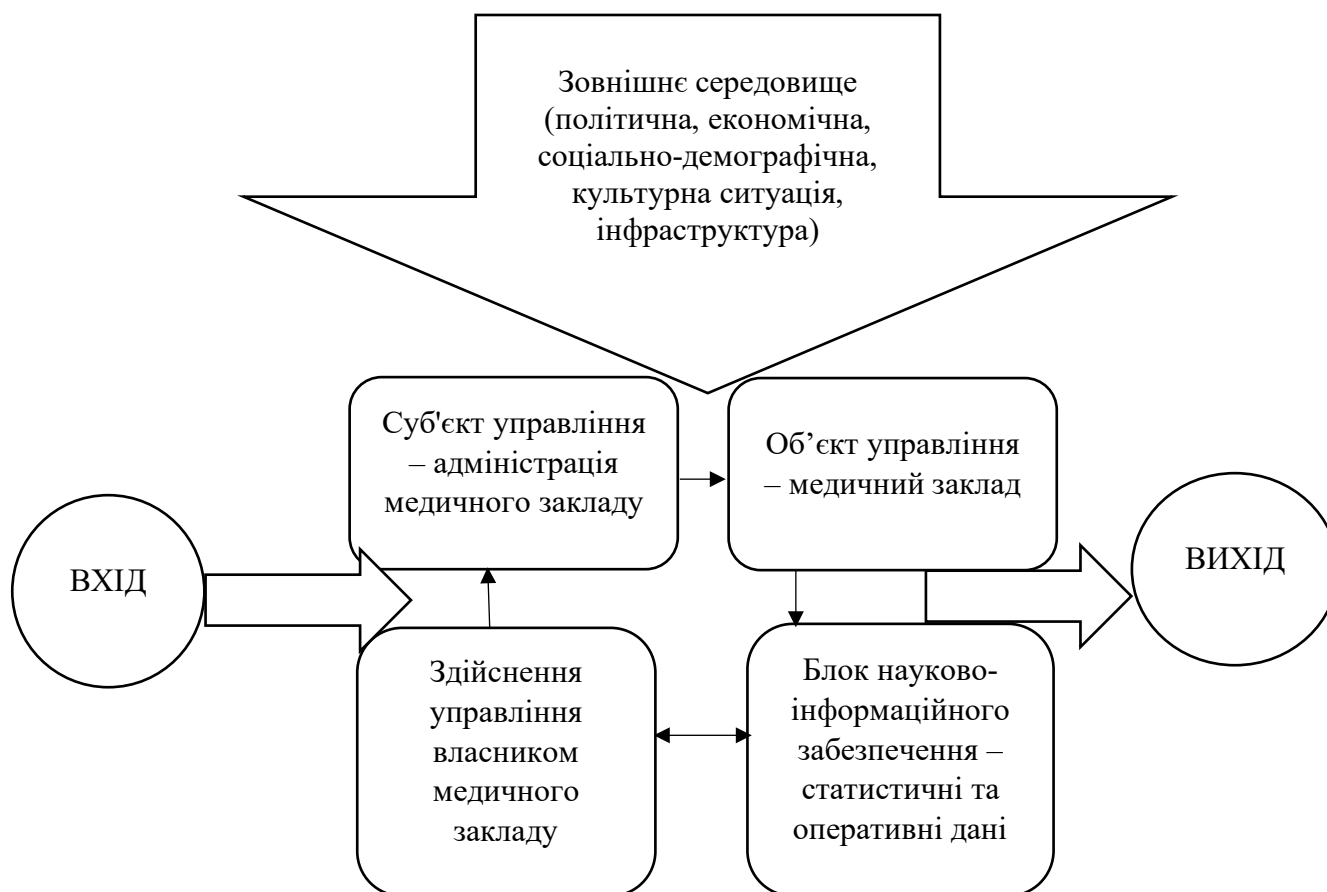

Рисунок 1. Модель управління медичним закладом

Для забезпечення конкурентоспроможності медичної послуги заклади охорони здоров'я враховують наступні моменти:

- 1) результати проведених маркетингових досліджень мають гарантувати кращі світові досягнення під час надання конкретної медичної послуги (параметри виходу мають бути якісними);
- 2) вхід системи має бути високої якості:

– кваліфікований, добре навчений персонал, з позитивними психоемоційними характеристиками. У процесі оцінювання персоналу необхідно враховувати його професійні складові (спеціальність, освіта за фахом, наявність наукового ступеня, додаткова освіта, спеціальна підготовка, володіння обладнанням, комп'ютером, знання іноземних мов, систематичне підвищення рівня професійних знань) та особисті якості (усна мова – здатність чітко викладати свої думки під час спілкування із співробітниками та відвідувачами), уміння самостійно працювати з документами, знання основ діловодства, уміння приймати самостійні рішення, організаційні здібності;

– сучасне обладнання, що відповідає сучасним параметрам якості надання медичних послуг;

– гарний стан будівель та приміщень;

3) зовнішнє середовище має сприяти нормальному перебігу процесів у системі.

Таким чином, модель управління закладом охорони здоров'я слід розглядати як систему, що складається з медичного персоналу та обладнання, будівлі, інформації. Чим вищий їх рівень якості, тим більша вірогідність отримання якісної медичної послуги.

Список літератури:

1. Законопроект «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=61566.

2. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я України URL: http://moz.gov.ua/docfiles/pre_20160205_0_dod.pdf.

3. Нові технології навчання менеджменту в медицині : навчальний посібник / за ред. Ю.В. Вороненка та ін. Київ : Книга плюс, 2015. 419 с.

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

Воронкова Таїсія Євгенівна,

к.е.н, доцент, професор кафедри економіки та сфери послуг
Київський національний університет технологій та дизайну,

Мельник Анастасія Олександрівна

магістрант кафедри економіки та сфери послуг
Київський національний університет технологій та дизайну,

Результативні показники бюджетних програм розглядають результативність системоутворюючим показником, а показники ефективності – як одним із її елементів [1].

Відповідно до цього нормативного акту (далі – методика МФУ) результативні показники поділяються на такі групи:

Перша група - показники затрат.

Друга група - показники продукту.

Третя група - показники ефективності.

Четверта група - показники якості.

Зазначимо, що в українському законодавстві відсутнє поняття «затрати», тому надалі будемо оперувати законодавчо встановленим поняттям «витрати». В подальшому при характеристиці офіційно встановлених показників оцінки результативності діяльності бюджетних установ, будемо надавати їм критичні оцінки.

Перша група результативності. Показники витрат визначають обсяги та структуру ресурсів, які забезпечують виконання бюджетної програми, характеризують структуру витрат бюджетної програми та можуть включати:

структуру витрат бюджетної програми;

штатну чисельність працівників бюджетної установи, у тому числі залучених до надання публічних послуг;

кількість осіб, які мають право на отримання публічних послуг;

розміри виплат, встановлені нормативно-правовими актами;

кількість обладнання;

площу будівель тощо, які потребують обслуговування (ремонт, реконструкції, реставрації);

загальний обсяг робіт, які необхідно виконати у поточному та наступних роках (загальна потреба);

загальну вартість інвестиційних проектів (проектів будівництва).

Друга група результативності. Показники продукту характеризують результати діяльності головного розпорядника за відповідний бюджетний період у межах бюджетної програми.

До показників продукту віднесено:

- обсяг виробленої продукції;
- надання публічних послуг чи виконаних робіт;
- кількість осіб, яким надано публічні послуги.

Третя група результативності. Показники ефективності характеризують економність при витрачанні бюджетних коштів, співвідношення між одержаним продуктом і витраченим ресурсом та визначаються:

- як витрати ресурсів на одиницю показника продукту;
- відношення кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до витраченого обсягу ресурсу.

Четверта група результативності. Показники якості характеризують динаміку досягнення мети та виконання завдань бюджетної програми, відповідність створеного продукту установленим стандартам (нормативам). До таких показників віднесено:

рівень реалізації інвестиційних проектів (за весь період з початку реалізації цих проектів);

виконання робіт, ступінь готовності об'єктів будівництва, якість створеного продукту;

рівень задоволення користувачів публічних послуг відповідно до їх призначення;

рівень забезпечення публічними послугами осіб, які мають на них право;

висвітлюють послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій в економіці (відповідній сфері діяльності);

користь для суспільства від реалізації бюджетної програми, у тому числі з точки зору забезпечення гендерної рівності.

Кількість результативних показників за кожним напрямом, як правило, не повинна перевищувати чотирьох.

Варто зазначити доцільність положення методики МФУ відносно того, що показники, які характеризують рівень освоєння бюджетних коштів, недоцільно включати до складу показників якості. На наш погляд, їх слід віднести до результуючих показників, пов'язаних з витратами бюджетних коштів (перша група результативності).

Вважаємо, що запропонована Міністерством фінансів України методика визначення результативних показників бюджетної програми, не вільна від ряду недоліків. Вона не передбачає оцінювання результативності діяльності бюджетних установ щодо їх ініціативної некомерційної діяльності, дозволеної законодавством України, що зменшує можливості об'єктивно оцінити всі досягнення в діяльності бюджетної установи.

Що стосується встановлених показників витрат, то вони представлені тільки кількісними характеристиками, без якісного їх обґрунтування, в тому числі: кількість обладнання – без визначення їх морального та фізичного зносу; загальна вартість інвестиційних проектів - без зазначення прогнозних показників

їх економічної ефективності (термін окупності, індекс рентабельності, внутрішня норма доходності, чиста теперішня вартість). Крім того, показники витрат, які забезпечують виконання бюджетних програм, (1 група результативності) мають ознаки дублювання з показниками продукту (2 група результативності). Це стосується, зокрема кількості осіб, які мають право на отримання публічних послуг та обсягу виробництва продукту.

Представлена в аналізованій методиці характеристика показників ефективності асоціюється лише з економністю, що несе в собі загрозу щодо зменшення якості наданих публічних послуг.

Значною вадою методики при характеристиці результативності виконання бюджетних програм є відсутність фінансово-економічних показників: майнового стану бюджетної установи, її забезпеченості власними оборотними засобами, фінансової стійкості та платоспроможності.

Зазначені зауваження до визначення результативності діяльності бюджетних установ пов'язані насамперед з недосконалістю чинного законодавства. Так, як визнає Радіонов Ю.Д., ні в Бюджетному кодексі, ні в інших законах України відсутні системні показники критерію, а також законодавчо закріплене визначення терміна «ефективність використання бюджетних коштів». Крім того, немає механізму визначення неефективного використання бюджетних коштів [2].

Такий стан справ має негативні наслідки для ефективного протікання бюджетного процесу, як на стадії його формування, так й на стадії ефективного використання бюджетних коштів, що супроводжується неправомірним власним трактуванням цих питань з боку урядовців щодо наявності ефективного чи неефективного використання бюджетних коштів.

Такої ж думки дотримується і Л. А. Васютинська, яка зазначає, що загальна оцінка показників ефективності повинна здійснюватися за рахунок як якісних, так й кількісних характеристик результативності діяльності суб'єктів господарювання. Ефект від вибору системи показників результативності програм може мати високі значення за умови, що вони кваліфіковано сформульовані [3].

В той же час, існують системні недоліки щодо існуючої практики оцінювання результативності бюджетних програм, які передбачають співставлення запланованих результатів з результатами виконання цих програм за допомогою лише кількісних показників. Це означає, що діяльність бюджетних установ має чітко кількісний характер, в той час, як повинна носити, перш за все, характер якісного оцінювання.

Неправомірним є застосування показників, які легко можна виконати (кількість проведених засідань, кількість працівників, які підвищили кваліфікацію, кількість штатних одиниць персоналу тощо) і продемонструвати високу результативність діяльності бюджетних установ.

Вибір вимірників цих показників, які формуються за нормативами, що розробляються працівниками міністерств, досить легко досягти. Тобто мова йде про те, що саме зацікавлені особи, які приймають ці рішення для своїх нижчестоящих установ та організацій, що фінансуються бюджетом, розробляють

систему показників із заниженими програмними значеннями, які без особливих зусиль можна успішно отримати.

Така система призводить до можливості підтасовки результативних показників, коли не враховуються негативні дані, що знижують показники результативності діяльності бюджетних установ (штрафи, що не оформлені квитанцією, неприйняті заяви від потерпілих).

Резюмуючи практику складання бюджетів та показників, які засвідчують виконання бюджетних програм, Л. А. Васютинська звернула увагу на те, що будь-які державні витрати повинні знаходитись під контролем як відповідних органів, так й громадськості. Адже виключення можливості здійснення суспільного контролю як на стадії розробки бюджетних програм, так й на стадії їх реалізації не сприятиме високій публічності й прозорості діяльності розпорядників бюджетних коштів [3].

Результатом недосконалості зазначеного законодавства України стали суттєві порушення у використанні бюджетних коштів. Так, за даними Рахункової палати обсяги неефективно використаних коштів державного бюджету щороку зростають. В 2018 р. аудиторів Рахункової палати встановили факти порушення бюджетного законодавства та неефективного використання бюджетних коштів на 17 млрд. грн. Відповідно до рейтингу найбільш неефективних розпорядників коштів перша п'ятірка виглядає так: Міністерство інфраструктури – майже 55% від обсягу перевірених коштів використовувалися неефективно, Міністерство оборони – 42%, Міністерство охорони здоров'я – 42%, Генеральна прокуратура – 37%, Державна служба у справах учасників війни й ветеранів АТО – 16% [4].

Загальна сума виявлених у 2019 році аудиторів Рахункової палати порушень та недоліків при адмініструванні доходів державного бюджету, порушень бюджетного законодавства, а також неефективного управління коштами Державного бюджету України та майном та їх неефективного використання становить 49 млрд. 760 млн. грн, що майже у 3 рази більше рівня 2018 р. Структура неефективного використання бюджетних коштів у 2019 р. за окремими напрямками виглядає наступним чином:

- порушення та недоліки при адмініструванні дохідної частини державного бюджету 2 млрд. 967,4 млн. грн. (що становить 6,0 % загального обсягу неефективного управління коштами Державного бюджету України);

- порушення бюджетного законодавства 32 млрд. 108,5 млн. грн. (що становить 64,5 % загального обсягу неефективного управління коштами Державного бюджету України);

- неефективне управління коштами та їх неефективне використання 14 млрд. 684,1 млн. грн. (або 29,5% загального обсягу неефективного управління коштами Державного бюджету України) [5].

Наведені дані підтверджують, що найбільшу питому вагу порушень становить недотримання бюджетного законодавства (64,5 %); на другому місці знаходяться чинники, пов'язані з неефективним управлінням коштами та їх неефективним використанням (29,5%); третю сходинку займають порушення та недоліки при адмініструванні дохідної частини державного бюджету (6,0 %).

Аналізом підтверджено, що головним у неефективному використанні бюджетних коштів є саме кадровий чинник, оскільки саме від об'єктивних, кваліфікованих, аргументованих рішень урядовців залежать ефективність і результативність використання коштів. В протилежному випадку, стають можливими бюджетні порушення й втрати бюджетних коштів.

Натомість дотепер відсутні реальні можливості досягти об'єктивного розподілу суспільного надбання через державний бюджет, а також слідувати принципу ефективності всіма учасниками бюджетного процесу. Наведені дані засвідчили відсутність проведення глибокого діагностування показників, що демонструють фінансовий стан державних установ.

Список літератури:

1. Наказ Міністерства фінансів України «Про результативні показники бюджетної програми» № 145 від 08.04.2019 р.
2. Радіонов Ю.Д. Проблема ефективності використання бюджетних коштів. *Фінанси України*, 2011. С. 47-55.
3. Васютинська Л. А. Оцінювання ефективності видатків бюджету: проблеми й напрямки їх вирішення. *Науковий вісник*, 2008. № 3 (59). С. 11–23.
4. Звіт Рахункової палати за 2018 рік /Режим доступу: <https://rp.gov.ua/FinControl/FinReports/?id=214>.
5. Звіт Рахункової палати за 2019 рік/ Режим доступу:<https://rp.gov.ua/Activity/Reports/?id=876>.

ЗАКОНОДАВЧА ОСНОВА ФІКСОВАНОЇ ДОХІДНОСТІ ЦІННИХ ПАПЕРІВ НА РИНКУ ОБЛІГАЦІЙ ВНУТРІШНІХ ДЕРЖАВНИХ ПОЗИК

Графська Орислава Іванівна,

к.е.н., доцент
доцент кафедри готельного ресторанного бізнесу
Львівський державний університет фізичної культури імені І. Боберського,

Коркуна Іван Іванович,

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Львівський державний університет фізичної культури імені І. Боберського,

Бордун Олеся Володимирівна

аспірант,
Львівський університет бізнесу та права,

Євдощенко Олена Вадимівна

ФОП, магістр
Львівський університету бізнесу і права

Облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) є борговими цінними паперами, які продаються урядом первинним дилерам та їх клієнтам на первинному ринку для фінансування потреб державного боргу.

Облігації зовнішніх державних позик України – це цінний папір, що розміщується на міжнародних та іноземних фондових ринках і підтверджує зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їхню номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій [1]. Цільові облігації внутрішніх державних позик України передбачені Законом України "Про Державний бюджет України" на поточний рік для наповнення дохідної частини бюджету. Кошти залучені до Державного бюджету від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проєктів на умовах їх повернення в обсягах передбачених на цю мету законом, на відповідний рік.

Операції обслуговування державного боргу пов'язані з розміщенням, погашенням і виплатою доходів за облігаціями внутрішніх державних позик, за цільовими облігаціями внутрішніх державних позик України, виконує НБУ. НБУ також провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів [2].

Згідно з Постановою НБУ від 31.12.1997р. «Про затвердження нормативних документів з питань обігу ОВДП на українській фондовій біржі» та відповідно до чинного законодавства, затверджено Порядок, який регулює проведення операцій з цінними паперами та Правил УФБ (Українська фондова біржа) на первинному і вторинному ринках. Цей Порядок затверджується з погодженням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР), про що інформується учасників торгів.

Вторинний обіг ОВДП (які випущені у вигляді записів на відповідних електронних рахунках в системі електронного обігу цінних паперів) відповідно до основних умов їх випуску на УФБ здійснюється шляхом проведення на біржі торгів «з голосу», або електронних торгів, згідно з технологією, яка передбачається цим Порядком. Учасники торгів на вторинному ринку обігу ОВДП мають право на проведення таких операцій:

-купівля-продаж ОВДП від свого імені і за свій рахунок (комерційна операція);

-купівля-продаж ОВДП від свого імені за дорученням та за рахунок клієнта (комісійна операція).

При цьому учасники торгів повинні мати дозвіл ДКЦПФР на здійснення діяльності з випуску та обігу цінних паперів, учасники торгів повинні дотримуватись нормативних актів що діють в Україні, які регулюють ринок цінних паперів. При порушенні цього Порядку вживаються заходи, що передбачені Правилами УФБ [3].

Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» №38 від 18.06.1991р. втратив чинність на підставі Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» № 3480-IV від 23.02.2006р. Цей закон регулює відносини що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку, з метою забезпечення відкритості та ефективного функціонування фондового ринку.

Операції з купівлі-продажу ОВДП на вторинному ринку відбуваються між професійними учасниками фондового ринку та їх клієнтами (фізичними та юридичними особами, нерезидентами).

На сьогодні НБУ є депозитарієм для ОВДП, яка веде централізований облік ОВДП у бездокументальній формі.

НБУ, з метою сприяння залучення іноземних інвестицій у ОВДП, встановлює кореспондентські відносини з іноземними депозитаріями.

Випуск та розміщення державних облігацій є частиною державного бюджету, тому не підлягає регулюванню НКЦПФР. Їхнє правове регулювання здійснюється Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, в якому встановлюються граничні розміри зовнішнього та внутрішнього боргу [4].

Державний борг – сукупні боргові зобов'язання держави перед усіма кредиторами (юридичними та фізичними особами, іноземними державами, міжнародними організаціями, тощо). Державний борг складається із заборгованості центрального уряду, регіональних та місцевих органів влади,

а також боргів усіх корпорацій з державною участю, пропорційно частці держави в їх капіталі.

Державний борг традиційно поділяють на зовнішній та внутрішній.

- Зовнішній державний борг — заборгованість держави іншим країнам, міжнародним економічним організаціям та іншим особам. Державний зовнішній борг є частиною валового зовнішнього боргу країни.
- Внутрішній державний борг — заборгованість держави власникам державних цінних паперів та іншим кредиторам.

Власне державний борг виникає внаслідок фінансових запозичень держави, договорів і угод про надання кредитів та позик, пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань минулих років. Сукупність боргових зобов'язань держави містить також гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб.

Повністю структуру державного та гарантованого державою боргу за даними Міністерства фінансів України на 30.09.2019 надано в наведеній таблиці 1: [5]

Таблиця 1

Структура боргів України

(млн. грн.)	Зовнішній		Внутрішній		Усього	
державний борг	931 202,4	46.6%	826 812,1	41.4%	1 758 014,4	88.0%
гарантований борг	228 640,5	11.4%	11 097,2	0.6%	239 737,7	12.0%
Сукупний	1 159 842,8	58.1%	837 909,3	41.9%	1 997 752,1	100.0%

Наведемо також інформацію щодо державного та гарантованого державою боргу України, починаючи з 2009 року (щорічно).

Таблиця 2

Державний та гарантований державою борг України (млн грн)

період	загальний борг		зовнішній борг	внутрішній борг
на 31.12.2009	316 884,6		211 751,7	105 132,9
на 31.12.2010	432 235,4	36.4%	276 745,6	155 489,8
на 31.12.2011	473 121,6	9.5%	299 413,9	173 707,7
на 31.12.2012	515 510,6	9.0%	308 999,8	206 510,7
на 31.12.2013	584 114,1	13.3%	300 025,4	284 088,7
на 31.12.2014	1 100 564,0	88.4%	611 697,1	488 866,9
на 31.12.2015	1 572 180,2	42.9%	1 042 719,6	529 460,6
на 31.12.2016	1 929 758,7	22.7%	1 240 028,7	689 730,0
на 31.12.2017	2 141 674,4	11.0%	1 374 995,5	766 678,9
на 31.12.2018	2 168 627,1	1.3%	1 397 217,8	771 409,3
на 30.09.2019	1 997 752,1	-7.9%	1 159 842,8	837 909,3

Результати аналізу структури власників ОВДП, що знаходяться в обігу, за сумою основного боргу свідчать про наявність негативних структурних зрушень.

За досліджуваний період частка ОВДП у власності НБУ зросла із 50% у 2008 р. (у 2006-2007 рр. НБУ не володів ОВДП) до 77,2% у 2015 р. та 57,2% у 2016 р.,

а частка власності комерційних банків зменшилася до 16,2% у 2015 р. та 38,3 % у 2016 р. порівняно з понад 50% у 2006 р. Найменшою часткою ОВДП володіють нерезиденти та фінансові посередники (6,6% сукупно в 2015 р. та лише 1% – у 2016 р.). Найбільшу частку активів і портфелю цінних паперів фінансових інститутів забезпечують комерційні банки. За підсумками 2016 р. у структурі їхнього сукупного інвестиційного портфеля 76,9% припадає на ОВДП (з урахуванням частки державних банків), для ІСІ – 0,87%, для НПФ – 80,14%, а для страхових компаній – 38,33%. Аналіз структури активів фінансових інститутів свідчить, що частка інвестиційного портфеля в них досить незначна. Отже, даний інструмент не є привабливим для основних груп інвесторів.

Дослідження структури інвесторів, що володіють ОВДП дозволило виявити низьку зацікавленість фінансових посередників у цих фінансових інструментах. Одним із ключових держателів ОВДП залишаються державні банківські установи, а саме: АТ «Ощадбанк» та АТ «Укресімбанк», а з грудня 2016 р. – ПАТ КБ «Приватбанк».

Розглянемо первинний та вторинний ринок ОВДП станом 05.11.2019р. [6].

На рис.1 Первинного ринку ОВДП проаналізовано і представлено тренд обсягу випуску ОВДП, термін залучення, погашення цінних паперів та середньозважений рівень доходності ОВДП.

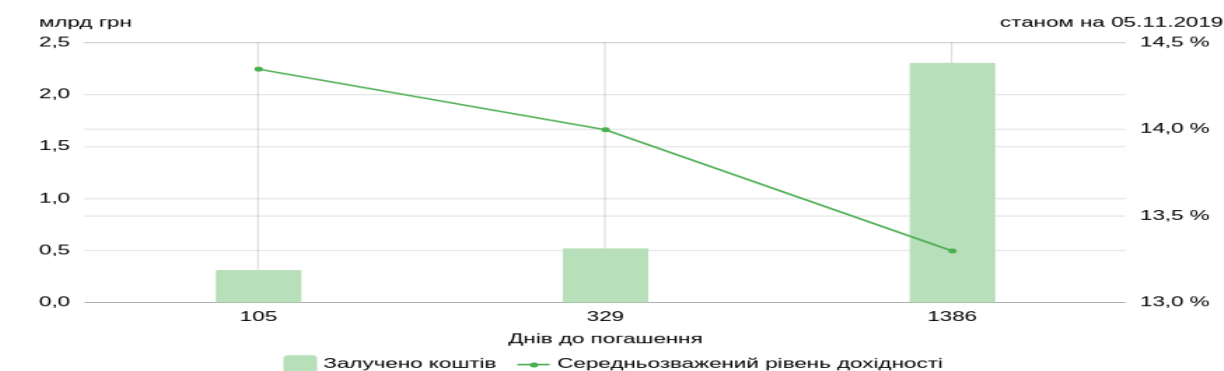

Рис. 1. Первинний ринок ОВДП

На рис.2. Вторинного ринку ОВДП представлено обсяг угод за номінальною вартістю та дата їх виконання.

Облігації Внутрішньої Державної Позики (ОВДП) випускаються Міністерством фінансів України і є самими надійними цінними паперами в країні. Погашення ОВДП гарантовано бюджетом і можна стверджувати, що надійність їх вище надійності депозиту в будь-якому комерційному банку.

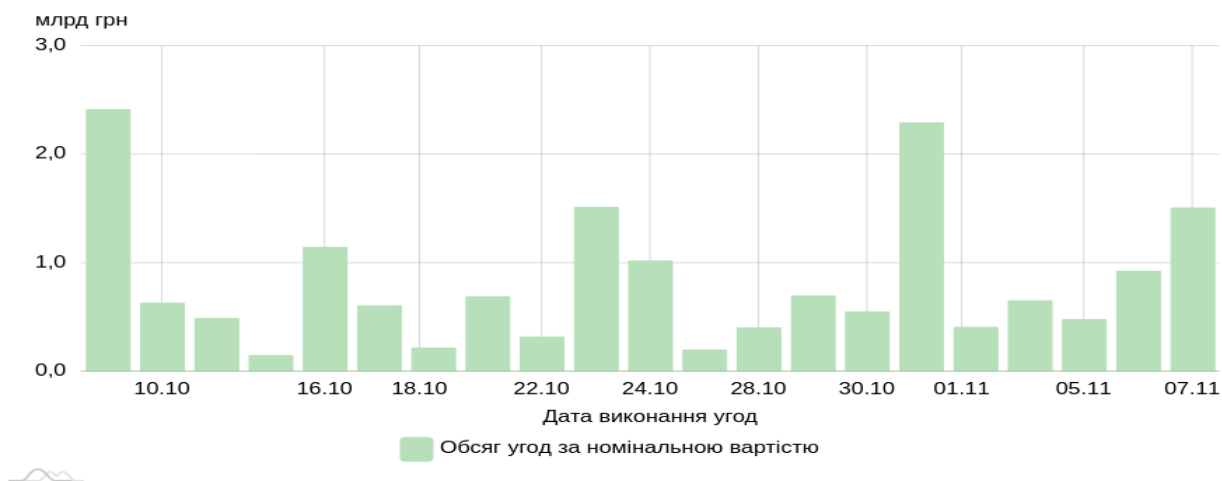

Рис. 2. Вторинний ринок ОВДП

Крім максимальної надійності ОВДП в даний час, мають пільги оподаткування для фізичних осіб. Згідно Податкового Кодексу України (ПКУ) до загальноогоподаткованого доходу платника податку не включаються:

Ні інвестиційний прибуток від операцій (п.165.1.52 ПКУ)

Ані сума доходів, отриманих платником податку у вигляді процентів (п.165.1.2 ПКУ)

Інвестиційний прибуток та проценти по ОВДП оподатковуються лише військовим збором за ставкою 1,5% (п.1.7. ст. 161 ПКУ)

Деякі ОВДП номіновані в доларах США. Це означає, що при погашенні облігацій їх власник отримує на рахунок не гривні, а безпосередньо долари.

Деякі ж ОВДП індексовані за курсом долара США. Це означає, що при погашенні облігацій їх власник отримує на рахунок гривню, але за поточним курсом долара США.

Прибутковість за валютними облігаціями зазвичай істотно нижча, ніж за гривневими [7].

За даними ЦСУ України на 05.11.2019 р. для збільшення дохідної частини бюджету України на поточний рік, згідно обсягів ОВДП, залучено 3 139 млн. грн.

Таким чином на основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що ринок цінних паперів України, в частині ОВДП, є вагомю часткою в бюджеті Держави.

Список літератури

1. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні : Закон України від 10.12.1997. Відомості Верховної Ради України. - 1998. - N 15. - Ст. 67.

2. Яворська О.С. Правове регулювання обігу цінних паперів. Навчальний посібник. Львів: Львівського національного університету імені Івана Франка. 2015. 336 с.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, п'ятої, дванадцятої статті 6 Закону України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні",

пунктів 1, 9 Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, затвердженого Указом Президента України від 14 лютого 1997 року (справа про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку). Справа №1-13/2008 від 1 квітня 2008 року. Офіційний вісник України від 24.04.2008. - 2008. И 29. С. 37. Ст. 928.

4. Державний борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/>

5. Дані Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>

6. Ринок ОБДП. URL: <http://www.ux.ua/>

7. Положення про саморегульовану організацію ринку цінних паперів : затверджено наказом ДКЦПФР від 23.12.1996 (Наказ втратив чинність на підставі рішення ДКЦПФР від 17.02.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0749-96#Text>

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ

Кобзев Ігор Володимирович,
кандидат технічних наук, доцент,

Косенко Віктор Вікторович,
кандидат наук з державного управління, доцент,

Мельников Олександр Федорович,
доктор наук з державного управління, професор,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

У діловому світі «стратегічне партнерство» означає, що «робота кадрової служби повинна виконуватися якісно і відповідально, щоб бізнес досяг своєї мети» [1]. Проте, зосередження уваги на практичному результаті складно застосовувати в державному управлінні, зокрема, через відсутність чіткої системи відповідних заходів, запровадження яких засвідчило б ефективність управління трудовими ресурсами і його вплив на здатність організації досягати своїх цілей. Більше того, персонал кадрової служби звик до відстеження процесів, а не до отримання результатів. Тому кадрові служби повинні не тільки мислити стратегічно, але й дбати про вдосконалену систему оцінювання результатів роботи, щоб допомогти організації відстежити вплив стратегій кадрової служби.

Крім того, стратегічне управління трудовими ресурсами вимагає, щоб керівники кадрової служби були б учасниками процесу стратегічного планування, а не підключалися до нього на кінцевому етапі, щоб допомогти скласти план, який вже майже прийнято.

Так чи інакше, але слід визнати, що зростання ролі кадрової служби є об'єктивною вимогою сьогодення, чому сприяють три ключові чинники: структурні реформи; тенденція щодо маркетизації діяльності органів влади, включаючи кадрову службу; застосування нових технологій.

Структурні реформи. Починаючи з моменту отримання незалежності, в українських органах влади як на центральному, так і на територіальному рівнях постійно відбуваються структурні реформи. Те ж саме спостерігається і в органах місцевого самоврядування. Дані реформи пов'язуються із запровадженням різних організаційних структур, зміною підходів до організації управління, збільшенням обсягу роботи кадрових служб, особливо, за умови скорочення штатів. Кадрові служби відчули тиск, зумовлений значною плінністю кадрів, коли організаціям доводилось збільшувати прийом на роботу. Але при цьому багато кадрових служб, особливо в невеликих організаціях, не мали підготовленого персоналу з досвідом роботи по набору працівників або

розробки інструментів оцінювання претендентів на ту чи іншу посаду.

Можна прогнозувати, що така ситуація зберігатиметься і надалі, принаймні, у найближчій перспективі. Тут не слід розраховувати на центральні органи державної служби, до функцій яких входить централізована розробка і визначення умов застосування вимог до претендентів на посади державних службовців. Ці органи, скоріше, забезпечать технічну підтримку організаціям, можливо, на основі відшкодування витрат, залишаючи тим самим малі організації з обмеженими бюджетами в невігідному положенні. У подібній ситуації можливими є три варіанти дій: звернутись за допомогою до зовнішніх консультантів (що потребує постійних додаткових витрат); розширити штати кадрових служб (що знов-таки потребує постійних додаткових витрат); підвищити кваліфікацію працівників кадрових служб (це також потребує певних витрат, але одноразових). Можна стверджувати, що саме третій шлях є найбільш доцільним, оскільки він якісно пов'язується із збагаченням людського капіталу самих органів влади, що є дуже важливим для їхнього розвитку.

Проблема впливу структурних реформ на кадрові питання, добір та навчання державних службовців не є якоюсь особливою для України, вона є такою ж, як і в більшості демократичних країн.

На думку деяких керівників кадрових служб, ці реформи забезпечили перехід від незграбної централізованої системи найму працівників до більш гнучкої та ефективної, що враховувала персональні заслуги претендентів на посади і відкривали шлях до партнерських відносин у наданні професійних кадрових послуг, переходу від культури регулювання до культури консультування [2].

Проте реформування зумовило і виникнення нових проблем. Так, усунення центральної системи державної служби від вирішення кадрових питань призвело до збільшення обсягу обов'язків працівників і посилення тиску на кадрові служби. Як зазначається в одному з досліджень того періоду, «організаціям, незвичним до етичної і практичної заплутаності процесів найму, відбору, і звільнення, була раптом надана можливість управляти своїми власними кадровими системами» [3]. Робоче навантаження на кадрову службу в організації значно зросло, оскільки департаменти по трудових ресурсах зайнялися наймом працівників, в той же час, втрата державними службовцями привілеїв державної служби призвела до помітної плінності кадрів [3].

Маркетизація діяльності органів влади. Структурна реформа може бути рушійною силою щодо запровадження змін в кадровій службі, які можуть також бути результатом іншої тенденції – маркетизації діяльності владних структур, що проявляється у передачі певних функцій приватним структурам за контрактом. Маркетизація помітно впливає, коли номінальні функції кадрової служби «приватизуються» безпосередньо, або коли організація більшою мірою покладається на контракти щодо виконання певних видів робіт з третіми сторонами. Дійсно, для малих організацій або підконтрольних відомств підтримка їх компетенції по всіх кадрових питаннях не завжди є рентабельною, в той же час постійно зростає кількість приватних фірм для надання повного ряду кадрових послуг. Звичайно, за таких умов можна звільнити персонал кадрової служби організації від виконання стандартних процедур, щоб вони могли

переміститися на вищий рівень: надавати консультації і планувати стратегію організації. Але якщо штат сформовано переважно з малокваліфікованих працівників, найнятих для виконання технічної роботи, то надання роботи за контрактом може призвести до невідповідності наявного персоналу прагненнями кадрової служби. Насправді, звернення організацій до підрядчиків для виконання таких функцій, як, наприклад, розвиток організації і консультування з питань управління, не є незвичайним [4].

Передача робіт на сторону може також впливати на відносини з клієнтами і на рівень послуг, що надаються. Деякі функції начебто призначені для їх виконання за контрактом. Наприклад, в країнах ЄС чимало урядових організацій пропонують програми допомоги працівникам за контрактами. Те, що консультант не працює безпосередньо на організацію, може підвищити упевненість працівників в конфіденційності. Проте, багато працівників звикають до можливості сісти і порадитися віч-на-віч з фахівцем з кадрів стосовно проблем, які їх турбують. Необхідність консультуватися по телефону або по електронній пошті не приносить їм особистого задоволення, що створює напруженість у відносинах з персоналом кадрової служби організації, який має направляти працівників, що шукають допомоги, до зовнішнього підрядчика, а не самостійно надавати допомогу. Ця проблема загострюється, коли організації використовують для виконання різних функцій численних підрядчиків і виникає необхідність координації дій усередині організації.

Економічна логіка підрядних робіт може також вступати в суперечність з контролем і децентралізацію. Прихильники ослаблення контролю наполягають на тому, що це дозволить організаціям розробляти системи, які відповідають їх потребам, місії та організаційній культурі. Але підрядчики вважають за краще підштовхувати своїх клієнтів у напрямі запровадження систем «без накручувань», оскільки так легше і дешевше управляти стандартизованими системами, що відображає вплив на процес переходу від організації, орієнтованої на надання послуг, до організації, яка досягає максимальний прибуток [1]. Передача підрядникам більшості робіт організації має суттєві наслідки для кадрової служби, оскільки може зменшити робоче навантаження організації, оскільки підрядчики беруть на себе відповідальність за наймання, оплату, оцінювання, і надання пільг. Підрядні роботи можуть стати джерелом втрати контролю над життєво важливими функціями організації, як, наприклад, наймання, комплектування штату і навчання [1]. Залежність від підрядчиків ускладнює роботу стосовно стратегічного планування, оскільки кадрова служба не має інформації про можливості підрядчика та його зацікавленість у кар'єрному зростанні працівника або забезпеченні спадковості в роботі. Кінцевим результатом процесу маркетизації може бути скорочення штатів кадрового підрозділу органу влади, зведення її до другорядної структури, що відає традиційними кадровими справами і відповідає за управління підрядчиками.

Застосування нових технологій. Характер діяльності кадрових служб змінювався з появою нових інформаційних технологій настільки швидко, що це дуже складно відстежити. Технології помітно вплинули на всі аспекти

управління трудовими ресурсами, але найбільшою мірою – на стандартні процедури обробки документів. Пізніше інформаційні технології почали використовувати в процесі наймання, включаючи розміщення вакансій по он-лайн, комп'ютеризоване або он-лайн – тестування і комп'ютеризоване оцінювання та відбір претендентів [5]. Фахівці кадрової служби, як і лінійні керівники, використовують у своїй роботі нове програмне забезпечення, яке допомагає оцінювати результати праці та класифікувати посади. Все більше здійснюється навчання он-лайн. Єдині інформаційні системи, які запроваджуються, дозволяють управлінцям відстежувати ключові показники діяльності організації, пов'язуючи аналіз робочої сили з аналізом виконання фінансового плану [5].

Інформаційні технології, позитивно впливаючи на роботу кадрової служби, відкривають перспективу більш ефективної праці при меншій чисельності персоналу. В результаті у персонала кадрових служб вивільниться час для переходу до 2 чи 3 моделей (хоча це може потребувати перекваліфікації працівників або реструктуризації служби) [6]. Інформаційні технології можуть також поліпшити обслуговування працівників і забезпечити швидке виконання термінових завдань, особливо щодо наймання, де тести оцінюються миттєво, резюме можна сканувати і сортувати достатньо швидко, що є важливим у стратегічному управлінні трудовими ресурсами.

Проте, інформаційні технології є витратними (витрати на технічні засоби, програмне забезпечення і навчання персоналу) і мають певні недоліки. Але, вони не є одноразовими. Час між запровадженням нової технології та її застарінням постійно скорочується, тому і витрати на оновлення можуть бути головною статтею бюджету (особливо для малих організацій чи підзвітних відомств). Нові технології потребують персоналу з іншим набором навичок, фахівців, які поєднують в собі технічні знання з хорошими навичками соціальної взаємодії.

Технології можуть впливати на якість обслуговування і негативно із-за скорочення спілкування віч-на-віч. Деякі дослідники вважають, що електронна пошта і мережа Інтернет полегшують зв'язки із співробітниками інших організацій, проте інші побоюються, що персонал кадрової служби і одержувачі їхніх послуг, можуть все більше і більше відчужуватися. Інформаційні технології змінюють саме сприйняття якості обслуговування, оскільки більшість організацій переходить до моделей самообслуговування працівника, які дозволяють отримати і ввести інформацію он-лайн, як наприклад, заява на відпустку і корегування розміру допомоги [5]. Для когось це уявляється легким і ефективним, тому що дозволяє безпосередньо контролювати виконання стандартних функцій. Але для інших може буде несприйнятним, тому що машина не завжди може відповісти на поставлене запитання, або коли намагаються отримати інформацію, плутаючи в лабіринті підказок, без можливості звернення до реальної людини.

Темпи змін в інформаційних технологіях є по-справжньому вражаючими, і неможливо пророкувати виникнення нових методів роботи. Але існує ще одна проблема – це цифрова нерівність, тобто розрив між великими відомствами й організаціями із значними бюджетними і штатними можливостями (або є

ранніми послідовниками використання нових технологій) і малими установами (наприклад, місцевими органами влади), що виборюють право на життя, використовуючи застаріле устаткування і несприйнятливий до змін персонал.

Підсумовуючи вищенаведене, можна стверджувати, що роль кадрових служб останнім часом у більшості країн суттєво змінюється, що позитивно позначається на діяльності управлінського персоналу. Цей досвід доцільно використовувати в Україні, запроваджуючи різні моделі роботи, насамперед третю модель, згідно з якою кадровики мають можливість брати безпосередню участь у визначенні стратегії розвитку того чи іншого органу державного управління. Саме такої моделі забезпечує найбільш ефективне навчання державних службовців, спрямоване на розвиток людських ресурсів і кадрового потенціалу.

Список літератури

1. Мельников О.Ф. Теорія та методологія фахової підготовки державних службовців: дис. ... доктора наук з держ. упр. : 25.00.03 / О.Ф. Мельников; Харків. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентіві України. –Х., 2009. – 495 с.
2. Серьогін С.М. Державне управління та державна служба: навчальний посібник / С.М. Серьогін, Л.Л. Прокопенко, Н.К. Рашитова; за заг. ред. Є.І. Бородіна, О.Ф. Мельникова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2003. – 160 с.
3. Мельников О.Ф. Парадигми фахової підготовки державних службовців: [монографія] / О.Ф. Мельников. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. – 424 с.
4. Мельников О.Ф. Кар’єра в системах державної служби різних країн / О.Ф. Мельников // Державне будівництво [електронне видання ХарПІ НАДУ]. – 2008. – № 2. – Режим доступу до журн.: <http://www.kbuara.kharkov.ua>.
5. Бураковська А.В. Нові освітні технології професійної підготовки державних службовців / А.В. Бураковська, О.Ф. Мельников, В.О. Шайдеров // Вісник УАДУ. – 2003. – № 1. – С. 74 – 80.
6. Кобзев І.В. Сучасні моделі управління трудовими ресурсами / І.В. Кобзев, О.Ф. Мельников, О.В. Орлов // *Perspectives of world science and education. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2020. Pp. 521-529.*

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Ковалишин Олександра Федорівна,

доктор економічних наук, доцент кафедри земельного кадастру, доцент
Львівський національний аграрний університет

Ковалишин Степан Йосифович

кандидат технічних наук, професор кафедри автомобілів і тракторів, професор
Львівський національний аграрний університет

Шпик Наталія Романівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри земельного кадастру, доцент
Львівський національний аграрний університет

Сучасні умови відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, проведення адміністративної реформи, законодавче закріплення регулювання цих відносин з боку держави передбачає впорядкування та закріплення проблеми інвентаризації земель.

Сформовані нормативно правові акти щодо трансформації земель державної власності у власність територіальних громад, та подолання тривалого періоду невизначеності у земельній справі зумовлює визнання власників земельних ділянок шляхом встановлення їх титулів та внесення відомостей про них до земельного кадастру. Без визначених певних питань регулювання розвитку та функціонування ринку землі, виникають значні ризики протиправного захоплення земельних ділянок, особливо сільськогосподарського призначення, у законних їх власників та акумуляції у третіх осіб. Створюються умови при яких можливий варіант надання шкоди інтересам держави, територіальним громадам та особливо власникам землекористувань [8]. Зазначене спонукає до необхідності проведення інвентаризації земель.

Спроби її проведення були неодноразовими, як у 90 роках минулого століття так і на початку цього. Суцільної інвентаризації земель в Україні так і не було проведено. Поясненням була недостатнє бюджетне фінансування та організація виконання робіт виконавчими комітетами селищних і сільських рад.

Різні дослідники досить неоднозначно бачать сутність та процеси проведення інвентаризації земель як форми одержання відомостей про стан використання земель. Представники земельно-правової науки, як О.С. Дорош, М.І. Лакатош, А.Г. Мартин та інші стверджують, що інвентаризація є як правова база для внесення відомостей до ДЗК. Наголошують про проблеми

організаційно-правового забезпечення її проведення. Окремі аспекти правової регламентації висвітлено у роботах науковців: В.І. Андрійцева, І.І. Каракаша, П.Ф. Кулінича, В.В. Носіка, М.В. Шульги та інших. Вони наголошують важливість використання відомостей інвентаризації для більшої прозорості ринку землі. Ними запропоновано пропозиції з використання матеріалів інвентаризації як засобу контролю при визначенні законності функціонування ринку земельних ділянок, проведення постійного моніторингу процедур транспарентності відносин, якості державного управління.

В умовах ринкових відносин інвентаризацію можна розглядати з одного боку способом миттєвого одержання відомостей для використання в обліку, з іншого, як сукупність робіт з встановлення правового режиму та фактичного стану використання земельних ділянок. Така інформація сприятиме розробленню заходів з усунення причин порушення земельного законодавства [2]. Інвентаризація виступає дієвим інструментом упорядкування та управлінським засобом економічного потенціалу земельних відносин. Вона виступає як засіб контролю та одночасно елемент підготовки ринку землі до його повноцінного запуску.

Інвентаризація дозволить виправити фактичні протизаконні користування. Враховуючи результати інвентаризації формується можливість для покращення розвитку земельної реформи, земельних відносин, системи ведення ДЗК. Також матеріали інвентаризації дозволять удосконалити забезпечення інформацією окремих землевласників та користувачів інформацією про стан використовуваних земельних ресурсів та можливих шляхів покращення їх використання під час господарської діяльності. Контролюючі державні структури мають можливість також вести спостереження та моніторинг за землями, розробити заходи з економічного стимулювання, раціонального використання та охорони земель і фіскальної функції держави [5].

Перш ніж розпочати ринок земель сільськогосподарського призначення, доцільно уточнити їх облік, реальний стан, перевірити законність підстав набуття права власності тими особами, які номінально є власниками чи користувачами земельних ділянок [6].

Проведення адміністративної реформи та створення нових утворень територіальних громад, надання їм повноважень розпорядження землями за їх межами вимагатиме вирішення земельних питань з планування їх використання [1,3,7].

Саме тому, найперше необхідно сформулювати:

- цифрову платформу про земельні ресурси в межах територіальної громади. Сучасні технології дозволяють вести цифровий облік земельних банків меж землекористувачів, земельних ділянок власників та користувачів, меж кадастрових зон та територіальних обмежень;

- провести аудит власників та первинні правовстановлюючі документи, (становлення правового титулу кожної земельної ділянки), інформації з цифрових реєстрів, правового формування відомостей ДЗК, їх відповідність правовстановлюючим документам, достовірності внесених даних та звести їх до єдиної платформи;

- визначити реальний стан використання земельного фонду;
- сформувати та зареєструвати територіальні зони щодо обмежень у використанні земель навколо режимоутворювальних об'єктів.
- аналізувати результати для створення нових юридичних наслідків.

При реформуванні системи місцевого самоврядування, інвентаризацію доцільно проводити і вважати елементом реалізації державної політики децентралізації. Саме її проведення дозволить провести передачу земель з державної в комунальну власність та суттєво підвищить економічний потенціал і спроможність об'єднаних територіальних громад при управлінні та плануванні земельними ресурсами, сприятиме трансферності відносин на ринку землі, удосконаленні нормативного правового забезпечення процедур і моніторингу, технології проведення інвентаризації.

Список літератури

1. Концептуальні засади ведення державного земельного кадастру в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dzk.gov.ua/control/main/uk/publish/article/157431-97> к.
2. Мартин А. Г. Правові проблеми інвентаризації земель в Україні / А. Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2007. – № 3. – С. 17-21.
3. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250068882>
4. Дорош О.С. Інвентаризація земель: методичні підходи до її проведення. АгроСвіт. 2015. № 11. С. 24–30.
5. Лакатош М.І. Необхідність проведення інвентаризації земель в Україні. Організаційно-правові передумови. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Географія. Землеустрій. Природокористування». 2013. Вип. 2. С. 156–161.
6. Мартин А.Г. Інвентаризація земель: як її здійснювати в сучасних умовах. URL: http://www.zsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2254:2011-05-27-14-48-38&catid=62:2011-01-12-14-57-08&Itemid=87.
7. Про затвердження Порядку проведення інвентаризації земель та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 червня 2019 р. № 476. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2019-%D0%BF>.
8. Anton Tretiak, Oleksandra Kovalyshyn, Nataliia Tretiak. Assessment of the effectiveness of land use according to public land interests as a component of rural development. Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. 2019. Vol. 19, Issue 4, P.345-350.

СИСТЕМА ЦІНОВИХ ЗНИЖОК, ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЦІНОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Коломієць Андрій Андрійович

аспірант, кафедра вищої математики,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
м. Київ, Україна

Ефективним інструментом цінової стратегії підприємства є система цінкових знижок [1]. Головна мета застосування цінкових знижок полягає у створенні додаткових стимулів для покупців у придбанні товарів. Розмір знижок залежить від характеру угод, умов поставок та платежів, кон'юнктури ринку на момент підписання контрактів, якісних характеристик товару та інших чинників [2].

У практиці встановлення цін найбільшого поширення набули такі види цінкових знижок [3]: за кількість придбаної продукції, за швидкість платежів, сезонні, дилерські, знижки за комплексну закупку товарів, товарообмінний залік та ін.

Зазначимо переваги використання знижок [4]:

1. Розширення об'єму збуту
2. Приплив коштів.
3. Зниження оподаткованої продукції.
4. Максимізація прибутку.
5. Урахування психологічного сприйняття цін споживачем

Загальні (прості) знижки являють собою знижки з преїскурантної або базової ціни. Також використовуються складні знижки, які поєднують у собі одночасно кілька видів різних знижок. Східчасті знижки встановлюються для посередників залежно від їх місця в системі товароруку та обсягів реалізації продукції. У більшості випадків вони встановлюються на продукцію, що реалізується оптом. Використовуються ці знижки найбільш часто в торговельному ланцюзі. За допомогою початкової знижки підприємство полегшує умови просування нового виду продукції на ринок. Така знижка є своєрідною компенсацією за ціновий ризик [5].

Знижка за кількість придбаної продукції — це зменшення ціни для покупця, який купує партію товару, розмір якої перевищує певну величину. Така знижка, як правило, встановлюється у відсотках зменшення номінальної (преїскурантної) ціни або в натуральних одиницях товару, який може бути наданий безкоштовно [6].

Надання кількісної знижки пояснюється тим, що продаж товарів великими партіями веде до зменшення реалізаційних витрат, які пов'язані з організацією продажу, транспортуванням продукції та її зберіганням. Тому величина цих знижок має не перевищувати суми економії витрат продавця, яка викликана реалізацією товару значними партіями.

Знижки за кількість придбаної продукції діляться на звичайні та кумулятивні. Звичайна знижка встановлюється окремо на кожну партію товару і не залежить від обсягу попередніх або наступних продажів [7].

Схема звичайної знижки дуже проста і може, наприклад, мати такий вигляд: при разовій партії товару до 500 шт. знижка покупцю не надається, від 501 до 600 шт. — знижка становить 10 % ціни, від 601 до 700 шт. — 15 % і т. д.

Система знижок з цін - один з найбільш корисних і гнучких інструментів цінової політики фірми. Фірми охоче змінюють свої ціни з метою винагороди споживачів і учасників каналів збуту, що сприятливо позначається на фінансовому стані постачальника. Фірма може установити низькі, у порівнянні з цінами на аналогічну продукцію лідера, ціни.

Ефективна стратегія знижок припускає дотримання трьох умов: компанія переконує покупців, що її продукція і послуги не поступаються по якості товарам і послугам лідера; покупці чутливі до різниці в цінах і не відчувають дискомфорту при зміні постачальника; лідер ринку утримує ціни на колишньому рівні, не реагуючи на атаку конкурента [8].

Знижки за більший обсяг закупівель (кумулятивні, некумулятивні, східні) - міра зниження стандартної продажною ціни, яка гарантується покупцю, якщо він одноразово придбає партію товару за обсягом, більшим за визначену величину [9].

Дана знижка може бути виражена у вигляді [10]:

а) відсотку зниження номінальної ціни;

б) числа одиниць (обсягу) товару, який може бути отриманий за зниженою ціною, або у вигляді суми, що може бути покупцю повернута чи зарахована в оплату ним наступної партії товару.

В економічній літературі представлені методи визначення ефективності рекламних звернень підприємства в умовах конкуренції, що ґрунтуються на реальних відгуках на рекламні звернення [11]. Серед них розглядаються тимчасовий поточний короткостроковий та довгостроковий ефекти [12]; динамічний ефект від рекламних звернень підприємства [13], що характеризується явищами посилення та зносу; а також контентний та медіа ефекти [14].

В роботах [15] представлена графічна ілюстрація моделювання розподіленої затримки ефектів від рекламних звернень підприємства.

Економічна ефективність реклами характеризується впливом рекламних звернень підприємства на його збут і враховує такі показники як рівень прибутку, частки ринку і т.п., причому при моделюванні необхідно враховувати відокремлення рекламних зусиль від інших, які стосуються, наприклад, ціноутворення [15].

В роботах [16] показано, що поточний ефект впливу ціни на продукцію підприємства переважає ефект від рекламних звернень. У відмінності від реакції на рекламу, реакція на ціну зазвичай сильна і що виявляється у великій частці віддачі в поточному періоді [16].

Аналогічно ефектам реальних відгуків на рекламні звернення можна виокремити ефекти від ціни на продукцію підприємства: поточний ефект, ефект

форми, ефект конкуренції та перехідний ефект.

Тимчасовий поточний ефект від ціноутворення виявляється у зміні в продажі, що відбувається в часовому періоді зміни ціноутворення. Зауважимо, що така зміна може мати перехідні ефекти, які виникають завдяки тому, що споживачам потрібно за часовий період помітити ціну і купити продукцію. Ці перехідні ефекти для ціни проявляються менше, ніж рекламні ефекти.

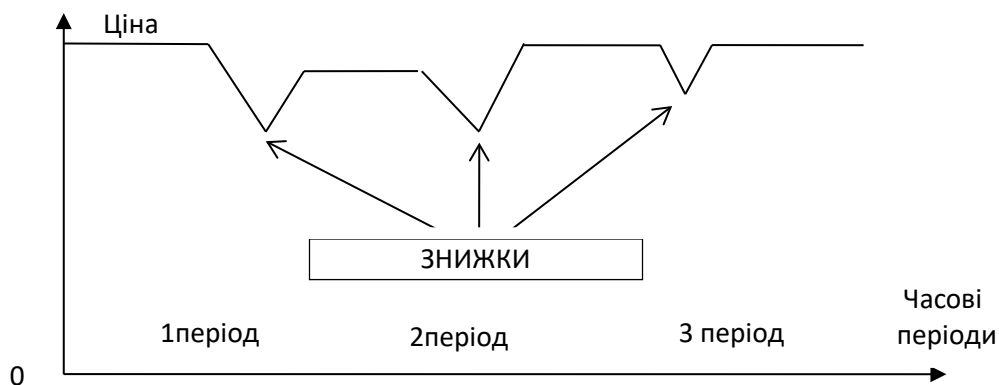
Зауважимо, що S-подібні реакції збуту на рекламні ефекти також присутні у відповідь на ціноутворення.

Крім того, реакція на ціну має три властивості, що супроводжуються наступними ефектами: ефект ціни в просуванні продукції, ефект контрольної ціни і ефект взаємодії ціни. Такі ефекти зазвичай описуються моделлю розподіленої затримки.

Стосовно моделювання ефекту ціни просування, то основною властивістю ціноутворення на сучасних ринках, наприклад з продажу металу є те, що роздрібні торговці мають прайс-лист і часто з різних причин вони надають знижки від цих цін [17]. Таким чином, стратегії ціноутворення мають дві компоненти:

- компонента прайс-листа, який показує як бренд в основному позиціонується по ціні щодо інших брендів;
- компонента ціни просування, яка показує тимчасові зниження від цього прайс-листа (рис.1).

Так, моделі відгуку на ціноутворення мають включати обидва цих компонента для коректного визначення і повного опису всіх ефектів ціноутворення.

Рисунок 1. Ефект від ціни просування

Отже, для повного опису ефекту ціни просування, слід використовувати дві незалежні змінні для ціни замість однієї: одна змінна повинна представляти ціну з прайс-листа бренду, інша - ціну просування бренду.

Постає питання ціноутворення при просуванні, орієнтуючись на прайс-лист. Наприклад, на зарубіжних ринках в наш час, фірми в основному тримають ціну прайс-листа протягом тривалого періоду часу, але іноді знижують ціну, влаштовуючи розпродажі чи знижки [15].

Таким чином, в зарубіжній економічній літературі визначається ціна прайс-листа як постійна ціна підприємства для певного часового періоду.

Таким чином, ціна просування визначається як знижка на продукцію підприємства ціни за прайс-листом.

В полі ринкових відносин підприємства існує правило, що чим вища ціна по прайс-листу, тим менше збут продукції, що тягне за собою зменшення частки ринку. Тому відчувається дієвість цін просування, чим вагоміші рекламні знижки, тим вище його збут і відповідно збільшується частка ринку.

Розглянемо процес моделювання ефекту базисної ціни.

Базисні ціни - це приховані внутрішні норми, відносно яких порівнюють поточні ціни [16].

Сучасні дослідження показують, принаймні, дві компоненти базисної ціни [17]:

- тимчасова або внутрішня базисна ціна, заснована на пам'яті, яка виникає на основі минулих цін, за якими здійснював покупки споживач,

- зовнішня чи контекстна базисна ціна, заснована на видимих цінах які, порівнюються з цінами інших конкуруючих брендів, доступних споживачеві на момент купівлі.

Для вимірювання базисної ціни цільового бренду використовують або середню або найнижчу або лідерську ціну на ринку, т.б. таку, яка найбільш важлива для споживачів, коли вони приймають рішення купівлі.

Отже, застосовується модель часових рядів для цінових рядів бренду [17]. Зауважимо, що вимір минулих цін найкращим чином визначає тимчасову компоненту базисної ціни.

Розглянемо процес моделювання ефектів ціни просування та контрольної ціни. Інтерес представляє тимчасова ціна для покупця зі знижкою, яку реально надають менеджери з продажу на підприємстві. Тут проявиться ефект від знижок відносно до тимчасових базисних цін. Як правило визначають знижку, що допустима в даний часовий період, як ціну нижчу, ніж за прайс-листом. Цінова знижка — це частина ціни товару, яку можуть впроваджувати підприємства-виробники з метою стимулювання і зацікавлення підприємств-реалізаторів продавати продукцію.

Список літератури

1. Liu, Hongju. 2010. Dynamics of Pricing in the Video Game Console Market: Skimming or Penetration? *Journal of Marketing Research* 47(June) 428-443.
2. Wernerfelt, Birger. 1991. Brand Loyalty and Market Equilibrium. *Marketing Science* 10(3), 229-245.
3. Магда В. В. Моделювання функції збуту однорідної групи підприємств / В. В. Магда // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2010. – №8 (111). – С. 94-98.
4. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем / Т. Саати, К. Кернс; Пер. с англ. – М.: Радио и связь, 1991. – 224 с.
5. Саати Т. Принятие решений методом анализа иерархий / Т. Саати; Пер. с англ. – М.: Радио и связь, 1989. – 316 с.
6. Шкварчук Л.О. Ціни і ціноутворення: Навчальний посібник 2-ге вид., виправл. / Л.О. Шкварчук - К.: Кондор, 2004. - 214 с.

7. Цены и ценообразование: Ученик для вузов. 5-е издание / Под ред. В.Е. Есипова - СПб.: Питер, 2009. - 480 с.
8. Белявцев М.І., Петенко І.В., Прозорова І.В. Маркетингова цінова політика: Навчальний посібник / М.І. Белявцев, І.В. Петенко, І.В. Прозорова - Київ: Центр навчальної літератури, 2005. - 332 с.
9. Живко З.Б. Коректний вибір цінових стратегій у сучасному підприємстві // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісн. Національного університету "Львівська політехніка". – № 417. – Львів, 2001. – С.101-108.
10. Герасименко В.В.Цінова політика фірми: Європейський досвід, російські перспективи, моделі та методи, варіанти і тести.- М., 2005.- 187с.
11. Голощачов Н.А.Організація ціноутворення на підприємстві: Учеб.-практ.посібник.- М., 2001 .- 159с.
12. Кондрашева Т.К.Регулювання цін в умовах переходу до ринку / Т.К.Кондрашева, А.А.Нікіфоров // Укр.Моск.ун-ту.Сер.6.Економіка.- 1992.- N 5.- С.3-12
13. Martin Spann, Marc Fischer, Gerard J. Tellis. Skimming or Penetration? Strategic Dynamic Pricing for New Products
14. Shugan, Steven M., Desiraju, Ramarao. 2001. Retail Product-line Pricing Strategy when Costs and Products Change. Journal of Retailing 77(1) 17-38.
15. Song, Inseong, Pradeep K. Chintagunta. 2003. A Micromodel of New Product Adoption with Heterogeneous and Forward-Looking Consumers: Application to the Digital Camera Category. Quantitative Marketing and Economics 1(4) 371-407.
16. Pakes, Ariel. 2003. A Reconsideration of Hedonic Price Indexes With An Application To PC's. American Economic Review 93(5) 1578-1614.
17. Sethuraman, Raj; Tellis, Gerard J. An Analysis of the Tradeoff Between Advertising and Price Discounting JMR, Journal of Marketing Research; May 1991; 28, 2; ABI/INFORM Globalpg.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ

Королюк Ірина Анатоліївна

КП «ХМЦП»

заступник директора
з організаційно-методичної роботи

З появою медичного страхування та можливим запровадженням обов'язкового медичного страхування з'являються нові економічні відносини - це жорстка конкуренція за потенційного споживача медичних послуг. В умовах конкуренції є тільки дві можливості бути привабливими для споживача, а саме: або ваші послуги дешевші, або - кращі (якісніші). Причому, враховуючи специфіку нашої сфери діяльності, одне не повинно шкодити іншому (пацієнт повинен отримати мінімально необхідний, але достатній обсяг допомоги).

Так як медичні послуги під час ринкових відносин стають товаром, вони, як і будь-який товар, мають споживацькі властивості, однією з яких являється якість. **Якісною медичною послугою вважається та, яка відповідає досягненням сучасної науки та передової практики, позитивно впливає на здоров'я пацієнта та задовольняє його потреби [1, С. 36].**

Якість медичної допомоги в КП «ХМЦП» — це надання акушерсько-гінекологічної допомоги та проведення інших заходів щодо організації медичної допомоги відповідно до стандартів у сфері охорони здоров'я. Оцінка якості медичної допомоги - це визначення відповідності наданої медичної допомоги встановленим стандартам в сфері охорони здоров'я.

Моніторинг якості проводиться згідно із загальноприйнятою схемою, що включає збір інформації про обслуговування пацієнтів, періодичну оцінку цієї інформації з ціллю висвітлення важливих проблем в якості обслуговування, після виявлення останніх - розбір та виконання відповідних заходів коротко- та довготермінового характеру, оцінка їх ефективності і регулярне інформування персоналу про результати проведених заходів за принципом зворотнього зв'язку.

З метою забезпечення високого рівня якості надання медичних послуг та підвищення відповідальності за їх надання наказом головного лікаря ХМЦП затверджено «Порядок контролю якості медичної допомоги в ХМЦП». Керівництвом ХМЦП проводиться політика в галузі якості, що спрямована на максимальне задоволення вимог пацієнтів. В закладі створена та діє медична рада у відповідності до Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 28.09.2012 № 751.

Система контролю якості в ХМЦП є трьохрівневою та включає в себе внутрішній і зовнішній контроль якості.

Внутрішній контроль якості надання медичної допомоги здійснюється керівниками структурних підрозділів та медичною радою лікарні шляхом контролю за:

- 1) кваліфікацією лікарів,
- 2) молодших спеціалістів з медичною освітою та професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють у лікарні;
- 3) самооцінки медичних працівників;
- 4) організації надання медичної допомоги у лікарні;
- 5) моніторингу реалізації управлінських рішень;
- 6) моніторингу дотримання структурними підрозділами стандартів, клінічних протоколів;
- 7) моніторингу системи індикаторів якості медичної допомоги;
- 8) вивчення думки пацієнтів щодо наданої медичної допомоги.

Внутрішній контроль якості організується на принципах безперервного його підвищення і здійснюється шляхом перевірки відповідності якості наданої послуги вимогам нормативів, уніфікованих клінічних протоколів, клінічних маршрутів пацієнта і здійснюється шляхом моніторингу.

Зовнішній контроль якості здійснюється органами державної виконавчої влади в межах повноважень, визначених законодавством, зокрема шляхом контролю за дотриманням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, проведення акредитації, атестації лікарів, молодших спеціалістів з медичною освітою, професіоналів з вищою немедичною освітою, проведення клініко-експертної оцінки та обсягів медичної допомоги.

Контроль якості надання медичної допомоги в ХМПЦ здійснюється за такими складовими:

- структура;
- процес та результати медичної допомоги;
- організація надання медичної допомоги;
- контроль за реалізацією управлінських рішень;
- відповідність кваліфікаційним вимогам медичних працівників;
- вивчення думки пацієнтів щодо наданої медичної допомоги;
- забезпечення прав та безпеки пацієнтів під час надання їм медичної допомоги.

Перший рівень контролю - контроль з боку завідуючого відділення за наступними критеріями оцінки роботи лікаря:

- 1) Повнота і своєчасність діагностичних процедур, доцільність їх призначення.
- 2) Правильність і точність постановки діагнозу.
- 3) Адекватність вибору і призначення лікувальних процедур.
- 4) Дотримання стандартів діагностики і лікування.
- 5) Якість оформлення і ведення первинної документації.
- 6) Наявність обґрунтованих скарг пацієнтів та їх родичів.

По кожному критерію визначені бали. Завідувачі, систематично аналізують первинну медичну документацію, по кожному критерію вираховує середній бал, сумує їх, по шкалі оцінки роботи лікаря визначає рівень якості роботи лікаря та щоквартально подає заступнику головного лікаря з медичної частини звіт про якість роботи лікарів відділення за встановленою формою. У разі недотримання вищенаведених критеріїв, завідувач вживає відповідних заходів щодо їх усунення та при наступному звіті доповідає про результат виконання цих заходів.

Другий рівень контролю: заступник головного лікаря з медичної частини аналізує роботу відділення стаціонару згідно критеріїв оцінки роботи відділення:

- 1) План виконання ліжко-днів.
- 2) Хірургічна активність відділення
- 3) Перинатальна смертність .
- 4) Післяопераційні ускладнення, пологовий травматизм, важкі гестози та кровотечі більше 1000,0.
- 5) Дотримання санітарно-епідемічного режиму.
- 6) Дотримання стандартів діагностики та лікування (протоколів, клінічних маршрутів).
- 7) Якість оформлення і ведення первинної документації.
- 8) Середня тривалість перебування хворого на ліжку.
- 9) Проведення санітарно-просвітньої роботи з пацієнтами.
- 10) Наявність обґрунтованих скарг пацієнтів та їх родичів.

Заступник головного лікаря з медичної частини систематично аналізує роботу відділень, розглядає на оперативних нарадах з завідуючими відділень, по шкалі оцінки роботи відділення визначає рівень якості та результати контролю доповідає на засіданні медичної ради.

Третій рівень: контроль із сторони медичної ради закладу, шляхом проведення внутрішніх аудитів, згідно вимог системи управління якістю відповідно ДСТУ ISO 9001:2015 .

Контроль якості медичної допомоги в ХМПЦ здійснюється шляхом виконання таких організаційних заходів: проведення оперативних нарад, засідань медичних рад, лікарських конференцій, клінічних та клініко-адміністративних обходів, засідань рад медичних сестер, контролю за виконанням санітарно-епідемічного режиму, підвищенням кваліфікації та атестацією лікарів і середнього медичного персоналу, проведення занять з молодшим медичним персоналом, впровадження нових методик діагностики та лікування, аналізу динаміки статистичних показників, експертної оцінки первинної медичної документації, цільових перевірок якості надання медичної допомоги, виконання планів робіт структурних підрозділів.

Функції контролю якості медичної допомоги на рівні ХМПЦ покладені на: заступника головного лікаря, лікарсько-контрольну комісію, клініко-експертну комісію, протиракову комісію, клініко- та патанатомічні конференції, комісію інфекційного контролю, комісію по розбору випадків малюкової та перинатальної смертності, фармакотерапевтичну комісію, медичну раду.

Цільова експертиза проводиться у всіх випадках перинатальної смертності, материнської смертності, пологового травматизму, післяопераційних ускладнень, випадків лікарняного інфікування та ускладнень, випадків, що супроводжуються скаргами пацієнтів. Проведення оцінки якості медичної допомоги розглядається не тільки як спосіб виявлення та фіксації дефектів, але й як ефективний механізм щодо прийняття заходів із підвищення якості медичної допомоги. Крім зазначених видів експертної оцінки, регулярно проводяться огляди у відділеннях заступником головного лікаря з медичної частини у визначені дні тижня, під час яких аналізуються усі аспекти лікувального процесу з подальшим обговоренням на оперативних нарадах. Таким чином, основними видами контролю якості надання медичної допомоги виступають метод експертної оцінки якості лікувального процесу за даними статистичної облікової інформації і методу безпосереднього контролю за роботою лікарів у закладі.

У ХМПЦ для забезпечення технологічного компоненту якості медичної допомоги і процесу її надання використовуються уніфіковані протоколи лікування, адаптовані клінічні настанови, стандарти надання медичної допомоги, клінічні маршрути пацієнта, локальний формуляр лікарських засобів. Регулярно проводиться розбір скарг в установлені терміни та щоквартальний аналіз, введено в практику анонімне опитування пацієнтів щодо якості обслуговування.

Отже, якість надання медичної допомоги на сьогодні виступає стратегічним напрямом розвитку комунального підприємства. Вона передбачає крім застосування ефективних медичних технологій діагностичного та лікувального процесів, які базуються на даних із доведеною ефективністю. У перспективі організація внутрішнього контролю якості повинна застосувати експертизу відповідності надання медичної допомоги встановленим стандартам у сфері охорони здоров'я.

Список літератури

1. Мартиненко Л.В. Якість медичної допомоги пацієнту – якість життя медика // *Жіночий лікар*. 2006. №1. С. 36-41

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ

Костенко Анастасія Анатоліївна

Магістр

Полтавська державна аграрна академія

Постановка проблеми. Економічні успіхи будь-якої країни, як відомо, залежать насамперед від ефективності функціонування її основних галузей і підприємств, що входять до них. Підприємства повинні забезпечувати виробництво високоякісної продукції і прибутковість своєї роботи, гарантувати нормальні умови праці. Для цього необхідно спочатку зацікавити кожного конкретного працівника в результативній високопродуктивній праці [1].

Актуальність даної статті обумовлена тим, що в умовах, що склалися в Україні на нинішньому етапі її розвитку, проблема мотивації набула важливого значення, оскільки вирішення задач, які стоять перед суспільством, можливе лише за умови створення належної мотиваційної основи, здатної максимально спонукати працівників організацій на досягнення особистих цілей та цілей організації.

Аналіз останніх досліджень. Теорії мотивації активно почали розроблятися в ХХ столітті, хоча багато із мотивів, стимулів і потреб були відомі і в стародавньому світі. Певну теорію мотивації сформував Ф.Тейлор, Д.Мак-Грегор. У 80-х роках модель поведінки і мотивації людини розробив В.Оучі. Найбільш відомими змістовними теоріями є теорії А.Маслоу, К.Альдерфера, Д.Мак-Клеланда, Ф.Герцберга [2]. Питання пов'язані з трудовою мотивацією були відображені в роботах радянських вчених В.І.Ковальова, О.Г.Здравомислова, А.І.Кравченка та інших. Великий внесок у вивчення проблем мотивації праці на сучасному етапі зробили такі українські вчені як О.А.Богущий, В.С.Дієсперсов, Й.С.Завадський, В.К.Савчук, О.С.Федоренко та ін. У той же час, методологічні підходи до формування системи управління мотивацією праці, а, особливо, стратегії її ефективного розвитку, не були предметом детального дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених.

Метою статті є вивчення економічної сутності мотивації праці як невід'ємної складової управління персоналом підприємства, пошук найбільш дієвих методів і способів мотивації та формування ефективною стратегії стимулювання персоналу для забезпечення високої ефективності роботи організації. Встановлення правильної взаємодії потреб, мотивів і стимулів є одним із пріоритетних напрямів сучасної економічної науки в Україні.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних проблем, що виникають в процесі здійснення формування стратегії мотивації праці на підприємстві.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань були використані сучасні наукові концепції, що домінують в економічній науці. Для одержання вихідної інформації застосовувалися методи спостережень, конкретні соціологічні і монографічні дослідження. Для підвищення аналітичної ємкості зібраного матеріалу використані різні методи його обробки і аналізу: абстрактно-логічний, розрахунковий, експериментальний, статистико-економічний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним структурним підрозділом по управлінню кадрами в організації є відділ кадрів. Проте фактично він не є ні методичним, ні інформаційним, ні координуючим центром кадрової роботи. Реально виконувати функції мотивації він не в змозі. Відділ кадрів структурно роз'єднаний з відділами організації праці і заробітної плати, охорони праці, юридичним відділом і іншими підрозділами, які виконують функції управління кадрами.

Управління мотивацією персоналу в такій ситуації набуває особливої значущості: воно дозволяє узагальнити і реалізувати цілий спектр питань адаптації індивіда до зовнішніх умов, обліку особового чинника в побудові систем управління персоналом підприємства.

Розрізняють дві групи принципів побудови підсистеми управління мотивацією праці: ті, що характеризують вимоги до формування систем управління мотивацією праці, і принципи, що визначають напрями розвитку системи управління праці. Усі принципи побудови системи управління мотивацією праці реалізуються у взаємодії. Їх поєднання залежить від конкретних умов функціонування системи управління мотивацією праці [3]. Очевидно, ефективність управління мотивацією праці залежить від того, в якому ступені вказані дві групи цілей будуть несуперечливі.

Методами управління мотивацією праці називають способи дії на колектив і окремих працівників з метою здійснення мотивації і стимулювання їх діяльності в процесі виробництва для досягнення цілей підприємства в цілому. Усі методи діляться на три групи: адміністративні, економічні і соціально-психологічні. Найбільший ефект і якість системи управління мотивацією праці досягаються, коли застосовується система методів у комплексі [4]. Це дозволяє поглянути на об'єкт вдосконалення з усіх боків, що допомагає уникнути прорахунків.

Процеси управління та мотивації, були розглянуті на прикладі сільськогосподарського підприємства. Протягом періоду дослідження господарство характеризується постійним складом земельних угідь. Одночасно в господарстві спостерігається тенденція до скорочення загальної чисельності персоналу, що відбувається за рахунок зменшення працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві. Аналізуючи основні фонди, необхідно відмітити їх тенденцію до скорочення та зростання рівня зносу, що пов'язано із застарілістю наявної бази та слабким оновленням основних засобів. У ході проведеного дослідження виявлено, що господарство має зерновий напрямок з розвинутим виробництвом молока та м'яса. Аналіз ефективності роботи господарства свідчить про позитивну тенденцію. Необхідно відмітити, що протягом останніх років галузь тваринництва зі збиткової перетворилась на прибуткову.

Аналіз існуючої системи мотивації дозволяє зробити висновок, що підприємство використовує досить традиційну для всіх аграрних підприємств систему мотивації ще з радянських часів. Проте поступово впроваджується практика преміювання працівників за результатами роботи. Ця тенденція є позитивною, однак має існувати чіткий взаємозв'язок між тим, якого результату необхідно досягти і розміром відповідної винагороди. На жаль, дане підприємство використовує обмежену кількість засобів нематеріального стимулювання: відзнаки, гарантії зайнятості, відпустки, можливість харчування в їдальні.

При дослідженні було запропоновано цілий ряд заходів, спрямованих на формування ефективної стратегії мотивації персоналу, а саме: введення практики оцінки персоналу за допомогою системи балів. Для характеристики працівника кількісній оцінці мають підлягати його професійно-кваліфікаційний рівень, ділові якості, складність виконуваних функцій, конкретно досягнутий результат.

Оцінка професійно-кваліфікаційного рівня ґрунтується на основі оцінки стажу роботи, освіти та підвищенні кваліфікації. Оцінка ділових якостей здійснюється на основі характеристик, що мають різну питому вагу і здійснюється підсумовуванням оцінок рівнів ознак з урахуванням їх питомої значущості. Аналогічно визначається складність виконуваних функцій. За таким же принципом визначається досягнутий результат, однак показники оцінки результатів праці мають конкретизуватись в кожному структурному підрозділі.

Для керівного складу оцінка має враховувати професійно-кваліфікаційний рівень (аналогічно робітникам), основні якості управлінського персоналу та середнє з оцінок безпосередніх підлеглих. На основі оцінки, в першу чергу, робляться висновки про відповідність працівника посаді. Далі ці оцінки впливають на формування додаткової частини заробітної плати.

Аналізуючи кількісний та якісний склад виявлено, що на підприємстві працюють понад 200 співробітників, з них понад 80% – робітничий персонал. При такому співвідношенні основна вимога до системи мотивації – орієнтація на цілі підприємства, високі результати праці та легкість адміністрування.

Щоб пов'язати заробітну плату з результатами діяльності запропоновано сформулювати її з 2 частин: основної та бонусної. Остання формується з трьох складових. Перша - винагорода за результат, визначається на основі оцінок отриманих працівниками. При наявності недоліків у роботі можна утримати частину з цієї винагороди або накласти штраф. Друга складова сформована з основних видів доплат, що вже існували на підприємстві та має водночас стимулюючий і компенсуючий характер. Третя складова – прогрес-бонус вводиться для заохочення раціоналізаторської (творчої) активності персоналу.

Визначено, що особливу увагу потрібно приділяти нематеріальній складовій системи мотивації. Звернуто увагу на питання командоутворення та наведено цілий ряд порад, що допомагають підтримувати мотивацію та не вимагають грошових затрат.

На даному етапі розвитку менеджменту, управління персоналом посідає чи не найважливіше місце. Всесвітньо визнані авторитети в галузі менеджменту

підкреслюють, що „...на першому місці стоять люди; якщо немає відповідного персоналу, то й інші фактори виробництва мало допоможуть у досягненні поставленої цілі” (Т.Пітерс, Р.Уотермен) [5]. Мотивація і стимулювання є вирішальними факторами в системі управління персоналом і є методами прямого впливу на результат. Застосування запропонованих заходів мотивації дозволить модернізувати всю систему управління на підприємстві. А використання сучасних підходів наблизить сільське господарство до передових здобутків суспільства.

Список літератури:

1. Гриненко А. М. Мотивація персоналу: соціально-економічний аспект. Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2016. № 1. С. 99-106.
2. Бала В. В., Мацак А. Г. Теоретичні засади формування системи мотивації персоналу на основі аналізу мотиваційних теорій. Економічний форум. 2014. № 3. С. 136-144.
3. Співак В. В. Наукові підходи до становлення кадрового менеджменту промислових підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 4, т. 1. С.89-91.
4. Немченко А. Б., Ніраз І. В. Методологія системного підходу в управлінні організацією. Наукові записки : зб. наук. пр. Кіровоград : КНТУ. 2010. Вип. 10, ч. 1. С. 275-279.
5. Том Пітерс, Роберт Уотерман Мл. В поисках совершенства. Уроки самых успешных компаний Америки. In Search of Excellence: Lessons from America's Best Run Companies. М.: «Вильямс». 2005. 560 с.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗМІНИ РІВНЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ НА ОБСЯГ ТА СТРУКТУРУ ЇХ ВИТРАТ

Макаренко Олена Іванівна

Кандидат економічних наук, доцент
Кафедра економічної кібернетики
Запорізький національний університет

Ткачук Олександр Олександрович,

студент
Запорізький національний університет,

На сучасному етапі економічного розвитку України злагоджена взаємодія держави та домогосподарств є однією з основних умов стійкого економічного зростання та підвищення рівня життя населення.

Теоретичною основою дослідження сутності поведінки домогосподарств в соціально-економічних відносинах є праці видатних представників різних течій та шкіл зарубіжної економічної науки: Г. Беккера, Ф. Кене, П. Самуельсона та інших. Дослідженням взаємодії домогосподарств з іншими секторами економіки, формування та диференціації їх доходів присвячено багато праць вітчизняних учених: Т. Кізими [1], В. Ільїна, Л. Богуша [2], В. Вітлинського та інших.

Науковці дають різноманітні тлумачення поняття «домогосподарство», у даному дослідженні під домогосподарством будемо розуміти сукупність фізичних одиниць – резидентів, що мають спільні економічні інтереси, функції, побут і джерела фінансування [1].

Домогосподарство як суб'єкт економічних відносин постачає та споживає ресурси, заощаджує та інвестує доходи. Функція споживання зумовлена самою природою домогосподарств та є однією з первинних, адже задоволення потреб людини (фізіологічних, освітніх, культурних та інших) здійснюється в процесі споживання. Від того наскільки ці потреби задовольняються залежить якість життя [2]. Базовими фізіологічними потребами домогосподарств є потреба в їжі та житлі. Вважається, що чим більш розвиненою є країна, тим меншу частку витрат населення витрачає на продукти харчування. Наприклад, у США Великій Британії, Австрії, Швейцарії частка витрат на харчування населення складають менше ніж 10 %.

Динаміку темпів зміни обсягів сукупних ресурсів [3], частку витрат на харчування та частку витрат на оплату житла та комунальних послуг [4] у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство в Україні за період з 1999 р. по 2019 р. наведено на рис. 1.

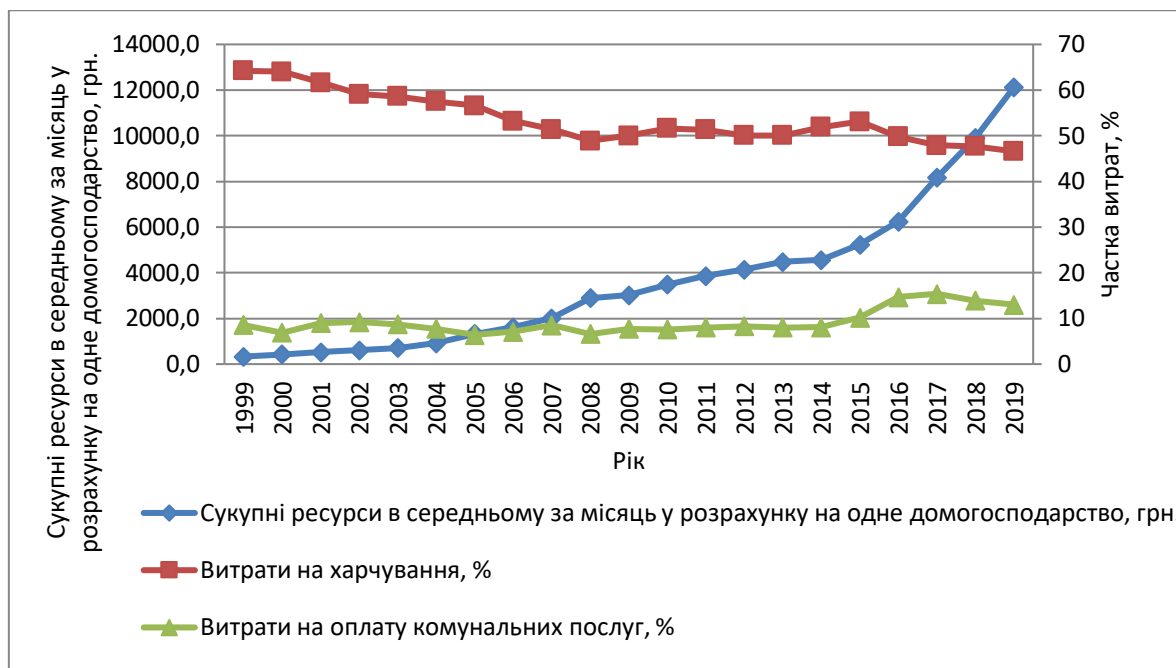

Рис. 1 - Динаміка темпів зміни обсягів сукупних ресурсів, частки витрат на харчування та оплату житла, комунальних послуг в Україні (1999-2019 рр.)
Джерело: побудовано авторами на основі джерел [3,4].

Аналіз динаміки представлених показників за період, що аналізується, свідчить про зростання сукупних ресурсів домогосподарств у 36,5 разів з одночасним скороченням частки витрат на харчування на 17,6 %. Отже, маємо підтвердження закону Енгеля, згідно якого при зростанні доходів населення спостерігається зменшення частки витрат на харчування, а в грошовому еквіваленті ці витрати збільшуються. Аналіз динаміки частки витрат на оплату житла та комунальних послуг в Україні з 1999 р. по 2019 р. дозволяє зробити висновок, що за означений період частка витрат зросла на 4,4 %.

Отже, метою дослідження є визначення впливу зміни обсягу сукупних ресурсів на зміну обсягів витрат на харчування та витрат на оплату житла, комунальних послуг із застосуванням методів регресійного аналізу.

Для оцінювання впливу зміни обсягу сукупних ресурсів на обсяг витрат на продукти харчування побудовано лінійну регресійну модель. Для побудови моделі використано дані Державної служби статистики України за період з 1999 р. по 2019 р., як незалежну змінну обрано обсяг сукупних ресурсів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (CP), а як залежну змінну – обсяг витрат на продукти харчування у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (BHX). Лінійна регресійна модель має такий вигляд:

$$BHX_t = 220,2 + 0,38 \cdot CP_t. \quad (1)$$

Якість моделі (1) висока, оскільки коефіцієнт детермінації дорівнює 0,98 та наближається до одиниці. Модель за критерієм Фішера статистично значуща з ймовірністю 95 %, параметри моделі, за критерієм Стьюдента, також статистично значущі. Для визначення впливу зміни обсягу сукупних ресурсів у

середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство на зміну витрат на харчування розраховано коефіцієнт еластичності, який дорівнює 0,86. Аналіз коефіцієнту еластичності за показником *СР* дозволяє дійти висновку, що зростання обсягу сукупних ресурсів на один відсоток призводить до зростання обсягу витрат на продукти харчування на 0,86 відсотка.

Для того, щоб оцінити як впливає зміна обсягу сукупних ресурсів на обсяг витрат на житло, комунальні послуги побудовано лінійну регресійну модель. Для побудови моделі використано дані Державної служби статистики України за період з 1999 р. по 2019 р., як незалежну змінну обрано сукупних ресурсів у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (*СР*), а як залежну змінну – обсяг витрат на житло, комунальні послуги у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (*ВНЖ*). Модель має вигляд:

$$\text{ВНЖ}_t = -75,1 + 0,11 \cdot \text{СР}_t \quad (2)$$

Якість моделі висока, оскільки коефіцієнт детермінації дорівнює 0,93 та наближається до одиниці. Модель статистично значуща з ймовірністю 95 %, параметри моделі статистично значущі. Аналіз коефіцієнту еластичності за показником *СР* дозволяє дійти висновку, що зростання обсягу сукупних ресурсів на один відсоток призводить до зростання обсягу витрат на житло та комунальні послуги на 1,22 відсотка.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження дійшли висновку, що в середньому по Україні витрати на житло та комунальні послуги є більш чутливими до зростання обсягу сукупних ресурсів домогосподарств ніж витрати на харчування. Перспективою подальших досліджень авторів є аналіз структури витрат домогосподарств та визначення причин структурних змін.

Список літератури

1. Кізіма Т. О. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин. 2008. № 10. С. 134–135.
2. Богуш Л. Г. Якість життя в параметрах та індикаторах соціальних процесів. Економіка та держава. 2013. № 11. С. 59–63.
3. Структура сукупних ресурсів домогосподарств (1999 – 2019). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2020)
4. Структура сукупних витрат домогосподарств (1999 – 2019). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2020)

АНАЛІЗ СТАНУ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Мирошниченко Ганна Борисівна,

доцент, к.е.н., доцент
Донецький національний технічний університет

Лабузова Юлія Геннадіївна

бакалавр
Донецький національний технічний університет,

Одним з необхідних компонентів розвитку соціально-економічного зростання країни є фондовий ринок. Важливість фондового ринку полягає в тому, що він надає можливість перетворити грошові ресурси на капітальні активи, залучити у підприємства інвестиції, збільшити прибутки завдяки підвищенню конкурентоспроможності організації на ринку товарів та послуг. Фондовий ринок є складовою частиною фінансового ринку і вважається забезпечувальною ланкою фінансової системи країни через її основні функції акумуляції та перерозподілу капіталу. Фоновий ринок України почав формуватися лише після здобуття незалежності, тому він ще досить молодий і має масу слабких місць та проблеми [1].

Метою дослідження є аналіз фондового ринку України та виявлення напрямів його розвитку.

Аналізом та перспективами розвитку фондового ринку присвячено велика кількість досліджень. Так, цю проблему висвітлено у працях зарубіжних та вітчизняних науковців таких, як: І. Бланк, Є. Бредлі, Е. Барінов, В. Глущенко, Т. Кашаніна, Т. Лепейко, О. Мозговий, О. Мендрул, О. Мертенс, А. Пересада, Ю. Покладенко, Є. Сологуб, В. Соколов, Р. Тьюлз, Т. Тьюлз, Л. Чалдаєв, Уільям Ф. Шарп, В. Шергин, В. Шафран, О. Ярш та інші. Разом з тим залишається недостатньо вивченим питання напрямів розвитку фондового ринку з урахування його особливостей на сучасному етапі.

У 1996 р. було прийнято Закон України «Про цінні папери та фондову біржу». Згідно закону [2] встановлено, що фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Основним джерелом інвестицій прийнято вважати грошові кошти фізичних осіб, заощадження населення, які утворюються лише за умов значного перевищення доходів населення над витратами.

Аналіз обсягів торгів на ринку цінних паперів у 2014-2019 р.р. згідно з даними національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) та Державної служби статистики України наведено на рис.1.

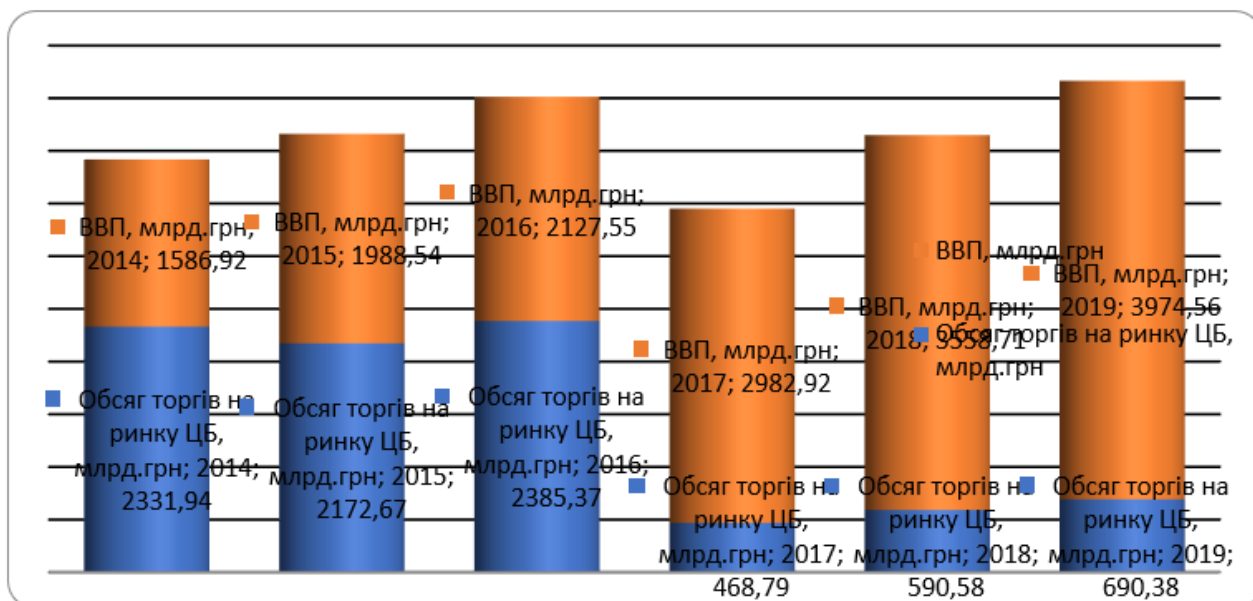

Рисунок 1. Порівняльні дані обсягів торгів на ринку цінних паперів та ВВП 2014-2019 роках, млрд грн. *Примітка джерело [3,4].

Отже, аналізуючи статистичні дані можна дійти висновку, що у 2014 та 2015 році обсяги торгів на ринку праці перевищували обсяг ВВП, але починаючи з 2016 року ВВП став перевищувати показники обсягу торгів на ринку ЦП, а у 2017 році взагалі відбулося падіння ринку ЦП на 80,35% відносно 2016 році та таке становище не значно змінилося у 2018 році. Якщо порівнювати обсяг торгів на РЦП 2019 рік з 2014 роком, то за період з 2015-2019 рр. відбулося скорочення кількості торгів на РЦП на 74,67%, що є негативною тенденцією для національної економіки [3, 4]. За підсумками 2018 року спостерігалось зростання обсягу торгів на ринку цінних паперів на 26,0%, порівняно з 2017 роком, до 590,58 млрд грн (рис.1). Показник співвідношення обсягів торгів на ринку цінних паперів до ВВП України у 2018 році склав 16,6%. Обсяг біржових контрактів з цінними паперами на організованому ринку в Україні у 2019 році склав 690,38 млрд грн, що на 16,9% більше ніж за попередній рік.

Скрутне становище на фондовому ринку обумовлено значною кількістю чинників, серед яких основними є:

- низька ліквідність цінних паперів, що виражається у малій здатності ЦП переходити у платіжний засіб у разі необхідності;
- непрозорість ринку є результатом поганої інформаційної забезпеченості фондового ринку емітентами;
- законодавчі проблеми у відношеннях власності на цінні папери, проблема обліку реєстрів;
- значний податковий тиск на учасників відносин. У цьому випадку державна податкова політика має використовувати стимулюючу функцію для розвитку інвестиційної діяльності, а не регулюючу, яка стає черговою складністю становлення фондового ринку України;

- відсутність підпорядкованості національного корпоративного управління міжнародним стандартам, особливо це стосується дивідендної політики та відносин між мажоритарними та міноритарними акціонерами;
- інфраструктурне забезпечення, яке полягає у відсутності загальної системи документообігу для фондового ринку;
- згідно із [5] важливою також є проблема систематизації регулювання і нагляду на фондовому ринку, яка порушує права акціонерів, є недосконалою нормативною базою, визначаючи повноваження фінансових інститутів, які проводять регуляторну функцію на фондовому ринку;
- ускладненість процесу розвитку ринку деривативів та інших зобов'язань, що також обумовлено недосконалою законодавчою системою;
- недостатня поінформованість, невідповідний рівень знань громадян для здійснення операцій з цінними паперами на фондовому ринку призводить до низької активності обігу цінних паперів [6];
- відсутня достатня кваліфікація фахівців, освітні проблеми з питань управління та фондової діяльності;

Отже, підсумовуючи усі вищеперераховані проблеми сучасного становища фондового ринку України можна зробити висновки, що організація діяльності фондового ринку та обігу цінних паперів є найголовнішим завданням для того, щоб фондовий ринок міг виконувати свою найважливішу функцію – сприяти залученню грошових ресурсів та інших інвестицій шляхом перерозподілу капіталу.

Для вирішення проблем розвитку фондового ринку необхідно здійснити трансформацію сучасної системи регулювання відносин між учасниками фондового ринку на законодавчому рівні для забезпечення захисту та рівноправності акціонерів; розробити єдине прозоре інформаційне середовище, де потенційні інвестори мали би змогу отримати інформацію про діяльність підприємств, у які вони хотіли залучити свої ресурси, а емітенти під встановленими законом межами та у відповідному обсязі мали опубліковувати інформацію, тобто законодавство також має визначити відповідальність за публікацію неякісної та/або недостатньої інформації; забезпечення вільного обігу цінних паперів на міжнародного рівні та випуск власних державних цінних паперів; впровадження інформаційних технологій, торгових систем.

Отже, ринок цінних паперів та розвиток фондового ринку на сучасному етапі становлення національної економіки України є надзвичайно важливим завданням, яке визначає її подальше економічне зростання, конкурентоспроможність підприємств та, на останок, рівень життя населення. У роботі були проаналізовані умови, в яких функціонує фондовий ринок та шляхи вирішення проблем, пов'язаних з його розвитком.

Список літератури:

1. Мельник О.І., Капітан І.М. Сучасні тенденції розвитку фондового ринку України. *Ефективна економіка*. 2019. №11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/60.pdf DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.58

2. Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок»/ URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=11328 .
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/>
5. Рубаха М.В., Головнич О.Б. Ринок цінних паперів: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 13. С. 207–210.
6. Лой Ю. В. Перспективи розвитку фондового ринку України. *Наукові праці НДФІ*. 2012. №58. С. 126–133.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В КОМПАНИЯХ СТРАН БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Мыслик Екатерина Павловна

аспирантка

Институт экономики промышленности НАН Украины,

В современном мире особую актуальность приобретает проблема экономических преступлений. Это подтверждают результаты глобального исследования, проведённые компанией PwC [1]. Установлено, что ущерб бизнесу от экономических преступлений составляет около 42 млрд долл. США. 47% компаний мира столкнулись с мошенничеством за последние два года. Среди экономических преступлений наблюдается наибольший рост числа недобросовестных действий клиентов – с 29 до 35% [2].

Как показывает исследование компании PwC [3], страны Ближнего Востока не являются исключением. Компании в странах этого региона остаются уязвимыми перед традиционными экономическими преступлениями. По-прежнему широко распространены взяточничество, мошенничество при закупках и другие формы коррупции. В то же время компании, как и их глобальные конкуренты, становятся объектом все более изощрённых форм экономических преступлений, в том числе со стороны киберугроз, обладающих технологиями и опытом для проникновения в корпоративные базы данных из любой точки мира. Организации, работающие в регионе, должны активно вооружаться, чтобы смягчить потенциальные финансовые и репутационные последствия экономических преступлений.

Поскольку мошенничество продолжает превращаться в более серьёзную и более дорогостоящую угрозу, чем когда-либо, компании должны действовать быстро, используя новейшие технологии и укрепляя свои возможности по борьбе с мошенничеством. Не следует недооценивать важность более глубокого изучения своего бизнеса и разумного инвестирования в персонал для снижения рисков экономических преступлений.

В ходе опроса выявлено, что 46% респондентов на Ближнем Востоке сталкивались в течение последних двух лет с мошенничеством, коррупцией или другой формой экономических преступлений. При этом следует отметить, что наблюдается резкий рост для региона с 2018 г., когда этот показатель составлял 34%.

Есть и положительный момент, который заключается в том, что компании стран Ближнего Востока становятся более эффективными в выявлении и оценке ущерба, нанесённого в результате мошенничества. Однако анализ региональных аспектов показывает, что компании все ещё не борются с мошенничеством и экономическими преступлениями, не используя комплексный подход.

Многие компании Ближнего Востока не выполняют своих обязанностей по сообщению об известных случаях мошенничества советам директоров, несмотря на растущее внимание к вопросам добросовестности и соблюдения требований

во всем регионе. Меняется и характер угрозы. Преступники совершают экономические преступления с применением сложных технологий для взлома неадекватных брандмауэров безопасности. Компании начали осознавать угрозу кибератак и необходимость усиления своих возможностей для защиты от них. Но пока не принимается достаточных мер по исправлению сложившейся ситуации.

На этом фоне результаты опроса 82 руководителей, ответственных или непосредственно контролирующих системы и политику по борьбе с мошенничеством, свидетельствуют, что компании должны предпринимать те же действия по борьбе с мошенничеством, что и их коллеги по всему миру, уделяя особое внимание технологическим мерам и процедурам соблюдения. Следует рассмотреть три основных шага: оценка готовности; внедрение эффективных мер; применение новейших технологий.

Мошенничество и экономические преступления в странах Ближнего Востока принимают все более разнообразные формы в соответствии с глобальной тенденцией. Выявление различных видов угроз – первый шаг к пониманию конкретных уязвимостей компании и обеспечению адекватной борьбы с мошенничеством.

Мошенничество с закупками, которое может включать практику предпочтения известных партнёров при заключении контрактов с поставщиками, остаётся значительной и растущей проблемой. В 2018 году 22% респондентов на Ближнем Востоке заявили, что их компания пострадала от мошенничества при закупках. В 2020 г. их удельный вес вырос до 42%, что более чем вдвое превышает средний показатель во всем мире (19%).

Мошенничество от недобросовестных действий клиентов также является растущей проблемой для компаний стран Ближнего Востока: 47% респондентов сообщили об инцидентах в течение последних двух лет, по сравнению с 36% в 2018 г. Между тем, взяточничество и коррупция остаются актуальными проблемами во всем регионе, хотя нет однозначных результатов. С одной стороны, 18% респондентов заявили, что их компании просили дать взятку, что ниже среднего мирового показателя (29%). С другой стороны, 45% респондентов в регионе заявили, что они зарегистрировали случаи взяточничества и коррупции за последние два года, что на 15% больше, чем во всем мире.

Слишком много предприятий в регионе также сталкиваются с проблемой выполнения обязательств, сообщая об известных случаях мошенничества советам директоров компаний. Только 26% респондентов из Ближнего Востока заявили, что информировали совет директоров о случаях мошенничества или других экономических преступлениях за последние два года, что значительно меньше, чем в среднем по миру на 35%. И это несмотря на то, что 76% респондентов с Ближнего Востока заявили, что начали расследование после мошенничества по сравнению с 56% во всем мире.

Отсутствие информации на уровне советов директоров помогает объяснить, почему многие компании в странах Ближнего Востока не могут измерить масштаб ущерба, нанесённого им в результате мошенничества, коррупции и других экономических преступлений. 21% респондентов заявили, что с

финансовой точки зрения они не знают размера ущерба и убытков в результате мошенничества во всех его формах за последние два года. Этот показатель превышает в три раза средний показатель во всем мире (7%).

Эти цифры указывают на разрыв между намерениями компаний по предотвращению и выявлению мошенничества и других экономических преступлений и их способностью улучшить свою деятельность в этом направлении. 63% респондентов из стран Ближнего Востока заявили, что после инцидента они реализовали или усилили внутренний контроль (во всем мире – 44%). Ещё 61% компаний сообщили, что они внедрили или усовершенствовали политику и процедуры по борьбе с мошенничеством (мировой показатель составляет 39%).

Компании стран Ближнего Востока также имеют хорошие результаты по кадровым вопросам, связанным с мошенничеством, коррупцией и экономическими преступлениями. Так, 42% респондентов заявили, что они дисциплинировали или уволили сотрудников в результате инцидента. Это немного выше, чем в среднем по миру (38%). Кроме того, 37% ответили, что ввели обучение сотрудников по борьбе с мошенничеством (по сравнению с 27% во всем мире). В целом, 68% считают, что их компания находится в лучшем положении с точки зрения предотвращения мошенничества, чем до инцидента, по сравнению с 45% в глобальном мире.

Однако реальность увеличения числа компаний, сталкивающихся с мошенничеством и экономическими преступлениями, заключается в том, что страны Ближнего Востока не успевают за растущими и разнообразными видами мошенничества, несмотря на ужесточение нормативной базы. Новые технологии являются ключевой частью устранения этого дефицита.

Примечательно, что только 29% респондентов из стран Ближнего Востока в 2020 г. испытали киберпреступность, что немного меньше, чем в 2018 г. (30%). Возможно, это незначительное снижение может указывать на улучшенную кибербезопасность в некоторых компаниях. Другая интерпретация заключается в том, что значительному и постоянно растущему числу организаций в регионе не хватает технологических возможностей для обнаружения и борьбы с все более изощрёнными киберпреступлениями, совершаемыми внутри страны или за ее пределами.

Около 44% респондентов из Ближнего Востока заявили, что в их компаниях есть специальная программа по борьбе с киберпреступностью, что на 4% выше, чем в среднем по миру. Результаты стран Ближнего Востока также в целом аналогичны результатам всего мира относительно слабого внедрения компаниями альтернативных или разрушительных технологий и методов борьбы с мошенничеством. Например, только 31% респондентов из стран Ближнего Востока указали, что их компании используют и находят ценность в тестировании и мониторинге транзакций. При этом 29% сообщают о том же для визуализации данных и информационных панелей. Только 11% находят ценность в искусственном интеллекте. Это ниже среднемирового показателя 16%.

Однако важно отметить, что один инструмент или тип технологии не является программой борьбы с мошенничеством. Компании также должны проверить, собирают ли они правильные данные, эффективно анализируют их и возвращают результаты в свою программу предотвращения мошенничества, чтобы сделать ее более надёжной. Компании часто не видят ценности инвестиций в технологии, когда они не могут предоставить необходимые ресурсы и опыт для управления ими.

Существует чёткая связь между предварительными инвестициями в предотвращение мошенничества и снижением затрат при обнаружении мошенничества.

Результаты исследования компании PwC [3] показывают, что компании, в которых действует специальная программа по борьбе с мошенничеством, тратят на 42% меньше средств на реагирование и на 17% меньше затрат на исправление ошибок, чем организации, у которых нет такой программы. В странах Ближнего Востока 60% компаний имеют специальную программу по борьбе с мошенничеством в области бухгалтерского учёта и финансовой отчётности (по сравнению с 44% во всем мире) и 49% имеют программу по борьбе с взяточничеством и коррупцией (39% во всем мире).

Исходя из вышеизложенного, можно прийти к такому выводу. В настоящее время компаниям стран Ближнего Востока целесообразно:

определить, оценить и устранить все свои риски;

обеспечить резервное копирование своих технологий с помощью правильного управления, экспертизы и мониторинга;

выполнить глубокую и детальную диагностику рисков, собирая внутренние данные от заинтересованных сторон в организации и в разных регионах для выявления рисков и оценку смягчающих факторов; эти оценки должны включать и внешние факторы.

В открытом доступе имеется огромное количество информации, игнорирование которой потенциально может привести к большой ошибке. Риски следует оценивать через регулярные промежутки времени (а не по принципу «один раз и готово»). При этом один инструмент не устранит всех случаев мошенничества. И одни только технологии не защитят. Зачастую эффективность технологий зависит от наличия экспертных ресурсов и регулярного мониторинга.

Таким образом, способность реагировать на обнаруженное экономическое преступление является важным элементом эффективной программы борьбы с мошенничеством. Возможность быстро мобилизовать необходимое сочетание персонала, процессов и технологий может ограничить потенциальный ущерб. В некоторых случаях мошенничество может быть возможностью – или стратегическим переломным моментом – инициировать более широкие организационные преобразования для защиты бренда компании.

При этом следует отметить, что компании в настоящее время начинают применять такие новейшие решения, как искусственный интеллект в борьбе с мошенничеством, коррупцией и иными экономическими преступлениями. В то же время у респондентов наблюдаются опасения по поводу технологий. И это

связано, в первую очередь, с затратами, недостаточной компетентностью и ограниченными ресурсами. Преимущества использования технологий в борьбе с мошенничеством неоспоримы, однако компании должны признать, что программы по борьбе с мошенничеством не сводятся к применению только инструментов или технологий.

Список литературы:

1. PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey. Fighting fraud: A never-ending battle. 2020. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/forensics/gecs-2020/pdf/global-economic-crime-and-fraud-survey-2020.pdf>.
2. 47% компаний мира столкнулись с мошенничеством за последние два года. URL: <https://www.eg-online.ru/news/420448/>.
3. PwC. Middle East Economic Crime and Fraud Survey Harnessing technology to combat fraud 2020. URL: <https://www.pwc.com/m1/en/publications/harnessing-technology-combat-fraud-2020-economic-crime-survey.html>.

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ТЕХНІКОЮ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА У РОСЛИННИЦТВІ

Навроцький Ярослав Федорович,
к.е.н, старший науковий співробітник
відділу інвестиційного та
матеріально-технічного забезпечення
ННЦ “Інститут аграрної економіки”, Київ

Сучасне сільське господарство не можливе без сучасних та ефективних засобів механізації. З радянських часів Україна була одним з визнаних лідерів в галузі сільськогосподарського машинобудування. Однак зараз спостерігається занепад цієї перспективної галузі, і в наш час вітчизняний аграрій все більше користується імпортною технікою – як новою, так і бувшою у вжитку.

Сучасний ринок сільськогосподарської техніки, в першу чергу, залежить від розвитку аграрного сектору в Україні. При цьому, держава здійснює вплив на динаміку і напрями розвитку ринку як за рахунок регулювання законодавства України, так і за рахунок здійснення підтримки закупівлі вітчизняної техніки сільськогосподарськими товаровиробниками [1, с.207].

Необхідно визначити основні тенденції та закономірності розвитку ринку сільськогосподарської техніки та удосконалити його за рахунок державної підтримки й ринкових інструментів.

Одним із визначальних чинників розвитку ринку сільськогосподарської техніки останніх років є участь у сільськогосподарському бізнесі великих підприємств, а також залучення акціонерного капіталу окремими виробниками на міжнародних фондових біржах. Прихід на ринок впливових гравців, які мають у своєму розпорядженні значні фінансові ресурси, зумовив зростання попиту на високотехнічну та високопродуктивну техніку іноземного виробництва [1, 209]. Великі агрохолдинги, використовують, переважно, імпортну техніку, технічний рівень якої суттєво перевищує вітчизняні аналоги. Це зумовлює особливість та об'єм ринку сільськогосподарської техніки.

Протягом останніх років спостерігається значне зменшення кількості невеликих господарств та активний розвиток агрохолдингів, які постійно нарощують свій земельний банк, при цьому залучають у виробництво нові технології та використовують нову, високопродуктивну техніку іноземного виробництва. Вітчизняний виробник сільськогосподарської техніки виявляється для них нецікавим[2, с.64].

Протягом останніх років продовжується тенденція збільшення кількості підприємств, що мають у користуванні великі земельні площі і агрохолдингів, а також поглинання ними менших холдингів та окремих підприємств.

Звичайно, інвестори великих агрохолдингів зацікавлені у збільшенні продуктивності праці та зменшенні витрат. Тому, машино-тракторний парк їх постійно оновлюється новими, потужними та високопродуктивними агрегатами. Деякі з них, для обробітку землі, посіву та збору врожаю застосовують таку організаційну форму, як МТС. Так, наприклад у холдингах Укрзернопром та Світанок МТС обслуговують площі значно віддалені від них – навіть в різних областях. Такий підхід має свої переваги з точки зору вкладених інвестицій, але з іншого боку відбувається занепад соціальної сфери, не вдосконалюється інфраструктура, не створюються робочі місця в регіонах, які вони обслуговують.

На сьогоднішній день держава не обмежує розвиток великих холдингів, опосередковано зменшуючи розвиток малого та середнього аграрного бізнесу.

Через законодавчі інструменти держава повинна активно допомагати малим та середнім сільськогосподарським підприємствам, які є основними джерелами фінансування місцевих бюджетів, розвивають інфраструктуру села, створюють робочі місця.

Що стосується загальної ситуації в забезпеченні аграрних підприємств тракторами, то протягом останнього десятиліття в Україні мала місце негативна тенденція до зменшення кількості тракторів у сільському господарстві. У зв'язку з цим зростає навантаження на один трактор, яке варіює по областях України від 63 до 200 га [3, с.96]. В той же час, у Канаді воно становить – 64 га, у США – менше 38, у Франції – менше 16, а у ФРН та Великобританії – менше 12га. Для зменшення наслідків цього негативного явища сільгоспвиробники надають перевагу придбанню потужних тракторів, завдяки чому зросла середня потужність одного облікованого трактора. Зменшення кількісного складу тракторів і зростання навантаження на один трактор та їх середньої потужності має місце і в країнах Західної Європи та Америки, але це відбувається з меншою динамікою [4].

Аналізуючи дані наведені в таблиці 1 ми можемо спостерігати значне зниження показників забезпеченості тракторами та зернозбиральними комбайнами сільськогосподарських підприємств. Але, вже з 2010 до 2016 року року з невеликими відхиленнями стабілізувалась потужність двигунів тракторів – в межах від 12557 тис. кВт в 2010 році до 12615 тис. кВт в 2016 році. З 2018 року відбувся помітний ріст цього показника: з 13148 тис. кВт до 13331,9 тис. кВт у 2019 році. Слід відмітити, що при поступовому зменшенні тракторів (невеликі коливання зменшення та збільшення з 2010 року) за цей же період постійно збільшується середня потужність одного трактора – з 63,2 кВт у 1991 році до 102,2 кВт у 2019 році. У розрахунку на 1000 га ріллі, з невеликими коливаннями (7,1-7,8) кількість тракторів, все таки, зменшується. Тобто, відносно парку тракторів сільськогосподарських підприємств, можна зробити висновок, що він постійно оновлюється за рахунок більш потужних тракторів та продуктивність їх зростає.

Стосовно зернозбиральних комбайнів спостерігається наступна ситуація: з 2010 року загальна кількість комбайнів залишається майже незмінною, так як і кількість комбайнів, яка припадає на 1000 га посівної площі зернових (без кукурудзи): 3,6 (2010); 4,01(2012); 3,7(2019) одиниць.

Наявність та потужність самохідної сільськогосподарської техніки в
аграрних підприємствах

Показники	Роки								2019 у % до 1991
	1991	2000	2010	2012	2014	2016	2018	2019	
Трактори, тис. шт	497,3	318,9	151,3	150,1	130,8	132,7	128,7	130,5	26,2
у розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	14,0	11,0	7,8	7,8	7,0	7,1	7,0	7,0	50,0
Потужність двигунів тракторів, тис.	31423	20611	12557	12942	11826	12615	13148	13331,9*	42,4
Середня потужність двигуна	63,2	64,7	83,0	85,9	90,4	95,1	100,6	102,2*	161,7
Зернозбиральні комбайни тис.	105,2	65,2	32,8	32,0	27,2	27,4	26,3	26,5	25,2
у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових	8,0	5,9	3,6	4,1	3,9	3,8	3,6	3,7	46,3

Джерело: розраховано за даними Держстату України

*- розрахунково

Порівняно з більшістю європейських країн, США та Канади забезпеченість виробництва виглядає зовсім по іншому. Найвища забезпеченість технікою в Німеччині (Рис. 1), через велику кількість фермерських господарств малого розміру, які забезпечені необхідною технікою. Подібна ситуація спостерігається й у інших країнах Європи. Приміром у Польщі 91% усіх фермерських господарств – це малі ферми до 20 га, що займають 61% загальної площі земель сільськогосподарського призначення [5].

В США та Канаді середній розмір фермерських господарств дещо більший, тому і кількість техніки на 1000 га ріллі та посівних площ порівняно нижча ніж в Європейських країнах.

Що стосується Білорусі, Казахстану, Росії та України, то ситуація відрізняється кардинально. В Білорусі переважають середні та великі господарства, а в інших згаданих країнах ще й розвинуті великі аграрні холдинги, які використовують значно менше техніки на одиницю площі, але вона значно потужніша і продуктивніша, що зумовлено саме розміром оброблюваних земель.

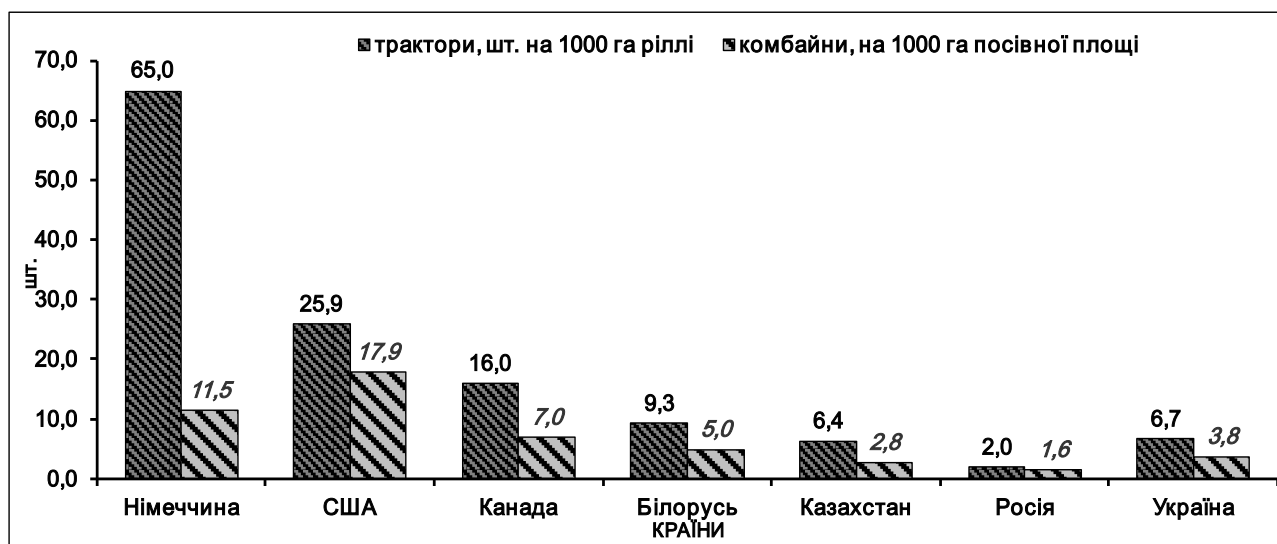

Рис. 1. Забезпеченість деяких країн тракторами та зернозбиральними комбайнами на 1000 га ріллі та посівної площі

Джерело: [6, с. 39] та розраховано за даними Держстату України

Тобто, на нашу думку, порівнювати забезпеченість сільськогосподарською технікою в Україні з забезпеченістю в країнах Європи, США та Канади не коректно, так як відрізняється основний показник — середня площа на одне господарство. Необхідно здійснювати порівняння країн з однаковою системою організації виробництва — на великі обсяги площі використовується більш потужна та широкозахватна техніка, яка може обробляти більші площі за короткий проміжок часу.

В даному випадку забезпеченість техніки в Україні знаходиться між забезпеченістю в Білорусі та в Казахстані — 6,7 тракторів на 1000 га ріллі і 3,8 комбайна на 1000 га посівної площі (без кукурудзи).

Оскільки якісні та вчасні обробіток ґрунту, догляд за посівами та збирання врожаю високоякісною технікою є запорукою високих зборів продукції рослинництва то необхідно здійснити аналіз експорту Україною сільськогосподарської продукції, наприклад пшениці (табл. 2).

Таблиця 2

Експорт Україною пшениці в 2013-2019 роках

	РОКИ						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Експорт, млн. тонн	7,96	10,54	13,45	17,92	17,31	16,37	20,02

Джерело: розраховано за даними Держстату України

Отже, щорічне зростання експорту пшениці (за винятком 2018 року) свідчить про високу урожайність та достатні валові збори для того, щоб можна було її експортувати в значних обсягах.

Враховуючи вищевказані дані, можна зробити висновок, що забезпеченість в Україні аграрних підприємств технікою для рослинництва досить висока і достатня для стабільного виробництва рослинницької продукції.

Список літератури

1. Скоцик В.Є. Організаційні засади функціонування ринку сільськогосподарської техніки в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2013. №181 С. 207–209.
2. Навроцький Я.Ф. Сучасний розвиток ринку сільськогосподарської техніки. *Економічний аналіз: зб. наук. праць.* 2015. Т. 19. № 3. С. 63–70.
3. Технічне забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції підприємств України / О. Д. Дивнич, А. В. Дивнич, Д. І. Статівка *Причорноморські економічні студії.* 2016. Вип. 5. С. 95–99.
4. Антощенко В.М., Антощенко Р.В. Огляд ринка сільськогосподарської техніки для підприємств АПК України. *Вісник ХНТУСГ.* 2012. Вип. 124. Т. 2. С. 15–16.
5. . Маркитаненко С. Ефективні фермери чи неефективні агрохолдинги? Latifundist.com URL: <https://latifundist.com/193-efektivn-fermeri-chi-neeefektivn-agroholdingi> (дата звернення: 06.11.2019)
6. Бутов А. М. Рынок сельскохозяйственных машин. 2017 год. *Национальный исследовательский университет. Высшая школа экономики, Центрразвития,* 2017. 72 с.

ОБЛІК ЯК ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА ДЛЯ РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СОЦІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Омецінська Ірина Ярославівна,

к.е.н., доцент,

Західноукраїнський національний університет,

Глобалізаційні процеси, масштабна інформатизація суспільства, сталий розвиток економіки посилюють вимоги до ведення бізнесу на засадах соціальної відповідальності. Суб'єкти господарювання, щоб здобути прихильність суспільства, яке є споживачем продукції (товарів, робіт, послуг), зацікавлені в його інформуванні про екологічність свого продукту, турботу про навколишнє середовище та персонал, підтримку державних програм, участь у громадських заходах, тобто про свій внесок в підвищення якості життя населення. Більшість витрат соціального характеру носять добровільний характер. Тому підприємство має право вибору: вести бізнес, виходячи з концепції соціальної відповідальності, чи ні. Як показує практика, суб'єкти господарювання, що знаходять баланс між економічним та соціальним ефектом від своєї діяльності, мають переваги на ринку праці, перед інвесторами, покупцями (замовниками).

Інформація про понесені витрати соціального характеру міститься в системі бухгалтерського обліку. Задання бухгалтерського та управлінського обліку щодо реалізації соціальної політики полягають у такому: фіксування господарських операцій, які мають соціальний характер; відображення на рахунках бухгалтерського обліку інформації про соціальні витрати; забезпечення управлінського персоналу необхідною управлінською звітністю про соціальні витрати підприємства та вигоди від їх понесення; формування інформаційної бази для нефінансової звітності та планування соціально-відповідальної діяльності підприємства.

Проте в нормативних документах немає чіткого визначення, що саме відноситься до соціальних витрат, а План рахунків бухгалтерського обліку не містить відокремлених рахунків для їх обліку. Тому підприємствам в наказі про облікову політику доцільно відобразити таку інформацію:

- 1) структуру витрати, які носять соціальний характер;
- 2) перелік синтетичних та аналітичних рахунків, які відображають інформацію про соціальні витрати;
- 3) форми управлінської звітності, що міститимуть інформацію про соціальні витрати і ефект від їх понесення (як теперішні доходи, так і вигоди на перспективу (збільшення клієнтської бази, підвищення інвестиційної привабливості, підвищення ділової репутації тощо)).

В Україні досвід формування соціальної звітності практично відсутній. Водночас деякі українські компанії публікують таку звітність, розуміючи її

переваги. Зазвичай великі й середні підприємства мають фінансову спроможність здійснювати добровільні соціальні витрати, зокрема на розвиток персоналу, підтримку державних програм, сприяння суспільного розвитку регіону, в якому функціонує підприємство, тощо. Мікро- і малі підприємства, як правило, мають обмежені можливості у здійсненні таких витрат, тому не зацікавлені у формуванні соціальної звітності.

Позитивним моментом в українській практиці щодо розвитку нефінансової звітності є те, що Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» у 2017 р. передбачено звіт про управління – документ, що містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності [1]. Незважаючи на значну роль соціальної звітності для підприємства і суспільства, проте вважаємо позитивним те, що від подання вказаного звіту звільнені мікро- та малі підприємства.

Звіт про управління містить елементи, які розкривають інформацію про соціальну діяльність підприємства. Зокрема, в ньому має бути відображена інформація за напрямом «соціальні аспекти та кадрова політика», де розкриваються дані про: кількість працівників та частку жінок на керівних посадах, заохочення (мотивацію) працівників, охорону праці та безпеку, навчання та освіту персоналу, рівні можливості працевлаштування, повагу прав людини, заходи з боротьби з корупцією та хабарництвом тощо [2]. Крім того, у звіті слід виокремлювати напрям «екологічні аспекти» з розкриттям інформації про раціональне використання ресурсів, управління відходами тощо.

Важливим кроком у сфері нефінансової звітності як для зарубіжної, так і для української практики було представлення Керівництва зі звітності у сфері сталого розвитку G4, випущеного незалежною міжнародною організацією Глобальної ініціативи зі звітності (GRI). Використання суб'єктами господарювання Керівництва G4 свідчить про дотримання ними європейських стандартів ведення бізнесу.

Враховуючи переваги соціальної звітності, слід відмітити, що вона виконує ряд важливих завдань. Так, Н.В. Овчарова та І.М. Харченко виокремили такі завдання соціальної звітності: забезпечення одержання оперативної та якісної інформації; забезпечення виконання інформаційних запитів зацікавлених сторін; забезпечення швидкого огляду соціально активної діяльності; створення умов для виявлення наявних соціально-економічних ризиків; інформування про ефективність ведення соціально активної діяльності; надання інформації для підтримки стратегічних соціально-економічних рішень; оперативний контроль за веденням соціально активної діяльності [3, с. 448]. О. Герасименко до цілей соціальної звітності відносить: декларування додержання принципів стійкого розвитку; залучення нових інвестицій; лобіювання корпоративних інтересів; поліпшення взаєморозуміння з місцевими співтовариствами і регіональною владою [4, с. 42]. До наведених завдань соціальної звітності необхідно додати мотивування суб'єктів господарювання до посилення їх соціальної політики.

Таким чином, сталий розвиток економіки стимулює бізнес до соціальної відповідальності. Це, в свою чергу, створює підґрунтя до необхідності

виокремлення в обліку соціальних витрат та формування соціальної звітності. Корисність такої звітності є не лише для підприємств, але й для суспільства й держави в цілому, оскільки спонукає суб'єктів господарювання до формування і реалізації соціальної політики.

Список літератури:

1. Закон України «про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
2. Методичні рекомендації зі складання звіту про управління, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 07.12.2018 № 982. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0982201-18#Text>
3. Харченко І.М., Овчарова Н.В. Соціальна звітність у системі обліково-аналітичного забезпечення менеджменту // Інфраструктура ринку. 2018. Випуск 24. С. 443-450. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/24_2018_ukr/77.pdf
4. Герасименко О. Соціальний облік та нефінансова звітність як інструменти реалізації соціальної відповідальності // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. № 137. С. 39-43. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/137_9.pdf

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПРОЦЕСАХ ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ТА ЗАГРОЗАМ ПАНДЕМІЇ COVID-19 У ТРУДОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ¹

Панькова О.В.

к.соц.н., доцент, ст. наук. співр.,
Інститут економіки промисловості НАН України,

Шастун А.Д.

к.е.н., наук. співр.,
Інститут економіки промисловості НАН України,

Паньков Д.В.

провідний інженер,
Інститут економіки промисловості НАН України,

Ефективність державної політики України щодо протидії поширенню негативних наслідків впливу коронакризи для забезпечення стійкості і гнучкості національної економіки, сфери праці та зайнятості залежатиме від залучення ресурсів цифровізації економіки та суспільства до пом'якшення соціально-економічних ризиків та загроз, від конструктивності взаємодії суб'єктів соціально-трудова відносин (СТВ).

В сучасних пандемійних умовах важливість комунікацій важко переоцінити. Інформаційно-комунікаційні технології, електронні та цифрові ресурси - веб-портали, он-лайн платформи, відео-хостінги, соціальні та медіа- комунікації в умовах пандемії COVID-19 і санітарно-епідеміологічних обмежень стають основними каналами взаємодії між людьми.

Відповідним чином зростає роль комунікацій і в процесах взаємодії суб'єктів соціального діалогу в трудовій сфері – Сторін соціально-трудова відносин (СТВ). Розвиток сучасних засобів комунікації суттєво змінює формат та засоби їх взаємодії, розширює можливості як конструктивної, так і деструктивної самоорганізації суб'єктів СТВ.

Протидія ризикам та загрозам пандемії COVID-19 у трудовій сфері України потребують вироблення системного бачення процесів інформаційно-комунікативного забезпечення суб'єктів СТВ в новітніх умовах. Поєднати різноманітні аспекти комунікації основних суб'єктів СТВ може відповідна

---

¹ Публікацію підготовлено в межах реалізації проекту «Подолання соціально-економічних ризиків та небезпек у сфері праці та зайнятості України в умовах впливу пандемії COVID-19» (реєстраційний номер проекту: 2020.01/0253, Національний фонд досліджень України)

комунікативна стратегія. В широкому розумінні комунікативна стратегія являє собою певну модель згідно зі змістом цілей, правил, організаційних ресурсів і послідовності комунікативних дій, яких дотримуються учасники комунікації^[2].

Уряд України певним чином реагує на ситуацію – розширився спектр діяльності Єдиного порталу надання державних он-лайн послуг населенню «Дія», що створений у межах проєкту «Цифрова держава». Затверджено Програму стимулювання економіки на 2020-2022 рр.. В Програмі особливе місце посідають заходи щодо захисту внутрішнього українського виробника, підтримка малого та середнього бізнесу через розширення їхньої участі у державних закупівлях, шляхи виходу з цієї економічної стагнації та кризи^[3]. Проте комунікаційний аспект щодо забезпечення конструктивної взаємодії суб'єктів СТВ практично відсутній для подолання негативних наслідків пандемії практично відсутній. Це є її значним недоліком і прорахунком.

Комунікація – це не односпрямований процес, він розгортається через систему зворотного зв'язку між усіма сторонами комунікації. Створення такої системи – одне з ключових завдань комунікаційної стратегії. Із системної точки зору комунікаційна стратегія суб'єктів СТВ має включати щонайменше два аспекти – зовнішній (стосується ефективності комунікації з іншими суб'єктами СТВ – наприклад, профспілок з об'єднаннями роботодавців) та внутрішній (стосується ефективності комунікації між структурними елементами однієї із сторін – наприклад, між різними видами профспілкових організацій^[4]).

Основними цілями ефективною інформаційно-комунікативною стратегією мають стати відновлення взаємодовіри суб'єктів СТВ і створення каналів ефективною та прозорою комунікації між ними через залучення ресурсів ІКТ, цифровізації. Найбільш перспективним типом комунікативною стратегією взаємодії суб'єктів СТВ України, в умовах пандемії COVID-19 є конвенціональна комунікативна стратегія (ККС), сутність якої полягає у забезпеченні комунікації між різними суб'єктами (сторонами СТВ) через цілу низку консенсусів¹. Розробка і реалізація такою інформаційно-комунікативною стратегією є вкрай важливим кроком в умовах протидії ризикам та загрозам пандемії COVID-19 в трудовій сфері. Вона здатна активізувати конструктивну взаємодію суб'єктів СТВ через реалізацію платформи соціально відповідального партнерства з широким залученням ресурсів цифровізації та ІКТ. Це забезпечуватиме стійкість системи соціального діалогу, ефективність і своєчасність прийняття рішень суб'єктів СТВ щодо протидії ризикам та загрозам пандемії COVID-19. Для цього необхідними є такі умови:

- розробка та впровадження цифрових платформ взаємодії та комунікації суб'єктів економічного розвитку, соціально-трудових відносин;
- перехід на платформу соціально-відповідального партнерства суб'єктів СТВ^[5];
- розвиток соціальних інновацій в сфері здійснення соціального діалогу, орієнтованих на залучення ресурсів цифровізації та можливостей сучасних цифрових та інформаційно-комунікативних технологій в процесі взаємодії суб'єктів СТВ;

➤ поширення позитивного досвіду конструктивного діалогу на різних рівнях управління з ефективною протидією наслідкам пандемії через соціальні мережі – Facebook, WhatsApp, Messenger, WeChat, YouTube платформи, відео хостинги тощо.

Список літератури:

1. Зарицька І.П. Категорія «конвенціональна комунікативна стратегія» в контексті реалізації функцій державного управління. Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили. 2014. Т. 242. Вип. 230. С. 56-61 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2014_242_230_12

2. Державна програма стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19 на 2020—2022 роки URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-stimulyvannya-ekonomiki-534-270520>

3. Соціальні та трудові чинники сталого економічного зростання: можливості й механізми активізації: монографія/ Новікова О.Ф., Амоша О.І., Панькова О.В. та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2020. С.188-199 URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/mono_2017-2019-1.pdf

4. Панькова О.В. Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Соціально відповідальне партнерство як інноваційна платформа забезпечення розвитку сфери зайнятості в умовах глобальних цифрових трансформацій JOURNAL OF EUROPEAN ECONOMY Том 19. № 2 (73). Квітень–червень 2020. – С.392-409 URL: <http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/ukjee/article/download/1459/1449>

АКТУАЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ДЛЯ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Петрищенко Наталія Анатоліївна,

К.е.н., доцент

Одеська державна академія будівництва та архітектури,

Пандас Анастасія Валеріївна,

К.е.н., доцент

Одеська державна академія будівництва та архітектури,

На сучасному етапі розвитку України забезпечення стабільної роботи підприємств по випуску конкурентоздатної продукції, підтримка та удосконалення показників фінансової діяльності підприємства є завданням першорядної важливості. Найважливішою якісною характеристикою господарювання на всіх рівнях є ефективність функціонування будівельного підприємства.

Пархоменко Н. О. сформулював, що «Будівельна галузь має важливий вплив на розвиток економіки. Будівельні підприємства взаємопов'язані з іншими галузями та сферами діяльності. Переважним завданнями будівельної галузі виступає збільшення обсягів і покращення якості будівельних робіт завдяки застосуванню інноваційних технологій, реконструкції та модернізації, інтенсифікації будівельних робіт» [1].

Зниження витрат виробництва, раціональне використання матеріальних ресурсів, досягнення більш високих економічних показників і, насамперед підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва, і на цій базі зниження собівартості - найбільш важливі та актуальні завдання. Для їхнього вирішення велике значення має удосконалювання процесів виробництва і реалізації продукції підвищення їх прибутковості, а також розрахунки й порівняння показників ефективності виробництва підприємства.

В Україні в даний час склалася нестабільна економічна ситуація [2], відбувається подальший розвиток ринкових відносин, які за своєю сутністю є засобом, що стимулює зростання продуктивності праці, збереження прибутковості діяльності. У цих умовах важливим є визначення основних напрямків підвищення ефективності виробництва, удосконалення виробничої діяльності.

У ринкових умовах господарювання особливо важливе значення посідає оцінювання фінансового стану підприємства. Аналіз фінансового стану надає можливість зробити висновки щодо забезпеченості підприємства ресурсами, ефективності їх використання. Фінансовий стан підприємства відображає спроможність підприємства фінансувати свою діяльність. Здатність підприємства своєчасно здійснювати платежі та фінансувати власну діяльність

на розширеній основі свідчить про його задовільний фінансовий стан. Саме тому першочерговою проблемою на сучасному етапі розвитку промислових підприємств є аналіз і моніторинг фінансового стану підприємства, його фінансово-економічних показників.

Успішне проведення діагностики фінансового стану та ефективності використання потенціалу значною мірою залежить від його організації, що покликана налагодити, впорядкувати, привести в системну норму інформаційно-методологічне забезпечення. Адже організація економічної діагностики – це система методів і засобів, які забезпечують оптимальне функціонування підприємства та його подальший розвиток на підставі отриманих результатів. Раціональна організація забезпечує реальність і дієвість економічної діагностики, зводиться до мінімуму втрата чи спотворення вхідної інформації. Забезпечується вихід аналітичної інформації за різною ієрархією управління чи за різним ступенем досягнення проміжних і кінцевих аналітичних результатів [3]. Аналіз останніх досліджень і публікацій виявив, що теоретичні, методичні та практичні проблеми організації економічного аналізу на підприємстві досліджені в наукових працях багатьох вчених. Ці питання досліджено в працях Ф.Ф. Бутинця, І.П. Житної, І.Д. Лазаришин, Є.В. Мниха, Г.В. Савицької, М.Г. Чумаченка та інших. Водночас у сучасних умовах проблеми організації економічної діагностики потребують подальшого їх дослідження. Особливо вони загострилися на етапі інтеграції економіки України до європейської спільноти, який характеризується нестабільністю законодавчої бази, макроекономічної ситуації. Тому в даний час назріла потреба дослідження, обґрунтування та вдосконалення організації діагностики економічного стану будівельних підприємств, адаптації її до сучасних умов функціонування господарюючих об'єктів з урахуванням чинників ризику, що можуть вплинути у кінцевому підсумку на прийняття управлінських рішень.

Так, наприклад, на малих підприємствах, для яких характерна проста лінійна організаційна структура управління, функціональні центри аналізу, як правило, не створюють. Функції такого центру у зв'язку з незначним обсягом діяльності тут покладені на власника малого підприємства або його директора.

На середніх підприємствах, які використовують переважно лінійно-функціональну організаційну структуру управління, функції аналізу виконує спеціальний аналітик або група аналізу діяльності, що належить до фінансової служби підприємства. Такий центр аналізує всі основні аспекти діяльності підприємства, координуючи її з різними, пов'язаними відділами підприємства.

Ефективність використання фінансових ресурсів на підприємстві зазвичай визначається органом, який відповідає за фінансовий менеджмент, що означає відповідальність за управління ефективністю використання наявних фінансових ресурсів в частині оборотності оборотних коштів, норми прибутку з використання обігових коштів та інвестиційних ресурсів, а також ефективністю управління короткостроковими і довгостроковими фінансовими активами підприємства» [4].

Значення економічної діагностики для підприємства неможливо перебільшити, адже показники фінансового стану показують реальне положення

підприємства на ринку, впливають на конкурентоспроможність, його інвестиційну привабливість. Також слід зазначити, що внутрішні інформаційні дані підприємства стали основою планування виробничих, адміністративних, збутових витрат при модернізації, оновленні виробничого обладнання із урахуванням змін, які відбудуться внаслідок модернізації виробництва.

Список літератури:

1. Пархоменко Н. О. Особливості управління економічною безпекою будівельного підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 5. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7877> (дата звернення: 13.11.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.61

2. Життя після пандемії: що буде з економікою України [Електронний ресурс] // Слово і діло. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/24/stattja/ekonomika/zhyttya-pislya-pandemiyi-bude-ekonomikoju-ukrayiny>.

3. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 344 с.

4. Вороніна О.С. Діагностика виробничого потенціалу будівельного підприємства [Електронний ресурс] / Вороніна О.С., Жура М.І.. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://economy.kname.edu.ua/images/files/konferenc/2016/%D0%86%D0%86_%D0%91%D0%90/%D1%815/_%D0%96%D1%83%D1%80%D0%B0.PDF.

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

Ревуцкая Алла Александровна

к.э.н., доцент

Уманский национальный университет садоводства

Глобальные вызовы и, прежде всего, глобальный экологический кризис побуждают человечество к экологизации всех сфер деятельности. К наиболее актуальным на сегодня проблемам сохранения условий жизни человечества относятся деградация окружающей среды, истощение природных ресурсов и экологическая безопасность. На рубеже XX - начале XXI вв. значимость этих проблем неизмеримо возросла, придав им статус глобальных вызовов, поскольку слишком зримой и ощутимой стала деградация биосферы, приведшая к крупномасштабным природным катаклизмам, ухудшению качества жизни и здоровья людей практически во всех уголках планеты. Учитывая это, возникла потребность в разработке методологических основ региональной и глобальной политики, направленной на экологизацию экономики и, соответственно, эффективного механизма практической ее реализации [5]

Структура, специфика и направления эколого-экономических исследований в современном мире является предметом обсуждения как в научном и теоретическом планах, так и в практической направленности. Проблемы развития процесса экологизации рассматривались и рассматриваются различными учеными, например, Д. Беллом [1], В. Вернадским [2], Г. Дейли [3], В. Данилов-Данильяном [4], К. Лосевым [4] и другими. В то же время недостаточно исследованными остаются вопросы раскрытия сущности самого понятия «экологизации экономики» на различных уровнях.

В условиях глобальных вызовов важным условием устойчивого развития отдельной страны и мировой экономики в целом, повышения эффективности механизма международных экономических отношений является экологизация экономики, переход всей системы хозяйственного воспроизводства человечества на принципы, соответствующие задачам сохранения окружающей среды [6].

Сегодня такая постановка вопроса означает радикальную оптимизацию использования ресурсов в процессе хозяйственной деятельности и потребления, выработку таких приоритетов развития, которые органично сочетают финансово-экономическую результативность хозяйственной деятельности с ее экологическими последствиями. Особенно это касается экономики Украины, которая характеризуется крайне нерациональным и неэффективным потреблением ресурсов, чрезвычайно неблагоприятными экологическими условиями жизни, усложнением функционирования национальной хозяйственной системы из-за все увеличивающихся энергетических и сырьевых затрат [7].

Украина также должна соответствующим образом реагировать на глобальные вызовы в этой сфере, поддерживая прогрессивные мировые инициативы и решения, участвуя в различных международных союзах и соглашениях, как, например, подписанная в Рио-де-Жанейро в 1992 г. «Повестка дня на XXI век» и Конвенция о биологическом разнообразии. Сегодня, на рубеже третьего тысячелетия, Украина пытается стать надежным международным партнером в решении глобальных и региональных проблем на региональном и мировом уровне. Ее богатый природно-ресурсный потенциал, высокообразованное население, развитые индустрия и инфраструктура создают все необходимые предпосылки для активного участия в процессе экологизации глобализированной экономики и, тем более, национальной экономики Украины [6, 8].

Нынешнюю экологическую ситуацию в Украине можно охарактеризовать как кризисную, что стало результатом пренебрежения объективными законами развития и воспроизводства природно-ресурсного комплекса Украины на протяжении длительного периода, а именно структурных деформаций экономики, когда предпочтение отдавалось развитию в Украине добывающих, наиболее экологически опасных отраслей промышленности [11-12].

Украина является участницей нескольких десятков международных эколого-экономических конвенций и двусторонних соглашений [12].

Главными достижениями международного сотрудничества Украины в сфере экологизации экономики являются:

- отражение национальных интересов и позиции государства в директивных документах и решениях форумов международных межправительственных организаций;
- расширение сферы международного сотрудничества, благодаря заключению новых соглашений, договоров и программ;
- утверждение международно-политического авторитета Украины и совершенствования национальной правовой базы;
- повышение экологической квалификации (правовой, технологической) и методологии управления, направленной на улучшение экологической ситуации в Украине;
- получение, благодаря международному сотрудничеству, помощи в сфере охраны окружающей среды и тому подобное.

Как показывает опыт, проводить эффективную политику устойчивого развития в государстве достаточно трудно даже при процветающей экономике, а тем сложнее выглядит эта проблема в Украине, переживающей глубокий системный кризис и вынужденной одновременно решать множество проблем: экономических, социальных, политических, экологических.

Проблемы процесса международной экологизации экономики, а также проблемы сотрудничества между соседними государствами (на разных уровнях - областном, региональном или общегосударственном) показывают, что значительное внимание следует уделять изучению эколого-экономического состояния именно приграничных территорий. Это обусловлено тем, что человеческая деятельность на приграничных территориях государства может

негативно влиять на состояние окружающей среды, здоровья граждан и экологическую безопасность населения всех граничащих государств.

Нынешние экономические и экологические реформы в Украине направлены на достижение компромисса между производственным и природным потенциалом с последующим переходом к гармоничному их сосуществованию в интересах людей. В основу формирования национальной экологической политики лежит базовый принцип, согласно которому экологическая безопасность государства становится важным элементом и составляющей национальной и глобальной безопасности. Исходя из этого, в Украине разработано и принято в 1998 г. Постановление Верховной Рады «Об Основных направлениях государственной политики Украины в области охраны окружающей среды, использования природных ресурсов и обеспечения экологической безопасности» [11], которое определяет не только цель и приоритетные задачи охраны окружающей среды, но и механизмы их реализации, направления гармонизации и интеграции экологической политики Украины в рамках процесса «Окружающая среда для Европы» и процесса экологизации мировой экономики [10].

Именно на основании этого документа в Украине сформирована целостная система регулирования и управления природопользованием и охраной природы, экологической безопасностью, которая, в соответствии с выводами международных экспертов, соответствует современным требованиям. В чрезвычайно сжатые сроки разработаны и оформлены правовые основы для решения экологических проблем, внедрен экономический механизм природопользования, в соответствии с международными требованиями создается национальная система стандартов по обеспечению экологической безопасности и природопользования.

Основываясь на основных идеях и принципах, которые декларированы на конференции ООН по вопросам окружающей среды и развитию (Рио-де-Жанейро, 1992), Украина считает целесообразным переход к устойчивому развитию, при котором обеспечивается сбалансированное решение социально-экономических задач, проблем сохранения благоприятного состояния окружающей среды и природно-ресурсного потенциала в целях удовлетворения жизненных потребностей нынешнего и будущих поколений.

Как уже отмечалось, устойчивое развитие как процесс гармонизации производительных сил, обеспечения удовлетворения необходимых потребностей всех членов общества при условии сохранения и поэтапного воссоздания целостности природной среды, создает возможности для равновесия между его потенциалом и потребностями людей всех поколений. Основой устойчивого развития является паритетность отношений в триаде человек - общество - природа, что обеспечивает переход к такому способу взаимодействия природы и общества, которое характеризуется как эпоха ноосферы [8].

Основная задача устойчивого развития Украины заключается в обеспечении динамичного социально-экономического роста, сохранении окружающей среды и рациональном использовании природно-ресурсного потенциала в целях удовлетворения потребностей нынешнего и будущих поколений путем

построения высокоэффективной экономической системы, которая стимулирует производительный труд, научно-технический прогресс, имеет социальную направленность.

Устойчивое развитие должно реализовываться в рамках эффективного функционирования рыночной системы и государственного регулирования экономики, координации действий во всех сферах жизни общества. Поэтому сегодня необходимо сосредоточиться на таких приоритетных направлениях формирования условий устойчивого развития Украины, как:

- реализация интегрированного подхода к формированию политики государства в экономической, экологической и социальной сферах;
- объединение экономической и экологической составляющих социально-экономических реформ;
- внедрение интегральных индикаторов устойчивого развития Украины.

Использование этих механизмов будет способствовать усилению координации действий органов государственной власти, неправительственных структур, предприятий различных форм собственности при решении проблем охраны окружающей среды и структурной перестройки экономики.

Стратегия устойчивого развития должна сформировать основу для необратимого закрепления целей и курса социально-экономических реформ в стране, будет способствовать демократизации общества и обеспечению национальной безопасности государства. Политика устойчивого развития отвечает стратегическим целям Украины на ближайшую и отдаленную перспективы [9].

Однако, на сегодня в Украине нет ни одного действующего правительственного документа, который бы провозглашал на государственном уровне паритетность экологической и экономической стратегии, а экологическая ситуация в Украине принимает угрожающий характер. Согласно данным Совета по изучению производительных сил Украины НАНУ, доля сравнительно экологически чистых территорий составляет лишь 7% от общей площади страны, условно чистых – около 8%. Малозагрязненных территории охватывают лишь 15%, загрязненные и очень загрязненные – 30 и 40% общей площади страны, не говоря уже о Чернобыльской зоне отчуждения и районах с кризисной экологической ситуацией [12].

Основными целями в процессе экологизации экономики являются уменьшение техногенной нагрузки, поддержание природного потенциала путем самовосстановления и режима естественных процессов в природе, сокращение потерь, комплексность извлечения полезных компонентов, использование отходов в качестве вторичного ресурса. Целесообразными также в этом направлении является разработка безотходных технологий, эффективных систем и техники очистки, а также контрольно-измерительной аппаратуры, что позволит наладить производство полезной продукции из побочных компонентов и отходов отраслей.

Существует также связь между качеством продукции и качеством окружающей среды: чем выше качество продукции с учетом экологической оценки использования отходов и результатов природоохранной деятельности в

процессе производства, тем выше качество окружающей среды. Потребности общества в надлежащем качестве окружающей среды удовлетворяются с помощью обоснованной системы норм и нормативов, а также связанных с ними расчетных методов природоохранных мероприятий, разумным использованием природных ресурсов, соответствующих экологическим особенностям определенной территории, экологической ориентации хозяйственной деятельности, планирования и обоснования управленческих решений, выражающихся в прогрессивных направлениях взаимодействия природы и общества, экологической аттестации рабочих мест, технологии выпускаемой продукции и т.п.

Таким образом, нынешнюю экологическую ситуацию в Украине можно охарактеризовать как кризисную, которая формировалась в течение длительного периода из-за пренебрежения объективными законами развития и воспроизводства природно-ресурсного комплекса Украины в процессе происходящих структурных деформаций ее народного хозяйства, при которых предпочтение отдавалось развитию в Украине добывающих отраслей - наиболее экологически опасных отраслей промышленности.

Современной экономике Украины присущ высокий удельный вес ресурсоемких и энергоемких технологий, внедрение и наращивание которых осуществляется наиболее экономичным способом - без строительства соответствующих очистных сооружений, что стало возможным при отсутствии эффективно действующих правовых, административных и экономических механизмов природопользования и без учета требований охраны окружающей среды.

Эти и другие факторы, в частности, низкий уровень экологического сознания общества, привели к значительной деградации окружающей среды Украины, чрезмерному загрязнению поверхностных и подземных вод, воздуха и земель, накоплению в больших количествах вредных, в том числе высокотоксичных, отходов производства. Такие процессы продолжались десятилетиями и привели к резкому ухудшению состояния здоровья людей, снижению рождаемости и увеличению смертности, что в последующие годы грозит вымиранием и биологически-генетической деградацией народа Украины. Неразумное хозяйствование, загрязнение водных ресурсов, накопление огромного количества отходов, загрязнение атмосферного воздуха в населенных пунктах, проживание в которых связано с риском для здоровья человека, – все эти факторы привели к ухудшению здоровья и уменьшения рождаемости населения.

Следует признать, что экологизация экономики в сознании общества не является абсолютно новой проблемой. Практическое отражение экологичности тесно связано с государственным регулированием процессов природопользования. Новым в данной проблеме является достижение определенного равновесия в отношениях между государством, природой и человеком, базирующееся на законодательных и организационно-технических решениях. Эта проблема формировалась на протяжении почти двух веков и в настоящее время достигла своего критического уровня. Именно этим и объясняется объективная необходимость вмешательства государства в

естественно-экологическую сферу с целью достижения сбалансированного социально-экономического развития в рамках этой триады «общество-природа-человек». При этом именно государству нужно взять на себя ведущую роль в этом процессе, поскольку оно может и должно заложить основы глобального эколого-экономического партнерства между отечественными субъектами предпринимательства и иностранными партнерами ради выживания и дальнейшего развития Украины, а также всей современной цивилизации.

Список литературы:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. 2-е издание, исп. и доп. М.: Академия, 2004. 788 с.
2. Вербицкий Ю. Становление современной системы организационно-экономических механизмов и институтов международной природоохранной деятельности / Сб. науч. тр., под ред. В.Е. Новицкого. Вып. 32. К.: Инт мировой экон. и междунар. отношений НАН Украины, 2002. С. 146-156.
3. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. М.: Наука, 1988. 520 с.
4. Данилов-Данильян В. И., Лосев К. С. Экологический вызов и устойчивое развитие. М.: ПрогрессТрадиция, 2000. 416 с.
5. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. К.: Інтелсфера, 2002. 234 с.
6. Декларация и Программа действий форума тысячелетия «Мы народы: управление ООН в XXI веке» Устойчивое развитие и окружающая среда // Экология XXI века. 2002. № 1-2(6-7). С. 67-71.
7. Довгаль Е.А. Инновационная модель развития экономики: уровни, факторы, стратегия // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». Харків, 2013. № 1042. Вип. 1. С. 86-90.
8. Довгаль О. А. Протекціонізм і лібералізм у зовнішньоторговельних відносинах у процесі глобалізації економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економ. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. 35 с.
9. Довгаль О. А., Довгаль Г. В. Міжнародний технологічний поділ праці як синергетичний ефект глобалізації // Академічний огляд. 2008. № 2. С. 94-98.
10. Микієвич М. М., Андрусевиц Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 258 с.
11. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, викорис-тання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 №188/98-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
12. Україна: прогресс на шляху сталого розвитку // Інформаційно-аналітичний огляд виконання «Порядку денного на XXI століття» / За ред. Б. М. Данилишина. К.: ЗАТ «Ніч лава», 2002. 224 с.

ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ

Сакун Аліна

кандидат економічних наук, доцент
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Федорко Владіслав

магістр
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Зозуля Артур

магістр
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Вплив інтернаціональних та інтегративних процесів на практику бухгалтерського обліку полягає у веденні паралельного обліку за правилами, зрозумілими в іншій юрисдикції та прямого експорту або імпорту облікових категорій. За напрямом зближення і гармонізації національних облікових систем вченими досліджуються їх особливості в різних країнах. При визначені та класифікації дебіторської заборгованості в зарубіжній та українській практиці не існує явних розбіжностей. Як за кордоном, так і у вітчизняному обліку, під дебіторською заборгованістю підприємства розуміють зобов'язання покупців чи інших контрагентів бізнесу перед ним, наприклад, по виплаті грошей за продані товари, продукцію, виконані роботи чи надані послуги [1]. Проблема визнання дебіторської заборгованості за кордоном пов'язана із застосуванням гнучкої системи численних знижок. Знижки, що надаються покупцю, поділяються на дві великі групи:

- 1) торгові знижки – це відсоткові знижки від базової ціни;
- 2) знижки за оплату в строк – це знижки залежно від строку оплати.

Саме останній вид знижок за оплату в строк і створює проблему визнання дебіторської заборгованості. В зарубіжній практиці (переважно, системи ЗПБО США) існують два методи відображення таких знижок в бухгалтерському обліку:

1. Валовий метод, який найбільш широко використовується на практиці. Суть його полягає в наступному: суми продаж та дебіторська заборгованість записуються на загальну (валову), без знижки, суму виставленого рахунку. Знижки відображаються лише тоді, коли здійснюється оплата, протягом періоду дії знижки. Для їх запису існує контррахунок до рахунку продаж, який в кінці року відображається в звіті про прибутки та збитки як коригувальна стаття (вираховується) до загальної величини виручки від продаж. Іншою коригувальною статтею є рахунок "Повернення товарів та знижки", який також має дебетове сальдо та відображає інформацію про суму повернених товарів або інших наданих знижок.

2. Чистий метод. При використанні цього методу знижка, не отримана покупцем, трактується як «штраф», який він повинен сплатити за придбання товару в кредит, а не за готівковий розрахунок, пізніше періоду дії знижки. За кордоном щодо класифікації дебіторської заборгованості в балансі існують лише загальні правила, які носять рекомендаційний, а не директивний характер.

За очікуваними термінами погашення, які встановлюються в договорах, у всіх країнах заборгованість поділяється на поточну дебіторську заборгованість, тобто заборгованість, яка повинна бути погашена протягом одного року чи операційного циклу (залежно від того, який період довше), і не поточну (довгострокову) заборгованість, яку в окремих країнах (наприклад, країнах ОАЕ) поділяють на середньострокову та довгострокову. Міжнародні стандарти передбачають лише одне обмеження – «протягом одного року».

В США щодо дебіторської заборгованості підприємствам слід дотримуватися наступних правил: виділення різних типів дебіторської заборгованості, яка належить підприємству, якщо це суттєво; забезпечення правильного розміщення оціночних (коригувальних) статей поряд з відповідними статтями дебіторської заборгованості; представлення в розділі «Оборотні активи» балансу лише тієї дебіторської заборгованості, яка буде погашена протягом одного року чи операційного циклу (залежно від того, що довше); розкриття інформації про будь-які непередбачені збитки, пов'язані з існуванням дебіторської заборгованості; розкриття будь-якої дебіторської заборгованості, право на яку передано чи віддано під заставу як забезпечення; розкриття всіх значних концентрацій ризику, пов'язаних з дебіторською заборгованістю (якщо дебіторська заборгованість має загальні характеристики, що можуть вплинути на її погашення, наприклад, підприємство має дебіторську заборгованість компанії однієї галузі чи одного регіону) [3].

Таким чином, ці правила регламентують кількість і якість інформації про дебіторську заборгованість, яка повинна міститися у фінансовій звітності в інтересах користувачів. В момент виникнення дебіторської заборгованості необхідно визначити суму кредиту, що надається кожному конкретному покупцю. Тут слід врахувати і вартість відвантаженої продукції (виконаних робіт, наданих послуг), і надані знижки, і повернені товари покупцями. Але головна проблема оцінки дебіторської заборгованості виникає саме в момент складання фінансової звітності.

В зарубіжній системі обліку дебіторська заборгованість по рахунках оцінюється та відображається в звітності за чистою вартістю реалізації, тобто за сумою грошей, яка реально може бути отримана в майбутньому в результаті її погашення. Для визначення чистої вартості реалізації необхідно оцінити чисту суму коштів, яку очікується отримати в результаті погашення дебіторської заборгованості по рахунках. Зазначимо, що чиста вартість реалізації, як правило, відрізняється від, юридично належної до оплати величини. В США, наприклад, вона обчислюється шляхом сумування всієї дебіторської заборгованості за вирахуванням знижки та безнадійної дебіторської заборгованості. У зв'язку з цим згідно з принципом обачності проводяться два коригування: оцінюється та обліковується безнадійна дебіторська

заборгованість; оцінюються можливі повернення товарів та враховуються надані раніше знижки.

В зарубіжній літературі безнадійною вважається дебіторська заборгованість, яка, ймовірно, ніколи не буде сплачена. Наявність безнадійного боргу призводить до втрати виручки від продажу або до збитку, і вимагає відповідного зниження величини, дебіторської заборгованості по рахунках та зменшення прибутку. В більшості країн виявлення безнадійної дебіторської заборгованості (в т.ч. векселів) проводиться в індивідуальному порядку, тобто при окремому розгляді кожного безнадійного до отримання рахунку (векселя). Не отримані від покупців векселі та рахунки, надходження яких визнано як безнадійне, списуються на витрати підприємства.

Двома найбільш розповсюдженими методами обліку безнадійної заборгованості в більшості країн є метод прямого списання і метод нарахування резерву.

Метод прямого списання – безнадійна дебіторська заборгованість списується на витрати в той момент, коли точно відомо, що рахунок не буде оплачений: збиток записується шляхом кредит рахунку «Рахунки до сплати» та дебет рахунку «Витрати на покриття безнадійних боргів».

Метод нарахування резерву – здійснюється оцінка можливої величини безнадійної дебіторської заборгованості або на підставі загальної величини продаж, або на підставі загальної величини дебіторської заборгованості. На обчислену суму нараховується резерв шляхом дебет рахунку «Витрати на покриття безнадійних боргів» та кредит рахунку «Резерв на покриття безнадійних боргів».

Підприємство може здійснювати розрахункові оцінки безнадійної дебіторської заборгованості на основі свого попереднього досвіду, досвіду інших підприємств в тій же галузі виробництва, платоспроможності дебітора або на основі оцінки поточної економічної ситуації. Якщо ж розмір безнадійної дебіторської заборгованості не можна оцінити достатньо точно, то виникає суттєва невизначеність у погашенні дебіторської заборгованості. В цьому випадку необхідно використовувати метод визнання доходів у розстрочку, метод відшкодування витрат або інший метод визнання доходів. У випадку якщо не задовольняються обидві вищезгадані умови для нарахувань, але умовні втрати є достатньо ймовірними, то СФО 5 вимагає певного розкриття їх у фінансовій звітності. Резерв сумнівних боргів, як правило, представляє собою відсоток від суми продажу в кредит або від дебіторської заборгованості на кінець звітного періоду. В США при розрахунку сумнівної дебіторської заборгованості використовуються два методи: 1) метод відсотку від нетто-реалізації, заснований на припущенні, що частка виручки даного року не буде отримана. Сума сумнівної заборгованості вираховується шляхом множення виручки від реалізації на визначений процент, отриманий шляхом обчислення середнього проценту втрат за сумнівними боргами в попередніх періодах; 2) метод обліку рахунків за строками оплати, який припускає, що частина сальдо по рахунках дебіторської заборгованості не буде оплачена.

В більшості країн англо-американської системи крім резерву по сумнівних боргах компанії можуть створювати інші види резервів, зокрема, резерв на покриття повернень товарів та знижок. Якщо повернення товарів відбулося протягом звітного періоду або якщо продаж відбувся в кінці поточного звітного періоду, а повернення і надання знижок – на початку наступного, при цьому величина повернення та знижок невелика, то вони відображаються на рахунках того звітного періоду, в якому відбулися, наступним записом: Д-т «Повернення товарів та знижки»; К-т «Рахунки до отримання» [4]. Сума по рахунку «Повернення товарів та знижки» є контррахунком до рахунку «Продаж» та вираховується з нього в звіті про прибутки та збитки.

Однак, якщо величина продаж в кінці звітного періоду складає значну величину, наприклад фірма завершує виконання великого контракту, а з досвіду минулих років відомо, що останній відсоток повернення (чи коригувань в ціні) дорівнює, припустимо, 5 %, то в поточному періоді необхідно зробити коригування суми продаж, щоб не викривити чистий прибуток за період, так як величина повернення та знижок є суттєвою.

В цьому випадку нараховується резерв наступною проводкою: Д-т «Повернення товарів та знижки»; К-т «Резерв на покриття повернення товарів та знижок». Відповідно суми повернень товарів та знижок вираховуються з обсягу продаж, а сума рахунку «Резерв на покриття повернення товарів та знижок», є контррахунком до рахунку «Рахунки до отримання» та обчислюється з величини дебіторської заборгованості по рахунках при підрахунку суми балансу. Якщо ж у підприємства все ж виникає безнадійна дебіторська заборгованість, вона списується з балансу.

Списання заборгованості може здійснюватися не тільки у випадку визнання її безнадійною. В США компанії при списанні дебіторської заборгованості по рахунках можуть передавати свою дебіторську заборгованість третій особі, "ліквідувавши" її таким чином та отримавши певну суму грошей. Існує два найпоширеніших способи такої передачі.

1. Передача дебіторської заборгованості по рахунках під заставу. У даному випадку власник дебіторської заборгованості позичає гроші кредитора, виписуючи звичайний вексель та передаючи під заставу дебіторську заборгованість в якості забезпечення. Якщо він не зможе оплатити вексель до зазначеної дати, то до кредитора переходить право конвертації відданої під заставу дебіторської заборгованості в гроші.

2. Продаж дебіторської заборгованості по рахунках. Компанія може продавати право на отримання грошей по дебіторській заборгованості факторинговій фірмі. Як правило, факторингові фірми за свої послуги беруть комісійні 1 % та більше від суми дебіторської заборгованості, що придбається. Продаж дебіторської заборгованості може здійснюватися без регресу, тобто без права зворотного викупу, або з регресом. При продажу дебіторської заборгованості без регресу покупець-факторингова фірма бере на себе ризик втримання грошей та можливих збитків.

Як і при продажу будь якого активу, в цьому разі дебетується рахунок грошових коштів на суму отриманих грошей та кредитується рахунок «Рахунки

до отримання» на суму заборгованості, що передається. Одночасно різниця між цими двома величинами (оплата послуг факторингової фірми та інші утримання) відображаються по дебету рахунка «Збитки від продажу, дебіторської заборгованості по рахунках».

При продажу дебіторської заборгованості з регресом продавець гарантує покупцю оплату у випадку, якщо дебітор відмовляється (не може) заплатити. В США, наприклад, така передача дебіторської заборгованості по рахунках може відображатися як продаж або як позика відповідно до встановлених ЗПБО США [5]. Передача з регресом записується як продаж у випадку виконання трьох умов:

- сторона, яка передає дебіторську заборгованість, відмовляється від майбутніх економічних вигод, пов'язаних нею;
- зобов'язання сторони, що передає, за умовами регресу можна оцінити з достатнім ступенем впевненості;
- сторона, що приймає, не може вимагати від сторони, що передає повторної (зворотної) купівлі дебіторської заборгованості.

Якщо не виконуються ці три умови, то передача з регресом вважається позикою.

Необхідно відзначити, що облік дебіторської заборгованості в Україні регулюється чітко визначеним нормативом – П(С)БО 10 [6], положення якого в певній мірі відрізняються від запропонованих у міжнародних стандартах. Ці відмінності викликані, в першу чергу, національними та економічними особливостями, що склалися в Україні.

Список літератури

1. Hilorme T., Perevozova I., Sakun A., Reznik O., Khaustova Ye. (2020). Accounting model of human capital assessment within the information space of the enterprise. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, Volume 24, Issue 3, pp. 1-7. URL: <https://www.abacademies.org/journals/month-june-year-2020-vol-24-issue-3-journal-aafs-j-past-issue.html>
2. Сақун А.Ж. Глобалізація світової економіки та розвиток бухгалтерського обліку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції [Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та оподаткування] (Херсон, 22-23 листопада 2018р.) / Херсонський державний аграрний університет. Херсон, 2018. С. 42-44
3. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2001: зміни та доповнення / Пер. з англ.; За ред. С.Ф. Голова. - К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів, 2001. – 234 с.
4. Лучко М.Р. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах: Навчальний посібник / Лучко М.Р., Бенько І.Д.. – Тернопіль: Економічна думка, 2004.– 236 с
5. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2001: зміни та доповнення / Пер. з англ.; За ред. С.Ф. Голова. - К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів, 2001. – 234 с.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» [Електронний ресурс]: положення затв. МФУ від 25.10.99 № 725/4018. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>.

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

Самошкіна Ірина Дмитрівна

кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Моїсеєнко Сергій Миколайович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Сумський національний аграрний університет

В сучасних умовах господарювання все більше актуальності набуває питання фінансового забезпечення підприємства. Саме стійке фінансове забезпечення виробничих підприємств є передумовою добробуту працівників підприємства, своєчасного і в повному обсязі виконання бюджету, стабілізації економіки країни в цілому. Рівень розвитку машинобудування в значній мірі гарантує стійкість розвитку всіх галузей промисловості, а також економіки в цілому.

Підприємства машинобудування є постачальниками капітальних ресурсів для підприємств інших галузей і виконують функції головного провідника досягнень науково-технічного прогресу, оскільки саме ця галузь забезпечує виробничі підприємства необхідними машинами і обладнанням [1]. Машинобудування безпосередньо пов'язано із забезпеченням обороноздатності держави та підтриманням допустимого рівня екологічної безпеки виробництва.

До специфічних особливостей машинобудівних підприємств можна віднести:

- тривалий виробничий цикл, що потребує значного фінансового забезпечення та призводить до тривалого періоду повернення інвестицій;
- високий рівень накладних витрат;
- відносно низький рівень рентабельності діяльності (приблизно до 25%): відносно висока рентабельність виробництва супроводжується досить низькою рентабельністю активів, що викликано значною капіталоемністю машинобудування і значною величиною застарілих і невикористовуваних потужностей [2];
- відносно низький рівень фондівдачі,
- велика кількість найменувань готової продукції;
- складність технологічного процесу, а, отже, високий рівень спеціалізації і потреба в кадрах робочих спеціальностей і висококваліфікованих інженерно-технічних кадрах (проблема нестачі кваліфікованих кадрів в основному пов'язана з низькою заробітною платою і відсутністю чітких перспектив розвитку);

На даному етапі функціонування виробничих підприємств відбувається різке падіння попиту на більшості ринків і в більшості галузей, в т.ч. і

машинобудуванні, і, як наслідок, зростання конкуренції серед функціонуючих машинобудівних підприємств. При цьому конкуренція проявляється як на етапі збуту готової продукції, так і на етапі залучення фінансових ресурсів. Виживання і конкурентоспроможність машинобудівного підприємства на даному етапі може бути забезпечена шляхом розробки ефективних управлінських рішень.

Ще однією особливістю діяльності підприємств галузі машинобудування є те, що вона характеризується значними виробничими запасами (в промисловості в цілому питома вага виробничих запасів становить близько 70%), але такий показник значної питомої ваги виробничих запасів є нормальним для даних підприємств [3].

Специфіка операційного циклу обумовлює структуру оборотних активів підприємства. Існує певна послідовність процесу виробництва: придбання сировини, трансформація сировини в незавершене виробництво, трансформація сировини в готову продукцію.

Тобто, в один і той же момент виникає потреба в коштах на покриття виробничих витрат на кожній стадії, що обумовлює високу капіталомісткість машинобудівної галузі. Через це підприємства машинобудівної галузі, як правило, мають вагому частину банківських кредитів в структурі пасивів для підтримки необхідної структури оборотних активів.

Висока частка в загальній бюджетній заборгованості, значна абсолютна величина кредиторської заборгованості та занадто висока тривалість її обороту також є особливостями машинобудівної промисловості. Машинобудівні підприємства фінансуються, в основному, за рахунок запозичених коштів. Все це знижує інвестиційну привабливість галузі через негативний вплив на загальні показники ефективності діяльності підприємства, а саме низькі показники ліквідності і погіршення структури балансу підприємства.

Ще однією проблемою неплатежів для більшості підприємств машинобудівної промисловості є брак власних оборотних коштів. Багато підприємств завантажені не на повну потужність, що пов'язано з недостатньою розвиненістю внутрішнього ринку машинобудівної продукції і низьким рівнем конкурентоздатності багатьох видів продукції на світових ринках.

Через значну тривалість виробничого циклу, на незавершене виробництво припадає близько 50% обсягу оборотних фондів [4]. У свою чергу більш високий ступінь технічної оснащеності виробництва в машинобудуванні, в порівнянні з іншими галузями промисловості, дає відносно високу частку в структурі засобів, що швидко зношуються та технологічного оснащення. Застосування заходів щодо зменшення дебіторської заборгованості та оптимізації існуючої практики розрахунків з підприємствами за державним замовленням може допомогти вирішенню цієї проблеми.

Отже, визначимо основні ключові завдання розвитку виробничих підприємств машинобудівної галузі:

1. залучення інвесторів у промисловість;
2. переорієнтація на нові ринки збуту продукції;
3. нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції, розширення її асортименту та підвищення якості, застосування нових технологій

та адаптація до вимог світових стандартів/

Для втілення в життя поставлених завдань керівництву підприємств треба акцентувати увагу на наступних напрямках: модернізація, реконструкція, введення нових промислових потужностей, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції; поглиблення кооперації підприємства з науковими установами для удосконалення виробництва, запровадження енергозберігаючих технологій; адаптація виробленої продукції до вимог європейських стандартів і норм.

Список літератури

1. Шаповал Е. В. Якиманская К. М. Актуальные вопросы информационного обеспечения анализа финансового состояния организации. Вестник Государственного университета управления. 2015. □ № 2. С. 273-275.
2. Машинобудівна галузь в Україні: потенціал та можливості для розширення експорту на період до 2021 року. URL: [file:///D:/downloads/Report_mechanical_engineering_Report_Final_05062019%20\(1\).pdf](file:///D:/downloads/Report_mechanical_engineering_Report_Final_05062019%20(1).pdf)
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Зарічна Т. С., Тарасова К. І. Машинобудування України: сучасний стан, структура та тенденції розвитку галузі. Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень: збірник наукових студентських праць. Випуск 5. Частина І. ОНЕУ. Одеса, 2019. С. 68–76.

ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ВОДООХОРОННИХ ЗОН І ПРИБЕРЕЖНИХ СМУГ У МІСТАХ

Третяк Антон Миколайович

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН України,
головний науковий співробітник
Інститут агроекології і природокористування НААН України

Кравчук Тетяна Юрівна

аспірантка,
Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
(м. Київ, Україна),

Юсипенко Олег Михайлович

аспірант,
Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
(м. Київ, Україна),

Проблема втручання приватних інтересів в особливо охоронювані природні території, куди відноситься і землекористування водоохоронних зон та прибережних смуг у містах України, набула загрозливих масштабів, зводячи на «ні» правові норми, які і без того, майже не відображають державні інтереси в цій сфері. Ситуацію, яка склалася можна охарактеризувати екологічним та правовим «тупиком» щодо боротьби за місце у воді. Особливе місце в указаній проблемі займають прибережні смуги в здовж рік, які дуже часто використовуються як рекреаційне землекористування [1]. Для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їхнього забруднення, засмічення, знищення навколо водних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ й інших водойм встановлюються водоохоронні зони. Землекористування водоохоронна зона є природоохоронною територією регульованої господарської діяльності [2].

Згідно українського законодавства, а саме Земельного та Водного кодексів України [3; 4], з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їхньої водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм у межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги.

На шляху сталого (збалансованого) розвитку землекористування водоохоронних зон і прибережних смуг існує необхідність вирішення цілого ряду проблем, які можна поділити за масштабами, необхідним для їх вирішення [2]:

- ❖ глобальні проблеми, що зачіпають інтереси населення всієї Земної кулі;

❖ регіональні проблеми, що визначають умови розвитку окремих регіонів;

❖ локальні проблеми, що визначають умови розвитку конкретних міст, селищ, муніципалітетів.

Сенс цієї класифікації полягає в тому, що хоча наслідки глобальних процесів природно проявляються в будь-якому конкретному місці водоохоронних зон і прибережних смуг, однак для вирішення глобальних проблем необхідно залучення великих ресурсів і залучення в процес вирішення населення всієї земної кулі.

Регіональні проблеми становлять особливий інтерес для жителів конкретних регіонів які можуть бути виділені за принципом адміністративної одиниці або географічного регіону (Карпатський регіон і т.д.). Взаємозв'язок регіональних процесів з процесами в сусідніх регіонах може бути вирішена через граничні умови, що визначають наявність і характеристики транскордонних механізмів.

Відповідно, локальні проблеми – це проблеми конкретних невеликих ділянок у водоохоронних зонах і прибережних смугах, які вирішуються на рівні місцевого управління (міст, селищ, сіл).

До глобальних проблем можна, наприклад, віднести:

◆ збільшення населення земної кулі і посилення тенденції до його концентрації в межах водоохоронних зон і прибережних смуг. За прогнозом ЮНЕСКО, приблизно дві третини населення земної кулі буде проживати в 60-кілометровій смузі, що тягнеться уздовж прибережної зони;

◆ необхідність раціонального використання або управління ресурсами водоохоронних зон і прибережних смуг. Ресурси поділяються на невідновлювані та відновлювані. У першому випадку зазвичай говорять про раціональне використання, у другому – про управління ресурсами;

◆ впровадження альтернативних джерел енергії (припливи, термічні електростанції, вітер, хвилі і т.д.), для яких умови водоохоронних зон і прибережних смуг виявляються найбільш перспективними для використання;

◆ проблема глобального потепління клімату і підняття внаслідок підвищення середньої глобальної температури середнього рівня Світового океану.

До регіональних проблем можна, наприклад, віднести:

- можливість появи конфліктних відносин серед різних користувачів в ході розвитку прибережної, а в ряді випадків, і океанічної діяльності;

- ерозію пляжів і інших типів узбережжя;

- необхідність знаходження балансу між економічним розвитком і збереженням екологічного статусу, наприклад, шляхом створення охоронюваних територій для підтримання біологічного і ландшафтного різноманіття;

- запобігання наслідків стихійних лих природного або антропогенного характеру.

До локальних проблем можна, наприклад, віднести:

• проблему утилізації стічних вод;

- проблеми розвитку міських територій (проблему урбанізації);
- проблему відновлення земельних та інших природних ресурсів.

Таким чином, самі системи землекористування водоохоронних зон і прибережних смуг, що призначені для управління і характеризуються різномасштабними процесами, повинні мати різні масштаби.

Крім різного масштабу проблеми можуть бути умовно віднесені до певних галузей знань – дисциплін. Розподіл науки на різні дисципліни є загальноприйнятим у всьому світі. Одним з найважливіших принципів комплексного управління природоохоронним землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг є розгляд прибережної зони як єдиної природної, економічної і соціальної системи, тому методологія комплексного підходу до формування і управління землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг ґрунтується на міждисциплінарному підході, який розглядає всі процеси в їх взаємозв'язку. Відповідно фахівець в цій області управління, повинен не тільки мати достатні знання для розуміння різних процесів на дисциплінарному рівні, а й вміти узагальнювати мультидисциплінарні знання в рамках єдиної методології - комплексного підходу до формування і управління землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг. Таким чином, крім різномасштабності системи комплексного підходу до формування і управління землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг, яка витікає з різного масштабу проблем, іншою принципово важливою особливістю комплексного управління землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг є необхідність розвитку комплексного (міждисциплінарного) підходу при підготовці і прийнятті управлінських рішень [2, 6, 7].

У той же час, з урахуванням переважаючих причинно-наслідкових зв'язків, основні проблеми формування і управління землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг умовно можна розділити на:

- 1) природоохоронні (або, як не зовсім правильно прийнято говорити в Україні – екологічні);
- 2) природні, соціальні та економічні.

Очевидно, що такий розподіл проблем до природничих, соціальних або економічних дисциплін є досить умовним. Будь-яке стихійне лихо, причиною появи якого є певне природне явище, може мати значні економічні (у вигляді економічного збитку) і соціальні (у вигляді моральної шкоди, втрати житла, погіршення умов життя та ін.) наслідки. Однак причиною таких стихійних лих, все таки, є природне явище, тому вирішення цієї проблеми необхідно починати з вивчення самого явища, а вже потім на цій базі намагатися зменшити можливі негативні економічні чи соціальні наслідки. Проте, існують деякі відмінності в пріоритетах вкладів окремих дисциплін для проблем різного масштабу (рис.).

Отже, в міру зменшення масштабу проблем формування і управління землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг зменшується пріоритетність природної складової і збільшується соціальна значимість

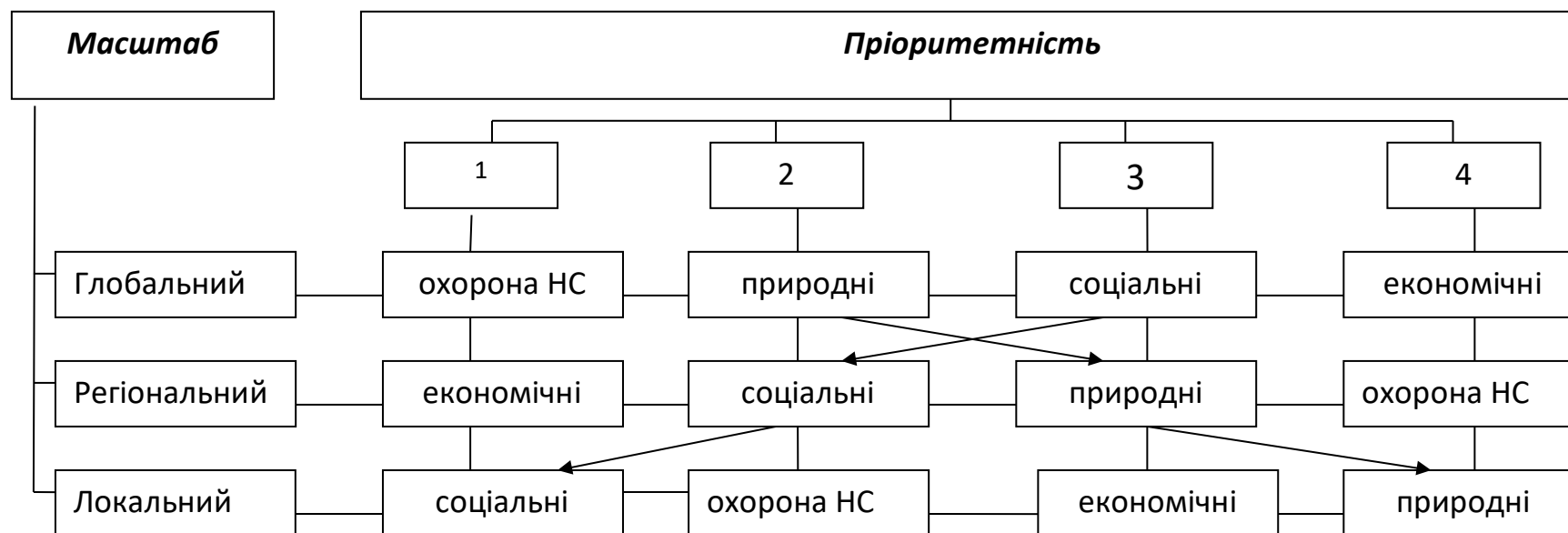

Рисунок. Співвідношення масштабів і пріоритетів різних дисциплін в системі комплексного формування і управління землекористуванням водоохоронних зон і прибережних смуг (розроблено з використанням джерела:[5])

процесів, пов'язаних з даною проблемою. Відповідно, сталий (збалансований) розвиток землекористування водоохоронних зон і прибережних смуг потребує вирішення цілого ряду проблем, які поділяються за масштабами, необхідним для їх вирішення. Зокрема, на глобальні, що зачіпають інтереси населення всієї Земної кулі, регіональні, що та локальні, що визначають умови розвитку конкретних територіальних громад міст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Третяк А.М., Третяк Н.А., Юсипенко О.М. Рекреаційне землекористування в межах водоохоронних зон та прибережних захисних смуг міст в контексті забезпечення сталого розвитку. *Агросвіт*. 2020. № 8. С. 35-41.
2. Третяк В.М., Третяк Н.А., Кравчук Т.Ю. Формування міського землекористування в межах водоохоронних зон, прибережних захисних та берегових смуг. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2019. № 1. С. 96-107. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>.
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07>.
4. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>.
5. Плинка Н.Л., Гогоберидзе Г.Г. Политика действий в прибрежной зоне. СПб.: РГГМУ, 2003. 226 с.
6. Brusseau P., Brigand L., Denis J., Gérard B., Grignon-Logerot C., Hénocque Y., Lointier M. Methodological Guide To Integrated Coastal Zone Management. UNESCO, 1997. 47 p.
7. Cicin-Sain B., Knecht R. W., Knecht R., Jang D., Fisk G. W. Integrated Coastal and Ocean Management: Concept and National Practices. IOC/UNESCO Publishing, 1998. 471 p.

ІНОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НЕТРАДИЦІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Третяк Валентина Миколаївна

доктор економічних наук, професор, професор кафедри,
Сумський національний аграрний університет

Ляшинський Валерій Борисович,

аспірант,
Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління

Інноваційні процеси в сільському господарстві потребують наукового обґрунтування, зокрема, системи землекористування. Адже, термін «землеробство» характеризує лише набір агротехнологічних операцій для вирощування сільськогосподарської продукції, при цьому земля розглядається лише як засіб виробництва. Використання поняття «*землекористування*» передбачає систему відносин з приводу використання землі не тільки як засобу виробництва, а й як об'єкта природи, що перебуває в тісній взаємодії з навколишнім природним середовищем, де посідає домінуюче місце. Тому, виникає необхідність введення терміну «*нетрадиційне землекористування*» як *процес економічно ефективного, екологічно безпечного та соціально-орієнтованого використання сільськогосподарських земель*. В цьому зв'язку, актуалізується розробка методологічного забезпечення управління процесом охорони та раціонального використання земель, у тому числі екологізації та капіталізації землекористування.

Термін «землекористування» науковці розуміють як складну, багатofакторну систему, яка включає три основні підсистеми:

суб'єктну (*землекористувачі, землевласники, держава*);

об'єктну (*земля, земельна ділянка*);

технологічну (*власне землекористування*).

Іншими словами, *землекористування* — це об'єктивно зумовлений процес залучення людиною землі до виробничої та невиробничої діяльності, її відтворення та охорону. Слід погодитися з А.М. Третяком, який розглядає землекористування як екологічну систему, що є територіальним комплексом оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організмів і атмосфери через склад і структуру угідь, систему організацій і методів використання землі та інших природних ресурсів [1]. Таке розуміння землекористування відображає взаємодію навколишнього природного середовища, суспільства й самої людини.

Згідно із Законом України «Про землеустрій» в редакції до 2012 р. [2], стало землекористування розумілось як форма та відповідні їй методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально-

економічних функцій територій. Отже, формування сталого (збалансованого) землекористування передбачає економічно ефективне, екологічно безпечне (природоохоронне) і соціально сприятливе використання земельних та інших природних ресурсів, що розміщені на земельній ділянці і не віддільні від неї.

Збалансоване землекористування як результат реалізації принципу раціонального використання земельних ресурсів покликане створити стабільну базу для економічного розвитку сільськогосподарського виробництва при одночасному підвищенні якості життя населення. Отже, йдеться про те, що збалансоване землекористування є вектором, який детермінує можливості досягнення сталого розвитку сектора аграрного землекористування та аграрної сфери, зокрема через ресурсний чинник. Такі концептуальні положення відображені в працях С.А. Подолинського, який писав, що використання ресурсів навколишнього природного середовища в процесі економічної діяльності мусить відповідати його можливостям поновлювати такі ресурси.

Альтернативним та інноваційним шляхом розвитку сільського господарства в напрямі екологізації та капіталізації є впровадження нетрадиційного землекористування. При цьому потребує уточнення сутності і змісту теоретико-методологічний апарат щодо нетрадиційного землекористування. В сучасній економічній науці одночасно використовується терміни «органічне землеробство» та «нетрадиційне землеробство», які часто ототожнюють між собою. Проте, на нашу думку, між ними існує ряд відмінностей, тому, необхідно узгодити трактування відповідних понять і категорій.

У ході історичного розвитку існували примітивні, екстенсивні, перехідні та інтенсивні системи землеробства. Сьогодні стали актуальними екологоорієнтовані системи землеробства, такі як екологічна, біодинамічна, No-Till, і органічна [3].

В останні роки аграрії все частіше звертають увагу на так звані «нішеві» культури, тобто малопоширені нетрадиційні культури, які мають високу економічну ефективність, оскільки нову продукцію можна вигідно реалізувати на внутрішньому і зовнішньому ринках, адже рівень її конкуренції доволі низький, стверджує Раїса Вожегова, директор Інституту зрошуваного землеробства НААН [4]. Їх вирощування позитивно впливає на збереження і відтворення екосистем, а чистий прибуток з одиниці площі (*важливо і для господарства, і для місцевості, де воно господарює*) може сягати десятків, а іноді й сотень тисяч гривень з гектару. При цьому проявляється позитивний вплив на родючість ґрунтів та фітосанітарний стан посівів і насаджень, адже підвищується рівень біологічного різноманіття сівозмін господарств. Окрім того, зменшуються економічні ризики від недоотримання або загибелі врожаю окремих культур, тому що нішеві рослини можуть стати певними компенсаторами.

Тому, об'єднуючи технологічний процес використання землі не тільки як засобу виробництва, а й як об'єкта природи, що перебуває в тісній взаємодії з навколишнім природним середовищем та із відносинами власності на землю (*де людина та її інтелект є ключовими що формування земельного капіталу*), нами пропонуються концептуальні засади розвитку нетрадиційного землекористування (рис 2) [5].

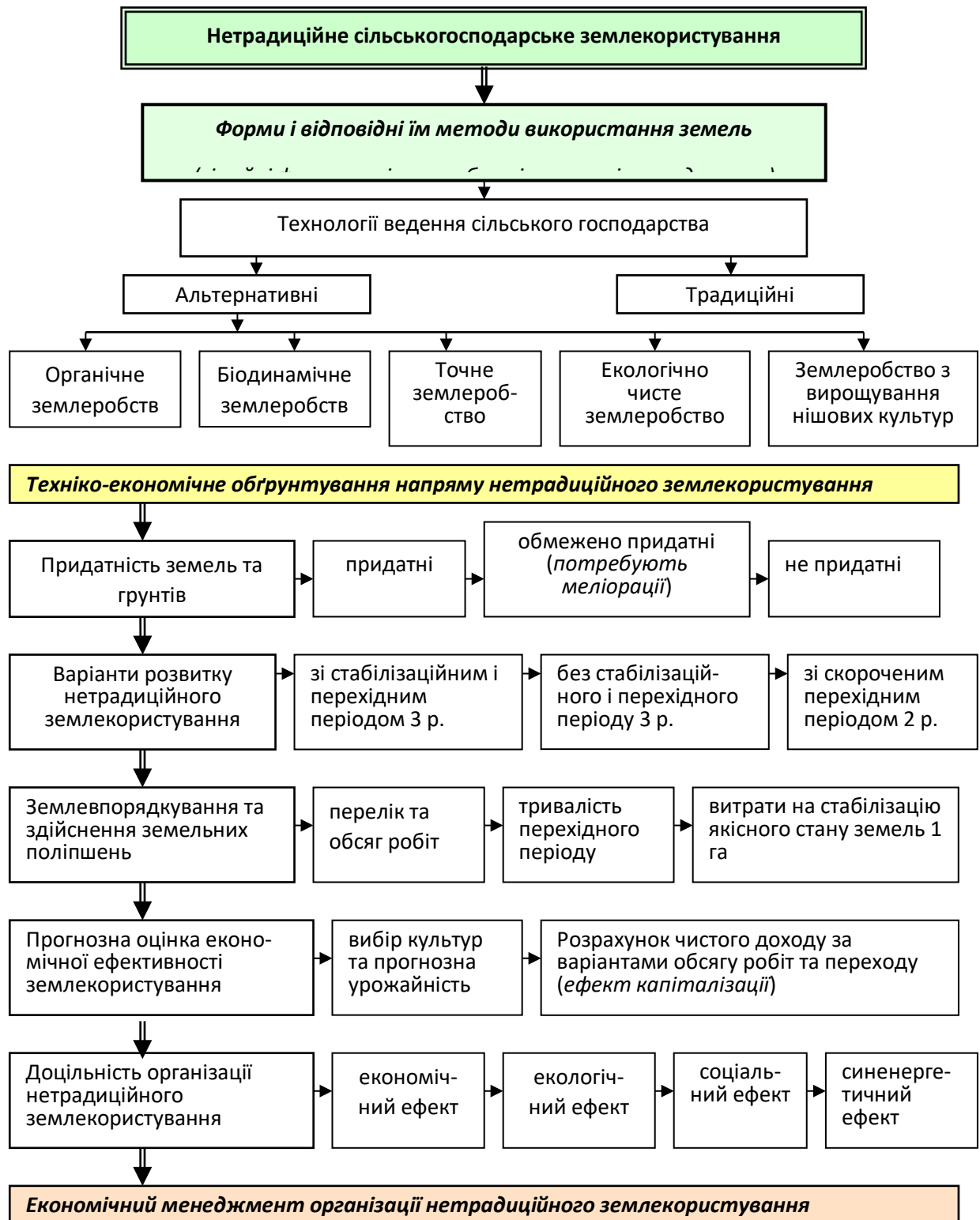

Рисунок 2. Логічно-змістовна концептуальна модель організації нетрадиційного сільськогосподарського землекористування

Таким чином, ключовими аспектами сутності нетрадиційного землекористування є його екологізація та капіталізація. Заходами, які їх забезпечать є: вивчення придатності земель і ґрунтів для вирощування, наприклад, нішових культур, у межах землекористування; розроблення варіантів розвитку нетрадиційного землекористування; розроблення варіантів

землевпорядкування та здійснення земельних поліпшень; розроблення прогностичної оцінки економічної ефективності землекористування; прийняття рішення щодо доцільності організації нетрадиційного землекористування; розроблення плану економічного менеджменту організації нетрадиційного землекористування.

Список використаної літератури.

1. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: Монографія / А.М. Третяк. – Херсон : Грінв Д.С., 2012. – 440 с.

2. Закон України «Про землеустрій» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>

3. Постанова Бюро президії НААН від 26.09.2012 р. «Наукове забезпечення та перспективи органічного виробництва в Україні»: Протокол № 9: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.uaan.gov.

4. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://a7d.com.ua/agropoltika/40236-rayisa-vozhegova-nshev-kulturi-garna-perspektiva.html>.

5. Третяк В.М., Ляшинський В.Б. Поняття та сутність нетрадиційного сільськогосподарського землекористування та його екологізації і капіталізації. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. № 2. 2019. с. 78-85.

ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ В ТУРЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Трушкина Наталья Валерьевна

К.Э.Н.

Шкригун Юлия Олеговна

аспирантка

Институт экономики промышленности НАН Украины (г. Киев)

В современных условиях развития глобальной экономики наблюдается активизация электронной коммерции во многих странах мира [1-4], в том числе и в Турции. В связи с этим рассмотрим проблемы и перспективы развития динамично развивающегося рынка электронной коммерции на примере Турции.

Турция является двадцатым по величине рынком электронной коммерции, опережая Швейцарию и уступая Польше [5]. Становление электронной коммерции, как отрасли, в Турции началось в конце 1990-х годов. Значительный рост произошёл в период с 2008 по 2012 гг., показав ежегодный прирост в 35,5%, что обосновывалось массовым расширением использования информационных технологий и возросшим доверием потребителей к электронной торговле, как следствие улучшения банковской инфраструктуры и развития безопасных платёжных систем.

В 2012-2017 гг. рост отрасли оценивался 15,8% в год. С развитием электронной коммерции диверсифицировались каналы продаж и взаимодействия. Модели взаимодействия трансформируются в направлении концепции «бизнес-клиент» (B2C) и «потребитель-потребитель» (C2C). Необходимо отметить, что продажи через аккаунты в социальных сетях имеют большое значение в этом процессе и значительно влияют на характер поведения пользователей. В 2017 г. активность использования социальных сетей в Турции выросла на 17% и достигла показателя 48 млн пользователей, покупки через мобильные устройства составляли примерно половину от общего объёма электронной торговли [6].

Согласно совместному отчёту Ассоциации индустрии информатики Турции (TUBISAD), Deloitte Turkey, SimilarWeb и Inveon объём рынка электронной коммерции в 2018 г. составил 83,1 млрд лир (14,6 млрд долл. США).

В 2019 г. объём электронной торговли Турции вырос на 39%. Сектор онлайн-торговли составлял наибольший удельный вес рынка – 43% или 44,9 млрд лир (7,8 млрд долл. США). Чистая розничная торговля в Интернете продемонстрировала наибольший рост среди подсекторов, увеличившись на 48% за год до 30,8 млрд турецких лир (5,4 млрд долл. США). По информации Deloitte Turkey, удельный вес электронной коммерции в общем розничном секторе Турции составил 6,2%. Несмотря на значительный рост, показатель не соответствует потенциалу (рис. 1) [7].

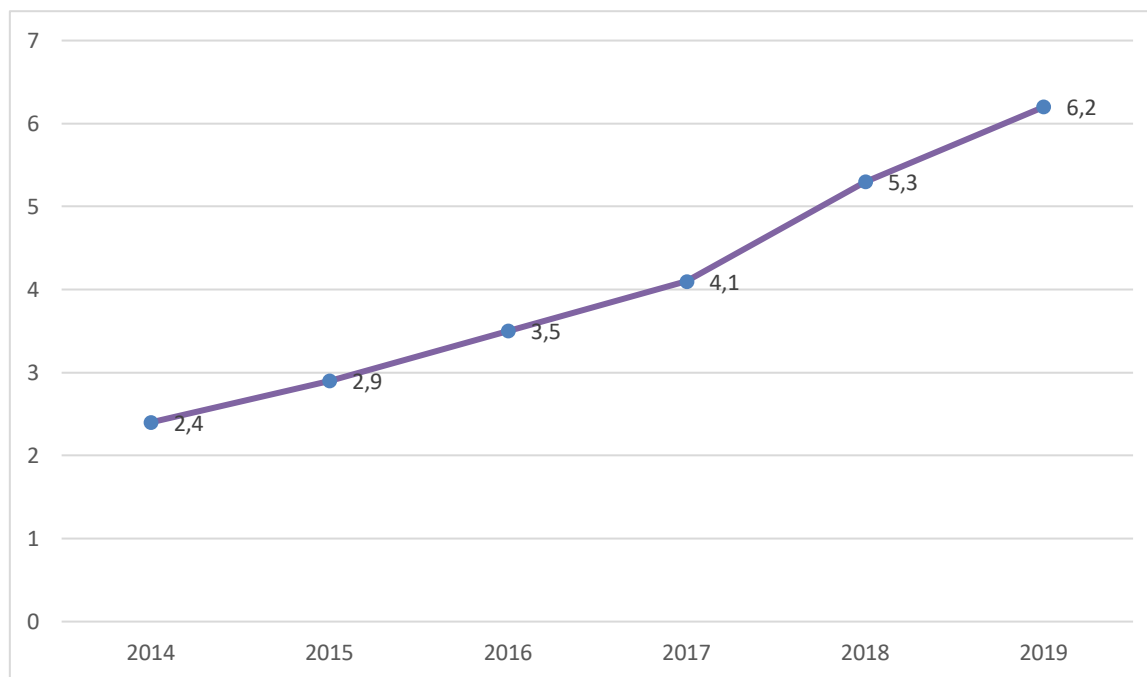

Рис. 1. Удельный вес электронной коммерции
в общем объеме розничной торговли

Составлено по данным: [7; 8].

Крупнейшим игроком на турецком рынке электронной коммерции является платформа *lcwaikiki.com*. В 2019 г. выручка магазина составила 403 млн долл. США. За ним следуют платформы *vatanbilgisayar.com* с выручкой в 268 млн долл. США и *apple.com* – 225 млн долл. США. В целом на три вышеуказанных крупнейших магазина приходится 10% локальных онлайн-доходов в Турции.

Один из самых быстрорастущих магазинов на турецком рынке – *ciceksepeti.com*. В 2019 г. объем продаж магазина составил около 0,2 млрд долл. США, рост выручки в предыдущем году составил 145% [5].

По прогнозам Statista Digital Market Outlook до пандемии COVID-19 ожидалось, что расширение рынка в Турции продолжится. Предполагалось, что совокупный годовой темп роста (CAGR 19-23) в следующие четыре года составит 26%. По сравнению с фактическим ростом в 2019 г. на 24% за год, этот прогноз говорит о том, что рынок имеет потенциал роста [9]. Согласно данным компании Ecommerce DB рассмотрено процентное соотношение пяти наиболее популярных и крупнейших категорий электронной коммерции в Турции (рис. 2).

В соответствии с прогнозными данными компании Statista, выручка на рынке электронной коммерции в Турции в 2020 г. достигнет 11,3 млрд долл. США.

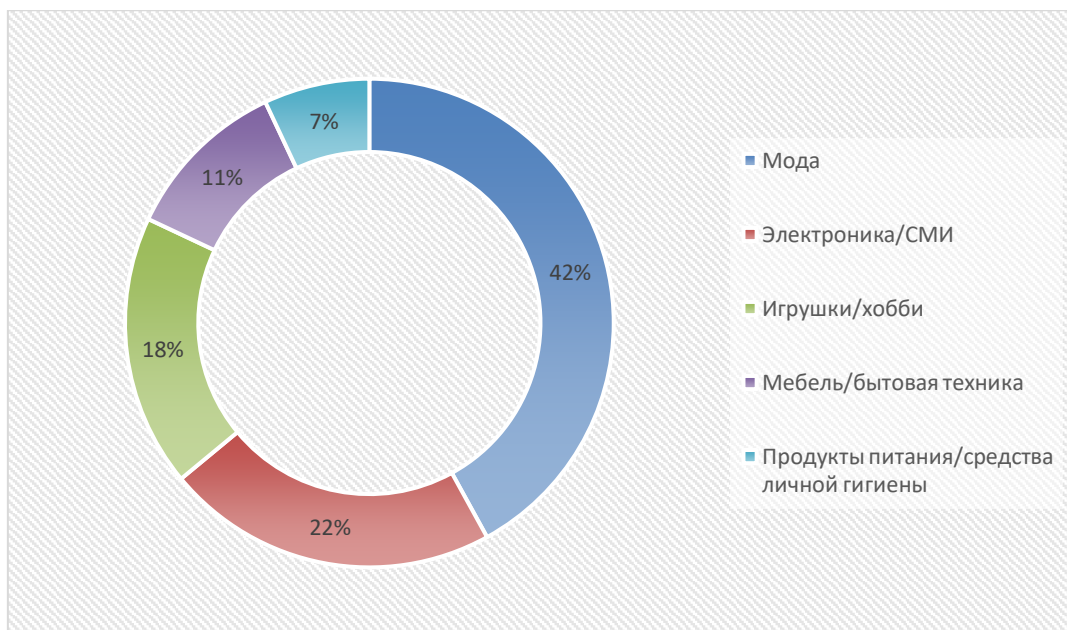

Рис. 2. Соотношение крупнейших категорий электронной коммерции в Турции в 2019 г.

Составлено по данным: [9].

Ожидается, что скорректированный годовой темп роста выручки (CAGR 2020-2025) составит 17,8%. В результате этого прогнозируемый объем рынка к 2025 г. составит 25,7 млрд долл. США. Крупнейшим сегментом рынка в 2020 г. остаётся мода с прогнозируемым объёмом рынка в 4,7 млрд долл. США.

Проникновение пользователей составит 44,1% в 2020 г. и, как предполагается, к 2025 г. достигнет 67,0%. Средний доход на пользователя (ARPU), по прогнозам, составит 303,75 долл. США [9].

Согласно заявлению правительства Турции, общий объем электронной коммерции в Турции составил в 2019 г. 85% внутренних покупок. 9% покупок были совершены из других стран. 6% составили турецкие граждане, делающие покупки за границей во время праздников и каникул.

Касательно последствий пандемии COVID-19 Министерство торговли Турции прокомментировало, что за первые пять месяцев 2020 г. общий объем продаж электронной коммерции в Турции увеличился на 48%, 68457 предприятий смогли вести свой бизнес с помощью электронной коммерции и онлайн-продаж.

По экспертным оценкам, в марте, апреле и мае 2020 г. количество покупок продуктов питания в Интернете в Турции увеличилось в шесть раз в сравнении с регулярными показателями. Обувь, одежда и аксессуары выросли на 43%, в то время как сектор программного обеспечения и электроники – на 95% и 53%, соответственно. Также отмечен сектор бытовой техники, в котором был зафиксирован самый высокий рост платежей по картам, с увеличением на 75%.

За рассматриваемый период сократились наиболее пострадавшие от пандемии секторы: авиаперелетов, поездок и проживания в Турции, с сокращением на 75%, 77% и 80% соответственно [10].

В целом доходы от электронной коммерции продолжают расти, появляются новые рынки. При этом существующие рынки имеют потенциал для дальнейшего развития. Ожидается, что глобальный рост сохранится в течение следующих нескольких лет. Этому будет способствовать Восточная и Юго-Восточная Азия с их растущим средним классом и отстающей инфраструктурой офлайн-шоппинга [5].

В пользу Турции как динамично развивающегося рынка электронной коммерции также говорит тот факт, что в стране широко распространены кредитные и дебетовые карты. Кроме того, функционирует развитая инфраструктура, что позволяет доставлять интернет-заказы в течение 1-2 дней практически в любую точку страны [11].

EY-Parthenon и Турецкая ассоциация электронной коммерции (ETID) провели опрос руководителей ведущих компаний страны и малых и средних предприятий о влиянии пандемии коронавируса на результаты деятельности и доходы предприятий в период с мая по июнь 2020 г. В отчёте говорится, что высокие показатели сектора электронной коммерции обеспечили удовлетворение основных потребностей клиентов и помогли смягчить экономический спад в период с марта по июнь. Согласно данным опроса более 78% предприятий электронной коммерции сообщили об увеличении доходов во время пандемии.

В целом пандемия подтолкнула многие предприятия электронной коммерции к быстрому расширению операций для удовлетворения растущего спроса. Однако незапланированный стремительный рост оказал чрезмерную нагрузку на операционную деятельность, в том числе на управление товарно-материальными запасами и отгрузку [12].

Несмотря на то, что большая часть предприятий вновь открылись в июне, когда было снято большинство мер по блокировке коронавируса, всплеск трафика электронной коммерции в Турции сохранил свою сильную восходящую динамику. Это обусловлено тем, что потребители по-прежнему предпочитают делать больше покупок в Интернете. Вместе с пандемией произошли необратимые изменения в поведении потребителей.

Специалисты ведущей исследовательской компании утверждают, что в Турции произошёл значительный скачкообразный рост в электронной коммерции. Темпы роста выросли с 59% до 159%. Наблюдается, что 100% рост электронной коммерции продолжается с 1 июня.

Отмечается, что турецкие потребители открыты для использования новых приложений, таких как виртуальная и дополненная реальность в процессе покупок. Это делает их ближе к азиатскому потребителю, который опережает европейского потребителя в этом аспекте и является лидером в использовании цифровых каналов. В тоже время, турецкий потребитель отдаёт предпочтения в отношении продуктов питания, товаров для здоровья и гигиены, аналогичные европейским потребителям [13].

Исходя из вышеизложенного, можно сделать такие выводы. Турция является одним из динамично развивающихся рынков электронной коммерции, о чем свидетельствуют ежегодные высокие темпы роста объёма рынка электронной

коммерции на фоне значительного и стабильного увеличения удельного веса электронной коммерции в общем объеме розничной торговли.

Рынок характеризуется стремительным ростом количества интернет-магазинов, в том числе крупных локальных торговых онлайн-платформ с высоким трафиком; развитой транспортной инфраструктурой, позволяющей обеспечивать доставку потребителям в кратчайшие сроки в 1-2 дня практически в любую точку страны. Основными категориями рынка являются: мода, электроника/СМИ, игрушки/хобби, мебель/бытовая техника, продукты питания/средства личной гигиены. Отмечается, что сектор моды остаётся крупнейшим сегментом. Высокие темпы прироста показывает категория продуктов питания/средств личной гигиены с прогнозом сохранения данной тенденции после окончания пандемии COVID-19.

Вместе с тем необходимо отметить, что быстрое расширение операций для удовлетворения растущего спроса потребителей оказало чрезмерную нагрузку на операционную деятельность предприятий электронной коммерции. Решение этой проблемы требует urgentной оптимизации деятельности, в том числе цифровизации менеджмента товарно-материальных запасов, сбытовой деятельности.

Рынок электронной коммерции Турции продолжает показывать положительную динамику роста в условиях пандемии. Этому так же способствовали оперативные меры со стороны правительства по реакции на распространение коронавирусной инфекции и устойчивое поведение потребителя, показывающее возрастающий спрос на приобретение все больших категорий товаров онлайн. Ввиду высокого спроса появляются новые рынки, и отмечается, что существующие рынки потенциал для дальнейшего развития.

Список литературы:

1. Залознова Ю.С., Квилинский А.С., Трушкина Н.В. Активизация развития электронной коммерции в условиях глобальной цифровой трансформации. *II International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings, Part I, November 23th, 2018, Le Mans, France*. Riga: Baltija Publishing. P. 21-24.
2. Tryfonova O.V., Trushkina N.V. E-commerce in the system of logistics management of the enterprise [Электронная коммерция в системе логистического менеджмента предприятия]. *Innovation and Entrepreneurship: Collection of scientific articles*. Ajax Publishing, Montreal, Canada, 2019. P. 101-104.
3. Трушкіна Н.В. Глобальні тенденції розвитку електронної торгівлі. *Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 22-23 листопада 2018 р.)*. Полтава: Полтавський ун-т економіки і торгівлі, 2019. С. 121-125.
4. Tryfonova O., Trushkina N. E-commerce as an effective form of organization of logistics activities of enterprises [Електронна торгівля як ефективна форма організації логістичної діяльності підприємств]. *Modern Technologies in Economy and Management: collective scientific monograph / Edited by*

- O. Nestorenko, T. Pokusa; The Academy of Management and Administration in Opole. Opole: Publishing House WSZiA w Opole, 2019. P. 397-406.
5. E-commerce market analysis. The eCommerce market in Turkey. URL: <https://ecommercedb.com/en/markets/tr/all>
  6. E-commerce in turkey. potential for development and logistics processes.UTIKAD. URL: <https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/potentialfordevelopmentofecommerceandexportinturkeyandlogisticsprocesses-23983.pdf>.
  7. Anadolu Agency. Turkey's e-commerce volume boost 39% in 2019. Tuba Sahin. 29.04.2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkeys-e-commerce-volume-boost-39-in-2019/1822760>.
  8. Deloitte. E-Commerce in Turkey 2018 Market Size. April 2019. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/TUB%25C4%25B0SAD_2019_Ecommerce_ENG.pdf.
  9. Statista. eCommerce. Turkey. URL: <https://www.statista.com/outlook/243/113/e-commerce/turkey>.
  10. Property Turkey. Despite COVID-19 E-Commerce in Turkey is up by 48%. Cameron Deggin. 24/07/2020. URL: <https://www.propertyturkey.com/news/despite-covid19-e-commerce-in-turkey-is-up-by-48>.
  11. E-commerce News Europe. Ecommerce Turkey is not like in other EU countries. 23/09/2013. URL: <https://ecommercenews.eu/e-commerce-turkey-is-not-like-in-other-eu-countries/>.
  12. COVID-19. Turkey. Пандемия способствует буму электронной коммерции в Турции. 11/08/2020. URL: <https://covid19turkey.com/ru/turkeys-e-commerce-sector-successfully-met-rapidly-rising-demand-during-pandemic/>.
  13. Daily Sabah. E-commerce traffic keeps up momentum as COVID-19 transforms behaviors. Hülya Gülersep 13, 2020. URL: <https://www.dailysabah.com/business/tech/e-commerce-traffic-keeps-up-momentum-as-covid-19-transforms-behaviors>.

ПРОГНОЗ ПОГОДИ ЗА МІСЦЕВИМИ ОЗНАКАМИ

Васалатій Надія Василівна

к.т.н., доцент кафедри Судноводіння і морська безпека
Одеського національного морського університета

Калініченко Євгеній Володимирович,

к.т.н., доцент кафедри Судноводіння і морська безпека
Одеського національного морського університета

Стенгач Олександр Вікторович

студент 2 курсу магістратури
Одеського національного морського університета

Актуальність теми:

Аспекти метеорології завжди були важливі в морській практиці і тому кожен судноводій повинен знати і орієнтуватись в змінах погоди. Даний матеріал дає короткий але точний опис погодних умов які зустрічаються в морі. Існує багато програмних забезпечень, які дають ймовірні події розвитку погоди, але кожен штурман повинен бачити ці зміни погодних умов і приймати рішення для подальшого розвитку подій та враховувати всі ймовірні фактори, що можуть призвести до гібелі судна.

Погіршення погоди (наближення циклону своїм теплим фронтом, тобто наближення негоди, вологої, з опадами, свіжим вітром через 6–12 год.):

1. Атмосферний тиск поступово знижується при відсутності добового ходу.
2. Порушується добовий хід температури повітря, вологості й вітру.
3. З'являються швидко рухомі від горизонту до zenіту пір'ясті кігтевидні хмари, які поступово змінюються пір'ясто-шаруватими, які переходять в більш щільний шар високо-шаруватих хмар.

Рисунок 1.1 – Зародження циклону

4. Пір'ясті й пір'ясто-шаруваті хмари рухаються вправо від напрямку наземного вітру.
5. Підвищена видимість, збільшення рефракції - поява предметів з-за обрію.
6. Посилення хвилювання, брижі і хвиля починають йти не за вітром.
7. Ненормально підвищена чутність звуків у повітрі.
8. Дим з труби стелиться низом.
9. Поява «гало» і вінців малих розмірів у відповідних шарах хмарності.
10. Сильне мерехтіння зірок вночі.
11. Ранкова зоря яскраво-червоного забарвлення.
12. Вночі та вранці влітку немає роси.
13. Збільшення абсолютної вологості за 4 год на 2 мм.
14. Рух хмар нижнього і верхнього ярусів в різних напрямках.
15. З'являються помилкові сонця, міражі й т. П.
16. Увечері Сонце заходить в хмари, що згущаються.

Погіршення погоди (наближення холодного фронту, грози і шторму за 1-2 год. до його початку):

1. Різке падіння атмосферного тиску.
2. Поява пір'ясто-купчастих хмар.
3. Поява щільних розірваних пір'ястих хмар.
4. Поява висококупчастих вежоподібних і сочевицеподібних хмар.
5. Нестійкість вітру.
6. Поява сильних перешкод в радіоприйомі.
7. Радіолокатор виявляє хмари крупнокрапельних скупчень.
8. Поява в морі характерного шуму з боку наближення грози або шквалу.

9. Різкий розвиток купчасто-дощової хмарності.
10. Хаотичний вид неба.

Рисунок 1.2 – Погіршення погодних умов

Поліпшення погоди (після проходження теплого фронту або фронту оклюзії можна очікувати припинення опадів і послаблення вітру в найближчі 4 год.):

1. Падіння тиску припиняється, і барометрична тенденція стає позитивною.
2. Поява просвітів у хмарах. Висота хмар збільшується. Шарувато-дощові хмари переходять в шарувато-купчасті і шаруваті.
3. Вітер повертає вправо і слабшає.
4. Взимку температура повітря підвищена.
5. Абсолютна і відносна вологості мають тенденцію до зниження.
6. Хвилювання моря починає заспокоюватися.
7. Місцями над морем (при температурі води нижче ніж температура повітря) туман.

Поліпшення погоди (після проходження холодного фронту другого роду можна очікувати припинення опадів, зміни напрямку вітру і прояснення через 2–4 год.):

1. Різке зростання атмосферного тиску.
2. Різкий поворот вітру вправо.
3. Різка зміна в характері хмарності, збільшення просвітів.
4. Різке збільшення видимості.
5. Зниження температури.
6. Послаблення перешкод в радіоприйомі.

Рисунок 1.3 – Штиль

Збереження характеру погоди на найближчий час.

Загальні ознаки:

1. Повторення в терміни спостережень метеоелементів минулого дня.
2. Форма хмарності, видимість, характер опадів, колір неба, забарвлення зорі, чутність радіоприйому, стан моря, тип і характер хвилювання, оптичні явища в атмосфері схожі на такі ж минулого дня.

Збереження характеру погоди на найближчий час (хороша антициклонічна погода з тихим вітром або штилем, ясным небом або невеликою хмарністю і хорошою видимістю втримається протягом найближчих 12 год.):

1. Високий атмосферний тиск має добовий хід.
2. Температура повітря вранці низька, до 15 год. підвищується, а до ночі знижується.
3. Абсолютна і відносна вологості мають добовий хід.
4. Вітер до ночі й світанку затихає, до 14 год. посилюється, до опівдня повертає за Сонцем, після опівдня – проти Сонця.
5. У прибережній смузі спостерігаються правильно бризи, що змінюються.
6. Поява вранці окремих перистих хмар, які до опівдня зникають.
7. Вранці і ввечері дим з труби піднімається вертикально вгору.
8. Вночі та до ранку роса на палубі і інших предметах.
9. Деформація диска Сонця при сході і заході.
10. Золотисті і рожеві відтінки зорі, сріблясте сяйво на небі.
11. Суха імла на обрії.
12. Утворення поземного туману в видолинках і над болотами ночами і вранці й зникнення його після сходу сонця.
13. Сонце опускається за чистий обрій.

14. Зелений колір при мерехтінні зірок.

Збереження характеру погоди на найближчий час (погана погода - похмура, з опадами, сильним вітром, поганою видимістю – втримається протягом 6 або більше годин).

1. Атмосферний тиск низький або такий, що знижується, не має добового ходу.

2. Абсолютна і відносна вологості підвищені й мало змінюються протягом доби.

3. Характер хмарності (шарувато-дошові, купчасто-дошові хмари) не змінюється.

4. Температура повітря влітку знижена, взимку підвищена, не має добового ходу.

5. Вітер свіжий, не змінює своєї сили, характеру і мало змінює напрямок.

Список використаної літератури

1. Навигационная Гидрометеорология; Д.И. Стехновский, А.Е. Зубков, Ю.С. Петровский; 1971 г.; 280 стр.

2. Bridge Team Management ; Second Edition, Practical Guide A.J.Swift, T.J.Bailey; 114 p.

3. Метеорология Варбанец Т.В.; Учебное пособие, издание второе, 2008 г.; 228 стр.

4. Meteorology For Seafarers; R.M.Frampton & P.A. Uttridge; Technical book
5th
Edition, 2017 y.; 171 p.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗМІН РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ ТА БРЕСТСЬКОЇ ОБЛАСТІ БІЛОРУСІ

Запотоцька Вікторія Анатоліївна

кандидат географічних наук,
асистент кафедри економічної та соціальної географії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гнатюк Світлана Сергіївна

студентка
Київського національного університету ім.Т.Шевченка

На зламі переходу від індустріального до постіндустріального суспільства підвищується значення фактору населення (зокрема, його якісних характеристик) для розвитку кожної країни. Професійно-кваліфікаційний склад населення, його статево-вікова структура й економічна активність все більше визначають добробут країни/регіону та її мешканців. Саме тому демографічні дослідження наразі є досить актуальними та необхідними при плануванні розвитку будь-якої території.

Особливо цінними вони виступають тоді, коли досліджуються демографічні показники та процеси в реальному часі, адже цей факт формує розуміння ситуації та відслідковує виникнення проблем. Крім того, важливими є дослідження схожих (або сусідніх) регіонів, оскільки з'являється можливість проводити паралелі у розвитку продуктивних сил та виявляти демографічні переваги певних територій. Саме тому, у даній роботі досліджуються Рівненська область України та Брестська область Білорусії, адже ці регіони характеризуються спільними історичними аспектами формування території, географічною близькістю та схожими рисами демографічної ситуації.

Метою даного наукового дослідження є порівняльна характеристика та виявлення схожих і відмінних рис у демографічних ситуаціях Рівненської та Брестської областей на основі аналізу закономірностей розміщення населення, порівняння показників природного та міграційного руху населення, вивчення етнічного та статевого складу, особливостей віросповідання, процесів урбанізації, структури зайнятості та безробіття.

В основу роботи були покладені доробки вчених, що досліджували населення Рівненщини та Білорусії (Романів О.Я., Брончук Ю.В., Кельник А. В, Паршутич О.А.) [6,1,5]. Також серед опрацьованих матеріалів – офіційна статистична інформація про населення даних регіонів Головного управління

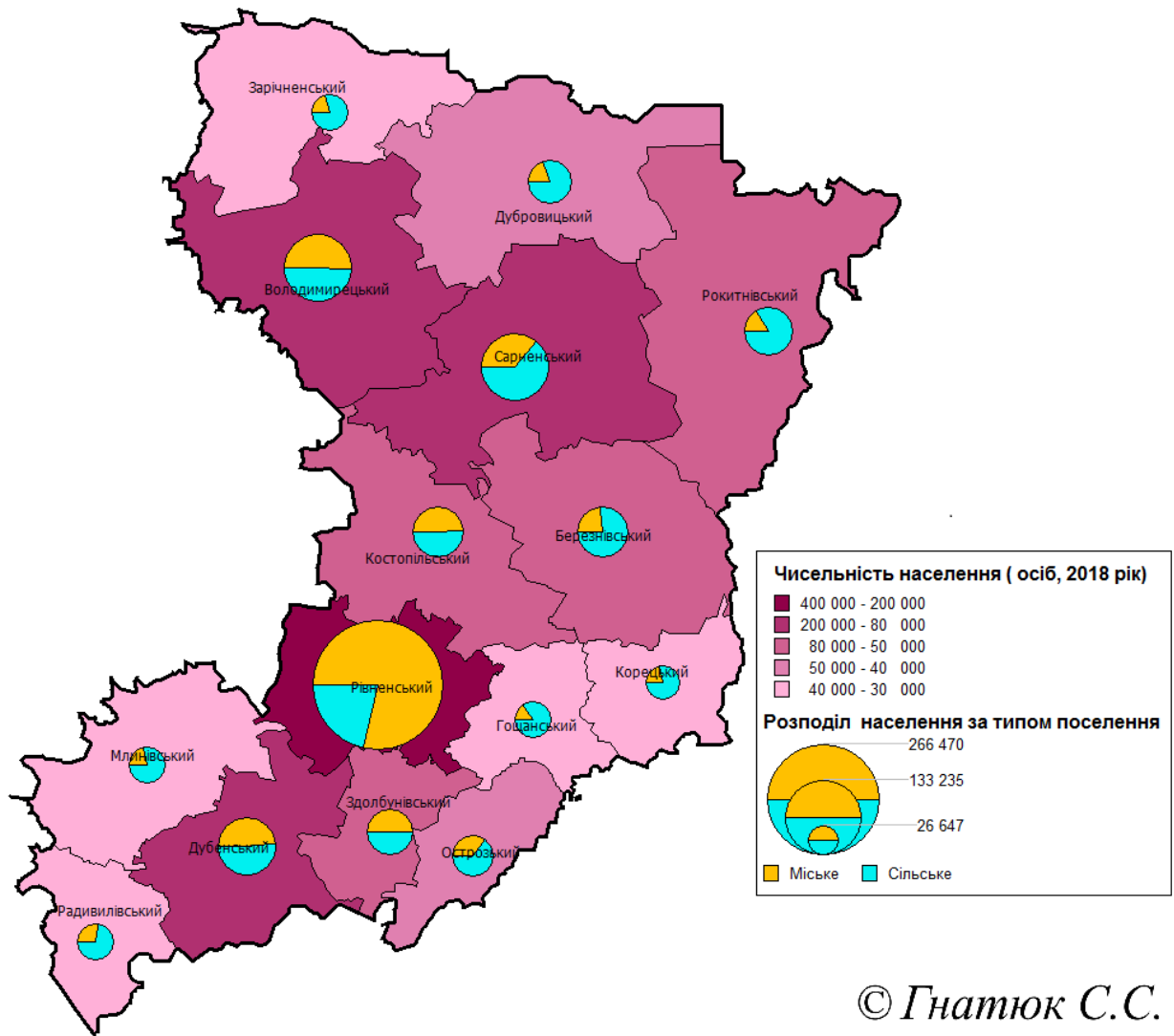
статистики у Рівненській області та Брестського обласного відділу статистики [4, 2].

Сучасна демографічна ситуація як в Україні, так і в Республіці Білорусь характеризується несприятливими тенденціями та негативними зрушеннями у структурах населення (зокрема: високі показники смертності, низькі показники народжуваності, посилення процесу «старіння населення» тощо). Проте, у досліджуваних областях демографічна ситуація дещо краща (та в певних аспектах схожа), але і вона викликає занепокоєння.

Так, станом на 1 січня 2019 року чисельність населення в Рівненській області становила 1157,3 тис.чол., а в Брестській – 1380,3 тис.чол.[3,4]. Слід зазначити, що у обох областях чисельність населення почала зменшуватись ще з 1990-их років, але у Рівненській області тривалий період (з 2009 по 2017 роки) чисельність населення зростала, а у Брестській області протягом усього досліджуваного періоду – зменшувалась. Показник природного приросту населення у Рівненській області з 2008 по 2016 рік мав додатній характер здебільшого завдяки збільшенню народжуваності у сільській місцевості (в середньому в сім'ї 3-4 дитини) та поширення різних течій протестантизму, що забороняють використання засобів контрацепції. У Брестській області додатнім цей показник був лише у період з 2013 по 2017 роки. Такий позитивний демографічний процес був пов'язаний з тим, що протягом 2006-2010 роках в Республіці Білорусь реалізовувалась програма соціально-економічного розвитку, яка передбачала підвищення якості життя людей, залучення прямих інвестицій, підвищення рівня конкурентоспроможності білоруської продукції на основі модернізації економіки. Варто зауважити, що виконання поставлених завдань ускладнилось у зв'язку із негативним впливом на білоруську економіку світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., проте завдяки прийнятим заходам антикризового характеру вже з 2010 р. у республіці почалося помітне економічне зростання, що дозволило виконати більшість із ключових завдань і тим самим призвело до покращення показників природного приросту.

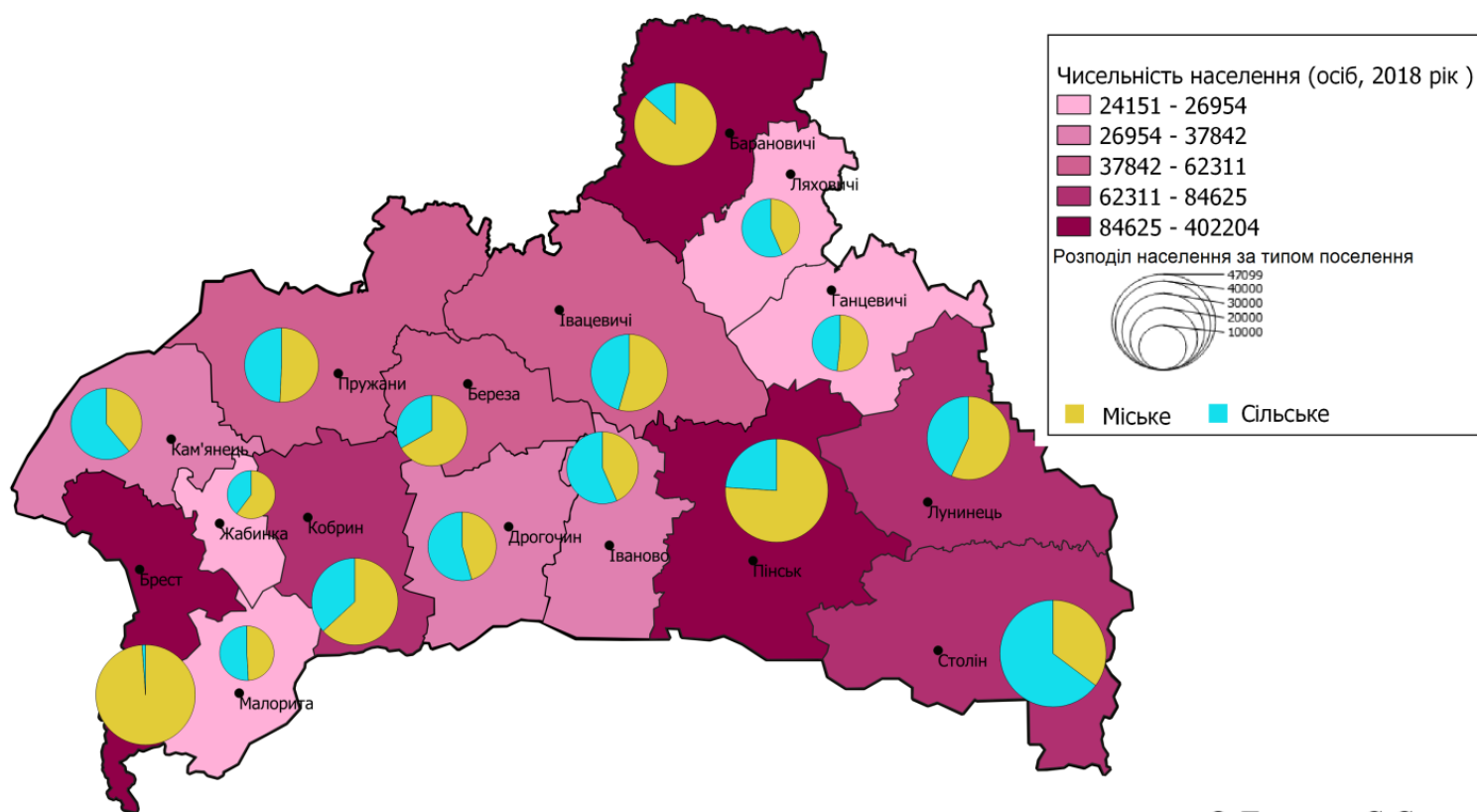
Проаналізувавши дані міграційного руху з 2001 по 2019 рік, можемо відзначити від'ємні показники міграційного приросту в обох областях, проте станом на 2019 рік ситуація в Брестській області покращується (міграційне скорочення – 681чол.), а в Рівненській навпаки погіршується (міграційне скорочення – 2474 чол.). Також слід відзначити позитивну динаміку даного показника в Брестській області, яка спостерігалась з 2005 по 2008 рік і була спричинена, вже згаданим вище, покращенням соціально-економічного стану населення [2,4].

Частка міського населення в Брестській області становила 71%, що значно перевищує показник Рівненської області – 47%. Основними причинами низького показника урбанізованості Рівненщини є: природні умови території, зайнятість великої частки населення в аграрному секторі та історичний аспект формування мережі міських населених пунктів. Головні міста Рівненщини це - Рівне, Острог, Дубно, Вараж; Берестейщини – Брест, Пінськ, Барановичі (рис.1;рис.2).

© Гнатюк С.С.

Рис.1. Чисельність та розподіл населення районів Рівненської області за типом поселень

© Гнатюк С.С.

Рис.2. Чисельність та розподіл населення районів Брестської області за типом поселень

Густота населення в Рівненській області менша, ніж загалом по Україні і становить 57,54 осіб/км². У Брестській області даний показник дорівнює 42 особи/км² і вважається одним із найгустонаселеніших регіонів країни (середній показник по Республіці Білорусь на 2019 рік становив 45 осіб/км²) [2,4].

У віковій структурі населення як в Рівненській, так і в Брестській області найбільшу частку становить населення працездатного віку (близько 66% та 55%, відповідно). Позитивним також є те, що зростає частка дітей, але поряд з цим досить гостро постає проблема старіння населення. Показники рівня демографічного старіння характеризують населення Рівненської та Брестської областей, як старе населення. Порівнявши статево-вікові піраміди та провівши певні розрахунки, ми можемо зробити висновки, що наразі показник демографічного старіння населення в Брестській області (24,9%) вдвічі більший, ніж у Рівненській (12,3%). Відповідно, і тривалість життя населення Брестської області більша, ніж в Рівненській в середньому на 3 роки.

За етнічним складом Рівненська та Брестська область мають багато спільних рис. Так, найбільше в Рівненській області – українців (93,25%), в Брестській – білорусів (88%); друге місце за чисельністю посідають росіяни (4,3% в Рівненській області та 6,4% у Брестській) і третє місце в Рівненській області займають білоруси (1,38%), а в Брестській – українці (2,9%). За індексом етнічної мозаїчності обидві області належать до моноетнічних [2,4].

Найвпливовішим у конфесійній структурі Рівненщини залишається православ'я. Загалом воно об'єднує 71,5% населення, на другому місці –

протестантизм (27%), що поширений у північних районах області. Варто зазначити, що в період з 1987 по 2012 рік частка віруючих у Брестській області зросла з 15% до 95,5%. Переважають: православні – 83%, католики – 10%, інші релігії – 1,5% [2,3,4,6].

Щодо структури зайнятості населення, то у Рівненській області найбільше зайнятих у таких сферах: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (26%); сільське господарство та рибне господарство (18%); промисловість (13%). Структура зайнятих в Брестській області має дещо інший вигляд: промисловість (23%); сільське та рибне господарство (15%); оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (13%). Рівень безробіття на 2018 рік в Рівненській області становив 9,7, а в Брестській області майже вдвічі менше – 5,2. Таке зниження показника відбулося завдяки впровадженню заходів подолання безробіття.

Отже, Рівненська та Брестська область мають спільні риси демографічної ситуації, що зумовлені історичними та фізико-географічними особливостями розвитку регіонів. Проте, особливості соціально-економічного розвитку, вплив різних ідеологій та політичної ситуації зумовили появу суттєвих відмінностей у певних показниках: міграційного приросту, рівня урбанізованості території, особливостях розміщення та концентрації населення, демографічного навантаження «згори», тривалості життя та рівня безробіття.

Порівняння демографічної ситуації Рівненської та Брестської областей дозволило виявити комплекс проблем (старіння населення, нерівномірність розподілу продуктивних сил по території тощо), що в першу чергу пов'язані з умовами розвитку регіонів протягом трьох останніх десятиліть. Проте, їх наслідки будуть впливати на економіку ще тривалий час, що в свою чергу вимагає посилення уваги місцевих органів управління для мінімізації їх негативного впливу на розвиток регіонів.

Список використаних джерел

1. Кельник, А. В. Регулирование внутренней миграции населения в аспекте регионального развития Республики Беларусь. Минск, 2012. 161 с.
2. Офіційний сайт Брестського обласного відділу статистики : веб-сайт. URL: <https://www.belstat.gov.by/> (дата звернення: 01.10.2020).
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.10.2020).
4. Офіційний сайт Рівненського обласного відділу статистики : веб-сайт. URL: <http://www.rv.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.10.2020).
5. Паршутіч О.А. Приоритеты социально-экономического развития Брестского региона в условиях интеграции в мировую экономику. *Проблемы развития экономики и сферы сервиса в регионе: материалы VI Междунар.научнопрактич. конф.* 2012 г.Сыктывкар: Сыктывкар. СПбГУСЭ, 2012. С. 186–189.
6. Романів О.Я., Брончук Ю.В. Демографічна база формування та відтворення трудових ресурсів Рівненської області. *Географія Рівненщини та суміжних*

областей: матеріали Всеукр.наук.-практ. конф., 3-4 квіт. 2014 р. Рівне : Рівне.
Міжнар. економ-гум. ун-т ім. С.Дем'янчука, 2014. С.135-145.

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНА ОЦІНКА СТРУКТУРИ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКЕ ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО»

Матуз Ольга Володимирівна,
асистент кафедри географії та методики її викладання, природничий
факультет,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

Мисько Володимир Зіновійович,
асистент кафедри географії та методики її викладання, природничий факультет,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

Вступ. Ліси задовольняють потреби в деревині, лісовій продукції, забезпечують належний гідрологічний режим рік, природоохоронну функцію, захищають ґрунти від ерозії [7]. В структурі лісового фонду переважають штучні соснові, ялинові насадження. Вони є результатом господарської діяльності людини і утворені на місці природних грабових та дубово-грабових масивів. Ново створені фітоценози швидко формують деревну масу та мають високу продуктивність, однак вони негативно впливають на властивості ґрунту та погіршують стійкість природних ландшафтів [2,3].

Дослідження проблем лісокористування та сталого розвитку лісового господарства висвітлено в наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: І. Антоненко, О. Балацького, Б. Буркинського, С. Генсірука, Т. Галушкіної, З. Герасимчук, Б. Данилишина, О. Дребот, Я. Дяченка, С. Ілляшенка, Я. Ковалю, В. Лук'янихіна, Л. Мельника, Л. Михайлової, Є. Мішеніна, Н. Пахомової, О. Прокопенко, І. Синякевича, О. Теліженка, Ю. Туниці, В. Ткача, С. Харічкова, М. Хвесика, В. Шевчуката інших [5,6].

Результати досліджень. Державне підприємство «Кам'янець-Подільське лісове господарство» розташоване в південній частині Хмельницької області на території Кам'янець-Подільського, Дунаєвецького і Чемеровецького адміністративних районів та в межах м. Кам'янець-Подільський. Лісистість адміністративних районів – 11,6 %. Загальна площа земель лісового фонду постійного користування ДП «Кам'янець-Подільський держлісгосп» станом на 2014 рік 25343,0 га. Лісгосп включає 6 лісництв та 41 дільницю. Загальна площа земель лісгосподарського призначення складає 25343 га, з них лісові ділянки складають 24337 га (96 %), в тому числі лісові культури – 15052,6 га (59,4%) в тому числі надані ліси в тимчасове довгострокове користування – 194,6 га [4].

Поділ загальної площі за категоріями лісових ділянок: лісові ділянки складають 96,4%, а не лісові – 4%. Не вкриті лісовою рослинністю лісові ділянки складань 1342,1 га (5,2%), включають не зімкнуті лісові культури складають 620,6 га (2,4%), лісові розсадники і плантації – 109,0 га (9,0%), рідколісся – 5,5 га, зруби – 79,0 га (0,3%), галявини і пустирі – 176,0 га (0,7%), лісові шляхи, просіки, протипожежні розриви, лісові осушувальні канали – 352,0 га (1,4%). Не лісові землі – 1005,4 га (4%) в тому числі: рілля – 78,5 га (0,3%), сіножаті – 148,5 га (0,6%), пасовища – 67,7 га (0,3%), багаторічні насадження – 18,5 га (0,1%), води – 42,6 га (0,2%), болота – 18,6 га (0,1%), садиби, споруди – 207,3 га (0,8%), траси – 82,7 га (0,3%), інші не лісові ділянки – 341 га (1,3%). Близько 65,9 % лісового фонду віднесено до природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, 0,9 % належать до рекреаційно-оздоровчих лісів, 5,7 % захисних лісів, 27,5 % експлуатаційні ліси. Такий розподіл лісів є близьким до оптимального, відповідає їхньому призначенню, та дозволяє використовувати лісові ресурси та виконувати водоохоронну, ґрунтозахисну та природоохоронні функції.

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови досліджуваної території зумовили різноманітний видовий склад. Близько 66,7 % складає дуб звичайний, 15,0% граб звичайний, 5,6 % сосна звичайна, 3,2 % ясен звичайний, 1,8 % акація біла, 1,8% береза повисла, 1,1 % інші деревні породи, 1,0 % горіх грецький, 1,0 % ялина європейська, 0,4 % липа дрібнолиста, 0,4 % модрина європейська, 0,3 % дуб червоний. Насадження з панівними породами, що не відповідають типам лісу, займають площу 1042, 7 га, або 4,5 % вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок в основному це насадження ялини, сосни в дубово-грабових типах лісу, і насадження верби, тополі і осики [1].

Основними причинами зміни площі вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок і загальних запасів є вирубаня лісу, заліснення не вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок, переведення не зімкнутих культур у вкриті лісовою рослинністю лісові ділянки, природний приріст насаджень, вилучення лісових ділянок із складу лісового фонду.

Такий склад є наслідком не завжди обґрунтованого й раціонального ведення лісового господарства в минулому. Природне поновлення відбувається деревостанів часто відбувається із зміною головної породи (ДЗСЗ), що обумовлено періодичністю врожайних років. Природне поновлення на зрубках, як правило проходить другорядними породами, тому тут основним способом відновлення лісів є штучний. Фактична ландшафтна структура відрізняється від оптимальної.

Для досягнення оптимального співвідношення ландшафтів необхідно при проведенні рубок догляду і лісо відновлювальних заходів формувати відповідні типи ландшафтів на протязі певного періоду часу на обмежених за розмірами площах. Формування відповідних типів ландшафтів на великих площах призведе до необґрунтованого зрідження деревостанів і різкого порушення лісового середовища [7].

У минулому в державних лісах ДП «Кам'янець-Подільський лісгосп» велося інтенсивне лісове господарство. Більшість деревостанів були по кілька раз

пройдені надмірними рубками, як наслідок не зовсім оптимальна вікова структура. Молодняки становлять 24,1%, пристигаючі 6,2 %, стиглі 18,4%. Найвищі показники становлять середньовікові 51,3 %. Серед хвойних порід: молодняки складають – 46,2 % (742,5 га), середньовікові – 46,2 % (742,1 га), пристигаючі – 5,7 % (91,7 га), стиглі і перестійні – 1,9 % (31,1 га), разом – 100 % (1607,4 га). Серед твердолистяних порід: молодняки складають – 22,5 % (4658,7 га), середньовікові – 52,5 % (10859,9 га), пристигаючі – 6,0 % (1249,0 га) стиглі і перестійні – 19 % (3937,0 га), разом – 100 % (20704,6 га). М'яколистяні породи: молодняки складають – 20,1 % (121,8 га), середньовікові – 26,4 % (160, 3 га), пристигаючі – 13,2 % (80, 4га), стиглі і перестійні – 40,3 % (244,7 га), разом – 100 % (607,2 га)[1].

Порушення вікової структури лісів дає підстави стверджувати, що поки частина середньовікових насаджень не перейде у групу стиглих не можна розраховувати на істотне збільшення рубок головного користування в наступні роки, в них слід проводити лише прохідні рубки. Враховуючи низький відсоток стиглих насаджень потрібно на певний період накласти заборону на проведення в них суцільних рубок. Для задоволення потреб господарства в деревині можна рекомендувати у стиглих лісах групово-вибіркові та добровільно-вибіркові рубки. Це дозволить забезпечити їхнє природне поновлення та збереже захисні функції [3].

Як видно з наведених даних ліси належать до високоповнотних (0,7-0,8). Насадження з повнотою 0,3-0,4 займають площу 127, 4 га. Їхня наявність зумовлена такими факторами: несприятливі умови зростання (сухі типи місцезростань, еродовані землі, круті схили ярів, схили річкових долин).

Низькоповнотні деревостани нездатні виконувати еколого-стабілізуючу роль у регіоні. Тому потрібні лісівничі заходи для покращення їхньої ценотичної структури [5]. В породному складі значні площі високоповнотних насаджень займає дуб звичайний (0,8-0,9), граб звичайний (0,7-0,8), ясен звичайний (0,7), сосна звичайна (0,7). Подібна ситуація спостерігається і в розподілі лісових фітоценозів за класами бонітету. Цей показник визначається відношенням висоти дерев головних лісо утворюючих порід першого ярусу до їхнього віку. Клас бонітету відображає характер росту дерев у відповідних лісо рослинних умовах. Близько 38, 9 % лісів ростуть за I класом і 31, 2 % за II класом бонітету. Це свідчить про сприятливі екологічні умови для росту деревних порід. Наявність низько бонітетних насаджень (5 і нижче класу бонітету) пояснюється несприятливими умовами зростання (сухі типи умов, еродовані землі), несвоєчасними рубками догляду та створенням лісових культур у невідповідних для окремих деревних порід типах лісу [4].

Підвищити бонітет лісових порід можна покращивши ґрунтово-кліматичні умови шляхом, впровадивши в культури меліоративних порід [6].

Лісогосподарська діяльність здійснюється за рахунок рубок головного користування, рубки формування і оздоровлення лісів (рубки догляду і санітарні рубки, лісовідновні рубки, рубки пов'язані з реконструкцією насаджень, інші рубки формування і оздоровлення лісів), рубки, пов'язані з проведенням інших заходів. Фактичний обсяг заготівель в середньому за рік становив 100%

середньорічного обсягу діючої розрахункової лісосіки. Розбіжність між фактичним виходом ділової деревини та даними розрахункової лісосіки можна пояснити станом лісосічного фонду, які втратили технічні якості під впливом хвороб, особливо перестійні насадження. Фактичний вихід ділової на 21,5% нижчий ніж за даними розрахункової лісосіки, по господарській секції: дуб звичайний [2].

Під час рубок головного користування не допускаються втрати деревини і відводилися перестійні, розладнані насадження, в яких спостерігається незадовільний санітарний стан, а також низькоповнотні насадження. Вилучення таких насаджень покращує санітарний стан насаджень і лісо таксаційні показники. Проводяться рубки догляду і санітарні рубки обсяг яких зріс, причиною збільшення обсягів прочищень є перехід насаджень із віку освітлень у вік прочищень. Стан насаджень у віці проріджених, не охоплених рубками догляду, задовільний. Деревина від рубок догляду і санітарних рубок реалізується у круглому вигляді, а 20% використовуються на власні потреби. Суцільні санітарні рубки проведені на площі 25,0 га (загальний запас 5,98 тис.м³, ліквідний запас 5,10 тис.м³, діловий запас 2,18 тис.м³), вибіркові санітарні рубки – 2252,0 га (загальний запас 25,46 тис.м³, ліквідний запас 20,55 тис.м³, діловий запас 3,5 тис.м³) [1].

Лісовідновні рубки проводилися в стиглих і перестійних низькоповнотних насадженнях, що втрачають свої захисні функції. Лісовідновні рубки серед хвойних і м'яколистяних лісів I-II групи не проводили, серед твердолистяних лісів I проведені на площі 60,1 га (загальний запас 10,21 тис.м³, ліквідний запас 9,18 тис.м³, діловий запас 2,31 тис.м³) і II групи – 4,9 га (загальний запас 0,76 тис.м³, ліквідний запас 0,68 тис.м³, діловий запас 0,16 тис.м³). Реконструктивні рубки були проведені на площі 2,5 га з вируванням 0,14 тис. м³ стовбурного запасу і 0,08 тис. м³ ліквідної деревини. Рубки формування і оздоровлення лісів були представлені розрубанням і розчищенням кварталних і межових просік на площі 4,1 га (загальний запас 0,05 тис.м³, ліквідний запас 0,01 тис.м³). Рубка поодиноких дерев не проводилася у зв'язку із недоцільністю їх проведення з економічних міркувань. Рубки, пов'язані з проведенням інших заходів в лісгоспі не проводилися.

Використання деревних ресурсів поділяється на головне і проміжне. У лісах Кам'янець-Подільського держлісгоспу у процесі головного користування протягом 2019 р. було заготовлено деревини 31,7 тис.м³ ліквідної деревини, в т.ч. ділової – 11,9 тис. м³. Із загального обсягу заготовленої ліквідної і ділової деревини хвойні породи складають 1,7 тис. м³, твердолистяні породи – 28,8 тис.м³, м'яколистяні породи – 1,2 тис.м³. Близько 61,9 % складають – лісові культури, 32,6 % – насадження природного походження, 2,6 % – не зімкнуті лісові культури, 1,5 % – лісові шляхи, просіки, протипожежні розриви, 0,7% – галявини, пустирі, 0,4 % – лісові розсадники, 0,3% – зруби. Основні сортименти, які заготовлюються в лісгоспі лісоматеріали для стругання і лущення – 2 %, половники – 14,8 %, баланси – 20,7 %. др. деревина для технічних потреб – 36,1 %, дрова паливні – 23,5 %. Найбільшими споживачами деревини є фірми: «Промліс» – 3213 м³ 662 м³, «Рефорест» – 4824 м³, «Надвірна» – 3213 м³, «ILC»

– 4000 м3, експорт – 1152 м3, для місцевих потреб – 16329 м3, для власних потреб – 1500 м3 [4].

Найбільшим попитом користуються: дуб та хвойні породи, дров'яна деревина для технічних потреб. Ліси лісгоспу віднесені до I поясу ставок збору на заготівлю деревини основних лісових порід. Головне лісокористування відбувається в стиглих і перестійних та низькоповнотних насадженнях під час проведення рубок головного користування. Рубки головного користування проводяться в експлуатаційних лісах в межах розрахункової лісосіки.

Під час проведення рубок головного користування не завжди забезпечувалося збереження життєздатного підросту і молодняку господарського та генетично цінних порід, подекуди траплялося вирубування і пошкодження цінних видів дерев та насінників. В цілому, рубання головного користування у лісах лісгоспу відбувалися, залежно від віку стиглості, категорії лісів, видового складів деревостанів. В межах догляду за лісом, санітарних рубок, і рубок пов'язаних з реконструкцією малоцінних лісових насаджень здійснюється проміжне лісокористування. Такі рубання – найважливіший господарський захід, спрямований на формування стійких високопродуктивних насаджень, збереження і посилення їхніх корисних властивостей і своєчасне використання деревини.

Із хвороб лісу найбільше поширення мають: поперечний рак дуба, поперечний рак ясеня, всихання стовбурів листяних порід. В лісгоспі проводиться лісопатологічне обстеження лісових насаджень. Кожного року проводиться осіння інвентаризація хвоє- та листогризучих шкідників. Своєчасне виявлення шкідників лісу, попереджує масове їх розповсюдження і виникнення значних за площею осередків шкідників. В цілому, лісозахисна справа в лісгоспі знаходиться на задовільному рівні.

Лісовідновлення відбувалось за рахунок висівання лісу (183,0 га), садіння лісу (1161,2 га), реконструкції насаджень (2,5 га), лісорозведенням на галявинах, пустирях, рекультивованих землях (170,4 га), на непридатних землях інших лісокористувачів (558,8 га), висівання в розсадниках насіння деревних та чагарникових порід (30,4 га), висадженню сіянців деревних та чагарникових порід (20,0 га). Проведено лісовідновлення лісових культур: сосни звичайної на площі 15,1 га (1,0%), ялини європейської – 46,4 га (3,1%), ялиці білої – 0,6 га, модрина європейської – 25,7 га (1,7%), дуба червоного – 118,8 га (7,9%), дуба звичайного – 1190,6 (78,9%), бука лісового – 12,9 га (0,9%), ясеня звичайного – 42,9 га (2,8 %), клена гостролистого – 50,5 га (3,3%), акації білої – 3,4 га (0,2%), горіха чорного – 3,0 га (0,2%) [1]. Реконструкція проводилась способом суцільної рубки з подальшим створенням лісових культур за схемами, аналогічними для зрубів. Створені лісові культури задовільного стану. Природне поновлення відмічене на площі 171,8 га [4].

В лісгоспі здійснюються такі види побічних лісокористувань: випасання худоби, заготівля сіна для власних потреб лісової охорони і потреб інших громадян, а також заготівля харчових продуктів лісу і лікарської сировини, в основному місцевим населенням. Територія лісгоспу використовується для потреб мисливського господарства. Проведено заходи по благоустрою

рекреаційних лісів: облаштування місць для масового відпочинку, з установкою навісів та лавок для сидіння. В межах ДП «Кам'янець-Подільського ЛГЦ» мають місце випадки самовільних рубок лісу, знизилась повнота насаджень з 0,67 до 0,65, недостатнє забезпечення механізмами для проведення рубок в молодняках [2].

Висновки. Екологічний стан лісів державного підприємства «Кам'янець-Подільське лісове господарство»: характеризується: зменшенням лісової площі, спрощенням вікової та ценотичної структури, як наслідок зменшення біологічної продуктивності і захисних властивостей лісу [4]. Обґрунтовано, що одним із дієвих механізмів підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування в лісовому господарстві є укладання угод державно-приватного партнерства, що збереже стратегічно важливі лісові та лісогосподарські активи в державній власності і водночас сприятиме припливу в лісогосподарське виробництво інвестицій вітчизняних та закордонних приватних підприємницьких структур [5,6].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головне управління статистики у Хмельницькій області : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.km.ukrstat.gov.ua.
2. Матуз О.В., Мендерецький В.В. Лісокористування Хмельницької області: проблеми, підходи до оптимізації// Наукові записки тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль : СМП «Тайп». – № 2. –2019. – С. 178-185.
3. Мисюкевич О.В. Просторова структура та використання лісових насаджень за основними функціями в межах басейну річки Смотрич// Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія:географія. Спеціальний випуск. –Тернопіль : СМП «Тайп». – № 2 (випуск 32). –2012. – С. 201-206.
4. Проект організації і розвитку лісового господарства Кам'янець-Подільського Держлісгоспу Хмельницького державного лісогосподарського об'єднання «Хмельницькліс». Пояснювальна записка до перспективного плану організації і розвитку лісового господарства. Т.І, Книга 1. – Ірпінь, 2002. – 77 с.
5. Царик Л. П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація / Царик Л. П. – Т. : Підруч. і посіб., 2009. – 320 с.
6. Царик Л. П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика / Царик Л. П. – Т. : Навч. кн. – Богдан, 2006. – 256 с.
7. Цурик Є.І. Лісовпорядкування і організація лісокористування: Навчальний посібник. – Львів : УкрДЛТУ, 2003. – 280 с.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В ТУРЕЧЧИНІ

Патійчук Віктор Олексійович,

канд. геогр. наук, доцент кафедри
міжнародних відносин і регіональних студій
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Павловська Тетяна Сергіївна,

канд. геогр. наук, доцент кафедри фізичної географії
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Ціпошук Софія Анатоліївна,

студентка географічного факультету Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Туреччина є однією з найрозвинутіших туристичних держав світу. За офіційною статистикою ВТО, ця країна в останні роки була шостою за числом іноземних туристів у світі. Згідно опублікованих даних, цю державу щорічно відвідує близько 4 млн іноземних відпочивальників. Її бюджет отримує до 4 млрд дол. США прибутку від туризму кожного року [1]. У туристичній сфері Туреччини працює більше 2 млн осіб (понад 510 тис. – безпосередні працівники туристичної сфери та турагенцій, і більше 1,5 млн – обслуговуючі галузі). Найбільшими туристичними компаніями Туреччини є: «Odeon Tours», «Balina», «A-Class Travel», «Coral Travel», «TUI», «Anex Tour», «Holiday Market Service», «Sunmar», «Pegas Touristik» та ін. Ця країна має хороші природні умови для розвитку багатьох галузей туризму, насамперед, пляжно-рекреаційних та загально-відпочинкових, адже вона омивається водами чотирьох теплих морів (Середземного, Чорного, Егейського і Мармурового). Туреччина входить до кліматичної зони субтропічного середземноморського клімату з високими літніми та достатньо теплими зимовими температурами – з метою проведення восьмимісячного туристичного сезону для пляжних відпочивальників. Її загальна пляжно-рекреаційна територія становить понад 7200 км, на якій розміщується майже 400 крупних пляжів і близько 3 тис. готелів на майже 900 тис. місць [2]. Окрім того, Туреччина займає друге місце в Європі за числом термальних джерел, яких налічується понад 1300. На її території розташовано 35 національних парків і заповідників. Досить сприятливими є також чинники для розвитку культурно-пізнавального туризму в Туреччині, адже на її території сконцентровано багато історичних і культурних пам'яток та інших об'єктів для розвитку цього туристичного напрямку. Наприклад, до складу сучасної Турецької Республіки входять великі території, які колись належали асирійцям, фракійцям, фрігійцям, урартянам, вавілонянам, персам, вірменам, сельджукам, римлянам та грекам, древній Візантії та Османській імперії. Її територія включає

в себе такі видатні історико-географічні області та міста, як Троя, Ефес, Нотіон, Кавн, Лабраунда, Колофон, Кекова, Лікія, Антіохія, Кападокія, Лідія, Фрігія, Фракія, Анатолія, Пафлагонія, Віфінія, Памфілія, Карія, Іонія, Лаодікія, Мугла, Еоліда та інші цікаві локації.

Сучасна туристична сфера Туреччини спеціалізується на пляжно-рекреаційному, культурно-історичному, оздоровчому, спортивному, водному, лікувальному, гастрономічному, екстремальному та шоп-туризмі. Найбільш відвідуваними регіонами країни є: м. Стамбул (видатні пам'ятки візантійської та ісламської культури, наприклад, собор Святої Софії, Блакитна мечеть, Палатська башта, Гранд Базар, палац Бейлербеї, фортеця Румелі Цісар, музей мозаїк тощо), Турецька Рив'єра (морські курорти південного берега країни, пам'ятки античної культури – руїни давньогрецьких та давньоримських поселень), Кападокія (історичні печерні міста та унікальні природні утворення вулканічного походження) тощо. Найбільш популярними курортами Туреччини серед іноземних туристів є: Анталія (численні пляжі, музей Анталії, мінарет Ївлі, мечеть Іскеле, вежа Хидирлик, печера Кекова та ін.), Аланья (пляж Клеопатри та інші зручні пляжі та бухти, печери Дамлаташ і закоханих, фосфорна печера, візантійські кріпосні мури тощо), Ізмір (Агора Смірні, Конак Майдан, музей Ататюрка, древній парк тощо), Памуккале, Мардін, Даламан, Айдин, Мугла, Сіде, Бодрум, Мармарис, Кемер, Белек, Бодр, Фетхіє, Амасья, Трабзон, Бурса й ін.

Сучасний туристичний комплекс Туреччини характеризується значним галузевим різноманіттям та високою якістю обслуговування, а також поєднанням різноманітних додаткових ресторанно-готельних послуг, які відповідають міжнародним стандартам. Це дає можливість цій державі бути популярною на ринку міжнародних туристичних послуг і притягувати до себе значне число іноземних відпочивальників. За офіційними даними, серед іноземних туристів найбільше користуються послугами турецьких туркомпаній представники Німеччини, Росії, України, Грузії, Болгарії та Азербайджану. Притік іноземних туристів у Туреччині постійно зростає в останні десятиріччя, починаючи з 2007 р., а на 2018 р. – їх було зафіксовано майже 46 млн (табл. 1). У 2014 р. Туреччина почала брати участь у Сирійському конфлікті, що призвело в 2016 р. до відтоку усіх іноземних туристів приблизно на 10 %, а особливо російських – на 90 % від їх загальної чисельності (особливо після збиття Туреччиною двох військових літаків Су-24, які належали Російській Федерації, та зростання політичної напруги між цими державами) [3]. Окрім того, в серпні 2016 р. в Туреччині відбулася спроба державного перевороту, яка супроводжувалася складними внутрішньополітичними конфліктами, що призвело, за оцінками фахівців, до скорочення іноземних прибуттів у цю країну на 38 % і втрати понад 15 млрд сукупних прибутків від туризму [4]. У 2017 р. потік іноземних туристів у Туреччині зусиллями її уряду та рекламних компаній – фактично був відновлений. Цю країну в 2017 р. відвідало понад 37 млн іноземців, а за офіційною статистикою 2019 р. – майже 50 млн відвідувачів [5].

Таблиця 1

Динаміка основних статистичних показників розвитку туризму в Туреччині

у 2007-2018 рр.*

№ з п.	Роки	Кількість прибулих іноземних туристів	Кількість туристів, які виїжджали за кордон	Доходи від туризму, дол. США	Затрати на туризм, дол. США	Частка доходів у ВВП від туризму, %
1	2007	26122000	4956000	21662000000	4254000000	1,2
2	2008	29792000	4893000	26446000000	4509000000	1,4
3	2009	30187000	5561000	26331000000	5061000000	1,6
4	2010	31364000	6557000	26318000000	5817000000	2,8
5	2011	34654000	6282000	30302000000	5372000000	2,4
6	2012	35698000	5803000	31566000000	4585000000	2,0
7	2013	37795000	7526000	36192000000	5253000000	2,3
8	2014	39811000	7982000	38855000000	5475000000	2,4
9	2015	39478000	8751000	35597000000	5683000000	2,5
10	2016	30289000	7892000	26788000000	5025000000	1,7
11	2017	37601000	8887000	31870000000	5180000000	3,2
12	2018	45768000	8383000	37140000000	4993000000	4,5

*Складено за: [2].

Згідно статистичних даних 2019 р., найбільше іноземних туристів прибуло до Туреччини з Росії (до 7 млн осіб), Німеччини (майже 3,6 млн), Ірану (2,5 млн), Грузії (2,4 млн), Болгарії (1,85 млн) [2]. Число українських відпочивальників у Туреччині також постійно зростає. В 2019 р. їх загальне число, згідно експертних даних – становило більше 1 млн осіб [4]. Фахівці передбачають, що після візиту Володимира Зеленського до Туреччини восени 2020 р. число українських туристів – значно збільшиться [6].

Сучасний виїзний туризм у Туреччині відображає суспільно-політичну та фінансово економічну ситуацію як всередині держави, так і зовні. Наприклад, починаючи з 2007 р., спостерігався ріст виїзного туризму аж до періоду світової фінансово-економічної кризи 2008-2012 рр. (табл. 1). Згодом – із стабілізацією економічної ситуації в країні та світі в цілому, потік турецьких туристів значно зростає. У 2018 р., згідно офіційної статистики, він становив 8,3 млн осіб у рік [2]. Найбільш популярними туристичними країнами для турків є Франція, Німеччина, Австрія, США, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія, Швеція, Саудівська Аравія, ОАЕ, Туніс, Росія, Болгарія та інші країни – в основному ті, які мають дружні стосунки з Туреччиною [3].

Таким чином, туристична сфера Туреччини є однією з найрозвинутіших у світі та відповідає світовим стандартам. Її турпродукт може конкурувати з іншими туристичними гігантами планети таким, як Франція, Італія, США, Іспанія, ОАЕ та ін. Проте в останні роки стримуючими факторами розвитку іноземного туризму в Туреччині є її політична нестабільність та загроза терактів із боку проісламських сил, які значно активізувалися в минулому десятиріччі. Спроба Реджепа Ердогана повернути країну в «ісламське русло», після невдалого державного перевороту в липні 2016 р. та розправи з повстанцями, призвела до спаду економічного сприяння Туреччині з боку європейських країн та США. Окрім того, постійне турецьке претендування на володіння Північним Кіпром та територіальні зазіхання турецького керівництва на грецькі території стримують не тільки грецьких, чи кіпрських туристів на в'їзд до Туреччини, але й

породжують боязнь багатьох європейських політиків у тому, що остання може розпочати нову війну в Середземномор'ї. Тому вона зараз не може гарантувати безпечного перебування іноземних громадян на її території. Окрім того, у результаті т. зв. «арабської весни» 2008-2010 рр. та сучасної сирійської кризи Туреччина стала транзитним регіоном для переміщення ісламських біженців та неконтрольованих мігрантів із гарячих точок і неблагополучних територій, що становить серйозну безпекову загрозу не тільки для Європи, але й перебування її туристів на турецькій території. Безпекова проблематика ускладнилася також із утягуванням Туреччини в сирійський конфлікт у 2014 р. та проведенням нею численних військових операцій на південному кордоні з Сирією в 2016-2017 рр. Це призвело до підвищення рівня безпекових загроз всередині держави та за кордоном, наприклад, із боку тих держав, які підтримують офіційну владу в Сирії під керівництвом Башара Асада (Росія, Іран, Єгипет, Лівія, Йорданія та ін.). Не залишилися осторонь цієї проблеми й потенційні донори іноземних туристів – Китай, Японія, Канада та Індія, які з обережністю спостерігають за політичними діями Туреччини у бік ісламізації та активізацією в ній ультраправих сил. Вони поки що не рекомендують своїм співвітчизникам відвідувати Туреччину з метою відпочинку. Постійні політичні ігри Туреччини з Росією та складна політична ситуація на Закавказзі (насамперед, війна між Азербайджаном та Вірменією за Нагірний Карабах) призвела до погіршення політичної ситуації у Чорноморському геополітичному регіоні. Це може призвести до суттєвого спаду притоку іноземних туристів у цю державу з країн, які не підтримують дії турецького уряду щодо підтримки Азербайджану. Непередбачуваними є також наслідки дій турецького уряду щодо перетворення Святої Софії на діючу ісламську мечеть, що може спровокувати негативні реакції з боку переважно православних країн – Греції, Болгарії, Сербії, Росії, Молдови, Кіпру, України, Румунії та Молдови. Адже ця всесвітньовідома святиня була об'єктом масового паломництва для прочан із указаних країн, що значно вплине на скорочення іноземних релігійних туристів у Туреччині. Невирішеною залишається також проблема курдів у цій країні, яка є постійно конфліктостимулюючою. Окрім того, COVID-19 суттєво вплинув у 2020 р. на туристичний бізнес Туреччини та світу в цілому. Хоча й ця держава фактично не закривала своїх зовнішніх кордонів для іноземних туристів і всіляко намагалася забезпечувати їх санітарно-епідеміологічне перебування на своїй території – основні європейські туристичні донори (Німеччина, Чехія, Росія та Болгарія) фактично відмовилися від її цьогорічних туристичних послуг [3]. Не допомогли у цій справі Туреччині і пресловуті та розкручені маркетингово-туристичні ходи, такі як зниження цін на сімейні путівки та групові замовлення турів, а також відомий «Ол-інклюдів», від якого вона була фактично змушена в умовах сучасної пандемії відмовитися.

У 2007 р. турецьким керівництвом була розроблена «Стратегія розвитку туризму на 2007-2023 рр.», яка передбачала підвищення рентабельності туризму та вихід країни у п'ятірку світових туристичних лідерів – особливо в курортній та пляжно-рекреаційній галузі. Згідно останньої – в країні було виділено 9 перспективних зон розвитку туризму, які були об'єднані у три великих групи за

територіальними ознаками та основними туристично-лікувальними ресурсами – територіями пляжного відпочинку, термально-мінеральними ресурсами та культурно-історичними об'єктами і надбаннями. Великого значення турецькі експерти надавали екологічному туризму та збереженню й використанню біорізноманіття природних ресурсів у районах на стику Егейського та Середземного морів, Центральної Анатолії, а також національного озерного парку «Тера Море». Основними перспективними напрямками туризму, які призведуть до стабільного цілорічного прибуття іноземних туристів на територію держави, за висновками фахівців, у Туреччині повинні бути так звані «туристичні смуги (коридори)» [6]. Їх, згідно «Стратегії туризму», повинно бути сім: 1) «маслинова смуга» – розвиток оздоровчого і пізнавального туризму в неприморських територіях із достатньою кількістю і різноманіттям флори; 2) «зимова смуга» – розвиток зимових видів туризму, наприклад, екстремального гірськолижного – в регіоні Східна Анатолія; 3) «релігійна смуга» – активізація розвитку релігійного туризму в історичних місцях християнської культури та залишках культової архітектури в Стамбулі, Антіохії, Кападокії, Мір Лікії тощо, а також популяризація численної ісламської релігійної спадщини; 4) «шовкова смуга» – культурно-пізнавальний туризм у регіонах Туреччини, де проходив «Великий шовковий шлях»; 5) «Чорноморська смуга» – розвиток внутрішнього туризму та міжнародного туристичного сполучення з сусідніми країнами – уздовж причорноморських територій та міст; 6) «прибережна смуга» – розвиток культурно-пізнавального туризму у південних Середземноморських територіях; 7) «культурна смуга» в європейській частині Мармурового моря – розвиток пізнавального туризму з метою налагодження міжкультурного діалогу з сусідніми країнами тощо [6].

Великі надії покладають турецькі фахівці з розвитку туризму на запровадження нових та популяризацію існуючих видів пригодницького та спортивного туризму в їхній країні, наприклад, дайвінгу, рафтингу, яхтингу, гольфінгу, підводної рибалки та охоти, джип-сафарі, віндсерфінгу, польотів на повітряних кулях, спуску у печери тощо. Перспективними також можуть бути такі спортивні та екстремальні напрями туризму в Туреччині як альпінізм і скелелазіння, які уже успішно розвиваються у районі гір Арарат, Сіпан, Болкар, Ерджиес, Аладаглар, Бейдаглар, Марджан, Лазистанського хребта та ін. Великі надії покладають фахівці і медичний туризм, оскільки держава виділяє значні щорічні кошти на його розвиток. У Туреччині функціонує більше 40 медичних закладів та установ, які мають міжнародний медичний сертифікат на проведення складних хірургічних операцій та лікування пацієнтів у галузі кардіології, гастроентерології, онкології, ортопедії, стоматології, офтальмології та пульмонології, педіатрії та пластичної хірургії, найбільшими серед яких є: «Liv Hospital», «Medical Park», «NP Istanbul», «Medicana Bahcevlcr», «Medical Group», «Anadolu Hizir Acil», «Medipol Istanbul», «Medicana International Ankara», «Anadolu Medical Center», «Medicana International Istanbul», «Acibadem Taksim», «Birinci Eye Hospital Istanbul» та ін. Фахівці вважають, що Туреччина ще не до кінця освоїла свої ресурси для розвитку видовищного, подієвого, екологічного

та сільського туризму, етнографічного, рибальського і мисливського, а також гастрономічного та ділового, включаючи бізнесовий та шоп-туризм [2].

З метою вирішення епідеміологічних загроз та недопущення вірусного зараження іноземних і вітчизняних туристів на курортах Туреччини та в інших туристичних локаціях країни, було запроваджено державну програму «Сертифікат безпечного туризму». Остання дає можливість туристам дотримуватися санітарно-епідеміологічних стандартів в умовах пандемії COVID-19, щоб усунути можливість їх коронавірусного зараження [7]. Ця програма є довгостроковою й містить такі загальні положення, які стосуються здоров'я та безпеки відпочивальників, охорони здоров'я та заходи безпеки щодо працівників сфери обслуговування в Туреччині, заходи безпеки пасажирського транспорту та інших підрозділів й об'єктів туризму. Туреччина однією з перших надала право на вільний в'їзд у свою країну іноземцям за спрощеною системою ПЛР-тестування, без обсервації.

Таким чином, Туреччина є досить розвинутою туристичною країною із значними ресурсами та численними туристичними об'єктами й комплексами. Її керівництво намагається постійно нарощувати туристичний потенціал усіх регіонів держави завдяки пошуку нових стратегій туристичного та економічного розвитку території із залученням як вітчизняного капіталу, так і європейського. В сучасних умовах політико-економічного розвитку та епідеміологічної кризи Туреччина шукає нові шляхи виходу для стабілізації в туристичній сфері та виходу неї на світовий ринок. Вона має гарні передумови для розвитку нових і перспективних туристичних галузей обслуговування, які можуть притягувати значні потоки іноземних туристів.

Список літератури

1. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unwto.org
2. Державний інститут статистики Туреччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tuik.gov.tr
3. Печальне цифри статистики туризму Турції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.news.turk.ru
4. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/>
5. Статистика Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>.
6. Туризм у Туреччині та її туристична стратегія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : saglikturizmi.gov.tr
7. У Туреччині представили програму «Сертифікат безпечного туризму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrinform.ua

ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОГРАФІЧНОЇ МЕРЕЖІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Чабанчук Валентина Юріївна

кандидат географічних наук,
старший викладач кафедри фізичної географії
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Ващук Катерина Миколаївна

студент 3-го курсу географічного факультету
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Гідрографічна мережа включає в себе всі водні об'єкти території дослідження. Рівненська область відзначається густою сіткою гідрографічних одиниць, зокрема 171 річкою, 162 озерами, 12 водосховищами та понад 1688 ставками (табл. 1).

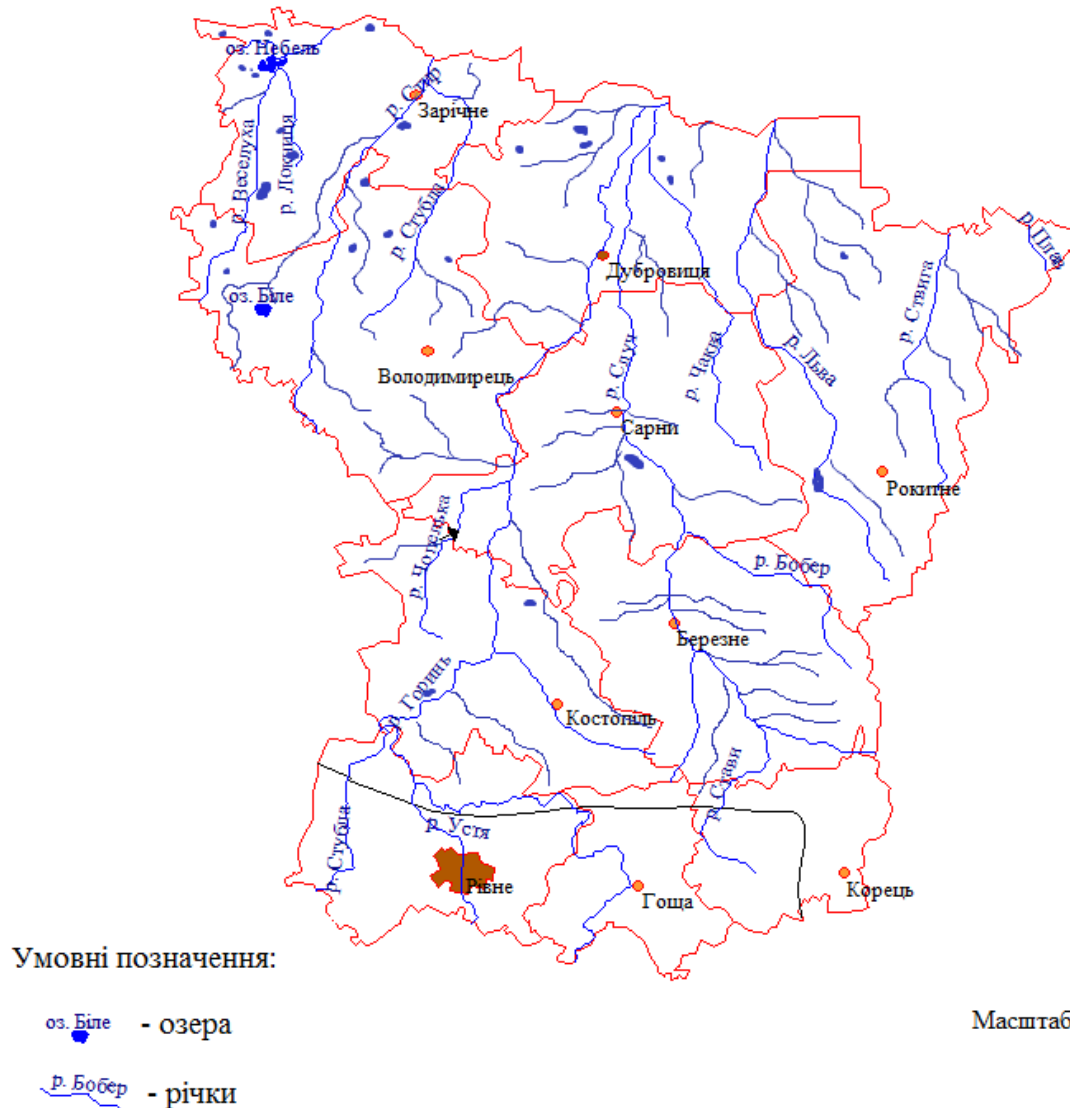
Таблиця 1

Загальна характеристика водних об'єктів Рівненської області [1]

Назва водного об'єкту	Кількість	Примітка
Річки (довжиною понад 10 км), всього	171	загальна довжина річок в межах області 4459 км
в т.ч. великі	1	р. Прип'ять
Середні	6	р. Стир, р. Іква, р. Горинь, р. Случ, р. Ствига, р. Льва
Малі	164	
Озера	162	загальна площа – 34,25 км ² , сумарний об'єм води майже 108 млн. м ³
в т. ч. найбільші озера	3	Нобель (4,99 км ²), Біле (4,53 км ² , глибина 26,8 м), Острівське (1,12 км ²)
Водосховища	12	загальна площа – 2925 га, сумарний об'єм води – 47,8 млн. м ³
в. т. ч. числі найбільші	2	Хрінницьке на р. Стир (Демидівський район),

		Млинівське на р. Іква (Млинівський район)
Ставки	1688	Загальна площа 8515 га, акумулюють 93,797 млн. м ³ води

Основним чинником, що обумовлює формування густої мережі водних об'єктів на території дослідження, є достатня кількість атмосферних опадів, що переважають над показником випаровуваності [2]. Для Рівненщини коефіцієнт зволоження (за формулою Іванова Н.М.) складає більше 1 на Поліссі та дорівнює одиниці на території Західноукраїнського краю. Особливості просторового розподілу водних об'єктів на території Рівненської області характеризуються більшою щільністю гідрографічної сітки на Поліссі (рис. 1).

**Рис. 1. Картосхема просторового розміщення гідрографічн
Полісся Рівненської області**

Річки Рівненської області належать до басейну річки Прип'яті (правої притоки Дніпра), яка є найбільшою водною артерією області, хоча займає незначну територію на крайньому півночі заході області. По території області протікає 171 річка довжиною понад 10 км. Найбільші річки – Горинь (довжина в межах Рівненської області 386 км) зі своїми притоками: правими – Случ зі Ставом, Бобером і Серегівкою, Замчиськом; лівими – Мельниця, Вирка. З інших значних річок протікають Стир, Льва, Ствига та інші.

Основна більшість річок Рівненщини протікають у субмеридіальному напрямку, що зумовлюється загальним зниженням висотних відміток поверхні з півдня на північ. Проте на окремих ділянках Случ, Іква і Горинь через особливості геологічної будови території набувають субширотного напрямку [2].

Через особливості рельєфу, а отже притаманні геоморфологічні відмінності області, спостерігається різниця у будові річкових сіток. Для річок Поліської низовини характерний незначний похил (0,3 – 0,6 м/км), широкі долини, заболочені заплави, в яких є багато стариць, озер, наявність численних меандр, невелика глибина врізу долин (5–20 м). Пересічна густота річкової сітки 0,3 – 0,43 км/км². Річки Полісся через рівнинний рельєф та незначний вріз русел відзначаються малою водністю, інколи в маловодні роки малі річки не мали стоку влітку.

Для річок Волинської височини характерний великий похил (1 – 5 м/км), вузькі та глибокі долини, неширокі заплави, глибина врізу долин досягає приблизно 30–50 м (місцями до 100 м). Через суглинисті ґрунти, глибокий вріз, значний нахил височині річки відзначаються значною водністю, найбільшою зокрема Іква [3].

Живлення річок Рівненщини – змішане, з переважаючою часткою талих снігових вод. Решта стоку припадає на підземне та дощове живлення. Однак такий тип живлення більш характерний для річок Поліської низовини, де частка снігового живлення – 55–65 %, а підземного лише 8–20 %. Для річок Волинської височини притаманним є незначна частка снігового живлення (25–45 %), яка поступається або ж дорівнює частці підземного живлення (35–45 %).

Для загального ходу рівнів води в ріках області спостерігається наступна закономірність: інтенсивне підвищення під час весняної повені та низьке стояння у літню межень. Восени та взимку рівні води в ріках дещо вищі, ніж улітку. Межень часто порушується літніми та весняними дощовими паводками. Початок весняного підняття рівнів води спостерігається у першій декаді березня, а паводкові підняття – у кінці літа та восени, коли можливі інтенсивні опади у вигляді дощів та злив. Максимальні витрати води на великих річках спостерігаються під час повені весною, а на малих річках під час злив влітку та восени [2].

Характеристика поверхневого стоку відображена у таблиці 2. Середній багаторічний стік становить 6,4 км³/рік.

Характеристика поверхневого стоку області [4]

Середній багаторічний стік, км ³ /рік		Стік багатоводного року, км ³ /рік		Стік маловодного року, км ³ /рік		Водозабезпеченість стоком на одну людину, тис. м ³	
мі	су	мі	су	мі	су	мі	су
сц	ма	сц	ма	сц	ма	сц	ма
ев	рн	ев	рн	ев	рн	ев	рн
и	ий	и	ий	и	ий	и	ий
й		й		й		й	
2,	6,	6	19	0,	0,	1,	5,
3	4	9,	0,	2	63	9	38
3		1	0	6		6	
		7					

Аналіз річного ходу стоку річок показав його нерівномірність, зокрема річки Поліської низовини характеризуються переважною часткою стоку у весняний період, а річки Волинської височини – у літньо-осінній період. Річний хід температури води у річках взаємозалежний із річним ходом температур повітря. При наявності від'ємних температур повітря на річках з'являються льодові утворення [3].

Територія Рівненщини характеризується великою кількістю озер (162), що за генезисом можна розподілити на такі великі групи: заплавні (стариці), озера карстового походження та змішаного (або невизначеного) генезису.

Найбільш численною групою є озера заплавної походження (або ж «стариці»), що виникають в долинах поліських річок. Зокрема на заплавах великих річок нараховується понад 750 об'єктів такого походження, що характеризуються значним коливанням обрисів берегів та запасів води протягом року. Такі озера мають значну проточність, вони розміщені у долинах річок, або безпосередньо в руслі. Прикладами є оз. Нобель на Прип'яті, оз. Верхне на Льві та інші.

Іншу численну групу озер складають озера карстового походження, особливо багато їх у північно-західній частині області. Характер їх утворення пов'язаний із розчиненням карбонатних порід підземними водами. Для таких озер характерна велика глибина; правильні обриси берегової лінії, що нагадують геометричні фігури (наприклад, колоподібні або еліптичні), переважання частки підземного живлення; висока прозорість води. Прикладами таких озер є озеро Біле, Воронки, Острівське та інші.

Третю групу озер можна визначити як мішаного або невідомого генезису, наприклад еолові, гляціальні та інші озера, характер котловини яких залишається не визначеним достеменно [2].

Найбільшими озерами у області є: Нобель (4,99 м²), Біле (4,53 м²), Острізьке (1,12 м²) [5]. Нобель лежить у басейні річки Прип'ять та відзначається показником найбільшої глибини – 11,9 м. Друге по величині озеро на Рівненщині – Біле, що знаходиться поблизу с. Більська Воля Володимирецького району. Характерною його особливістю є наявність двох котловин лійкоподібної форми [3].

Окрім водних об'єктів природного походження, у формуванні гідрографічної мережі Рівненської області беруть участь водойми штучного походження: водосховища та ставки.

Водосховища – це штучні водойми, що створюються при спорудженні водопірної греблі в долині річки і призначаються здебільшого для комплексного використання. На території Рівненщини налічується 12 водосховищ, з них 7 – руслових, 5 – наливних. Найбільші з них: Боберське водосховище (124,1 га) в Березнівському районі, Дубрівське (53 га) в Заріччянському, Яснобір-Пісківське (98 га) в Костопільському, Хрінницьке (1626 га) в Демидівському, Млинівське (324,3 га) у Млинівському, Баскутівське (200 га) та Бечальське (82,2 га) в Рівненському, Осницьке (166 га) в Рокитнівському і Немовичське (64 га) в Сарненському [5].

Однією із найчисленніших груп водойм у області є ставки, які створені штучно із метою: риборозведення, боротьби з ерозією, водопостачанням, регулюванням стоку або з будь-якою іншою господарською метою. Ставки швидко піддаються заболочуванню та виведенню з експлуатації у зв'язку малою глибиною (до 1,5 м) та необхідністю відповідного догляду. В області налічується понад 1688 ставків, 1024 з них – загальнодержавного значення [6].

Список літератури

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2017 р. Департамент екології та природних ресурсів Рівненської облдержадміністрації. Рівне, 2017 р. 227 с.
2. Коротун І. М., Коротун Л. К. Географія Рівненської області : Природа. Населення. Господарство. Екологія. Рівне, 1996. 489 с.
3. Природа Рівненської області / під ред. Геренчука К. І. Львів, 1976. 156 с.
4. Статистичні матеріали Рівненського обласного центру з гідрометеорології. Рівне, 2015–2020 рр.
5. Управління охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства в Рівненській області [електронний ресурс]. URL: <http://rivneruboochovona.io.ua>
6. Екологічний паспорт Рівненської області. Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Рівненській області. Рівне, 2018. 107 с.

ВПЛИВ ТЕМПУ ВИДОБУТКУ ГАЗУ НА ПРОЦЕС ОБВОДНЕННЯ СВЕРДЛОВИН ПРИ НАГНІТАННІ ДІОКСИДУ ВУГЛЕЦЮ В ПРОДУКТИВНІ ПОКЛАДИ

Матківський Сергій Васильович
аспірант кафедри РЕНГР (ІФНТУНГ)
Начальник відділу проектування систем
розробки родовищ вуглеводнів
Український науково-дослідний інститут
природних газів, (УкрНДІгаз)
м. Харків, Україна

Вступ. Обводнення видобувних свердловин в умовах прояву водонапірного режиму розробки та активного просування пластової води в поклади є цілком природним процесом, який повинен бути контрольованим [1-3]. Контроль за підняттям газоводяного контакту в процесі розробки продуктивних покладів повинен спиратися на відповідні висновки і залежності отримані за результатами проведеного аналізу особливостей розробки родовища. За результатами аналізу необхідно встановлювати чинники, які негативно впливають на процес розробки родовища, виявляти їх причини і надати рекомендації щодо вдосконалення системи розробки родовища з метою забезпечення максимальних коефіцієнтів вилучення газу.

Згідно з фактичними даними та результатами досліджень в умовах прояву водонапірного режиму розробки родовищ забезпечуються коефіцієнти вилучення газу на рівні 50-60% [4].

Враховуючи значні залишкові запаси природного газу виникає необхідність в удосконаленні існуючих технологій розробки родовищ в умовах водонапірного режиму розробки та напрацювання оптимальних шляхів підвищення вуглеводневилучення за таких умов.

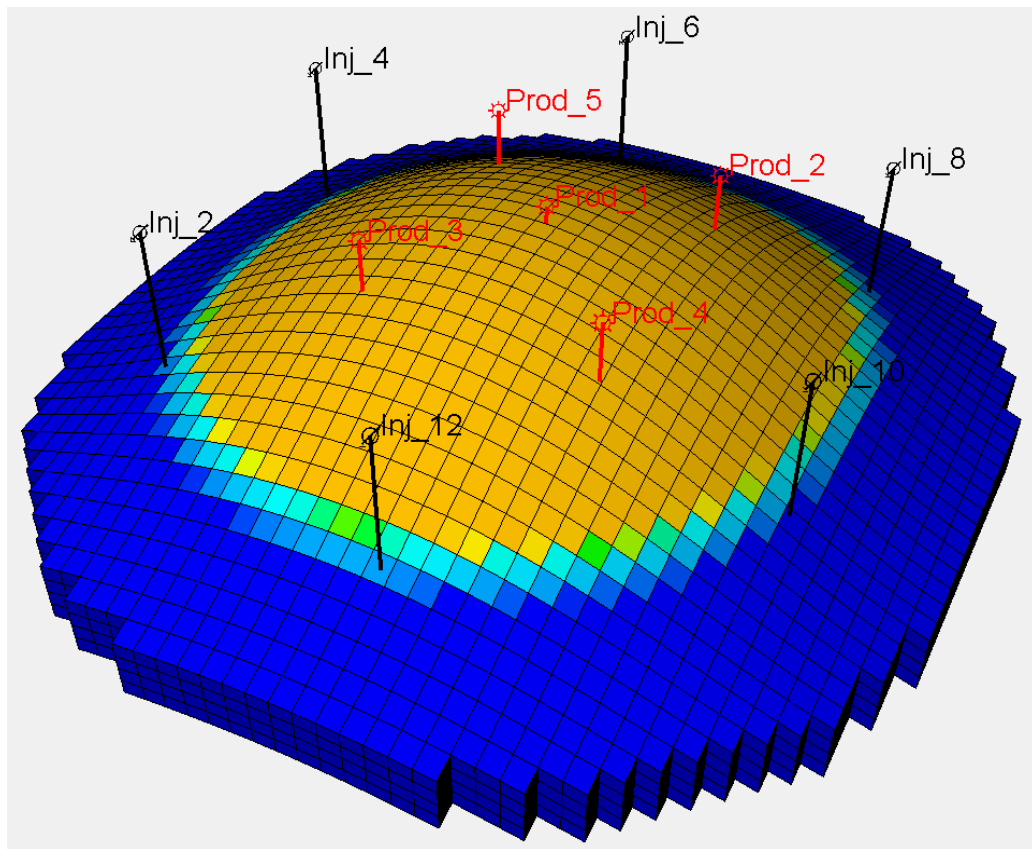
Мета роботи. Дослідження впливу темпу видобутку природного газу на швидкість просування пластової води в продуктивні поклади при нагнітанні діоксиду вуглецю на межі початкового газоводяного контакту з використанням цифрової тривимірної моделі газоконденсатного покладу.

Результати та обговорення. При розробці продуктивних покладів газових та газоконденсатних родовищ в умовах активної водонапірної системи защемлюються значні об'єми природного газу. Враховуючи низькі коефіцієнти вилучення вуглеводнів в умовах прояву водонапірного режиму виникає необхідність в вилученні залишкових запасів природного газу.

Згідно результатів лабораторних [5-6] та теоретичних [7-8] досліджень доведено високу технологічну ефективність витіснення заземленого газу неуглеводневими газами. В якості агентів нагнітання в продуктивні поклади використовують азот, діоксид вуглецю, димові гази та інші [9-10].

Для вдосконалення існуючих технології розробки родовищ в умовах прояву водонапірного режиму розробки проведено дослідження впливу темпу видобутку природного газу на характер просування пластової води в продуктивні поклади при нагнітанні діоксиду вуглецю на межі початкового газоводяного контакту з використанням тривимірної моделі газоконденсатного покладу.

Концептуальна цифрова тривимірна модель наведена на рисунку 1.

Рисунк 1 – Концептуальна цифрова тривимірна модель газоконденсатного покладу

Дослідження виконано для різних значень темпу видобутку природного газу. Дебіт видобувної свердловини для проведення розрахунків прийнято на рівні: 30, 40, 50, 60, 70 тис.м³/добу. З метою урахування фізичних процесів, що протікають в пласті при нагнітанні діоксиду вуглецю використано композиційну PVT-модель [11].

На основі аналізу залежності накопиченого видобутку пластової води від темпів видобутку природного газу на момент прориву діоксиду вуглецю до видобувних свердловин встановлено, що збільшення темпу видобутку природного газу призводить до зменшення об'ємів видобутку пластової води у

варіанті з нагнітанням діоксиду вуглецю в продуктивний поклад (Рис. 2). При розробці продуктивних покладів на виснаження на момент прориву діоксиду вуглецю до видобувних свердловин видобуваються значно більші об'єми пластової води.

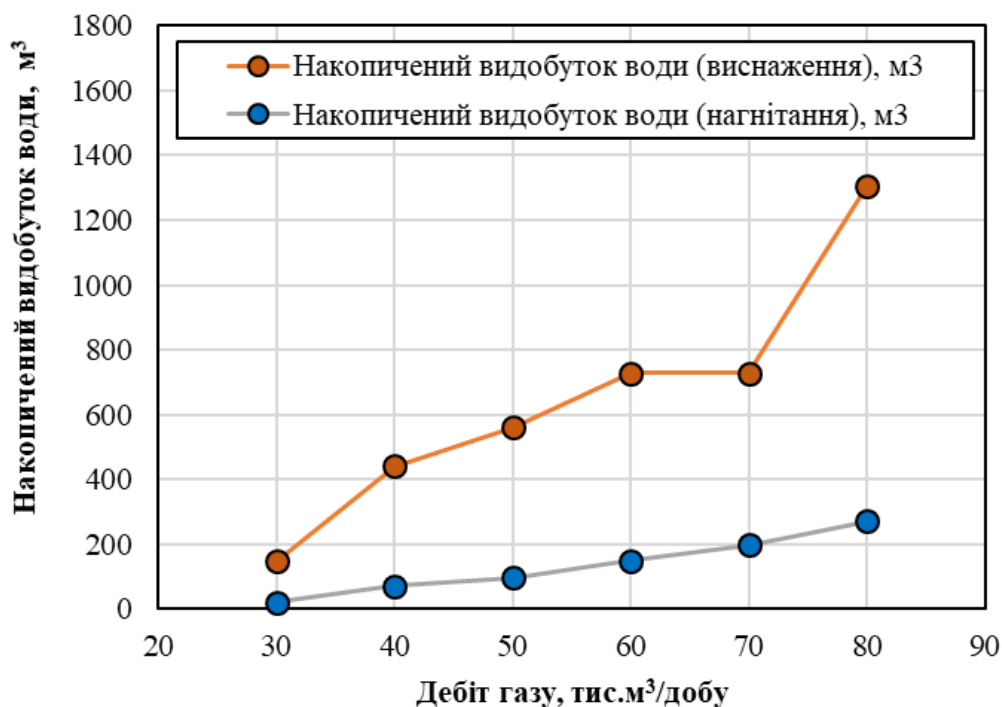

Рисунок 2 – Динаміка видобутку води в залежності від темпу видобутку природного газу на момент прориву діоксиду вуглецю у видобувні свердловини при нагнітанні діоксиду вуглецю та при розробці покладу на виснаження

На основі порівняння результатів розрахунків розробки покладу на виснаження та з нагнітанням діоксиду вуглецю в продуктивні поклади для різних темпів видобутку природного газу можна стверджувати, що впровадження технології нагнітання діоксиду вуглецю дозволяє контролювати процес просування пластової води в процесі розробки продуктивних покладів шляхом обґрунтування оптимальних технологічних параметрів експлуатації нагнітальних та видобувних свердловин.

Висновки. Використовуючи тривимірну цифрову модель газоконденсатного покладу досліджено вплив темпу видобутку природного газу при нагнітанні діоксиду вуглецю на межі початкового газоводяного контакту в продуктивні поклади на процес просування пластової води. Згідно результатів моделювання встановлено, що при збільшенні темпів видобутку природного газу, видобуток пластової води скорочується при нагнітанні діоксиду вуглецю по периметру газоводяного контакту в порівнянні з розробкою покладу на виснаження. На основі проведених розрахунків встановлено технологічну ефективність використання в якості агенту нагнітання діоксиду вуглецю з метою

сповільнення просування пластової води в продуктивні поклади та попередження обводнення видобувних свердловин.

Література

1. Кондрат О.Р. Підвищення газовилучення з газових родовищ при водонапірному режимі шляхом регулювання надходження законтурної пластової води і видобутку зещемленого газу / О.Р. Кондрат, Р.М. Кондрат // Нафтогазова галузь України. – №4, 2019. С.21-26.

2. Кондрат Р.М. Активний вплив на процеси розробки родовищ природних газів з водонапірним режимом для збільшення газоконденсатовилучення. Наука та інновації, 2005. Т1. №5. С.12-23.

3. Матківський С.В., Кондрат О.Р., та ін. Дослідження впливу незначного прояву водонапірної системи на достовірність матеріального балансу колекторів / Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. 2020. №2 (75). С. 43–51.

4. Firoozabadi A., Olsen G. and Golf-Racht V. T.: Residual Gas Saturation in Water-Drive Gas Reservoir, SPE California Regional Meeting held in Ventura, California, April 8-10, 1987, USA, Pp. 1-4 (319-322).

5. Тер-Саркисов Р. М. Технология закачки азота для добычи зещемленного и низконапорного газа / Р. М. Тер-Саркисов // Газовая промышленность. - 2006. - №4. - С. 24-26.

6. Final stage of natural gas field development, V. Podyuk (OAO Gazprom, Russia), R. Ter-Sarkisov (OOO VNIIGAZ, Russia), A. Gritsenko (OAO Stroitransgaz, Russia), A. Zakharov (OOO Severgazprom, Russia), World Petroleum Congress, 17th World Petroleum Congress, 1-5 September, Rio de Janeiro, Brazil, 2002.

7. Oldenburg C. M., Law D. H., Gallo Y. L. and White S. P: Mixing of CO₂ and CH₄ in Gas Reservoirs: Code Comparison Studies, USA, Canada and New Zealand, 2003, Pp. 1-5.

8. Kondrat R. M. Enhanced gas recovery from depleted gas fields with residual natural gas displacement by nitrogen / R. M. Kondrat, L. I. Khaidarova // Науковий вісник Національного гірничого університету. 2017. № 5. С. 23-28

9. Матківський С.В., Кондрат О.Р. Вплив тривалості періоду нагнітання діоксиду вуглецю на газовилучення в умовах прояву водонапірного режиму. Тези V Міжнародної науково-практичної конференції. Осло, Норвегія 2020. С.135-139.

10. Матківський С.В., Кондрат О.Р. Вплив тривалості періоду нагнітання азоту в продуктивні поклади на характер просування пластової води. Тези VI Міжнародної науково-практичної конференції. Мілан, Італія 2020. С.137-140.

11. Бурачок О.В., Першин Д.В., Матківський С.В., Бікман Є.С., Кондрат О.Р. Особливості відтворення рівняння стану газоконденсатних сумішей за умови обмеженої вхідної інформації // Ж-л “Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ”, № 1(74), 82-88.

SEXUALITY OF STUDENTS AND MASTURBATION: SCALE AND NATURE OF THE PROBLEM IN KHARKIV AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Robak Ihor

Doctor of History, Professor, Head of the Department of Social Sciences
Kharkiv National Medical University,

Alkov Volodymyr

Ph.D., Associate Professor of the Department of Social Sciences
Kharkiv National Medical University,

History of sexuality in the context of modern historiographical trends is becoming increasingly important, but in Ukraine the topic is still more or less taboo. The idea that certain things did not exist among our ancestors and this is an exclusive manifestation of modernity ingrained in the mass consciousness. However, it is not completely so. For example, masturbation at the end of the imperial period was considered by public opinion to be a "terrible vice" and a disease, which required an immediate response of the community and doctors. By the way, the reasons for disturbance were objective.

For example, in 1910, teachers recorded several cases of masturbation among teenage schoolchildren in Kharkiv, which alarmed the public and caused its response when confusing information came to the pages of the popular newspaper "Utro". The level of public response was so high that the school commission and the commission of school doctors decided to conduct a detailed investigation. As a result, it was found that masturbation is very common among high school and university students in the city; and in high school, the "disease" affected up to 80 % out of all students. At the same time, it was found that self-satisfaction came to universities and institutes from high school. It forced the above-mentioned commissions to work with teachers to develop measures for combatting masturbation in urban schools [1].

It should be noted that the institute of school doctors was a part of sanitary supervision and was not effective enough. Each school doctor served from one to four schools and they were paid 120 rubles a year for each school. Due to such low salaries, school doctors paid little attention to their facilities, reducing their work mostly to medical advice during visiting schools and prevention of epidemic diseases that they conducted together with sanitary doctors [2, c. 78]. Therefore, it is unlikely that the problem would have been solved by these disinterested and concerned about other issues people.

However, that topical problem was in sanitary doctors' focus of attention. That same year, the head of the local sanitary service V. V. Favre, who enjoyed great

authority in the city, published the results of the analysis of an anonymous survey on students' sexual life, sexually transmitted diseases, and masturbation. He was already interested in the problem as a research one and defined its moral aspects as an obstacle to its understanding, nevertheless, still calling it a "vice". His approaches corresponded to the new understanding of nature of the phenomenon that appeared at the turn of 19th and 20th centuries [3, c. 101]. Favre's questionnaire consisted of 18 short and clear questions. Answers were given by underlining to prevent deanonymization of an author. Survey was focused on men. Questionnaire was offered to students of the Imperial Kharkiv University, Technological and Veterinary Institutes in 1902; 1298 answers were received that was about a half of all students [4, c. 1–3].

When filling out Favre's questionnaire, students often skipped data about masturbation. Out of those who completed it (1,066 people), 683 admitted to masturbating. In addition, the doctor noted numerous omissions and reluctance to fill in these data. Therefore, the figure might have been much higher.

Favre managed to find out that students had started practicing masturbation since sexual maturities that had been 13–14 years old at that time, the apogee had been 15 years old, the time of training at high school, and starting with the beginning of sexual activity it gradually had been coming to its end. At boarding educational institutions such as seminaries, in his opinion, the percentage of those who practiced masturbation could reach 70 %. Out of all respondents, only 4 % did not have sex and did not masturbate at all. V. V. Favre concluded that to refrain from the first or second, or firstly from the second, and then from the first would have been possible almost for none [4, c. 9–10]. Actually, that is why students became one of the categories of visitors to brothels. At that time, in Europe prostitution was considered to be the result of a mismatch between sex desire and the actual possibility of marriage [5, c. 9]. Accordingly, those who did not have enough money often used alternative practices.

Thus, we can take up the position that spread of masturbation among Kharkiv students of the late imperial era was quite wide and covered, according to rather incomplete data, about two thirds. The phenomenon, apparently, could be explained by the mismatch of puberty and a possibility of satisfying sexual needs, but at that time it had continued to be seen as a disease and a cause for public concern.

References:

1. Утро. 1910. № 1883.
2. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). – Харків : ХДМУ, 2007. 346 с.
3. Соколов А. Б. «Грех Онана»: еволюція представлений о мастурбации в Новое время // *Corpus Mundi*. 2020. № 1. С. 82–110.
4. Фавр В. В. К вопросу о половых сношениях, о венерических болезнях и онанизме учащейся молодежи : Результаты харьк. анкеты среди студентов. Харьков : тип. "Печ. дело", 1910. 19 с.
5. Блох И. История проституции. СПб.: «Рид»; «АСТ-ПРЕСС», 1994. 544 с.

ДО ПРОБЛЕМИ ПОШИРЕННЯ СРІБНИХ ДЕНАРІЇВ РИМСЬКОГО ІМПЕРАТОРА МАРКА АВРЕЛІЯ (161–180) НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ

Бакалець Олексій Андрійович,
доцент, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, правознавства
та методики навчання Глухівського
НПУ імені О. Довженка, член НСКУ
ORCID:0000-0002-6503-416X

Курок Олександр Іванович,
професор, доктор історичних наук,
ректор Глухівського національного
педуніверситету імені О. Довженка
ORCID:0000-0001-5161-6938

Автори тез роблять спробу розкрити роль та масштаби поширення срібних денаріїв на теренах Поділля в II-III ст. н.е. одного із представників «золотої доби» Римської імперії філософа та імператора Марка Аврелія.

Марк Аврелій Антонін (161–180) – римський імператор, останній із п'яти хороших імператорів з династії Антонінів. Він також був відомим філософом, представником пізнього стоїцизму, автором праці «Наодинці з собою. Роздуми», у якій міститься 2356 цитат та афоризмів [1]. В Афінах він заснував чотири кафедри філософії – для кожної свій напрямок – академічний, перипатетичний, стоїчний, епікурейський.

Його попередник імператор Антонін Пій (138–161) перед своєю смертю спадкоємцями зробив названих синів: Марка Аврелія та Луція Вера. До смерті Луція Вера у 169 р. вони були співправителями. Фактично імперією правив у 161–180 рр. старший із них – Марк Аврелій. Від самого початку свого правління він зіткнувся з серйозними труднощами, які перетворили майже весь період його принципату на часи запеклих воєн та економічного занепаду [2, с.349]. У 180 р. н.е. в римській армії спалахнула епідемія чуми. Разом з іншими захворів імператор. Він помер у прикордонній римській фортеці – Віндобоні (сучасній австрійській столиці – Відні). В пам'ять про розумного, освіченого, сміливого, але жорстокого по відношенню до християн, правителя сенат вирішив випустити в грошовий обіг посмертні срібні денарії із портретом Марка Аврелія.

З метою підняття власного авторитету, вирішення економічних, фінансових та військових проблем у державі, в часи свого правління, Марк Аврелій налагодив систематичне карбування золотих ауреусів, срібних денаріїв та бронзових сестерціїв у Римі, а також в усіх римських провінціях. Разом з тим активно карбувалися срібні денарії із зображенням портрета його дружини – Фаустини Молодшої. Дані номінали часто зустрічаються у складі скарбів монет

чи в окремих знахідках II – III ст. н.е. на території Східній Європі і на Поділлі, зокрема.

Найбільший притік римських монет, пластики, гончарної кераміки на подільські землі в період формування Черняхівської культури (до завоювання цих територій гунами у 375 р. н.е.) відбувається за часів правління імператора Римської імперії Траяна (98–117 р. н.е.), який після тривалих римо-дакійських війн, у 106 р. підкорив їх остаточно та за нетривалий період побудував знамениті Траянові земляні вали, які також проходили через Західне Поділля (їх залишки чітко сьогодні прослідковуються на території Городоцького, Чемеровецького та Кам'янець-Подільського районів Хмельницької області) [3, с. 10–11].

Найбільша кількість срібних денаріїв, золотих ауреусів, бронзових сестерціїв, мідних асів приходить на часи правління Адріана (113–138), Антоніна Пія (138–161), Марка Аврелія (161–180), Фаустини Старшої – дружини Антоніна Пія, Фаустини Молодшої – дружини Марка Аврелія, Коммода (166–192), Луція Вера (161–169), Септимія Севера (193–211), коли відзначається максимальний притік римських монет у Східну Європу і зокрема, в наш подільський регіон. Про це свідчать зафіксовані нами 330 знахідок римських монет та привізної пластики на поселеннях черняхівської культури на території Хмельницької та Вінницької областей [4, с. 5].

Так, серед окремих знахідок та монетно-речових скарбів, виявлених на 24 черняхівських поселеннях Барського р-ну Вінницької області (всього нами зафіксовано 209 монет 24 римських імператорів та імператриць у 43 монетно-речових скарбах), домінують тезаврації римських імператорів Марка Аврелія (161–180) (32 монети (15,1 %) виявлені у 22 поселеннях) та Антоніна Пія (138–161) (31 монета (15,04 %) – у 19 знахідках). На другому місці у топографії знаходяться 12 монет (5,82 %) дружини Антоніна Пія – Фаустини Старшої (вони присутні у 11 знахідках), на третьому – 10 монет (4,85 %) Адріана (113–138) (присутні у 8 знахідках). На четвертому місці за кількістю монет в нашій топографії перебувають 9 монет (4,36 %) імператора Коммода (166–192) (містяться у 8 скарбах); 7 монет (3,39 %) Луція Вера (161–169) присутні у 6 знахідках; 6 монет (2,91 %) Септимія Севера (193–211) виявлені у 6 поселеннях. 5 денаріїв (2,42 %) належать до часу карбування імператриці Фаустини Молодшої – дружини Марка Аврелія [5, с. 13].

Із зафіксованих у 2017 – 2019 рр. 125 римських монет I – III ст. н.е. на 8 черняхівських поселеннях поблизу с. Терешівці Хмельницького району Хмельницької області, перше місце займають тезаврації імператора Антоніна Пія (18 одиниць), друге – імператорів Марка Аврелія та його сина – Коммода (по 17 одиниць), третє – імператора Каракалли (Марка Аврелія Антоніна) (9 одиниць), четверте – імператриці Фаустини Старшої – дружини Антоніна Пія (8 одиниць), п'яте – імператриці Фаустини Молодшої – дружини Марка Аврелія, імператорів Септимія Севера та Гордіана III – по 6 монет, шосте – імператора Галлієна (4 одиниці). 1,2 чи 3 денаріями або антонініанами представлені у нашому дослідженні інші імператори та членами їх родин. В цілому нами зафіксовані римські монети 26 імператорів, що свідчить про популярність цих монет серед населення черняхівської культури – східних слов'ян та готів, а

також про широке їх використання у грошовому обігу кінця II – III ст. н. е. [6, с. 115].

Значну кількість срібних денаріїв імператора Марка Аврелія різних років карбування була виявлена у мішаних скарбах II – III ст. н. е. Поділля (Див. табл. 1). Так, у 1982 – 1985 рр. поблизу с. Глинське Калиновського р-ну Вінницької області на черняхівському поселенні археологами Вінницького обласного краєзнавчого музею було виявлено великий скарб римських монет II ст. н.е., який складався із 1029 монет від часу правління Марка Траяна (98–117) до імператора Септимія Севера (193–211) [7, с.18 – 20]. Перше місце за кількістю римських денаріїв у Глинському скарбі належить тезавраціям Марка Аврелія – 258 (25,07%), друге – Антоніну Пію – 252 (24,48%), третє – Коммоду – 147 (14,28%), четверте – Луцію Веру – 77 (7,48%), п'яте – Фаустині Молодшій – 76 (7,38%), шосте – Адріану – 53 (5,15%) (Див. табл. 2).

Отже, аналіз підйомного матеріалу, який міститься в краєзнавчих, історичних музеях та заповідниках, приватних колекціях Хмельницької та Вінницької областей, свідчить про те, що найбільша кількість досліджених нами римських монет припадає на часи правління імператорів з династії Антонінів – Марка Аврелія, Антоніна Пія, Адріана, Траяна, коли відбувся найбільший притік срібних денаріїв у Східну Європу, викликаний політичним та економічним розквітом Римської імперії, а також розширенням її торговельних зв'язків з ранніми слов'янами та германськими племенами.

По-друге, найбільш популярними римськими монетами на території Поділля періоду розквіту Черняхівської культури III – IV ст. є срібні денарії імператора, філософа Марка Аврелія (161–180), які слов'яни і готи використовували в грошовому обігу як найбільш якісні монети.

По-третє, монети із зображенням портрета Марка Аврелія зустрічаються майже в усіх із понад 300 знахідок римських скарбів та окремих монет, зафіксованих на теренах Поділля.

Список літератури:

1. <https://ru.citaty.net/avtory/mark-avrelii>
2. *Історія стародавнього світу. Навчальний посібник. Ч. 2./* за ред. Ю.С. Крушкола. Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1976. 416 с.
3. Бакалець О.А. Знахідки римських монет на поселеннях черняхівської культури III – IV ст. н.е. на території Барського району Вінницької області (за матеріалами фондів Барського районного історичного музею та приватних колекцій)//*Нумізматика і фалеристика. № 3* за 2019. С. 10 – 15.
4. Бакалець О. А., Курок О. І., Шапринський В. О., Лесько О. С. *Римська монета I – V ст. на теренах Поділля: історико-нумізматичне дослідження. Вінниця: Діло, 2020. 250 с.*
5. Бакалець О.А. Знахідки римських монет на поселеннях черняхівської культури III – IV ст. н.е. на території Барського району Вінницької області (за матеріалами фондів Барського районного історичного музею та приватних колекцій)//*Нумізматика і фалеристика. № 3* за 2019. С. 10 – 15.

6. Бакалець О.А., Курок О.І., Левків В.В., Бакалець О.А. Нові знахідки часу черняхівської культури на території земель с. Терешовець Хмельницького р-ну Хмельницької області//*Історичні студії суспільного прогресу*. 2019. № 7. Глухів. С. 98 – 116.

7. Бакалець О.А., Шапринський В.О. Глинський скарб римських монет II ст. з Калиновського району Вінницької області //*Тези доповідей Міжнародного фахового семінару «Проблеми і перспективи нумізматики античної та римської доби на теренах Південно-Східної Європи», присвяченого пам'яті В.О. Анохіна* (26 вересня 2019 р., СМТ Меджибіж). Хмельницький, 2019. С.18 – 20.

Додатки

Таблиця 1. Знахідки римських денаріїв Марка Аврелія (161-180) на території Поділля

1. Римська імперія, Марк Аврелій (161-180), срібний денарій. А: AVRELIVS CAE SAR AVG PII F. P: Провіденція стоїть вліво, тримає кулю і риг достатку. Вага 3,28 г, діаметр - 18 мм. С. Рудка Чемеровецький р-н Хмельницької області, 2009 р.

2. Римська імперія, Марк Аврелій (161-180), срібний денарій. Вага 2,5 г, діаметр 18 мм. С. Кам'янка Городоцький р-н Хмельницької області, 2015 р.

3. Римська імперія, Марк Аврелій (139-161), срібний денарій. Вага 3,22 г, діаметр - 18 мм. С. Пархомівка Іллінецький р-н Вінницької області, 1977 р.

4. Римська імперія, Марк Аврелій (161-180), срібний денарій. Вага 3,01 г, діаметр – 18 мм. С. Попівці Барський р-н Вінницької області, 2017 р.

5. Римська імперія, Марк Аврелій (161-180), денарій. Вага 2,92 г, діаметр 18 мм. С. Митки Барський р-н Вінницької області, 2013 р.

6. Римська імперія, Марк Аврелій (139-180), лемісний денарій. Вага 2,14 г, діаметр 18 мм. С. Кошаринці Барський р-н Вінницької області, 2019 р.

Таблиця 2. Кількісний склад Глинського скарбу 1982 –1985 рр.

№ п/п	Римський імператор чи імператриця	Дати правління	Кількість знахідок	Місце
1	Марк Траян	98–117	6	
2	Адріан	117–138	53	VI
3	Сабіна (дружина Андріана)	117–138	3	
4	Елій Вер	137	1	
5	Антонін Пій	138–161	252	II
6	Фаустина Старша (дружина Антонія Пія)	138–161	90	
7	Марк Аврелій (цезар)	139–180	258	I
8	Фаустина Молодша (дружина Марка Аврелія)	161–180	76	V
9	Елій Адріан	151–152	3	
10	Луцій Вер	161–169	77	IV
11	Елія Цезар	161–168	4	
12	Луцилла (дружина Луція Вера)	161–168	9	
13	Коммод	177–192	147	III
14	Кріспіна – дружина Коммода	180–196	5	
15	Клодій Альбін	193–195	1	
16	Юлія Домна (дружина Септимія Севера)	193	1	
	Септимій Север	193–211	1	
	Всього		959 +70 (знайдені пізніше)	1029

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ТИПІВ ІНТЕРВ'Ю

Грищук Альона Тарасівна

Студентка магістратури
НТУУ «КПІ» ім. І. Сікорського

Автор кодує свої думки, інтенції та, власне, інформацію у формі конкретної мови, а людина до якої спрямоване звернення декодує його, використовуючи той самий мовний код. Таким чином і здійснюється процес комунікації. В інтерв'ю відбувається той самий процес, оскільки в інтерв'ю прослідковується така сама комунікація, яка складається з питань, відповідей, обміну думками, інформацією та ін. [1].

У свою чергу, інтерв'ю можна класифікувати за багатьма критеріями, найважливішими з яких є [там само]:

1. Функції реалізації.
2. Цільове призначення.
3. Тип опитуваних суб'єктів.
4. Рівень формальності.
5. Техніка організації опитувань.

Розглядаючи класифікації інтерв'ю, автор виокремлює такі його основні види [там само]:

- особисте;
- телефонне;
- глибинне.

Найпопулярнішим визначається особисте інтерв'ю. По-перше, досить цінним є правильне встановлення психологічних стосунків із респондентом, на які впливає місце, час та інші обставини. Вони дозволяють одержати специфічну інформацію, яку ніхто б не розказував під час анкетування і навряд чи описував у письмовому вигляді. По-друге, у ході особистого інтерв'ю можна використовувати різноманітні плакати, зразки товарів і картинки, якщо це, наприклад, інтерв'ю, пов'язане з певною продукцією. По-третє, особисте інтерв'ю надає можливість поставити додаткові питання, записавши відповіді респондента у блокнот чи на диктофон.

У свою чергу, такий вид інтерв'ю можна поділити на підгрупи [2, с. 7, 8]:

1. Не стандартизоване, яке ще називають вільним, тобто існує загальний план інтерв'ю, а далі тема та питання визначаються у процесі спілкування.
2. Стандартизоване, звідси чітке слідування плану й питанням.

Звернемо увагу на телефонне інтерв'ю, тобто бесіду, проведену інтерв'юером з опитуваним через телефон. Такий вид інтерв'ю має певну специфіку. Для

опитування щодо продукції воно є достатньо зручним варіантом, оскільки спілкуватися можна у будь-якому місці. Проте, сьогодні люди віддають перевагу електронній формі опитування, яка вбачається набагато зручнішою, аніж телефонне інтерв'ю. Темп життя у сучасному світі дуже швидкий, люди постійно кудись поспішають і на такі тривалі розмови в них не має ні часу, ні бажання. Цей вид інтерв'ю не типовий і при спілкуванні із зірками, позаяк без зорового контакту навряд чи вони встановлять контакт з інтерв'юером, а тому можна очікувати, що надалі телефонне інтерв'ю не буде популярним.

Оцінюючи третій різновид інтерв'ю, слід зазначити, що він належить до групи якісних методів і використовується тоді, коли люди не мають бажання чи можливості відповідати на занадто особисті питання, оскільки, вони, наприклад, думають, що їхня правдива відповідь не буде збігатися із соціально-етичними нормами, прийнятими у суспільстві. У процесі такого спілкування інтерв'юер повинен, певною мірою, бути психологом для того, щоб чітко продумати розмову та варіанти її розвитку під час відповідей на деякі занадто особистісні питання. У респондента мають виникнути глибинні асоціації, які зазвичай є прихованими. Для цього необхідна консультація зі спеціалістом. Не менш важливим завданням інтерв'юера є викликати довіру в опитуваної людини, тоді їй легше буде піти на контакт [1].

Інтерв'юер зазвичай займає пасивну роль після попереднього встановлення контакту. Його завданням є заохочування опитуваного до відповіді, шляхом демонстрації співчуття. Бесіду записують на диктофон і доповнюють стислим звітом інтерв'юера. Таке глибинне інтерв'ю зазвичай триває приблизно годину.

Одним із варіантів глибинного інтерв'ю є нарративне, яке являє собою вільну розповідь про життя оповідача практично без втручання з боку інтерв'юера. Інтерв'юер виступає у ролі психолога: вислуховує, виражає вигуки розуміння та підтримує основну тему спілкування.

Без сумніву, інтерв'ю як об'єкт дослідження можна розглядати під різними кутами зору. Попри це, існують певні аспекти, в колі яких варто розглядати інтерв'ю.

Залежно від них, види інтерв'ю можуть бути класифікованими по-різному, де основними параметрами класифікації [3, с. 3, 4, 19, 20] є: ступінь стандартизації інтерв'ю, характер одержуваної інформації і ставлення опитаного до інтерв'ю.

Розглянемо перший аспект, а саме: стандартизація інтерв'ю. Мовознавці виділяють різні класифікації стандартизації інтерв'ю. Такий аспект інтерв'ю, за Д. Титаренко, може бути суворо стандартизованим, напівстандартизованим і не стандартизованим, іншими словами, вільним та змішаним [2, с.7, 8].

Суворо стандартизоване інтерв'ю характеризується підготовленими заздалегідь питаннями, яких інтерв'юер дотримується, не переходячи на іншу тему. Існує й варіант відправлення питань респонденту заздалегідь, для підготовки до інтерв'ю. Такий вид інтерв'ю часто застосовується у бесіді із визначними людьми, які приходять на інтерв'ю. Таким чином, вони коригують свої відповіді, залежно від поставлених питань. Відповіді на питання суворо фіксуються. Суворо стандартизоване інтерв'ю, на відміну від інших, забезпечує швидкість і чіткість відповідей.

Властивою ознакою напівстандартизованого інтерв'ю є заздалегідь укладений список питань. Хоча, на відміну від суворо стандартизованого, інтерв'юер може змінювати питання й міняти їх місцями, діючи по ситуації. Разом з тим доцільно підкреслити, що ще однією перевагою такого інтерв'ю є можливість поставити додаткові запитання, пристосовуватися до індивідуальності опитуваного, тобто заглиблюватися в область специфічних його інтересів.

Не стандартизоване або вільне інтерв'ю не передбачає ні заздалегідь підготовленого чіткого списку питань, від якого не можна відхилитися, ані суворого дотримання запланованої теми. Тут слід очікувати, по-перше, що визначається попередньо приблизна тематика, хоча в кінці вона може кардинально змінитися, по-друге, зазвичай воно триває декілька годин. При цьому інтерв'ю стає менш формальним, а, отже, і легшим для сприйняття.

Іншим видом інтерв'ю є змішаний, який поєднує у собі відразу декілька вищезгаданих його різновидів. Тут можна припустити, що така ситуація можлива внаслідок непередбачуваної ситуації, а саме: відсутність факту, що підтверджує гіпотезу журналіста чи, коли респондент висловить думку таким чином, що викличе інтерес поставити запитання, яке не відповідає темі. У такому випадку суворо стандартизоване може перейти в напівстандартизоване, або навіть і у вільне інтерв'ю.

За характером одержуваної інформації інтерв'ю слід розрізняти [1]:

1. Інтерв'ю для отримання суто фактичних відомостей.
2. Інтерв'ю, метою якого є з'ясування фактів і думок співрозмовника про іншу людину або проблему.
3. Інтерв'ю для отримання уявлення про особистість опитуваного.

За видом інтерв'ю, стосовно ставлення опитуваного до розмови, розрізняють такі види співрозмовників [4, с. 1, 2]:

- охочі до спілкування індивіди;
- байдужі до спілкування індивіди;
- опірні індивіди.

Урахування всіх вищеперерахованих чинників проведення інтерв'ю, допоможуть заздалегідь передбачити реакцію співрозмовника.

Узагальнена класифікація аспектів розгляду інтерв'ю представлена у Таблиці 1.

Помилково було б думати, що це єдина класифікація інтерв'ю, оскільки воно розглядається багатьма мовознавцями під різними кутами зору. Досить цікавою є класифікація С. В. Штирьової, яка класифікує інтерв'ю залежно від домінування або рівноправності однієї зі стратегій — інформування та вираження думки — авторка говорить про існування таких типів інтерв'ю [5, с. 105-133]:

1. *Інформаційне* інтерв'ю, у якому переважає стратегія інформування.
2. *Аналітичне*, де домінує стратегія вираження власної думки.
3. *Інформаційно-аналітичне*, у якому обидві стратегії приблизно врівноважені.

У свою чергу, О. О. Тертичний класифікує інтерв'ю таким чином [6]:

- питання-відповідь;
- аналітичне;
- бліц-опитування;
- інформаційне інтерв'ю;
- бесіда.

Підсумувавши все вище викладене, можемо констатувати, що інтерв'ю є видом спілкування, яке передбачає відповіді на поставлені інтерв'юером запитання. Через розмаїття аспектів розгляду інтерв'ю, їхньої загальної класифікації не створено. У тезах було розглянуто найосновніші та найобґрунтованіші класифікації. Після аналізу кожної вищезгаданої класифікації, було підтверджено значущість досліджень кожного науковця, результати і висновки яких є безперечно значним внеском у доробок знань про інтерв'ю.

Список літератури

1. Інтерв'ю та його види: особисте, телефонне, глибинне (Маркетингові дослідження). URL:https://pidruchniki.com/1292052260659/marketing/intervyu_yo_go_vidi_osobiste_telefonne_glibinne (дата звернення: 10.10.19).
2. Титаренко Д., Титаренко О. Дослідницьке інтерв'ю : методичні рекомендації з організації та проведення дослідження. К.: ТОВ «Праймдрук», 2012. 40 с.
3. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України: підручник. К.: Каравела, 2000. 248 с.
4. Іграк К. Ю., Коломієць І. В. Вплив екстралінгвістичних характеристик мовлення на процес двостороннього послідовного перекладу. Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. №26. 2018. 9с.
5. Штырева С. В. Прагмалингвистическая характеристика интервью : на материале французской прессы: дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2006. 163 с.
6. Тертычный А. А. Жанры периодической печати: учебное пособие. М.: Аспект Пресс, 2000. Глава 2. URL: <http://evartist.narod.ru/text2/03.htm>.

PHILOSOPHICAL ISSUES OF FORENSIC ACTIVITY

Demidova Evgenia,

Ph.D., Associate Professor

Yaroslav Mudryi National Law University,

For many centuries, the humanity has been concerned about learning the world, which remains relevant in the XXI century. At that, the essence of many phenomena, objects and processes of criminal and legal significance, as well as the tools allowing for cognitive activity in their study, are still insufficiently investigated. Still, now the philosophical and legal questions of forensic activity in criminal proceedings acquire new significance and require the attention of the legal researchers. This situation is primarily connected with the growing interest to ontological and epistemological aspects of activity of experts due to significantly increased importance of special knowledge in judicial process for ensuring the citizens' right to a fair trial. This is due to several factors. This way, it is quite obvious that the reforming of the legal systems of many countries as of crime combating at the end of the XX century and in the beginning of the XXI century cannot be implemented without a qualitatively new accumulation, renewal and deepening of special knowledge of experts to be used for investigation of crimes and making legal decisions. The right to a fair trial becomes not only one of the basic principles of European judicial institutions, in particular the European Court of Human Rights, but also of national ones.

Now, criminality is subject to reasonable modifications as a social phenomenon, its new variants appear, e.g. criminal electronic activity, new kinds of violence against humans, socially dangerous human mind manipulations to achieve criminal goals. This situation determines public and practical need for a new level of experts' knowledge and relates, primarily, to the special knowledge in forensic activities.

Let us consider the meaning of ontology and the ontological aspect of forensic activity. As it is known, humans always had to witness various facts of creation, modification and death of natural and social forms, the coming of any phenomena from nowhere and their vanishing into oblivion. These facts always made people concerned, and brought questions: what does being or not being mean; what are facts or fables, and what is the difference; what exists and what can exist; what is the essence of things and what are the conditions for their existence? The search for an answer to these and many other questions has formed a special line of philosophical thinking about being as a whole - ontology (Greek –ontos – “i.e. being; that which is”, -logia, i.e. “logical discourse”) - the logical discourse into being. Its main concepts are the categories of facts or fables, encompassing the space, nature, society, humans, culture [10, p.211].

At first glance, it may seem that ontological issues are very far from forensic expert activity, and from those that the forensic expert has to solve in his practical work during the forensic examination. However, they are not. Forensic expert activity contains an ontological aspect, since such activity can be carried out at high quality and efficiency level only with the ascertainment and clear understanding of what is (a) forensic expert activity; (b) what is a forensic examination and (c) how forensic expert activity is associated with forensic expertise. Answers to the questions posed are given by examining forensic expert activity as a real phenomenon and as a concept through which this phenomenon is perceived.

Forensic expert activity as a real phenomenon from an ontological point of view is a manifestation of the essence of such activity as a set of representative, typical properties of it, losing that the very phenomenon itself ceases to exist. This phenomenon is recognized with the help of the corresponding concept of 'forensic expert activity'.

It should be noted that forensic expertise should be studied, firstly, at the sectoral level - as a subject of the forensic industry, and secondly, at the level of practical activity study - as its subject, and forensic expertise is understood as a kind of practical activity.

It is clear that the semantic content of the concept of forensic expert activity should reflect the essence of such activity. It seems that the content of such a concept is multifaceted. So, depending on subjects of such activities, taking into account the above provision of the law on forensic examination, we can determine that forensic activity is the activity of specialized state institutions and forensic experts who are not the employees of those institutions. The signs of such activities, in the first place, include: (1) legislative and (2) subjective certainty and limitations; (3) specialization with authority to conduct forensic examination; (4) availability of the required competence level.

It is important that the essence of the forensic activity is manifested mainly in those tasks that are performed with the help of such activity in the society and in the state. According to its social and legal purpose, forensic activity consists in realization of certain functions within the legal system of Ukraine, including the law enforcement function. Its implementation in the framework of the procedural criminal law facilitates the identification of circumstances that are to be established in the investigation of a crime or during the judicial review of criminal proceedings, and helps to establish the truth in the case. It is in connection with the proof that the law enforcement component of forensic activity is manifested, if the latter is understood as the activity of an expert, as well as in the cases determined by the legislation as the activity of the corresponding state institution, during the forensic examination. In this sense, the activity of an expert, as well as of those institutions, is a part of the legal system of Ukraine and of its subsystem, called law enforcement subsystem.

In spite of the fact that forensic expert activity can be carried out by specialized state agencies, the main subject of such activity is a forensic expert. A forensic expert, as an experienced person with special knowledge, is not a subject of proof. Such a person performs an auxiliary procedural function, assisting the pre-trial investigation body, the prosecutor's office and the court in establishing circumstances that require

clarification. To perform this function, which contains a law enforcement component, the forensic expert is endowed with procedural rights and duties that form the basis of his procedural status.

Summing up the consideration of the philosophical aspect of forensic and expert activity as the law enforcement and cognitive activity, we can formulate the conclusions:

- forensic expert activity is a real phenomenon and the concept, through which such a phenomenon undergoes perception by man;

- from an ontological point of view, the essence of forensic activity is manifested in those properties that are characteristic exactly for this type of law enforcement and cognitive activity. Such essence is manifested mainly in those tasks that are performed because of the implementation of forensic and expert activity in society and in the state. Its defining properties are organically linked with the realization of the right to conduct forensic examination, to fulfil the duties on its conduct, and to bear responsibility incumbent on the forensic expert, as well as with the competence level of the forensic expert;

- in the case under consideration (in criminal proceedings), the forensic activity is a type of expert activity which represents the process of perception of the subject matter of forensic expertise and its result in the form of a relevant conclusion, regulated primarily by procedural criminal legislation;

- the law enforcement component of forensic activity is manifested in connection with the proof, if the forensic activity is understood as the activity of an expert, as well as in the cases determined by the legislation – as the activity of the corresponding state institution, during the forensic examination. In this sense, the activity of an expert, as well as of those institutions, constitutes a part of the legal system of Ukraine also in its subsystem, called law enforcement subsystem.

ASPECTS OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION IN NATIONAL LEGISLATION

Yehorova Valentyna

PhD, Associate Professor

National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

Kyiv, Ukraine

The European integration processes and Ukraine's membership in the European Union are the main tools for embodiment of the national interests, building the rule-of-law and democratic state, strengthening existing and introducing new mechanisms of functioning of civil society in Ukraine in accordance with the European model. Ukraine's accession to the EU is the key to further strengthening of domestic positions in the international stage.

Analysing the speed of the historical and political changes that have taken place in the last decades in the European community, it is worth noting the need to re-evaluate ideas and positions in the Ukrainian and European relations.

The task definition is to study the status, prospects and legal implications of Ukraine's membership in the European Union as a key to building civil society, as well as to overcome the problems encountered during the integration processes ².

One of the next steps aimed at bringing Ukraine closer to the European standards was signing of the political part of the Association Agreement with the European Union on March 21, 2014.

Establishment of a pan-European security structure using the UN, OSCE, NATO, EU mechanism has become a priority. Ukraine has chosen a course for European and Euro-Atlantic integration, which has become a decisive factor in bringing foreign policy into practice. The Ukrainian state aims to become the leading country in the world, the centre of integration of Eastern and Western Europe. A well-elaborated ethnopolitics of an independent Ukraine contributes to a certain degree to a dialogue at all levels, including the opportunity to defend the interests of Ukrainians and the Ukrainian diaspora abroad ³.

Thus, signing of the Association Agreement with the European Union made it incumbent on Ukraine to implement the European standards in ensuring the principle of respect for human rights and freedoms, as well as the right to a fair trial as guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Obviously, its implementation is not possible without effective application in the national law-making and enforcement activities of the ECHR, because it is known that "the rules of the Convention operate as interpreted by the European Court of Human Rights" ¹.

Choosing the European development vector for Ukraine means moving towards the European civilization model, which implies a complex democratic transition to a politically organized, responsible society of a new quality, which gradually increases the level of business activity and political participation of citizens, ensuring their rights

and freedoms, forming a new structure of social space. All these qualitative changes in the structure and content of the civil society inevitably determine changes in the form and content of the state, especially in the system of public administration, which implies, first of all, a radical change in the format of communication between the state and its citizens. And the basis for such a new 'format' should be the formation of an effective and efficient system of public administration, adequate to Ukrainian realities and global trends. In the Western state governing, philosophical and historical tradition, the problems of understanding and conceptualization of the issues of public administration, in spite of the relatively comprehensive development of these issues, the systemic features of modernization of the public administration system, depending on the national specificity of social transformations, had not been paid sufficient attention. That is why these issues in the science of public administration require further comprehensive study.

The European Union, by its own example, demonstrates the importance of the civil society interaction with the authorities. A full-fledged civil society is possible due to development of the rule of law. Ukraine's accession to the EU will allow the Ukrainian society to move on to the next step towards promotion of the European values of functioning of civil society, namely: development and implementation of the rule of law is possible due to restructuring of the legislation, which must be mandatory for all; protection of the violated human and citizen's rights and freedoms; overcoming corruption processes in accordance with the internationally recognized regulations. The EU proposes in its foreign policy promotion of the relevant values in the field of strengthening the civil society, which is one of the important tasks on the way to its membership⁴.

The European choice of Ukraine opens up new prospects for cooperation with the developed countries of the continent, provides opportunities for economic development, strengthening Ukraine's position in the world system of international relations.

References

1. Principles of criminal proceedings in the light of the case law of the European Court of Human Rights (Tekst) : monografiya / O. P. Kuchunskaya, T. I. Fylyeva, P. V. Barannik. - Nigun : AspektPoligraf, 2013. - 224 p.

Retrieved from <http://korolenko.kharkov.com/cgibin/wcatalog/irbis>

2. Website of the European Court of Human Rights Retrieved from: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>

3. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part: Retrieved from: http://www.kmu.gov.ua/docs/Agreement/AA_Body_text.pdf

4. Bases of cooperation of Ukraine with the European Court of Justice (official information of the Representation of Ukraine in the European Court of Justice) Retrieved from <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/556.htm>.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА ТКАНИН: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ

Андрійчук Богдан Ігорович,

студент юридичного факультету
Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Актуальною проблемою як національного права, так і міжнародного є питання захисту прав людини у зв'язку з науково-технічним прогресом у галузі біології та медицини, а саме права людини в сфері трансплантації органів та тканин, якими наділена людина як пацієнт. В окремих випадках застосування досягнень у галузі трансплантації можуть нести загрозу життю та гідності людини. Так, безпосереднім об'єктом незаконної трансплантації, є суспільні відносини, які забезпечують життя, здоров'я донора і реципієнта, а також тілесну недоторканність особи у сфері трансплантації органів, тканин та клітин людини. Відповідно до Кримінального кодексу України предметом злочину, пов'язаного з незаконною трансплантацією є анатомічні матеріали людини. Потерпілим від цього злочину може бути як донор, так і реципієнт [1].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі Конвенція 1950 р.) вважається універсальним міжнародним договором із захисту прав людини навіть у деяких аспектах галузі трансплантації, за рахунок «інтегрованого підходу» тлумачення прав Конвенції 1950 р. Європейським судом з прав людини (далі ЄСПЛ) [2,3,4]. Однак, для регулювання більш спеціалізованих питань у 1997 році було створено перший міжнародним документ, який поєднав права людини і біомедицину, а саме Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини. Варто зазначити, що після створення вищенаведеного спеціалізованого документу також відомого як Конвенція Ов'єдо за місцем її підписання (м. Ов'єдо, князівство Астурія, Іспанія), нею та її додатковими протоколами було доповнено повноваження ЄСПЛ. Так, ЄСПЛ, став вправі тлумачити положення Конвенції Ов'єдо, продовжуючи захищати права людини при трансплантації шляхом поширення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на відносини, що виникають при трансплантації [5].

В нинішній час захист прав людини при трансплантації в Україні відбувається шляхом закріплення прав людини в Основному законі України, однак права в Конституції не мають галузевого направлення [6]. Попри вдосконалення чинного законодавства, а саме прийняття та вступ в силу нового Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», гарантований державою обсяг прав людини як пацієнта при трансплантації не повноцінно відображає нові етичні та юридичні принципи, встановлені на міжнародному рівні, зокрема Конвенцією Ов'єдо [7].

Так, однією з прогалин в захисті прав людини при трансплантації органів та тканин на законодавчому рівні є не віднесення Конвенції про права людини та біомедицину до частини національного законодавства. Незважаючи на той факт, що Конвенція Ов'єдо була підписана Українською стороною у 2002 році, з того часу Україна не ратифікувала її [4,5]. Необхідно зазначити, що при подальшому долученні Україною до міжнародних норм Конвенції Ов'єдо та гарантуванні державою захисту прав у сфері біомедицини та трансплантації зокрема, відпаде потреба у створенні додаткових норм, які б передбачали окремий механізм захисту прав при трансплантації на національному рівні, та потенційному накопиченню зайвих допоміжних нормативно-правових актів.

Відповідно до статті 29 Конвенції Ов'єдо ЄСПЛ може виносити висновки з правових питань, що пов'язані з тлумаченням її положень, які носять рекомендаційний характер [5]. Тобто важливим моментом є те, що ЄСПЛ може, не посилаючись безпосередньо на якусь конкретну справу, що знаходиться в судочинстві, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції Ов'єдо, на прохання: уряду однієї із сторін Конвенції Ов'єдо, проінформувавши про це інші сторони; Керівного комітету з біоетики [7].

Таким чином, станом на сьогодні вирішення питань захисту прав людини як пацієнта при трансплантації органів та тканин обмежено рамками національного законодавства. Щоб уникнути розбіжності у правовому регулюванні захисту прав людини в сфері трансплантації органів та тканин, необхідним є імплементація Україною норм міжнародного законодавства, шляхом ратифікації Конвенції Ов'єдо. Це дозволить у повній мірі скористатися захистом від ЄСПЛ, в рамках положень не тільки Конвенції 1950 року, але й Конвенції Ов'єдо.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Козлова А.А. Обзор практики Европейского суда по правам человека в области трансплантологии и донорства. Вестник экономической безопасности. № 3 / 2017. С. 36–39.
4. Хендель Н.В. Захист біомедичних прав людини в практиці Європейського суду з прав людини. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матер. 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 вересня 2013 р.) / за ред. д.ю.н., проф. академіка С.В. Ківалова ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 414–421.
5. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Міжнародний документ від 04.04.1997 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334

6. Конституція України // Відомості. Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

7. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України // Відомості. Верховної Ради України (ВВР). – 2018. – № 28. – С. 232. Р

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВРУЧЕННЯ ПИСЬМОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Атаманов Олександр Михайлович

Аспірант кафедри досудового розслідування
навчально-наукового інституту №1
Національної академії внутрішніх справ

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права посилюється роль міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, яке позитивно впливає на розвиток і взаємодію держав у боротьбі зі злочинністю. Разом з тим є і негативні аспекти, що проявляються у поширенні злочинності у тих сферах, де раніше це не спостерігалось. Зокрема, відбувається збільшення економічної злочинності, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, шахрайство з фінансовими ресурсами. Якщо злочини вчиняють громадяни країни за її межами або іноземні громадяни та особи без громадянства здійснюють злочинні діяння на території держави перебування, то це викликає необхідність у взаємодії з правоохоронними органами іноземних держав [1 с. 681].

Питанню міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні присвячені наукові роботи Ю. П. Аленіна, А. Г. Веніамінова, О. Г. Виноградової, В. М. Волженкіної, Т. С. Гавриш, В. П. Зиміна, І. М. Зубова, В. В. Зуєва, І. В. Лукашука, М. І. Пашковського, В. В. Сердюка, М. І. Смирнова, Ю. Б. Стринатко, О.М. Толочка та ін.

Одним з аспектів міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні є міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій, до яких відноситься вручення особі повідомлення про підозру, що і є предметом даного дослідження.

При дослідженні теоретичних та практичних аспектів процесуального порядку вручення письмового повідомлення про підозру особі, яка перебуває за межами України, необхідно звернути увагу на наступне.

Відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення - у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень [2].

Поняття повідомлення у кримінальному провадженні визначено в ст. 111 КПК України, відповідно до частини першої якої, повідомлення у кримінальному провадженні є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію [2].

Таким чином, вручення повідомлення про підозру може розглядатися як процесуальна дія, за допомогою якої особу повідомляють про прийняте щодо неї

процесуальне рішення – письмове повідомлення про підозру. При цьому специфікою такої процесуальної дії, як вручення повідомлень, зокрема й повідомлення про підозру, є відсутність необхідності додаткової фіксації її результатів у протоколі, адже факт отримання повідомлення підтверджується особистим підписом особи безпосередньо в такому повідомленні. Проте вказане не виключає можливості фіксації вручення письмового повідомлення про підозру за допомогою технічних засобів відповідно до ст. 107 КПК України [3 с. 61-62].

Повідомлення у кримінальному провадженні здійснюється у випадках, передбачених цим Кодексом, у порядку, передбаченому главою 11 цього Кодексу, за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи (ч. 3 ст. 111 КПК України). Главою 11 (ст. 133-143 КПК України) визначений порядок виклику слідчим, прокурором, судового виклику і приводу [2].

Згідно зі ст. 133 КПК України слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених цим Кодексом випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою [2].

Статтею 135 КПК України визначений наступний порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні. Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою (ч. 1 ст. 135 КПК України). При цьому, повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого - за допомогою дипломатичного (консульського) представництва (ч. 7 ст. 135 КПК України) [2].

Розділ IX (Глави 42-46 КПК України) визначає порядок міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. При цьому, Глава 42 окреслює загальні засади міжнародного співробітництва, а у Главі 43 визначається саме порядок міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, до яких відноситься вручення особі повідомлення про підозру.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 541 КПК України міжнародна правова допомога - проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою [2].

Згідно зі ст. 542 КПК України міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне

правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у цьому Кодексі, форми співробітництва під час кримінального провадження [2].

Відповідно до ст. 543 КПК України, яка визначає законодавство, що регулює міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, порядок направлення запиту до іншої держави, порядок розгляду уповноваженим (центральним) органом України запиту іншої держави або міжнародної судової установи про таку допомогу і порядок виконання такого запиту визначаються цим Кодексом і чинними міжнародними договорами України [2].

На офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України наведений перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги та правового співробітництва у цивільних та кримінальних справах (по країнах) [4].

Однак, співпраця між країнами не завжди визначається у підписаних договорах, але й може спиратися на засаду взаємності, що є однією із засад міжнародного права, якою керується міжнародна спільнота за відсутності міжнародних угод [5 с. 21].

Вказаний принцип взаємності закріплений у ст. 544 КПК України, яка визначає порядок надання та отримання міжнародної правової допомоги чи іншого міжнародного співробітництва без договору, відповідно до якої, за відсутності міжнародного договору України міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на засадах взаємності [2].

Економічна енциклопедія визначає принцип взаємності – як принцип міжнародного права, згідно з яким держава, що дотримується цього принципу, надає на своїй території аналогічні права і бере на себе аналогічні зобов'язання [6].

Статтею 545 КПК України закріплено, що під час досудового розслідування з запитами про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні звертається Генеральна прокуратура України та Національне антикорупційне бюро України (по кримінальних провадженнях, віднесених до його підслідності), а під час судового провадження – Міністерство юстиції України [2].

Порядок надсилання запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу, його зміст та форма визначені в ст. 551, 552 КПК України та відповідними (в залежності від країни) міжнародними договорами України.

Основними багатосторонніми міжнародними договорами у сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження є, зокрема:

а) Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року [7], яку ратифіковано із заявами і застереженнями Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції» від 16 січня 1998 року №44/98-ВР;

б) Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року [8], яку ратифіковано із

застереженнями Законом України «Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах» від 10 листопада 1994 року №240/94-ВР.

Відповідно до листа Міністерства юстиції України від 21 січня 2006 року №26-53/7 для України діє саме Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року та Протокол до неї від 28 березня 1997 року [9].

Статтями 1 та 7 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року та Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції від 08 листопада 2001 року передбачено, що Сторони зобов'язуються надавати без зволікання одна одній відповідно до положень цієї Конвенції якнайширшу взаємну допомогу в провадженні стосовно правопорушень, покарання яких на момент прохання про надання допомоги підпадає під юрисдикцію судових органів запитуючої Сторони, зокрема, запитувана Сторона здійснює вручення письмових документів і письмових доручень суду, які їй для цього надсилаються запитуючою Стороною [7].

Відповідно до положень ст. 6, 7, 8, 10, 11 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року та Протоколу до Конвенції від 28 березня 1997 року Договірні Сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитуваної Договірної Сторони, у тому числі складання та пересилки документів, передбачених законодавством запитуваної Договірної Сторони, а також шляхом вручення документів [8].

При відсутності міжнародного договору України, слідчий, прокурор зобов'язаний звернутися до компетентних органів іншої країни з запитом про міжнародну правову допомогу на засадах взаємності.

Аналізуючи наведені норми чинного законодавства України приходимо до висновку, що при встановленні стороною обвинувачення відомостей про місцезнаходження особи, місце проживання та/або перебування якої знаходиться за межами України, слідчий, прокурор зобов'язаний звернутися до компетентних органів іншої країни, через уповноважені (центральні) органи України, передбачені ч. 1 ст. 545 КПК України, з запитом про міжнародну правову допомогу, в порядку ст. 551, 552 КПК України, з метою виконання окремих процесуальних дій, а саме вручення особі письмового повідомлення про підозру.

Наведена правова позиція підтверджується й судовою практикою. З останніх судових рішень, в яких застосовано на практиці вказані правові висновки, можливо відмітити ухвалу слідчої судді Вищого антикорупційного суду від 29 липня 2020 року по справі №991/5574/20 (провадження №1-кц/991/5734/20). Даним судовим рішенням встановлено, що оскільки стороною обвинувачення не було доведено відповідними доказами факт належного повідомлення про підозру, через направлення повідомлення про підозру поза встановленою процедурою, слідча суддя дійшла до висновку, що особі не було належно повідомлено про підозру [10].

Висновки, наведені слідчою суддею в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 29 липня 2020 року по справі №991/5574/20 (провадження №1-кц/991/5734/20

були підтримані ухвалою Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 15 вересня 2020 року по справі №991/5574/20 (провадження №11-сс/991/663/20) [11].

З урахуванням зазначеного, приходимо до висновку, що в разі встановлення стороною обвинувачення відомостей про місцезнаходження особи, місце проживання якої знаходиться за межами України, повідомлення про підозру особі повинно вручатися в порядку міжнародного співробітництва, згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого - на засадах взаємності.

Причому, при виконанні запиту про міжнародну правову допомогу про вручення особі письмового повідомлення про підозру, належним підтвердженням отримання особою письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом іншим шляхом може вважатися лише розпис особи про отримання письмового повідомлення про підозру, відеозапис вручення особі письмового повідомлення про підозру чи будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі письмового повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом. При відсутності належного підтвердження отримання особою письмового повідомлення про підозру така особа не є підозрюваним.

Список літератури

1. Касьяненко Д. І., Герасимова Г. В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні. *«Молодий вчений»* квітень, 2018. № 4 (56). С. 681-684. URL: file:///C:/Users/anon/Downloads/molv_2018_4(2)_78.pdf.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Гладун О. З., Зелінський О. В. Повідомлення про підозру: кримінальна процесуальна дихотомія. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2(54). С. 58-72. URL: http://www.visnyknapu.gov.ua/files/issues-2018/Visnyk-NAPU_2_2018.pdf.
4. Перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги та правового співробітництва у цивільних та кримінальних справах (по країнах): Інформація на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/perelik-dvostoronnih-ta-bagatostoronnih-mijnarodnih-dogovoriv-u-sferi-pravovoi-dopomogi-ta-pravovogo-spivrobotnitstva-u-tsvivilnih-ta-kriminalnih-spravah-po-krainah>.
5. Антонюк А. Б. Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.09 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь. 2016. 220 с.
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
7. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах: міжнар. док. від 20 квіт. 1959 р. 995_036. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text.

8. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: міжнар. док. від 22 січ. 1993 р. 997_009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text.

9. Щодо застосування конвенцій про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах: Лист Міністерства юстиції України від 21 січ. 2006 р. №26-53/7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v53_7323-06#Text.

10. Ухвала слідчої судді Вищого антикорупційного суду від 29 лип. 2020 р. (справа №991/5574/20, провадження №1-кц/991/5734/20). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90683483>.

11. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 15 верес. 2020 р. (справа №991/5574/20, провадження №11-сс/991/663/20). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91645354>.

«ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ»

Войненко Андрій Вячеславович,
студент
Київський Університет імені Бориса Грінченка

Соціальний захист населення стає актуальнішим саме тоді, коли суспільство, країна переживають важкі періоди, коли різко загострюються соціальні проблеми. Причому їх рішення залежить, перш за все, від можливостей матеріальної (фінансової) бази соціальної роботи, а також від суті і змісту державної соціальної політики.[1] Система соціального захисту є сферою життєво важливих інтересів населення, якісні і кількісні характеристики якої свідчать про рівень соціального, економічного, правового і культурного розвитку держави і суспільства.

Наукове дослідження концепції публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення дозволяє зрозуміти механізм і особливості регулювання суспільних відносин. Тому, у першу чергу, доцільно розглянути поняття «публічного адміністрування», яке нерозривно пов'язане також з поняттям «публічного управління». Такий погляд є більш широким за своїм охопленням і саме на його основі побудоване публічне адміністрування у сфері соціального захисту.

Дослідженню самого поняття «публічне управління» та «публічне адміністрування» приділяли увагу такі вчені-юристи: В. Авер'янов, Т. Білозерська, В. Борденюк, Н. Гнидюк, І. Козара, І. Коліушко, В. Малиновський, В. Тимощук та інші. Питання розвитку соціальної сфери були предметом досліджень: О. Білоусова, А. Гриценка, В. Лагутіна, С. Мочерного, Ю. Пахомова, В. Куценка та інших. Але, на жаль, у сучасній науці не сформовано єдиного підходу у вивченні даної тематики. Таким чином, актуальною є необхідність наукових досліджень поняття «публічного адміністрування», його сутності та особливостей виявлення цієї сутності у сфері соціального захисту населення України.

Публічне адміністрування – це регульована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів державного управління, спрямованих на реалізацію законів та інших нормативно-правових актів з управлінських рішень, встановленому законодавством про адміністративні послуги.

Державний орган надає можливість керівництву відповідно до закону і їх власним повноваженнями приймати будь-які управлінські рішення. При здійсненні цих повноважень, органи виконавчої влади повинні видавати нормативні акти (наприклад, акти уряду або акти органів виконавчої влади та місцевого самоврядування).

Таким чином, на мою думку, публічне адміністрування, це злагоджена законна діяльність публічних органів управління трьох сфер влади – законодавчої, виконавчої та судової, що з усією ієрархією публічно-адміністративних інститутів спрямована на досягнення ефективного функціонування соціуму задля зміцнення економічної, політичної та соціальної сфери, а також, урахування інтересів усіх соціальних груп і прошарків населення та зміцнення на цій основі соціальної злагоди та єдності народу.

Суб'єктом публічного адміністрування є система, представлена синтезом державних та недержавних суб'єктів публічної влади, основні структурні елементи якого, по-перше, це органи виконавчої влади та, по-друге, це виконавчі органи місцевого самоврядування. Реалізується мета публічного адміністрування в його функціях та механізмі. Деякі науковці ототожнюють дані поняття, що, на нашу думку не правильно, хоча й не викликає сумніву що зміст управління розкривається через характер і зміст функцій у процесі управлінської діяльності. Так, М.П. Мальська виділяє такі функції публічного адміністрування[2]:

- 1) керівництво в цілому;
- 2) контроль в економічній сфері (забезпечення матеріальних і духовних потреб всіх членів суспільства);
- 3) управління в галузі соціальних відносин (праця, охорона здоров'я, освіта, наука, культура, національні і релігійні відносини, соціальне і пенсійне забезпечення);
- 4) управління у сфері зовнішньої та внутрішньої політики;
- 5) управління у сфері культури (свобода слова, наукова, мистецька та викладацької діяльності, охорона історії й культури);
- 6) управління в особистому житті.

Зокрема, В.Д. Бакуменко вважає, що складний механізм публічного адміністрування включає в себе економічний, організаційний, юридичний, політичний, мотиваційний аспект.[3]

Незважаючи на те, що соціальний захист у тій чи іншій формі завжди був притаманний суспільству, в Україні поняття “соціальний захист” почало широко вживатися тільки на етапі переходу до ринку і як його атрибут. Формування сучасних світових систем соціального захисту пов'язано зі суспільним усвідомленням необхідності створення соціальних амортизаторів ринкових ризиків.

Наявні визначення соціального захисту відрізняються за змістом і широтою. Найчастіше, визначаючи соціальний захист, беруть за основу терміни “міра”, “дія”, “захід”, зокрема їх комплекси, системи. Багато вчених описують соціальний захист через соціальні, економічні, правові та інші гарантії. Інші використовують об'єднання декількох основних термінів: система пріоритетів і механізмів; система заходів й установ; гарантії, засоби й заходи; система соціальних відносин, охоронних заходів і правових гарантій; гарантії, заходи та установи; гарантії та інститути тощо.

За ефективної системи соціального захисту населення керівництво країни точно оцінює економічне становище і потреби своїх громадян і розподіляє наявні бюджетні кошти та інші ресурси, щоб задовольнити ці потреби у найкращий спосіб.

У ст. 46 Конституції України закріплене право громадян на соціальний захист, що передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також через старість та в інших випадках, передбачених законом. Це право, як зазначається в частині 2 цієї статті, гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. За цього пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Щоб забезпечити такий захист, держава, в особі органів влади, насамперед повинна здійснювати ефективне управління у всіх сферах суспільного життя, зокрема забезпечити належне формування та реалізацію державної соціальної політики. Класифікуючи її за видами, ми виділяли як окремий напрям державної соціальної політики державну політику у сфері соціального захисту населення[4].

Зауважу, що “своєрідною формою державної політики і як засіб її практичного втілення в життя виступає державне управління”[5]. Як стверджує В. Бакуменко, державне управління – діяльність держави (органів державної влади), спрямована на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами[6].

Необхідно вказати і на специфіку державного управління як виду управління. Вона полягає у тому, що таке управління у своєму здійсненні опирається на владу – організовану силу суспільства, здатну до примусу; поширює свій вплив на все суспільство, піддаючи управлінській дії його найважливіші явища, процеси та взаємозв'язки, діє системно, поєднуючи функціонування таких структур, як державний апарат управління і публічні прояви суспільства[7].

Основними характеристиками державного управління зазвичай є такі[8]:

– державне управління завжди є певною організуючою діяльністю, в результаті якої виникають конкретні, управлінські за своїм змістом, відносини;

– необхідною умовою виникнення державного управління відносин є наявність суб'єкта та об'єкта управління з боку держави;

– відносини між суб'єктом та об'єктами державного управління належать до типу державно-владних, причому державно-владними повноваженнями наділена

завжди одна сторона – суб'єкт управління, а на об'єкти управління покладається виконання наказів, розпоряджень та інших нормативних документів, що надходять від суб'єкта;

– організуюча діяльність державно-владного типу ґрунтується на чинному законодавстві, а отже, у цьому сенсі є підзаконною, оскільки її основний зміст полягає у виконанні та розпорядництві щодо вимог законів;

– усі цілі діяльності органів державної влади встановлюються для них або законодавчо, або тими ж органами державної влади, що належать вищому адміністративному рівневі. Водночас не варто забувати, що всі органи державної влади мають певну кількість ступенів свободи у виборі шляхів і методів досягнення мети;

– важливою характеристикою державного управління є законодавчо закріплена можливість забезпечити підпорядкування та підлеглість через застосування примусу, дозволеного державою;

– державному управлінню притаманна організаційна єдність та наявність так званої “вертикалі влади” за одночасного охоплення великої кількості різноманітних проблем;

– зазвичай, результати діяльності будь-якого органу державної влади не можуть бути верифіковані, а отже, не існує можливості однозначно визначити продуктивність та ефективність його роботи. Водночас існує багато часткових винятків із цього правила, які потребують ретельнішого аналізу та врахування в оцінці роботи органів державної влади з метою організації відповідальнішої системи державного управління;

– за наявності демократичного політичного режиму процеси державного управління вимагають прозорості та певної відкритості при ухваленні рішень і припускають істотне втручання й увагу з боку інститутів громадянського суспільства.

Отже, державне управління соціальним захистом населення є виконавчо-розпорядчою діяльністю з реалізації цілей одночасно загальнодержавної та регіональної соціальної політики, заснованої на законодавчо встановлених імперативах, що визначають реальний рівень життя, соціального благополуччя, зайнятості населення, його соціальної підтримки.

Список літератури

1. Оболенський О. Ю. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Публічне управління» : наукова розробка / О. Ю. Оболенський, С. О. Борисевич, С. М. Коник. – К. : НАДУ, 2011. – 56 с.

2. Мальська М. П. Основи європейської інтеграції : підручник / М. П. Мальська. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 320 с
3. Бакуменко В. Д. Державно-управлінські рішення : навчальний посібник / В. Д. Бакуменко. – К. : ВПЦ АМУ, 2011. – 444 с.
4. Загорський В. Концептуальні засади державної соціальної політики / В. Загорський, Г. Лопушняк // Ефективність державного управління [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 21 / за заг. ред. член-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. — С. 17.
5. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні [Текст] : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. — К. : Вид-во УАДУ, 2000. — С. 30.
6. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Троцинського, Ю. П. Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — С. 150.
7. Державне управління [Текст] / [Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю. та ін]. — К. : Знання-Пресс, 2003. — 343 с.
8. Гладун З. С. Принципи державного управління / З. С. Гладун // Юридичний вісник [Текст]. — 1997. — № 4. — С. 95 — 98; Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. — Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2002. — 352 с.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СПРОЩЕННЯ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ МИТНИХ ПРОЦЕДУР

Денисенко Сергій

кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри міжнародного, європейського права та цивільно-правових дисциплін Сумського державного університету (Суми, Україна)

В системі принципів міжнародного митного права, існують стандарти, які починають діяти між державами, коли останні взяли на себе зобов'язання їх дотримуватися. Усе зазначене дозволяє зробити висновок про переважаючу необхідність договірної складової у системі джерел міжнародного митного права.

Зазначимо, що серед принципів міжнародного митного права більшість тим чи іншим чином безпосередньо або опосередковано стосується сфери спрощення митних процедур. Серед основних міжнародних угод, що регламентують стандарти спрощення та гармонізації митних процедур у сфері міжнародної торгівлі є Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур 1973 р. в редакції Протоколу 1999 р. (далі-оновлена Кіотська конвенція) [1]. Дана конвенція спрямована на спрощення та гармонізацію митних процедур і зменшення кількості необхідних для митного оформлення документів. Це має на меті сприяти веденню міжнародної торгівлі та гармонізувати митні формальності, що застосовуються в національних митних нормах. Оновлена Кіотська конвенція містить у собі як обов'язкові для держав, що приєдналися, норми, так і норми, які надають право вибору правової поведінки, чи відносять прийняття відповідного правового рішення до компетенції національного митного органу. В цьому і виявляється поєднання імперативності та диспозитивності норм цієї конвенції. Отже, можна зазначити, що на сучасному етапі оновлена Кіотська конвенція є важливим міжнародно-правовим інструментом щодо спрощення та гармонізації національних митних процедур у міжнародній торгівлі, який містить у собі як зобов'язувальні норми, так і норми, від яких можна відступити чи обрати альтернативний спосіб застосування митної процедури.

До основних міжнародних стандартів оновленої Кіотської конвенції у сфері спрощення та гармонізації митних процедур відносять :

1) упровадження міжнародних стандартів у галузі митної справи – передбачає впровадження у національне митне законодавство держав-учасниць оновленої Кіотської конвенції стандартних правил у галузі митної справи для забезпечення високого ступеня спрощення та гармонізації національних митних процедур. «Кожна з Договірних сторін приймає на себе зобов'язання сприяти спрощенню та гармонізації митних процедур та з цією метою дотримуватися, відповідно до положень цієї Конвенції, Стандартних правил, Стандартних

правил із перехідним терміном та Рекомендованих правил, що містяться у додатках до цієї Конвенції» [1, гл. 2 ст. 2];

2) застосування сучасних методів роботи, таких як системи аналізу ризиків й методів контролю, які базуються на аудитах, а також максимальне практичне використання інформаційних технологій. Цей стандарт відображається у стандартному правилі 6.3 розділу 6 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції, де зазначено, що при застосуванні митного контролю використовується система управління ризиками, у зв'язку з цим національна система митних процедур повинна будуватися на основі оцінки ризику та вибірковості митного контролю.

Потрібно зазначити, що обсяги міжнародної торгівлі у світі постійно зростають, і оптимізація часу та витрат на проведення митних процедур сприятиме зовнішній торгівлі кожної держави. Одним із засобів такої оптимізації є Система управління ризиками (далі – СУР) – це метод прискорення переміщення товару через кордон, що ґрунтується на вибірковому контролі. Він використовується в багатьох країнах світу. Одна з основних цілей СУР – своєчасне виявлення, прогнозування, запобігання порушенням та конфіскація нелегального товару [2] детально див. 1, с. 134–158; 328, с. 348].

СУР повинна стати однією з основних складових у роботі митних органів будь-якої держави, що приєдналася до оновленої Кіотської конвенції, у зв'язку з цим відбуваються: скорочення тривалості проведення митних процедур, прозорість (транспарентність) та передбачуваність роботи митних органів для учасників зовнішньої торгівлі, і партнерський підхід у їх відносинах;

3) *передбачуване, послідовне та прозоре застосування митних правил і процедур* [1, преамбула; 13, ст. X]. Це сприяє своєчасному отриманню зацікавленими особами повної, достовірної та чіткої інформації про правила здійснення митних процедур. У той самий час недотримання транспарентності може призвести (і фактично призводить) до несвоєчасного виконання своїх зобов'язань сторонами зовнішньоторговельних угод. Крім того, відсутність прозорості в частині митного оформлення може бути використана для дискримінації окремих груп експортерів/імпортерів як інструмент обмеження конкуренції [3] с. 104]. Ось чому така значна увага приділяється саме принципу прозорості/транспарентності в документах СОТ і ВМО.

Передбачуване, послідовне та прозоре застосування митних правил і процедур може бути реалізоване за допомогою використання національними митними органами сучасних методів здійснення митних процедур, які б із часом спрощувалися і переходили саме до:

- вибіркового митного контролю, що ґрунтується на СУР та пост-аудиті, що передбачено стандартним правилом 6.6 розділу 6 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції [1, с. 69; 330];

- надання інформації про національне митне законодавство будь-якій зацікавленій особі;

- електронного декларування (електронної форми декларування), закріпленого стандартним правилом із перехідним терміном 3.21 розділу 3 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції, що спрямоване на

прискорення процесу реалізації митних процедур, підвищення достовірності відомостей, заявлених у декларації на товари, виключення особистого контакту декларанта й інспектора митної служби, застосування безпаперової та ІТ-технологій [55, [4] с. 120] та ін.;

4) *реалізація програм, спрямованих на постійне удосконалення та підвищення ефективності митних правил і процедур*, передбачає постійне розроблення державами ефективних програм з удосконалення та підвищення ефективності національних митних процедур, що ґрунтуються на міжнародних стандартах оновленої Кіотської конвенції [1, преамбула, п. 5];

5) *вдосконалення митного законодавства та митних технологій* повинне сприяти уніфікації митного законодавства держав, які беруть участь у міжнародному торговельному обігу, а також створенню ефективніших митних технологій, які б у подальшому сприяли спрощеному проведенню митних процедур. Так, у стандартному правилі 7.21 розділу 7 Загального додатка Кіотської конвенції зазначено, що для забезпечення митних операцій митна служба застосовує інформаційні технології у разі, якщо вони є економічно вигідними та ефективними для митних служб і торгівлі. Наприклад, в Японії застосовується автоматизована комп'ютерна система (NACCS), яка пов'язує митні служби та учасників ЗЕД. Також необхідно зазначити, що Автоматизована комерційна система США (АКС) є прототипом японської [5] с. 80].

З огляду на вищевикладене необхідно зазначити, що стандарти, які безпосередньо стосуються спрощення та гармонізації митних процедур у сфері міжнародної торгівлі, повинні активніше та ефективніше враховуватися і відбиватися в національних нормативно-правових актах країн-учасниць оновленої Кіотської конвенції [6] .

Отже, особливе місце в системі принципів міжнародного митного права займає саме міжнародний митний стандарт. *Міжнародний митний стандарт* – група договірних принципів, які починають діяти між державами, коли ті взяли на себе зобов'язання їх дотримуватися. Це дає підстави вважати, що серед принципів міжнародного митного права більшість становлять саме стандарти спрощення та гармонізації митних процедур у сфері міжнародної торгівлі.

Список літератури

1. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) від 18.05.1973 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_643.

2. Система управління ризиками в деятельности таможи / Сайт: Таможенный портал «Алеут-брокер» / URL: <http://aleut-broker.su/novosty/sistema-upravlenija-riskami-v-deyatelnosti-tamozhni>.

3. Основы торговой политики и правила ВТО / А. В. Данильцев, Е. В. Данилова, А. В. Захарова и др. – М. : Международные отношения, 2005. – 448 с.

4. Luc De Wulf. Customs Modernization Handbook / De Wulf Luc, Sokol Jose B. – N.-Y. : World Bank Publications, 2005. – 352 p.

5. Переверзева Г. Г. Удосконалення митно-тарифного регулювання в Україні шляхом впровадження системи «Електронна митниця» / Г. Г. Переверзева // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – Вип. 4 (75). – С. 79–82.
6. Денисенко С.І. Міжнародно-правові стандарти спрощення та гармонізації митних процедур у сфері міжнародної торгівлі : монографія /С. І. Денисенко. – Суми : видавництво «Ярославна», 2019. – 300с.

ПОНЯТТЯ СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ

Діренко Мирослава Сергіївна

студентка

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Актуальність проведеного дослідження. Для створення товариств з обмеженою відповідальністю, як і для інших господарських товариств, необхідними є власні фінансові ресурси. Тому статутний капітал є необхідною умовою для функціонування товариства з обмеженою відповідальністю.

Не зважаючи на важливість статутного капіталу для товариства з обмеженою відповідальністю, на сьогодні питання щодо поняття статутного капіталу однозначно не врегульоване в науковій доктрині та законодавстві. Крім того, в законодавстві не визначено поняття статутного капіталу саме товариства з обмеженою відповідальністю.

Однак, правильне визначення поняття статутного капіталу ТОВ є необхідно передумовою для правильного формування статутного капіталу і визначення його правової природи. Адже статутний капітал забезпечує учасникам право на участь в розподілі частини майбутнього прибутку, а з іншого – виступають фактором підвищення фінансової стійкості, економічної незалежності та джерелом утворення господарських засобів суб'єктів господарювання, в тому числі товариства з обмеженою відповідальністю.

Вказане зумовлює актуальність дослідження поняття і функцій статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю, виявлення проблем у даній сфері.

Виклад матеріалу. Термін статутного капіталу чітко не закріплений в законодавстві України. Однак, в законодавстві міститься перелік, з чого складається статутний капітал, в тому числі статутний капітал ТОВ.

Зокрема, в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» закріплено, що «статутний капітал ТОВ поділений на частки визначених установчими документами розмірів» [2].

У самому загальному вигляді статутний капітал — це власність юридичної особи, виражена в грошовому еквіваленті, отримана нею як оплата за передачу корпоративних прав учасникам юридичних осіб.

У вітчизняній правовій доктрині панує думка, що формування статутного капіталу для комерційних юридичних осіб є необхідним, оскільки це створює майнову основу суб'єкта господарювання, і статутний капітал, таким чином, забезпечує досягнення мети — сторона юридичної особи.

Як зазначає В. Кравчук, статутний капітал підприємницького товариства (в тому числі і товариства з обмеженою відповідальністю) формується за рахунок вкладів учасників [4, с. 57].

На думку Ю.В. Хорт, статутний капітал використовується як інструмент для визначення частки кожного учасника [6, с. 330].

І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що статутний капітал не підлягає відчуженню як такий. Не можна позначити й наявність «права власності на статутний капітал». Не можна на нього звертати стягнення. Водночас «статутний капітал господарського товариства поділений на частки, а значить, кожна його частка незалежно від її розміру повинна мати такий же правовий режим, як і ціле, тобто весь статутний капітал» [5, с. 56].

Дещо складнішою є ситуація в ТОВ, де частка в статутному капіталі не перетворюється на новий об'єкт права, аналогічно тому, як це має місце в акціонерному товаристві. У ТОВ частка в статутному капіталі є частиною цілого, тобто статутного капіталу. Проте парадокс у тому, що вона являє собою об'єкт права учасника господарського товариства, тоді як статутний капітал об'єктом права ні господарського товариства, ні його учасника (якщо він один у господарському товаристві) не є. Дійсно, продати весь статутний капітал ТОВ не можна, оскільки він не є об'єктом, а продати частку в статутному капіталі можна.

Варто погодитися з І.В. Спасибо-Фатєєвою в тому, що частка в статутному капіталі ТОВ є, перш за все, об'єктом права. Підтвердженням цієї позиції є й положення ч. 1 ст. 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»: учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам. Отже, предметом договору купівлі-продажу може бути частка у статутному капіталі ТОВ, яка, відповідно, є об'єктом права учасника ТОВ.

В. М. Кравчук визначає частку в статутному капіталі як «майнове право, яке визначає обсяг майнової участі особи в господарських товариствах. Розмір частки зазначається у відсотках (або дробах) і визначає обсяг корпоративних прав та обов'язків кожного з учасників, ступінь їх корпоративного контролю за діяльністю товариства» [4, с. 42]. На погляд В. М. Кравчука, «очевидно, що частка в статутному капіталі не має ознак речі.

Як бачимо, на статутний капітал і частка в статутному капіталі є різними поняттями і співвідносяться як ціле та частина. Крім того, частка нерозривно пов'язана із її учасником і є його власністю, тоді як статутний капітал в цілому не є власністю учасників, а є власністю юридичної особи, зокрема ТОВ.

На підставі вищевикладеного, вважаємо, що в загальну в законодавстві під статутним капіталом розуміється зареєстрований у встановленому порядку грошовий еквівалент майна чи кошти, що передаються учасниками як вклади ТОВ.

Щодо функцій статутного капіталу, то варто зазначити, що він виконує певні функції, через які виявляється його значення. Ю.В. Хорт виділяє такі функції статутного капіталу: стартову, гарантійну, функцію визначення частки кожного учасника щодо його участі в товаристві [4, с. 49].

Розглядаючи вказані функції детальніше, стартова функція передбачає, що вклади учасників, які вносяться в статутний капітал товариства, є основою для початку початку функціонування такого товариства.

В законодавстві України існують положення, які дають можливість втілити таку функцію статутного капіталу. Для прикладу, в законодавстві визначено, що вклади до статутного капіталу не є об'єктом оподаткування податком на прибуток. Проте, варто зазначити, що в законодавстві України не визначено мінімального розміру статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю, такого як для акціонерних товариств (для ТОВ достатнім є розмір 1 копійка). У зв'язку із вказаним, статутний капітал не завжди може виконувати стартову функцію, досить часто розмір статутного капіталу є досить малим, щоб виконувати таку функцію.

На сьогодні гарантійна функція ТОВ не закріплена в законодавстві України. Зокрема, раніше вона була визначена в Цивільному Кодексі України, а саме в статті 144 ЦКУ, в якій було вказано, що статутний капітал ТОВ визначає його мінімальний розмір майна, яке гарантує інтереси його кредиторів. Проте, на підставі Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» вказана норма була виключена.

Вважаємо, що виключення такої норми було доцільним, так як в законодавстві не закріплено мінімального розміру статутного капіталу для ТОВ, про що вказано вище. Тобто статутний капітал може не завжди виконувати гарантійну функцію.

Також не виконання гарантійної функції статутним капіталом пов'язано із тим, що статутний капітал ТОВ повинен бути сформованим протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом. В такому разі протягом таких шести місяців функціонування товариства статутний капітал не виконуватиме такої функції.

Проблемі такої гарантійної функції приділяли увагу також закордонні вчені. Зокрема, європейські експерти зазначають, що в сьогоденних умовах статутний капітал не виконує будь-які гарантійні функції, проте також підкреслили, що відсутні докази того, що статутний капітал становить перешкоди для господарської діяльності.

Вважаємо, що на сьогодні в Україні гарантійна функція статутного капіталу нічим не забезпечена, вирішенням цієї проблеми може бути введення мінімального розміру статутного капіталу ТОВ на законодавчому рівні.

Якщо говорити про таку функцію статутного капіталу як визначення частки участі учасника в товаристві, то така функція притаманна статутному капіталу кожного ТОВ. Зокрема, С.В. Глібоко зазначає, що «розподіл часток між учасниками дозволяє оцінити ризик учасників, розподіл голосів між ними та вплив на діяльність товариства» [5, с. 59]

Висновки. Таким чином, попри те, що в законодавстві України не закріплено чіткого визначення статутного капіталу ТОВ, в загальну в законодавстві під статутним капіталом розуміється зареєстрований у встановленому порядку грошовий еквівалент майна чи кошти, що передаються учасниками як вклади ТОВ. Розмір статутного капіталу ТОВ дорівнює сумі вартості таких вкладів. Вважаємо, що вказану дефініцію необхідно закріпити в законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Поняття статутного капіталу відрізняється від поняття частки в статутному капіталі.

Не всі функції статутного капіталу ТОВ, які виділяються науковцями є дієвими на сьогодні. Зокрема, змінами, внесеними до господарського законодавства, скасовано мінімальний розмір статутного капіталу для товариств з обмеженою формою власності. Вищезазначене призвело до втрати основних функцій статутного капіталу - гарантування прав кредиторів та стартова функція. Адже, статутний капітал повинен виступати основою здійснення господарської діяльності та гарантом забезпечення прав різних юридичних й фізичних осіб, які мають прямі фінансові інтереси у результатах роботи підприємств. Вважаємо, що для відновлення вказаних функцій необхідно закріпити мінімальний розмір статутного капіталу ТОВ.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 р.// Законодавство України. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>
4. Кравчук В. Поняття статутного капіталу юридичної особи. Право України. 2006. №12. с. 48 – 52
5. Коротащ Я.О. Поняття і функції статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю. 2017. № 2(2). с. 55 – 61
6. Хорт Ю.В. Функції статутного капіталу за законодавством України. Держава і право. 2013. № 46. 326 - 332

ПИТАННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ У ПОДАТКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Дувінг Валерія Олексіївна,

студентка,
Національний авіаційний університет

Головко Анастасія Олегівна,

студентка,
Національний авіаційний університет, м. Київ

Устинова Ірина Петрівна,

к.ю.н., доцент
Національний авіаційний університет

Регулювання економічних процесів у багатьох країнах світу здійснюється через податки, які встановлюються податковими режимами. Застосування податків як фінансових регуляторів надзвичайно складне і важливе, оскільки вони торкаються всіх сфер життя як платника податків, так і суспільства загалом. Недосконалість національного податкового законодавства призводить до подвійного оподаткування в межах країни. З огляду на це виникає необхідність вивчення питання щодо подвійного оподаткування та напрями його усунення в Україні.

Визначення поняття подвійного оподаткування формулюється, виходячи з норм про усунення подвійного оподаткування, що існує у національному законодавстві. Поняття подвійне оподаткування означає оподаткування одного податкового об'єкта в окремого платника тим самим податком за той самий відрізок часу (найчастіше податковий період). Основне правило щодо усунення подвійного оподаткування в Україні урегульовано положеннями статті 13 Податкового кодексу України, відповідного до якого суми податків та зборів, сплачені за межами України, зараховуються під час розрахунку податків та зборів в Україні за правилами, встановленими цим Кодексом [1]. Тобто норми Податкового кодексу спрямовані на уникнення подвійного оподаткування та забезпечення прав платників податків.

Усунення подвійного оподаткування може здійснюватися односторонньо (змінюючи національного податкового законодавства) та двосторонньо чи

багатосторонньо (на основі міжнародних угод) [2]. В Україні міжнародний договір є найважливішим джерелом міжнародного податкового права, що регулює питання запобігання подвійного оподаткування. Після інкорпорації такого договору в національне законодавство він стає елементом внутрішньодержавного податкового законодавства. Зокрема стаття 103 Податкового кодексу України визначає порядок застосування міжнародного договору України про уникнення подвійного оподаткування стосовно повного або часткового звільнення від оподаткування доходів нерезидентів із джерелом їх походження з України [1]. Перелік країн, з якими Україною укладено угоди про уникнення подвійного оподаткування та зміст даних договорів є доступним в базі даних законодавства України. Україна уклала понад 70 міжнародних угод для регулювання питання про уникнення подвійного оподаткування, що свідчить про виконання державою функцій щодо обліку доходів громадян, отриманих як на території нашої держави, так і за її межами, а також урегулювання питання щодо подвійного оподаткування. Дані угоди відображають чималі здобутки податкової системи України.

На практиці можна виділити такі найчастіші випадки виникнення подвійного оподаткування: коли особа є резидентом однієї держави, одержує доход або має майно в іншій, і обидві держави обкладають цей доход або майно; коли декілька держав піддають обкладанню весь одержаний однією особою доход та коли декілька держав оподатковують одержаний в одній державі доход особи, яка не є резидентом у жодній з цих держав [4, с.195]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що подвійне оподаткування виникає стосовно доходу, майна та капіталу будь-якої особи, що пов'язане з визначенням резидентства. В рамках національного фіскального законодавства інструментом вирішення проблеми подвійного оподаткування найчастіше є так звані податковий кредит і податкова знижка. Застосування податкового кредиту зумовлює ситуацію, за якої податки, сплачені іноземними державами, прирівнюються до податків своєї держави. Його метою є забезпечення рівних умов господарювання суб'єктам, незалежно від місця здійснення підприємницької діяльності. Податкова знижка – це податок, сплачений в якості витрат, на які зменшується сума доходів, що підлягають оподаткуванню. Податковий кредит відрізняється від податкової знижки тим, що на величину податкового кредиту зменшується належний до сплати розмір податку, а податкова знижка зменшує на суму вже сплаченого податку оподатковуваний прибуток [3, с.78]. Різні способи є ефективним засобом вирішення проблеми подвійного оподаткування та застосовуються на підставі міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування і національного законодавства держави.

Враховуючи вище наведене можна зробити висновок, що правове регулювання діяльності держави у сфері уникнення подвійного оподаткування в Україні регулюється Податковим кодексом України та міжнародними угодами, які підписала наша держава. Сучасна податкова система України подібна до податкових систем розвинених європейських країн, в яких важливе місце

приділяється уникненню подвійного оподаткування та урегулюванню питання оподаткування як в межах країни, так і за її межами. Усунення суперечностей податкового законодавства всередині країни та на міждержавному рівні забезпечує правильний облік доходів громадян, ефективну фінансову політику і дотримання інтересів платників податків.

Список літератури

1. Податковий кодекс України: Закон України №2755-VI від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради. – 2011. – №13-17. – Ст.112.
2. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. / Кол. авторів [заг. редакція М.Я Азарова]. – К. : Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010. – 2389 с.
3. Устинова І.П., Мединська Т.Ю. Міжнародна практика усунення подвійного оподаткування / І.П. Устинова, Т.Ю. Мединська // Юридичний вісник. – 2017. – № 3(44). – С.75-80.
4. Дубовик О. Ю. Проблеми усунення подвійного оподаткування в Україні / О. Ю. Дубовик // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2009. – Вип. 35. – С. 190-196.

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA)

Калінніков Олексій Валерійович

Аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

В кримінальному процесуальному законодавстві України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 № 1689-VII було запроваджено інститут кримінального провадження за відсутності підозрюваного - спеціальне досудове розслідування (in absentia) [1].

Українські науковці з моменту запровадження спеціального досудового розслідування (in absentia) дослідили різні аспекти цього інституту, так в дисертаційних роботах О.В. Бабаєва, О.В. Маленко, О.О. Нагорнюк – Данилюк, О.В. Сачко, В.М. Трофименко, І.І. Шепітько, в монографічних роботах Г. П. Власова, Т.Г. Ільєва, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.В. Сачко, Л.Д. Удалова, Ю.М. Чорноус, в окремих публікаціях в наукових фахових виданнях В. В. Афанасьєв, О.В. Баулін, В. Дрозд, Р.О. Корякін, О.С. Мазур, О.В. Маленко, Г. В. Мудрецька, Д.П. Письменний, Р.Р. Трагнюк, Л.Д. Удалова, А.В. Шевчишен, Д.М. Шишман, М.О. Яковенко.

Одним з перших комплексних досліджень спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (in absentia) після запровадження цих інститутів є дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О.О. Нагорнюка-Данилюка «Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України», захищена в 2016 році [2].

О.О. Нагорнюком-Данилюком визначено спеціальне кримінальне провадження як особливий порядок кримінального провадження, який охоплює спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження і передбачає спрощену процедуру їхнього здійснення у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, стосовно підозрюваного (обвинуваченого), який переховується від органів досудового розслідування та суду, ухиляючись від кримінальної відповідальності, за умови дотримання загальних засад кримінального провадження з метою забезпечення швидкого й ефективного захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень [2, с. 193]. О.О. Нагорнюком-Данилюком у своєму дисертаційному дослідженні також визначено і проаналізовано ознаки спеціального досудового розслідування та певні особливості здійснення кримінального провадження за відсутності обвинуваченого в кримінальному процесі окремих країн Європи та країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав [2, с.198].

О.В. Маленком в 2019 році була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Інститут заочного провадження в кримінальному судочинстві України», яка стосується комплексного науково-теоретичного вивчення кримінального процесуального інституту заочного кримінального провадження в кримінальному судочинстві України та стану його нормативно-правового регулювання за КПК України [3, с.12]. О.В. Маленко визначив, що інститут спеціального кримінального провадження, складовою частиною якого є й спеціальне досудове розслідування, виражає баланс між виконанням завдань кримінального провадження та дотриманням принципів кримінального процесу, коли відступ від певних засад, зокрема безпосередньої участі підозрюваного або обвинуваченого, зумовлений необхідністю забезпечити публічний інтерес, а додержання процесуальних прав відповідних суб'єктів забезпечується додатковими процесуальними гарантіями і компенсаторними механізмами [3, с. 265]. Також О.В. Маленко за результатами свого дисертаційного дослідження дійшов висновку, що реалізація завдань заочного провадження можлива лише за умови чіткого дотримання процедур і правил його здійснення під час досудового розслідування та судового розгляду. Це зумовлює потребу належного й всебічного регулювання нормами кримінального процесуального закону тих дій процесуальних осіб, які забезпечують дотримання прав та інтересів усіх учасників заочного кримінального провадження [3, с. 215].

О.В. Сачко в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження», яка захищена в 2019 році та в монографії «Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження» визначені та детально проаналізовані проблеми забезпечення верховенства права під час проведення спеціального досудового розслідування, які класифіковані в наступні групи. Першу групу складають пріоритетні проблеми, що можуть виникнути при забезпеченні верховенства права під час проведення спеціального досудового розслідування, якими є порушення права підозрюваного на захист, принцип змагальності сторін та інші гарантії правосуддя. Другу групу проблем утворюють такі явища як конкуренція інституту заочного провадження з інститутом екстрадиції; наявність протиріч закріпленого в КПК України щодо сучасного інституту заочного провадження, міжнародним правовим актам та прецедентній практиці ЄСПЛ та відсутність його чіткої доктрини, концептуальної моделі, вираженої і дійової процесуальної форми. Третю групу проблем, які можуть виникнути при забезпеченні верховенства права під час проведення спеціального досудового розслідування формують такі проблеми як: застосування інституту спеціального досудового розслідування лише за умови чіткого з'ясування місця знаходження розшукуваної особи, адже тоді відпадають підстави для заочного провадження і спливає необхідність в застосуванні інституту екстрадиції, в якому може бути і відмовлено [4, с. 192-195]. О.В. Сачко також було запропонована обґрунтована зміна підстав спеціального досудового

розслідування та спеціального судового провадження зважаючи на міжнародні правові акти та прецедентну практику ЄСПЛ [5, с.161-162].

Окремі загальні положення кримінального провадження (*in absentia*) в контексті спеціального судового провадження досліджувались в дисертаціях науковцями В.М. Трофименко, І.І. Шепітько, О.В. Бабаєвою.

В.М. Трофименко в 2018 році захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України», якій приділено увагу дослідженню різних стадій кримінального провадження, в тому числі, досудовому розслідуванню *in absentia* та судовому розгляду *in absentia*. В.М. Трофименко в своєму дослідженні обґрунтував доцільність внесення низки змін та доповнень до КПК України. Зокрема, запровадження в структурі КПК України окремої глави під назвою «Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*), який переходить від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності», у якій мають бути викладені всі положення, що визначають особливості порядку здійснення досудового розслідування цієї категорії кримінальних проваджень та судового провадження [6, с.353, 354].

І.І. Шепітько в 2018 році була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції», в якій досліджувалися окремі загальні характеристики заочного судового розгляду (*in absentia*) як одного з видів судового розгляду [7, с. 167].

О.В. Бабаєвою в 2019 році була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України», в якій досліджувався особливий порядок підготовчого провадження у спеціальному судовому провадженні (*in absentia*) з відокремленням ознак і обов'язкових вимог здійснення цього порядку, а також визначено підготовче судове засідання як момент вирішення питання щодо спеціального судового провадження (*in absentia*) [8, с. 170].

Серед публікацій в наукових фахових виданнях щодо правової природи та загальних характеристики спеціального досудового розслідування цікавими є позиції таких дослідників.

А. В. Шевчишен визначаючи таку дефініцію як спеціальне досудове розслідування виходить з того, що це екстраординарний порядок здійснення досудового розслідування, який застосовується у передбачених кримінальним процесуальним законом випадках ухилення підозрюваного від кримінальної відповідальності шляхом переховування від органів слідства та суду, спрямований на забезпечення доказування на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні з урахуванням стандартів справедливого правосуддя. Функціональне призначення якого полягає у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і подальшого судового розгляду шляхом збирання доказів у кримінальних провадженнях в умовах протидії розслідуванню з боку підозрюваного у формі ухилення підозрюваного від кримінальної відповідальності шляхом переховування від органів слідства та суду та забезпечення права підозрюваного на захист через реалізацію його

процесуальних прав під час такого досудового розслідування захисником [9, с. 132].

Неможливо не погодитися з Р.Р. Трагнюком, О. В. Бауліним та О.С. Мазур, які вважають, що однією з найбільш значних новацій у кримінальному процесі є запровадження спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та спеціального судового провадження [10], які стали наслідком нейтралізації негативних явищ, що з'явилися через невідповідність первинної редакції КПК України 2012 року вимогам сучасності [11, с. 2].

На думку В. Дрозд спеціальне досудове розслідування слід розглядати як диференціацію процесуальної форми, яка передбачає особливий порядок розслідування злочинів, виключний перелік яких визначений у кримінальному процесуальному законі, стосовно підозрюваного, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/ або міжнародний розшук [12, с.336].

О. В. Маленко вважає, що інститут заочного провадження та інститут провадження за відсутності обвинуваченого є відмінними явищами, тобто вони не тотожні одне одному, не охоплюють обсягом одне одного, частково не поглинаються та не перетинаються, але їм притаманне використання певного однакового кримінального процесуального інструментарію, що має наслідком спільність їхніх окремих ознак [13, с.204].

Серед публікацій в яких наводиться аналіз та встановлюються проблеми врегулювання інституту спеціального досудового розслідування можливо виділити наступних науковців.

Л.Д. Удаловою та Д.П. Письменним звернута увагу на те, що надання законодавцем слідчому судді повноваження приймати рішення про проведення спеціального досудового розслідування не узгоджується з функціональним призначенням попереднього судового контролю у кримінальному провадженні [14].

На думку В.В. Афанасьєва вітчизняний варіант спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та спеціального судового провадження не відповідає критеріям визначеним в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема в частині можливості здійснення заочного кримінального провадження у тяжких та особливо тяжких злочинах, повідомлення підозрюваного, обвинуваченого про здійснення відносно нього кримінального провадження (*in absentia*) [15, с.41].

Д.М. Шишман звертає увагу, що чинне кримінальне процесуальне законодавство, яке регламентує порядок залучення захисника у спеціальному кримінальному провадженні (*in absentia*), містить низку прогалин та враховуючи необхідність забезпечити можливість захиснику належним чином реалізувати свої функції пропонує запровадити мінімальний строк для його залучення та вручення клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*), спеціального судового провадження має становити 5 днів до дня подання його до суду [16, с.261].

Р.О. Корякін та М.О. Яковенко звертають увагу на неврегульованість питання порядку вручення процесуальних документів особі, стосовно якої

здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, яка знаходиться поза межами України на території конкретної держави та надають пропозиції щодо вдосконалення такого порядку [17, с.116].

На думку Г. В. Мудрецької зміни, внесені до КПК України щодо спеціального досудового розслідування є необхідними, проте безсистемними, оскільки вони спрямовані не на вдосконалення чинної процедури проведення слідчих розшукових дій, а на усунення штучно створених проблем, які виникли в результаті запровадження відповідного інституту [18, с.106].

Таким чином, дослідження національних науковців свідчать як про необхідність подальших наукових розробок інституту спеціального досудового розслідування (*in absentia*) так і про нагальну потребу реформування положень КПК України зважаючи на наукові напрацювання з метою досягнення завдань кримінального провадження і приведення кримінального процесуального законодавства України до високих європейських стандартів.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. №4651-VI (зі змін та доповн. від 11 верс. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5122>.
2. Нагорнюк-Данилюк О.О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Київ, 2016. 239 с.
3. Маленко О.В. Інститут заочного провадження в кримінальному судочинстві України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2019. 250 с.
4. Сачко О.В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження: дис. докт. юрид. наук: 12.00.09. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Університет державної фіскальної служби України. 2019. 499 с.
5. Сачко О.В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження: монографія. Дніпро: Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара; «Середняк Т.К.», 2018. 382 с.
6. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: дис. докт. юрид. наук: 12.00.09. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2017. 394 с.
7. Шепітько І.І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2018. 281 с.
8. Бабаєва О.В. Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2019. 292 с.
9. Шевчишен А. В. Поняття спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та його функціональне призначення у кримінальних провадженнях

щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник римінального судочинства*. 2017. № 2. С. 125-134.

10. Баулін О. Гарантії прав підозрюваного під час здійснення спеціального досудового розслідування. О. Баулін, О. Мазур. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1(17). С. 1–11.

11. Трагнюк Р.Р. Додержання гарантій справедливого судочинства під час здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (in absentia). *Юрист України № 2 (37)2018*. doi: 10.31359/2222-5544-2018-37-2-76.

12. Дрозд В. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 7/2020. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.57>. С.333-337.

13 Маленко О. В. Відмежування заочної кримінальної процесуальної форми від суміжних категорій. *Підприємництво, господарство і право*. 7/2019. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.36>. С. 200-205.

14. Удалова Л.Д. Письменний Д.П. Здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. *Юридичний журнал «Право України»*. 7 / 2015. С. 51-57.

15. Афанасьєв В.В. Проблеми відповідності спеціального кримінального провадження (in absentia) конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *ЮРИСТ УКРАЇНИ*. № 1 (36) 2018. DOI: 10.31359/2222-5544-2018-36-1-35.

16. Д.М. Шишман. Проблемні питання участі захисника у спеціальному кримінальному провадженні (in absentia) *Юридичний науковий електронний журнал № 2/2019*. С. 259-261.

17. Корякін, Р., Яковенко, М. (2016). Актуальні проблеми спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 2(74) с.111-118.

18. Мудрецька Г. В. Правове регулювання застосування інституту спеціального досудового розслідування в межах кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 3-2017. С. 103-107.

ПРИНЦИП НЕЗВОРОТНОСТІ ДІЇ ЗАКОНУ В ЧАСІ

Кулак Наталія Валеріївна,

доцент, кандидат наук з державного управління,
Київський національний університет технологій та дизайну,

Мальований Денис Володимирович,

бакалавр права,
Київський національний університет технологій та дизайну,

Актуальність теми незворотності дії закону у часі є безперечною вже тому, що всі аспекти цієї тематики пов'язані із сферою забезпечення прав людини. Верховенство права містить принцип «правової безпеки і захисту довіри громадянина до стабільності свого правового становища». Людина має бути впевнена, що її правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься. Саме це гарантує принцип «закон зворотної сили не має» (*Lex ad praeterian non valet*). Мета зазначеного принципу гарантувати людині захист від свавілля влади.

В теорії права існує чотири типи дії нормативно - правових актів в часі:

- момент набуття чинності нормативно – правового акта (початок його дії);
- темпоральна дія нормативно - правового акта;
- зупинення дії нормативно - правового акта;
- момент припинення (скасування) дії нормативно - правового акта.

Момент коли нормативно – правовий акт може вважатися чинним є момент його вступу в дію. З моменту вступу в дію нормативно – правовий акт набуває юридичної сили (чинності).

Чинність нормативно – правових актів відбувається згідно таких правил:

1. Негайна дія закону (нормативно – правового акту). Ситуація, коли дія нормативно – правового акту поширюється тільки на юридичні факти, що виникли після набрання нормативно – правовим актом чинності. Це випадок, коли нормативно – правовий акт не має зворотної дії.
2. Переживання нормативно – правового акту. Ситуація, коли акт що втратив юридичну силу (чинність), за спеціальною вказівкою що міститься у новому акті, продовжує діяти з окремих питань.
3. Зворотна дія (зворотна чинність). Ситуація в якій нормативно – правовий акт поширює свою дію на всі випадки (напрям темпоральної дії) стосовно актів, фактів і юридичних ситуацій, які виникли вже після набуття ним чинності, а також тих фактів, які виникли ще до прийняття цього документа і тривають після набуття ним чинності.

Таким чином, вирішення питань темпоральної дії закону це розв'язання таких задач як:

- а) прийняття рішення про застосування нового закону до подій, фактів і юридичних ситуацій, які виникли до введення його в дію у повному обсязі, що означає порушити принцип «*Lex ad praeterian non valet*» та наділення нормативно – правового акту зворотною силою в часі (ретроактивною дією закону в часі);
- б) заборонити застосування нового нормативно – правового акту до ситуацій, юридичних фактів, які виникли до моменту набрання нормативно – правовим актом чинності. (Здійснити абсолютне заперечення зворотної сили закону - перспективна дія закону в часі);
- в) прийняття рішення про негайний вступ нормативно – правового акту в силу, безпосередньо (негайно) [1, с. 349].

Чинність нормативно – правового акта у часі починається з моменту вступу його в дію (отримання ним юридичної сили). Набрання нормативно – правовим актом чинності означає, що з цього моменту всі організації, посадові особи і громадяни зобов'язані керуватися ним, виконувати і дотримуватись його. Припинення чинності НПА означає остаточну втрату ним юридичної сили [1, с. 349].

Принцип незворотності законів та інших нормативно-правових актів у часі гарантує стаття 58 Конституції України [2]. Таким чином, принцип «*Lex ad praetorian non valet*» у вітчизняному законодавстві має конституційний (загальний) рівень та розширену сферу дії. З чого випливає, що принцип розповсюджується на всі нормативно-правові акти всіх галузей вітчизняного права. Українське законодавство містить позиції заборони зворотної дії нормативно-правового акту в часі.

Відповідно до рішень Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012, «закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце; дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом. Виняток з правила, закріпленого у ч. 1 ст. 58 Конституції України, складають випадки, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи» [3,4,5,6].

Принцип «*Lex ad praetorian non valet*» застосовується і до дії процесуальних норм права. Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) регламентовано наступне: «провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи. При цьому закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі. Це положення процесуального закону узгоджується з підходами Європейського

суду з прав людини, який вважає, що принцип унеможливлення зворотної дії закону в часі не застосовується, коли нове законодавство ставить особу в сприятливіший стан (*Scoppola v. Italy*, заява № 126/05, п. 102-111)» [7,8].

Принцип «*Lex ad praetorian non valet*» закріплено Кримінальним кодексом України 2001 року (ККУ). Стаття 5 ККУ наголошує:

1. «Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість» [9].

2. «Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі» [9].

3. «Закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи» [9].

4. «Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи» [9].

Висновки. В законодавстві України принципу «*Lex ad praetorian non valet*» приділено достатньо уваги, про що свідчить велика кількість норм які регулюють його дію в галузевому законодавстві, в Конституції України. Крім того напрацьована широка судова практика, що свідчить про демократичний вектор розвитку законодавчої системи України.

Список літератури

1. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 584с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 (23.07.96). – Ст. 41; Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
3. Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/KS02057>.
4. Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99р. У справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів, // Офіційний вісник України офіційне видання від 05.03.1999 — 1999 р., № 7, стор. 160, стаття 255, код акта 6863/1999.

5. Рішення Конституційного Суду України № N 3-рп/2001 У від 05 квітня 2001р. справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (справа про податки),// Офіційний вісник України офіційне видання від 09.11.2001 — 2001 р., № 43, стор. 155, стаття 1933, код акта 20258/2001.
6. Рішення Конституційного Суду №6-рп/2012 від 13 березня 2012р. У справі щодо відповідності Конституції України п.2 ч.1 ст.7, п.2 розділу 8 «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», // Вісник Конституційного Суду України.-2012.-№3.— С.15.
7. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. – К.,2015. – 128 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nsj.gov.ua/files/1444201141%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD_TF_130815.pdf.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV (із наступними змінами) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2747-15>.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2341-III із змінами, внесеними згідно із Законом від 22 вересня 2010 року №3795- VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2001.— №25-26. Ст.131.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

Ласкевич Руслана Леонідівна

студентка 3 курсу

Навчально-науковий інститут права

Національний університет водного господарства та природокористування

м. Рівне, Україна

У сучасному суспільстві трапляється все більше злочинних діянь, які являють небезпеку як окремим державам, так і всій іноземній спільноті. Яскравим прикладом цього може слугувати торгівля людьми; створення злочинних угруповань, які діють саме з метою незаконного отримання матеріальних благ; нелегальна торгівля наркотичними речовинами і зброєю та ін. У зв'язку із цим, актуальною організацією, яка здійснює практичні та організаційні заходи задля виявлення фактів незаконних діянь стає Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол).

Мета роботи – проаналізувати особливості залучення Міжнародної організації кримінальної поліції для вирішення міжнародних кримінальних злочинів.

Актуальні основи діяльності Інтерполу у своїх працях висвітлили такі науковці, як О.М. Бандурка, В.І. Гаврилюк, Л.Ф. Гула, М.П. Данилюк, В.І. Дубина, О.Є. Користін, Т.Г. Лялевич, В.П. Панов, А.В. Савченко, Р.Ф. Черниш, Ю.М. Чорноус та інші.

Зауважимо, що Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол – скорочена назва) – це, насамперед, міжнародна правоохоронна організація, яка безпосередньо бореться зі злочинністю. Якщо вдаватися в історію, то Інтерпол був створений у 1923 році під девізом «Об'єднаємо поліцію для безпеки світу». Поліцію? Це не зовсім так. Тому що до складу Інтерполу входять працівники, які не можуть виконувати функції поліцейського, оскільки вони лише координують сили для того, щоб правоохоронні органи іноземних країн легше справлялися з такими речами, як особливості правосуддя, законодавства тощо.

Як пише Г. Т. Лялевич, головні цілі та задачі Інтерполу на сучасному етапі полягають у таких двох аспектах, як:

- забезпечення найбільш широкого співробітництва між зацікавленими органами кримінальної поліції в рамках діючого національного законодавства країн-учасниць Інтерполу й у строгій відповідності з положеннями Всесвітньої декларації прав людини;
- заснування і розвиток усіх необхідних органів, які будуть ефективні в боротьбі із загальнокримінальною злочинністю [2].

Важко не погодитися із твердженням науковця, адже завдяки об'єднанню та спільною працею можна зупинити та зменшити кількість злочинних операцій у світі.

Для того, щоб зрозуміти важливість цієї організації, ми розглянемо основні злочини, із якими бореться Інтерпол.

Найбільш тяжким злочином вважається *міжнародний тероризм*, який порушує відповідну діяльність держав, а найголовніше – зумовлює людську смерть. На думку Ю. М. Черноуса, Інтерпол у боротьбі з міжнародним тероризмом використовує низку заходів, одним із яких є функціонування на офіційному сайті Генерального секретаріату Інтерполу спеціальної сторінки «Wanted-Persons» (Розшукувані особи), де розміщені дані про міжнародних злочинців (в тому числі й терористів) та осіб, які безвісно зникли «Missing Persons» [4]. Завдяки створеній спеціальної сторінки Міжнародної організації кримінальної поліції, держави-учасники можуть якнайшвидше віднайти злочинців та запобігти наступним негативним наслідкам.

Важливим злочином також виступає *торгівля людьми*, який характеризується, найчастіше, обманним шляхом для вербування потерпілих нібито з працевлаштування за кордоном з метою сексуальної експлуатації до іноземних країн. Головна роль для протидії цьому злочину віддається правоохоронним органам. Але без об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін на державному та громадському рівні домогтися позитивних зрушень було б просто неможливо [1].

Ще одним серйозним кримінальним злочином, де застосовується залучення Інтерполу, вважається *нелегальний обіг та торгівля наркотичних та інших речовин*. Він характеризується стрімким поширенням у світі, соціальною та економічною небезпекою для людства. Як зазначає Ю. М. Черноус, міжнародна протиправність вказаних дій закріплена за змістом Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 р., Конвенції про психотропні речовини 1971 р., Конвенції про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. [4]. Для боротьби з нелегальною торгівлею наркотичними речовинами приділено значну увагу науковців-міжнародників. Проте, незважаючи на вдосконалення нових методів та форм припинення незаконного діяння, необхідно зробити нові способи задля усунення такого злочину.

Підсумовуючи вище наведене, варто сказати, що Інтерпол як міжнародна правоохоронна організація сприяє розслідуванню сотням тисяч кримінальних злочинів, які трапляються майже щодня. Завдяки створеній офіційної сторінки баз даних, держави можуть розшукувати злочинців в усіх куточках світу, і разом з цим запобігати небезпеки як і для території, так і для людського життя.

Перспектива подальшого дослідження може бути спрямована на дослідження нових способів усунення кримінальних злочинів Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом).

Список літератури

1. Лялевич Т. Г. Інтерпол як міжнародна організація боротьби зі злочинністю: сучасні напрямки розвитку: матеріали Міжнар.конф. Одеса: НУОЮА, 2010. 170 с.
2. Черноус Ю.М. Завдання Інтерполу у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру : стаття. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 566 с.
3. Гаврилюк В. І., Дубина В.І., Данилюк М. П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України в напрямку протидії торгівлі людьми: наук. публ. Київ, 2007. 173 с.
4. Черниш Р. Ф. Діяльність міжнародних організацій щодо припинення незаконного обігу наркотичних засобів та її нормативно-правове забезпечення: стаття. Київ: НАСБУ, 2012. 205 с.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Лесько Андрій Миколайович

Навчально-науковий інститут права Національного університету
водного господарства та природокористування, студент 4-го курсу

Однією з умов розбудови правового громадянського суспільства є активна громадянська позиція юристів, направлена на усвідомлену і правомірну участь у житті своєї громади і країни. Саме юристи часто стояли на чолі революцій і зміни режимів. Сьогодні також чимало представників юридичної громадськості поєднують юридичну і політичну кар'єри. Тому проблема формування громадянської позиції юристів набуває особливої актуальності. Спрямованість і сутнісне наповнення процесу формування громадянської позиції зумовлене певними вимогами з боку держави, відповідно до яких треба «сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні» [1].

Психологічне обґрунтування проблеми формування фахівця-громадянина представлено у працях О. Алексеєвої, І. Бежа, М. Боришевського, О. Киричука, Т. Яценко та ін. Методологічні аспекти і загальнотеоретичні основи навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти, спрямованого на формування у майбутніх фахівців громадянської позиції, показано в роботах В. Борисова, В. Вербеця, М. Євтуха, І. Зязюна, З. Красноок, Н. Никітіної, Н. Петрової, І. Прокопенка, а специфіка форм і методів виховної роботи – у працях Л. Дибкової, П. Кононенка, І. Мороз, І. Поліщук, Н. Праворської, А. Сігової, Г. Чаплицької та ін. Попри достатню кількість наукових праць, присвячених окресленому питанню, все ж, відсутні комплексні дослідження тенденцій розвитку і умов формування громадянської позиції майбутніх юристів з урахуванням впливу факторів, що детермінують складні суспільно-політичні умови в державі, зокрема вплив військового конфлікту на Сході країни та активні державотворчі процеси на фоні вибору вектору інтеграції в європейську спільноту.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що поняття «громадянська позиція» є достатньо складним і багатозначним. Воно утворене від таких ключових понять: «позиція» і «громадянськість».

Поняття «позиція» вчені розглядали з різних точок зору, а саме: як ставлення особистості до навколишньої дійсності, як думка особистості щодо певного поняття, як місце розташування чогось, як синонім поняття «установка» тощо. У науковій літературі виділяють життєву, суспільну, громадянську, моральну та інші різновиди позицій.

Так, під позицією у правознавстві розуміють оцінку правової реальності, системи правових аргументів, що лежать в основі законотворчої судової та іншої правозастосовуючої діяльності. До її ознак відносять:

- стійкість (досягається завдяки комплексу розумових дій, що зумовлюють відчуття впевненості в правильності прийнятого рішення);
- гнучкість та відкритість (активно сприяє впровадженню в соціум провідних ідей, дозволяє проводити аргументовану дискусію, яка відкриває поле взаємного обміну знаннями й досвідом у галузі права);
- спеціальний соціальний орієнтир.

Формування позиції в цьому сенсі проходить шлях від накопичення світоглядної бази і до сформованості внутрішньої потреби виразити або реалізувати правову позицію. На думку В. Степанкова, з цього випливає, що правова позиція – це усвідомлена, вмотивована й публічно виражена впевненість суб'єкта в правильності свого розуміння проблем правової дійсності, їх окремих форм і виявів, шляхів ефективного рішення [1].

Висновки вчених у галузі юриспруденції, правових відносин, правових закономірностей (В. Анішина, Н. Витрук, О. Романова, В. Степанков та ін.) дозволяють стверджувати, що правова позиція – це показник якості нормотворчої, інтерпретаційної і правозастосовуючої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх місця і ролі в житті суспільства. У багатьох правових актах правова позиція використовується не тільки в суб'єктивному сенсі як характеристика рівня правосвідомості громадян або посадових осіб, але і в об'єктивно-матеріальному зрізі – як показник стану самого права. У цьому сенсі правова позиція постає як специфічний соціальний орієнтир, що вказує вектор провідних тенденцій в юридичній галузі [2].

Отже, якщо позиція особистості пов'язана із світоглядом, діловою спрямованістю, системою життєвого самовизначення, то з цього випливає, що громадянська позиція особистості пов'язана з її громадянською спрямованістю та є важливим чинником у її громадянському самовизначенні.

Підкреслимо, що в науковій літературі існує певна неоднозначність щодо визначення поняття «громадянська позиція». Так, у «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» громадянська позиція визначається як система ціннісних і соціальних орієнтацій та настановлень, які характеризують людину як громадянина країни та суспільства [3].

Т. Мірошина розглядає громадянську позицію як свідоме ставлення людини до суспільства, держави, людей та соціально-політичних явищ [4]. П. Баранов розглядає громадянську позицію як домінуючу сферу особистісної характеристики, що визначає сенс і спрямованість дій, причетність людини до долі Батьківщини, до процесу в цілому [5]. Г. Філонов стверджує, що громадянська позиція – це прийняття загальнолюдських моральних цінностей, це гуманізм взаємовідносин людей, це прояв гідності, яка утверджується особистістю у спілкуванні з іншими людьми, на основі взаємоповаги і визнання самотності кожного. У Г. Гревцевої громадянська позиція представлена як інтегративна якість людини, що включає в себе знання, поняття, переконання, поведінку, моральні характеристики [6].

На думку Є. Нікітіної, громадянська позиція людини виявляється в її здатності аналізувати сучасні процеси й ситуації, обирати адекватні форми і

способи дії у непередбачуваних ситуаціях, у відповідальності за результати власної діяльності, послідовності й виваженості власної позиції, у прагненні молодшої людини не дотримуватися усталених формулювань, у змозі виявити самостійність суджень і самостійність мислення, відстоювати власні переконання, у цілеспрямованості, дисциплінованості, самостійності, наполегливості тощо. Слід також зазначити, що ця позиція характеризується вміннями практичного характеру, що спостерігаються під час виконання індивідом доручень, які виявляються, формуються в системі відносин у колективі і виступають стимулами розвитку самооцінки, самопізнання, умовами самореалізації, саморозвитку, а також активними і конкретними діями, вчинками громадянського спрямування [7].

І. Молодцова вважає, що громадянська позиція – це інтегративне особистісне утворення, сукупність інтелектуальних, емоційно-моральних характеристик, що виявляються в конкретних діях та вчинках. Авторка розглядає громадянську позицію як інтегративну якість особистості, органічне поєднання особистісних і громадянських цінностей, що передбачає усвідомлення себе громадянином і активним учасником суспільного життя.

Поняття «громадянська позиція» висвітлюється вченими (В. Лутовінов, І. Бех, С. Гончаренко, Н. Нікітіна та ін.) також і з політичного ракурсу. У цьому сенсі основними ознаками сформованості громадянської позиції є відчуття людиною громадянської відповідальності, наявність політичної культури, усвідомленої законослужняності, патріотичної відданості Батьківщині, готовність до активної діяльності в її політичних процесах, до її захисту, а також належність людини до певної держави, усвідомлення своїх обов'язків перед державою та їх виконання, розуміння своїх прав та можливість користування ними.

Виходячи із досліджень цих авторів, можна зробити висновок, що громадянська позиція виявляється у ставленні особистості до соціальних проблем і стану суспільства в цілому та до власної ролі у цих подіях, а також відображає реальні дії, спрямовані на реалізацію загальнолюдських цінностей при розумному співвідношенні особистих і суспільних інтересів.

А. Ситников визначив специфіку громадянської позиції майбутніх юристів, яка, на його думку, відображає ціннісне ставлення до права і закону, професійну правосвідомість, особистісну активність, яка сприяє усвідомленню соціальної значимості своєї майбутньої професії і конкретизується в поняттях патріотичної любові до своєї країни і народу, а також орієнтована на відтворення потенціалу правової культури [8].

Отже, громадянська позиція майбутніх юристів полягає в їх зацікавленості у важливих подіях в суспільстві, у готовності брати активну участь у цих подіях, у готовності захищати свою державу та здатності поступатися власними інтересами в ім'я суспільного благополуччя.

У науковій літературі наголошується, що громадянська позиція, перш за все, виявляється у повазі особистості до власних прав і обов'язків, а також до прав та обов'язків інших людей. При цьому важливо, щоб громадянин виявляв небайдуже ставлення до горя та страждань оточуючих. Тому необхідно

формувати в майбутніх юристів вміння їх виявляти та проявляти відповідну реакцію. Отже, справжній юрист не може бути байдужим до суспільних негараздів, холоднокровно реагувати на експлуатацію одних людей іншими та на зловживання владою чи своїм соціальним становищем.

Сьогодні формування громадянської позиції як суспільна проблема розглядається вченими з точки зору морального, інтелектуального, правового розвитку й соціального становлення особистості, розвитку її національної відповідальності, свідомості та гідності. Причому сучасні науковці сходяться на думці, що реалізація цього завдання повинна здійснюватися в навчально-виховному процесі шляхом розвитку свідомості та розумових здібностей студентів, формування в них широкого світогляду, ініціативності й уміння приймати рішення, усвідомлюючи всю повноту відповідальності за нього.

Формування громадянської позиції означає формування в майбутніх юристів любові і поваги до рідної держави, суспільства, соціальної мобільності, системи моральних цінностей та навичок громадянської поведінки, критичного мислення, – тобто тих рис, які вони зможуть проявляти у своїй професійній та суспільній діяльності, а також у взаємовідносинах із родиною, колективом, соціумом. Формувати громадянську позицію означає створювати в особистості орієнтир поведінки у її подальшому житті.

Отже, на сьогодні формування громадянської позиції майбутніх юристів є вкрай важливою проблемою. Адже вона є показником внутрішнього прагнення до становлення демократії, до гуманізації суспільства, а також внутрішньої готовності прикладати активні зусилля для розвитку і процвітання нашої країни, що робить формування громадянської позиції вагомим компонентом у професійному становленні кожної особистості.

Список літератури:

1. Павленко М. А. «Громадянська позиція» як науково-педагогічна категорія. *Проблеми сучасної педагогічної освіти* : зб. статей. Ялта : РВВ КГУ, 2013. Вип. 39. Ч. 4. С. 95–101.
2. Каламаж Р. В. Психологічні аспекти формування правової культури виборців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» К., 2004. 19 с.
3. Зеленов Є. А., Стьопіна О.Г. Виховання студентської молоді в умовах глобалізації : монографія Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. 288 с.
4. Мирошина Т. А. Формирование гражданской позиции студентов вуза : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 Кемерово, 2009.
5. Баранов П. А. Современный гуманизм и гражданская позиция личности. *Гражданское образование: материалы международного семинара*. СПб., 1997. С. 10–20.
6. Гревцева Г. Я. Гражданское воспитание как фактор социализации школьников : автор. дис. на соискание учен. степени доктора пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Челябинск, 2006.

7. Нікітіна Н. П. Формуємо громадянську позицію - експеримент у педагогічному ліцеї. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. Випуск XXVIII / За загальною редакцією В. І.Сипченка. Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2005. 190 с. С. 126–130.
8. Ситников, Антон Александрович. Формирование гражданской позиции будущих юристов в современном вузе : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 Москва, 2013. 174 с.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ У ГАЛУЗІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ТЕОРЕТИКО - ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Лук'янчук Наталія Миколаївна,
студентка за ОР «Бакалавр»
Інституту права
Київського національного університету імені Т. Шевченка

Науковий керівник:
Теремцова Ніна Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Для представників юридичної професії початком ознайомлення зі сферою своєї діяльності вважається предмет та наука теорія держави і права, а саме науково – обґрунтований підхід щодо вивчення чинного законодавства.

Теорія держави і права – це фундаментальна юридична наука, що досліджує найбільш загальні закономірності й тенденції виникнення, розвитку та функціонування держави й права, а також формулює вихідні, для юридичних наук, поняття. Теорія держави і права є юридичною наукою, що вивчає юридичну дійсність як соціальну складову, формулює базові юридичні поняття. [1, с.5]

Загальна теорія держави і права є фундаментальною наукою для підготовки науковців у сіх галузях юриспруденції та є підґрунтям для підготовки майбутніх правознавців. [3]

Теорія держави і права забезпечує загальнотеоретичну підготовку студентів, без якої неможливе опанування спеціальними й галузевими юридичними дисциплінами. Вона насичена узагальненнями, абстрактними науковими положеннями, поняттями та категоріями. Від рівня засвоєння матеріалу даної науки залежить якість підготовки майбутніх фахівців до сприйняття ними галузевих та спеціальних юридичних дисциплін, їх професіоналізму в майбутньому. [2, с.9]

Дана наука має визначену систему, яка містить логічно та послідовно розташовані питання, що відображають зміст предмета та об'єктивну структуру науки. Детально розглядається походження держави і права, риси держави і права, які відрізняють їх від структури влади та нормативних регуляторів первіснообщинного устрою. Окрему увагу ця юридична наука приділяє механізму держави і державного апарату, державних органів та їх видів.

Пізнання теорії права основана на опису основних підходів до розуміння права як самостійної категорії, визначення місця права в системі соціальних норм, поняття й ознак права, його функціональних особливостей і суспільної цінності, виокремлення властивостей процесу формування права та фаз цього процесу. Досліджується класифікація джерел права, основ правової системи і правової свідомості. Детально розглядається механізм регулювання суспільних відносин за допомогою права.

Теорія держави і права як навчальна дисципліна формує професійні якості майбутніх фахівців та закладає їх основу. Ця наука надає майбутнім юристам знання найбільш основоположних закономірностей державно-правового життя суспільства. Вона покликана забезпечити основу фундаментальної підготовки правника широкого профілю. Загальна теорія держави і права закладає основи правової культури майбутніх фахівців, їх юридичного мислення, формує науковий правничий світогляд, здатність ухвалювати юридично правильні рішення.

Завдяки цій науці майбутні юристи отримують початкові уявлення про основні державно-правові поняття та категорії, що необхідні для ефективного вивчення галузевих та інших юридичних дисциплін та широкого використання їх на практиці.[3, с.50-53]

Теорія держави і права дає систематизовані знання про розвиток державно - правових явищ; за допомогою галузевих і спеціальних юридичних дисциплін майбутні фахівці опановують знання про чинні нормативно-правові акти та практику їх застосування, формують навички складання юридичних документів, здійснення певних юридичних дій.

На підставі дослідження праць вчених, можна зробити висновок, що з наукової точки зору, дипломований фахівець у галузі правознавства має давати належну оцінку складним суспільним явищам та державно - правовим процесам, розкривати їх дійсну сутність, розуміти їх соціальне призначення, місце й роль в політичній та правовій системах суспільства. Правник, який досконало оволодів основами даної науки, може вміло й досконало сприяти розв'язанню різноманітних проблем в державотворенні, виступати рецензентом й консультантом в галузі права, давати оцінку в діях правового характеру.

Отже, теорія держави і права покликана забезпечити глибоке і всебічне засвоєння майбутніми фахівцями знань про державно-правову дійсність, що відображено в предметах юридичної науки, сформувані навички та вміння застосування в практичній діяльності в різних сферах правового регулювання.

Список літератури

1. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]. — Харків: Право, 2009. 50-53 с.

2. Теремцова, Н. В. (2010). Природа правомірної поведінки людини (культура поведінки людини, механізм індивідуальної поведінки, антисуспільна поведінка, конформістська поведінка...).
3. Теремцова, Н. В. (2016). Актуальне питання техніки правового регулювання: поняття, склад, загальна характеристика. **м. Львів, 24-25 листоп. 2016р.**
4. Teremtsova, N. (2019). The problem of differentiation between private and public law. *Journal Transition Studies Review*, 26(2), 15-22.
5. Теремцова, Н. В. (2016). Проблема існування позитивної відповідальності в умовах сучасного державотворення в Україні. *Малий і середній бізнес*, 72.
6. Kopotun, I. M., Durdynets, M. Y., Teremtsova, N. V., Markina, L. L., & Prisnyakova, L. M. (2020). The Use of Smart Technologies in the Professional Training of Students of the Law Departments for the Development of their Critical Thinking. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19(3).
7. Sribniak V., Teremtsova, N. The art of scientific mind, *Scientific journal*, №8(2019). 24 11 2019.
8. Тимощук О., Теремцова Н., (2019). Актуальне питання розвитку системи безоплатної правової допомоги при залученні перекладача для реалізації завдань у кримінальному провадженні. – URL:<http://pli.nlu.edu.ua>.
9. Оверчук О. М. (2019). Теоретичне питання адаптації правової системи України до права ЄС в процесі правотворчості. – URL:<http://pli.nlu.edu.ua>.
10. Збірка доповідей. – Випуск I «Теорія права та держави» //за заг. ред. Н.В. Теремцової. –Київ. Друк. ТОВ «Козарі»/ - К., 2011. – 132 с.

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ВИПАДКАХ ПРИДБАННЯ НИМИ ТОВАРІВ НЕНАЛЕЖНОЇ ЯКОСТІ

Мозолєв Олег Єгорович

студент 3 групи 4 курсу

Міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

У сучасних умовах ринкової економіки кожен продавець (виробник, виконавець) намагається привернути увагу до свого товару, тим самим збільшуючи обсяги своїх продажів [1, с.10]. Попит на продукцію, послуги, роботи швидко зростає, натомість, збільшуючи обсяги продажів, продавці все частіше погіршують якість товарів, що призводить до збільшення випадків порушення прав споживачів через продаж їм товарів неналежної якості. Зростає кількість скарг споживачів на незадовільну якість продукції, надання послуг та обслуговування. Недостатньо реалізується право споживача на отримання необхідної йому достовірної інформації про товари, роботи, послуги, а також права споживачів бути почутими, захищеними та одержати відшкодування збитків за завдану шкоду [2, с.88]. Це обумовлює актуальність теми дослідження щодо захисту прав споживачів у випадках придбання ними товарів неналежної якості.

Аналізуючи юридичну літературу можна дійти висновку, що питання захисту прав споживачів, у тому числі і у випадках придбання ними товарів неналежної якості, має підвищену увагу науковців-правників. Вказане питання розглядалося такими авторами, як Г.В. Колісникова, Г.М. Грабовська, О.В. Зверєва, Ю. Плахтій, І.О. Дудла та іншими.

Метою даної роботи є дослідження захисту прав споживачів у випадках придбання ними товарів неналежної якості, визначення способів такого захисту та з'ясування питання про те, який саме товар відноситься до товарів неналежної якості.

Відповідно до частини 3 статті 42 Конституції України держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [3].

Зазначена конституційна норма створює загальноправові засади забезпечення прав споживачів.

Основним нормативним документом, який регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів є Закон України „Про захист прав споживачів”[4].

Перш ніж говорити про способи захисту прав споживачів у випадках придбання ними товарів неналежної якості, доцільно визначити який саме товар

є товаром неналежної якості, оскільки вищевказаний закон не містить прямого визначення значення цього терміна. Так, вищевказаним Законом визначено, що продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію [4].

Як зазначає Верховний Суд України у витягу із аналізу судової практики з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів неналежна якість продукції передбачає наявність у ній недоліків. Законодавець у зазначеному Законі розмежував товари неналежної якості на такі категорії: товари, що мають недоліки; товари, що мають істотні недоліки; фальсифіковані товари.

Відповідно до визначення термінів у Законі України „Про захист прав споживачів” недолік - це будь-яка невідповідність продукції вимогам нормативно-правових актів і нормативних документів, умовам договорів або вимогам, що пред'являються до неї, а також інформації про продукцію, наданій виробником (виконавцем, продавцем).

Якщо через недолік неможливе чи недопустиме використання товару відповідно до його цільового призначення, виник він із вини виробника (продавця, виконавця), після його усунення був виявлений знову з незалежних від споживача причин і при цьому наділений хоча б однією з таких ознак: взагалі не може бути усунутий; його усунення потребує понад 14 календарних днів; робить товар суттєво іншим, ніж передбачено договором - то це істотний недолік товару.

Продукція, виготовлена з порушенням технології або неправомірним використанням знака для товарів і послуг, чи копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а також неправомірним відтворенням товару іншої особи - це фальсифікований товар [5].

Зверєва О.В. вказує, що Закон «Про захист прав споживачів», говорячи про неналежну якість товару має на увазі тільки фізичні недоліки. Що ж стосується юридичних недоліків, тут мова йде про загальні права покупця, передбачені Цивільним кодексом України (далі – ЦК України). Зі змісту ст.ст.8, 16 Закону України вбачається, що товаром неналежної якості вважається товар, що має конструктивні, виробничі, рецептурні або інші недоліки або ознаки фальсифікації [6, с.124].

Що стосується способів захисту прав споживачів у випадках придбання ними товарів неналежної якості, тут законодавство надає споживачам вільний вибір способів захисту своїх прав.

Слушною є думка Грабовської Г. М., яка зазначає, що такі заходи передбачено у вигляді єдиної системи, до якої належать: самозахист, громадська форма захисту, державний (адміністративний) захист та судовий захист [7, с.63-64].

Відповідно до ст. 19 ЦК України особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства [8]. Самозахист прав споживача у випадку придбання ним товарів неналежної якості детально регламентовано статтею 8 Закону України «Про захист прав споживачів». Здебільшого, це найбільш швидкий спосіб захисту прав споживачів, але не завжди дієвий.

Статтями 24, 25 Закону України “Про захист прав споживачів” регламентовано громадську форму захисту прав споживача. Так, з метою захисту своїх законних прав та інтересів споживачі мають право об'єднуватися у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів). Об'єднання споживачів серед інших прав мають в тому числі право: представляти і захищати інтереси споживачів в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування згідно із законодавством; звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій; відповідно до законодавства захищати у суді права споживачів, які не є членами громадських організацій споживачів (об'єднань споживачів); звертатися до правоохоронних органів та органів виконавчої влади про притягнення до відповідальності осіб, винних у випуску та реалізації продукції неналежної якості [4].

Державний (адміністративний) захист визначено у статті 5 Закону України “Про захист прав споживачів”, де зазначено, що захист прав споживачів здійснюють центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав споживачів, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, місцеві державні адміністрації, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування згідно із законом, а також суди. Захист прав споживачів у сфері безпечності та якості харчових продуктів, інформування про їх властивості, у тому числі маркування, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та якості харчових продуктів [4]. Також право споживачів на державний захист регламентовано і статтею 39 Господарського кодексу України [9]. Правова необізнаність споживачів, незнання до якого саме державного органу можна звернутися за захистом своїх прав, а інколи і яким чином викласти своє письмове звернення, тривалість строків розгляду таких звернень, тяганина з перепискою, нерідко призводить до небажання споживачів відстоювати свої права.

Найпоширенішою формою захисту прав споживачів, у тому числі і у випадках придбання ними товарів неналежної якості, є судовий захист. Такий спосіб закріплено у статті 22 Закону України “Про захист прав споживачів”. Немаловажною є норма, в якій зазначено, що при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди, а також про звільнення споживачів від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав. Але, на-жаль, не можна не погодитися з думкою Хмурківського Б.Б., який зазначає, що судова тяганина - цікавий процес лише для деяких із нас, для більшості ж громадян - неприємний, нервовий і, як відомо, повільний. Він може тягнутися роками через різноманітні затримки [10, с.32]. Тривалі строки розгляду судових справ, складнощі, які виникають під час виконання судових рішень, здебільшого викликають негативне ставлення споживачів до судового захисту своїх прав.

Таким чином, законодавством України в цілому врегульовано питання

захисту прав споживачів, але певні норми потребують доопрацювання. Наприклад, доцільно додати конкретизоване визначення терміну “товар неналежної якості”. З ціллю недопущення порушення строків розгляду справ щодо захисту прав споживачів та виконання судових рішень цієї категорії, повинна проводитися відповідна робота, пов’язана з контролем строків розгляду та виконання, у судах та органах, на які покладено примусове виконання судових рішень. Процес розгляду звернень та скарг споживачів уповноваженими органами державної влади потребує розробки більш ефективного механізму, що сприятиме зростанню довіри споживача до державних та судових способів захисту своїх прав.

Список літератури:

1. Дудла І.О. Захист прав споживачів: Навч. посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007 - 448 с.
2. Плахтій Ю. Нормативно-правове забезпечення у сфері захисту прав споживачів / Ю. Плахтій, Р. Байцар // Вимірювальна техніка та метрологія. - 2013. - Вип. 74. - С. 88-91. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/metrolog_2013_74_21.
3. Конституція України : офіц. вид. / Верховна Рада України. - К.: Алерта, 2019. - 112 с.
4. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
5. Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.). Витяг від 01.12.2013. Верховний Суд України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text>
6. Зверєва О. В. До питання про права споживача при придбанні товару неналежної якості / О. В. Зверєва // Форум права. - 2008. - № 2. - С. 123-130. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_2_22
7. Грабовська Г. М. Форми та способи захисту прав споживачів у випадку придбання ними товарів неналежної якості / Г. М. Грабовська // Право і суспільство. - 2014. - № 4. - С. 62-67. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_4_13
8. Цивільний кодекс України / Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Господарський кодекс України / Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
10. Хмурківський Б.Б. Як вирішити конфлікт порушення прав споживача / Актуальні проблеми товарознавства, торговельного підприємництва та захисту прав споживачів: міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 13 берез. 2014 р.) : тези доп. / відп. ред. В.А. Осика. - К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. - 197 с. : укр. мовою. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://knu.edu.ua/file/MjA=/70eda2da9f93078772e2fe0148c7838c.pdf>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Новосад Роман Віталійович,

студент Інституту права за ОР «Бакалавр»,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Унаслідок посилення техногенного впливу промисловості на довкілля в Україні, з кожним роком роль лісів як екосистеми стрімко зростає. Досвід країн Європи (Фінляндії, Німеччини, Італії, Чехії, Словаччини, Польщі тощо) свідчить, що (...) раціональне комплексне використання лісових ресурсів поєднане з ефективними заходами їхнього збереження і відтворення, (...) стає важливим підґрунтям підвищення ефективності ведення лісового господарства [1].

Загальна площа земель лісового фонду України становить близько 10,8 млн. га, з яких хвойні ліси (переважаюча порода – сосна та ялина) займають 42,2 %, твердолистяні (дуб, бук) – 43,2% та м'яколистяні (береза, осика) – 13,6 %. За віковими групами лісові насадження становлять молодняки – 32 %, середньовікові – 44 %, пристигаючі – 13 %, стиглі – 11 %. Лісовою рослинністю вкрито 9,5 млн. га, або 15,7 % території України [2; с. 181].

Відповідно до статті 7 Лісового кодексу України в редакції від 08. 02. 2006 р. ліси можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності [3]. Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства у сфері лісових відносин та з питань охорони навколишнього природного середовища, Ради міністрів АР Крим, місцевих державних адміністрацій та сільських і селищних рад.

За радянських часів управління лісовими ресурсами здійснювалося централізовано, проте із утвердженням демократичних правових інститутів в незалежній Україні ліси поступово почали переходити із відання держави до відання територіальних громад. Водночас, територіальне управління лісами нерідко призводило до відчуження земель Держлісфонду і вирубки лісів під приватне будівництво чи передачі кращих лісових ділянок в довгострокову оренду, або ж необґрунтоване створення або ліквідацію регіональних об'єктів природно-заповідного фонду. Такі деструктивні дії призвели до різкого зменшення площ лісових насаджень в Україні та критичної необхідності пошуку якісно нових підходів розвитку лісокористування.

Серед перспектив розвитку лісокористування в Україні можна виділити:

1. *Ефективне використання лісових ресурсів на основі приватної власності.* Шляхом вдосконалення нормативно-правової бази щодо передачі лісів у приватну власність, з'явиться можливість виробити моделі ефективного лісокористування, яке в умовах європейського ринку приносило б значний

прибуток державі і в якому, водночас, здійснювалося відновлення лісових ресурсів [1];

2. *Запровадження електронного обліку деревини та лісопродукції.* Такий

5. крок, у першу чергу позбавить можливості існування злочинних пилорам та унеможливить обіг незаконно придбаної деревини, а також ліквідує нечесну конкуренцію та налагодить прозору діяльність деревообробників [4; с. 385];

3. *Зменшення державного впливу на діяльність підприємств.* Для забезпечення більш ефективного здійснення постійного користування лісами державні підприємства мають бути звільнені від прямого втручання держави в їх господарську діяльність, а основною формою державного впливу на них мають бути фінансове регулювання (плата за лісові ресурси), ліміти й квоти на лісокористування [5; с. 74];

4. *Стимулювання за рахунок приватного капіталу продовження робіт щодо створення захисних насаджень.* Такий крок важливий, у першу чергу, для запобігання ерозії ґрунтів, заліснення угідь, консервації малопродуктивних, деградованих та техногенно забруднених земель та земель запасу;

5. *Належне вирішення соціальних проблем у лісовому господарстві.* Лісоуправління має бути організовано таким чином, щоб не погіршувалися умови життя людей, взаємовідносини між місцевими мешканцями, адміністрацією і бізнесом; не виснажувались лісові ресурси і не знижувалась зайнятість населення. В українських умовах ситуація ускладнюється наявністю серйозних проблем в середині самої галузі – скороченням чисельності працюючих, низьким рівнем заробітної платні тощо. [2; с. 183].

Отже, до перспектив розвитку лісокористування в Україні можна віднести як економічні, так і соціальні фактори: у першу чергу це розвиток законодавства у галузі приватного лісокористування, запровадження електронного обліку деревини, зменшення державного впливу на діяльність підприємств, які здійснюють користування лісами, створення захисних насаджень і, водночас, вирішення соціальних проблем, що виникають під час здійснення лісокористування і становлять значну перешкоду для розвитку лісового господарства України.

Список літератури:

1. Бець М. *Приватне лісокористування як потенціал підвищення ефективності управління лісовим господарством України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/387/1/32.pdf> (Дата звернення – 06.11.2020);

2. Карпук А. *Стан і тенденції розвитку лісокористування в Україні* // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – №1. С. 181;

3. *Лісовий кодекс України* від 21.01.1994 № 3852-ХІІ (у редакції від 08.02.2006) / офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (Дата звернення – 06.11.2020);

4. Бондарчук Н. *Право лісокористування в Україні* // Митна справа. – 2012. – № 6 (84). С. 385;

5. Горбик В.М. *Формування лісової політики України: стан та етапи становлення* // Економіка та держава. – 2006. – № 11. – С. 74

ПРОБЛЕМА ВПЛИВУ ЗАКОНОДАВСТВА УРСР НА СУЧАСНУ ЮРИСПРУДЕНЦІЮ

Памірський Максим Анатолійович

Студент 3 курсу факультету права та міжнародних відносин
Київський університет імені Бориса Грінченка

Українська національна юриспруденція має довгий шлях розвитку, від найдавніших збірників які регулювали відносини на Русі, найвідомішим з яких є «Руська правда», аж до сучасних змін в національному законодавству прийнятих в процесі євроінтеграції України. Серед наявних проблем національного законодавства України можна виділити багато різноманітних видів, такі як наявність прогалів у законодавстві, юридичних колізій, невідповідність практичної діяльності судів із нормами національного права, нерегульованість певних сфер суспільних відносин, тощо. Тим не менш, одна з найголовніших проблем, яка актуальна весь період після закінчення радянської окупації й яка посилюється з кожним днем це часткове функціонування сучасної України на основі законодавства УРСР.

Подібні акти не є незначними постановами які регулюють малозначні, для суспільства в цілому, відносини або ж діють лише формально без їх реального застосування. До них, наприклад, відноситься найголовніших нормативно-правових акт в сфері житлового права – Житловий Кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки. Незважаючи на те що його було прийнято у часи радянської окупації, а саме в 1983 році він, на відміну від Кодексів у інших галузях права, окрім трудового, не втратив своєї чинності шляхом розробки та прийняття нового кодексу який би об'єднував норми права у сфері житлових відносин й відповідав би духу незалежної України. Незважаючи на його оновлення шляхом внесення правок, він все-ще є застарілим, невідповідаючим новим умовам суспільства які виникли після закінчення панування комуністичного тоталітарного режиму та переходу до демократичної системи й ринкової економіки. Звісно, при цьому не варто забувати що Україна продовжує розвиватись й підлаштовуватись під нові реалії навіть без прийняття нового кодексу який би регулював відносини у сфері житлового права, яскравим прикладом цього є Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» який передбачає створення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку(надалі ОСББ) та регулює його діяльність. Незважаючи на тісний зв'язок із житловим правом сам інститут ОСББ не є в достатній мірі інтегрованим в Житловий Кодекс що може служити ознакою недостатньої кодифікації українського законодавства або, що теж вірно, застарілості Житлового Кодексу та наявності потреби у його оновленні для врегулювання сучасних житлових правовідносин та інтегрування наявних інститутів житлового права у структуру Житлового Кодексу що підвищить

ефективність роботи судів, правову грамотність населення та становленню правового суспільства у зв'язку із наявністю кодифікованого Кодексу.

Іншим значним прикладом подібного є трудове законодавство. Основний кодекс - Кодекс законів про працю України було прийнято у 1971 році, себто більше двох поколінь назад, в період особливо активного застою радянського суспільства та в часи планової економіки. Невідповідність трудових норм, які застосовувались в період командної економіки та тих які необхідні для ефективного функціонування всіх інститутів трудових відносин в країні з ринковою економікою є очевидною та пов'язаною із кардинально різним підходом до діяльності суб'єктів та різними механізмами регуляції життєдіяльності самого суспільства й функціонування національної економіки. Головною перешкодою в процесі прийняття нового кодексу, який би регулював трудові правовідносини, є популізм більшості домінуючих політичних сил які не здатні піти на відмову та скорочення різноманітних соціальних гарантій, оскільки подібне, навіть незважаючи на їх слабке функціонування в реальних трудових відносинах, нанесе катастрофічну політичну шкоду та може призвести до загибелі партії у зв'язку із втратою її виборців.

При цьому варто зазначити що реформування повинно проводитись із наявністю достатніх фінансових ресурсів та політичної волі для її ефективного проведення та повноцінної відмови від радянського законодавства, адже, як можна побачити на основі прикладу реформування трансформації виправно-трудоного законодавства УРСР та України у кримінально-виконавче законодавство незалежної держави, яке було досліджено М. Яцишиним, спроба реформування інституту виключно шляхом зміни норм права призведе лише до декларування інших цінностей що, незважаючи на певний, особливо у довгостроковому вимірі, результат, не призведе до повноцінної імплементації реформи у реальність. Тож для вирішення вищезазначених ресурсів ініціаторам знадобляться чималі зусилля, а сама країна повинна бути здатна виділити достатні кошти на реалізацію та впровадження всіх прийнятих змін, які будуть досягнуті в процесі пошуку консенсусу між різними політично-ідеологічними та соціальними групами населення в Україні, а також впливом міжнародної практики, перед усім практики країн-членів Європейського Союзу що пов'язано із процесом євроінтеграції України.

Іншим важливим аспектом, який підкреслює необхідність реформування сучасної нормативно-правової бази, є офіційна позиція Україна щодо комунізму висловлена в Законі України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» відповідно до якого Верховна Рада України приймає цей Закон, яким засуджує комуністичний тоталітарний режим в Україні, а сам комуністичний тоталітарний режим 1917-1991 років в Україні визнає злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових,

соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина. З цього можна зробити висновок про офіційне засудження комуністичного режиму що вступає в протиріччя із преамбулою Житлового Кодексу в якій містяться наступне:

“В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні було створено необхідні передумови для розв'язання однієї з найважливіших соціальних проблем - задоволення потреби трудящих у житлі.

Втілюючи в життя ленінські ідеї побудови комуністичного суспільства і здійснюючи курс на підвищення матеріального та культурного рівня життя народу, Радянська держава послідовно реалізує розроблену Комуністичною партією програму житлового будівництва.”

Наявність подібних тез в офіційному законодавстві України, в умовах засудження комуністичного тоталітарного режиму, зокрема й самих комуністичних партій, сприяє розколу суспільства та зменшує рівень послідовності й стабільності офіційної української позиції, а також може призвести до юридичних колізій в процесі практичного застосування застарілих норм радянського права які зберігають свою чинність донині.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок що проблемою юриспруденції в цьому питанні є наявність великого пласту застарілих норм часів УРСР які не тільки не відповідні статусу України як незалежній державі, а й вступає в конфлікт із офіційною позицією України щодо тоталітарного комуністичного минулого, окрім того вони не відповідають сучасним реаліям ринкової економіки й демократичного суспільства, а значить сама нормативно-правова база України потребує якнайшвидшого оновлення шляхом розробки нових нормативно-правових актів із застосуванням досвіду інших країн, внесених правок в застарілі нормативно-правові акти, відповідності інтересам суспільства й відповідності курсу України на євроінтеграцію

Список літератури:

1. Житловий Кодекс Української РСР - [Електронний ресурс] - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>
2. Кодекс законів про працю України - [Електронний ресурс] - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» - [Електронний ресурс] - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>
4. Історико-правовий аналіз трансформації виправно-трудового законодавства УРСР та України у кримінально-виконавче законодавство незалежної держави: прорахунки, здобутки, перспективи / М. Яцишин // Історико-правовий часопис. - 2014. - № 2. - С. 3-8. - [Електронний ресурс] - http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2014_2_3

5. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» - [Електронний ресурс] - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14#Text>

ФІЛОСОФІЯ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Романова Альона Сергіївна,

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри Теорії, історії та філософії права
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Людина здатна на основі природно-правової моделі створити правову систему, що забезпечить їй ідеальні умови розвитку. Звичайно, ідеалу досягнути неможливо, та й це, напевно, правильно, тому що до чого тоді прагнути, але наблизити себе через свою діяльність до того ідеалу, який був у божественному задумі, мабуть, прагнемо всі.

Найскладнішими для сприйняття людиною є реформи у морально значущих сферах суспільного й особистого життя людей. Ці сфери пов'язані із сімейними цінностями, біоетичною нормативною системою, правами людини у сфері біомедичних технологій тощо. Розв'язання нових проблем за допомогою традиційних підходів позитивного права є малопродуктивним, тому сучасне право мусить шукати відповідь на них у тісній співпраці з антропологією, релігією, філософією, медициною тощо, адже сьогодні проблеми права, людини у праві, її поведінки тісно переплелися з питаннями моралі і справедливості, свободи і природно-правової відповідальності людини.

Для узгодженої правомірної життєдіяльності людей чимало вчених обґрунтовують глобалізаційний еволюціонізм. Зазначається, що глобалізаційна діяльність людини в широкому сенсі – це процес історично довготривалий, який розвивається поетапно [1].

Щоправда, існує й думка, що глобалізація є політичним способом конструювання нового світопорядку. Багато дослідників глобалізації у праві вважають, що цей процес з ідеологічних позицій став активно розвиватися з моменту створення Римського клубу – міжнародної позаурядової організації, яка висунула наприкінці 60-х років ХХ ст. програму вивчення глобальних проблем, які заторкують основи людського існування (гонка озброєнь, екологічні катастрофи, зменшення природних ресурсів, моральний занепад тощо) [2, с. 126].

Звичайно, глобалізацію можна розглядати і як апогей давно виниклого і триваючого процесу єднання або зближення народів. Діяльність людини щодо створення єдиного правового простору не нова, а є ідеєю правового раціоналізму. Аналізуючи історію права (від його примітивних до сучасних розвинених форм), можна побачити, що це – історія руху права до глобальності, універсалізації та уніфікації. Так, В. Нерсесянц зазначав, що в V–IV ст. до н. е. давньогрецькі софісти, розрізняючи природне право і позитивне право (закони

того чи іншого поліса), відзначали загальність природного права, відповідно до якого всі люди, незалежно від їх державної та етнічної належності, вільні і рівні [3]. А у вченнях давньогрецьких стоїків, а потім давньоримських стоїків, формуються космополітичні концепції вселенського природного права, космічного поліса (Космополіс) і світового співіснування всіх людей [4, с. 182].

Варто пригадати, що перші глобалізаційні та космополітичні ідеї висловив ще І. Кант. З одного боку, він зовсім не закликає до «всесвітньої держави», яка знищила б суверенність держав-націй. Міжнародне право не повинно замінити національні права, а радше – їх координувати в єдиній юридичній системі задля створення міжнародної системи безпеки. Цей постійний конгрес держав не прагне до переваги над ними, але тільки до гарантованого збереження свободи кожної держави окремо за умови збереження їх природно-правової ідеї. З іншого боку, І. Кант у своїх дослідженнях з етики стверджував, що логічна межа побудови національного права – це розвиток міжнародного права, яке передбачає «згуртованість» вільних держав. Оскільки моральний обов'язок людини – вийти з природного стану, держави, як і приватні особи, повинні відмовитися від анархічної свободи дикунів, щоб підкорюватися законам і створити в такий спосіб державу націй (*civitas gentium*), що поступово охопить всі народи світу і сприятиме їх повноцінному духовному і фізичному розквіту [5, с. 328].

До І. Канта версію існування загального права пропагував Дж. Віко. У «Підставах нової науки» він зазначав, що здоровий глузд є джерелом природного права народів. «Здоровий глузд – це судження без будь-якої рефлексії, котре спільно відчують усі: весь народ, вся нація, весь Рід Людський» [6, с. 348]. Здоровий глузд «Роду Людського» є критерієм, даним Богом для визначення істинного в природному праві. Зазначається, що природне право народів зароджується самостійно в кожного народу, це щось спільне, що існує в праві різних націй і держав. За допомогою здорового глузду можна перемогти абстрактність, тиранію, раціоналізм законів і домогтися справедливого людського правосуддя.

Правове мислення та правова свідомість через свою специфіку продукують уніфіковані і стандартизовані форми поведінки. Однотипність суспільних відносин, «зведення» їх, відповідно, до одного стандарту є однією із функцій правового мислення [7, с. 142]. Правове мислення, схильне до формалізму, стандартизації, прагне розглядати онтологічний простір з позиції загального масштабу, з погляду універсальних шаблонів поведінки. Результатом цієї властивості є глобальна уніфікація правових режимів і модель міжнародного правового контролю, у результаті яких правові системи повинні вийти з-під впливу окремих держав і розвиватися відповідно до загальних правових еталонів, покликаних вирішувати спільно усі проблеми людства.

Загалом, такий підхід до життєдіяльності людей має низку позитивних моментів і не варто стверджувати, що він призведе до занепаду духовної, моральної самобутності народів, адже, для прикладу, можна навести порівняння із сім'єю, коли в одній великій родині кожен має свої інтереси, світогляд і ціннісні атитюди. Але всі члени цієї сім'ї об'єднані або ж роз'єднані саме через

поведінку і взаємовідносини один з одним, а не через те, що вони, скажімо, працюють в різних місцях. Їх об'єднує те, що не прописане ні у шлюбному контракті, ні у Сімейному кодексі – мораль, духовність, спільна ідея. Те саме і в природно-правовому просторі, якщо люди взаємодіятимуть на основі норм природного права, то й загальні світові інтеграційні процеси також відбуватимуться на умовах толерантності, взаємоповаги до природних прав кожної людини, і це не означає, що мусульманин повинен сповідувати християнські норми чи навпаки. Головне зрозуміти, що діяльність людини у природно-правовому просторі має ґрунтуватися на любові до ближнього, тоді норми позитивного права також вберуть в себе ту любов і повагу до людини і її особистих прав і свобод. Адже, скажімо, немає раю для різних народів, а є один для всіх.

Зауважимо, що поширення римського права і його правових понять, аксіом, сентенцій, на нашу думку, можна також розглядати як правову глобалізацію, що почалася значно раніше, ніж політична й економічна глобалізація і, як бачимо, аж ніяк не применшує автентичності правових систем різних країн.

Зараз уже не викликає сумніву, що процес глобальних змін досяг значних масштабів, а отже, вивчення можливостей природного права врегулювати суспільні відносини, місце людини у природно-правовому просторі і зміна нею (людиною) онтологічного простору та соціоприродного простору є актуальними. З огляду на те, що на прикладі розвитку цивілізації ми бачимо, до яких наслідків може призвести діяльність людини, що відкидає норми природного права, варто, можливо, кожній людині, а згодом і всій світовій спільноті, зупинитися та проаналізувати власні дії, вчинки і поведінку, адже жодні державні утворення, авторитетні можновладці і міжнародні організації не здатні створити досконалішої моделі існування людства, ніж це зробив Всевишній за законами природи. Людина може тільки черпати ті істинно правильні норми і розвиватися на їх основі. За таких умов людство зможе досягнути небачених висот, а в протилежному разі – людство буде приречене.

Список літератури

1. Шилов В. Н. Политическая аксиология : конспект лекций. Белгород : Логия, 2001. 96 с.
2. Семенов И. С. Интерпретации. Глобализация и социокультурная динамика: личность, общество, культура. *Полис.* 2003. № 2. С. 65–68.
3. Нерсесянц В. С. Право и закон: из истории правовых учений. М., 1983. 364 с.
4. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) : моногр. Одесса : Юрид. л-ра, 2002. 280 с.
5. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. Ю. В. Петров (авт. предисл.). СПб. : Наука, 1999. 472 с.
6. *Вико Дж. Основания новой науки о природе наций.* М. ; Киев : REFL-book, ИСА, 1994. 656 с.

7. *Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме. Ростов н/Д. : РЮИ, 2001. 288 с.*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сидоренко Анна Сергіївна,

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права
Полтавський юридичний інститут
Україна, м. Полтава

В умовах сьогодення у всьому світі актуальним залишається питання, що стосується сфери охорони здоров'я. Право на охорону здоров'я визначено міжнародними нормами та національним законодавством всіх без винятку держав. Особливе місце в цій сфері належить медичній допомозі, що є основною складовою системи охорони здоров'я, якість надання якої залежить від великої кількості факторів.

В боротьбі з пандемією «COVID-19» та її активним поширенням в найбільшій зоні ризику знаходяться медичні працівники. Ризик захворювання існує на всіх стадіях надання медичної допомоги.

Правове регулювання праці медичних працівників здійснюється на підставі єдності й диференціації, оскільки специфіка правового статусу цієї категорії працівників обумовлена як загальними так і спеціальними нормами, останні в свою чергу характеризуються диференціацією правового регулювання праці, що виражається через спеціальні норми, що дозволяють уточнити, розширити та реалізувати свої права, обов'язки та гарантії у сфері праці.

Особливості правового статусу медичних працівників, слід розглядати через основні підстави диференціації: суб'єктивні та об'єктивні.

На наше переконання, увагу слід звернути на об'єктивні підстави диференціації правового регулювання праці медичних працівників. За загальним уявленням до об'єктивних підстав відносяться: галузеву належність; умови праці та характер трудового зв'язку. В свою чергу, провідні науковці в галузі трудового права до таких підстав відносять: особисте значення охорони здоров'я в житті та розвитку суспільства; характер професійної діяльності; підвищений ризик для життя і здоров'я медичних працівників та пацієнтів; підвищене нерво-емоційне напруження та шкідливі умови праці.

Особливої уваги, в умовах сьогодення заслуговує питання умов праці як об'єктивної підстави диференціації. У період пандемії коронавірусу тисячі працівників в сфері охорони здоров'я реалізують своє конституційне право на працю в шкідливих і небезпечних умовах. З огляду на це, особливої уваги заслуговують проблеми охорони здоров'я медичних працівників. В наслідок характеру своєї роботи, ця категорія працівників піддається впливу широкого спектру професійних ризиків: інфекції, хімічні речовини, фізичні ризики, психічні фактори під час реалізації своєї трудової функції.

Право на безпечні і здорові умови праці гарантується статтею 43 Конституції України, статтями Кодексу законів про працю України, Законами

України «Про охорону праці», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про захист населення від інфекційних хвороб», питання відповідальності осіб за порушення норм законодавства про охорону праці регулюється Кримінальним кодексом України.

Основи законодавства України про охорону здоров'я більш детально регламентують професійні права та пільги медичних працівників, основним з яких є забезпечення належними умовами професійної діяльності (ст.77). Для забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці держава повинна стимулювати, перевіряти і у необхідних випадках притягувати до відповідальності керівних суб'єктів закладів охорони здоров'я задля забезпечення та покращення належних умов праці.

Отже, можемо прийти до висновку, що диференціація правового регулювання праці медичних працівників у сучасних умовах розвитку нашої держави є однією з головних тенденцій, що полягає в особливостях характеру та умов праці. В умовах пандемії «COVID – 19» вплив шкідливих і небезпечних факторів на здоров'я медичного працівника або його близького оточення повинен бути повністю виключений. У зв'язку з цим, слід наголосити на тому, що керівники медичних закладів, відділень, підрозділів повинні розробляти і удосконалювати комплекс невідкладних засобів по безпеці життєдіяльності працюючих.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Сіда Софія Сергіївна,
Студентка за ОР «Бакалавр»
Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Громадянське суспільство є одним із головних передумов створення правової держави, що дає змогу виражати міру свободи індивіда на волевиявлення й сприяє глибокій демократизації суспільства [1].

Проте, громадянське суспільство має на меті створити простір для суспільного руху громади навколо спільних інтересів, цілей та цінностей, що, як правило, відрізняється від державних та приватних суб'єктів.[7].

Вчені вважають, що до громадянського суспільства слід віднести: громадські групи; жіночі, благодійні та релігійні організації; профспілки, професійні асоціації, громадські рухи; творчі спілки, недержавні засоби масової інформації, тощо. [8].

Громадянське суспільство – це вища стадія й найбільш досконала форма людської спільності, структурними елементами якої є добровільно сформовані первинні спільності людей – сім'ї, кооперації, громадянські організації, професійні, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання, а також соціальні спільності відносин в суспільстві: економічних, соціальних, сімейних, тощо [3].

На думку авторки, ознакою громадянського суспільства, основними з яких є: визнання в якості найвищих цінностей прав і свобод людини, які покликані захищати громадянське суспільство; самоорганізація громадян, їх самостійне прагнення – відповідати за свої вчинки; високий рівень правосвідомості населення; регулювання на основі законів та підзаконних актів щодо відносин людей у межах громадянського суспільства; тісна взаємодія між різними ланками організацій громадян.

Ефективне функціонування громадянського суспільства є невід'ємною ознакою правової держави. Без тісної взаємодії суспільства та держави та без надання громадянам можливості брати участь в об'єднаннях, які не є підконтрольними державі, не може існувати правова держава в якій провідна роль належала б правам та свободам громадян. На думку авторки, правова держава є ідеальною моделлю, що унеможлиблює її реальне втілення, однак це може слугувати тим орієнтиром, до якого потрібно прагнути та в якому становлення інституцій громадянського суспільства відіграє провідну роль.

У статті 1 Конституції України визначено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Саме тому вкрай важливим є розвиток громадянського суспільства. Однак, на даний момент існує ще дуже багато проблем, пов'язаних з його ефективним становленням, зокрема – з нестабільністю цих організацій відносно державних суб'єктів та їх недостатня підтримка. Невирішеними залишаються проблеми укріплення позицій інституцій громадянського суспільства та налагодження їх комунікації з державними органами управління. Попри це громадські організації в Україні розвиваються та намагаються створити простір в якому вимоги спільноти та недержавних організацій реалізовувались з такою самою ефективністю [4].

Значний поштовх розвитку громадянського суспільства в Україні дало затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки Кабінетом Міністрів України. А зокрема, затвердження розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020р. № 839-р плану заходів на 2020 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. Зокрема, головними напрямками визначено: - створення сприятливих умов для формування та розвитку інститутів громадянського суспільства (наприклад: проведення навчання представників інститутів громадянського суспільства щодо підвищення якості підготовки конкурсних пропозицій для участі у конкурсах з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів); - сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, вирішенні питань місцевого значення (наприклад: організація семінарів, тренінгів тощо для спільного навчання працівників органів виконавчої влади та представників інститутів громадянського суспільства з питань налагодження взаємодії у процесі формування та реалізації державної політики); - стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України (тут головна увага присвячена питанням надання соціальних послуг); - створення сприятливих умов для між-секторальної співпраці (зокрема включення до шкільної освіти вивчення питань з розвитку громадянського суспільства [6].

Важливою проблемою розвитку громадянського суспільства в умовах розбудови правової держави є те, що головний механізм функціонування громадянського суспільства має бути виражений у вигляді де держава надає поштовх громадянському суспільству.

Отже, як висновок, питання розвитку громадянського суспільства в умовах розбудови правової держави в Україні є актуальним й держава намагається всіма зусиллями сприяти розвитку громадянського суспільства та надавати йому підтримку в межах чинного законодавства. В Україні відбувається чисельна кількість позитивних зрушень, що спрямовані на практичну реалізацію статті 1 Конституції України. Формування громадянського суспільства і, як наслідок, правової держави, потребує ще багато зусиль як з боку держави, так і суспільства й населення в цілому.

Список літератури

1. Захарченко Р.О., Теремцова Н.В. (2019). Становлення та розвиток інституту громадянського суспільства в державі: теоретичний аспект. *European Perspectives*. № 4.
2. Теремцова Н.В. (2015). Проблема розбудови соціальної держави в умовах конституційної реформи: теоретичний аспект. *Соціологія права. Науково-практичний журнал* № 3-4(14-15).
3. Медвідь Ф.М., Медвідь Я.Ф. (2004). Цивільний кодекс України як конституція громадянського суспільства. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. - Київ: Міленіум.
4. Конституція України. 1996. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Teremtsova, N. (2019). The problem of differentiation between private and public law. *Journal Transition Studies Review*, 26(2), 15-22.
6. Про затвердження плану заходів на 2020 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
7. Теремцова Н., Актуальні питання здійснення правової політики в Україні ... / зб. матер. Міжнар. наук.-практ.конф. (Київ, 24 жовтня 2014 року): в 2 т. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014.
8. Теремцова, Н. В. (2019). Актуальне питання проблеми визначення поняття щодо видів та закономірності соціального регулювання. *Редакційна колегія*, 195.
9. Теремцова, Н. В. (2015). Проблема розбудови соціальної держави в умовах конституційної реформи: теоретичний аспект. *Соціологія права. Науково-практичний журнал* № 3-4(14-15).
10. Kopotun, I. M., Durdynets, M. Y., Teremtsova, N. V., Markina, L. L., & Prisnyakova, L. M. (2020). The Use of Smart Technologies in the Professional Training of Students of the Law Departments for the Development of their Critical Thinking. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19(3).

ПОНЯТТЯ ЗБИТКІВ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Спасун Ольга Петрівна,
студент
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Актуальність дослідження. Інститут відшкодування збитків у сфері підприємницької діяльності – є основоположним при захисті суб'єктом господарювання своїх законних прав та інтересів. При цьому, застосування такої форми відповідальності у багатьох сферах господарювання не отримало належного розповсюдження, однією із причин чого є невизначеність такого поняття як «збитки» у законодавстві та відсутність єдиного підходу щодо його розуміння у науці.

В законодавстві не вироблено єдиного підходу до визначення поняття «збитки». Існуючі сьогодні положення або надають визначення через складові збитків, або надають таке визначення для конкретних відносин, що не відображає повною мірою природи такого явища, як збитки. В науковій літературі єдине розуміння сутності збитків також відсутнє, не зважаючи на те, що сам термін «збитки» відомий достатньо давно і є докладно вивченим. Вказане зумовлює актуальність дослідження категорії «збитки у сфері підприємницької діяльності» та її видів.

Виклад основного матеріалу. В юридичних термінологічних словниках визначення поняття «збитки» зазвичай надається через положення законодавства [4]. У Словнику української мови під збитками розуміються матеріальні втрати. «Бути в збитку» означає зазнавати матеріальних втрат [5].

Сьогодні щодо сфери господарювання ч. 2 ст. 224 ГК України встановлює, що під збитками розуміються «витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною» [2], тобто фактично йдеться не стільки про визначення такого поняття, скільки про перерахування складових цього поняття.

Визначення поняття збитків через їх склад дається і в ЦК України, який є відмінним від складу за ГК України, зокрема, встановлено, що збитками є: «1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) (ст. 22 ЦК України)» [1].

Також поняття збитків зустрічається і в інших законодавчих актах. Наприклад, збиток визначається і як «перевищення суми витрат над сумою

доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати» (п. 3 Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73) [3], однак таке визначення більшою мірою встановлює механізм самого розрахунку суми збитку при веденні бухгалтерського обліку, не відображаючи повною мірою правової природи та змісту такого поняття в юридичному плані.

Таким чином, нормативне визначення поняття збитків на законодавчому рівні не закріплюється, а діючі ЦК України та ГК України лише перелічують складові збитків, що не повною мірою відображає всі аспекти такого складного явища та обмежує можливості його застосування.

Якщо розглядати поняття збитків в науковій доктрині, то перш за все представляють інтереси напрацювання тих авторів, які вказують на основні ознаки збитків.

Зокрема, І.В. Подколзін зазначає, що визначальним для усіх дослідників є постулат, сформульований ще в римському приватному праві, згідно з яким майновою шкодою (збитками) вважалось «обчислене в грошах будь-яке зменшення наявного майна та інше ущемлення майнового інтересу однієї особи, заподіяне протиправними діями іншої особи, яке складається з двох елементів — втрат наявного та втраченої вигоди» [6, с. 11].

Г.Ф. Шершеневич під збитками розумів шкоду, понесену майном, яка виявляється в зменшенні його цінності, під яким ні в якому разі не можна розуміти моральну шкоду вже тому, що таке розуміння безсумнівно суперечить загальному сенсу статей про винагороду [7, с. 18].

С.Л. Дегтярев вважає, що збитки в будь-якому із визначень розуміються як несприятливі наслідки для потерпілого, що виникли в результаті неправомірної поведінки правопорушника [7, с. 19].

На думку В.С. Євтеєва збитки являють собою грошовий вираз господарських диспропорцій, що виявляються у зменшенні майнових активів, збільшенні пасивів (зобов'язань), перевищенні витрат над доходами [17, с. 19].

В.П. Грибанов під збитками розуміє майнові втрати, виражені в грошовій формі [7, с. 23].

Наведене свідчить про незавершеність дискусії в юридичній науці щодо визначення поняття «збитки», не дивлячись на те, що до неї залучалось багато науковців в різні часи.

Водночас з аналізу наведених підходів щодо визначення поняття «збитки» можна виокремити такі їх характерні риси як: збитки це негативні наслідки в майновій сфері потерпілого, які завжди викликані неправомірною поведінкою іншого; відшкодування збитків повинно поставити потерпілу особу в таке становище, якщо б договір було виконано; збитки є грошовим виразом втрат потерпілої особи.

Вважаємо, що під поняттям збитків у підприємницькій діяльності слід розуміти зменшення будь-яких майнових та немайнових благ суб'єкта, права або законні інтереси якого порушено внаслідок неправомірної поведінки учасника господарських відносин, та яке проявляється у витратах, зроблених управненою

стороною, втраті, знищенні або пошкодженні її майна, а також не одержаному прибутку, який управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною, компенсація якого спрямована на відновлення майнових прав управненої сторони.

Висновки. Таким чином, на сьогодні в законодавстві і правовій доктрині не вироблено єдиного підходу до поняття збитків, в тому числі збитків в підприємницькій діяльності. Вважаємо, що необхідно в Господарському Кодексі України закріпити наступне поняття категорії «збитки»: «зменшення будь-яких майнових та немайнових благ суб'єкта, права або законні інтереси якого порушено внаслідок неправомірної поведінки учасника господарських відносин, та яке проявляється у витратах, зроблених управненою стороною, втраті, знищенні або пошкодженні її майна, а також не одержаному прибутку, який управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною, компенсація якого спрямована на відновлення майнових прав управненої сторони».

Список літератури:

1. Юридичний словник-довідник [Електронний ресурс]. URL: <http://subject.com.ua/pravo/dict/418.html>
2. Словник української мови: Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – URL: <http://sum.in.ua/s/zbytky>
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73 // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
6. Подколзін, І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 22 с
7. Новошицька В.І. Відшкодування збитків у сфері господарювання дис. ... доктор юрид. наук: 12.00.03 «Господарське право і господарський процес». Вінниця. 2016 – 288 с.

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ТА СТРАТЕГІЇ ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВАНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Устинова Ірина Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент
Національний авіаційний університет, м. Київ

Ткаченко Євгенія Миколаївна,

студентка Юридичного факультету
Національний авіаційний університет, м. Київ

З утворенням демократичних держав права та свободи людей постають на першому місці, а отже потребують особливого захисту. На сучасному етапі розвитку цивілізації розроблені ефективні механізми щодо захисту прав та свобод людини, а особливо тих, які є природними та невід'ємними. Яскравим прикладом такого механізму є політика гендерної рівності на всіх її рівнях, а одним з її напрямків є стратегія гендерно-орієнтованого бюджетування.

Гендерно-орієнтоване бюджетування - це стратегія досягнення рівності між жінками та чоловіками за допомогою зосередження уваги на формуванні та витрачання державних ресурсів. Це так підхід до бюджетування, який може покращити його у випадках, коли фіскальна політика та адміністративні процедури структуровані з урахуванням гендерної нерівності [1].

Стратегія гендерно-орієнтованого бюджетування може застосовуватися до будь-якого типу бюджетної системи на всіх рівнях управління – на центральному, регіональному та місцевому рівнях. Запровадження гендерного бюджетування на рівні центрального уряду є важливим, оскільки на цьому рівні приймаються бюджетні рішення як про доходи, так і про витрати. Не менш важливим є і запровадження гендерного бюджетування на регіональному та місцевому рівнях, адже регіональні та місцеві органи влади близькі до повсякденного життя людей, а це означає, що існує можливість більш прямо реагувати на потреби жінок та чоловіків, коли мова йде про державну політику та надання послуг. На цих рівнях здатність використання підходів до гендерного бюджетування супроводжується активною участю місцевого населення [2].

Проект "Гендерне бюджетування в Україні" (далі – «Проект GRB»), що фінансується Урядом Швеції, підтримує у Міністерстві фінансів України впровадження на її території гендерного бюджетування. Головною метою проекту GRB є підвищення економічної ефективності, прозорість та ефективність бюджетних видатків через інтеграцію гендерного бюджетування, що враховує потреби різних групи жінок та чоловіків, дівчат та хлопців в Україні. Інструменти GRB мають бути введені до бюджетних документів для

формулювання, реалізації та звітності про державний та місцеві бюджети [3, с. 12].

Загальний підхід проекту GRB базується на найкращих міжнародних практиках та реалізує GRB діяльність серед окремих міністерств та областей, з подальшим внесенням змін до законодавчої бази, щоб інтегрувати підхід GRB на всіх етапах бюджетного процесу в Україні. Період реалізації такого підходу становить 6 років (2014-2020 рр.) [3, с. 21].

Етап 1 – введення GRB (2014-2015 рр.): 1) в обраних експериментальних міністерствах (Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти, Міністерство молоді і спорту) і областях; 2) збільшення потужності GRB для Міністерства фінансів та експериментальних закладів; 3) створення робочих груп на чолі з фінансовими департаментами в експериментальних установах і початок гендерного аналізу бюджетних програм; 4) 15 програм від здоров'я, освіти, спорту, соціальної політики аналізується для їх впливу на гендерну рівність [4, с. 3].

Етап 2 - проведення експериментів введенням GRB (2016 р.): 1) експериментальні установи розробляють плани дій для GRB; 2) вдосконалення програм та звіти з метою закрити гендерні розбіжності в проаналізованих програмах; 3) розширити експериментування, включаючи ще 8 областей і другий рівень міністерств; 4) покращити статистичну звітність відповідно до рекомендацій з аналізу; 5) Міністерство фінансів тісно співпрацює з міністерствами і областями та підтримує аналіз програм [4, с. 3].

Етап 3 – інституціоналізація GRB (2017 р.): 1) GRB включити до стратегії уряду задля реформи УДФ (2017- 2020); 2) розвиток методологічних рекомендацій щодо GRB на державному та місцевому рівнях; 3) покращення бюджетної документації та регулятивних актів на основі результатів експериментування; 4) поточна робота над гендерним аналізом програм на державному та місцевому рівнях; 5) робота за допомогою довідника програми бюджетування над GRB; 6) розширення роботи GRB на 6 нових областей та 2 міністерств [4, с. 4].

Етап 4 – системна інтеграція GRB (2018-2020 рр.): 1) остаточні зміни законодавства за допомогою інтеграції гендерного орієнтування у весь бюджетний процес; 2) посилення потужності персоналу у Міністерстві фінансів та інших міністерствах в інтеграції GRB до середньострокових рамок; 3) внесення змін до освітніх стандартів для відповідних спеціальностей, включивши GRB; 4) забезпечення стабільного надання кваліфікованих практиків в GRB; 5) пов'язування з фіскальною децентралізацією процесу GRB на рівні громад та міста [4, с.5].

Системне запровадження гендерного бюджетування на всіх рівнях в Україні може сприяти: підвищенню якості управління державними та місцевими фінансами; поліпшенню економічної ефективності та результативності; удосконаленню розподілу фінансових ресурсів; заохоченню ефективного управління та якісного надання послуг; заохоченню досягнення цілей гендерної рівності та розвитку людського потенціалу; моніторингу досягнення політичних цілей, зокрема забезпечення гендерної рівності; підвищенню прозорості,

підзвітності та участі громадськості в плануванні і реалізації бюджетів. Гендерний бюджет сприяє: підвищенню якості послуг для населення, оскільки вибудовуються чіткі орієнтири на конкретного споживача; підвищенню темпів економічного розвитку і скороченню бідності; ефективному використанню ресурсів; дає можливість узяти до уваги ширше коло питань, вирішення котрих створить рівні можливості для всіх членів громади та забезпечить її сталий розвиток. Такий підхід зробить український бюджет ефективним, справедливим та прозорим [5, с. 84].

Отже, підсумовуючи вищенаведений матеріал, стратегія гендерно-орієнтованого бюджетування є абсолютно новим явищем в українській системі управління державними фінансами. Вдосконалюючи весь бюджетний процес, взявши до уваги принцип забезпечення рівних прав жінок і чоловіків у сфері фінансів, така стратегія передбачає внесення відповідних змін до нормативно-правових актів, які використовуються в бюджетному процесі на державному і місцевому рівнях. Запровадження гендерної політики у формування та виконання бюджету слід супроводжувати величезною аналітичною роботою, спеціальним моніторингом усіх сфер життя суспільства, створенням механізму контролю гендерних відносин, введенням інформаційних порталів щодо актуалізації питання гендерної рівності.

Список літератури:

1. Gender budgeting [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/methods-tools/gender-budgeting>
2. The Gender Budgeting in Ukraine Project [Електронний ресурс] – Режим доступу: <file:///C:/Users/user/Downloads/The%20Gender%20Budgeting%20in%20Ukraine%20Project.pdf>
3. Gender budgeting in Ukraine: theory and practice : метод. посібник. К. : ФОП Клименко, 2016. 92 с.
4. Даудова Г.В. Упровадження гендерно орієнтованого бюджетування в Україні. *Теорія і практика державного управління*. 2017. № 2 (57). С. 1-7.
5. Коляда Т.А. Гендерно-орієнтоване бюджетування: сутність та перспективи запровадження в Україні. *Економічний вісник*. 2019. № 3. С. 80-88.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Хатнюк Наталія Сергіївна

д.ю.н., професор кафедри
публічного та приватного права
Факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка,

Дуброва Юлія Володимирівна

студентка III курсу
Факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка

На сьогоднішній день питання застосування та захисту комерційної таємниці на підприємстві є досить актуальним, оскільки інститут комерційної таємниці в Україні перебуває на стадії формування та удосконалення.

Досить часто керівники суб'єктів господарювання стикаються з проблемою неправового використання та розголошення такої інформації найманими працівниками, що в подальшому призводить до збитків та використання такої інформації конкурентами. Отже, яким чином убезпечити своє підприємство від розголошення комерційної таємниці, стає актуальним та необхідним для керівників підприємств.

Поняття захисту інформації та конкретні види заходів щодо захисту інформації були введені тільки в січні 2011 року Законом України «Про інформацію» в новій редакції, в якому зазначено, що захист інформації – це сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї [1].

Поняття «комерційної таємниці» визначено на законодавчому рівні в ст. 36 Господарського кодексу України, що відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону. Розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без згоди уповноваженої на те особи з відомостями, що відповідно до закону, становлять комерційну таємницю,

особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання [2]. Строк правової охорони комерційної таємниці обмежується в часі. Отже, склад та обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, процедура їх захисту визначаються самостійно її власником або керівником підприємства з дотриманням чинного законодавства. Підприємство має право розпоряджатися такою інформацією на власний розсуд і здійснювати щодо неї будь-які законні дії, не порушуючи при цьому права третіх осіб.

Поняття комерційної таємниці визначено також ст. 505 Цивільного кодексу України. Також ст. 420 Цивільного кодексу України визначає комерційну таємницю, як об'єкт інтелектуальної власності [3].

Якщо розголошення комерційної таємниці було без згоди її власника особами, яким вона стала відома у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків, містило умисел і мало на меті отримання вигоди та завдало збитків суб'єкту господарювання передбачає кримінальну відповідальність відповідно до Кримінального кодексу України [4].

Серед інших заходів, зазначених в Законі, можуть бути заходи з охорони підприємства, організації пропускнуго режиму, прийому і розстановки кадрів, внутрішнього розпорядку дня, допуску до окремих приміщень, введення таємного діловодства, встановлення порядку користування копіювально-розмножувальною технікою, інженерно - технічні, криптографічні та інші законні заходи, метою яких є запобігання незаконному заволодінню і використанню КТ і конфіденційної інформації. Ефективний захист КТ в підприємстві може бути забезпечений лише комплексом правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї [5].

Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 №611 визначає вичерпний перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці, зокрема це установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою діяльністю, документи про сплату податків, відомості про склад працюючих та їхню заробітну плату тощо [6].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», неправомірним є використання імені, комерційного найменування, торговельної марки, рекламних матеріалів, оформлення упаковки, інших позначень без дозволу власника суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта [7].

Організація захисту комерційної таємниці як невід'ємної умови діяльності суб'єкта господарювання на ринку потребує певних знань про форми і методи захисту комерційних таємниць, вжиття практичних заходів із забезпечення економічної безпеки підприємств. Специфічність інституту комерційної таємниці полягає в тому, що вона не підлягає офіційній

реєстрації. Опис, який становить її сутність, має конфіденційний характер і передається іншим суб'єктам підприємницької діяльності під поважні застереження, які, як правило, обумовлюються в ліцензійних договорах про порядок і умови передачі цієї інформації. Право підприємців на захист своїх законних інтересів та своєї власності, в тому числі комерційної таємниці, є конституційним правом кожного громадянина України.

Кодекс законів про працю України визначає відповідальність працівників, лише за розголошення державної таємниці (п. 2 ст. 40) [8]. Комерційна таємниця не підлягає державному управлінню, а отже керівники підприємств повинні самі вживати всіх необхідних заходів задля уникнення її розповсюдження третім особам. Таким чином, більшість керівників вирішують питання захисту комерційної таємниці шляхом прийняття локальних нормативно – правових актів, які б передбачали порядок визначення інформації, як комерційної, порядок її використання, зберігання, а також відповідальність працівників за її незаконне розповсюдження, а саме затверджують наказом Положення про комерційну таємницю. Для безпосереднього визначення переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю, на підприємстві створюється спеціальна комісія, яка займається групуванням і уточненням інформації для цього переліку.

При розробленні положення про комерційну таємницю керівник повинен:

- 1) керуватись Постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 9 серпня 1993 р. № 611;
- 2) залежно від специфіки роботи підприємства визначити перелік інформації, яка буде комерційною;
- 3) перелік працівників, яким буде надано доступ до комерційної таємниці;
- 4) передбачити одним з пунктів те, що після звільнення працівники не мають права розголошувати комерційну таємницю підприємства;
- 5) відповідальність за розголошення в будь – який спосіб комерційної таємниці.

В цьому положенні необхідно відобразити інформацію, яка містить комерційну таємницю таким чином, щоб у осіб, які будуть в подальшому його підписувати мали чітке уявлення, щодо того, яку саме інформацію їм заборонено розповсюджувати.

Підприємство на правах власності на інформацію, яка є комерційною таємницею, має право призначати особу (осіб), яка буде володіти, користуватися і розпоряджатися такою інформацією, визначати правила обробки інформації та доступу до неї, а також встановлювати інші умови щодо комерційної таємниці.

Обов'язковим є також те, що після затвердження такого нормативно – правового акта роботодавцю необхідно під підпис ознайомити з ним всіх працівників підприємства, які мають доступ до комерційної таємниці, щоб в подальшому їх можна було притягнути до відповідальності.

Під розголошення комерційної таємниці розуміється порушення законодавства про працю лише в разі, якщо питання нерозголошення

комерційної таємниці будуть закріплені в посадових інструкціях, функціональних обов'язках, трудових договорах, контрактах, правилах внутрішнього трудового розпорядку, колективному договорі, положенні про підприємство та у відповідних внутрішніх документах.

Нажаль, в Україні досі немає закону, який би чітко врегулював порядок визначення, використання, застосування та відповідальність стосовно комерційної таємниці. Були спроби у Верховній Раді України прийняти закон, який би врегулював ці питання, зокрема проект Закону №5180 від 20 лютого 2004 року поданий народним депутатом Довгим Т.О., але даний проект закону був повернутий на доопрацювання [9].

Наразі у проекті Трудового кодексу України №1658 від 27 грудня 2014 року планується внести до основних обов'язків працівників нерозголошення комерційної таємниці. Також, пропонується нова підстава розірвання трудового договору з ініціативи працедавця – розголошення комерційної інформації, що стала відома працівникові, який підписав зобов'язання про її нерозголошення, у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, або якщо укладено трудовий договір з умовою про нерозголошення цієї інформації [10].

Отже, можна дійти висновку, що оскільки на державному рівні досі остаточно не врегульоване питання визначення, використання, застосування та відповідальність стосовно комерційної таємниці, підприємці зобов'язані самі врегулювати ці питання на своїх підприємствах, шляхом створення нормативно – правової бази, яка б забезпечувала збереження комерційної таємниці в межах підприємства.

На сьогоднішній день законодавство потребує прийняття нових нормативно – правових актів, які б ефективно сприяли захисту комерційної таємниці на підприємствах і не створювали б тих незручностей з якими стикаються на сьогодні керівники підприємств.

Сучасний світ розвивається динамічно, тому кожного дня виникають нові загрози, щодо доступу до комерційної таємниці, тому, на нашу думку, держава повинна максимально сприяти тому, щоб протидіяти цим загрозам вдосконалюючи національне законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про інформацію: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48 (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Господарський Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 48–52. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Ганич І. М. , С. В. Васильчак Захист комерційної таємниці в Україні / Науковий вісник /. – Львівський національний університет внутрішніх спр, 2011. – С. 321–328.
6. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. № 611.
7. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7.06.1996 р. № 236/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
8. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5180&skl=5
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАВДАТКУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

Хатнюк Наталія Сергіївна

професор кафедри публічного та приватного права
Факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор юридичних наук, доцент

Бехтер Варвара Максимівна

студентка 3 курсу
Факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка

Актуальність теми полягає в тому, що ринок постійно вимагає нових партнерів по бізнесу, постачальників, споживачів звідси ми і отримуємо таке забов'язання як завдаток. В практичному плані існує проблема застосування завдатку на стадії підготовки до укладення договорів. Дослідженням правового регулювання завдатку в різні роки займалися такі вчені як Брагинський М. І., Витрянський В. В., Дзера І., Ісаченко В. Л., Мелихов Є. І., Покровський І. А., Пучковська І., Соломкіна Д. Я., Циганков С. О. тощо. Наділення підприємств і громадян свободою господарської діяльності та підприємництва дало поштовх до розгортання сфери майнових відносин та урізноманітнення господарських зв'язків суб'єктів підприємницької діяльності як у внутрішньому обороті країни, так і при здійсненні ними зовнішньоекономічної діяльності.

Найбільш доцільною і адекватною вільним ринковим відносинам правовою формою опосередкування таких відносин є господарський договір, адже результати підприємницької діяльності реалізуються на ринку товарів і послуг на договірних засадах.

Згідно до ст. 173 Господарського кодексу України, господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські зобов'язання та організаційно-господарські зобов'язання.[1]

Господарським договором слід вважати такий цивільно-правовий договір, сторонами якого є юридичні чи фізичні особи – суб'єкти господарювання і за

яким передається майно, виконуються роботи або надаються послуги з метою здійснення підприємницької діяльності або для інших цілей, не пов'язаних з особистим (сімейним, домашнім) споживанням.

Оскільки договір є спільним юридичним актом двох чи кількох осіб, погодження ними умов договору проходить принаймні дві стадії: шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір, яка має назву оферти, і прийняття пропозиції другою стороною, або акцепту. Відповідно сторона, яка зробила пропозицію, називається оферентом, а сторона, яка прийняла її, – акцептантом.

Своєчасне і належне оформлення договору є необхідною передумовою для його виконання. Виконання договору полягає у здійсненні сторонами прав, виконанні ними обов'язків, що виникли із зобов'язання, оснований на договорі.

Виконання договірних зобов'язань підпорядковується певним загальним вимогам (принципам):

- а) належного виконання;
- б) реального виконання;
- в) взаємного сприяння;
- г) економичності.

Завдаток є традиційним способом забезпечення виконання зобов'язань.

Завдаток — деяка грошова сума, яку одна сторона договору передає іншій стороні цього ж договору як доказ укладення договору, в рахунок виконання зобов'язань по ньому і в забезпечення виконання зобов'язань за цим договором.

Завдаток своєю платіжною функцією нагадує аванс. Однак на відміну від авансу завдаток виконує ще дві функції:

- Підтвердження зобов'язання;
- забезпечення зобов'язання.

У випадку порушення зобов'язання боржником завдаток залишається у кредитора. Якщо ж зобов'язання буде порушене з вини кредитора, то він повинен повернути боржнику завдаток у подвійному розмірі (ст. 571 Цивільного Кодексу України). Кредитор повертає боржнику завдаток в одинарному розмірі у випадку припинення зобов'язання до початку його виконання або неможливості його виконання.[2]

Угода про завдаток вимагає письмової форми, що можливо виконати шляхом:

- 1) включення умови про завдаток у договір;
- 2) оформлення окремої угоди про завдаток.

Завдатку як способу забезпечення виконання зобов'язання властиві такі риси:

- 1) він підтверджує факт укладення договору;
- 2) видається в рахунок платежів, належних стороні за договором;
- 3) забезпечує виконання договору.

Забезпечувальна дія завдатку полягає в тому, що коли за невиконання договору відповідальною є сторона, яка дала завдаток, вона його втрачає, тобто він залишається у другій сторони. Якщо ж за невиконання договору відповідальною є сторона, яка одержала завдаток, вона повинна сплатити другій стороні подвійну суму завдатку. Крім того, сторона, відповідальна за невиконання договору, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки з

зарахуванням суми завдатку, якщо в договорі не передбачено інше. До завдатку подібний аванс як грошова сума, що видається однією стороною іншій у рахунок платежів за договором. Проте аванс не виконує забезпечувальної функції, бо він підлягає поверненню платникові, якщо його контрагент не виконує свого обов'язку з передачі майна або надання послуг.

Головне при цьому вказати, що мова йде саме про завдаток, інакше ця сума буде вважатись просто авансом. Тому тут важливо не плутати завдаток і аванс. Більше того, якщо зацікавлені особи неправильно оформлять відносини, що забезпечується завдатком, то передана сума перетворюється в аванс.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора. Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості.[3]

Буває таке, що сторони господарського договору з метою уникнення небажаних податкових наслідків можуть завдатком назвати аванс, отриманий насправді. Тобто приховати аванс під завдатком.

А бувають випадки, коли в силу недостатнього фахового рівня, сторони господарського договору завдаток так опишуть в договорі, що контролюючому органу не важко буде дійти висновку, що справжні відносини, врегульовані таким договором є авансом/передплатою, а ніяким там не завдатком.

Необхідно у випадку забезпечення виконання зобов'язання завдатком прямо вказувати на це в договорі, яким таке зобов'язання забезпечується. Тобто в тексті договору має бути присутнім і не один раз слово «завдаток» та відсутнім слово «аванс». Бажано також виключити будь-яку згадку чи натяк на те, що завдаток може бути використаний в рахунок виконання основного зобов'язання. Має бути вказано, що він підлягає поверненню в будь-якому разі, окрім порушення зобов'язання боржником. І хоча з точки зору цивільного законодавства таке застереження не є принциповим, важливим воно є з точки зору Податковим кодексом України[4].

Диспозитивний характер положень цивільного законодавства, які закріплюють завдаток, надає право сторонам самостійно визначити його розмір у договорі. До того ж у разі виникнення судового спору щодо визначення дня або моменту, з якого має обраховуватись такий розмір, ст. 22 Господарського процесуального кодексу України.[5]

Окремо заслуговує на увагу питання розміру завдатку, який може бути занадто великий і фактично наблизитиме до повного розміру забезпечуваного зобов'язання. У зв'язку із цим постає питання про обмеження не тільки самого розміру завдатку, а й про зменшення розміру відповідальності за порушення зобов'язання. До того ж такі положення передбачені як у національному законодавстві зарубіжних держав, так і в міжнародних уніфікованих документах. При цьому можливість внесення відповідних змін до чинного законодавства щодо зменшення розміру відповідальності зумовлюється закріпленням принципу добросовісності як основного правила, що стосується реалізації міжнародних приватних договірних зобов'язань.[6]

Отже, слід зазначити що термін «завдаток» у законодавстві неоднозначний. На мою думку завдаток може виконувати декілька функцій, як заборозальну так і

компенсаційну. Завдаток із застосуванням грошових коштів, має право на існування, однак для такого його існування треба надати відповідну юридичну форму – правильно скласти відповідний договір та правильно вчинити дії на його виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2003. – №18-22 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Колосов Р. В. Деякі питання застосування завдатку в праві України / Р. В. Колосов // Вісник Маріупольського державного університету. – 2012. – Вип. 3-4. – С. 104–111. – (Серія: Право).
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 2755-VI- Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17>
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), -1991.- 1798-XII – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1798-12>
6. Домбругова А. Завдаток як спосіб забезпечення виконання зобов'язання / А. Домбругова // Юридичний вісник України. – 2005. – № 37

ЗАВДАТОК ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

Хатнюк Наталія Сергіївни

професор кафедри
публічного та приватного права
Факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка, д.ю.н., доцент

Пентіло Дар'я Валеріївна

студентка III курсу
Факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка

Забезпечення виконання господарських договорів має на меті підвищення захисту інтересів сторін і стимулювання належного виконання зобов'язань сторонами, що й обумовлює наявність чіткої правової регламентації. Статтею 546 Цивільного кодексу України передбачено такі способи забезпечення: неустойка, порука, гарантія, застава, притримання, право довірчої власності та завдаток [1].

Завдаток як спосіб забезпечення належного виконання договірних зобов'язань фігурує в правових відносинах ще з часів існування римського права. Очевидно, що під впливом економічного і правового розвитку, ця категорія зазнала змін і дійшла до наших часів в дещо інакшому вигляді.

За Цивільним кодексом України завдатком визначається грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання[1, ст.570]. Науковці, що вивчали категорію завдатку, на підставі аналізу ст. 570 ЦК України, виділили три основні його функції:

- платіжна, оскільки завдаток входить в суму майбутніх виплат за договором;
- забезпечувальна, через те, що завдаток є інструментом забезпечення виконання договору;
- доказова, тому, що завдаток виступає доказом зобов'язань, встановлених договором[2].

Втім, слід зазначити про те, що у правовій доктрині також існує визначення ще двох функцій – захисної та стимулюючої. Але, на нашу думку, вони виступають повтором попередніх і їх виокремлення як самостійних функцій не несе особливої інформативності. А от серед трьох попередніх є на чому зупинитися.

При дослідженні платіжної функції варто зосередити свою увагу на питанні розміру завдатку, який сплачується боржником, задля належного виконання зобов'язань в господарських договорах. Оскільки ані Цивільний, ані Господарський кодекси України не закріплюють його розмір, сторони, прописуючи умови договору, встановлюють розмір завдатку на власний розсуд.

Проте, очевидно, що не всі держави залишають це питання неврегульованим, наприклад, особливістю застосування завдатку в Китайській Народній Республіці є те, що ст. 91 Закону КНР «Про гарантії» [3] закріплює обмежений розмір завдатку – не більше 20 % від суми контракту. Встановлення розміру завдатку, на нашу думку, допомагає втримати його цільове призначення тому, що свобода у виборі його розміру може наближати завдаток до повного виконання забезпечуваного зобов'язання.

Розглянемо забезпечувальну функцію, яка, виходячи з цілей завдатку, часто виділяється науковцями як основна. Першочергове покликання завдатку – це забезпечувати захист інтересів одночасно двох сторін договору, проте існують певні нюанси. Аналізуючи господарські відносини, що містять у собі такий елемент як завдаток, Федорчук Д. Є. дійшов висновку, що завдаток не виступає рівним захистом і для боржника, і для кредитора. Користуючись таким способом забезпечення виконання договору, кредитор перебуває у більш захищеному стані, оскільки у випадку невиконання умов договору просто тримає завдаток у себе «на руках», тоді як боржник буде вимушений повертати завдаток через відповідний позов до суду [4].

Аналізуючи платіжну та забезпечувальну функції в господарських правовідносинах, забезпечених завдатком, деякі правознавці дійшли висновку, що зазначені функції взаємовиключають одна одну. Адже у випадку порушення зобов'язання однією із сторін, завдаток вже не виконує роль забезпечення виконання зобов'язання та постає як окремий захід цивільно-правової відповідальності. А от в протилежному випадку, коли договір виконується належним чином, завдаток втрачає забезпечувальну функцію і кореспондується вже з обов'язком кредитора виконати свою частину зобов'язання.

Найбільше дискусій у сфері зобов'язального права зосереджено навколо доказової функції завдатку. Проблема в тому, що доказова функція набуває вагомого практичного значення лише в одному чітко окресленому випадку – коли має місце імовірність виникнення спору щодо факту укладення договору. Такі випадки трапляються, коли текст договору укладений шляхом листування, коли текст договору втрачено або якщо він укладений в усній формі. Однак тут уже впливає наступне: завдаток не в усіх випадках може виступати єдиним та достатнім доказом наявних зобов'язань. Наприклад, ЦК України в ст. 574 закріплює, що правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання, вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним. Тобто якщо мала місце усна домовленість про такий забезпечувальний захід як завдаток, а до договору умову про це не включили, то така усна угода буде вважатися недійсною. Відповідно завдаток не зможе виступити доказом укладеного усного договору тому, що сама домовленість про завдаток, потребує письмової форми. З такою ж проблемою можна стикнутися у випадку договору купівлі-продажу квартири чи житлового

будинку, для яких законом передбачено обов'язковість нотаріальної форми та державної реєстрації. Такої позиції притримуються і судді. Вони стверджують, що завдаток – лише один з доказів виникнення зобов'язання, і при доведеності факту передання завдатку, інші обставини, підтверджені належними доказами, можуть спростовувати факт виникнення зобов'язання [5].

Враховуючи доволі скупий набір норм законодавства, що регулюють питання завдатку як способу виконання господарського договору, цікавим також залишається поняття відповідальності за невиконання зобов'язань. Потерпіла сторона має право на застосування до винної у зобов'язанні сторони одночасно декількох заходів відповідальності, таких як стягнення неустойки (ст. 550 ЦК України), інфляційних нарахувань та трьох відсотків річних (ст. 625 ЦК України). Однак тут уже існує ризик, що загальний обсяг нарахованих до стягнення санкцій може бути надмірним у порівнянні з очікуваними збитками для потерпілої сторони.

Можливість зменшення розміру відповідальності відображається як у нормах національного законодавства зарубіжних країн, так і в нормах міжнародних уніфікованих документів, у яких йдеться мова щодо встановлення в договорах занадто великого розміру збитків, шкоди та інших способів захисту.

Проте обмеження розміру відповідальності за невиконання зобов'язання все ж таки знайшло своє відображення і в законодавстві України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 551 ЦК України передбачено можливість зменшення розміру неустойки за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків та за наявності інших обставин, що мають істотне значення [1]. Господарський кодекс також має норму, що стосується цього питання. Відповідно, ст. 223 встановлює, що у разі, якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. Якщо ж порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій [6].

Враховуючи аналіз і викладені думки щодо завдатку як способу належного виконання господарських договорів, можемо дійти висновку, що нормативна база України в аспекті досліджуваного питання є достатньо недосконалою і має свої прогалини. Одна з таких – це не встановлений розмір завдатку. В таких умовах цей спосіб забезпечення ризикує наблизитися до фактичного розміру забезпечуваного зобов'язання і, відповідно, втратити своє цільове призначення.

Теоретична база, якою ми володіємо зараз, також потребує додаткового вивчення й аналізу, оскільки існує багато сумнівних питань навколо поняття завдатку, трактування його функцій, їх кількості тощо. Зокрема, існує думка про те, що забезпечувальна і платіжна функція взаємовиключають одна одну.

Але безумовно позитивним є існування інституту забезпечення виконання зобов'язань (завдатку як частини цього інституту) тому, що він відображає приватний та державний інтерес щодо створення умов стабільності господарських відносин та максимального забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників таких відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№ 40-44. ст.356.
2. Серебрякова Ю. О. Завдаток як вид забезпечення виконання зобов'язання. Юридичний вісник. 2010. С 2(15). – С. 40-43.
3. Закон Китайської Народної Республіки «Про гарантії» від 30 червня 1995 року.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://law.uqlc.ru/guarantee.htm>
4. Федорчук Д. Є. Забезпечення виконання зобов'язань: Навч.посібник. Донецьк: «Вебер» (Донецька філія), 2007. 217 с.
5. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. Т. 2. К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. 864 с.
6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Шевченко Олег Олександрович

кандидат економічних наук,
Київський національний університет технологій та дизайну,

Кулак Наталія Валеріївна,

доцент, кандидат наук з державного управління,
Київський національний університет технологій та дизайну,

Шевченко Тетяна Олегівна,

бакалавр права,
Київський національний університет технологій та дизайну,

Питання правової охорони головних цінностей людини - його життя і здоров'я завжди залишаються в центрі уваги суспільства. В Україні це право забезпечується статтею 49 Конституції України, яка гарантує право кожного громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. Досягнення цих конституційних прав безумовно можливе лише при належному нормативно-правовому забезпеченні сфери обігу лікарських засобів.

Специфіка сфери обігу лікарських засобів вимагає знань в різних областях фармакології, економіки в сфері права.

Ринок лікарських засобів є економічно привабливою сферою. Крім того лікарські засоби як продукт споживання відіграє важливу роль в системі охорони здоров'я.

Аналіз сфери нормативно-правового регулювання ринку обігу лікарських засобів в Україні доводить, що вона формувалася впродовж тривалого часу і що її особливістю на сучасному етапі розвитку є те, що система правових норм, які регулюють вітчизняний ринок ліків має велику кількість нормативних документів не узгоджених між собою.

Відповідно аналізу проведеному авторами в Україні зараз лише починається формування концептуально оновленої державної політики у сфері «створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів, медичних виробів, косметичних засобів, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, вироблення альтернативних варіантів розв'язання існуючих проблем» [2].

Поточний стан у сфері фармацевтичної політики характеризується тим, що терміни процедури допуску лікарських засобів на ринок та погодження клінічних випробувань тривають в середньому на 15-25% часу довше, ніж аналогічні процедури у країнах ЄС. Крім того, ефективність механізмів із забезпечення післяреєстраційного контролю якості лікарських засобів є неефективною [2].

Зазначені проблеми вирішуються законодавцем шляхом поступового реформування сфери обігу лікарських засобів.

Фармацевтичне законодавство України поступово імплантує норми європейського права. Пов'язано це із тим, що виробництво та реалізація медичних препаратів на міжнародному ринку відбувається відповідно певних міжнародних стандартів. Якщо вітчизняні виробники мають бажання виходити на міжнародний ринок, вони мають виробляти товар відповідної якості, тому гармонізація фармацевтичного законодавства із нормативними документами Європейського Союзу є аргументованим шляхом розвитку.

Міжнародний досвід організації та функціонування сфери обігу лікарських засобів в ЄС підпорядкована вимогам певних регламентів та директив. Це акти вторинного права Європейського Союзу, які формують якісний ринок лікарських засобів:

- Директива N 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Кодекс Співтовариства відносно лікарських засобів (для застосування людиною)» [3].

- Директива N 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, отримання, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розповсюдження тканин і клітин людини» [4].

- Директива N 2003/94/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про встановлення принципів і настанов належної виробничої практики щодо лікарських засобів для застосування людиною та досліджуваних лікарських засобів для застосування людиною» [5].

- Постанова (ЄС) N 1394/2007 Європейського Парламенту і Ради «Про лікарські засоби прогресивної терапії, що вносить зміни до Директиви 2001/83/ЄС і до Постанови (ЄС) N 726/2004» [6].

- Постанова (ЄС) N 141/2000 Європейського Парламенту і Ради «Про орфанні лікарські засоби» - врахована у формі спеціальної статті, а також щодо деяких особливостей по тексту законопроект (маркування) [7].

- Постанова (ЄС) N 1901/2006 Європейського Парламенту і Ради «Про лікарські засоби для педіатричного застосування та що вносить зміни у постанову (ЄС) N 1768/92, директиву 2001/20/ЄС, директиву 2001/83/ЄС та постанову (ЄС) N 726/2004» [8].

- Постанова (ЄС) N 726/2004 Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення процедур Спільноти для отримання торгової ліцензії та нагляду за обігом лікарських засобів, призначених для людей і застосування у ветеринарії, а також створення Європейського агентства з лікарських засобів» [9].

Необхідно звернути увагу, що ЄС формує якість ринку обігу лікарських засобів вже понад десяти років. Україна, як було зазначено вище стоїть на

початку цього шляху. Так 21 жовтня 2020р. на підпис Президента України було подано Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про лікарські засоби» щодо обігу лікарських засобів та державного контролю якості ввезених на митну територію України лікарських засобів.

Зміни стосуються удосконалення процедур перереєстрації і отриманням заявниками документа, що підтверджує відповідність умов виробництва лікарського засобу. Зміни спрямовані на забезпечення безперервного доступу пацієнтів до лікарських засобів, вирішення проблеми обігу залишків лікарських засобів.

Директива 2001/83/ЄС (Стаття 24) Європейського Парламенту та Ради від 6 листопада 2001 року видає дозвіл на продаж (в Україні це державна реєстрація лікарського засобу) на п'ять років [3]. Після закінчення строку дії дозволу на маркетинг, дозвіл може бути пролонговано на основі переоцінки співвідношення користь/ризик щодо лікарського засобу. Після пролонгації, дозвіл на маркетинг діє протягом необмеженого періоду часу. У зв'язку із тим, що сьогодні в Україні, після гармонізації процедури державної реєстрації лікарських засобів, після введення обов'язкової вимоги підтвердження умов виробництва вимогам належної виробничої практики, необхідність проведення перереєстрації втрачає сенс. Тому, законодавець пропонує внести відповідні зміни до Закону, якими передбачено застосування лікарських засобів в Україні протягом необмеженого строку з дня їх державної перереєстрації.

В порядок здійснення державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться на територію України запроваджено наступні зміни - частину другу статті 17 пропонується викласти в такій редакції: «Контроль за ввезенням на митну територію України лікарських засобів здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів. Усі лікарські засоби, що ввозяться на митну територію України з метою їх подальшої реалізації (торгівлі) або використання у виробництві готових лікарських засобів, підлягають державному контролю якості. Порядок здійснення державного контролю якості лікарських засобів, що ввозяться на митну територію України, встановлюється Кабінетом Міністрів України».

Висновок. Подальше приведення української системи допуску на ринок лікарських засобів у відповідність із законодавством та практиками ЄС має ефективно стимулювати розвиток фармацевтичного ринку України.

Список літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 (23.07.96). – Ст. 41; Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
2. МОЗ України: Що було, є і буде. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://moz.gov.ua/uploads/2/13773-transition_book_healthcare.pdf.
3. Директива N 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Кодекс Співтовариства відносно лікарських засобів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://base.garant.ru/2570405/>.

4. Директива N 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, отримання, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розповсюдження тканин і клітин людини" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pharmadvisor.ru/document/tr3578/>.
5. Директива N 2003/94/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про встановлення принципів і настанов належної виробничої практики щодо лікарських засобів для застосування людиною та досліджуваних лікарських засобів для застосування людиною». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/70471226/>.
6. Постанова (ЄС) N 1394/2007 Європейського Парламенту і Ради «Про лікарські засоби прогресивної терапії, що вносить зміни до Директиви 2001/83/ЄС і до Постанови (ЄС) N 726/2004» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a28#Text.
7. Постанова (ЄС) N 141/2000 Європейського Парламенту і Ради «Про орфанні лікарські засоби» - врахована у формі спеціальної статті, а також щодо деяких особливостей по тексту законопроекту (маркування). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/70471222/>
8. Постанова (ЄС) N 1901/2006 Європейського Парламенту і Ради "Про лікарські засоби для педіатричного застосування та що вносить зміни у постанову (ЄС) N 1768/92, директиву 2001/20/ЄС, директиву 2001/83/ЄС та постанову (ЄС) N 726/2004» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pharmadvisor.ru/document/tr3834/>.
9. Постанова (ЄС) N 726/2004 Європейського Парламенту і Ради "Про встановлення процедур Спільноти для отримання торгової ліцензії та нагляду за обігом лікарських засобів, призначених для людей і застосування у ветеринарії, а також створення Європейського агентства з лікарських засобів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/2570581/>.

ЗАХОДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАПОБІГАННЯ ПОШИРЕННЮ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Шевчук Олександр Михайлович

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Міжнародні норми про права людини гарантують кожному право на найвищий рівень здоров'я і зобов'язують держави вживати заходів для запобігання шкоди здоров'ю населенню і надання медичної допомоги тим, хто її потребує [1]. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини, яка ратифікована Україною у ст.8 указує на те, що органи державної влади не можуть втручатися у здійснення права на повагу до приватного і сімейного життя "інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання зворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб" [2]. 11 березня 2020 року ВООЗ оголосила пандемію у зв'язку з поширенням коронавірусу в світі. В Україні, як і в багатьох інших зарубіжних країнах, ввели карантин. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України з 12 березня 2020 р. № 211 на території України також було запроваджено карантин [3]. З початком дії положень постанови передбачено втручання держави у права людини. Основними із є такі права людини, які обмежено в Україні: на приватність; на свободу та особисту недоторканність (примусове поміщення громадян в обсервації); на свободу пересування (заборона для певних категорій переміщуватись через державний кордон, скасування транспортного сполучення) ; на свободу мирних зібрань (заборона збиратись більш ніж певна кількість осіб); на освіту – заборона відвідувати навчальні заклади; на свободу релігії – заборона проведення релігійних заходів; доступу до медичної допомоги (тимчасове припинення проведення планових заходів з госпіталізації та планових операцій, крім термінових та невідкладних) та інші.

Карантин пов'язаний із запобіганням поширення COVID-19 був запроваджений і в Великобританії. На початку березня 2020 року Парламент Великобританії затвердив Положення про охорону здоров'я (коронавірус) 2020, яке було введене відповідно до розділу 45R Закону про охорону здоров'я (Контроль хвороб) 1984 року. Відповідно до цих положень, поліція отримала повноваження затримувати тих, хто підозрюється у COVID-19. Наприкінці березня ці положення було замінені Правилами охорони здоров'я (Коронавірус, Обмеження) 2020 року. Положення містять правила щодо обмежень руху та закриття бізнесу, дозволяють поліції вживати заходів, необхідні для виконання

нових обмежень [4]. Обмеження застосовуються під час «надзвичайного періоду», який розпочався 26 березня 2020 року, коли Регламенти набрали чинності в Англії, Уельсі та Шотландії, і продовжуватимуться до припинення дії розпорядження Державного секретаря. Державний секретар переглядає необхідність карантинних обмежень та інших вимог, встановлених Регламентом, не рідше одного разу на 21 день, при цьому перший огляд було здійснено 16 квітня 2020 року.

Правилом восьмим Положення про охорону здоров'я (коронавірус) 2020 Великобританії було встановлено певні заборони. Так, кінотеатри, театри та музеї повинні закрити і припинити свою діяльність, за винятком радіо-станцій, телебачення або Інтернет-трансляцій. Паби, ресторани та кафе зобов'язані обмежувати свою ділову діяльність, і працювати лише за допомогою послуги вивозу продукції (доставки), та закривати будь-які приміщення чи частини приміщень, призначених для споживання їжі та напоїв. Підприємства, що продають товари, повинні здійснювати свою торгівлю лише через веб-сайти, телефон або пошту. Поліцейський або службовець служби підтримки поліції може надіслати повідомлення про заборону, вимагаючи дотримання особою, яка суперечить цим обмеженням, включаючи повідомлення про закриття бізнесу. З Регламенту випливає, що повідомлення буде адресовано фізичній особі, яка є посадовою особою юридичної особи [4].

Положення про охорону здоров'я (коронавірус) 2020 Великобританії передбачає, що людям дозволяється виходити з дому лише за наявності «розумної підстави». Перелік таких підстав включає покупки предметів першої необхідності, заняття спортом, пошук медичної допомоги або надання допомоги хворій особі та направлення на роботу, яка унеможливорює працювати з дому. Уряд визначив низку найважливіших працівників, таких як працівники сфери охорони здоров'я та соціальної допомоги, персонал, необхідний для надання основних фінансових послуг, громадської безпеки та національної безпеки, які можуть відвідувати роботу. Однак працівники не обов'язково повинні мати статус «критичного працівника». Особи, чії роботи неможливо виконати вдома, наприклад будівельні працівники, все ще можуть ходити на роботу.

Якщо працівник поліції вважає, що особа перебуває за межами місця проживання без «розумної підстави», офіцер може направити цю особу додому або вивезти цю особу до місця проживання, використовуючи «застосування сили», де це необхідно. Посадова особа може здійснювати ці повноваження лише тоді, коли посадова особа приходить до висновку, що це необхідний і пропорційний крок до забезпечення дотримання карантинних обмежень. Особу, яка відповідальна за дитину, можна доручити відвести дитину до місця її проживання та здійснити «розумні кроки» для забезпечення відповідальності дитини, коли дитина неодноразово порушує обмеження. Положення про охорону здоров'я (коронавірус) 2020 Великобританії забороняє зібрання в громадському місці більш ніж двох людей, за обмеженими винятками, такими як відвідування похорону або надання невідкладної допомоги. Якщо три чи більше людей збираються з порушенням обмеження, повноважні можуть направити збір на

розгін, направити будь-яких осіб, які беруть участь, до місця їх проживання. При необхідності може застосовуватися розумна сила.

Законодавча схема накладання штрафу на громадян Великобританії за порушення вимог карантину підкріплена кримінальним законом. Це правопорушення щодо: невиправданого невиконання будь-яких вказівок, обмежень чи вимог (в тому числі, коли ці вимоги висунуті стосовно дітей, за яких відповідальна особа); уникнення або намагання уникнути місця, де особу було законно затримано; свідомо чи необдуманно надавати оманливу інформацію або перешкоджати особі, яка здійснює повноваження відповідно до цієї частини статуту. Усі такі правопорушення караються штрафом до 1000 фунтів.

У березні 2020 року у Великобританії прийняли окремий Закон про коронавірус, який дозволяє уряду вводити обмеження або забороняти заходи чи збори та посилює повноваження поліції щодо тримання під вартою. У цьому нормативно-правовому акті введено в обіг термін «потенційно заражена людина». Під цим поняттям слід розуміти людину, яка є, або може бути, заражена або заражена COVID-19, і існує ризик зараження чи зараження інших. Альтернативно, людина може бути потенційно зараженою, якби вона була в зараженій зоні протягом попередніх 14 днів [5]. У Законі про коронавірус 2020 року Великобританії виділено низку повноважень щодо COVID-19, а саме: (1) повноваження щодо забезпечення карантину; (2) повноваження направляти або вивозити людину до місця для обстеження та оцінки; (2) повноваження утримувати людину в місці для обстеження та оцінки; (3) допоміжні повноваження та інші. Розглянемо окремі із них. Так, Уповноважена особа може направляти осіб до місця, придатного для обстеження та оцінки стану їхнього здоров'я, або перевозити їх у таке місце. Для здійснення цих повноважень уповноважена особа, або працівник охорони здоров'я повинні мати «розумні підстави» підозрювати людей у потенційній інфекції. Медичні працівники має право утримувати людей на місці для обстеження та оцінки протягом 24 годин. Цей період може бути продовжений ще на 24 години. Крім того, поліція може виконувати розпорядження працівника охорони здоров'я, тримаючи громадянина в місці для обстеження та оцінки до 48 годин. Службовець з питань охорони здоров'я, якщо вони вважають це за потрібне, може додатково просити поліцейського перевести людину в інше таке місце. Якщо у людини є підтверджений випадок COVID-19 або якщо результати таких випробувань є непереконливими, працівник охорони здоров'я може призначити 14-денний карантин, який може бути продовжений ще на 14 днів. Поліція має повноваження виконувати цю вимогу шляхом вивезення особи та утримання цієї особи в місці карантину. Якщо особа ухиляється, поліцейський може взяти їх під варту та повернути особу на місце карантину [5].

Щодо допоміжних повноважень, передбачених Додатком 21 Закону про коронавірус 2020 року Великобританії. Вони застосовуються лише тоді, коли посадова особа вважає це необхідним і пропорційним в інтересах потенційно зараженої особи, для захисту інших людей або для охорони здоров'я населення. Перш ніж здійснювати ці повноваження, працівники повинні проконсультуватися зі службовцем охорони здоров'я, якщо це можливо зробити.

Поліція може застосовувати розумні сили та входити в будь-яке місце при здійсненні повноважень, передбачених Законом про коронавірус 2020 року Великобританії [5].

Висновок. В зв'язку із введенням карантину були введені адміністративні заходи (попередження) та запобігання поширення пандемії COVID-19 як в Україні так і в Великобританії. Заходи, введені урядом Великобританії, викликають певну стурбованість щодо їх впливу на права людини відповідно до Європейської конвенції про права людини та Закону про права людини 1998 року. Державні органи забороняють діяти таким чином, що не сумісний з Конвенцією (Розділ 6). Зокрема, повноваження поліції щодо ізоляції «потенційно заражених осіб» на COVID-19 та застосування обмежень на рух можуть заважати праву на свободу, захищене ст. 5 Конвенції, а також право на приватне та сімейне життя відповідно до ст. 8 Конвенції. Обмеження на збори потенційно загрожує правам на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) та правам на збори та об'єднання (ст. 11 Конвенції) [4].

До основних прав людини, які обмежено в Україні із введенням карантину пов'язаного із COVID-19 слід віднести : права на приватність; на свободу та особисту недоторканність (примусове поміщення громадян в обсервації); на свободу пересування (заборона для певних категорій переміщуватись через державний кордон, скасування транспортного сполучення) ; на свободу мирних зібрань (заборона збиратись більш ніж певна кількість осіб); права на освіту – заборона відвідувати навчальні заклади; на свободу релігії – заборона проведення релігійних заходів; право доступу до медичної допомоги (тимчасове припинення проведення планових заходів з госпіталізації та планових операцій, крім термінових та невідкладних) та інші. Однак, будь-які обмеження цих прав повинні бути законними, переслідувати законну мету і бути необхідними в демократичному суспільстві, тобто бути пропорційними. Надзвичайні заходи при запобігання поширення пандемії COVID-19 слід застосовувати як розумні, пропорційні та засновані на останніх наукових доказах .

Список літератури:

1. Як коронавірус впливає на права людини». URL: www.amnesty.org.ua/koronavirus-i-prava-lyudyny (дата звернення: 11.11.2020)
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.11.2020)
3. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p>
4. COVID-19 Control Measures – UK Police Powers: URL: <https://www.sidley.com/en/insights/newsupdates/2020/03/covid-19-control-measures--uk-police-powers> (дата звернення: 11.11.2020)
5. Coronavirus Act 2020. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/7/contents> (дата звернення: 11.11.2020)

ПОКРАННЯ У ВИДІ УВ'ЯЗНЕННЯ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ АВСТРІЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ 1852 РОКУ)

Шуп'яна Мар'яна Юріївна

Кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і кримінології
юридичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

У сучасних умовах розвитку української демократичної держави важливим завданням є вдосконалення системи кримінальних покарань в Україні, приведення їх у відповідність до європейських стандартів. Система кримінальних покарань в сучасній Україні повинна бути ефективною, відображати національний правовий досвід, враховувати позитивний досвід високорозвинутих держав світу, адже вона дає уявлення про рівень розвитку Української держави, її каральну політику, про забезпечення прав людини і громадянина, законність і правопорядок в суспільстві. Сьогодні кожен вид кримінального покарання, а також вся система кримінальних покарань потребують ґрунтовного історико-правового дослідження з точки зору науки і практики. Це зумовлює потребу у комплексному та ґрунтовному історико-правовому дослідженні системи покарань за австрійським кримінальним кодексом 1852 р. загалом та ув'язнення, зокрема.

Австрійський кримінальний кодекс 1852 р. поділяв ув'язнення в залежності від його суворості (§ 14–16); його тривалості (§ 17) [1, s. 105]. *В залежності від суворості ув'язнення поділялося на:* звичайне ув'язнення або ув'язнення першого рівня та тяжке ув'язнення або ув'язнення другого рівня.

При ув'язненні першого рівня (звичайному ув'язненні) засуджений не носив кайданів. Він не мав права зустрічатися з відвідувачами без присутності тюремного наглядача та розмовляти мовою, незрозумілою для наглядача (§ 15).

Засуджений до ув'язнення другого рівня (до тяжкого ув'язнення) носив кайдани на ногах та не мав права розмовляти з посторонніми особами. Право на зустріч з відвідувачами йому надавалось лише у важливих випадках і лише з дозволу адміністрації судової в'язниці чи спеціального кримінально-виконавчого закладу – в'язниці (§ 16) [2, s. 499].

Місце відбування даного покарання залежало, відповідно до норм кримінально-процесуального кодексу від 23 травня 1873 р., від його тривалості. Ув'язнення до одного року відбувалося у судовій в'язниці, зазвичай у судовій в'язниці суду першої інстанції, що виніс вирок у даній справі, а ув'язнення понад один рік відбувалось у спеціальних кримінально-виконавчих закладах – в'язницях (§ 405, 406 кримінально-процесуального кодексу) [3, S. 501–502].

Відповідно до норм § 18 кримінального кодексу 1852 р. засуджений до ув'язнення і другого, і першого рівня був зобов'язаний виконувати певні роботи, а суворість ув'язнення мала лише враховуватися адміністрацією спеціального кримінально-виконавчого закладу чи судової в'язниці, при визначенні виду та тривалості робіт [4, s. 500]. Відмінність між тяжким та звичайним ув'язненням згідно з вищенаведеними нормами кримінального кодексу 1852 р. полягала у такому:

1) Лише при тяжкому ув'язненні засудженій особі ноги заковували в кайдани (§ 16).

2) Лише засудження особи до тяжкого ув'язнення мало наслідком позбавлення її шляхетського стану та права вчиняти будь-які правочини, а також складати заповіт (розпорядження останньої волі) (§ 27).

3) Спілкуватися з посторонніми особами злочинцю, засудженому до тяжкого ув'язнення, дозволялось лише у важливих випадках (§ 16). При звичайному ув'язненні обмеженнями щодо спілкування засудженого з посторонніми особами були: розмова повинна була відбуватися в присутності наглядача та зрозумілою йому мовою (§ 15). Необхідно зазначити, що кодекс 1852 р. вніс зміни в правила комунікації осіб, засуджених до тяжкого ув'язнення. Відповідно до норм австрійського кримінального кодексу від 3 вересня 1803 р., особам, засудженим до тяжкого ув'язнення, заборонялось за будь-яких обставин, спілкуватися з посторонніми особами, тобто діяла абсолютна заборона спілкування для засуджених осіб [5, s. 521].

Відповідно до норм закону про правові наслідки засудження особи за вчинення кримінально караного діяння та скасування використання кайданів від 15 листопада 1867 р. скасовувалося використання кайданів, але передбачалося, що тяжке ув'язнення завжди повинно поєднуватися з одним із заходів посилення, передбачених § 19 кримінального кодексу 1852 р. З двох спеціальних наслідків засудження особи до тяжкого ув'язнення, передбачених § 27 кодексу, цим законом було залишено лише один – позбавлення шляхетського стану [6, S. 377–381].

1) *В залежності від тривалості ув'язнення поділялось на:* пожиттєве та на конкретно визначений строк .

Пожиттєве ув'язнення. Передбачене кодексом за вчинення деяких тяжких злочинів, як безумовне або як умовне [7, с. 247].

Відмінність між безумовним та умовним пожиттєвим ув'язненням полягала в наступному:

1) Для призначення особі покарання у вигляді пожиттєвого ув'язнення, якщо воно було передбачене нормами кримінального кодексу, як умовне, необхідно, щоб були наявні обтяжуючі обставини, якщо ж вони були відсутні, то особі призначалось покарання у вигляді ув'язнення терміном від 10 до 20 років (§ 85, 88 кримінального кодексу).

2) Також відмінність між безумовним та умовним пожиттєвим ув'язненням до прийняття кримінально-процесуального-кодексу 1873 р. полягала у тому, що на відміну від умовного пожиттєвого ув'язнення строк безумовного пожиттєвого ув'язнення відповідно до § 53, 54, 55 кримінального кодексу 1852 р. не міг бути скорочений судом за наявності пом'якшуючих обставин [192, S. 50–51]. Прийнятий 23 травня 1873 р. кримінально-процесуальний кодекс поширив компетенцію суду

на скорочення терміну тривання ув'язнення за наявності пом'якшуючих обставин і на безумовне пожиттєве ув'язнення. Суд міг зменшити термін тривання безумовного пожиттєвого ув'язнення до 3 років, але це право поширювалось лише на час тривання ув'язнення, а не на його суворість (§ 338 кримінально-процесуального кодексу).

3) Безумовне пожиттєве ув'язнення на відміну від умовного пожиттєвого ув'язнення не застосовувалося до осіб, які на час вчинення злочину не досягли 20 років. У цьому випадку воно замінювалося на тяжке ув'язнення терміном від 10 до 20 років [8, s. 205 - 206].

Безумовне пожиттєве ув'язнення було передбачене нормами кодексу у випадку вчинення таких тяжких злочинів: 1) за державну зраду, щодо осіб, які брали у ній віддалену участь, якщо їх діяння створювали особливу небезпеку для імперії чи імператора (§ 59); 2) за умисне пошкодження чужої власності (§ 86) та умисне пошкодження залізничної колії, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації або інших предметів, які служать для забезпечення безпеки руху, а також умисне пошкодження мостів, парових котлів чи іншого устаткування (§ 87, 88), якщо унаслідок цих дій було завдано шкоду здоров'ю потерпілого або завдано значну шкоду власності потерпілого та були наявні обтяжуючі обставини; 3) за підробку державних цінних паперів за допомогою засобів, що полегшують розмноження цих паперів (§ 108, 109); 4) за звалтування жінки, збездіщення та протиприродну розпусту, якщо внаслідок цих тяжких злочинів настала смерть потерпілої особи (§ 126–129); 5) за спробу вбивства, якщо дії винної особи були спрямовані на вчинення скритого вбивства, крадіжки, поєднаної з умисним вбивством чи вбивства на замовлення або вбивства родичів по висхідній чи низхідній лінії, чи вбивства одного з подружжя за наявності обтяжуючих обставин (§ 138); 6) за дітовбивство дитини з правового ложа (§ 139); 7) за підпал чужої чи своєї власності, якщо винна особа більше, ніж один раз підкладала вогонь, хоча б кожен раз безрезультатно, або якщо цей тяжкий злочин спричинив значну шкоду потерпій особі (§ 167, 169); 8) за розбій, якщо винна особа нанесла комусь тяжкі тілесні ушкодження, або мучила когось постійною кривдою чи небезпечними погрозами (§ 195); 9) за шахрайство, поєднане з фальшивою присягою, якщо ця присяга заподіяла значну шкоду та були наявні обтяжуючі обставини (§ 204); 10) вибух, якщо внаслідок нього особа втратила життя, а винна особа не могла це передбачити (§ 4 закону про неправомірне використання вибухових речовин від 27 травня 1885 р.) [9, s. 71–72].

Умовне пожиттєве ув'язнення було передбачене кримінальним кодексом 1852 р. у випадку вчинення таких тяжких злочинів: 1) за державну зраду, яка не спрямована проти особи імператора, щодо осіб, які брали в ній віддалену участь, якщо їх діяння не створювали особливу небезпеку для імперії чи імператора (§ 59); 2) за розруху – щодо бунтарів та керівників бунту, якщо їх дії створювали значну небезпеку для імперії чи її підданих, якщо справи про вчинення цього тяжкого злочину не підлягали розгляду в порядку спеціального провадження (§ 75); 3) за умисне пошкодження чужої власності (§ 86) та умисне пошкодження залізничної колії, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації або інших предметів, які служать для забезпечення безпеки руху, а також умисне

пошкодження мостів, парових котлів чи іншого устаткування (§ 87, 88), якщо унаслідок цих дій було завдано шкоду здоров'ю потерпілого або завдано значну шкоду власності потерпілого та були відсутні обтяжуючі обставини; 4) за підробку державних цінних паперів, здійснену пером або іншими інструментами, окрім тих, що полегшують їх розповсюдження (§ 108, 109); 5) за згвалтування жінки, збезчещення та протиприродну розпусту, якщо завдано значну шкоду здоров'ю потерпілої особи (§ 126–129); 6) за спробу вбивства, якщо дії винної особи були спрямовані на вчинення прихованого вбивства, крадіжки, поєднаної з умисним вбивством чи вбивства на замовлення або вбивства родичів по висхідній чи низхідній лінії, чи вбивства одного з подружжя за відсутності обтяжуючих обставин (§ 138); 7) за підпал чужої чи своєї власності, якщо вогонь загорівся, але не був пов'язаний з вищенаведеними обставинами, за наявності яких кодексом було передбачене безумовне пожиттєве ув'язнення (§ 167, 169); 8) за шахрайство, поєднане з фальшивою присягою, якщо ця присяга заподіяла значну шкоду за відсутності обтяжуючих обставин (§ 204) [10, s. 38–40].

Необхідно зазначити, що відповідно до норм § 50 кримінального кодексу 1852 р. пожиттєве ув'язнення, як і смертна кара, за жодних обставин не могло бути посилене.

1) *На конкретно визначений строк.* Передбачалось кримінальним кодексом 1852 р. у рамках від 6 місяців до 20 років та встановлювалось ним у чотирьох підвидах: 1) від 6 місяців до 1 року; 2) від 1 року до 5 років; 3) від 5 років до 10 років; 4) від 10 років до 20 років. Часто кодекс передбачав два підвиди ув'язнення на конкретно визначений строк за вчинення одного тяжкого злочину. Перехід у цьому випадку від одного до другого підвиду залежав або від рішення судді (наприклад, § 182) або від наявності обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин (наприклад, § 53, 184 та 221) [11, s.45].

Що стосується тяжкого злочину, за який було передбачено застосування покарання – ув'язнення строком менше п'яти років, то відповідно до § 54 кримінального кодексу, суд мав право зменшити час його тривання до шести місяців, за умови, якщо було декілька пом'якшуючих обставин, які вказували на швидке виправлення злочинця. Зменшення часу тривання ув'язнення застосовувалось також, якщо для членів сім'ї засудженого, внаслідок застосування покарання ув'язнення строком до п'яти років, наставали істотні матеріальні збитки [64, s. 506]. В цьому випадку строк ув'язнення міг бути зменшений до шести місяців, навіть за відсутності пом'якшуючих обставин, однак із застосуванням посилень, передбачених § 19 кримінального кодексу 1852 р. Таке зменшення строку ув'язнення у кодексі називалось надзвичайним пом'якшенням [9, S. 74–75].

Відповідно до норм § 338 кримінально-процесуального кодексу від 23 травня 1873 р. право надзвичайного пом'якшення, регламентоване § 54 кримінального кодексу, поширювалось також і на тяжкі злочини, за які було передбачено застосування покарання у вигляді ув'язнення терміном від 5 до 10 років. У цьому випадку це право стосувалось і часу ув'язнення, і його суворості. У такому випадку суд мав право скоротити строк ув'язнення до 1 року [8, s.208].

Згідно зі статистичними даними у Галичині впродовж 1890–1899 рр. найчастіше ув'язнення призначалось строком від 1 місяця до 3 місяців, а найрідше – строком понад 10 років.

Початком відбуття ув'язнення вважався момент оголошення обвинувального вироку, який набрав законної сили (§ 17). У випадку, якщо вирок не було оскаржено, то початком відбуття ув'язнення вважався момент оголошення вироку судом першої інстанції, а якщо вирок було оскаржено, то момент оголошення вироку судом апеляційної або касаційної інстанції, до яких було оскаржено вирок суду першої інстанції. Проте з цього загального правила існували винятки, коли початок відбуття ув'язнення відкладався на пізніший строк. Відповідно до норм кримінально-процесуального кодексу від 23 травня 1873 р. початок відбуття ув'язнення відкладався у таких випадках:

1) якщо на момент початку відбуття ув'язнення, засуджена особа була психічно хвора чи мала інше тяжке захворювання, або засуджена була вагітною, виконання вироку відкладалось до закінчення хвороби та пологів відповідно. Після видужання засудженої особи або народження засудженою дитини, вирок повинен був бути виконаний (§ 398).

2) до строку ув'язнення зараховувався час слідчого арешту, який обвинувачений відбув після оголошення обвинувального вироку судом першої інстанції, у випадку, якщо виконання ув'язнення було відкладене внаслідок обставин, що не залежали від волі засудженого (наприклад, якщо суд першої інстанції визнав особу невинною, а касаційний суд визнав особу винною, то строк слідчого арешту зараховували до строку ув'язнення) (§ 400).

3) якщо особу засуджено до ув'язнення строком на 6 місяців, то його виконання суд, за наявності прохання засудженого та відсутності у суду підстав для підозр про можливість зникнення засудженого, мав право відкласти не більше, як на шість тижнів, у випадку, якщо негайне відбуття покарання спричинило б істотні матеріальні збитки для засудженого та його сім'ї. У випадку, якщо засуджений був військовозобов'язаний, таке прохання до суду подавали крайові органи військової влади (§ 401) [10, S. 51-52].

Відбуття кари ув'язнення в Австрійській імперії, а з 1867 р. в Австро-Угорській монархії відбувалось згідно з системою спільності у в'язницях із застосуванням поділу засуджених на класи в залежності від ступеню їх виправлення. Усіх злочинців поділяли на чотири класи і перехід від четвертого до першого класу залежав від ступеню їх виправлення. Перший клас був найбільш привілейованим: мав краще харчування та м'якшу дисципліну [149, S. 226–227]. Початок реформи цієї системи відбуття ув'язнення розпочався з видання імператором 24 серпня 1849 р. патенту, відповідно до якого впроваджувалась система ізольованого відбуття ув'язнення, коли засуджений увесь термін ув'язнення або його частину відбував у одиночній камері. У патенті також наголошувалось на необхідності побудови нових чи перебудови старих пенітенціарних закладів відповідно до вимог системи ізольованого відбуття ув'язнення. Але цей патент так і не був втілений в життя. До розгляду цього питання повернулися лише у 1872 р., внаслідок чого 1 квітня 1872 р. було прийнято закон

про виконання покарання ув'язнення в одиночній камері та створення комісії з нагляду за дотриманням виконання норм цього закону [12].

Отже, сутність ув'язнення полягала у строковому обмеженні права на вільний вибір місця свого перебування. Врегульовувалося питання пов'язане із застосуванням цього виду покарання не лише кримінальним та кримінально – процесуальним кодексами, а й приписами спеціальних кримінальних законів

Список літератури

1. Glaser S. / Stefan Glaser. – Warszawa : Księgarnia Powszechna, 1933. – 130 s.
2. Löffler A. Die Strafprozess-Ordnung vom 23. Mai 1873, Nr. 119 RGB.: samt allen ergänzenden und erläuternden Gesetzen und Verordnungen, unter Anführung einschlägiger Entscheidungen und Beschlüsse des Obersten Gerichts- als Kassationshofes / Alexander Löffler, Eugen Lorenz. – Wien : Verlag vom Manz, 1910. – 677 s.
3. Krzymuski E. Wykład prawa karnego ze stanowiska nauki i prawa austriackiego. T. 1 / Edmund Krzymuski. – Kraków : Nakładem księgarni Leona Frommera, 1901. – 431 s.
4. Janicka D. Kara pozbawienia wolności w pruskim kodeksie karnym z 1851 r. i w austriackiej ustawie karnej z 1852 r. Studium porównawcze / Danuta Janicka // Zeszyty Naukowe UMK. Prawo. 26. – 1988. – S. 61–76.
5. Ustawa karna na zbrodnie, wykroczenia i przestępstwa z 27 maja 1852 r. // Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. – Wiedeń, 1852. – S. 528.
6. Gesetz vom 15 november 1867 r. verfahren für die gründung von unternehmen zu regulieren // Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. – Wien, 1867. – S. 377–381.
7. Rosenblatt J. System kar więziennych w projekcie nowej ustawy karnej / Józef Rosenblatt // Przewodnik naukowy i literacki. – 1887. – Z. 15. – S. 39–62.
8. Krzymuski E. Zarys ogólnych instytucyj prawa karnego / Edmund Krzymuski. – Kraków : Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1867. – 215 s.
9. Makarewicz J. Prawo karne: wykład porównawczy z uwzględnieniem prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej / Juliusz Makarewicz. – Lwów-Warszawa : Książnica polska Towarzystwa naucz. szkół średnich i wyższych, 1924. – 297 s.
10. Krzymuski E. System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów obowiązujących w Polsce / Edmund Krzymuski. – Kraków, 1921. – 335 s.
11. Frühwald W. T. Die Fortbildung des österreichischen materiellen Strafrechtes durch Gesetzgebung, Literatur und Praxis in den letzten zehn Jahren / Wilhelm Theodor Frühwald. – Wien : Verlag vom Braumüller, 1865. – 144 S.
12. Morelowski J. Przyczynek do dziejów prawodawstwa karnego, systemu kar i rozwoju więzień w Austrii w ostatnich stu latach / Julian Morelowski // Przewodnik Naukowy i Literacki z roku 1887. – Nr 8. – S. 834–836.

РОЛЬ АДВОКАТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Щетініна Т. О.,

к.і.н., доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Полтавський державний аграрний університет,

Гончарова А. С.

магістр, спеціальність «Публічне управління та адміністрування»
Полтавський державний аграрний університет,

Автори наукових досліджень та публіцистичних матеріалів неодноразово підкреслювали ту визначну роль, яку відіграють фахові адвокати у процесі роботи в органах представницької демократії. Світовий історичний досвід дає можливість навести чимало прикладів успішної політичної діяльності яскравих особистостей, що мали досвід адвокатської діяльності. Глибоке знання законодавства, вміння полемізувати, переконувати співрозмовника у правоті своїх поглядів – це ті складові фахової діяльності адвокатів, що стають у нагоді під час їх роботи в сфері публічного управління.

Прикладом успішної політичної кар'єри за схемою «адвокат – сенатор – президент» науковці називають Сполучені Штати Америки [1]. Із 45 американських президентів 30, тобто 67 %, мали юридичну освіту. Шлях до політичного Олімпу у США через адвокатську кар'єру був настільки прогнозовано успішним, що навіть спонукав окремих політиків до адвокатської діяльності тільки задля реалізації своїх політичних амбіцій. Так, наприклад, американські президенти Ендрю Джексон (7-й президент у період 1829-1837 роки) та Джон Тайлер (10-й президент у період 1841-1845 роки) на думку науковців одержували адвокатський статус виключно за ради подальшої політичної кар'єри, що дійсно дало їм можливість дуже швидко бути обраними до Конгресу [1]. Надзвичайним був внесок в історичний розвиток Сполучених Штатів 32-го президента Франкліна Делано Рузвельта (1933-1945 роки), який очолював країну у період найжорстокіших випробувань – економічної кризи, що увійшла в історію як «Велика депресія», та Другої світової війни. Гарна освіта, на початку ХХ сторіччя він навчався у юридичній школі Колумбійського університету, та родинні зв'язки дозволили йому розпочати свою адвокатську практику у престижній нью-йоркській юридичній фірмі з Уолл-стріт. Серед американських президентів початку ХХІ сторіччя досвід адвокатської роботи у сфері громадянських прав мав Барак Обама (44-й президент у період 2009-2017 роки). Успішна реалізація діючих адвокатів у політиці і публічному управлінні не обмежується лише досвідом Сполучених Штатів. Можна навести чимало прикладів і серед європейських державних діячів (президент Франції Ніколя Саркозі (у період 2007-2012 роки) як адвокат спеціалізувався на комерційному

праві щодо об'єктів нерухомості; прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер (у період 1997-2007 роки); канцлер Німеччини Герхард Шредер (у період 1998-2005 роки) заснував адвокатське бюро у Ганновері, яке працює і досі).

Українське суспільство лише вчиться основним засадам демократії, формуючи розуміння високопрофесійного представництва інтересів громадян, країни в цілому в органах публічного управління.

Так, на особливу увагу заслуговує безпосередня діяльність адвокатів як депутатів Верховної Ради України. Зокрема, до українського парламенту ІХ скликання, що працює і зараз, починаючи з 29 серпня 2019 року, прийшло 46 осіб, яких за професійним поділом можна віднесли до категорії «юристи та адвокати». З дев'яти політичних партій, представники яких пройшли до парламенту, фахові юристи представлені лише у трьох, тобто у 67 % партій, а саме:

- партія «Слуги народу» одержала 254 депутатські місця, з яких 40 посіли особи з юридичної освітою, що складає 15,7 %;

- «Опозиційна платформа – За життя» з 43 місць 5 віддала фаховим юристам, а це 11,6 % (представники цієї політичної сили безпосередньо займалися адвокатською діяльністю. Голова політради цієї партії – Віктор Медведчук є одним з найвідоміших адвокатів країни, який вибудував політичну кар'єру; в 1990-2006 роках він очолював Союз адвокатів України, у 90-ті роки був засновником та президентом «Міжнародної адвокатської компанії Бі. Ай. Ем.»; його діяльність як адвоката ряду українських дисидентів у радянський період піддається останнім часом нищівній критиці);

- партія «Голос» провела до парламенту 20 депутатів, з яких лише один є юристом, що становить 5 %.

Тобто, всього в українському парламенті ІХ скликання працює з 450 депутатів 46 осіб, яких за професійною діяльністю можна віднести до категорії «юристів та адвокатів», а це лише 10 % депутатського корпусу [2].

Для порівняння зазначимо, що у складі українського парламенту попереднього VIII скликання (27 листопада 2014 року – 29 серпня 2019 року) 76 депутатів з 450, а це складає майже 17 %, мали юридичну освіту. Серед них 39 осіб одержали юридичну освіту за спеціальністю «Правознавство», 7 – спеціалісти з міжнародного права і одна особа одержала фахову юридичну освіту з конституційного права [3].

Серед депутатів VIII скликання відомий адвокат Сергій Власенко, який виступав захисником экс-прем'єр-міністра Ю. В. Тимошенко під час суду у справі по газових контрактах. Як депутат від партії «Батьківщина» продовжує працювати в парламенті і у складі поточного скликання. У якості приклада депутата з досвідом адвокатської практики можна назвати І. О. Лапіна, який з 1997 року і до теперішнього часу є членом Волинської обласної колегії адвокатів, був обраний депутатом Верховної Ради України VIII скликання від партії «Народний фронт» та входив до складу комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя, обіймав посаду першого заступника голови Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації [4]. Але під час виборчої кампанії до парламенту акцент було

зроблено не на його фаховій адвокатській діяльності, що мало б привернути увагу виборців, а на участі І. О. Лапіна у бойових діях на Сході України. Хоча зрозуміло, що саме знання адвоката дозволили даному депутату плідно працювати у парламенті. Згідно даних на сайті Верховної Ради України І. О. Лапін як суб'єкт права законодавчої ініціативи подав за час своєї каденції більше 100 законопроектів з досить широкого кола питань, зокрема: про мови в Україні, про забезпечення функціонування української мови як державної, про забезпечення належного рівня соціального захисту родин з дітьми та встановлення справедливих соціальних гарантій дітям, про посилення захисту права дитини на належне утримання тощо.

Потрібно наголосити, що представництво в українському парламенті фахових юристів в цілому та адвокатів, зокрема, значно поступається представникам інших професійних груп, хоча саме їх спеціальні знання є найбільш важливими у законотворчій діяльності. Так, серед депутатів Верховної Ради України ІХ скликання домінуючою є група підприємців, а саме:

- у партії «Слуги народу» професійна група «юристів та адвокатів» складає 15,7 %, а «підприємців» – 38,6 %, що майже у двічі більше;
- в «Опозиційній платформі – За життя» це 11,6 % проти 23,3 %, що також у двічі більше;
- у партії «Голос» цей розрив 7-кратний і становить 5 % проти 35 % [2].

Таке співвідношення у депутатському представництві українського парламенту триває останні десятиріччя і, безперечно, відображає важливість економічних проблем для держави і суспільства. Але той же зарубіжний досвід має спонукати українське суспільство до розуміння необхідності професійного представництва фаховими юристами, зокрема, адвокатами, інтересів громадян у вищому законодавчому органі країни.

Проведений нами короткий огляд свідчить, що незалежно від географічних координат та історичного періоду, незмінним є певний суспільний запит не просто на осіб з юридичною освітою, а саме на фахових адвокатів. Значною мірою цьому сприяє спрямування та сутність адвокатської діяльності – захист інтересів особи за допомогою норм права. Від інститутів публічного управління власне захисту очікує пересічний громадянин. Саме механізм захисту, очікування соціальної захищеності та юридичної справедливості привертає увагу громадян до політичних діячів з досвідом адвокатської роботи.

Список літератури:

1. Перевалов Владимир. Право на трон. Почему юристы становятся главами государств? URL: http://rapsinews.ru/international_publication/20121213/265761058.html (дата звернення: 04.11.2020 р.)
2. Не лише фотографи: професії депутатів нового скликання Ради. *Слово і діло: аналітичний портал*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/07/29/infografika/polityka/piarnyky-fotohrafy-zhurnalisty-profesiyi-ta-osvita-novoobranynx-nardepiv> (дата звернення: 04.11.2020 р.)
3. Яку освіту здобули нардепи VIII скликання. *Слово і діло: аналітичний портал*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/01/infografika/polityka/yurysty-zhurnalisty-ta-fizruky.-yaku-osvitu-otrymaly-nardepy-viii-sklykannya> (дата

звернення: 04.11.2020 р.)

4. Народний депутат України VIII скликання. Лапін Ігор Олександрович.
Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18114/9> (дата звернення: 04.11.2020 р.)

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ

Гессаль Валентина

Студентка 2 курсу факультету управління та економіки
спеціальності 073 Менеджмент

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,

Для того, щоб стратегічне планування для медичної установи було ефективним, доцільно дотримуватись послідовності розробки стратегічних планів та їх реалізації. На жаль, стратегічне планування на вітчизняних підприємствах досить часто здійснюється не за тими етапами, які пропонуються теорією менеджменту та підкріплені світовою практикою.

Так, для розроблення стратегії медичного закладу довгостроковій перспективі необхідно прогнозувати тенденції розвитку шансів і загроз, своєчасно складати стратегічний баланс організації під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що згідно методичних рекомендацій щодо складання стратегічних планів підприємствами державного сектору [1] рекомендується здійснювати із використанням SWOT-моделі. SWOT-аналіз потенціалу розвитку організації є зручним прийомом структурного опису стратегічних характеристик його ринкового середовища.

Оцінювання сильних та слабких властивостей організації стосовно можливостей і загроз зовнішнього середовища дає можливість визначити стратегічні перспективи організації та шляхи їх реалізації [2, с. 167].

Базуючись на результатах аналізу поточної ситуації, SWOT-аналізі та висновках можна визначити пріоритетні напрями розвитку медичного закладу, підвищення якості надання медичних послуг на первинному рівні, покращення матеріально-технічного забезпечення закладів ЦПМД, більш ефективного використання наявних ресурсів та забезпечення розвитку кадрового потенціалу.

Таким чином, нами були обрані три головні сфери зосередження зусиль спрямованих на розвиток медичного закладу (рис. 1).

Для вирішення поставлених завдань доцільно виділити наступні можливі стратегії розвитку медичного закладу:

Рис. 1. Стратегічні цілі та завдання розвитку медичного закладу

Примітка. Складено автором.

1. Структурна реорганізація, що включає перегляд складу та потужності підрозділів, підвищення ефективності використання основних ресурсів, створення консультативно-діагностичного поліклінічного центру, розширення лабораторно-діагностичної бази, посилення взаємодії між підрозділами медичного закладу.

2. Проведення кадрової політики, побудованої на сучасних принципах управління людськими ресурсами, що включає зміну системи оплати праці, інвестування в розвиток кадрового потенціалу, зростання ефективності праці на основі підвищення його техніко-технологічної озброєності.

3. Розвиток інноваційного потенціалу – розробка та використання стандартів медичної допомоги, розширення високотехнологічних видів допомоги, розробка та впровадження нових методів лікування і організаційних технологій, що базуються на використанні маршрутизації пацієнтів, принципів «єдиного лікуючого лікаря», «замкнутого циклу» тощо.

4. Підвищення ефективності системи управління – реалізація маркетингового підходу, принципів стратегічного планування, управління якістю, застосування організаційно-управлінських технологій, розвиток підприємницької діяльності, введення системи інформатизації базових процесів організації роботи та управління установою.

Важливою передумовою для проведення наміченої системи перетворень є наявність у медичного закладу вихідного високого кадрового та матеріально-технічного потенціалу [3].

Реалізація обраної стратегії має здійснюватись на основі системного підходу з використанням принципів стратегічного управління, що включають пріоритетність обраних напрямків, обґрунтування механізмів вирішення проблем, системність ресурсного забезпечення, плановість виконання намічених заходів, командного принципу управління, залучення та підвищення ініціативи всього колективу до раціоналізації процесу власної роботи, постійного інформування колективу про результати перетворень, а також забезпечення зовнішніх умов для проведення перетворень на основі зміцнення взаємодії з органами управління, відомчими підприємствами, пацієнтами та фінансуючими організаціями [4].

Необхідно відзначити, що стратегічний розвиток медичного закладу має здійснюватись в межах основних напрямків державної політики щодо підвищення якості та доступності медичної допомоги, інноваційному розвитку лікувально-діагностичного та управлінського процесів на основі нових клінічних, організаційно-структурних і організаційно-управлінських методів і технологій.

Список літератури:

1. Методичні рекомендації щодо складання стратегічних планів підприємствами державного сектору від 18.03.2015 р. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=eadd6427-c6ee-4d97-8357-b008592e68cf&title=MetodichniRekomendatsiiScho doSkladanniaStrategichnikhPlanivPidprimstvamiDerzhavnogoSektoru>

2. Шавшин О.С. Стратегія інноваційного розвитку підприємства. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Сер.: *Економічні науки*. 2017. № 3 (25). Т. 2. С. 167–171.

3. Сибурина Т. А., Мишина О. С. Стратегии развития здравоохранения, реализуемые в мире. URL: <http://vestnik.mednet.ru/content/view/278/30/lang,ru>

4. Габуева Л. А., Захарченко Н. Д. Сборник методических материалов по разделу «Экономика здравоохранения». М.: Дело, 2004. 32 с.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ НА ОСНОВІ УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ

Лісова Тетяна

Студентка 2 курсу факультету управління та економіки
спеціальності 073 Менеджмент

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,

Кожен заклад охорони здоров'я зацікавлений в раціональному розподіленні та ефективному використанні робочого часу. За допомогою цього можна раціоналізувати процес надання медичних послуг. Для цього і проводяться постійні дослідження витрат робочого часу та на основі попередніх досліджень, проводиться аналіз помилок і висуваються нові та оптимальніші ідеї скорочення витрат робочого часу. Ефективність використання персоналу характеризують такі показники, як використання робочого часу в структурі витрат, використання фонду робочого часу. За допомогою цих критеріїв видно позитивні та негативні сторони існуючої організації праці. Завдяки раціональному використанню робочого часу зростає продуктивність праці, тому дуже важливим є ефективний розподіл використання робочого часу. Майже усі ефективні методи оптимізації передбачають прискорення тих чи інших операцій, маючи, зазвичай, на меті дві основні цілі – збільшення обсягу надання послуг тією самою чисельністю персоналу, або зменшення чисельності персоналу за незмінних обсягів надання медичних послуг.

Грамотне планування робочого дня дає змогу просунутися до виконання не лише середньострокових, але і довгострокових завдань. Для ефективного управління часом необхідне виявлення тимчасових витрат [1]. Інвентаризація часу включає хронометраж як кількісний облік часу різних видів діяльності та може проводитися за певний проміжок часу і з певною періодичністю. На основі інвентаризації проводиться аналіз витрат часу. Одним з найбільш простих варіантів організації інвентаризації часу в рамках закладу охорони здоров'я є використання таких методів дослідження робочого часу як: фотографія та хронометраж.

У загальному вигляді етапи інвентаризації і аналізу часу виглядають таким чином (рисунок 1).

Рисунок 1. Етапи інвентаризації та аналізу часу медичного закладу

Примітка. Запропоновано автором.

Отримані дані дадуть достатньо чітке уявлення про структуру витрат робочого часу. Зіставлення отриманих результатів з нормами часу відповідного працівника дадуть змогу знайти резерви часу, що сприятимуть підвищенню продуктивності праці за рахунок зниження втрат часу з організаційно-технічних причин, з вини працівника, а також усунення непродуктивної роботи і втрат робочого часу.

Список літератури:

1. Євтушевська О. Тайм-менеджмент як вияв світогляду сучасної людини. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2017. № 3(192). С. 15–18.

РОЛЬ УПАКОВКИ В СУЧАСНОМУ МАРКЕТИНГУ

Перевертень Катерина Вячеславівна

студентка 4 курсу
кафедри маркетингу
Національного університету
харчових технологій, Київ, Україна

Лелека Ольга Олександрівна

асистент кафедри маркетингу
Національного університету
харчових технологій, Київ, Україна

Упаковка відіграє важливу роль у сучасному маркетингу. Продукти, що надходять на ринок, повинні бути добре упаковані. Маркетологи трактують її, як елемент товарної стратегії. Вона може відігравати другорядну роль (наприклад, обладнання) або головну роль (приклад косметики) та повинна бути динамічною та переконливою. Упаковка споживчих товарів потребує розумного керівництва та підтримки управління для досягнення цілей та завдань компанії. Упаковка, як така, була прийнята як основний рекламний засіб. Він також використовується як засіб інформування та переконання людей купувати товари, це безшумний продавець компанії.

Упаковка товару відіграє більш важливу роль у прийнятті рішень, ніж можна подумати. Враження споживача про товар у нього внутрішньо вирішить, робити покупку чи ні. Вона містить багато речей: від того, що продукт може зробити для клієнтів, до цінностей компанії. Деякі стверджують, що упаковка настільки ж важлива, як і сам товар, оскільки це важливий інструмент маркетингу та комунікації для бізнесу [1, с.77].

На ринку тисячі товарів, які змагаються за увагу клієнтів. Одна третина рішень споживача базується виключно на упаковці товару. Щоб досягти успіху, упаковка торгової марки повинна виділятися і відрізнятися від конкурентів. Наприклад, один із продуктів Капітана Моргана, CannonBlast, поставляється в не дуже стандартному контейнері. Пляшка має форму гарматної кулі. Дизайн відповідає назві продукту, ще й привертає увагу і сильно відрізняється від того, що пропонують багато його конкурентів.

Кольори, що використовуються в упаковці продукції, відіграють ключову роль у прийнятті рішень споживачами. Мозок реагує на кольори по-різному, тому відповідно обирає кольори упаковки. Наприклад, вироби з білою упаковкою передають простоту, безпеку та чистоту. Фахівці з кольорових матеріалів зазначають, що чим більше кольору додається до упаковки товару, тим менш вишуканим він є. Інші кольори, такі як синій, мають багато різних

значень. Світло-блакитний колір вважається більш грайливим, тоді як темно-темно-синій вважається більш професійним. У всьому світі синій колір є найбільш улюбленим. Важливо вивчити цільову демографічну групу, перш ніж приймати рішення про кольорову схему упаковки продукції.

Упаковка товару може стати корисним маркетинговим інструментом завдяки рекламі в магазині. Фірмові товари легко впізнати, тому дизайн упаковки з логотипом спереду та в центрі допомагає споживачам запам'ятати товар наступного разу, коли вони роблять покупки. Також важливо чітко продумувати те, які повідомлення упаковка вашого товару передає покупцям та споживачам [2].

Правильна упаковка та фірмовий стиль формують позитивний імідж товару у свідомості споживачів. Це може зробити товар запам'ятовуваним, легким для пошуку та привабливим для нових і постійних клієнтів.

Упаковка товару має кілька цілей. Найголовніше – це збереження продукту в безпеці та непошкоджені під час транспортування. Наприклад, Apple відома своєю мінімалістичною і водночас функціональною та безпечною упаковкою.

Функції упаковки: Вражаюча упаковка, особливо важлива, для зростаючих стартапів, оскільки вона може мати прямий вплив на продажі та загальну привабливість компанії. Упаковка може допомогти компанії виділитися з натовпу та відмежувати її від конкурентів.

Також на сьогоднішній день дуже важливо дбати про зручність використання товару. У випадку з багатьма продуктами упаковка багаторазового використання також використовується для залучення споживачів для її придбання. Це функція як фізичного розповсюдження, так і реклами. Тому важливо використовувати найновіші технології та матеріали для пакування. Потрібно враховувати такі фактори, як природа продукту, розмір, структура, матеріали, що використовуються, підходять для товару чи ні тощо. Створення привабливого дизайну упаковки, який можна відтворювати роками, є справжньою проблемою, особливо з урахуванням тенденцій дизайну, які зараз вимагають біологічного розкладання або відновлюваної упаковки. Існує велика різноманітність матеріалів та контейнерів, які використовуються для пакування. Найбільш часто використовувані матеріали для упаковки:

1) Папір і картон: широко використовуються через його низьку вартість, і його можна легко прикрасити. Коробки, листівки, гофровані футляри, жорсткі коробки – це частина виробів, виготовлених з паперу та картонних плат.

2) Скло: є популярним та корисним матеріалом, який використовується в упаковці. Скло робить виріб безпосередньо видимим, він легко піддається вторинній переробці і може бути вилитий у різні форми.

3) Метали: в основному олов'яні або алюмінієві, і їх використовують для виготовлення банок для їжі та напоїв, аерозольних балончиків, тубиків, для кондитерських виробів та печива. Пакети металів підлягають вторинній переробці.

Функціональність та практичність надзвичайно важливі для упаковки продукції, яка безпосередньо пов'язана зі зростанням продажів. Простий у використанні контейнер, коробка або пляшка для продукту дасть споживачам

більше практичних причин придбати продукт. Споживач буде більш схильний до покупки пляшки з молоком, яка легко відкривається. Завжди потрібно врахувати «функціональність», як частину дизайну упаковки для збільшення продажів.

Дуже просте та найважливіше правило упаковки - це чесність. Дизайн упаковки повинен відображати товар, яким він є насправді. Зрештою виробник товару зіткнеться з величезними втратами, якщо введе споживачів в оману, зобразивши товар набагато краще, ніж це насправді, завдяки дизайну упаковки. Потрібно бути “справжніми” у тому, що заявляєте про свій товар. Чесність, безперечно, є найкращою політикою у світі для збільшення продажів у довгостроковій перспективі [3, с.157].

Упаковка виражає бренд у конкуренції завдяки своєму змісту та дизайну. Це не тільки сприяє захисту товару, але також є важливою частиною загальної продуктивності торгової марки. Фірмова упаковка є ефективним та важливим маркетинговим інструментом, який сприяє розвитку та повинен використовуватися як важливий засіб для лояльності до бренду.

Список літератури:

1. Романов А. А., Панько А. В. Маркетингові комунікації. Москва: ЕКСМО, 2008. 284 с.
2. Бібліотека економіста. Упаковка як засіб комунікації. URL: <https://library.if.ua/book/126/8311.html>
3. Карпова С. В. Брендинг: навчальний посібник. / С. В. Карпова. Москва: КНОРУС, 2008. 224 с.

IMPORTANCE OF PRENATAL FETAL SCREENING IN DIAGNOSING ANEUPLOIDYA: THE CLINICAL CASE OF EDWARDS SYNDROME

Antsupova Vita,

PhD, Associate Professor,
Bogomolets National Medical University,

Lastivka Iryna,

PhD, Associate Professor,
Bukovinian State Medical University»,

Brisevac Ljudmila

Assistant Professor
Shupyk National Medical Academy
of Postgraduate Education,

Edwards syndrome (SE) or trisomy of chromosome 18, according to pathogenetic classification refers to chromosomal diseases. Manifested from birth, characterized by multiple congenital malformations (MCM). The first signs of trisomy 18 of chromosome can be detected by prenatal screening of the fetus. The prevalence of SE is 1: 3000-8000 newborns. The ratio of girls / boys is 3: 1. SE is the cause of miscarriage in 1% of all cases. Children with SE die in utero in about 60% of cases. Despite this, among genetic diseases, this syndrome in surviving infants is quite common, the frequency of occurrence second only to Down syndrome. The most common cause of the syndrome is considered to be the older age of the mother [1, 2].

In 95% of all cases of SE development in cells there is an extra 18th chromosome (complete trisomy), in 2% there is a translocation variant; in 3% of cases there is a "mosaic trisomy", when an additional 47 chromosome is not found in all cells. Clinically, the first option may be more severe. Prenatal symptoms, which occur in 50% of cases, include: prolonged pregnancy (up to 42 weeks), weak fetal movements; prematurity; polyhydramnios; small placenta; agenesis of one of the umbilical arteries; intrauterine developmental delay. Signs of Edwards syndrome can be divided into two major groups. The first group includes symptoms characteristic of the child's appearance: low body weight (less than 2200 g); disproportionately small head; micrognathia; distortion of the shape of the face, occlusion; cleft palate and / or upper lip; flexor position of the fingers; low landing of ears; webbing; congenital clubfoot;

"Foot-swing"; microstomy. The second group includes signs of disorders of internal organs, motility and neuropsychological development: congenital heart disease (CHD), various hernias; congenital malformations of the gastrointestinal tract (GIT), central nervous system (CNS), urinary tract (UT), musculoskeletal system (MSS). The most common congenital malformations (CM) include: umbilical and inguinal hernia; cryptorchidism; congenital heart defects, primarily a defect of the interventricular septum [2].

Due to MCM, the diagnosis of SE is difficult and the prognosis is unfavorable. The average life expectancy of infants is 14.5 days in 5-10%. Babies need resuscitation after birth; they may periodically stop breathing throughout the neonatal period. Suck poorly, gain weight poorly. Mortality in SE in the 1st year of life is about 90%, and the average life expectancy in severe disease in boys is 2-3 months, and girls - 10 months, only a few live to adulthood. Most often, children with SE die from complications caused by congenital malformations: asthma, pneumonia, cardiovascular failure or intestinal obstruction. Children who are a year old are mentally retarded. Older children die mainly from pneumonia due to cardiovascular insufficiency and/or urinary tract infection [1, 2].

SE can be detected before the baby is born. Prenatal diagnosis of this syndrome is performed in 2 stages. The first stage is performed at 11-13 weeks and consists of ultrasound of the fetus and biochemical screening of the pregnant woman. In the early stages of SE on ultrasound is extremely difficult to suspect, but at 12 weeks of pregnancy can detect characteristic signs: intrauterine growth retardation, bradycardia, omphalocele, lack of visualization of the nasal bones, one umbilical artery. Ultrasound can also detect cysts of the vascular plexus, which in themselves do not pose a threat to health and disappear by 26 weeks of pregnancy. However, such cysts are often accompanied by various genetic diseases, such as SE (in this case, cysts are found in 1/3 of children suffering from this pathology). At 11-13 weeks of gestation in a woman's blood is determined by the level of blood proteins: β -HCG and plasma protein A associated with pregnancy. Taking into account these data, the age of the pregnant woman, the risk of giving birth to a child with SE is calculated and the risk group of pregnant women is formed. Pregnant women at risk are recommended to determine the karyotype of the fetus. Material in the fetus for karyotype examination can be obtained by different methods, depending on the week of gestation: 8-12 weeks - a biopsy of chorionic villi, 14-18 weeks - amniocentesis, 20 weeks - cordocentesis with ultrasound control. If the pregnant woman has not undergone a genetic screening examination, then at a later date, the preliminary diagnosis of SE is carried out using ultrasound of the fetus [1-4].

In most cases, the prognosis for SE is unfavorable. Units of children with SE who live to adulthood have severe mental disorders and constantly need outside care and monitoring [2].

Clinical case. Here is an example of SE in a newborn girl. A child from the first pregnancy, which took place against the background of anemia, toxicosis and chronic pyelonephritis. Biophysical profile at birth 7 points. The pregnant woman has been registered since the 15th week, but refused to perform prenatal screening and examination for TORCH infection, prenatal ultrasound of the fetus was performed for

the first time at 30 weeks of pregnancy. Conclusion Ultrasound of the fetus: Congenital Malformations. Ventricular septal defect (VSD), double exit of the main vessels from the right ventricle, transposition type, tricuspid valve dysplasia, cardiomegaly. Ultrasound signs of intrauterine growth retardation of the fetus of late form, the middle location of the liver. The risk of giving birth to a child with congenital pathology is considered high; pregnant woman was sent to the Research Institute of Obstetrics and Gynecology named after O.M. Lukyanova, where a repeat ultrasound of the fetus was performed. Conclusion Ultrasound: pregnancy 38 weeks +5 days (for mensis). MCM of fetus: the combined heart defect. Fetal developmental delay syndrome (symmetrical shape), III degree. Hepatosplenomegaly. Acentric output of the umbilical cord. Ultrasound markers of intrauterine infection of the fetus. Ultrasound markers of chromosomal pathology of the fetus. Ultrasound markers of fetal hypoxia.

The girl was born in the 40-41st week of gestation. Birth weight: 1480 g, length 40 cm; head circumference 28 cm, bust circumference 4 cm; Apgar score 4/4 points. Primary resuscitation of the newborn was performed in the delivery room. At the 5th minute she was transferred to artificial lung ventilation. Later she was admitted urgently to the Intensive Care Unit with the main diagnosis: Edwards Syndrome; main complications: heart failure, respiratory failure, cerebral depression; concomitant diagnosis: small before gestation, the risk of intrauterine infection. The girl was promptly consulted by a pediatric neurologist and geneticist. Examinations were performed: radiography of the chest and abdominal organs, ultrasound of the heart of the abdominal cavity, neurosonography, as well as cytogenetic examination (47, XX, +18). Child phenotype: multiple dysmorphic features, including small eye slits, low ears, microstomy, micrognathia. Examination of the musculoskeletal system revealed shortened limbs, wrists were in a flexion position, bilateral 4-finger furrows on the palms and "rocker's foot". From the first day, a neurologist diagnosed a cerebral coma (5 points on the Glasgow Scale); from the second week - cerebral neonatal depression; signs of cerebral edema. Despite the treatment, which was carried out in a specialized hospital for a month, the child's condition progressively deteriorated. Pathological examination revealed that the main disease and cause of death of a premature and morphologically immature girl aged 30 days was a chromosomal abnormality – trisomy of chromosome 18 – Edwards syndrome, which was complicated by the development of multiple organ failure, which was the direct cause of death.

This clinical case illustrates the importance of disseminating information about current opportunities for prenatal diagnosis of chromosomal diseases among families who are planning a child or are already expecting a child.

References:

1. Kenneth L. Jones. Hereditary syndromes according to David Smith. Atlas Handbook, 2011: 16-20.
2. Kozlova SI, Demikova NS, Semanova E., Blinnikova OE Hereditary syndromes and medical and genetic counseling, 2010: 300-302.
3. Calin F.D., Ciobanu A.M., Dimitriu M.C. T. et. All. Edwards' Syndrome diagnosis between First Trimester Screening and Ultrasound Minor Markers. Archives of the Balkan Medical Union, 2016, 51(3): 445-450/

4. Gorovenko N.G., Evseenkova O.G., Yemets I.M., Kalashnikova R.V., Tishchenko N.O. Errors in the diagnosis of Edwards syndrome. *Medical Perspective*, 2005, 10(2): 97-100.

ELECTRON MICROSCOPIC FEATURES OF THE HIPPOCAMPAL FORMATION DEVELOPMENT IN POSTERITY OF FEMALE RATS AFTER PGE₂ INJECTION FOR LABOR INDUCTION

Hryhorieva Olena

MD, PhD, DSc, Professor, Head of the Department of Normal Anatomy, Operative Surgery and Topographic Anatomy
Zaporizhzhia State Medical University, Zaporizhzhia, Ukraine

Mamai Irina

Post-graduate student of the Department of Normal Anatomy, Operative Surgery and Topographic Anatomy
Zaporizhzhia State Medical University, Zaporizhzhia, Ukraine

Relevance. Induction of labor is a fairly widespread medical intervention that is performed on every fourth or fifth women in the UK, Europe and the USA. Data from the WHO Global Survey on Maternal and Perinatal Health, which included 373 clinics in 24 countries and almost 300,000 births, shows that induction of labor occurs in 9.6% of cases [1]. At the same time, this indicator tends to grow. In the United States, between 1990 and 2006, the rate of induction of labor increased from 9.5% to 22.5% [2]. In 2012, in the United States, already 23.3% of singleton births were induced [3].

Despite the large number of possible complications associated with labor hyperstimulation, there are still no universal standards on criteria that should be used to determine unsuccessful induction and methods for accurately determining the time intervals for re-induction [4].

A meta-analysis by W Chen et al (2016), that included 96 studies (17,387 women), showed that vaginal misoprostol is most effective for inducing labor within 24 hours, but has the highest frequency of uterine hyperstimulation with changes in heart rate [5]. In a study by Jane Thomas et al. (2014), which included 70 studies involving 11,487 women, it was found that vaginal prostaglandins can stimulate too strong uterine contraction, which can cause the slowing down fetal heart rate [6]. In a study by Yi-Ran Liu et al. (2018), based on data from five randomized trials (603 women), dinoprostone injection was associated with a higher incidence of uterine hyperstimulation (RR 0.17, 95% CI 0.06-0.54) and a decrease in the arterial blood pH of the newborns umbilical cord <7.1 (RR 0.36, 95% CI 0.15-0.84) [7].

For the fetus, induction can lead to jatrogenic prematurity, physical injury and hypoxia (due to increased contractile activity of the uterus). Respiratory disorders are the most common complication caused by labor induction [8]. Children who have undergone a hypoxic-ischemic state in the neonatal period show an increased risk of speech and communication impairments due to the ongoing morphogenesis of certain neuronal populations [9, 10]. In newborns, pyramidal cells of the hippocampus are still

migrating to the corresponding layers CA1, CA2 and CA3, and are vulnerable to hypoxic-ischemic conditions [11, 12]. Hippocampus damage leads to cognitive deficits that may replicate some phenotypes of children with neurological disorders [13].

Thus, it is important to study the ultrastructural features of the hippocampal formation development in posterity of female rats after PgE2 injection for labor induction.

Aim. To determine the ultrastructural features of the hippocampal formation development in laboratory rats in the first two weeks of life after intravaginal injection of prostaglandin E2 for labor induction.

Methods. The changes in the ultrastructural of hippocampal formation in posterity of white syngenic rats in the first two weeks of life have been studied. The beginning of pregnancy was established using the method of vaginal smears stained with methylene blue; the presence of sperm in smears was the evidence of the 0 day of pregnancy. Pregnant females of the experimental group were injected PgE2 in the form of a gel intravaginally to stimulate labor on the 22th day of pregnancy. The duration of the experimental rats pregnancy amounted to 23 day, in the intact group - 23-24 day after conceiving. We were guided by the "European Convention for Working with Experimental Animals", as well as scientific and practical recommendations for keeping laboratory animals and working with them [14]. Brain tissue from experimental animals of the 1st, 7th and 14th days of life after grinding in a drop of 2.5% glutaraldehyde in 0.1 M phosphate buffer with pH 7.4 were fixed in a similar solution for 2 hours at $t + 4^{\circ}\text{C}$. After washing the fixing solution in phosphate buffer, the material was treated for two hours in 1% OsO₄ solution. Subsequently, the pieces were dehydrated in an ascending battery of ethyl spirits up to 100% acetone with additional contrasting for two hours with 2.5% uranyl acetate on 70% ethyl spirit; pouring into the block was carried out by gradually soaking the tissue with a compound of acetone and Epon (2: 1, 1: 1, 1 : 2) and poured into pure Epon. Epon polymerization was carried out in two stages at 36°C (12 h) and 56°C (24 h).

Ultrathin (50-60 nm) sections were obtained on a PowerTome RMC Boeckeler ultratome. Ultrathin sections were contrasted with lead citrate according to the E. Reynolds method for 30 minutes at room temperature. Ultrathin sections were studied in a PEM-100 electron microscope with an accelerating voltage 60 kV.

Results. The earliest changes were revealed in the synaptic apparatus in posterity of female rats after PgE2 injection for labor induction. On the first day of life, the neuropil of the hippocampal formation in the experimental group is characterized by edema of astrocytic processes, pre- and postsynaptic processes, damage to the mitochondrial apparatus, and intercellular edema. Changes in the presynaptic terminals in the group of experimental animals include edema of the presynaptic endings, aggregation of synaptic vesicles in the center of the presynaptic processes with their distancing from the presynaptic membrane, swelling and destruction of mitochondria, the appearance of large vacuoles in the presynaptic processes, perforations at the contact points of pre- and postsynaptic seals.

Changes in the synaptic apparatus were combined with changes in other structural components of the nervous tissue. Ultrastructural changes in oligodendroglia were observed at all periods in the experimental group: hypertrophied, fragmented nuclei of

oligodendrocytes, stratification of the myelin sheath of the axons of the hippocampal formation.

The severity of ultrastructural changes in the neuropil is in direct proportion to the severity of microcirculation disorders in the structures of the hippocampal formation. In the brain of animals of the control group, the lumen of the capillaries and blood vessels is smooth with tight intracellular contacts between endothelial cells. On the contrary, in the brain of experimental rats, characteristic microvilli on the endothelial surface, disruption of contacts between endothelial cells and fragmentation of the cytoplasm of endothelial cells with the formation of villi in the lumen of the capillary were found.

The study revealed changes in the CA1 and CA2 neurons of the hippocampus, dentate gyrus and entorhinal cortex.

The images showed that the ultrastructure of mitochondria in the control group had a clear structure of mitochondrial cristae, but the mitochondria of neurons in the hippocampal formation of experimental animals became swollen, vacuolated with rupture and destruction of the cristae.

In most cases, mitochondria had an irregular shape, and mitochondria with damaged internal structures and a reduced number of cristae were observed.

Conclusions.

1. In posterity of female rats after receiving PgE2 for labour induction microcirculatory changes are observed in the form of a violation of contacts between endothelial cells and fragmentation of the cytoplasm of endothelial cells with the formation of villi in the lumen of capillaries in the first two weeks of life;

2. In the experimental group of animals at all periods, changes in the synaptic apparatus are observed: edema of the presynaptic endings, synaptic vesicles aggregation in the center of the presynaptic processes with its distance from the presynaptic membrane, swelling and destruction of mitochondria, the appearance of large vacuoles in presynaptic processes, perforations at the sites of contact of pre- and postsynaptic seals.

3. Oligodendroglia changes in experimental rats presented by hypertrophy, fragmentation of oligodendrocyte nuclei, stratification of the myelin sheath of axons on the 1st, 7th and 14th days of life in the CA1, CA2 and dentate gyrus regions.

4. In experimental rats in the CA1, CA2 regions and the dentate gyrus, ultrastructural changes in neurons were observed on the 1st, 7th, and 14th days of life: edema and vacuolization of mitochondria with rupture and destruction of cristae, massive granular vesicles and microtubules formation, Golgi apparatus hypertrophy.

References:

1. WHO Global Survey on Maternal and Perinatal Health. Induction of labour data. Geneva, World health Organization, 2010.

2. Lydon-Rochelle M. T., Cardenas V., Nelson J. C., Holt V. L., Gardella, C., Easterling T. R. Induction of labor in the absence of standard medical indications: incidence and correlates / M. T. Lydon-Rochelle, V. Cardenas, J. C. Nelson, V. L. Holt, C. Gardella, T. R. Easterling // *Med Care* 2007;45:505-512.

3. Osterman M. J. K. , Martin J. A. Recent declines in induction of labor by gestational age / Osterman M. J. K. , Martin J. A. // *NCHS Data Brief* 2014;155:1–8.

4. Rouse D. J., Owen J., Hauth J. C. Criteria for failed labor induction: prospective evaluation of a standardized protocol / D. J. Rouse, J. Owen, J. C. Hauth // *Obstet Gynecol* 2000;96:671-677.

5. Chen W., Xue J., Peprah M. K., Wen S. W., Walker M., Gao Y., Tang Y. A systematic review and network meta-analysis comparing the use of Foley catheters, misoprostol, and dinoprostone for cervical ripening in the induction of labour / W. Chen, J. Xue, M. K. Peprah, S. W. Wen, M. Walker, Y. Gao, Y. Tang // *BJOG*. 2016 Feb;123(3):346-54. doi: 10.1111/1471-0528.13456.

6. Thomas J., Fairclough A., Kavanagh J., Kelly A. J. Vaginal prostaglandin (PGE2 and PGF2a) for induction of labour at term / J. Thomas, A. Fairclough, J. Kavanagh, A. J. Kelly // 2014 Jun 19;2014(6):CD003101. doi: 10.1002/14651858.CD003101.pub3.

7. Liu Y. R., Pu C. X., Wang X. Y., Wang Double-balloon catheter versus dinoprostone insert for labour induction: a meta-analysis Y. R. Liu, C. X. Pu, X. Y. Wang, // *Arch Gynecol Obstet* . 2019 Jan;299(1):7-12. doi: 10.1007/s00404-018-4929-8.

8. Lydon-Rochelle M. T., Cardenas V., Nelson J. C., Holt V. L., Gardella, C., Easterling T. R. Induction of labor in the absence of standard medical indications: incidence and correlates / M. T. Lydon-Rochelle, V. Cardenas, J. C. Nelson, V. L. Holt, C. Gardella, T. R. Easterling // *Med Care* 2007;45:505-512.

9. Morales P., Bustamnte D., Espna-Marchant P. Pathophysiology of perinatal asphyxia: can we predict and improve individual outcomes? / P. Morales, D. Bustamnte, P. Espna-Marchant // *EPMA J*. 2011 Jun; 2(2): 211–230. doi: 10.1007/s13167-011-0100-3.

10. Martinez-Biarge M., Diez-Sebastian J., Rutherford M. A. Outcomes after central grey matter injury in term perinatal hypoxic-ischaemic encephalopathy / M. Martinez-Biarge, J. Diez-Sebastian, M. A. Rutherford // *Early Hum Dev*. 2010 Nov;86(11):675-82. doi: 10.1016/j.earlhumdev.2010.08.013.

11. Altman J., Bayer S. A. Development of layer I and the subplate in the rat neocortex / J. Altman, S. A. Bayer // *Experimental Neurology* January. 1990;107(1):48-62. [https://doi.org/10.1016/0014-4886\(90\)90062-W](https://doi.org/10.1016/0014-4886(90)90062-W).

12. Bayer S. A., Yackel J. W., Puri P. S. Neurons in the rat dentate gyrus granular layer substantially increase during juvenile and adult life / S. A. Bayer, J. W. Yackel, P. S. Puri // *Science*. 1982 May 21;216(4548):890-2. doi: 10.1126/science.7079742.

13. Lodygensky G. A., Seghier M. L., Warfield S. K., Tolsa C. B., Sizonenko S. Intrauterine growth restriction affects the preterm infant's hippocampus / G.A. Lodygensky, M.L. Seghier, S.K. Warfield, C.B. Tolsa, S. Sizonenko // *Pediatric research* 63 (4), 438-443.

14. Kozhem'yakin Y.M., Khromov O.S., Boldir'va N.Y., Dobrelya N.V., Sayfetdinova G.A. Scientific and practical recommendations for the establishment of laboratory creatures and robots for them Kiev: Interservice, 2017-182.

GRAPHIC MODELING OF CHOLELITHIASIS DIAGNOSIS AND TREATMENT

Kulishov Sergii

D.Ph., D.Sci., professor

Ukrainian Medical Stomatological Academy, Poltava, Ukraine

Annotation

The principles of graphic modeling of cholelithiasis diagnosis and treatment were presented in this publication. Some directions, models, algorithms were offered.

Introduction

Different technologies were used for modeling of cholelithiasis diagnosis and treatment [1]. The quality of these methodologies is derived by individual etiological and pathogenetic features.

The purpose of this study was to streamline of graphical models, algorithms for cholelithiasis diagnosis and treatment.

Methods

Graphic modeling for diagnosis and treatment of cholelithiasis is reduced to: analytical stage (analyze of subjective, objective and additional data); synthetic stage (search complexes from the symptoms, syndromes); formulation of conclusions. Using for this purpose the "Dragon" language [2] allows achieving a sufficient level of accuracy. Logical operations of algebra in it are implemented using graphs [2]. The basis of such a creative clinical thinking is the comparison of database contradictions [2].

Results

The use of cholelithiasis graphical modeling allowed us to optimize of diagnostic and treatment decisions [1]. Cholelithiasis by etiology and pathogenesis [1] is presented on visual programming language "Dragon" [2] (fig. 1).

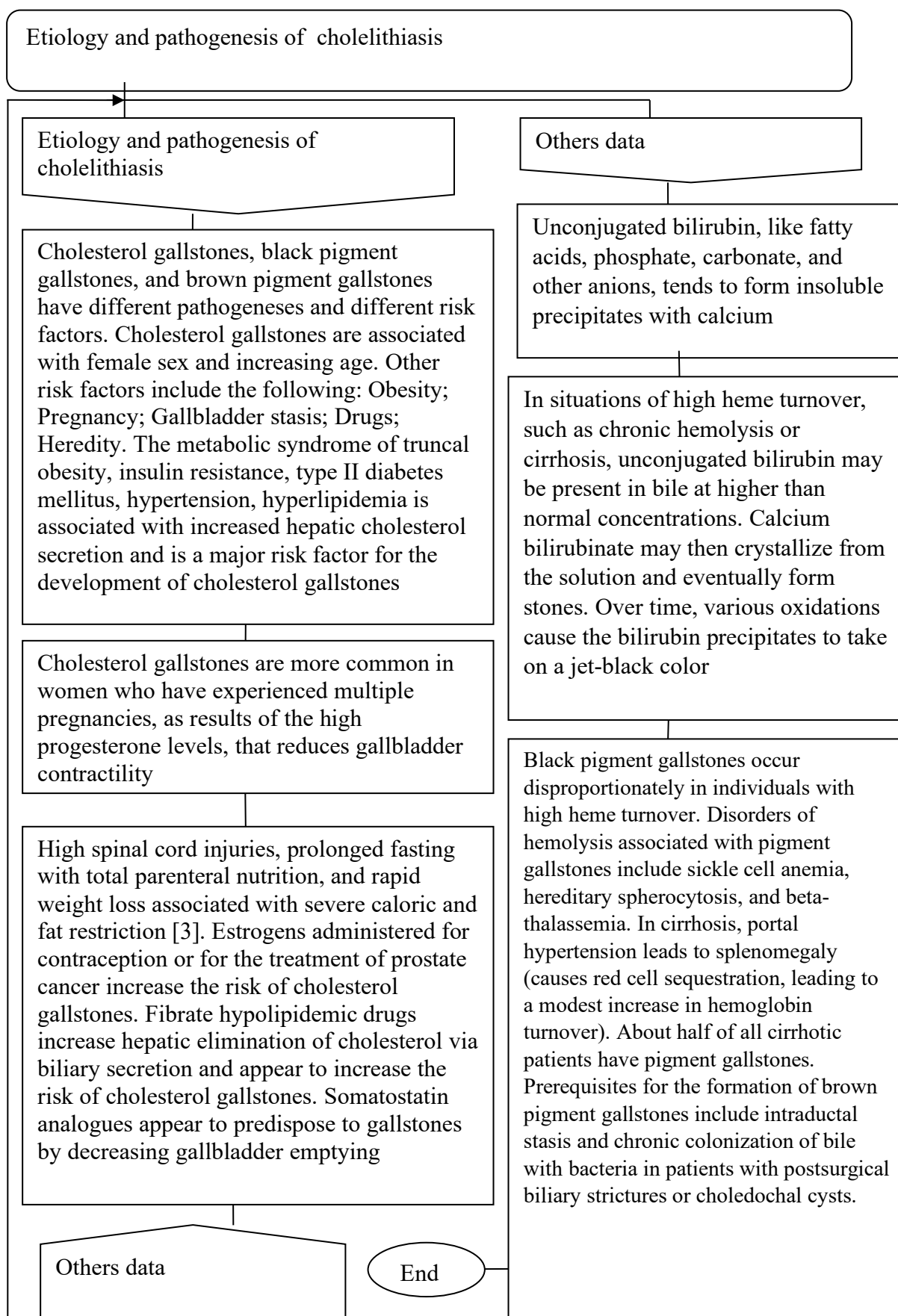

Fig. 1. Etiology and pathogenesis of cholelithiasis

Preliminary diagnosis of cholelithiasis [1] is presented on “Dragon” [2] (fig. 2).

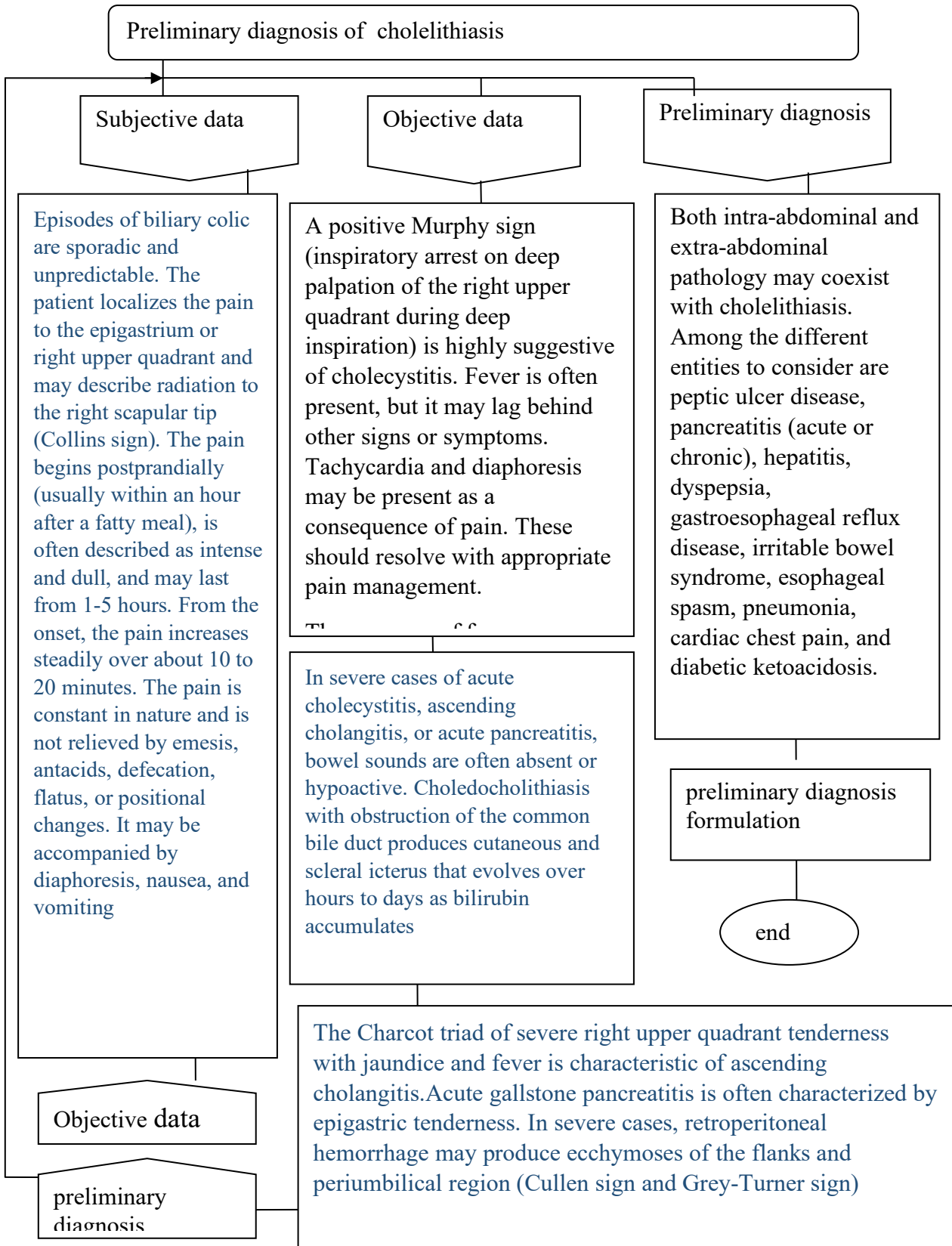

Fig. 2. Preliminary diagnosis of cholelithiasis

Additional investigations are presented on “Dragon” [2] (fig. 3).

Fig. 3. Additional investigation for diagnosis of cholelithiasis

Surgical treatment of cholelithiasis [1] is presented on visual programming language “Dragon” [2] (fig. 4).

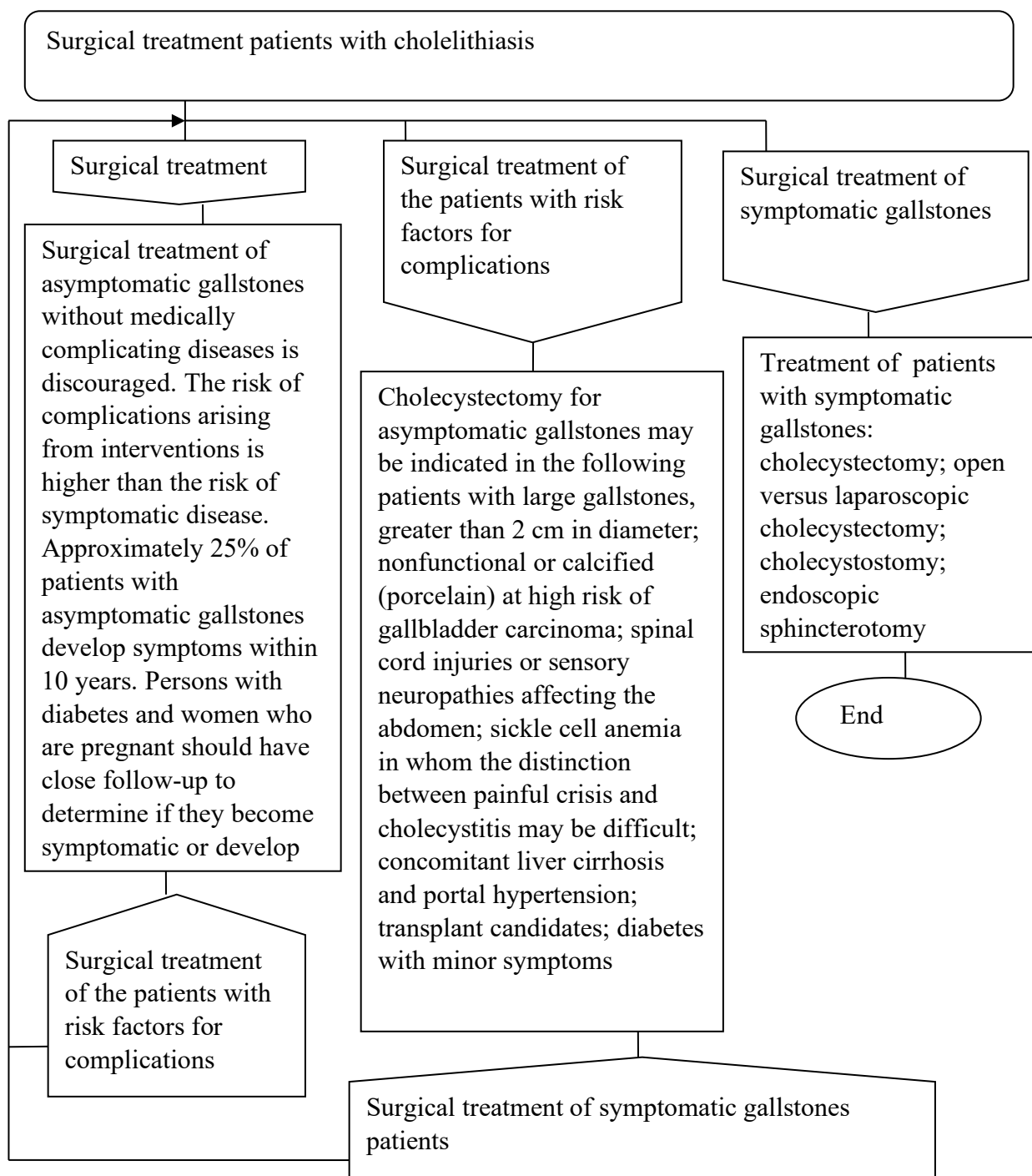

Fig. 4. Additional investigation for diagnosis of cholelithiasis

Medical dissolution of gallstones [1]:

Ursodeoxycholic acid (ursodiol) is a gallstone dissolution agent [1]. In humans, long-term administration of ursodeoxycholic acid reduces cholesterol saturation of bile, both by reducing liver cholesterol secretion and by reducing the detergent effect of bile salts in the gallbladder (thereby preserving vesicles that have a high cholesterol carrying capacity) [1]. Desaturation of bile prevents crystals from forming and, in fact, may allow gradual extraction of cholesterol from existing stones [1].

In patients with established cholesterol gallstones, treatment with ursodeoxycholic acid at a dose of 8-10 mg/kg/d PO divided bid/tid may result in gradual gallstone dissolution [1]. This intervention typically requires 6-18 months and is successful only with small, purely cholesterol stones [1]. Patients remain at risk for gallstone complications until dissolution is completed [1]. The recurrence rate is 50% within 5 years [1]. Moreover, after discontinuation of treatment, most patients form new gallstones over the subsequent 5-10 years [1].

Conclusion. Graphic modeling of cholelithiasis mechanisms allows to improve the possibilities of individual diagnosis, the quality of similar diseases differentiation, treatment individualization.

References

1. Heuman Douglas M., Anastasios A Mihas Anastasios A., Mihas Anastasios A., Jeff Allen. Cholelithiasis. Medscape.
<https://emedicine.medscape.com/article/175667-overview>
2. Parondzhanov VD. How to improve the work of the mind. Algorithms without programming - it's easy! M.: Delo, 2001: 360

DISORDER OF THE KIDNEYS' GLOMERULI AT CHRONIC TOXIC CCL4-INDUCED HEPATITIS IN RATS AND WITH PATHOGENETICAL TREATMENT

Rykalo Nadia

Ph.D., Professor, had of the department of pathophysiology
of Vinnytsia National Pirogov Memorial Medical University,

Oliylyk Yulia

assistant of the department of pathophysiology
of Vinnytsia National Pirogov Memorial Medical University,

From the literature it is known that the effect of angiotensin-converting enzyme inhibitors (ACE inhibitors) or angiotensin blockers (AT) II on the links of the renin-angiotensin system (RAS), can achieve a positive therapeutic effect [1,2]. The inclusion of lisinopril into the complex therapy had a positive effect both on the clinical manifestations of the disease and on the functional state of the kidneys mainly due to the influence on the filtration processes [3,4,7].

The inclusion of lisinopril into the complex therapy had a positive effect both on the clinical manifestations of the disease and on the functional state of the kidneys mainly due to the influence on the filtration processes [6]. Considering that a large role in the development of hepatorenal syndrome is played by the activation of RAS, the aim of our work was to study the effect of ACE inhibitors (lisinopril) on the morphological changes in the kidneys during the modeling of CTG, and also to compare its effect with the hepatoprotector L-Glutargin-L-glutamate and evaluate structural changes in the glomeruli of the kidneys during using these drugs in combination [8,11].

Experiment was conducted on 60 white laboratory immature rats, with an initial body weight of 50-70g. CTG was modeled by intragastric administration of an oil solution of CCl₄ in a dose of 0.1 ml / 100 g of the body mass twice a week for eight weeks [5]. Drug correction was performed by introduction of lisinopril (in a dose of 20 mg / kg) and L-arginine-L-glutamate (in a dose of 30 mg / kg) [10]. For histological examination, kidney tissue was fixed in a 10% solution of buffered neutral formalin, dehydrated in alcohols of increasing concentration and poured into celloidin-paraffin. Production of serial paraffin sections with a thickness of 4-6 μm was performed on a sled microtome. Staining of the preparations was performed with hematoxylin and eosin. Examination and description of histological specimens were performed under magnification of the lens and eyepiece from 100 to 800 times under an optical digital microscope Bresser (Germany) [9].

The research results showed that there were pronounced morphological changes in the glomeruli of the kidneys (destruction of blood vessels and glomerular cells) in CTG. The use of corrective factors in the experiment made it possible to reduce the intensity of pathological changes. The use of lisinopril contributed to the restoration of the structure of the glomeruli. On the background of the use of L-arginine-L-glutamate, a decrease in degenerative changes in the renal glomeruli was detected. The combined use of both chemical compounds mutually potentiated their action and was accompanied by a membrane-stabilizing effect and intensification of the aforementioned restoration processes in the structural components of the nephron glomeruli.

Thus, it was established that after 90 days of the experiment with CTG, morphological changes in the glomeruli of the kidneys (destruction of the vessels and glomerular cells) were expressed. The use of corrective factors in the experiment made it possible to reduce the intensity of pathological changes. The use of lisinopril contributed to the restoration of the structure of the glomeruli. On the background of the use of L-arginine L-glutamate, a decrease in degenerative changes in the renal glomeruli was detected. The combined use of both chemical compounds mutually potentiated their action and was accompanied by a membrane-stabilizing effect and intensification of the aforementioned restoration processes in the structural components of the nephron glomeruli.

References

1. Babak O.Ia. Fybroz pecheny: sovremennyye predstavleniya o mekhanyzmakh, sposobakh dyahnostyky y lecheniya / O.Ia. Babak, E.V. Kolesnykova, N.A. Kravchenko // Suchasna gastroenterolohiia. - №2. – 2009. – S.5-17.
2. Kovalenko, Lutai, Sirenko, 2007 Sertsevo-sudynni zahvoryuvannya. Klasifikatsiya, standarti dlyagnostyki ta likuvannya / V.M. Kovalenko, M.I. Lutay, Yu.M. Sirenko — Kyiv: Biznes Poligraf, 2007. — 128s.
3. Kvasnytska O.B., Hozhenko A.I. Mozhlyvosti farmakolohichnoi korektsii renalnoi dysfunksii u khvorykh na dekompensovanyi tsyroz pechinky/ O.B. Kvasnytska, A.I. Hozhenko // Aktualnye problemy transportnoi medytsyny –№ 2 (44), 2016 r.
4. Kvasnytska O.B., Hozhenko A.I. Stan funktsionalnoho nyrkovoho rezervu, yak ranni diahnostychni kryterii hepatorenalnoho syndromu u khvorykh na tsyroz pechinky / O.B. Kvasnytska, A.I. Hozhenko // Aktualnye problemy transportnoi medytsyny – № 3, t. 2 (41II), 2015 r.)
5. Pat. 43704 Ukrainy (Pat. 43704 Ukrainy, MPK (2009) G09V 23/00. Sposib modeliuvannya khronichnoho toksychnoho hepatytu ta tsyrozu pechinky u nestatevozrilykh shchuriv / N. A. Rykalo, I. I. Nezghoda, V. A. Rautskis ; vlasnyk Vinnytskyi natsionalnyi medychnyi universytet im. M. I. Pyrohova. – № u2009 03490 ; zaiavl. 10.04.2009 ; opubl. 25.08.2009, Biul. №16. (Pat. 43704 Ukrainy, MPK (2009) G09V 23/00
6. Rudemiller N.P., Pater M.B. C-C Motif Chemokine 5 Attenuates Angiotensin II-Dependent kidney injury by limiting renal macrophage infiltration / N.P.

Rudemiller, M. B. Pater // American journal of pathology – 2016 – №186 (11) – P. 2846-2856.

7. Ruilope L.M. Renin/angiotensin/aldosterone system blockade and renal protection: angiotensin/converting enzyme inhibitors or angiotensin II receptor blockers? / L.M. Ruilope//Acta Diabetol./2005 – Vol.42./ P.33/41.)

8. Rykalo N.A., Berehovenko Yu.M. Strukturni zminy epitelialnoho ta klubochkovoho komponentiv nyrok shchuriv pry modeliuvanni khronichnoho toksychnoho hepatytu ta korektsii lizynoprylom / N.A. Rykalo, Yu.M. Berehovenko// Aktualni problemy transportnoi medytsyny. — Odesa, 2017. — № 2 (48). — S. 104-109.

9. Sorochynnykov A. P. Hystolohycheskaia y mykroskopycheskaia tekhnika: rukovodstvo / A. P. Sorochynnykov, A. E., Dorosevych. - Smolensk : "SAU". - 2000. - 476 s.

10. Stefanov O. V. Doklinichni doslidzhennia likarskykh zasobiv (metodychni rekomendatsii). K. : MOZ Ukrainy, Derzhavnyi farmakolohichniy tsentr. 2001; stor. 527

11. Yim H.E., Yoo K.H. Early Treatment with enalapril and later renal injury in programmed obese adult rats / H.E. Yim , K.H. Yoo // Journal of cellular physiology – 2017 – №232 (2) – P. 447-455.

EFFECT OF CORVITIN ON OXIDATIVE STRESS AND THE STATE OF THE ANTIOXIDANT SYSTEM OF RATS WITH ACUTE ETHANOL-INDUCED INJURY OF THE LIVER

Rykalo Nadia

M.D., Ph.D. Professor, the head of the department of pathological physiology
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya

Romanenko Iryna

As. of the department of pathological physiology
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya

It is known that one of the leading factors in the development of liver pathology in acute alcoholic hepatitis are free radical processes that manifest themselves as oxidative stress[1]. Acute ethanol intoxication changes the antioxidant state of the body[2]. Lipid peroxidation products have a membrane-toxic effect. They deform cell membranes, disrupt their osmotic resistance, break nucleic acids, denature proteins, damage amino acids[3]. Alcoholic liver damage increases the production of proinflammatory cytokines (interleukin-8) and tumor necrosis factor (TNF), which leads to chemotaxis of neutrophils, which secrete free radicals and cause cytolysis of hepatocytes [4]. The accumulation of peroxide oxidation of lipids (POL) leads to the injury of genetic apparatus of cells, brakes cell division and depresses oxidative phosphorylation and glycolysis, stimulating the decay of lysosomes, complicates the course of the acute inflammatory process, increases capillary permeability, which leads to the swelling of tissues [5]. As it was noted, POL is one of the main links of pathogenesis in alcohol intoxication, that's why the study of state of endogenous antioxidant protection and the search of medicaments, which have this mechanism, is still actual [6]. Recently the attention of scientists was paid to application possibility of corvitin (active substance - quercetin) , which leads to the inhibition of such enzymes, as phospholipase A2 and lipoxygenase, and also it causes inhibition of prooxidant processes. Besides, corvitin supresses the production of antiinflammatory cytokines and it has membrane stabilizing action [7].

The purpose of the work is to study the role of oxidative stress, in particular lipid peroxidation processes in the mechanism of the development of experimental acute ethanol-induced hepatitis , as well as to study the state of the antioxidant system in this pathology and in the case of correction of corvitin.

Experiments on animals conducted in accordance with the principles of "the protection from abusive handling of the animals" by the law of Ukraine (article 230, 2006) and "the European convention for the protection of vertebrate animals used for

experimental and other scientific purposes" (Strasbourg, 1986) and "General ethical principles of experiments on animals" (Ukraine, 2004). The experiment conducted on base of the department of pathological physiology in the vivarium of Vinnytsia National Pirogov Memorial Medical University. Experimental studies performed on 42 white non-linear, sexually mature male rats weighing 120-130 g (average weight - 125 g). Animals were divided into three groups: 1st control - intact animals kept under standard vivarium conditions (n = 10); 2nd (n = 20) - animals with acute alcoholic defeat, conducted on the basis of the experimental model of acute alcoholic hepatitis (AAH) [8] - by intragastric administration of 40% ethanol in a dose of 20 ml/kg for 7 days with the help of a metal probe with oil; 3rd group - animals with AAH (n = 12), which were intraperitoneally injected with the water-soluble form of quercetin - "korvitin" (jsc "Borshchagovsky Chemical and Harmaceutical plant", Kyiv) at a rate of 100 mg/kg. The removal of animals from the experiment was performed under the thiopental anesthesia (at a rate of 25 mg/kg). To determine the intensity of LPO processes, the content of TBA - active products was investigated by reaction with thiobarbituric acid [9]. The state of AOS was evaluated by the level of SOD, the activity of which was determined by the percentage inhibition of quercetin oxidation [10].

On the basis of the research, it was established that acute ethanol-induced injury is accompanied by activation of lipid peroxidation processes, as evidenced by a significant increase in TBC-active products, as well as a significant weakening of the antioxidant system, which is manifested by a decrease in superoxide dismutase levels in rat serum. It has been proved that the treatment of acute alcoholic hepatitis with the use of drugs having antioxidant properties significantly reduces the activity of oxidative stress and promotes an increase in the antioxidant system.

References:

1. Костюк В.А. Простой и чувствительный метод определения активности супероксиддисмутазы, основанный на реакции окисления кверцетина / Костюк В.А., Потапович А.И., Ковалева Ж.В. // *Вопр. мед. химии.* – 1990. - №2. С. 88-91
2. Показатели системы глутатиона и ферменты холестаза при острой алкогольной интоксикации/Н.А. Терехина, Е.В. Жидко, Г.А. Терехин и др.// *Пермский медицинский журнал.* 2016 том XXXIII №4- С.73-77
3. Рикало Н.А. Сучасні погляди на патогенез гострого алкогольного гепатиту і можливості його лікування /Н.А. Рикало, І.В. Романенко// *Вісник Вінницького національного медичного університету.* 2014. - №2 (Т.18). – С. 641 – 645.
4. Basu S. Carbontetrachloride-induced lipidperoxidation: eicosanoid formation and their regulation by antioxidant nutrients / S. Basu // *Toxicology.* – 2003. – Vol. 189 (1–2). – Д. 113–127.
5. Говоруха О.Ю. Значення взаємодії перекисного окиснення ліпідів і антиоксидантних систем в розвитку патологічних процесів / О.Ю. Говоруха, О.Ю. Шнайдерман// *Теоретична і експериментальна медицина – 2016.* - №4

(73). С. 10-14

6. Семенчук С. А. Влияние глутаргина на динамику липидного спектра крови у больных с постинфарктным кардиосклерозом /С.А. Семенчук, Т.В. Стоцкая // Международный научный журнал «символ науки» - 2016 - №2. – С. 169 – 172

7. Шиш А.М. Ультраструктурні зміни міокарда щурів при експериментальному цукровому діабеті та можливості їх корекції препаратами метаболітного типу дії / А.М. Шиш, О.В. Максимчук, К.В. Розова та ін.// Вісник морфології - 2014, №2, Т.20 – С.- 334-338

8. Пат. 108687 Україна МПК G01N 33/576 (2006.01). Спосіб моделювання гострого алкогольного гепатиту у щурів / Н.А.Рикало, І.В.Романенко; власник Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова. - №и 2016 01093; заявл. 08.02.2016; опублік. 25.07.2016, Бюл. №14. – 4с)

9. Панченко Л.Ф. Окислительный стресс при алкогольной болезни печени / Л.Ф. Панченко, Б.В.Давыдов, Н.Н.Теребилина, В.Ю.Баронец // Биомедицинская химия - 2013. – 59, №4.- С. 452-458

10. Владимиров Ю.В. Перекисное окисление липидов в биологических мембранах/ Владимиров Ю.В., Арчаков А.И// – М.: Наука, 1972. – 252 с.

METHOD OF CORRECTION OF WATER-SALT METABOLISM IN WHITE RATS AFTER OVARIECTOMY

Slyusarev Oleksiy

Ph.D., Associate Professor
Head of the Department of Microbiology, Virology
and Immunology
Donetsk National Medical University

Raksha-Slyusareva Olena

M.D., professor
Department of Microbiology, Virology
and Immunology
Donetsk National Medical University

Drupp Yurii

Ph.D., Associate Professor
Department of Obstetrics and Gynecology No. 3
Bogomolets National Medical University, Kyiv

Disorders of the activity of the genital glands associated with both menopause and pathological conditions, for example, surgical castration, often requires correction, because they cause dysfunction of the reproductive system and a complex of vegetative-vascular, psycho-emotional and metabolic-endocrine disorders [1].

It is quite popular at the present stage to correct these conditions using hormone replacement therapy. However, with the development of transplantology, transplantation of tissue cultures, including glandular ones, there is a promising way to correct hormonal insufficiency and related systemic disorders. Which, perhaps, is the most correct and complete way to restore the disturbed balance aimed at improving the quality of life of a woman [2, 3].

Since the system of regulation of water-electrolyte metabolism is one of the most dynamically responsive to various endogenous and exogenous influences, its indicators can serve as an important diagnostic criterion in determining systemic disorders associated with endocrinopathies [1, 2].

Goal of our experimental work consisted to research of indicators of water-salt metabolism in rats after oophorectomy and subsequent correction of ovarian insufficiency by xenotransplantation of ovarian tissue culture.

Methodology. The experiments were conducted on 60 female white rats weighing 200-250 grams, divided into 3 groups. Two control groups - 20 animals each, consisted of intact females and with a model of ovarian insufficiency, which was formed by

bilateral removal of the ovaries. The experimental group was intramuscularly performed xenotransplantation of ovarian tissue culture. The rats were kept under standard vivarium conditions and received the same type of dry food.

All individuals were daily measured the consumption of water and salt solution, as well as urine excretion and chloride concentration in it.

In control group, 2 trials started 2 weeks after the formation of castration syndrome. The rats of the experimental group were tested 2 weeks after transplantation. All groups were monitored for the content of sex hormones in peripheral blood.

The culture of ovarian tissue was prepared according to its own original method [4]. Fetal human material was used for xenotransplantation. The transplantation was performed by injection into the rectus abdominal muscle. Statistical processing was performed using Microsoft Excel software. Reliability of differences between numerical indicators was assessed by the Student's criterion.

i. **Results and its discussion.** As a result of the conducted studies, we considered it possible to distinguish in the experimental group two subgroups of rats that showed diametrically opposite results, which may be associated with the level of transplant activity or the processes of its rejection. In the following, these subgroups are referred to as "xenotransplantation1" and "xenotransplantation2". The first subgroup consisted of 15 animals, while the second consisted of only 5 individuals.

Water consumption by rats of different groups. After oophorectomy, a significant decrease in this indicator is observed compared to intact animals (from 10.60 ± 0.61 ml / day to 4.37 ± 0.62 ml / day). In animals that underwent xenotransplantation, water consumption was at the level of 18.61 ± 1.35 ml / day and 1.33 ± 0.57 ml / day, respectively, for the subgroups "xenotransplantation1" and "xenotransplantation2".

Saline solution consumption was inversely proportional to water consumption. Thus, after oophorectomy there was a sharp (more than 3 times) increase of this index in comparison with intact rats (from 5.18 ± 0.59 ml/day to 16.29 ± 1.03 ml/day). The use of xenotransplantation of ovarian tissue culture as a correction for ovarian insufficiency in the first subgroup led to a decrease the consumption of saline solution to the level of intact animals (4.81 ± 0.73 ml/day), while in the second subgroup the value of this indicator increased even more in comparison with ovariectomized females and was 19.25 ± 2.54 ml/day.

Change in urine output of different experimental groups showed that after oophorectomy there was a twofold increase in the amount of excreted urine compared to the norm (from 4.45 ± 0.25 ml / day to 9.01 ± 1.08 ml / day). Ovarian tissue culture transplantation had a weakly pronounced effect, practically without reducing urine output compared to ovariectomized individuals - 8.20 ± 0.59 ml / day for the "xenotransplantation1" subgroup and 8.89 ± 1.77 ml / day for the "xenotransplantation2" subgroup ". However, it should be noted that the indicators in the first subgroup were closer to the physiological norm.

When comparing the average values of the *concentration of chlorides in the daily dose* of urine in rats of different experimental groups, it was noted that if the content of chlorides in the urine in intact individuals was 492.12 ± 44.03 mmol / L, then after removal of the ovaries it sharply increased to 3344.28 ± 390.75 mmol / l. After correction of ovarian insufficiency by xenotransplantation of ovarian tissue culture, the

mean values of the concentration of chlorine ions in the urine were, respectively, 763.38 ± 71.20 mmol / L for the first subgroup and 576.88 ± 89.19 mmol / L for the second subgroup. In general, the indicator of the concentration of chlorides in urine was the most sensitive to fluctuations in sex hormones in the blood, although the possibility of other influences, such as, for example, the immune status of individual animals, should be taken into account.

The effect of sex steroids on water-salt homeostasis is complex and has many interdependent components. Two structural-functional links can be distinguished through which this influence is realized - peripheral and central.

Peripheral mechanisms of gonadal regulation of water-salt metabolism include the modulation of sex hormones of translation of angiotensin 1 receptors (at-1) in the adrenal cortex [5]. It can be assumed that the increase in at-1 density in ovariectomized rats leads to a decrease in reabsorption of sodium ions and, consequently, to an increase in urine excretion and an increase in salt appetite.

With central mechanisms the influence that they have on the hypothalamic structures is associated. A fluctuation in the bioelectric activity of various brain structures (including the structures of the anterior hypothalamus) was noted, which may underlie changes in the indicators of drinking behavior [3,4]. Physiological concentrations of estrogens inhibit n-methyl-d-aspartate, stimulating the release of vasopressin and oxytocin from the large- cell neurons of the paraventricular and supraoptic nuclei [6].

Conclusions. Thus, it can be assumed that the decrease in the concentration of sex hormones in the blood caused by oophorectomy led to a pronounced imbalance in the system of water-salt metabolism. This was expressed in an increase in diuresis and, in the loss of sodium, calcium and chlorine ions, which included the mechanisms of activation of salt appetite. The observed increase in urinary chloride concentration may serve as an indirect criterion for assessment of metabolic disturbance of sodium and calcium metabolism caused by ovarian insufficiency.

Xenotransplantation of ovarian tissue culture contributed to the normalization of these parameters in most of the tested animals. The ineffective action of the transplant had on the indicator of daily urine excretion by rats. It can be assumed that the appearance in the experimental group of rats with sharply different results from the norm is associated with aspects of the inclusion of the graft in the activity of the whole organism.

References:

1. Казаков В.Н., Друпп Ю.Г., Кравцов П.Я., Слюсарев А.А., Тарапата Н.И., Кокина И.В., Кустов Д.Ю., Ракша-Слюсарева Е.А. Изменения водно-солевого гомеостаза при гонаддефицитном состоянии и его коррекция / Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона. №7. Донецк.2007.- С.212-219.

2. Гуляев В.А., Хубутія М.Ш., Новрузбеков М.С., Миронов А.С., Олисов О.Д., Луцик К.Н., Журавель С.В., Магомедов К.М., Ахметшин Р.Б., Яремін Б.И. Ксенотрансплантация: история, проблемы и перспективы // Журнал: Трансплантология. Т.11.№ 1.2019.С.37-54

3. Акінола С.Т. Хірургічна корекція демієлінізуючих ушкоджень центральної нервової системи із застосуванням мезенхімальних стовбурових

клітин (експериментальне дослідження). Дисертація на здобуття наукового ступеня к.м.н., Київ–2019.159с.

4. Слюсарев О.А., Ракша-Слюсарева О.А., Друпп Ю.Г. Спосіб підготовки культури оваріальної тканини до експериментальної трансплантації. 54254 А 7 А61К35/50 Деклараційний патент на винахід № 2002065205 Бюл. №2. 17.02.2003

5. Wu Z, Maric C, Roesch D.M, Zheng Z, Sandberg K. Estrogen regulates adrenal angiotensin at1 receptors by modulating at1 receptor translation // Endocrinology – 2003.–V.144, N7.–P. 3251–3261.

6. Somponpun S., Sladek C.D. Role of estrogen receptor-beta in regulation of vasopressin and oxytocin release in vitro // Endocrinology.–2002.–V.143,N8.–P. 2899–2904.

A PRACTICAL APPROACH FOR THE USE OF HEMATOLOGICAL INDICES IN HEART FAILURE

Tashchuk Victor

Doctor of Med.Sci., Professor, Head of the Department of Internal Medicine,
Physical Rehabilitation and Sports Medicine
Bukovinian State Medical University

Nesterovska Romana

Physician, senior laboratory assistant of the Department of Internal Medicine,
Physical Rehabilitation and Sports Medicine
Bukovinian State Medical University

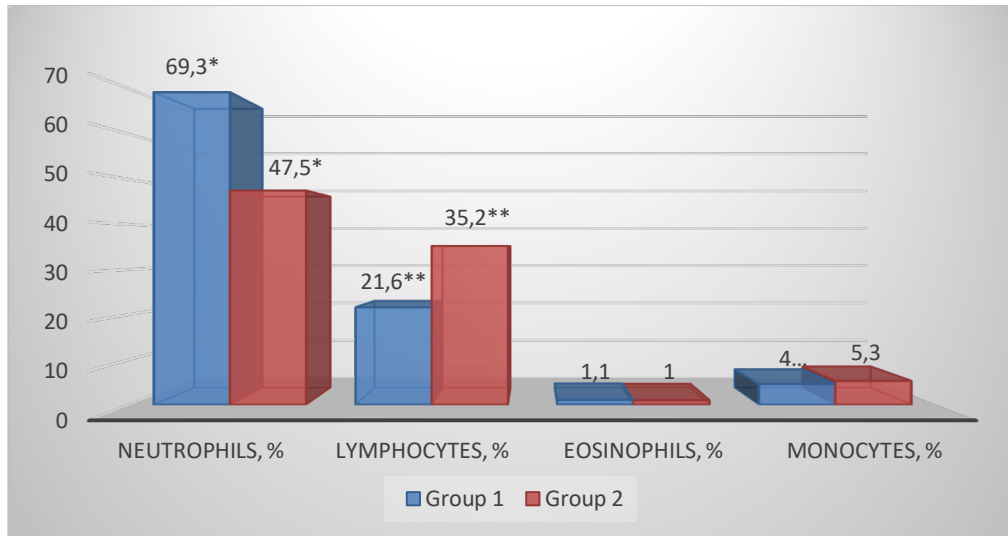
Heart failure (HF) is one of the leading causes of morbidity and mortality worldwide. It is established that simultaneously with the increase in the elderly, the prevalence of HF among the population increases, as well as the number of hospitalizations for HF, which is an important problem for health care [1]. HF - a pathological condition manifested by the inability of the circulatory system to meet the metabolic needs of the body. The classic symptoms are reduced endurance to exercise (due to shortness of breath and fatigue) [2], as well as fluid retention. Coronary heart disease (CHD) has become the leading cause of HF, it is found in more than 50% of HF patients among the adult population of European countries [3], including Ukraine.

The purpose of the study. To study the peculiarities of hematological indices in patients with HF II-III functional class (FC) of ischemic genesis.

Materials and methods of research. To achieve this goal, the data of 26 case histories diagnosed with CHD were analyzed with diagnosis Stable angina pectoris, FC II-III, Diffuse cardiosclerosis; in 17 patients complicated by syndromic manifestations of HF II-III FC according to the New York Heart Association (NYHA), which formed group 1, and 9 patients without signs of HF - group 2. The age of patients ranged from 53 to 73 years for men, and 54-71 years for women. For the purpose of determination of hematological indices, a general clinical blood test was performed (the number of leukocytes, neutrophils (N), lymphocytes (L), monocytes (M) and eosinophils (E) at the time of admission). Of the hematological markers used: index ratio $N / L = N / L$; $L / M = L / M$; $L / E = L / E$.

Results and their discussion. In the analysis of general clinical blood parameters it was found that patients of group 1 in contrast to patients of group 2 had a higher total level of leukocytes $(7.7 \pm 1.5) \times 10^9$ compared $(4.2 \pm 0.2) \times 10^9$, $p < 0,001$, level neutrophils $(69.3 \pm 4.6) \%$ vs. $(47.5 \pm 3.6) \%$, $p < 0.001$, and lower lymphocytes levels in group 1 $(21.6 \pm 3.9) \%$ than in group 2 $(35.2 \pm 2.3) \%$, $p < 0.006$. It should be noted that changes indicate a more severe course of the disease, namely in patients with CHD

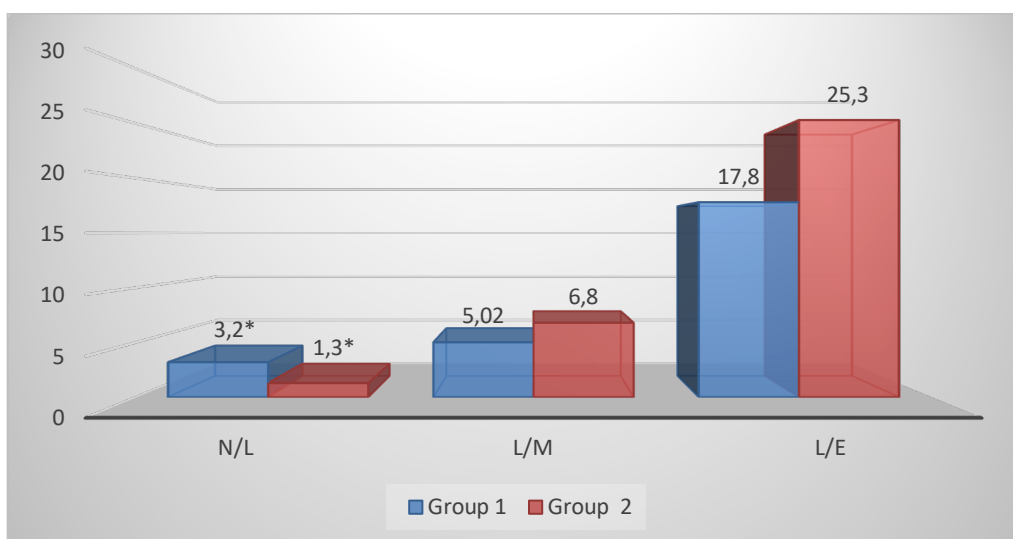
complicated by HF II-III FC. In the studied groups there were no differences between eosinophils and monocytes - Figure 1

Notes: * ($p < 0.001$) - compared with patients of the 2nd group;
 ** ($p < 0.006$) - compared with patients of the 2nd group.

Figure 1 - Hematogram of the studied patients.

Analysis of hematological indices showed that there is a statistically significant difference in determining the N / L index, which was increased in patients of group 1 (3.2 ± 0.5) units against group 2 (1.3 ± 0.1) units, $p < 0.001$. The N / L ratio index represents two parts of the immune system: neutrophils, which represent the congenital system, and lymphocytes, which allow us to assess the body's adaptive system [4], which is used in clinical practice to determine the prognosis of patients. cardiovascular consequences in patients with CHD complicated by HF. Indicators of hematological indices of the ratio L / M and L / E were not statistically significant between groups – Figure 2

Notes: * ($p < 0.001$) - compared with patients of the 2nd group.

Figure 2 - Indicators of hematological indices in the studied patients.

Conclusions. Thus, the N / L ratio index is a simple and practical way to provide valuable information in the diagnosis, prognosis and risk identification of patients with coronary heart disease complicated by heart failure.

References:

1. Zuchi C, Tritto I, Carluccio E, Mattei C, Cattadori G, Ambrosio G. Role of endothelial dysfunction in heart failure. *Heart Fail Rev.* 2020 Jan; 25(1):21-30. doi: 10.1007/s10741-019-09881-3. PMID: 31686283.
2. Rullman E, Melin M, Mandić M, Gonon A, Fernandez-Gonzalo R, Gustafsson T. Circulatory factors associated with function and prognosis in patients with severe heart failure. *Clin Res Cardiol.* 2020 Jun;109(6):655-672. doi: 10.1007/s00392-019-01554-3.
3. Pagliaro BR, Cannata F, Stefanini GG, Bolognese L. Myocardial ischemia and coronary disease in heart failure. *Heart Fail Rev.* 2020 Jan;25(1):53-65. doi: 10.1007/s10741-019-09831-z.
4. Targońska-Stępnik B, Zwolak R, Piotrowski M, Grzechnik K, Majdan M. The Relationship between Hematological Markers of Systemic Inflammation (Neutrophil-To-Lymphocyte, Platelet-To-Lymphocyte, Lymphocyte-To-Monocyte Ratios) and Ultrasound Disease Activity Parameters in Patients with Rheumatoid Arthritis. *J. Clin. Med.* 2020, 9, 2760.

PREVENTIVE SCREENING IN MINING WORKERS AND PREDICTING THE DEVELOPMENT OF OCCUPATIONAL RADICULOPATHY

Yashchenko Andrii

Ph.D., Leading Researcher,
Neurological Department

Ukrainian Research Institute of Industrial Medicine
Kryvyi Rih, Ukraine

Yashchenko Dmitro

Junior Researcher
Neurological Department

Ukrainian Research Institute of Industrial Medicine
Kryvyi Rih, Ukraine

Pre- and post-employment medical examinations (ME) are designed to diagnose early stages of diseases and predisposition to them, which helps to start treatment and preventive interventions on time. This is especially relevant for occupational radiculopathy in miners, which often has a progressive course and leads to disability. Given the above, it is important to predict the development of radiculopathy to improve the quality of preventive interventions.

The aim of the study was to improve the quality of prevention of occupational radiculopathy in miners by determining the susceptibility to this disease using medical examinations and predicting time of the disease development.

Determination of predisposition to the development of occupational radiculopathy in miners and predicting the disease stages was done according to the method specified in the invention "Method of predicting the development of radiculopathy under the influence of harmful production factors" [1].

A prospective randomized cohort study was conducted. The above-mentioned method has been evaluated on periodic medical examinations of 425 mining workers (PJSC Suha Balka) from 2012 to 2018.

The group with increased risk of developing radiculopathy was selected. Criteria for inclusion in the group:

- 1) individuals with 2 or more episodes of back or neck pain during the period from the previous ME to the next ME
- 2) mostly healthy individuals who have an individual predisposition to the development of radiculopathy and have 7 or more years of work experience with occupational hazards, which can cause radiculopathy.

The reliability of predicting the development of occupational radiculopathy was 89.4%.

Identification of groups with high and low risk of developing occupational radiculopathy leads to more effective monitoring of the miners' health. Monitoring the health of employees helps to diagnose the early clinical manifestations of radiculopathy, to prevent further development of the disease and to provide necessary medical care. Timely intervention increases the chances of maintaining the health of miners, helps to prolong a healthy, active life, reduces the incidence of occupational radiculopathy and prevents serious complications.

References.

1. Спосіб прогнозування термінів розвитку радикулопатії під впливом шкідливих виробничих чинників Патент України №71424А МКВ7 А61В 10/00.- №20031212855, Заяв. 29.12.2003; Опубл. 15.11.04, Бюл. №11. [URL:https://uapatents.com/3-71424-sposib-prognozuvannya-terminiv-rozvitku-radikulopati-pid-vplivom-shkidlivikh-virobnichikh-chinnikiv.html](https://uapatents.com/3-71424-sposib-prognozuvannya-terminiv-rozvitku-radikulopati-pid-vplivom-shkidlivikh-virobnichikh-chinnikiv.html) (дата звернення: 30.10.2020).

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ЗА ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ДЛЯ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ПРОБЛЕМАМИ ХРЕБТА ПРИ ВИРАЖЕНОМУ БОЛЬОВОМУ СИНДРОМІ

Антонова-Рафі Юлія

канд. тех. наук, доцент

Національного технічного університету України “КПІ ім. І. Сікорського”

Худецький Ігор

доктор мед. наук, професор

Національного технічного університету України “КПІ ім. І. Сікорського”

Єпанешнікова Дар’я

магістр

Національного технічного університету України “КПІ ім. І. Сікорського”

Актуальність роботи. Больові відчуття в області спини - найпоширеніша скарга у людей середнього і старшого віку. У першій віковій категорії недуга часто виникає через постійну сидячу роботу. У більш зрілому віці додаються радикуліти і остеохондрози. Про свою проблему пацієнти розповідають на прийомі у лікуючого терапевта. Тільки після цього проводять лікування болю в спині за допомогою лікарів вузької спеціалізації.

Коли біль знаходить хронічний характер, якість життя стрімко знижується. Часто через нестерпних болів в спині хворий не може повноцінно виконувати свою роботу, пов'язану з фізичними навантаженнями. Дегенеративні зміни в стовбурі хребта - ключова причина виникнення спинного болю.

Особливу увагу спеціалістів привертають немедикаментозні засоби лікування (засоби лікувальної фізичної культури, масаж, мануальна та рефлексотерапія, фізіотерапія)[1]. У зв'язку з цим питання терапії для пацієнтів із проблемами хребта при виражених больових синдромах є актуальним, а особливий інтерес викликає фізична реабілітація.

Мета дослідження – удосконалення комплексної програми фізичної реабілітації пацієнтів із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі.

Об’єкт дослідження – процес фізичної реабілітації у пацієнтів із проблемами хребта.

Предмет дослідження - структура і зміст програми ФТ хворих із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі.

Новизна роботи полягає у комплексному індивідуальному реабілітаційному підході під час розробки програм фізичної реабілітації для пацієнтів із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі.

Гіпотеза: можна припустити що запропонована комплексна індивідуальна фізична терапія дозволить повністю зняти больовий синдром в області хребта у осіб з даною проблемою.

Практичне значення. Практичне значення роботи полягає в детальному описі аспектів комплексної індивідуальної програми фізичної реабілітації у пацієнтів із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі. Запропонована програма фізичної реабілітації може використовуватись на практиці спеціалістами з фізичної реабілітації, фізіотерапевтами, ерготерапевтами та у роботі реабілітаційних центрів.

Через хронічний біль у спині люди часто страждають від різкого зниження якості життя. Відповідно до нової парадигмою клінічної медицини підвищення якості життя пацієнта є або головною, або додатковою метою лікування [2], і оцінка даного показника особливо актуальна у пацієнтів з хронічними захворюваннями [5, 10], так як важливо враховувати вплив як самого захворювання, так і лікування на повсякденну життєдіяльність хворого [6].

Якість життя може розглядатися як важливий самостійний показник стану хворого, а його динаміка в ході лікування може мати не менше, а іноді і більше значення, ніж зазвичай оцінюються клінічні параметри.

Природа виникнення больового синдрому в більшості випадків безпосередньо пов'язана з хворобами відділів хребта. Болі в спині можуть бути гострими або тупими, з різним ступенем інтенсивності - тільки лікар може виявити причини і призначити лікування.

Біль у спині є однією з найбільш поширених скарг захворювань людей працездатного, похилого та старечого віку. Хребет людини несе на собі практично весь вага людини. Він складається з 33-34 хребців, які з'єднані міжхребцевими дисками. Завдяки такому з'єднанню хребці можуть рухатися відносно один одного. Крижі і куприк є особливими відділами хребта. Крижі утворений п'ятьма зрощеними хребцями, а куприк - це рудиментарний відділ хребта, який не виконує опорну функцію.

Біль може розвиватися в будь-якому одному або в усіх трьох відділах хребта. Найбільш часто біль виникає в шийному, грудному і поперековому відділах хребта. Біль може бути викликана захворюваннями і пошкодженнями дисків (протрузія диска, грижа диска) і міжхребцевих суглобів (артроз фасеточних суглобів) або іншими станами [1,3].

Кількість людей з болем у спині різко зросла в останні роки і десятиліття, що зробило цю скаргу найпоширенішою в світі.

Больовий синдром, що виникає внаслідок загострення клінічних проявів захворювань хребта, може проявлятися на будь-якому його рівні, в залежності від якого позначається такими термінами, як цервікалгія, торакалгій, люмбалгія, сакралгія, кокцігалгія.

При цьому провокації цього патологічного процесу сприяють підвищені статодинамічні навантаження, які зазнає є хребет людини в зв'язку з тим, що він

більшу частину життя знаходиться у вертикальному положенні. Ці навантаження часом стають особливо значними, і не тільки при виконанні важкої фізичної роботи, але і при тривалому перебуванні в вимушеній позі, яка призводить до нерівномірного тиску на рухові сегменти хребта і, особливо, на що входять до їх складу МПД. Переносимість статодинамічних навантажень в певній мірі залежить від загального фізичного розвитку і стану людини, маси його тіла. Слабкість паравертебральних м'язів внаслідок м'язової детренованості за рахунок малорухливого способу життя веде до недостатності так званого м'язового корсету, що в свою чергу сприяє виникненню в хребті проявів, характерних для остеохондрозу.

Після адекватного усунення больового синдрому в спині застосовують додаткові методи лікування: фізіотерапію, голкорексфлексотерапію, масаж, лікувальну фізкультуру [1, 6].

В даний час широко представлені немедикаментозні способи корекції больового синдрому: мануальна терапія, лікувальна фізкультура, масаж, витягування і інші. Проведення блокад м'язових груп або тригерних точок введенням лікарських засобів дозволяє усунути больовий синдром, але ефект від введення препаратів може бути нестійким. Найбільш ефективно поєднання різних медикаментозних і немедикаментозних методів лікування [2, 5].

Особливу популярність в даний час в Україні набула методика Бубновського, заснована на виконанні бездоганних з точки зору біомеханіки рухів відповідно до принципу певній послідовності і поступовості. При цьому лікарем створюється програма індивідуальних занять, за правильністю втілення в життя якої стежить інструктор-методист, направляючий пацієнта і коригувальний техніку здійснюваних ним рухів. При цьому головною дійовою особою всього лікувального процесу завжди є хворий. Саме на нього покладена основна роль: він виконує самостійну роботу, здійснюючи вольовий акт і виробляючи певний рух.

При багатьох патологіях хребта одним з основних методів лікування є масаж. Він допомагає зняти спазми, розслабитися і позбутися від болю. Такий вплив на м'язи спини надає також профілактичний ефект, так як запобігає розвитку багатьох патологій [4].

Масаж діє на людину в трьох «площинах». По-перше, він усуває застійні явища в спині; прискорює обмін речовин, розігріває і розслабляє м'язи. Згодом це призводить до зникнення неприємних відчуттів і одужання. По-друге, масаж задіє нервову систему. І, нарешті, по-третє, підключає до процесу одужання кровоносну і лімфатичну систему.

Масаж спини при виражених больових синдромах роблять з профілактичної або з лікувальною метою. Він корисний всім людям, які піддаються підвищеним навантаженням. Профілактичні курси масажу рекомендується проходити пару раз на рік для запобігання радикуліту і остеохондрозу. Вони допоможуть підтримувати м'язи спини в тонусі, запобігти появі болю в спині. Масаж ефективний при лікуванні і профілактиці остеохондрозу, радикуліту, грижі дисків.

Метою масажу є знеболуючий вплив; усунення гіпертонусу м'язів; поліпшення функціонального стану центральної нервової системи.

Призначається масаж цього відділу також з лікувальною метою. Він потрібен при підвищеній втомлюваності, почутті дискомфорту і скутості в попереку, періодичних болях. Масаж є одним з обов'язкових методів лікування при таких патологіях:

- остеохондрозі відділів хребта;
- протрузії і грижі міжхребцевих дисків;
- радикуліті;
- спондилоартрози;
- викривленні хребта;
- відновленні після травм.

Протипоказання

Масаж протипоказаний в гострому періоді обмеження нервових корінців. Деякий час необхідний повний спокій, масажувати можна тільки ділянки вище або нижче ураженої області. Чи не рекомендуються жодні дії при нестабільності або зміщенні хребців.

Не можна робити масаж також при запальних процесах, інфекційних захворюваннях, підвищеній температурі, пухлинах. Гіпертонія, патології серцево-судинної і центральної нервової системи теж можуть стати перешкодою для його проведення. Адже масаж впливає на кровообіг, може викликати підвищення або пониження тиску, зміна частоти серцевих скорочень, а при наявності шкірних захворювань або роздратування ці патології можуть загостритися [3].

Тейпування спини метод мануальної терапії, ефективний для лікування опорно-рухового апарату. Спосіб є наклеювання на хворобливу ділянку спини еластичною клейкою стрічки кінезіотейпу.

Кінезіотейпування спини застосовується для знеболювання і підтримки м'язів спини, а також для корекції постави. Тейпування спини використовується при хронічних травмах і остеохондрозі, розтягненнях, при больових відчуттях, під час реабілітації після травм. Тейп для спини збільшує кровотік і лімфоток, сприяючи швидкому одужанню без застосування знеболуючих засобів. При наклеюванні кінезіотейпу потрібно максимально нахилитися вперед. Потім приклеюють якір у верхній частині сідничної області. Довгі смужки ведуть вертикально вгору паралельно хребту по 2 сторони. Кінезіотейпування спини проходить без натягу бинтів [5].

Існуючі в даний час рухові методики різноманітні: кінезіотерапевтичні техніки можуть як бути динамічними, так і проводитися в статиці, можливе включення локального м'язового скорочення при активній самостійній роботі пацієнта, за допомогою рук реабілітолога, додаткових апаратів і підвісних систем [8].

Застосовуючи різні тренажери і пристосування, можна як полегшувати будь-який рух за рахунок зняття «власного» ваги і напрямки по заданій траєкторії, так і істотно збільшити навантаження для зміцнення м'язової сили, що часто

використовується з підготовленими пацієнтами або спортсменами, відновлюються після травм [12].

Протягом тривалого часу одним з основних рухових напрямків в відновній медицині була лікувальна фізкультура, що включає фізичні вправи. Окрема увага приділяється дихальним вправам, які застосовуються не тільки для активації функції зовнішнього дихання, зміцнення дихальної мускулатури, але і для зниження фізичного навантаження під час виконання вправ. Важливим аспектом дихальних вправ є можливість зниження м'язово-тонічного напруження [11] і опосередкованого зменшення болю.

Переваги обраної програми реабілітації:

- виключення з процесу відновлення будь-якого неконтрольованого впливу на організм;
- методика покладається на природну здатність організму самостійно регулювати і відновлювати втрачені функції хребта;
- відновлення без болю, медикаментів і перевантажень,
- після перших занять, як здоров'я відновлюється – больові відчуття зменшуються, повертається здоровий сон, будь-який рух стає легким і впевненим, покращуючи якість життя пацієнта;
- обмежень за віком і вагою немає.

Враховуючи актуальність даної проблематики, була розроблена спеціальна програма фізичної реабілітації для відновлення пацієнтів із проблемами хребта при виражених больових синдромах з подальшим покращенням якості життя.

Впровадження та оцінка ефективності розробленої програми фізичної терапії проводилася на підставі обстеження 12 пацієнтів у віці від 30 до 40 років із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі. До основної групи (п = 6), пацієнти віком 30-40 років, застосовувалися методи і засоби фізичної реабілітації, передбачені розробленою програмою, а саме кінезіотерапія на багатофункціональному тренажері Бубновського, апараті «Кіпарис», курс лікувального масажу та застосування кінезіотейпування.

У контрольній групі (п = 6), пацієнти 30-45 років, застосовувались загальнозміцнюючі заходи за стандартною програмою щодо, які проводилися у тому ж обсязі, що і в основній групі.

Програма фізичної реабілітації пацієнтів із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі для *основної групи*:

- ✓ виконання індивідуально підібраних вправ на БТБ – 3 рази на тиждень – заняття проводилося протягом 30-60 хв;
- ✓ заняття на спеціальному тренажері «Кіпарис» для сухого витягання хребта – заняття проводилося через день – від 15 до 60 хв;
- ✓ застосування лікувального масажу – 2 рази на тиждень – 30 хв;
- ✓ накладання кінезіотейпу на проблемні зони хребта для зменшення больового синдрому – 1-2 рази на тиждень;
- ✓ за рекомендацією лікаря невролога пацієнти застосовували медикаментозне лікування (за необхідністю);
- ✓ для *контрольної групи* було використано наступні:

- ✓ заняття на БТБ за стандартною програмою 2 рази на тиждень – 30-60 хв,
- ✓ масаж лікувальний за стандартною методикою - 2 рази на тиждень – 30 хв;
- ✓ медикаментозне лікування не проводилося;

При побудові програми використовувати такі методичні принципи:

1. Враховувався ступінь больового синдрому, локалізація болю, скелетно-м'язові порушення, супутні хвороби пацієнта.

2. Характер використовуваних вправ, дозування фізичного навантаження, послідовність виконання вправ, вихідні положення, інтенсивність відповідали загальному стану здоров'я, фізичного розвитку і фізичної підготовленості[4].

3. В основу кожного заняття покладено принцип всебічного впливу на організм і всі м'язові групи. Комплекс спеціально підібраних коригуючих вправ, що використовувалися в чергуванні з загально-розвиваючими статичними вправами, сухим витяжінням за допомогою тренажеру «Кіпарис», вправами на тренажері БТБ, що закріплювали результат пацієнта.

4. При проведенні занять дотримувалася принцип поступовості і послідовності, як при навчанні правильному коригованому положенню тіла (характерного для кожного виду та типу деформації) і корекції порушення постави, так і в дозуванні кожної вправи (особливо спеціальної) і комплексу фізичних вправ в цілому.

5. При підборі вправ найбільше значення надавалося зміцненню (тренуванню) ослаблених м'язів, розтягування м'язів з відносно підвищеним тонусом на тлі рівномірного тренування інших м'язових груп, та адекватному формуванню м'язового корсету пацієнта. Накладався кінезіотейп у найбільш турбуючих зонах[6];

6. Кожне заняття обов'язково включало комплекс вправ, направлених на розслаблення напружених м'язів проблемної зони для зменшення компресії хребців та покращення самопочуття пацієнта.

7. Виконання дихальних циклів (вдихів та видихів в усіх зонах хребту) на тренажерах «Кіпарис» та БТБ, необхідних для розширення міжреберних проміжків та зменшення їх відповідно з протилежної сторони [8].

8. Велика увага приділялася створенню та підтримці позитивного емоційного фону заняття, що сприяє успішному закріпленню результату у пацієнтів і підвищує ефективність занять.

Для грамотної побудови програми фізичної реабілітації головний акцент робився на принципі поступового зростання фізичного навантаження в кожному занятті і в процесі курсу фізичної реабілітації. Дотримувалося оптимальне дозування і чергування навантаження з паузами відпочинку, заняття проводилися через день для більшої ефективності корекції больового синдрому.

Враховуючи актуальність даної проблематики, була розроблена спеціальна програма фізичної реабілітації для пацієнтів із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі.

Висновки

Правильно підібрана та вдало застосована програма фізичної реабілітації з відновлення дала позитивний результат. Результати повторного обстеження

пацієнтів із проблемами хребта при вираженому больовому синдромі продемонстрували ефективність розробленої програми реабілітації та її переваги відносно стандартної методики. Рухова активність в ураженій зоні хребта була збільшена, якість життя пацієнтів значно покращилася.

Застосовувати засоби та методи фізичної реабілітації необхідно комплексно задля підтримання результату та його закріплення.

Література:

1. Белова А.Н., Щепетова О.Н. Шкалы, тесты и опросники в медицинской реабилитации. — М.: Антидор, 2002. — 440с.
2. Боженко Н.Л. Досвід лікування больового синдрому в спині// *Новости медицины и фармации.* — 2007. — № 17 (224). — С. 10.
3. Боль. Диагностика и лечение боли в спине: современные аспекты// *Здоров'я України.* — 2008. — № 2 (183). — С. 31.
4. Віничук С.М., Бедрій В.В., Уніч П.П. та ін. Вертеброгенні больові синдроми попереково-крижового відділу хребта та їх лікування із застосуванням вітамінів групи В// *Укр. мед. часопис.* — 2007. — № 6 (62). — С. 39–44.
5. Голик В.А., Мороз Е.М. Лечение пациентов с болью в нижней части спины// *Здоров'я України.* — 2007. — № 6/1. — С. 43.
6. Головченко Ю.І., Каліщук-Слободін Т.М., Клименко О.В. та ін. Нові підходи до застосування вітамінів групи В у комплексному лікуванні захворювань периферичної нервової системи// *Міжнар. неврол. журн.* — 2007. — № 1. — С. 17–20.
7. Епифанов В. А. Остеохондроз позвоночника (диагностика, лечение, профилактика) / В. А. Епифанов, А. В. Епифанов. – М. : МЕДпресс-информ, 2004. – 272 с.
8. Жданова М.П., Голубчиков М.В., Міщенко Т.С. Стан неврологічної служби України в 2006 році та перспективи розвитку. — Харків, 2007. — 24 с.
9. Клименко А.В., Головченко Ю.И., Калищук-Слободин Т.Н. и др. Особенности ведения больных с хроническим вертеброгенным болевым синдромом пояснично-крестцовой локализации// *Здоров'я України.* — 2007. — № 2 (159). — С. 38–39.
10. Козачок Н.Н., Селюк М.М., Бычкова С.А., Бычкова Н.Г. Нестероидные противовоспалительные препараты — кто лидирует в современной клинике?// *Новости медицины и фармации.* — 2008. - № 4 (235). — С. 3–6.
11. Колосова Т.В. Применение нестероидных противовоспалительных средств в неврологической практике// *Новости медицины и фармации.* — 2007. — № 215. — С. 5.
12. Куприненко Н. Синдром боли в спине: дифференциальная диагностика и терапия// *Новости медицины и фармации.* - 2007.- № 18 (225). - С. 22–23.
13. Мачерет Є.Л., Чуприна Г.М., Морозова О.Г. и др. Патогенез, методи дослідження та лікування больових синдромів. Посібник. — Харків: Контраст, 2006. — 168 с.
14. Коркушко О. О. Електродіагностика та лікування в рефлексотерапії / Коркушко О. О. – К. : [б. в.] 2001. – С. 240.

15. Попелянский Я. Ю. Ортопедичне неврологія (Вертеброневрологія): Керівництво для лікарів / Попелянский Я. Ю. - М.: МЕДпресс-інформ, 2003. - 672 с.
16. Goadsby PJ., Silberstein SD., Dodick DW. , eds. Chronic Daily Headache. BC Decker Inc., Hamilton. London., 2005: 196 p.
17. Lipton RB., Bigal ME., eds. Migraine and other headaches. Informa Taylor&Francis Group., 2006:420p.

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ МОРФОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Білаш Сергій Михайлович

доктор біологічних наук, професор
Українська медична стоматологічна академія,

Коптев Михайло Миколайович

кандидат медичних наук, доцент
Українська медична стоматологічна академія,

Олійніченко Ярина Олександрівна

викладач
Українська медична стоматологічна академія,

У наш час пріоритетним завданням для кожного медичного вишу є підготовка висококваліфікованих фахівців, обізнаних із кращими сучасними досягненнями медичної науки та практики на планеті, а тому конкурентоспроможних на світових ринках праці. Відповідно до вимог часу нагальною потребою для вищих навчальних медичних закладів України стало реформування організації освітнього процесу.

Удосконалення освітнього процесу в медичних вишах нині не можливе без використання інноваційних форм навчання. Серед них особливого значення на сьогодні набуло використання інформаційних технологій, які дозволяють отримувати доступ до світових інформаційних ресурсів; зменшують залежність викладання і навчання від місцезнаходження учасників процесу; прискорюють глобалізацію; сприяють удосконаленню форм і змісту навчального процесу, підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу та індивідуалізації навчання, інтеграції навчальної, дослідницької та виробничої діяльності; значно збільшують обсяг ресурсів, якими студенти можуть користуватися за межами класної кімнати; сприяють підвищенню мотивації до навчання та розвитку креативного мислення [1].

Надзвичайно актуальним, базовим для організації навчального процесу, використання інформаційних технологій стало під час упровадженням дистанційного навчання у зв'язку із пандемією коронавірусу Covid-19. Колектив кафедри клінічної анатомії і оперативної хірургії Української медичної стоматологічної академії при викладанні низки морфологічних дисциплін: клінічної анатомії і оперативної хірургії, анатомії людини, анатомії людини з основами фізіології, росту та розвитку людини широко використовує можливості інформаційних технологій.

Так під час оголошеного карантину, практичні заняття зі студентами проходять із використанням Інтернет-платформи GoogleClassroom, на базі якої створюються відповідні GoogleКласи, та освітньої платформи Zoom. Це дуже зручно для всіх учасників освітнього процесу, адже у GoogleКлас можна завантажити значний об'єм матеріалів, необхідних як для дистанційного опрацювання теми практичного заняття, так і для перевірки рівня отриманих знань. Для кращої об'єктивізації процесу оцінювання знань студентів та для безпосереднього спілкування із ними, друга частина заняття проходить із використанням платформи Zoom [2].

Використання інтернет-ресурсів дозволяє активно й оперативно знайомитися із новинами світової медицини, відшукувати корисну інформацію та навчальні матеріали, що знаходяться у вільному доступі та можуть бути використані у навчальному процесі. Сучасна мультимедійна техніка дозволяє демонструвати навчальні матеріали з персонального комп'ютера на екран, що дуже зручно під час аудиторних занять зі студентами.

Анатомічні науки є базовими дисциплінами медичних вишів, адже достатній рівень підготовки майбутніх лікарів із анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії відіграє важливу роль у їхньому подальшому навчанні та професійній діяльності. Тому як під час аудиторних занять, так і, що особливо важливо, під час дистанційного навчання, широко використовуються 3D-програми з вивчення анатомії людини, які дозволяють розглядати кожен орган чи систему організму як окремо, так і в поєднанні з іншими. Також при роботі з такими програмами можна отримувати зображення, розподілені по відділам і анатомічним системам; розглядати 3D-моделі анатомічних утворів і їхніх частин; анатомічні об'єкти при цьому можуть крутитися, нахилитися, наблизитися, приховуватися тощо. Існують електронні анатомічні атласи у яких при натисканні на різні утвори виводяться їхні назви англійською і латинською мовами з можливістю озвучування, що дуже зручно для вивчення правильної вимови; подаються довідкові матеріали про різні анатомічні об'єкти. Використання 3D програм із анатомії людини дозволяє викладачам продуктивніше працювати зі студентами дистанційно, підвищувати якість їхньої індивідуальної підготовки та рівень отриманих знань.

Останнім часом важливу роль у організації навчального процесу став відігравати сайт Української медичної стоматологічної академії. Відвідавши на ньому сторінку кафедри клінічної анатомії і оперативної хірургії, студенти можуть отримати багато цінної інформації, яка стосується не тільки організації навчального процесу, а й роботи кафедри в цілому.

На сторінці кафедри, зокрема, викладена історія її розвитку із часу заснування до сьогодні. У розділі «Коллектив кафедри» усі бажаючі можуть більше дізнатися про співробітників навчального підрозділу та їхні здобутки. У відповідних розділах сторінки кафедри висвітлюються усі напрямки роботи її колективу: навчально-методична, наукова та виховна.

Особливо цікавим для здобувачів освіти є розділ «Матеріали для завантаження», який покликаний допомагати студентам у підготовці до занять із морфологічних дисциплін, які викладаються на кафедрі. У матеріалах для

завантаження кожен студент зможе отримати усю необхідну інформацію для якісної самопідготовки. Зокрема, тут виставлені календарно-тематичні плани лекційних та практичних занять, силабуси, списки рекомендованої літератури, перелік питань до підсумкового контролю та іспиту.

Таким чином, використання сучасних інформаційних технологій на сьогодні стало невід'ємною складовою навчального процесу, без якої важко уявити повноцінне вивчення навчальних дисциплін, зокрема морфологічних, у медичному виші.

Список літератури:

1. Тарнавська Т.В. Сутність інформаційних технологій в освіті / Т.В. Тарнавська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. - 2013. - Вип. 108.1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_31.

2. Білаш С.М. Використання кейс-методу у дистанційному вивченні клінічної анатомії і оперативної хірургії / С.М.Білаш, М.М.Коптев, Я.О.Олійніченко // Abstract of VIII International Scientific and Practical Conference. – Прага, 9-12 листопада 2012. – С. 308-310.

3. Білаш С.М. Використання програмного забезпечення у вивченні дисципліни «Нормальна анатомія людини» на кафедрі клінічної анатомії і оперативної хірургії / С.М.Білаш, Я.В.Коваль, О.М.Проніна, М.М.Коптев, А.В.Пирог-Заказникова // Матеріали Всеукраїнської навчально-наукової конференції з міжнародною участю «Сучасна медична освіта: методологія, теорія, практика». – Полтава, 19 березня 2020. – С. 21-22.

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В РЕГІОНАХ ЧЕРВОНОЇ КАРАНТИННОЇ ЗОНИ

Донченко Світлана Владиславівна,
аспірант
Українська медична стоматологічна академія,

Половик Олександр Юрійович,
к.мед.н, доцент
Українська медична стоматологічна академія,

Рожнов Валерій Георгійович,
к.мед.н, старший викладач
Українська медична стоматологічна академія

Дистанційне навчання стало неабияким викликом для всіх учасників освітнього процесу: студентів та викладачів. Як виявилось, зовсім не просто організувати якісне навчання з використанням новітніх інформаційних технологій, надихнути студента на роботу, боротися із технічними проблемами. Жодна країна не була готова до такої форми здобуття знань, і Україна – не виняток. Дистанційно проводити заняття, не бачити своїх студентів, не мати можливостей пояснити інформацію особисто і допомогти в моменти виникнення проблем – важко уявити таку ситуацію викладача кафедри, але пандемія вносить свої корективи і змушує здобувачів освіти та їхніх наставників опановувати нові методи навчання.

Дистанційна форма навчання передбачає собою доступ до мережі Інтернет, технічне забезпечення (телефон, комп'ютер та ін.) студентів, а також спирається на знання і вміння викладачів користуватися сучасними гаджетами та програмами. Це справді не просте завдання – організувати онлайн-навчання.

Дистанційне навчання включає в себе заходи, які передбачають: надання учбового матеріалу для студентів, засоби контролю успішності студентів, консультації студентів викладачами кафедри, інтерактивну співпрацю студента і викладача, можливості швидкого надання інформації та коригування помилок студентів.

Навчання на кафедрі у дистанційній формі звісно відрізняється від звичайного заняття: викладач готує та надсилає завдання студентам до опрацювання, використовуючи платформи Zoom, Google Classroom та застосунки Viber, Telegram. Студенти опрацьовують матеріал, відповідають на запитання та надсилають виконану роботу за допомогою електронної пошти або ж згаданих вище додатків. Google Classroom – одна з найзручніших платформ

для проведення занять. Вона має гарний і простий інтерфейс, що дозволяє швидко організувати роботу. Платформа забезпечена всіма необхідними інструментами для створення, зберігання, обміну інформацією. Всі раніше створені документи зберігаються в Google Drive, що дозволяє легко їх знаходити та надсилати повторно. Важливим є те, що можливий офлайн доступ до платформи. Наприклад, коли у студента відсутній доступ до мережі Інтернет, він все рівно може ознайомитися із матеріалом. Даний сервіс є безкоштовним і не вимагає додаткових витрат. Google Classroom – надзвичайно проста в експлуатації платформа під час дистанційного навчання, єдине, що необхідно – мати обліковий запис в Google.

Щодо відео конференцій, то на нашій кафедрі активно застосовують сервіс Zoom, адже він простий та зручний у використанні. Ця програма підтримує якісну трансляцію відео та аудіо. Під час самої трансляції викладач і студенти можуть демонструвати екран із виконанням або поясненням завдань. Викладач може завчасно записати відео конференцію або увімкнути запис під час онлайн-трансляції, а потім надіслати заняття тим, хто був відсутній.

Але така форма навчання не виправдовує свого призначення. Знання, які отримують студенти, можуть бути тільки поверхневими, а сам процес заняття – не таким продуктивним, як на звичайних парах. Основними недоліками дистанційного навчання є: 1) відсутність мотивації у студентів самостійно опрацьовувати велику кількість матеріалу. Це вимагає від них відповідальності та самоконтролю; 2) проблеми із ідентифікацією студентів. Дуже важко і майже не можливо визначити, чи виконує студент самостійно свої завдання; 3) часто відсутність якісного зв'язку із студентами; 4) неможливість застосовувати практичні навички дистанційно; 5) нестача досвіду роботи із сучасними програмами і не кожен викладач здатний до повноцінного переходу на дистанційну форму навчання.

Але існують і переваги дистанційного навчання, яких, на щастя, значно більше. До них можна віднести: 1) можливість навчатися у темпі, який обирає студент. Він завжди може повертатися до більш складних питань, декілька разів вивчати лекції, робити тести в on-line – режимі не поспішаючи; 2) можливість навчатися у зручний час. Студенти на дистанційному навчанні самостійно обирають, скільки часу потрібно відвести на окремі теми, будують для себе ідеальний комфортний графік; 3) навчання можливе без відриву від додаткової роботи чи хобі; 4) постійний зв'язок із викладачами по телефону, через застосунки, електронною поштою; 5) можливість навчатися в спокійній обстановці. Навчання проходить в режимі on-line, тому в студентів буде менше причин хвилюватися, як це часто буває на парах під час усних відповідей; 6) індивідуальний підхід до кожного студента, чого буває важко досягнути на парі. Дистанційно студент сам обирає темп навчання та може отримати у викладача відповіді на важливі питання.

Можна підсумувати, що дистанційна форма навчання відкриває нові можливості для навчання студентів. Головне – це їх мотивація і бажання.

ЛІКУВАЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНА ТАКТИКА У ПОРАНЕНИХ ІЗ АБДОМІНАЛЬНИМИ УШКОДЖЕННЯМИ

Замятін П.М.,

д.мед.н.1,2

Замятін Д.П.,

к.мед.н.2

Крицак В.В.1

1-ДУ «Інститут загальної та невідкладної хірургії
ім. В.Т. Зайцева НАМН України»;

2-Харківський національний медичний університет

Під час проведення операції об'єднаних сил (ОСС) на Сході України з обох сторін застосовується сучасна бойова зброя [1]. Індивідуальні засоби захисту зменшили кількість абдомінальних поранень, їх питома вага в загальній структурі зараз відносно невелика і складає від 4,2 до 7, 4% [2]. Проте їх характеризує висока післяопераційна летальність (12-31%) і велика частота ускладнень, що досягає 54-81% [3]. Тому вивчення організаційних, тактичних та технічних аспектів надання медичної допомоги пораненим в живіт є актуальною та важливою задачею.

У зв'язку з довгим періодом відсутності бойових дій на території України, питанню надання медичної допомоги постраждалим з вогнепальними пораненнями раніше не приділялось достатньої уваги [4, 5]. Аналіз лікування постраждалих під час початкового періоду ОСС на Сході України показує, що обстеження проводилося емпірично, без чіткого плану, а об'єм надання допомоги залежав від досвіду, кваліфікації та спеціалізації лікаря, його уявлення про механізм, характер і обсяг пошкодження та наявної діагностичної апаратури лікувального закладу [6]. Це обумовило достатньо високу кількість післяопераційних ускладнень після етапу надання кваліфікованої медичної допомоги на початку ОСС. Накопичення досвіду лікування дозволили розробити лікувально-діагностичні схеми та впровадити новітні методики діагностики та лікування [7].

У зв'язку з етапністю надання хірургічної допомоги одним з аспектів лікування цієї категорії поранених є діагностика ускладнень, що виникають після операцій на етапі надання кваліфікованої медичної допомоги. Але питання діагностики ускладнень та патологічних процесів у черевній порожнині досі не є повністю висвітленими. Так, використання сучасних діагностичних методів, таких як ультразвукове дослідження (УЗД) та спіральна комп'ютерна томографія (СКТ), не завжди дозволяють моніторувати стан пацієнта, тоді як

ускладнення з боку черевної порожнини можуть розвиватися повільно протягом деякого часу [8]. В літературі чимало уваги присвячується неінвазійним методам моніторингової діагностики у важких пацієнтів таким, як моніторинг внутрішньочеревних ушкоджень, що можуть бути з успіхом застосовані для діагностики абдомінальних ускладнень у поранених [9]. Другим моментом, що представляє технічні складності в проведенні операцій у поранених в живіт, є інтраопераційний пошук та видалення осколків [10-13]. Слід зазначити, що за даними статистики при абдомінальних пораненнях в 10-15% випадків не вдається видалити всі осколки з черевної порожнини та заочеревного простору, що викликає тяжкі ускладнення [14]. Тому розроблення методів передопераційної діагностики та інтраопераційної візуалізації, що допомагають полегшити їх видалення, також є актуальною задачею.

Досвіду застосування та описання методів інтраопераційної діагностики та видалення металевих осколків у пацієнтів з абдомінальними пораненнями в доступній нам літературі надто замало. Тому дослідження присвячене вирішенню вищевикладених питань, на нашу думку, є актуальним завданням.

Дослідження виконано у Військово-медичному клінічному Центрі Північного регіону (ВМКЦ ПнР) Міністерства Оборони України й ДУ «Інститут загальної та невідкладної хірургії ім. В.Т Зайцева НАМНУ».

Виконано ретроспективний та проспективний аналіз надання медичної допомоги постраждалим під час проведення ОСС на сході України (Донецька та Луганська області) в період з 2014 по 2020 рр. з вогнепальними пораненнями живота. До складу поранених війшли: військовослужбовці МО України, службовці інших силових відомств та бійці добровольчих батальйонів. Цивільним громадянам, пораненим в результаті бойових дій, медична допомога надається у відповідних закладах МОЗ України.

У підсумковий аналіз увійшли 140 поранених, розподілені на дві групи:

I група (група порівняння) – 90 (64,3%) поранених, що надійшли на лікування ВМКЦ ПнР й ДУ «Інститут загальної та невідкладної хірургії ім. В.Т Зайцева НАМНУ» з 2014 р. до 2017 р. Цей період характеризувався інколи відсутністю чіткої структури етапної допомоги, не завжди достатнім матеріально-технічним забезпеченням, неповним досвідом надання допомоги при бойових пораненнях – у більшості випадків допомогу надавали мобілізовані лікарі або військовослужбовці, які раніше ще не брали участі у бойових діях. Обсяг надання медичної допомоги цим хворим в ВМКЦ ПнР й ДУ «Інститут загальної та невідкладної хірургії ім. В.Т Зайцева НАМНУ» визначався регламентними наказами, тобто допомога, об'єм обстеження та об'єм хірургічного втручання був традиційним.

II група (основна група) – 50 (35,7%) поранених, що надійшли на лікування за період з жовтня 2018 р. – липня 2020 р., коли надання медичної допомоги відбувалося в умовах сформованої системи лікувально-евакуаційного забезпечення військових підрозділів та набутого бойового досвіду. Також у ВМКЦ ПнР й ДУ «Інститут загальної та невідкладної хірургії ім. В.Т Зайцева НАМНУ» були застосовані нові підходи щодо діагностики та тактики хірургічного лікування даної категорії поранених.

Крім організаційно-тактичних особливостей цих двох періодів, з клінічної точки зору поранені досліджуваних груп відрізнялися за термінами надання кваліфікаційної та спеціалізованої медичної допомоги, за методами діагностики та лікування, що були застосовані при наданні медичної допомоги на етапах медичної евакуації. У поранених основної групи застосовувалася діагностично-лікувальна тактика за розробленими алгоритмами із використанням удосконалених методів діагностики, діагностичного та хірургічного інструментарію що включало використання розробленого магнітних й лазерних пристроїв.

Основним критерієм включення у дослідження була наявність у поранених проникаючих поранень живота, яким проводились оперативні втручання на різних етапах медичної евакуації.

Не включались у дослідження поранені:

- з летальними виходами, оскільки попередній аналіз летальності продемонстрував наявність багатьох факторів, що впливали на цей показник у то-му числі і помилки на попередніх етапах евакуації.

- з непроникаючими пораненнями без ушкодження внутрішніх органів;

- з поєднаною черепно-мозковою травмою середньої та важкої тяжкості;

- з поєднаною важкою скелетною травмою, у тому числі, з відривом кінцівки або її сегментів;

- з наявністю ушкоджень великих судин та нервів, що потребували обширних реконструктивних втручань.

Кількість ран в таких випадках найбільш часто складала від 2 до 4, рідше – 5-7 ран, однак, у 11 поранених кількість ран була значно більшою (у 12 постраждалих в результаті мінно-вибухової було нараховано більш 20 ран).

В обох групах переважало надходження поранених протягом 6 годин з моменту отримання вогнепальної й вибухової травми, але у групі порівняння значна частина поранених знаходили до відповідного етапу надання медичної допомоги протягом 12 годин (15,01%), протягом 24 годин (3,07%) та більш 24 годин (4,10%). У наступному (з жовтня 2014 року) оптимізація організації етапної допомоги, зокрема, «медиалізація» району бойових дій з максимальним наближенням кваліфікованого етапу медичної допомоги призвели до значного скорочення терміну надання кваліфікованої допомоги пораненим (до 1–2 годин).

Слід зазначити, що тривалість перебігу післяопераційного періоду залежала від індивідуальних особливостей поранень (чисельність, сліпі або наскрізні, площа, глибина, ступінь забруднення та контамінації, наявність ураження внутрішніх органів, органів грудної порожнини та скелету), що також необхідно враховувати для отримання достовірних результатів пропонуємих методів діагностики та лікування. Тому у подальшому при порівняння розроблених, апробованих і впроваджених алгоритмів та методів з контрольної групи формувалися підгрупи поранених з наявністю ран, що за локалізацією та обсягом відповідали пораненим основної групи, яким надавалася медична допомога у повному обсязі, без помилок та у відповідний термін.

Всім пораненим виконувалось загально-клінічне обстеження, яке включало зовнішнє обстеження хворого з визначенням локалізації ушкодження та

напрямку раньового каналу, наявності візуальних ознак проникаючого поранення. Фізикальне обстеження з визначенням абдомінальних симптомів симптомів внутрішньої кровотечі, порезу кишківника та ознак перитоніту.

Згідно характеру ушкоджень внутрішніх органів та наявності ушкоджень інших ділянок виділяли:

I. Ізольовані проникаючі поранення органів черевної порожнини:

- А) без ураження внутрішніх органів;
- Б) з ураженням полів органів;
- В) з ураженням паренхіматозних органів;
- Г) з ураженням полів та паренхімактозних органів;
- Д) з у ураженням органів сечовивідної системи.

II. Абдомінальні поранення, що поєднувалися щ торакальними пораненнями:

- А) легкі, що потребували дренивання за Бюлау;
- Б) важкі, що потребували виконання торакотомії;
- В) торакоабдомінальні поранення, при яких поранення органів грудної та черевної порожнини відбувалося за рахунок одного й того ж раяного снаряду.

III. Поєднані поранення:

- А) з ураженням м'яких тканин;
- Б) з ураженням скелету;
- В) з ураженням хребта та спинного мозку;
- Г) з ураженням черепа та головного мозку.

В обох групах найбільш часто спостерігалися осколкові поранення, поодинокі або множинні в межах однієї анатомічної ділянки.

Характерною особливістю надання медичної допомоги в зоні ОСС була етапна евакуація де роль етапу надання кваліфікованої медичної доомоги виконували центральні районні лікарні населених пунктів, що були розташовані близько зони ОСС, також етап кваліфікованої медичної допомоги проводився у військово-медичних гшпиталях, що були розгорнуті у зоні проведення ОСС.

Використання УЗД у діагностиці уражень черевної порожнини, що потребували оперативного лікування дозволяло виявити наявність рідини у черевній порожнині, інфільтрату в зоні неспроможності швів, наявність заочеревної гематоми та імбібіції заочеревного простору, ділятацію петель кишки та маятнікообразні рухи при непрохідності, так само як порушення цілістності паренхіматозних органів (нирок, печінки, селезінки). Проте УЗД діагностика не завжди дозволяє виявити ушкодження, що розташовувалися між пітлями кишківника.

ВКМЦ Північного регіону в складі діагностичної служби має СКТ, що використовувався для рутинної діагностики у поранених з проникаючими пораненнями живота. СКТ зазвичай виконувалося у стабільних хворих відразу у приймальному відділенні. Зазвичай виконувалась СКТ всіх органів і систем, що дозволяло виявляти наявність чужородних тіл черевної порожнини як металевої (осколків, куль) так і неметалевої (кісткові уламки, вторинні рентген не контрастні раячі снаряди), також ця методика дозволяла виявляти чужорідні тіла інших локалізацій.

Також високою діагностичну цінність СКТ мало у виявленні накопичень крові, що дозволяло легко виявляти гематоми печінки, заочеревні гематоми. Накопичення рідини в зоні неспроможності швів кишківника, та в зоні поранень підшлункової залози також досить ефективно виявлялося при цьому дослідженні. СКТ виконано 88 постраждалим в обох групах.

Таким чином, найбільшу чутливість та специфічність мала СКТ, УЗД та рентгенологічний метод (при виявленні уламків та при спайковій непрохідності) що дозволяла верифікувати діагностичні припущення, що виявлялися за допомогою застосування інших методів. Проте слід зазначити, що жоден з методів не можливо було використовувати окремо, вони доповнювали один одного у встановленні цілісної картини об'єму уражень у поранених. Кожен з методів мав свої переваги та недоліки.

До того ж масове надходження поранених вимагало розділення їх на групи пріоритетності виконання медичної допомоги, де категорія стабільних хворих проходила обстеження та лікування у другу чергу, при цьому динамічне спостереження за цією категорією хворих потребувало певних ресурсів медичної служби, що могло слугувати причиною для діагностичних й тактичних помилок

Висновки. Таким чином, використання розробленого лікувально-діагностичного алгоритму, а також розробки та застосування лазерного та магнітного інструменту для виявлення й видалення металевих осколків при сліпих проникаючих пораненнях черевної порожнини сприяло підвищенню ефективності хірургічного лікування поранених з абдомінальними пораненнями.

Використання магнітного та лазерного інструменту підчас знаходження та видалення металевих осколків дозволило достовірно зменшити тривалість цього етапу операції з 1 години 29 хвилин $\pm$ 18 хвилин до 30 хвилин $\pm$ 10 хвилин.

Список літератури

1. Беленький В.А., Негодуйко В.В., Михайлусов Р.Н. Анализ ошибок при выполнении первичной хирургической обработки огнестрельных ран мягких тканей / В.А Беленький, В.В Негодуйко., Р.Н. Михайлусов // Хірургія України. – 2015. – №1 (53). – С.7–13.
2. Березницький Я.С. Опыт диагностики и лечения абдоминальной травмы военного времени / Я.С. Березницький, А.Б. Кутовой, В.А. Пелех [и др.] // XXIII з'їзд хірургів України [Електронний ресурс]: Зб. наук робіт. – Електрон. дані. – Київ, Клін. хірургія, 2015. — С. 3–4.
3. Білий В.Я. Місце та роль Воєнно-медичної доктрини України у формуванні системи медичного забезпечення військ і цивільного населення у воєнний час / В.Я. Білий, В.О. Жаховський, В.Г. Лівінський // Наука і оборона. – 2015. – № 1. – С.9–14.
4. Воєнно-полевая хирургия: учебник. 2–е изд., изм. и доп. / Под ред. Е.К. Гуманенко. – М.: ГЭОТАР– Медиа, 2015. – 768 с.].

5. Гуменюк К.В. Досвід надання кваліфікованої хірургічної допомоги пораненим в антитерористичній операції в умовах військового мобільного госпіталю / К.В. Гуменюк // XXIII з'їзд хірургів України [Електронний ресурс]: Зб. наук робіт. – К., Клін. хірургія, 2015. – С. 11–12.
6. Кушта Ю.В. Особливості виконання Damage control при вогнепальних пораненнях органів черевної порожнини / Ю.Ф.Кушта, Л.М. Когут, Р.П.Роняк // Клінічна хірургія. – 2016. – № 10.3. – С.14.–15.
7. Невідкладна військова хірургія. Українське видання / пер. з англ. – Львів, Наутілус, 2015. – 511 с.
8. Організація лікувально–евакуаційного забезпечення населення (військ) під час надзвичайних ситуацій (бойових дій): методичні рекомендації / Укладачі: Ю.В. Вороненко, О.Г. Шекера, І.А. Лурін [та ін.]. – НМАПО ім. П.Л. Шупика. – Київ: Заславський О.Ю., 2015. – 56 с.
9. Трутяк І. Особливості сучасної бойової хірургічної травми / І. Трутяк, І. Гайда, І. Богдан, Прохоренко, В. Медзин // Праці НТШМед. Науки. – 2015 – Т.XLI. – С. 109–116.
10. Герасименко Е. П. Применение магнита для извлечения осколков при минно–взрывных ранениях. / Е. П. Герасименко, Ю. В. Глебский, О. И. Поляков // Клінічна хірургія. – 2015. – N–1. – С. 43–44.
11. Использование магнитного хирургического инструмента для диагностики и удаления ферромагнитных инородных тел при огнестрельных ранениях живота с повреждением толстой кишки / Заруцкий Я. Л., Беленький В.А., Бородай В.А. [та ін.] // Клінічна хірургія. – 2016. – № 10.3. – С. 120.
12. Пат.107053. Україна. Заявка № 201508164 від 17.08.2015. МПК6 G01N 33/48, А61В 8/00. Михайлусов Р.М., Негодуйко В. В., Біленький В. А., Замятін П.М., Ромаєв С.М. Харківська медична академія післядипломної освіти. Спосіб проведення обстеження поранених з вогнепальними пораненнями м'яких тканин. Опубл 2016.05.25.
13. Пат.104193. Україна. Заявка № u201508282 від 21.08.2015. МПК (2015.01) А61В 6/00, А61В 8/00. Михайлусов Р. М., Негодуйко В.В., Біленький В. А., Замятін П. М., Ромаєв С. М. Спосіб діагностики наявності та уточнення локалізації сторонніх тіл у м'яких тканинах вогнепального походження. Опубл 2016.03.25.
14. Muturi A. Prevalence and predictors of intra-abdominal hypertension and compartment syndrome in surgical patients in critical care units at Kenyatta National Hospital / A. Muturi, P. Ndaguatha, D. Ojuka[et al.] // BMC Emerg Med. – 2017 Mar. – 23, 17(1):10. –PubMed. Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28330440>.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ СТОМАТОЛОГІЧНІЙ АКАДЕМІЇ

Коваль Яна Володимирівна

викладач

Українська медична стоматологічна академія,

Пирог-Заказникова Ангеліна Валеріївна

кандидат медичних наук, доцент

Українська медична стоматологічна академія,

Коваль Юрій Павлович

асистент

Українська медична стоматологічна академія,

Стрімкий розвиток новітніх технологій сучасного світу створює необхідність у кардинальних змінах для системи освіти.

Студенти медичних вузів, лікарі-інтерни, молоді лікарі, які ще не опанували достатнього рівня практичних навичок, мають потребу у поєднанні теоретичної та практичної підготовки, яка забезпечить формування клінічного мислення, конкурентноспроможність, відповідність підготовки до європейських стандартів.

Недостатній рівень практичної підготовки медика будь-якої спеціальності створює високу ймовірність лікарської помилки, тому навчальний процес в розвинених країнах проходить з використанням комп'ютерних програм із віртуальними операційними, манекенами, тренажерами, симуляторами.

Такі технології дозволяють проводити підготовку фахівців в умовах найбільш наближених до реальності, сприяти розвитку клінічного мислення; дають змогу моделювати рідкісні чи складні клінічні випадки, повторно відпрацьовувати невдалі етапи і набувати відповідного рівня компетентності.

Симуляційні технології допомагають моделювати ситуації для відпрацювання навичок у хірургії, гінекології, стоматології, невідкладній медичній допомозі і т. д. Симулятори можуть бути як у вигляді простих фізичних моделей анатомічних структур (модель кісток черепа, грудної клітки, таза чи тренажери для відпрацювання окремих умінь), так і у вигляді складних пристроїв і манекенів із високою механічною укомплектованістю і комп'ютерним управлінням та стандартизованих пацієнтів [1].

Так, одним із таких сучасних методів навчання є використання манекена-симулятора на кафедрі клінічної анатомії і оперативної хірургії УМСА. На ньому можна відпрацьовувати і удосконалити базові навички, проводити ендоскопічні лапароскопічні операції. До складу манекена входить модуль для постановки

інструментів, блок ПК та система відеофіксації з передачею оборотного зображення на монітор. На ньому можна працювати як з вологими, так і зі спеціально підготовленими штучними матеріалами. Хірургічними компонентами тренажеру є два порти доступу, маніпулятори, ножиці, голкотримачі, кліпси, кліп-аплікатори, лігатурні петлі, та датчики (камера) з відеопідтримкою і світлодіодною лампою [2].

Для студентів-стоматологів на стоматологічних кафедрах створені класи симуляційного навчання, в яких розміщені фантоми голови на штативі, які повністю імітують пацієнта. В порожнині рота фантома розміщені моделі щелеп з зубами для постійного або молочного прикусу, на яких можна відпрацьовувати мануальні навички по препаруванню тканин зуба, ендодонтичній обробці і пломбуванні кореневих каналів зубів [3].

На кафедрі післядипломної освіти лікарів-стоматологів УМСА в навчальному процесі використовуються методики з надання невідкладної допомоги пацієнтам стоматологічного профілю. Так, при зупинці серця, раптовій коронарній та серцевій смерті, використовується тренінг із серцево-легеневої реанімації (СЛР).

Тренінг проводиться відповідно до методичної розробки і складається з двох частин - теоретичної та практичної. На теоретичній частині викладач викладає матеріал з використанням мультимедійної презентації. Під час практичної частини лікарі-інтерни на фантомах відпрацьовують елементи роботи реанімаційної бригади при наданні невідкладної допомоги пацієнту з термінальним станом (зупинка серця) за допомогою методик серцево-легеневої реанімації (СЛР), проводять штучну вентиляцію легень (ШВЛ), моделюють правильність постановки повітровода, перевіряють правильність постановки ларингоскопа в ротоглотку і введення ларингеальної маски [4].

При вивченні акушерства і гінекології на кафедрах використовують тренажери, які демонструють біомеханізм пологів, дають можливість студентам виконувати піхвові дослідження, спостерігати за просуванням плода пологовими шляхами, проводити захист промежини. Також використовують симулятори для оцінки цілісності промежини, виконання ручного обстеження стінок матки, для виконання прийомів зовнішнього акушерського обстеження вагітної: вимірювання таза, визначення виду, позиції, передлежання голівки чи таза плода. Застосування гумових симуляторів дає можливість студентам проводити гінекологічне обстеження з оцінкою стану шийки матки в нормі та при патології[5].

Переваги симуляційного навчання:

- проведення об'єктивної оцінки досягнутого рівня майстерності;
- можливість вдосконалювати практичну майстерність при складних, рідкісних чи загрозливих для життя клінічних випадках;
- набуття клінічного досвіду у віртуальному середовищі без ризику для пацієнта;
- зниження стресу під час перших самостійних маніпуляцій;
- частину функцій викладача перебирає віртуальний тренажер;

- відбувається розвиток індивідуальних умінь і навичок та здатність взаємодіяти в команді[1,3].

Отже, проаналізувавши частоту використання інноваційних технологій під час навчання і переваг симуляційного навчання, можемо сказати, що комп'ютерні програми з віртуальними операційними, манекени, тренажери, симулятори повинні бути невід'ємною частиною в системі освіти.

Список літератури:

1. Кіндій В.Д. Упровадження симуляційних тренінгів для студентів вищих медичних навчальних закладів / В.Д. Кіндій, В.М. Дворник, К.В. Марченко [та ін.] // Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 22 березня 2018 р. – Полтава, 2018. – С. 123–125.

2. Коваль Я.В. Інноваційні технології у вивченні клінічної анатомії і оперативної хірургії / Я. В. Коваль, С. М. Білаш, О. М. Проніна, М. М. Коптев, М.М. Кобеньк // Науково-практична конференція з міжнародною участю «Актуальні питання підвищення якості освітнього процесу». – Івано-Франківськ, 17 травня 2019. – С. 27.

3. Каськова Л.Ф. Симуляційне навчання у підготовці майбутніх дитячих лікарів-стоматологів / Л. Ф. Каськова, С. Ч. Новікова, Н. М. Анопрієва [та ін.] // Вісник проблем біології і медицини. – 2017. – Вип. 2 (136). – С. 212–214.

4. Мельник В.Л. Застосування методів симуляційного навчання на кафедрі післядипломної освіти лікарів-стоматологів / В. Л. Мельник, М. В. Хребор, Ю. І. Силенко [та ін.] // Український стоматологічний альманах. – 2019. – № 1. – С. 41–42.

5. Громова А. М. Роль симулятивного навчання в підготовці лікаря акушера-гінеколога / А. М. Громова, Н. І. Мітюніна // Удосконалення якості підготовки лікарів у сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 24 березня 2016 р. – Полтава, 2016. – С. 56.

МАРКЕРИ ОКСИДАТИВНОГО СТРЕСУ ТА АНТИОКСИДАНТНОГО ЗАХИСТУ ПРИ РАННІЙ ТА ПІЗНІЙ ПРЕЕКЛАМПСІЇ ВАГІТНИХ

Лоскутова Тетяна Олександрівна

д.мед.н., професор, професор кафедри акушерства та гінекології
Державний заклад «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»

Преекламписія (ПЕ) являє собою мультисистемне ускладнення вагітності, що агрожує життю матері та дитини. Розглядаються чисельні фактори ризику, які асоціюються з розвитком преекламписії, а саме: вік жінки, ожиріння, хронічна гіпертензія, захворювання нирок та цукровий діабет. Незважаючи на чисельні дослідження досі етіологічні чинники преекламписії отстаточно не визначені.

Нещодавній метааналіз показав [1], що жінки з ПЕ в анамнезі мають збільшений відносний ризик розвитку в майбутньому хронічної артеріальної гіпертензії (RR 3,13; 95% ДІ, 2,51–3,89), серцево-судинних захворювань (2,28; 1,87–2,78), серцево-судинних катастроф (1,8; 1,43–2,21), а також метаболічного синдрому та цукрового діабету. Помічено, що чим менший строк гестації на час виникнення ПЕ, тим вище ризик розвитку серцево-судинних захворювань у майбутньому.

Отримані дані свідчать [2] про те, що плацентарний та системний окислювальний стрес відіграють вирішальну роль у розвитку преекламписії. Потенційні причини окисного стресу можуть бути віднесені до ряду фізіологічних змін, таких як збільшення споживання кисню під час вагітності. Зменшення перфузії та ішемічна реперфузія в плаценті призводять до гіпоксії плаценти і, як наслідок, до підвищеного синтезу вільних радикалів, включаючи супероксид-аніонн в плаценті [2]. В нормальних умовах вироблення вільних радикалів в ендотеліальних клітинах є відносно низьким. Вільні радикали нейтралізують молекули антиоксидантів, такі як супероксиддисмутаза, каталаза та глутатіонпероксидаза. Деякі зміни рівня різних ферментативних та неферментативних антиоксидантів під час вагітності можуть вплинути на результати вагітності через зміни в материнському та плодовому обміні [2-5]. Вільні радикали, що утворюються при преекламписії збільшують використання антиоксидантів. Залишається незрозумілим, чи може ендотеліальна дисфункція внаслідок надмірного окисного стресу та антиоксидантної недостатності бути пов'язаною з розвитком ПЕ або сама ПЕ призводить до окислювального стресу. Існують дані, що окислювальний стрес виникає ще до початку ПЕ, а плацента є центральним органом, який відповідає за генерацію вільних радикалів у жінок з ПЕ. Крім того, хронічна артеріальна гіпертензія, діабет, хронічні захворювання нирок та преекламписія мають кілька загальних патологічних шляхів [2]. До них відносяться ендотеліальна дисфункція, дисбаланс ангіогенних факторів, підвищений окислювальний стрес (наприклад, низький загальний статус

антиоксидантів, висока кількість вільних радикалів) та дисліпідемія (наприклад, підвищення тригліцеридів) [6,7].

Мета дослідження: провести аналіз маркерів оксидативного стресу та антиоксидантного захисту, показників ліпідного профілю для визначення їхнього впливу на розвиток ранньої та пізньої преєклампсії вагітних.

Матеріали і методи. Проведено проспективне когортне дослідження, яке включало 96 жінок в другій половині вагітності. Критерій залучення у дослідження – наявність преєклампсії відповідно до наказу МОЗ України № 676. Відповідно до рекомендацій FIGO (2019) [8] пацієнтки з ПЕ сформували групи з ранньою преєклампсією (РПЕ) 20 жінок та з пізньою ПЕ (ППЕ) – 41 жінка. Вагітні з фізіологічним перебігом вагітності увійшли до контрольної групи (К) – 35 вагітних.

Проводили дослідження генетичного поліморфізму гену параоксонази-1 192 Q→R (PON1), за допомогою алельспецифічної полімеразної ланцюгової реакції (ампліфікатор «MyCycler» виробництва «Bio-rad», США) з наступною детекцією методом електрофорезу в 3 % агарозному гелі (ультрафіолетовий транслюмінатор «Vilber Lourmat», Франція).

Стан антиоксидантної системи оцінювали за активністю каталази в сироватці крові й активністю супероксиддисмутази (СОД). Інтенсивність окисних процесів аналізували за рівнем ТБК-активних продуктів. Визначення СОД проводили за методикою В. А. Костюк із співав. (1990). Питому активність СОД висловлюють в умовних одиницях, віднесених до 1 г білка. Визначення активності каталази проводили за методикою М.А. Королюк із співав. (1988). Розрахунок активності каталази ведуть на 1 л сироватки крові. Інтенсивність ПОЛ оцінювали за вмістом вторинних продуктів - ТБК-активних продуктів у тесті з тіобарбітуровою кислотою за методом Л.І. Андрєєвої із співав. (1988). Для визначення балансу між системою антиоксидантного захисту (АОЗ) та ПОЛ розраховували наступні коефіцієнти: коефіцієнт АОЗ/ПОЛ - 1 = каталаза/ТБК-активні продукти; коефіцієнт АОЗ/ПОЛ - 2 = СОД/ТБК-активні продукти; коефіцієнт АОЗ/ТБК - 3 = (каталаза+СОД)/ТБК-активні продукти.

Для визначення метаболічних змін визначали показники ліпідного обміну. Визначення концентрації загального холестерину (ЗХС), холестерину ліпопротеїнів високої щільності (ХС ЛПВЩ), холестерину ліпопротеїнів низької щільності (ХС ЛПНЩ), тригліцеридів (ТГ) у плазмі крові проводилося в автоматичному режимі на аналізаторові «Biochemistry Analyzer 88», з використанням реактивів «Біо-Ла-Тест» («Lachema-Pliva», Чеська Республіка). Коефіцієнт атерогенності (КА) розраховували за формулою (1): $КА = (ЗХС - ХС ЛПВЩ) / ХС ЛПВЩ$.

Статистичну обробку результатів дослідження проводили з використанням ліцензійних комп'ютерних програм Microsoft Excel 2010 і Graph Pad Prism 5 (номер ліцензії 35B73650-6899-11DA-6784-00232A9018BE). Основні характеристики представлені у вигляді кількості спостережень (n), середньої арифметичної величини (M), стандартної помилки середньої ($\pm m$), відносних величин (абс., %), рівня статистичної значущості (p). Нормальність розподілу кількісних ознак оцінювали за допомогою критеріїв Шапіро-Уїлка та

Колмогорова-Смірнова. Порівняння статистичних характеристик у групах проводилось із використанням параметричних і непараметричних критеріїв: оцінка вірогідності відмінностей середніх для незв'язаних вибірок. Розбіжність вважали достовірною за умови $p < 0,05$.

Результати та їх обговорення. Характеристики обстежених жінок та результати вагітності представлені в таблиці 1. Середній вік жінок і розподіл за віковими категоріями між групами практично не відрізнявся ($p > 0,05$). Аналіз репродуктивної функції довів, що кількість жінок із пологами в анамнезі в групах також суттєво не відрізнялась. Жінки з ППЕ мали віродно більший ІМТ в порівнянні з К ($p < 0,05$), а $ІМТ > 30 \text{ кг/м}^2$ збільшує шанси розвитку як ППЕ ($OR=10,9$; 95% CI 1,3-90,7), так і РПЕ. (11,3; 1,21-105,5; $p < 0,05$). Середній гестаційний вік на момент пологів в групі з РПЕ був менше, ніж у групі з ППЕ та К ($p < 0,001$). Це пов'язано з тяжкістю прееклампсії та розвитком ускладнень, які потребували дострокового розродження. В групі із РПЕ вірогідно частіше новонароджені мали низькі ваго-ростові характеристики, низьку оцінку за шкалою Апгар, а серед ускладнень вагітності вірогідно частіше діагностувались дістрес плода та ЗРП в порівнянні з контролем. У вагітних з РПЕ частіше в 2,7 рази пологи відбувались шляхом кесарського розтину ніж в К групі ($p < 0,05$).

Аналіз показників ліпідного обміну показав, що для жінок з РПЕ та ППЕ характерне підвищення ХС ЛПДНЦ та збільшення коефіцієнту атерогенності в порівнянні з групою контролю. Інтегральним показником обміну ліпідів і ризику пошкодження судинної стінки є коефіцієнт атерогенності (КА), який в групі з РПЕ більше в 1,09 рази, з ППЕ – в 1,24 рази, ніж у К групі ($p < 0,05$).

Таблиця 1

Аналіз ліпідних показників сироватки крові вагітних з прееклампсією, $M \pm m$

Ліпідні показники	Групи дослідження		
	РПЕ, n=20	ППЕ, n=41	К, n=35
ТГ, ммоль/л	3,45±0,2	3,39±0,15	3,19±0,1
ЗХС, ммоль/л	7,10±0,42	6,60±0,24	6,37±0,17
ХС ЛПВЩ, ммоль/л	1,75±0,16	1,48±0,08	1,69±0,06
ХС ЛПНЩ, ммоль/л	4,01±0,24	3,8±0,16	3,62±0,12
ХС ЛПДНЩ, ммоль/л	(1,34±0,01)*	(1,3±0,09)*	1,06±0,07
Коефіцієнт атерогенності	(3,24±0,02)*	(3,65±0,15)*	2,95±0,14

Примітка. * - різниця показників статистично вірогідна з контролем ($p < 0,05$).

Значне підвищення рівня ЗХС, знижений рівень ЛПВЩ під час прееклампсії поєднується з підвищеним рівнем ЛПДНЩ, ЛПНЩ, що є «мішенню» для перекисного окислення ліпідів. Про активацію процесів ПОЛ свідчить значне підвищення ТБК-активних продуктів у групах з ПЕ (табл. 2).

Таблиця 2
Аналіз показників ПОЛ-АОЗ у вагітних з прееклампсією, $M \pm m$

Показники ПОЛ-АОЗ	Групи дослідження		
	РПЕ, n=20	ППЕ, n=41	К, n=35
ТБК-активні продукти, мкмоль/л	52,57 $\pm$ 3,7*	34,10 $\pm$ 5,8* [#]	9,97 $\pm$ 0,8
Активність каталази, кат/л	7,10 $\pm$ 0,2	8,38 $\pm$ 0,9	6,53 $\pm$ 0,7
Активність СОД, МЕ/1 мг білку	9,2 $\pm$ 0,7*	4,76 $\pm$ 0,7	4,62 $\pm$ 0,6
Коефіцієнт АОЗ/ПОЛ 1	0,34 $\pm$ 0,1*	0,51 $\pm$ 0,07	0,88 $\pm$ 0,2
Коефіцієнт АОЗ/ПОЛ 2	0,65 $\pm$ 0,03	0,37 $\pm$ 0,08* [#]	0,71 $\pm$ 0,16
Коефіцієнт АОЗ/ПОЛ 3	0,92 $\pm$ 0,4*	0,88 $\pm$ 0,1*	2,31 $\pm$ 0,36

Примітки: * - різниця показників статистично вірогідна з контролем ($p < 0,05$),

[#] - різниця показників статистично вірогідна з групою з РПЕ ($p < 0,05$).

Встановлена вірогідна активація окисних процесів у групах з ПЕ ($p_K < 0,05$), найбільш виражена в групі з раннім початком прееклампсії. Кількість ТБК-активних продуктів в групі з РПЕ перевищувала відповідний показник контрольної групи в 5,3 рази ($p < 0,05$), а показник групи з пізнім початком прееклампсії в 1,54 рази ($p < 0,05$). Нами встановлений негативний кореляційний зв'язок між терміном пологів та кількістю ТБК-активних продуктів ($r = -0,612$, $p < 0,05$), позитивний зв'язок з рівнем ХС ($r = 0,314$, $p < 0,05$), ХС ЛПВЩ ($r = 0,384$, $p < 0,05$), ХС ЛПДНЩ ($r = 0,289$, $p < 0,05$).

Активність каталази мала тенденцію до збільшення в групах з прееклампсією, але вірогідно не відрізнялась від контрольної групи, тому коефіцієнт АОЗ/ПОЛ 1 в групі з РПЕ був мінімальним серед груп обстеження ($p_K < 0,05$).

Активність СОД в групі з РПЕ майже в двічі перевищувала такий показник групи контролю ($p < 0,05$), та в 1,9 рази групи з ППЕ. В групі з ППЕ не встановлено підвищення активності СОД в порівнянні з контролем ($p_K > 0,05$). Таким чином, незважаючи на підвищення продуктів ПОЛ в групі з ППЕ, не відбувається збільшення активності АОЗ, про що свідчать знижені коефіцієнти

АОЗ/ПОЛ 2 та 3 (табл. 3), що говорить про виснаження системи АОЗ в групі з ППЕ, особливо активності СОД.

Аналіз поліморфізму гена параоксонази 1 (192 Q→R) між групами вірогідно не відрізнявся. Кількість носіїв генотипу 192 QQ в контрольній групі дорівнювала 20 (57,1%), 192QR – 8 (22,9%), 192RR – 7 (20,0%); в групі із РПЕ 192 QQ - 10 (50,0%), 192QR – 5 (25,0%), 192RR – 5 (25,0%); в групі з ППЕ 192 QQ - 25 (61,0%), 192QR – 10 (24,4%), 192RR – 6 (14,6%). Нами встановлений кореляційний зв'язок між поліморфізмом PON-1 та ХС ЛПВЩ ($r=0,368$, $p<0,05$) та з коефіцієнтом атерогенності ($r=0,272$, $p<0,05$).

Отже, під час прееклампсії відбувається порушення ліпідного обміну, накопичення атерогенних ліпопротеїдів і дисбаланс процесів ПОЛ-АОЗ, що призводить ендотеліопатії та патологічних процесів у фетоплацентарному комплексі.

Висновки:

1. Аналіз ліпідного профілю показав, що для вагітних з ранньою та пізньою прееклампсією характерним є збільшення ХС ЛПДНЩ та коефіцієнту атерогенності в 1,09 та 1,24 раза відповідно.

2. Встановлено, що для ранньої прееклампсії типовим є активація процесів ПОЛ, про що свідчить збільшена концентрація ТБК активних продуктів, яка перевищує показник групи контролю в 5,3 рази, а показник групи з пізньою прееклампсією в 1,54 рази ($p<0,05$). Активація процесів ПОЛ відбувається на фоні компенсаторного в 2 рази збільшення активності СОД та незмінної активності каталази.

3. Визначено, що при пізній прееклампсії збільшення концентрації ТБК-активних продуктів є менш суттєвим, ніж при ранній прееклампсії, але також перевищує показник групи контролю в 3,43 рази ($p<0,05$). При пізній прееклампсії показники АОЗ суттєво не відрізнялись від контрольної групи, що може свідчити його виснаження.

4. Відмінностей в розподілі поліморфних варіантів гену PON-1 192 Q→R між групами дослідження встановлено не було.

References

1. Andraweera, P., Dekker, G., Thompson, S., Dissanayake, V., Jayasekara, R., & Roberts, C. (2014). Hypoxia-inducible factor-1 α gene polymorphisms in early and late onset preeclampsia in Sinhalese women. *Placenta*, 35(7), 491-495. doi: 10.1016/j.placenta.2014.04.008

2. Taravati, A., Tohidi, F. (2018). Comprehensive analysis of oxidative stress markers and antioxidants status in preeclampsia. *Taiwanese Journal Of Obstetrics And Gynecology*, 57(6), 779-790. doi: 10.1016/j.tjog.2018.10.002

3. Loskutova, T.A. (2013). Kharakteristika obmena i perekisnogo okisleniya lipidov u beremennykh s preeklampsiyey i akusherskimi i perinatalnymi oslozhneniyami [Characteristics of lipid metabolism and peroxidation in pregnant women with preeclampsia and obstetric and perinatal complications]. *Ukrainskyi morfolohichnyi almanakh – Ukrainian Morphological Almanac*, 11 (1) , 117-119 [in Russian].

4. Shamelashvily K.L., Loskutova, T.A., Shtemenko, N.Y. (2013) Korreljacyja pokazatelej systemy ghemostaza s markeramy perekysnogho okyslenyja lypydov u beremennykh s preeklampsyey [Correlation of hemostasis system indicators with markers of lipid peroxidation in pregnant women with preeclampsia]. *Visnyk Kharkivskogho Nacionaljnogho universytetu im. V.N. Karazina- Bulletin of Kharkiv National University named by V.N. Karazin.* issue 1056 «Biologhija» 17, 196-202. [in Russian]
5. Brown, M., Best, K., Pearce, M., Waugh, J., Robson, S., Bell, R. (2013). Cardiovascular disease risk in women with pre-eclampsia: systematic review and meta-analysis. *European Journal Of Epidemiology*, 28(1), 1-19. doi: 10.1007/s10654-013-9762-6
6. Iacobelli, S., Bonsante, F., & Robillard, P. (2017). Comparison of risk factors and perinatal outcomes in early onset and late onset preeclampsia: A cohort based study in Reunion Island. *Journal Of Reproductive Immunology*, 123, 12-16. doi: 10.1016/j.jri.2017.08.005
7. Sonek, J., Krantz, D., Carmichael, J., Downing, C., Jessup, K., & Haidar, Z. et al. (2018). First-trimester screening for early and late preeclampsia using maternal characteristics, biomarkers, and estimated placental volume. *American Journal Of Obstetrics And Gynecology*, 218(1), 126.e1-126.e13. doi: 10.1016/j.ajog.2017.10.024
8. Poon, L., Shennan, A., Hyett, J., Kapur, A., Hadar, E., & Divakar, H. et al. (2019). The International Federation of Gynecology and Obstetrics (FIGO) initiative on pre-eclampsia: A pragmatic guide for first-trimester screening and prevention. *International Journal Of Gynecology & Obstetrics*, 145(S1), 1-33. doi: 10.1002/ijgo.12802

ОЦІНКА МІСЦЕВОГО ІМУНІТЕТУ ПОРОЖНИНИ РОТА У ХВОРИХ НА ГЕНЕРАЛІЗОВАНИЙ ПАРОДОНТИТ ІЗ ХРОНІЧНОЮ РЕВМАТИЧНОЮ ХВОРОБОЮ СЕРЦЯ

Мигаль Остап Орестович,

Асистент кафедри терапевтичної стоматології ФПДО
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,

Розвиток захворювань пародонта супроводжується порушенням балансу імунних механізмів захисту ротової порожнини. Імунологічні параметри при патології тканин пародонта характеризуються порушеннями у взаємодії факторів неспецифічної резистентності організму, зниженням імунної відповіді, а також пригніченням системи місцевого імунітету з дисбалансом показників цитокінів, які відповідають за регуляцію усіх ланок імунної системи – стимулюють або пригнічують ріст клітин та їх диференціацію, функціональну активацію і апоптоз. Зміни параметрів локального імунітету порожнини рота залежать від ступеня ураження тканин пародонта і відображають процеси місцевого запалення та активації імунних механізмів захисту.

В свою чергу, при хронічній ревматичній хворобі серця встановлено зміни у гуморальній ланці імунітету, які характеризуються високими рівнями циркулюючих імунних комплексів, антитіл до тканин здорового та пошкодженого міокарда та склерозованої аорти, дисбалансом прозапальних (ІЛ-1, ІЛ-6, ІЛ-8, ФНП- α , ІФН- γ) та протизапальних (ІЛ-4, ІЛ-10) цитокінів.

Для вивчення стану імунного захисту проводили дослідження окремих імунних показників у 96 хворих на генералізований пародонтит на тлі хронічної ревматичної хвороби серця та у 34 осіб без виявленої загальносоматичної патології (група контролю). Задля оцінки стану імунних процесів у ротовій порожнині визначали концентрацію sIgA та цитокінів: прозапального ІЛ-6 і протизапального ІЛ-10 у ротовій рідині. Результати дослідження їх вмісту у пацієнтів досліджуваних груп представлено у таблиці 1.

Концентрація sIgA у ротовій рідині пацієнтів основної групи була достовірно знижена у 2,5 рази ($0,069 \pm 0,008$ г/л проти $0,171 \pm 0,014$ г/л, $p < 0,001$), порівняно із особами з групи контролю, що свідчить про зниження специфічного захисту на слизових оболонках на тлі вираженого запального процесу в ротовій порожнині.

Таблиця 1

Вміст sIgA та цитокінів ІЛ-6 і ІЛ-10
у ротовій рідині та сироватці крові пацієнтів груп дослідження ($M \pm m$)

Досліджувані показники	Основна група (n=96)	Група контролю (n=34)
sIgA, г/л	0,069±0,008**	0,171±0,014
ІЛ-6, пг/мл	25,47±1,35*	15,12±1,28
ІЛ-10, пг/мл	1,08±0,25*	1,67±0,19

Примітка. Достовірність різниці між показниками обстежених основної групи та групи контролю: *- $p < 0,05$; ** - $p < 0,001$

Виявлено достовірно підвищену в 1,7 рази концентрацію ІЛ-6 у ротовій рідині хворих основної групи, порівняно із показниками обстежених контрольної групи (25,47±1,35 пг/мл проти 15,12±1,18 пг/мл, $p < 0,05$).

Середній вміст ІЛ-10 у ротовій рідині хворих основної групи був меншим у 1,2 рази за відповідний середній показник осіб групи контролю, різниця між ними була статистично достовірною (1,08±0,25 пг/мл проти 1,67±0,19 пг/мл, $p < 0,05$).

Отже, у хворих основної групи спостерігали зниження специфічного гуморального захисту на тлі порушення рівноваги про- та протизапальних механізмів, що проявлялося значним зростанням концентрації ІЛ-6 та зниженням показників ІЛ-10 у ротовій рідині, порівняно із групою контролю.

Зміни параметрів досліджуваних імунологічних показників на тлі хронічної ревматичної хвороби серця залежать також від стану тканин пародонта і характеризувалися достовірним зниженням концентрації sIgA та ІЛ-10, а також зростанням вмісту ІЛ-6 у ротовій рідині в міру зростання глибини та ступеня ураження тканин пародонта. Перебіг генералізованого пародонтиту на тлі ревматичної патології серця супроводжується дисбалансом про- та протизапальних цитокінів і недосконалістю імунно-регулюючих процесів у розрішенні запальної реакції, що є передумовою для хронізації патологічних процесів зубоутримуючого апарату.

Список літератури:

1. Годована ОІ. Сучасні основи етіології та патогенезу генералізованих дистрофічно-запальних захворювань пародонту з супутньою системною остеопенією. Вісник проблем біології і медицини. 2017; 1 (3): 35-41.
2. Сабирова АІ. Цитокиновий статус у больних генералізованим пародонтитом и метаболіческим синдромом. Вестник КРСУ. 2016; 16 (7): 102-5.
3. Costanci V, Toker H, Senel S, Poyraz O, Akpınar A, Görgün EP, et al. Evaluation of IL-1 β , IL-1ra, and IL-10 levels and outcome of periodontal therapy in chronic periodontitis with familial Mediterranean fever. Clin. Oral. Investig. 2017 Jan; 21 (1): 469-75.

4. Farzin M, Derafshi R, Ghapanchi J, Kafsh AZ, Rezaiee M. Oral Manifestations of Hypertension and Rheumatic Heart Disease: A Cross Sectional Study in Elderly Patients Asian J. Med. Pharm. Res. 2016; 6(2):09-13.

ПІДВИЩЕННЯ ВИЖИВАНОСТІ ЛЕТАЛЬНО ОПРОМІНЕНИХ МИШЕЙ ТРАНСПЛАНТАЦІЄЮ ГЕМОПОЕТИЧНИХ СТОВБУРОВИХ КЛІТИН І ПРОГЕНІТОРІВ, ПРЕІНКУБОВАНИХ З МУЛЬТИПОТЕНТНИМИ СТРОМАЛЬНИМИ КЛІТИНАМИ ТИМУСА

Нікольська Катерина Ігорівна

Молодший науковий співробітник

Державна установа «Інститут генетичної та регенеративної медицини
НАМН України»

Семенова Яніна-Марія Олексіївна

Молодший науковий співробітник

Державна установа «Інститут генетичної та регенеративної медицини
НАМН України»

Бутенко Геннадій Михайлович

академік НАМН України, член-кореспондент НАН України, доктор медичних
наук, професор, директор

Державна установа «Інститут генетичної та регенеративної медицини
НАМН України»

Відомо, що контактна взаємодія гемопоетичних стовбурових клітин (ГСК) з мультипотентними стромальними клітинами (МСК) є визначальною для їх диференціювання і функціонування у кістковому мозку і тимусі [1, 2, 3]. Нами встановлено, що МСК тимуса та гемопоетичні клітини мають мембранну спорідненість, яка забезпечує можливість міжклітинної контактної взаємодії *in vitro*, що проявляється формуванням фібробласто-лімфоцитарних розеток (ФЛР) з центрально розташованою МСК і кількома приєднаними до неї гемопоетичними клітинами [4, 5]. Найбільшою спорідненістю до МСК тимуса володіють тимоцити (утворюють 84 % ФЛР) і суттєво меншою – клітини лімфатичних вузлів (52 %) і КФП (24 %), що відображає наявність найвищої мембранної спорідненості до МСК тимуса у незрілих Т-клітин.

Наскільки преінкубація МСК з ГСК і прогеніторами *in vitro* впливає на радіозахисну активність останніх проведений наступний експеримент. Для вивчення впливу міжклітинної контактної взаємодії МСК тимуса з ГСК і прогеніторами на виживаність летально опромінених мишей з променевим імунодефіцитом досліджували наступні препарати ГСК і прогеніторів: клітини кісткового мозку (ККМ), клітини фетальної печінки (КФП), а також ці клітини, преінкубовані *in vitro* протягом 20 годин з сингенними МСК тимуса мишей лінії

СВА, що нарощували в культурі у вигляді дискретних колоній фібробластних клітин. Як контроль на дію клітин вивчали активність кондиційного середовища сумісної культури сингенних КФП та МСК. Клітинні препарати вводили внутрішньовенно через 24 години після опромінення мишей в дозі 9 Гр у кількості $0,5 \times 10^6$ клітин. Спостереження за виживаністю тварин проводили протягом 16 тижнів, фіксуючи кількісний і якісний стан популяції мишей кожного дня.

Трансплантація сингенних ККМ мишам підвищувала виживаність в ранні терміни після опромінення; на 3 тиждень – суттєво. Далі кількість виживших тварин поступово зменшувалася так, що на 15 тиждень гинули всі миші. Відомо, що обрана для вивчення впливу гемопоетичних клітин на летально опромінених мишей доза ККМ ($0,5 \times 10^6$ клітин) є пороговою і дозволяє чутливо вловлювати можливі зміни активності клітин.

Встановлено, що динаміка виживаності тварин після введення ККМ, преінкубованих з МСК тимуса, спочатку мало відрізнялася від такої у мишей, що отримували інтактні ККМ. Але з 7 тижня кількість виживших тварин у цій групі переставала зменшуватись, показник виходив на плато і залишався таким до кінця спостереження (16 тижнів). З 14 тижня і до закінчення експерименту виживаність мишей у цій групі була достовірно вища, ніж у контролі і дорівнювала 13 %.

Динаміка виживаності мишей в результаті трансплантації КФП принципово відрізнялася від тієї, що була в експериментах з ККМ, тим, що ці клітини суттєво більше підвищували виживаність мишей на всіх термінах спостереження, починаючи з ранніх, як при введенні ККМ, і на відміну від цього, значно підвищували виживаність у пізньому періоді до 40 %. В результаті трансплантації КФП, що були преінкубовані з МСК, динаміка виживаності була іншою. Вона значно більше, ніж під впливом інтактних КФП, підвищувалася у ранньому періоді (на 39–52 %), а наприкінці дослідження статистично не відрізнялась від виживаності у групі мишей, яким трансплантували нормальні КФП.

Для більш чіткого відображення радіозахисної дії досліджуваних клітин додатково був використаний метод визначення середньої тривалості життя загиблих тварин (СТЖ). Виявилось, що СТЖ значно підвищувалася (4,7 раза) тільки в групі мишей, що отримували преінкубовані КФП, мабуть, за рахунок високої виживаності у ранньому періоді.

Таким чином, встановлено, що міжклітинна контактна взаємодія з МСК тимуса *in vitro* стимулює радіозахисну активність ККМ (підвищення виживаності опромінених мишей) і КФП (підвищення виживаності опромінених мишей і подовження середньої тривалості життя загиблих тварин). З урахуванням літературних даних можна вважати, що дія розглянутих в експерименті гемопоетичних клітин різного походження реалізується через підсилення імунологічної і регенеративної активності.

Список літератури:

1. Чернишов А. В. Субпопуляції лімфоцитів і дія на організм іонізуючого випромінювання. *Український медичний часопис*. 2004. № 5. С. 120-123.
2. Никольская Е.И. Клеточная композиция костномозговых ниш гемопоэтических стволовых клеток (обзор литературы). *Журнал Національної Академії медичних наук України*. 2015. Т. 21, № 3-4. С. 272-286.
3. Suniara R.K., Jenkinson E.J., Owen J.J. An essential role for thymic mesenchyme in early T cell development. *The Journal of experimental medicine*. 2000. Vol. 191. P. 1051–1056.
4. Nikolska K. I. Peculiarities of culture and in vitro contact interaction of cryopreserved thymic multipotent stromal cells and hemopoietic cells. *Probl Cryobiol Cryomed*. 2018. Vol. 28, No 1. P. 5–13.
5. Никольская Е.И. Мембранное взаимодействие ex vivo мультипотентных стромальных и гемопоэтических клеток // Сучасні питання клінічної та лабораторної імунології, алергології та імунореабілітації: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (Київ, Україна, 12–13 квітня 2011 р.). *Імунологія та алергологія*. 2011. № 4. С.100-101.

**СТИМУЛЯЦІЯ ІМУНОБІОЛОГІЧНОЇ І
РЕГЕНЕРАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ
ТРАНСПЛАНТОВАНИМИ ЛЕТАЛЬНО
ОПРОМІНЕНИМ МИШАМ СИНГЕННИМИ
ГЕМОПОЕТИЧНИМИ СТОББУРОВИМИ КЛІТИНАМИ
І ПРОГЕНІТОРАМИ, ПРЕІНКУБОВАНИМИ IN VITRO З
МУЛЬТИПОТЕНТНИМИ СТРОМАЛЬНИМИ
КЛІТИНАМИ ТИМУСА**

Нікольська Катерина Ігорівна

Молодший науковий співробітник
Державна установа «Інститут генетичної та регенеративної медицини
НАМН України»

Тарануха Любов Іванівна

Кандидат медичних наук, провідний науковий співробітник
Державна установа «Інститут генетичної та регенеративної медицини
НАМН України»

Бутенко Геннадій Михайлович

академік НАМН України, член-кореспондент НАН України,
доктор медичних наук, професор, директор
Державна установа «Інститут генетичної та регенеративної медицини
НАМН України»

Відомо, що міжклітинна контактна взаємодія з мультипотентними стромальними клітинами (МСК) тимуса *in vitro* стимулює радіозахисну активність клітин кісткового мозку (ККМ) і клітин фетальної печінки (КФП) [1, 2, 3]. Скоріш за все радіозахисна дія гемопоетичних клітин реалізується через підсилення імунологічної активності. Перевірці цього припущення були присвячені імунологічні дослідження.

Перш за все була розроблена відповідна завданню експериментальна модель. На 25-й день після трансплантації клітин летально опроміненим тваринам з променевим імунодефіцитом вводили внутрішньочеревно 10^8 еритроцитів барана, а через 4 дні проводили повторну імунізацію ін'єкцією такої ж кількості еритроцитів у подушечку задньої лапи. Ще через добу (30-й день після опромінення) оцінювали виживаність тварин і визначали показники імунної системи.

Летальне опромінення індукувало глибоку гіпотрофію тимуса, а введення як нормальних, так і преінкубованих ККМ, а також преінкубованих КФП призводило до значного, майже повного, відновлення тимуса до 30-го дня після опромінення. Преінкубовані КФП були значно активніші від нормальних.

Клітинність кісткового мозку у опромінених мишей також значно зменшувалася, а трансплантація всіх клітинних препаратів сприяла її суттєвому відновленню. Кількість КУО-Ф на стегнову кістку у опромінених мишей теж значно знижувалася, а у мишей, що отримували різні препарати ГСК і прогеніторів, їх чисельність суттєво підвищувалася.

Відносно тварин, які отримували нормальні клітини, у мишей, що отримували преінкубовані КФП, суттєво зростала кількість лейкоцитів (на 16 %) і лімфоцитів (на 54 %) у периферичній крові. Після введення преінкубованих ККМ вміст лімфоцитів також зростав (на 20 %), але кількість лейкоцитів і нейтрофілів суттєво знижувалася (відповідно на 16 % і 28 %) проти рівня тварин, які отримували нормальні ККМ, що свідчить про відмінності у дії преінкубованих ККМ і КФП на лімфоїдні і мієлоїдні клітини.

Важливі результати отримані при вивченні природного і адаптивного імунітету. Поглинальна активність макрофагів під впливом опромінювання була близько норми з тенденцією до підвищення, а після трансплантації нормальних КФП показник достовірно перевищував норму. У мишей з променевим імунодефіцитом суттєво по відношенню до норми підвищувалася бактерицидна активність перитонеальних макрофагів. Після введення клітин вона була приблизно на нормальному рівні, за виключенням підвищення відносно норми в результаті ведення преінкубованих КФП. В цілому, поглинальна стадія фагоцитозу і бактерицидна активність мало ушкоджувалися опроміненням, а ГСК і прогенітори за цих умов активність мало змінювали

Природна цитотоксичність спленоцитів опромінених мишей значно знижувалася, а трансплантація досліджених клітинних препаратів, за виключенням КФП, призводила до суттєвого її збільшення. Особливо цитотоксичність підвищувалася у мишей, що отримували преінкубовані КФП, причому суттєво більше (в 1,7 раза), ніж у тварин з непреінкубованими клітинами.

Індекс реакції бласттрансформації лімфоцитів, яка здійснювалася клітинами лімфатичних вузлів опромінених мишей, зменшувався в усіх досліджених групах. Реакція суттєво підсилювалася в результаті трансплантації преінкубованих ККМ, нормальних і преінкубованих КФП. Причому статистично достовірна різниця в активності РБТЛ спостерігалася між групами мишей, що отримували нормальні і преінкубовані ККМ на користь останніх з перевищенням інтенсивності реакції на 25 %.

Спленоцити летально опромінених мишей *in vitro* продукували значно меншу кількість вірусіндукованого α/β - і КонА-індукованого γ -інтерферону. Суттєве зниження продукції вказаних типів інтерферонів спостерігалось і в культурах спленоцитів тварин, які одержували нормальні ККМ і КФП. У противагу цьому, встановлено, що введення мишам ГСК і прогеніторів, преінкубованих з МСК тимуса, сприяло значному відновленню здатності спленоцитів до синтезу α/β - і γ -інтерферонів. Відповідно, для ККМ та преінкубованих ККМ кількість α/β -інтерферона зростала у 3 раза. Для КФП та преінкубованих КФП кількість α/β -інтерферона підвищувалася в 1,6 раза, γ -інтерферона – в 2 раза.

«Спонтанний» ФНПа в культурі спленоцитів нормальних мишей визначався у слідових кількостях. Навпаки, цитокін у помітній кількості продукувався клітинами опромінених тварин. Причому він виявлявся приблизно в однаково меншій кількості в групах майже незалежно від властивостей введених ГСК і прогеніторів. Індукований ЛПС синтез ФНПа спленоцитами опромінених мишей *in vitro* практично не відрізнявся від того, що був у нормальних тварин, а у мишей, що отримували клітини, він знижувався за виключенням тварин, які отримували преінкубовані КФП.

Інтенсивність реакції гіперчутливості сповільненого типу (ГСТ) у опромінених мишей значно знижувалася. Вона була значно зниженою у тварин, що отримували нормальні ККМ, КФП, преінкубовані КФП. Інтенсивність ГСТ в групах тварин, що одержували преінкубовані ККМ, була вищою, оскільки показник ГСТ в цих групах статистично не відрізнявся від норми. Можна припустити, що саме ГСК і прогенітори кісткового мозку, преінкубовані з МСК, скоріше за все, набувають властивостей, що сприяють їх диференціюванню у клітини, що беруть участь у розвитку реакції ГСТ.

Вивчення гуморального імунітету показало, що у опромінених мишей формування антитілоутворюючих клітин (АУК) в селезінці та синтез гемолізинів та гемаглютинінів у відповідь на імунізацію еритроцитами барана значно пригнічені. В результаті трансплантації преінкубованих ККМ і КФП у порівнянні із веденням нормальних клітин суттєво підвищувалися: рівень гемолізинів (відповідно до типу клітин в 16 і 2,5 рази), гемаглютинінів (в 23 і 15 разів), утворення АУК в селезінці (в 4,7 і 3,1 рази).

В цілому, результати роботи свідчать про значну стимулюючу роль контактної взаємодії з МСК тимуса у формуванні функціональної активності ГСК і прогеніторів ККМ та КФП, реалізація якої призводить до ефективної стимуляції відновлення імунної системи.

Список літератури:

1. Nikolska K. I. The effects of the transplantation of thymus-derived multipotent stromal cells on the immune system and survival of lethally irradiated mice. *Cell and Organ Transplantology*. 2018. Vol. 6, No 2. P. 158-163.
2. Нікольська К.І., Бутенко Г.М. Корекція кісткомозкового синдрому у опромінених мишей трансплантацією гемопоетичних стовбурових клітин. *Фізіологічний журнал*. 2019. Т.65, № 1. С.3-14.
3. Nikolska K.I. Impact of transplantation of cryopreserved and preincubated with thymic multipotent stromal cells of hemopoietic stem cells on lethally irradiated mice survival. *Probl Cryobiol Cryomed*. 2019. Vol. 29, No 2. P. 115–124

ПРОФІЛАКТИКА ХВОРОБ ОКА ТА ЙОГО ПРИБАТКОВОГО АПАРАТУ У ПРАЦІВНИКІВ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ

Павліченко Олена Феодосіївна

кандидат медичних наук, завідувач лабораторії патоморфології
ДУ «Український НДІ промислової медицини»,

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у світі близько 150 млн хворих зі значним зниженням зорових функцій. Захворювання ока та його придаткового апарату (H00–H59) у населення України характеризуються щорічним зростанням інтенсивних показників [1]. Останнім часом в Україні розширилась група соціально значущих захворювань ока, за рахунок катаракти, глаукоми, хвороб зорового нерва та сітківки, які найчастіше є причинами сліпоты. Саме тому вивчення причин поширеності очних захворювань, розробка профілактичних заходів є однією з актуальних завдань медичної науки та охорони здоров'я [2].

Найбільш поширеною патологією органу зору у працівників відкритих гірничих розробок за даними медоглядів виявлені різні види катаракти, меншою мірою – міопії. Оскільки у працівників, які контактують з вибуховими речовинами, відмічено підвищення ризику виникнення хвороб ока та його придаткового апарату з відношенням шансів $OR=1,60$ (CI 95% 0,40-7,51), відносним ризиком $RR=1,77$ (CI 95% 0,24-2,52) і етіологічною долею $EF=44\%$, ці захворювання віднесені до виробничо-обумовлених із середнім ступенем зв'язку з умовами праці [3].

Порушення зору істотно знижує якість життя, погіршує працездатність та може сприяти не тільки виробничому, але й побутовому травматизму, який обумовлює велику питому вагу випадків і особливо днів тимчасової непрацездатності, що в свою чергу потребує розробки та впровадження відповідних профілактичних заходів.

Мета: наукове обґрунтування заходів профілактики хвороб ока та його придаткового апарату у працівників гірничо-збагачувальних комбінатів.

Матеріали і методи. На основі даних медоглядів та літературних даних запропонований комплекс заходів щодо профілактики хвороб ока та його придаткового апарату у працівників гірничо-збагачувальних комбінатів. Використано санітарно-статистичні та медико-статистичні методи.

Результати

Хвороби ока, як виробничо-обумовлені захворювання, у першу чергу, обумовлені дією тринітротолуолу; їх розвиток може бути спричинений також негативною дією інших шкідливих виробничих факторів. Так виникненню запальних хвороб ока – кон'юнктивітів, блефаритів може сприяти часте потрапляння в очі пилу фіброгенної дії; хронічних захворювань переднього

відрізка ока – дія парів оцтової кислоти, якій можуть піддаватися апаратники в процесі приготування емульсійних вибухових речовин (згідно з Наказом №246 є протипоказанням для роботи в таких умовах), розвитку катаракти сприяє наявність інших очних хвороб.

Для захисту очей від потрапляння в них пилу фіброгенної дії працівники відкритих гірничих розробок повинні забезпечуватись захисними окулярами за ДСТУ EN 166:2017 «Засоби індивідуального захисту очей. Технічні умови» (EN 166:2001, IDT). Необхідним елементом сучасної профілактики є також організація відповідного навчання та професійної підготовки працівників, які користуються ЗІЗ, в процесі виконання своїх функціональних обов'язків. Це надасть досвід роботи в ЗІЗ, який в звичайних умовах можна одержати тільки з часом.

О.М. Черемухіна засвідчує необхідність оптимізації системи профілактики хвороб ока та його придаткового апарату, в основу якої покладено донозологічну, в тому числі генетичну, діагностику з динамічною диспансеризацією і проведенням заходів первинної, вторинної і третинної профілактики, які базуються на даних з доведеною ефективністю при забезпеченості цільової валеологічної грамотності населення з оцінкою її ефективності за визначеними критеріями [4].

О.І. Тимченко і співавт. також вказують на доцільність проведення просвітницької діяльності, необхідність покращення якості надання інформації пацієнту щодо захворювання та шляхів його попередження, впровадження системи скринінгу та моніторингу в офтальмології з метою профілактики та раннього виявлення хвороб ока та придаткового апарату, в тому числі професійних [5].

Методика поліпшення зору за Бейтсом [6,7] може бути корисною як з метою профілактики хвороб ока та корекції зору, так і для зняття нервово-психічного напруження. Вона заснована на наступній теорії. Коли зір нормальний, око бачить одну частину об'єкту ліпше, а решту – гірше пропорційно віддаленню від точки найліпшого зору. В разі недосконалого зору, око намагається побачити значну частину свого поля зору однаково добре одночасно, що призводить до сильного напруження очей та психіки. Якщо з будь-якої причини (тьмяності освітлення, віддаленості об'єкту) око з нормальним зором не може розгледіти яку-небудь віддалену точку, то переміщується на іншу і не намагається виявити її пильним вдивлянням.

Показано, що будь-яка аномальна робота зовнішніх м'язів очного яблука супроводжується напруженням (зусиллям побачити) і що з його зняттям всі аномалії рефракції зникають. Дуже рідкісним є погіршення зору внаслідок недоліків в будові ока. Зорові центри, нерви, сітківка є пасивними. Коли вони стають об'єктом зусилля зі сторони зовнішніх сил, їх ефективність завжди зменшується. Джерелом таких зусиль є мозок.

Психічне напруження призводить до свідомого чи несвідомого напруження очей, тому все, що дає відпочинок психіці, корисне для очей і призводить до відновлення нормального рівня центральної фіксації. Окуляри можуть до деякої

міри нейтралізувати вплив психічного напруження на очі, але корінним чином стан психіки не змінюється і через деякий час погіршується знову.

Час, необхідний для досягнення стабільного поліпшення зору, коливається в значних межах для різних людей. В деяких випадках достатньо 5-15 хвилин, в інших – 3-6 місяців. Описані випадки, коли через декілька днів пацієнти позбавлялися міопії, астигматизму, хронічного кон'юнктивіту, головного болю. Тим, хто носив окуляри, бажано відмовитись від них, лікуванню доведеться приділяти значний час. Вправи та їх кількість потрібно підібрати індивідуально, визначивши найбільш ефективні, та виконувати їх регулярно.

Особи з ТНТ-катарактою І стадії підлягають профілактичному антиоксидантному лікуванню, диспансерному нагляду, обстеженню не рідше 2 разів на рік. Для обліку динаміки розвитку катаракти важливо реєструвати ширину периферичного кільця помутніння кришталика. Медикаментозне лікування катаракти є ефективним лише на початкових стадіях, при вираженому помутнінні кришталика і значному зниженні гостроти зору показана його екстракція.

При ТНТ-катаракті ІІ стадії показана дезінтоксикаційна і загальнозміцнююча терапія під наглядом окуліста і терапевта. Враховуючи тенденцію до подальшого розвитку помутніння кришталика, незалежно від гостроти зору працівника необхідно усунути від контакту з ТНТ і перевести на іншу роботу, виключаючи можливість впливу токсичних речовин.

Висновки

1. Патологія органу зору у працівників гірничо-збагачувальних комбінатів істотно погіршує перебіг і важкість як професійних і виробничо-обумовлених захворювань, так і істотно знижує якість життя в цілому.

2. Використання запропонованого наукового обґрунтованого комплексу профілактичних заходів дозволить знизити ризик розвитку очних хвороб у працівників гірничо-збагачувальних комбінатів, а також попередити подальше зниження зорових функцій у випадках наявності патологічних змін.

Ключові слова: профілактика, хвороби ока та його придаткового апарату, працівники гірничо-збагачувальних комбінатів

Література:

1. Кривов'яз О.В. Структура та рівень захворюваності та поширеності хвороб ока та його придаткового апарату в Україні / О.В. Кривов'яз, Макаренко О.В., Томашевська Ю.О., Очеретнюк А.С. // Світ медицини та біології. – 2018 - №4(66). – С. 71-75.

2. Риков С. О., Васюта В.А. Захворюваність на хвороби ока та його придаткового апарату, їх поширеність серед населення України / С.О. Риков, В. А. Васюта // Україна. Здоров'я нації. – 2011 - №4(20). – С. 7-11.

3. Нагорна А.М. Захворюваність працівників, що ведуть підривні роботи на відкритих гірничих розробках, за даними поглиблених медичних оглядів / А.М. Нагорна, О.Ф. Павліченко // Укр. журн. з пробл. медицини праці. - 2012. - № 2(30). – С. 31-37.

4. Черемухіна О.М. Медико-соціальне обґрунтування оптимізованої системи профілактики хвороб ока та його придатків у сільських мешканців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мед. наук: спец. 14.02.03 – «соціальна медицина» / О.М. Черемухіна; Харківський національний медичний університет, – Харків, 2015. – 32 с.

5. Стратегія зміцнення здоров'я в офтальмології / О.І. Тимченко, С.О. Риков, О.П. Вітовська [та ін.] // Медичні перспективи – 2008. – Т. XIII, № 4. – С.87-93.

6. Как улучшить зрение: нетрадиционные методы лечения / сост. Э.В. Давыденко. – Киев: Радянська школа, 1991. – 78 с.

7. 159. The Bates method for better eyesight without glasses / W.H. Bates. – New York H. Holt and Company, 1968. – 208 p.

МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ АНГІОСПАЗМУ ПРИ ЕНДОВАСКУЛЯРНОЇ ОККЛЮЗІЇ АРТЕРІАЛЬНИХ АНЕВРИЗМ В ГОСТРОМУ ПЕРІОДІ СУБАРАХНОЇДАЛЬНОГО КРОВОВИЛИВУ

Полковніков О.Ю.

к.мед. н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини та
нерохірургії Запорізького державного медичного університету

Тяглий С.В.

к.мед. н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини та
нерохірургії Запорізького державного медичного університету

Мета: удосконалення методу профілактики та лікування вазоспазму під час ендоваскулярної емболізації церебральних аневризм в гострому періоді субарахноїдального крововиливу.

Матеріали та методи. Проведено аналіз результатів хірургічного лікування 80 пацієнтів в гострому періоді розриву церебральних аневризм.

Останні були поділені на три групи. Перша група - ендоваскулярна емболізація церебральної аневризми та одночасна внутрішньоартеріальна фармакоангіопластика німодипіном з використанням постійної дозованої інфузії та провідникового катетера дистального доступу. Друга група - розчин німодипіну вводили болусом одноразово через стандартний провідниковий катетер на початку оперативного втручання, а на протязі оперативного втручання проводили інфузію німодипіну внутрішньовенно. Третя група – проводили тільки інфузію німодипіну внутрішньовенно на протязі оперативного втручання.

Результати: За ступенем вираженості переважав помірний вазоспазм (зі звуженням просвіту артерії до 30-60%) - 50 спостережень. Важкий вазоспазм (зі звуженням просвіту артерії більше 60%) був відзначений в 14-ти спостереженнях і легкий вазоспазм (зі звуженням просвіту артерії менше 30%) в 16-ти спостереженнях. За розповсюдженням ми виділили 24 спостережень поширеного спазму з залученням більш 3-х сегментів церебральних артерій, 6 спостережень дифузного спазму з залученням каротидного і вертебробазиллярного басейнів і 50 спостережень локального спазму з залученням не більше 2-х сегментів.

Важкість стану і вторинна ішемія, виявлена методами нейровізуалізації, мала чітку кореляцію з поширеністю вазоспазма, та не мала прямий кореляції з вираженістю вазоспазму.

Перша група склала 40 випадків (50%). Позитивна відповідь з редукцією спазму на ангіографії серед них відзначена в 90% спостережень. Друга група - 24 випадки, до закінчення хірургічного втручання в 18-ти випадках (75%) відзначений регрес ефекту ангіопластики, в 8-и спостереженнях вираженість

ангіоспазму перевищувала ініціальну. Третя група - 16 випадків, в 8-и спостереженнях (50%) відзначено збільшення вираженості вазоспазму до моменту закінчення операції.

Висновки: запропонований нами метод показав безпеку і високу ефективність у профілактиці та лікуванні вазоспазму та дозволив в 90% спостережень домогтися редукції вазоспазму до завершення ендovasкулярної емболізації аневризми що розірвалась.

Список літератури:

1. Ahn JM, Oh JS, Yoon SM, Shim JH, Oh HJ, Bae HG. Procedure-related Complications during Endovascular Treatment of Intracranial Saccular Aneurysms. *J Cerebrovasc Endovasc Neurosurg.* 2017;19(3):162–170. doi:10.7461/jcen.2017.19.3.162

2. Мороз В.В. Хірургічне лікування розривів артеріальних аневризм головного мозку ускладнених ангіоспазмом: Автореф. дис. канд. мед. наук: спец. 14.01.05 — нейрохірургія / Інститут нейрохірургії ім. акад. А.П. Ромоданова АМН України. — К., 2004. — 27 с.

3. Wanke I, Dorfler A, Dietrich U, Aalders T, Forsting M (2000) Combined endovascular therapy of ruptured aneurysms and cerebral vasospasm. *Neuroradiology* 42:926–929

4. Danura H, Schatlo B, Marbacher S, Kerkeni H, Diepers M, Remonda L, Fathi AR, Fandino J. Acute angiographic vasospasm and the incidence of delayed cerebral vasospasm: preliminary results. *Acta Neurochir Suppl.* 2015;120:187-90. doi:10.1007/978-3-319-04981-6_32. PubMed PMID:25366622.

5. Dumont AS, Crowley RW, Monteith SJ, Ilodigwe D, Kassell NF, Mayer S, Ruefenacht D, Weidauer S, Pasqualin A, Macdonald RL. Endovascular treatment or neurosurgical clipping of ruptured intracranial aneurysms: effect on angiographic vasospasm, delayed ischemic neurological deficit, cerebral infarction, and clinical outcome. *Stroke.* 2010 Nov;41(11):2519-24. doi:10.1161/STROKEAHA.110.579383. Epub 2010 Sep 2. PubMed PMID: 20813994.

6. В.В. Крылов, Н.В. Хуторной. Сосудистый спазм при разрыве аневризм головного мозга. Патогенез, диагностика, хирургическая тактика. *Хирургия аневризм головного мозга. Том 1. Москва 2011. Стр. 325-361.*

7. Lylyk P, Cohen JE, Ceratto R, Ferrario A, Miranda C. Angioplasty and stent placement in intracranial atherosclerotic stenoses and dissections. *AJNR Am J Neuroradiol.* 2002 Mar;23(3):430-6. PubMed PMID: 11901013.

8. Velat GJ, Lawson MF, Hoh BL, Mocco J. Novel application of an intermediate sized bridging catheter as an adjunct to aneurysm coiling in patients with tortuous vasculature. *Interv Neuroradiol.* 2009 Dec;15(4):448-52. Epub 2009 Dec 28. PubMed PMID: 20465884; PubMed Central PMCID: PMC3299433.

9. Нетлюх В.М. Хірургічне лікування хворих з розривами внутрішньочерепних артеріальних аневризм з ускладненим клінічним перебігом. Дис. канд. мед. наук: 14.01.05 – нейрохірургія. - ДУ «Інститут нейрохірургії ім. акад. А.П.Ромоданова НАНМ України, Київ, 2017. 312с.

ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯ ПІРОГЕНАЛ-ГЕЛЮ НА СТАН ПАРОДОНТУ

Рейзвіх Ольга Едуардівна,

доктор медичних наук,
завідувач науково-координаційного
та патентно-інформаційного відділу,
лікар стоматолог вищої категорії
Державна установа «Інститут стоматології та
щелепно-лицевої хірургії НАМН»

Шнайдер Станіслав Аркадійович,

доктор медичних наук, професор, директор,
Державна установа «Інститут стоматології та
щелепно-лицевої хірургії НАМН»

Одним з найбільш важливих факторів в патогенезі хронічного генералізованого пародонтита є зниження рівня захисних систем порожнини рота, однією з яких є система фізіологічного запалення [1].

Встановлено, що у школярів рівень пародонтальних індексів знаходиться в зворотній залежності від рівня біохімічних маркерів запалення (активність еластази, кислої фосфатази, вміст малонового діальдегіду) [2].

Самим активним індуктором запалення є кишковий ендотоксин (ліпополісахарид, ЛПС) [3]. ЛПС виробляють грам-негативні умовно-патогенні бактерії. Він легко переходить через гемато-тканинні бар'єри і взаємодіє з лейкоцитами, викликаючи їх активацію, яка проявляється утворенням і секрецією прозапальних цитокінів [4].

Великі дози ЛПС справляють токсичну дію на організм, але в малих дозах ЛПС здійснює активацію захисних систем, в тому числі і системи фізіологічного запалення. Ця обставина обумовлює застосування ЛПС в якості стимулятора антибактеріальних, антивірусних і репаративних захисних систем [5].

Нами запропонована нова лікарська форма пірогеналу у вигляді мукозо-адгезивного гелю для оральних аплікацій «Пірогенал-гель», який випускається НВА «Одеська біотехнологія» в упаковці по 50 мл містить ЛПС в концентрації 2 мкг/мл (ТУ У 20.4-13903778-032:2012). Препарат відноситься до імуностимуляторів широкого спектру дії і викликає в організмі цілий комплекс адаптивних реакцій, обумовлених активацією захисних систем організму: ретикуло-ендотеліальної, гіпоталамо-гіпофізарної, макрофагально-лімфоцитарної, фібринолітичної та ін. У зв'язку з цим він володіє

протизапальними, десенсибілізуючими, антибактеріальними, антивірусними і репаративними властивостями.

Експериментальні дослідження показали, що можна істотно понизити дозування препарату (у 5-10 разів), якщо використовувати його у вигляді аплікацій на слизову оболонку порожнини рота, зберігши при цьому його лікувально-профілактичну ефективність.

Нами було показано, що у школярів 6-7 класів з низьким рівнем запальної реакції в пародонті, яка оцінюється за рівнем біохімічних маркерів, більшою мірою виявляються патологічні зміни, визначувані по рівню пародонтальних індексів. Відомо, що помітна запальна реакція виконує в організмі захисну функцію [1]. На цієї підставі ми вважали, що недостатній рівень запальної реакції може бути причиною формування хронічного пародонтиту.

Вже в дозах в декілька мкг/л ЛПС викликає розвиток запальної реакції, що виявляється посиленням антимікробного потенціалу за рахунок активних форм кисню.

Метою даного дослідження стало визначення лікувально-профілактичної дії мукозо-адгезивного гелю, що містить ЛПС (у складі гелю «Пірогенал»), на стан пародонту і рівень запальної реакції в тканинах порожнини ротау дітей з різними показниками індексу маси тіла (ІМТ). Препарат активує макрофаги, нейтрофіли і використовується як неспецифічний засіб при лікуванні най різноманітних захворювань.

Нами було обстежено 151 учень 6-7 класів. З цього числа було відібрано 55 школярів з $ІМТ > 25$, 45 дітей з $ІМТ = 20-25$. Визначали пародонтальні та гігієнічні індекси, а також змішаній слині – рівень маркерів запалення, мікробного обсіменіння і неспецифічного імунітета.

Дослідження індексу РМА, що свідчить про розповсюдженість запального процесу в яснах, показало, що ППЕ (по РМА) в основній групі у дітей з $ІМТ = 20-25$ складає 74,0 %, з $ІМТ > 25$ – 49,48 %, з $ІМТ < 20$ – 31,68 %.

Характеризуючи індекс кровоточивості, можна відзначити, що після застосування мукозо-адгезивного гелю, що містить ЛПС у дітей основної групи з $ІМТ = 20-25$ досягнуто 100% ефект.

За весь період спостереження вдалося знизити ступінь тяжкості запального процесу у дітей всіх груп за ІМТ і досягти 100 % легкого ступеня тяжкості гінгівіту. Можливо, це пояснюється тим, що діти стали більш мотивовані до догляду за порожниною рота і сумлінніше поставилися до виконання профілактичних процедур в домашніх умовах. Більш того, батьки школярів проявили більшу зацікавленість до проведених досліджень після оголошення попередньо досягнутих результатів.

За весь період спостереження явно знизити рівень поширеності захворювань пародонту не вдалося, проте вдалося знизити ступінь тяжкості запального процесу, а у дітей м. Одеси з $ІМТ = 20-25$ і $ІМТ > 25$ вдалося досягти 100% легкого ступеня тяжкості гінгівіту.

В групі дітей з $ІМТ = 20-25$ активність уреазі після застосування мукозо-адгезивного гелю зросла в 1,4 рази. Активність уреазі в групі дітей з $ІМТ > 25$ зменшилась в 1,6 рази.

Через місяць після аплікацій геля на ясна обстежуваних дітей встановлено, що активність лізоциму в ротовій рідині у дітей 12 років з різними показниками ІМТ практично не змінилася.

Наочно стан системи «антимікробний захист і умовно-патогенна мікробіота» в порожнині рота відображає показник ступеня дисбіозу.

На вихідному етапі дослідження ступінь дисбіозу тільки в порожнині рота дітей з ІМТ>25 перевищувала в 1,6 рази нормальний показник ($p<0,05$). Після застосування гелю з ЛПС ступінь орального дисбіозу у дітей з надмірною масою тіла відповідала нормальним значенням.

Аплікації гелю з ЛПС на слизову оболонку ясен сприяли ще більшому підвищенню активності еластази в ротовій рідині, про що свідчать результати, отримані через 1 місяць від початку аплікацій. Отримані дані показують зростання цього маркера в 1,5-6,7 разів, що свідчить про активізацію запального процесу в пародонті, причому у дітей всіх груп спостереження з різними показниками ІМТ.

Аналіз ротової рідини до лікування виявив деяке зниження вмісту МДА у всіх групах дітей з відхиленнями ІМТ. Після застосування геля з ЛПС відмічено підвищення рівня МДА, максимальне збільшення зареєстровано у дітей з гіпотрофією (в 2,2 рази).

Запропонований препарат володіє низкою переваг в порівнянні з ампульованим препаратом [6]. Діє локально на пародонт, низька доза препарату не виявляє токсичної дії на організм, післядія складає до 6-7 міс., дешевший, безпечніший та зручніший у використанні.

Список літератури:

1. Волошин А. И. Значение острого воспаления для организма / Стоматолог. – 2007. - № 12. – С. 66-71.
2. Рейзвих О. Э. Состояние пародонта у детей в зависимости от индекса массы тела / Вестник морской медицины. – 2015. - № 2. – С. 25-29.
3. Рябиченко Е. В., Бондаренко В. М. Роль кишечной бактериальной аутофлоры и ее эндотоксина в патологии человека / ЖМЭИ. – 2007. - № 3. - С. 103-111.
4. Пак С. Г., Грачев С. В., Белая О. Ф. [и др.]. Патогенетические аспекты интоксикации в клинике инфекционных болезней / Вестник РАМН. – 2008.- № 11. – С. 33-41/
5. Лиходед В. Г., Ющук Н. Д., Яковлев М. Ю. Роль эндотоксина грамм-отрицательных бактерий в инфекционной и неинфекционной патологии / Архив патологии. – 1996. - т. 58, № 2. – С.8-12.
6. Инструкция по применению пирогенала, утв.МЗ РФ 21.01.2010 г. Р. № 003478/01. Производитель «Медгамал» ФГБУ «НИИЭМ им. Н. Ф.Гамалея МЗ РФ».

СТАН ДОФАМІНЕРГІЧНОЇ ТА РЕНІН-АНГІОТЕНЗИН-АЛЬДОСТЕРОНОВОЇ СИСТЕМИ У ХВОРИХ НА АРТЕРІАЛЬНУ ГІПЕРТЕНЗІЮ З СУПУТНІМ ОЖИРІННЯМ

Соболь В.О.

к.м.н., асистент
кафедра внутрішньої медицини №4
НМУ імені О.О. Богомольця

Мошковська Ю.О.

к.м.н., доцент
кафедра внутрішньої медицини №4
НМУ імені О.О. Богомольця

Луценко А. О.,

студентка 6 курсу медичного факультету № 1
НМУ імені О. О. Богомольця

Добре відомо що артеріальна гіпертензія (АГ) являється незалежним фактором ризику цілого ряду серцево-судинних (СС) захворювань, включаючи інфаркт міокарда, інсульт, серцеву недостатність, атеросклеротичну хворобу периферичних артерій та термінальну хворобу нирок [1]. Причини розвитку та патогенез АГ досить гетерогенні та включають поєднання різних генетичних, біохімічних, фізіологічних факторів, які до цього часу не повністю вивчені. В той же час доведено, що метаболічні порушення такі як ожиріння, інсулінорезистентність та цукровий діабет надзвичайно широко поширені у осіб з підвищеним АТ, що на сьогодні відбувається паралельний ріст захворюваності АГ і цукровий діабет, і що у таких пацієнтів з таким поєднанням метаболічних розладів більш часто розвиваються СС ускладнення та передчасна смерть. [2]. Хронічний дисбаланс нейрогуморальних систем є ключовим чинником розвитку і прогресування АГ, дисфункції лівого шлуночка (ЛШ) та серцевої недостатності. Ренін-ангіотензин-альдостеронова система (РААС) та симпатoadреналова система – дві основні системи регуляції кровообігу, для функціонування яких характерна наявність взаємних впливів [3]. Велика роль у розвитку цих патологічних процесів належить також дофамінергічній системі. Дофамін (ДА) регулює кількість рідини, електролітний баланс, АТ. ДА спричинює дилатацію судин нирок, підвищення діурезу, натрійурезу [4].

Метою нашого дослідження було оцінити стан дофамінергічної системи та РААС у хворих на артеріальну гіпертензію (АГ) з супутнім ожирінням.

Матеріали та методи. Обстежено 151 хворий на АГ 1-2 ступеня з неускладненим перебігом, із яких 125 хворих з ожирінням та 26 без ожиріння. У 111 (88,8%) хворих на АГ із супутнім ожирінням (основна група) та 18 (69,2%) хворих на АГ без ожиріння (група порівняння) виявлено порушення дофамінового обміну (вміст дофаміну у добовій сечі нижче 1100 нмоль/добу. Вік пацієнтів становив в середньому $53,6 \pm 7,35$ роки. Контрольну групу склали 24 практично здорові особи репрезентативні за віком (середній вік $53,5 \pm 7,7$ роки). Стан дофамінового обміну оцінювали за вмістом ДА в добовій сечі флюорометричним методом за модифікацією Є.Ш. Матліної, З.М. Кисельової, І.Є. Софієвської. Визначення АТІІ проводили після попередньої екстракції зразків плазми крові та ліофілізації за допомогою тест системи для ІФА фірми Peninsula laboratories, INC (USA). Концентрацію альдостерону (АЛД) в сироватці крові визначали з використанням набору для ІФА реагентів фірми Diagnostics Biochem Canada INC.

Результати та їх обговорення. Хворі на АГ мали суттєве порушення дофамінового обміну за даними добової екскреції ДА з сечею: рівень ДА в групі контролю перевищував такий у хворих на АГ із ожирінням та без ожиріння у 2,3 рази ($p < 0,001$) та 2 рази ($p < 0,001$) відповідно. Крім того, рівень дофаміну (ДА) в сечі у групі хворих на АГ із супутнім ожирінням був нижчим на 14,6% ($p < 0,001$) порівняно з хворими на АГ без ожиріння, що вказує на глибші порушення дофамінергічної системи. Дослідження стану РААС, показали більш значущу гіперактивацію РААС у хворих на АГ із супутнім ожирінням та порушенням дофамінового обміну. Вміст АТІІ в плазмі крові та АЛД в сироватці крові у хворих на АГ із супутнім ожирінням у 3,1 рази ($p < 0,001$) та на 83,8% ($p < 0,001$) перевищує відповідні показники у осіб групи контролю, на 12,7% ($p < 0,05$) та 27,9 % ($p < 0,001$) у хворих на АГ без ожиріння. Проведений кореляційний аналіз демонструє зворотній кореляційний зв'язок ДА у хворих на АГ із супутнім ожирінням з такими показниками як маса тіла ($r = -0,32$, $p < 0,05$), ІМТ ($r = -0,38$, $p < 0,01$), АЛД ($r = -0,32$, $p < 0,05$), АТІІ ($r = -0,41$, $p < 0,01$). За даними ROC-аналізу точність прогнозування патологічних рівнів показників РААС зменшується при перевищенні рівня ДА в сечі хворих на АГ із супутнім ожирінням порогових значень (875-1060 нмоль/добу).

Висновки. 1. Встановлені глибокі порушення дофамінового обміну у деяких хворих на АГ та з супутнім ожирінням, що підтверджує патогенетичну роль ДА в розвитку ожиріння та супроводжується пригніченням дофамінергічної системи.

2. Дослідження гуморальної системи, такої як РААС, показало більш значущу гіперактивацію РААС у хворих з супутнім ожирінням та пригніченням дофамінового обміну, що вказує на роль вісцеральної жирової тканини в прогресуванні АГ.

Список літератури:

1. Коваленко В.Н. Сердечно-сосудистые заболевания и ренин-ангиотензиновая система / В.Н. Коваленко, Т.В. Талаева, В.В. Братусь: – К.: К56 Морион, 2013. – 232с.

2. Hao G., Wang Z., Guo R. et al. Effects of ACEI/ARB in hypertensive patients with type 2 diabetes mellitus:a meta- analis of randomized controlled studies. BMC Cardiovasc. Disord. 2014; 14:148.

3. Guido Grassi MD, Venkata S. Ram MD. Evidence for a critical role of the sympathetic nervous system in hypertension//J Am Soc Hypertens. 2016 May;10 (5):457-66. doi: 10.1016/j.jash.2016.02.015. Epub 2016 Mar 4.

4. Gissen E., Hesse S., Caan M.W. et al.No association between striatal dopamine transporter binding and body mass index: a multi-center European study in healthy volunteers // Neuroimage. – 2013. – Vol. 64. – P.61–67.

ОСОБЛИВОСТІ ЛАБОРАТОРНИХ ПОКАЗНИКІВ КРОВІ, СЕЧІ ТА МОКРОТИННЯ ПРИ ТУБЕРКУЛЬОЗИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Соловйова Ольга Ігорівна,
студентка

Запорізький національний університет

Вступ

Дані про рівень захворюваності військовослужбовців ЗС України необхідні для розробки програм зміцнення здоров'я військовослужбовців, а також при розгортанні мережі військових лікувально-профілактичних закладів і підготовки медичних кадрів. Показники захворюваності є одним із найбільш інформативних критеріїв діяльності закладів військової охорони здоров'я й ефективності проведення лікувально-профілактичних заходів.

Метою роботи є огляд і аналіз захворюваності та лабораторних показників крові, сечі та мокротиння при туберкульозі легень у військовослужбовців.

Матеріали та методи

Матеріалом для дослідження були кров, сеча та мокротиння хворих на туберкульоз легень військовослужбовців після підтвердження захворювання та після лікування тривалістю 3 місяці. Використовувалися такі методи дослідження: загальноклінічні (визначення кількості лейкоцитів, лейкограми крові, швидкості осідання еритроцитів – ШОЕ, вмісту гемоглобіну), імунологічні (імуноферментний аналіз), біохімічні, статистичні.

Результати

Із 100 проаналізованих карток хворих військовослужбовців військової частини у 2017-2018 рр. (100%) виявлено: 23 випадки ГРВІ (23%), 12 випадків пневмонії (12%), 41 випадок туберкульозу (41%), 19 випадків гепатиту В (19%), 5 випадків виразкової хвороби (5%). Як бачимо, найпоширенішою хворобою серед досліджуваних був туберкульоз легень.

Також було визначено, що на туберкульоз в даній військовій частині хворіли лише чоловіки віком від 20 до 50 років, які перебували на строковій (n=13) та контрактній (n=28) службі.

Всі хворі на туберкульоз легень були поділені на 2 групи за тяжкістю перебігу: хворі з легким перебігом хвороби (n=18), серед яких хворі із «закритою» формою туберкульозу легень (n=4) та «відкритою» формою (n=14)

та хворі із середньо-тяжким перебігом (n=23) – всі хворі в даній групі мали «відкриту» форму захворювання.

Аналізуючи показники формули крові хворих на туберкульоз до лікування можна відмітити, що більшість із них значно відрізняються від норми. Отже, в результаті дослідження лейкограми хворих на туберкульоз легень військовослужбовців до лікування спостерігається лейкоцитоз ($10,14-14,17 \times 10^9/\text{л}$), збільшується кількість нейтрофілів, особливо за рахунок паличкоядерних форм (до 10,45–11,42%), зменшується вміст лімфоцитів (до–12,72–5,866%). Варто зазначити, що зміни показників залежать від тяжкості перебігу захворювання. Щодо еозинофілів, спостерігається їх зменшення при тяжких перебігах хвороби та, навпаки, їх збільшення у період одужання та при більш легких перебігах. Також наростає моноцитоз. Після лікування всі показники лейкограми поступово відновлюються до норми та статистично значимо відрізняються від таких до лікування.

Після проведення аналізу на визначення ШОЕ бачимо, що чим тяжчий перебіг, тим більша ШОЕ. Після лікування цей показник наближається до норми, що свідчить про успішність проведеної терапії.

Показники гемоглобіну залишаються переважно в межах норми при легкому перебізі хвороби, є трохи нижчими при середньо–тяжкому перебізі та досягають норми після лікування.

Також була досліджена сироватка крові хворих за допомогою набору реактивів імуноферментної тест-системи для виявлення антитіл до збудника туберкульозу ТОВ «Бест Діагностик» (Україна). Результат виміру сумарних антитіл до туберкульозу становить: менше 0,191 – негативний, 0,191-0,268 – сумнівний, більше 0,268 – позитивний.

До лікування всі показники антитіл до туберкульозу достовірно збільшені. Однак після лікування спостерігається стабільне зниження IgM, що вказує на позитивну динаміку внаслідок терапії. IgG навпаки наростає, що у майбутньому забезпечуватиме імунітет до перенесеного захворювання.

Інтерлейкіни вивчали за допомогою набору для визначення ІЛ Elisa («Diacclone», Франція) та імуноферментного автоматичного аналізатора MR-96A Mindray.

Згідно дослідження до лікування спостерігалось достовірне збільшення вмісту всіх інтерлейкінів у сироватці крові хворих на туберкульоз до лікування. Після лікування бачимо наближення більшості показників до норми. Виключення становить лише ІЛ-4, що пригнічує секрецію прозапальних цитокінів за рахунок чого виявляє протизапальну активність.

Аналіз на біохімію крові проводився за допомогою автоматичного біохімічного аналізатора Pentra C400 виробництва HoribaABX (Франція). Біохімічні показники суттєвих змін не зазнали, порівняно з референтними показниками (крім дещо підвищеного показника С-реактивного білка до

лікування, що вказує на активацію імунної системи), отже інші біохімічні показники можна вважати не суттєвими для визначення і підтвердження даної патології. Після лікування спостерігалася нормалізація всіх показників, включаючи С-реактивний білок.

Бактеріоскопічні дослідження мокротиння проводилися з метою виявлення кислотостійких паличок для підтвердження діагнозу та контролю за результативністю лікування. Для виділення мікобактерій використовували мікроскопію мазка, забарвленого за Цилем — Нільсеном, пошук кислотостійких бактерій у 300 полях зору.

Бактеріоскопічні показники підтвердили наявність у мокротинні хворих мікобактерій туберкульозу ($n=11$), за винятком декількох осіб із групи з легким перебігом захворювання ($n=7$), які потребували додаткового дослідження для визначення форми захворювання. Після лікування в жодному зі зразків кислотостійких паличок не спостерігалася.

Бактеріологічні дослідження мокротиння проводилися з метою виявлення мікобактерій туберкульозу для підтвердження діагнозу та контролю за результативністю лікування. Зразки мокротиння були висіяні на поживне середовище Льовенштайна-Єнсена.

Згідно з результатами бактеріоскопічних і бактеріологічних досліджень показники дещо відрізняються: у групи з легким перебігом захворювання в результаті посіву мокротиння було підтверджено наявність колоній мікобактерій туберкульозу у більшій кількості хворих ($n=14$), що можна пояснити більш високою точністю бактеріологічного методу. Проте існують випадки не виявлення мікобактерій туберкульозу і під час висівання зразків на поживне середовище, що свідчить про закриту форму захворювання ($n=4$). Після лікування в жодному зі зразків росту колоній не спостерігалася.

Визначення показників загального аналізу сечі проводилося за допомогою Автоматичного аналізатора сечі CL-500 НТІ (США).

Серед більшості зразків сечі хворих військовослужбовців спостерігалися лише незначні зміни у вигляді слідів білку, поодиноких лейкоцитів і свіжих еритроцитів, що свідчить про загальну інтоксикацію. Після лікування всі показники нормалізувалися.

Висновки

1. У військовослужбовців ($n=100$) частини А 1414 впродовж 2017-2018 рр. зафіксовано такі захворювання: 23 випадки ГРВІ (23%), 12 випадків пневмонії (12%), 41 випадок туберкульозу (41%), 19 випадків гепатиту В (19%), 5 випадків виразкової хвороби (5%). Отже, найбільш поширена хвороба – туберкульоз легень, на яку хворіли чоловіки віком від 20 до 50 років, які перебували на строковій ($n=13$) та контрактній ($n=28$) службі.

Всі хворі на туберкульоз легень були поділені на 2 групи за тяжкістю перебігу: хворі з легким перебігом хвороби (n=18), серед яких хворі із «закритою» формою туберкульозу легень (n=4) та «відкритою» формою (n=14) та хворі із середньо-тяжким перебігом (n=23) – всі хворі в даній групі мали «відкрити» форму захворювання.

2. При аналізі загальноклінічних показників крові у хворих на туберкульоз легень військовослужбовців до лікування виявлено відхилення від референтних значень, які залежали від ступеня тяжкості захворювання: лейкоцитоз (10,14–14,17×10⁹/л), збільшення ШОЕ, в лейкоформулі крові виявлено збільшення відносної кількості нейтрофілів, особливо паличкоядерних форм (до 10,45–11,42%), моноцитів (до 10,32-12,21%), зменшується вміст лімфоцитів (до 12,72-5,866%, що, імовірно, пов'язано з їх депонуванням в осередку запалення). Показники гемоглобіну залишаються переважно в межах норми при легкому перебізі хвороби та є трохи нижчими при середньо-тяжкому перебізі. До лікування всі показники антитіл до туберкульозу та інтерлейкінів збільшені порівняно з референтними значеннями. Біохімічні показники крові були в межах норми за винятком С-реактивного білка (до 3,022-4,012 мг/л). При дослідженні бактеріоскопічних та бактеріологічних аналізів мокротиння у переважній більшості хворих спостерігаються колонії мікобактерій туберкульозу, за виключенням осіб, у яких була діагностовано «закрита» форма хвороби (n=4). Аналіз сечі є малоінформативним при туберкульозі легень: здебільшого виявляються лише сліди білку, збільшення лейкоцитів та поодинокі еритроцити, що свідчить про загальну інтоксикацію, проте не вказує безпосередньо на дану патологію.

3. Курс лікування туберкульозу у військовослужбовців сприяв нормалізації більшості лабораторних показників крові: знизилась кількість лейкоцитів, ШОЕ, відносного вмісту моноцитів, нейтрофілів та збільшилась кількість лімфоцитів. Після лікування спостерігається стабільне зниження IgM, що вказує на позитивну динаміку внаслідок терапії. IgG навпаки наростає, що у майбутньому забезпечуватиме імунітет до перенесеного захворювання. У випадку інтерлейкінів після лікування бачимо наближення більшості показників до норми, крім ІЛ-4. Біохімічні показники крові після лікування суттєвих змін не показали, тому їх можна вважати не вагомими для визначення і підтвердження захворюваності на туберкульоз, як і дослідження загального аналізу сечі. Дослідження на наявність мікобактерій туберкульозу після лікування підтвердили результативність терапії: в жодному із досліджуваних зразків колонії збудника не спостерігалось.

Список літератури

1. Кужко М. М., Старкова О. М., Процик Л. М. Особливості клінічного перебігу вперше виявленого туберкульозу легень та його рецидивів. Туберкульоз, легеневої хвороби, ВІЛ-інфекція. 2015. № 2. С. 74-80.

2. Handzel Z. T. Increased Th1 and Th2 type cytokine production in patients with active tuberculosis. *Isr. Med. Assoc. J.* 2007. P. 423.
3. Шаповалов В. П. Роль цитокінів у локальній регуляції специфічного запалення у хворих на деструктивний туберкульоз легень. *Укр. пульмон. журн.* 2006. № 2. С. 53-55.
4. Никонова М. Ф., Ярилин А. А. Пролиферативный статус Th-1 и Th-2-клеток человека. *Иммунология.* 2006. № 4. –С. 203–207.
5. Millington K. A. Dynamic relationship between IFN-gamma and IL-2 profile of *Mycobacterium tuberculosis*-specific T cells and antigen load. *J. Immunol.* 2007. P. 516–524.
6. Наказ МОЗ України №684 від 18.08.2010 «Про затвердження Стандарту інфекційного контролю за туберкульозом в лікувально-профілактичних закладах, місцях довгострокового перебування людей та проживання хворих на туберкульоз».
7. Журило О.А. та ін. Стандарти бактеріологічної діагностики туберкульозу в лабораторіях протитуберкульозних закладів України. Кіровоград, 2012. С. 190
8. Єрьоменко Р. Ф. та ін. Клінічний аналіз сечі. Характеристика лабораторних показників. Харків. НФаУ. 2019. С. 9

УСКЛАДНЕННЯ ПЕРКУТАННОЇ ВЕРТЕБРОПЛАСТИКИ ТА ЇХ ПРОФИЛАКТИКА

Тяглий С.В.

к.мед. н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини та
нерохірургії Запорізького державного медичного університету

Полковніков О.Ю.

к.мед. н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини та
нерохірургії Запорізького державного медичного університету

Перкутанна вертебропластика - один з широко застосовуваних у практиці малоінвазивних методів хірургічного лікування. Найбільш небезпечним ускладненням вертебропластики є вихід акрилового цементу в хребетний канал.

Мета дослідження: оптимізація техніки перкутанної вертебропластики для профілактики можливих ускладнень.

Матеріали та методи; проведено аналіз результатів лікування 112 пацієнтів, що знаходилися на лікуванні у відділенні нейрохірургії КНП «ЗОКЛ» ЗОР з 2018 по 2020 р.р.. Всім пацієнтам була проведена пункційна вертебропластика. У 10 випадках при позиціонуванні пункційної голки не проводилася контрастна спондило-венографія. В інших спостереженнях після позиціонування пункційної голки в тілі хребця проводилася контрастна спондило-венографія, при наявності виходу контрасту за межі тіла хребця проводилася репозиція голки або при неможливості уникнути виходу контрасту вертебропластика не проводилася у 2-х спостереженнях, при ознаках «швидкого» венозного дренажу вертебропластика виконувалася з експозицією в часу.

Результати дослідження та їх обговорення; серед всіх пацієнтів було 80 жінок і 32 чоловіка. Серед жінок було 16 молодого віку (25-44 роки), 26 середнього віку (45-60 років) і 38 літнього віку (61-75 років). Серед чоловіків було 20 молодого віку, 4 середнього віку і 6-ть літніх. За типом патології випадки розподілилися наступним чином «агресивні» гемангіоми-94, патологічний злам тіла хребця на тлі остеопорозу-8, мієломна хвороба-2, травматичний злам тіла хребця 4 випадки і в 4-х спостереженнях метастатичне ураження. За локалізацією: грудний відділ хребта-40, попереково-крижовий відділ хребта - 66 та множинне ураження (г.в.п. + п.к.в.п.) в 6-ти випадках. В 1 спостереженні відзначався гіпотензивний синдром.

Серед 10 випадків в яких не застосовувалася контрастна контрольна спондило-венографія в 1 відзначено міграція цементу в хребетний канал.

Висновки: У профілактиці ускладнень пункційної вертебропластики велику роль відіграє відбір пацієнтів, а також контрастна спондило-венографія яка дозволяє прогнозувати міграцію акрилового цементу в хребетний канал.

Список літератури:

1. Cotten A, Dewatre F, Cortet B, Assaker R, Leblond D, Duquesnoy B, et al. Percutaneous vertebroplasty for osteolytic metastasis and myeloma. *Radiology*. 1996;200:525–30.
2. Ryu KS, Park CK, Kim MC, Kang JK. Dose-dependent epidural leakage of polymethylmethacrylate after percutaneous vertebroplasty in patients with osteoporotic vertebral compression fractures. *J Neurosurg*. 2002;96:56–61.
3. Gilula L. Is insufficient use of polymethylmethacrylate a cause for vertebroplasty failure necessitating repeat vertebroplasty? *AJNR Am J Neuroradiol*. 2003;24:2120–2.
4. Laredo JD, Hamze B. Complications of vertebroplasty and their prevention. *Semin Ultrasound CT MR*. 2005;26:65–80.
5. Ratliff J, Nguyen T, Heiss J. Root and spinal cord compression from methylmethacrylate vertebroplasty. *Spine*. 2001;26:E300–2.
6. Chiras J, Deramond H. Complications des vertebroplasties. In: Saillant G, Laville C, editors. *Echecs CT complications de la chirurgie du rachis: Chirurgie de reprise*. Paris France: Sauramps Medical; 1995. pp. 149–53.
7. Yu SW, Chen WJ, Lin WC, Chen YJ, Tu YK. Serious pyogenic spondylitis following vertebroplasty- a case report. *Spine*. 2004;29:E209–11.
8. Evans AJ, Mathis JM, Kallmes DF, Cloft HJ, Dion JE. Percutaneous polymethylmethacrylate vertebroplasty in the treatment of osteoporotic vertebral body compression fractures: Technical aspects. *AJNR Am J Neuroradiol*. 1997;18:1897–904.
9. Uppin AA, Hirsch JA, Centenera LV, Pfiefer BA, Pazianos AG, Choi IS. Occurrence of new vertebral body fracture after percutaneous vertebroplasty in patients with osteoporosis. *Radiology*. 2003;226:119–24.

ЛІКУВАННЯ КЛІНІЧНО ЗНАЧИМИХ ПОРУШЕНЬ ГЕМОДИНАМІКИ У ДІТЕЙ З ГОСТРОЮ ДИХАЛЬНОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ

Філик Ольга Володимирівна

Кандидат медичних наук, доцент

Кафедра анестезіології та інтенсивної терапії

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Впровадження сучасних пролонгованих неінвазивних технологій моніторингу гемодинаміки дає інформацію щодо змін роботи серцево-судинної системи. За чутливістю та специфічністю дані методи не поступаються тим, де використовуються методи термодилуції чи черезстрафохідної ехокардіографії. Водночас вони не позбавлені методологічних та технічних недоліків. Адже показники макрогоемодинаміки можуть погано відображати тканинну перфузію, а гіпоперфузія тканин не дозволить вірно вимірювати бажані показники з допомогою неінвазивних методів. Незважаючи на велику різноманітність високотехнологічних способів оцінювання гемодинаміки, домінуюча роль повинна належати клінічному огляду пацієнта [1, 2].

Відомо, що метою гемодинамічного менеджменту є оптимізація перфузійного тиску та доставки кисню. Найчастіше це питання вивчають у пацієнтів з шоком. Проте гемодинамічні порушення спостерігаються як компонент поліорганної недостатності поряд з гострою дихальною недостатністю.

Нами було запропоновано використовувати диференційований підхід до гемодинамічного менеджменту у дітей з порушеннями гемодинаміки при гострій дихальній недостатності. Він включав ранню ціль-орієнтовану терапію, індивідуалізовану гемодинамічну терапію та персоналізований гемодинамічний менеджмент. Як ранню ціль-орієнтовану терапію порушень гемодинаміки ми використовували протоколи інтенсивної терапії з фіксованими цільовими точками ефективності терапії, що базуються на показниках норми для популяції та забезпечують (супра)нормалізацію кровотоку. Індивідуалізована гемодинамічна підтримка на додачу до ранньої ціль-орієнтованої терапії включала функціональний гемодинамічний моніторинг, оцінювання рефрактерності до волемічної терапії та мала за мету індивідуалізацію таргетних точок з максималізацією кровотоку. І наостанок, персоналізований гемодинамічний менеджмент ґрунтувався на персоналізованих таргетних точках терапії та включав адаптивний мультипараметричний підхід в оцінюванні гемодинаміки, а оптимізація кровотоку базувалася на “адекватності” кровотоку для кожного конкретного пацієнта.

Ми провели відкрите, проспективне, обсерваційне, нерандомізоване дослідження та включили пацієнтів з гемодинамічними порушеннями відповідно

до відповідно до рекомендацій SSC 2016 та “American College of Critical Care Medicine Clinical Practice Parameters for Hemodynamic Support of Pediatric and Neonatal Septic Shock, 2017”. Критеріями виключення з дослідження були відмова батьків чи офіційних представників пацієнта від участі у дослідженні, термінальний стан хворого, порушення ритму та провідності серця, гіпотермія дистальних відділів кінцівок, наявність вродженої вади серця.

До досліджуваної групи увійшло 17 дітей з гемодинамічною нестабільністю та гострою дихальною недостатністю віком від 1 міс до 1 року. До контрольної групи увійшло 16 дітей з гострою дихальною недостатністю без ознак нестабільності гемодинаміки. У всіх пацієнтів на 1 добу (етап w_1), 3 добу (w_3) та 5 добу (w_5) з моменту виникнення гострої дихальної недостатності було проаналізовано: частоту серцевих скорочень (ЧСС), середній артеріальний тиск (САТ), серцевий індекс (СІ), ударний індекс (УІ) з допомогою технології esCCO (NIHON COHDEEN), pH_a , дефіцит основ (BE), сатурацію центральної венозної крові ($S_{cv}O_2$), рівень лактату.

Було виявлено підвищення СІ та УІ а також декомпенсований метаболічний ацидоз у пацієнтів досліджуваної групи, що може свідчити про артеріо-венозне шунтування крові в цих пацієнтів та поглиблення проявів гострої дихальної недостатності за рахунок формування циркуляторної гіпоксії.

Було встановлено наявність середньої сили ($r=0,72$; $p=0,08$ та $r=0,68$; $p=0,12$) позитивних кореляційних зв'язків між рівнем лактату артеріальної крові та показниками ударного індексу у дітей з гемодинамічною нестабільністю на першу та третю доби лікування відповідно.

Виявлені нами зміни гемодинаміки, з одного боку, скеровані на вирішення проблеми тканинної гіпоперфузії, а з іншого боку - підвищують потребу організму в кисні, замикаючи хибне коло порушення доставки-споживання кисню.

Отже, попри те, що розширений моніторинг діяльності серцево-судинної системи як самостійний фактор не може знизити рівень летальності у критичних хворих, він відіграє вкрай важливу роль під час інтенсивної терапії, дозволяючи титрувати її ступінь.

Список літератури:

1. Saugel, B., Vincent, J. L., & Wagner, J. Y. (2017). Personalized hemodynamic management. *Current opinion in critical care*, 23(4), 334–341. <https://doi.org/10.1097/MCC.0000000000000422>
2. Simmons, J., & Ventetulo, C. E. (2017). Cardiopulmonary monitoring of shock. *Current opinion in critical care*, 23(3), 223–231. <https://doi.org/10.1097/MCC.0000000000000407>

ГІГІЄНИЧНЕ НОРМУВАННЯ ТА МЕТОДИКА ВИМІРЮВАННЯ МАСОВОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ДІЗОДЕЦИЛАДИПІНАТУ В ПОВІТРІ РОБОЧОЇ ЗОНИ

Харламова Альона Василівна

к.б.н., завідувач лабораторії токсикології
ДУ «Український НДІ промислової медицини»

Богоявленська Валентина Федорівна

к.б.н., с.н.с., провідний науковий співробітник
лабораторії токсикології
ДУ «Український НДІ промислової медицини»

Бичова Олена Георгіївна

провідний інженер
ДУ «Український НДІ промислової медицини»

Діізодециладипінат (DIDA) застосовується для пластифікації вінілових смол та інших полімерів, які використовують для виробництва полімерних будівельних матеріалів, лінолеуму, гумових технічних виробів, плівкових і листових матеріалів, штучних шкір, пакувальних плівок тощо. DIDA надає еластомерам достатню гнучкість при низьких температурах і високу термічну стабільність.

В умовах виробництва DIDA та в технологічних процесах з його використанням в якості пластифікатору можливе надходження речовини у виробниче середовище, що може привести до негативного впливу на здоров'я працівників. Це обумовлює необхідність обґрунтування гігієнічного регламенту DIDA в повітрі робочої зони та розробки методики вимірювання масової концентрації в повітрі робочої зони.

Токсикологічна характеристика. DIDA за критерієм гострої токсичності відноситься до низькотоксичних речовин. Виражених розбіжностей у варіабельності видової та статевої чутливості тварин до речовини та його гомологів не виявлено. Речовина слабо подразнює шкіру і слизові оболонки в експерименті. DIDA не притаманна сенсibiliзуюча дія; речовина слабо проникає через неушкоджену шкіру. Ембріотоксичний, тератогенний, канцерогенний ефекти проявляються у високих концентраціях, що не є лімітуючим критерієм при системній оцінці небезпеки DIDA; мутагенні властивості не встановлені [1-2].

Наказом МОЗ України від 13.10.2017 № 1257 величина орієнтовно безпечного рівня впливу (ОБРВ) DIDA у повітрі робочої зони встановлена на рівні $5,0 \text{ мг/м}^3$, агрегатний стан – пари+аерозоль з позначкою + (необхідний спеціальний захист шкіри та очей працюючих).

Мета роботи: розробка методики вимірювання масової концентрації DIDA в повітрі робочої зони, яка відповідає сучасним вимогам до метрологічних характеристик методик та забезпечує визначення речовини на рівні половини значення гігієнічного регламенту [3-6].

Об'єкти та методи досліджень. Дослідження проводились шляхом вивчення фізико-хімічних властивостей DIDA, підбору аналітичного методу визначення речовини, побудови градуовальної залежності аналітичного сигналу від маси речовини у розчині, а також встановлення характеристик похибки вимірювання і нормативів контролю у відповідності з нормативними документами.

Фізико-хімічні властивості. Хімічна назва сполуки — діізодециладипінат; реєстраційні номери – CAS 27178-16-1, EINECS 248-299-9. Емпірична формула – $\text{C}_{26}\text{H}_{50}\text{O}_4$, відносна молекулярна маса – 426,76; агрегатний стан – прозора рідина; температура кипіння – $239\text{-}246^\circ\text{C}$ (4 мм рт.ст.); температура плавлення – мінус 71°C ; щільність – $0,9194 \text{ г/см}^3$ (при 15°C); коефіцієнт розподілу октанол/вода – 10,1; в'язкість – 13,8 сСт при 40°C ; тиск насичених парів – $0,0000153 \text{ Па}$ при 20°C ; у воді не розчиняється, розчиняється в органічних розчинниках; низьколетюча речовина за стандартних умов; окислюється, не гідролізується, не полімеризується.

Принцип методу. При розробці методики використана здатність DIDA вступати в реакцію із солянокислим гідроксиламіном у лужному середовищі, в результаті якої утворюється сіль гідроксамової кислоти, що ідентифікується за реакцією з хлоридом заліза (III) з утворенням розчинної внутрішньокомплексної солі червоно-коричневого кольору з подальшим спектрофотометричним визначенням оптичної густини отриманих розчинів.

Обчислення масової концентрації DIDA проводили за градуовальною залежністю величини оптичної густини від маси речовини у градуовальних розчинах.

Методика забезпечує виконання вимірювань масової концентрації DIDA в повітрі робочої зони в діапазоні $1,5\text{-}12 \text{ мг/м}^3$. Межа виявлення DIDA в об'ємі проби, який аналізується, – 5 мкг. Нижня межа вимірювання масової концентрації DIDA в повітрі робочої зони – $1,5 \text{ мг/м}^3$.

Математична обробка отриманих результатів показала, що межі сумарної відносної похибки ($\pm \delta$) в умовах однієї лабораторії при $P = 0,95$ не перевищують 25 %.

Висновок. Розроблені гігієнічний регламент DIDA в повітрі робочої зони та методика вимірювання масової концентрації DIDA в повітрі робочої зони. За своїми метрологічними характеристиками методика відповідає вимогам ГОСТ 8.10-99, ГОСТ 12.1.005-88 і забезпечує визначення речовини на рівні половини значення гігієнічного регламенту (Свідоцтво про атестацію методики виконання вимірювань МВВ 02011798.002:2015 від 01.12.2015 р.).

Список літератури:

1. Обґрунтування орієнтовно безпечного рівня впливу діізодециладипінату в повітрі робочої зони / В. Ф. Богоявленська, А. В. Харламова, О. Г. Бичова // Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки. - 2015. - № 4. - С. 41-44.
2. Харламова А.В. Особливості токсичної дії пластифікатору діізодециладипінату /А.В. Харламова// Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України. Матеріали науково–практичної конференції (тринадцяті марзеєвські читання). Київ, 2017. – Вип. 17. – С. 196-198.
3. ГОСТ 8.010-99. Государственная система обеспечения единства измерений. Методики выполнения измерений. Основные положения. [Введен 2001-06-01]. Изд. офиц. Киев, 2002. 23 с.
4. ГОСТ 12.1.005-88. ССБТ. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны. [Введен 1989-01-01]. Изд. Офиц. М., 1988. 48 с.
5. ДСТУ ГОСТ ІСО 5725-2:2005. Точність (правильність і прецизійність) методів та результатів вимірювання. Частина 2. Основний метод визначення повторюваності і відтворюваності стандартного методу вимірювання (ГОСТ ІСО 5725-2-2003, ІДТ). [Чинний від 2006-07-01]. Вид. офіц. Київ, 2006. 59 с.
6. ДСТУ-Н РМГ 61:2006. Метрологія. Показники точності, правильності, прицезійності методик кількісного хімічного аналізу. Методи оцінення (РМГ 61-2003, ІДТ). [Чинний від 2007-07-01]. Вид. офіц. Київ, 2006.

СТАН ОКРЕМИХ ПОКАЗНИКІВ АЛЕРГОЛОГІЧНОЇ ТА ПУЛЬМОНОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 2013-2019РР.

Чередніченко Наталія Анатоліївна,
Аспірант
Сумський державний університет

Захворюваність на бронхіальну астму (БА) в світі має тенденцію до зростання. Проаналізуємо ситуацію в Україні щодо БА, зважаючи на те, що надання допомоги таким хворим здійснюється спеціалістами пульмонологічного та алергологічного профілю.

Централізований збір, обробка та аналіз статистичної інформації про стан здоров'я, надання медичної допомоги населенню, про ресурси охорони здоров'я та їх використання здійснюється ДЗ "Центр медичної статистики Міністерства охорони здоров'я". Дані про показники медичної статистики з форм звітності №47 та №17 узагальнимо в табл.1:

Таблиця 1

Основні показники медичної статистики (на основі [1, 2])

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість лікарів (без зубних) на кінець року, фіз.осіб, всього по Україні	187 737	159 969	161 621	160 912	159 600	156 863	154 265
- Сумська обл.	3 919	3 952	4 110	4 090	4 062	4 010	3 929
Із загальної кількості лікарів осіб пенсійного віку, всього по Україні	46 093	38 929	38 811	38 794	39 058	38 566	38 132
- Сумська обл.	908	909	908	907	911	877	870
пульмонологів, всього по Україні	611	514	518	512	503	500	503
- Сумська обл.	11	12	13	13	13	13	12
в т.ч. пульмонологів дитячих, всього по Україні	116	99	94	93	95	93	95
- Сумська обл.	3	3	3	3	3	3	3
алергологів, всього по Україні	301	258	254	256	260	262	266
- Сумська обл.	5	4	3	3	4	4	4
в т.ч. алергологів дитячих, всього по Україні	118	102	107	107	111	109	110
- Сумська обл.	3	2	2	2	3	3	3

З показників таблиці 1 помітно, що забезпеченість населення лікарями зменшилася в цілому по Україні на 18%, хоча в Сумській обл. навіть трохи зросла.

Ситуація з лікарями пенсійного віку є практично однаковою як по Україні в середньому, так і в Сумській області – їх близько 22-25%.

А от забезпеченість такими вузькими спеціалістами, як пульмонологами та алергологами є наступною: в розрахунку на 10 тис. населення забезпеченість пульмонологами по Україні – 0,12, в Сумській області – 0,11. Забезпеченість алергологами по Україні в цілому – 0,06, в Сумській обл. – 0,04.

На фоні ситуації з нижчою за середньоукраїнський показник забезпеченості як пульмонологами, так і алергологами в Сумській області, потрібно зазначити, що є і області, які в принципі не були забезпечені в певні роки дитячими алергологами (наприклад, Чернігівська) або пульмонологами (Житомирська).

Забезпеченість пульмонологічними ліжками в Сумській області в цілому відповідає середньоукраїнським показникам, але алергологічними ліжками область не забезпечена.

Захворюваність бронхіальною астмою (БА) в Україні загалом має тенденцію до зростання (хоча показнику притаманні річні коливання) – до 10 тис. випадків на рік, що відповідає 30 на 100 тис. дорослого населення (18-100 р.). В Сумській області показник знаходиться на суттєво нижчому рівні – не більше 22 на 100 тис. дорослого населення, що може мати причину недостатнього виявлення хворих на БА.

Зростає і поширеність БА – до 505 на 100 тис. тис. дорослого населення (18-100 р.) в середньому по країні. По Сумській же області маємо 420.

Смертність від бронхіальної астми та асмаатичних станів зберігається на майже незмінному рівні (близько 0,3 на 100 тис. дорослого населення) на фоні зменшення майже в 1,5 рази смертності від хронічних хвороб нижніх дихальних шляхів.

Середня тривалість лікування хворого в стаціонарі при бронхіальній астмі в Сумській області повністю відповідає ситуації по Україні в середньому- 11 днів.

Поширеність алергічного риніту, який часто є супутнім до БА захворюванням, знаходиться в середньому по країні на рівні до 270 на 100 тис. дорослого населення, в той час як в Сумській обл. – до 175.

Отже, ситуація з нижчою за середньоукраїнський показник забезпеченістю як пульмонологами, так і алергологами в Сумській області може бути одним із причинних факторів низьких показників зареєстрованої захворюваності та поширеності хворих на БА.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики. Статистична інформація. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html
2. Статистичні дані. Державний заклад "Центр медичної статистики Міністерства охорони здоров'я". URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdan.html>

ASSESSMENT TECHNIQUES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

Barantsova Irina

PhD, associate professor
Bogdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University

Tkach Marina

senior teacher,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University

Obviously, traditional assessment techniques are often incongruent with current ESL classroom practices. Because of the incompatibility of process learning and product assessment and the discrepancy between the information needed and the information derived through standardized testing, educators have begun to explore alternative forms of student assessment. "Assessment standards are criteria that collaboratively describe what a learner should know and be able to demonstrate... They embody the knowledge, skills and values required to achieve the learning outcomes.

Assessment standards within each learning outcome collectively show how conceptual progression occurs... Teachers will teach and assess the learners' achievement of the assessment standards and therefore measure the learners' achievement of the learning outcome " [3, p.19].

One of the popular and effective types of alternative assessment is portfolio. A portfolio is a systematic collection of student work that represents student activities, accomplishments, and achievements over a specific period in one or more areas of the curriculum. There are two main types of portfolios:

- Showcase Portfolios: students select and submit their best work. The showcase portfolio emphasizes the products of learning.

- Developmental Portfolios: students select and submit pieces of work that can show evidence of growth or change over time. The growth portfolio emphasizes the process of learning.

The purpose of portfolio is to:

- give students the opportunity to track their growth over a period of time;
- use as a basis for assigning grades (based on effort);
- as placement / entrance requirements;
- develop students' ability to critique their own progress [2, pp.576 - 598].

The following types of materials can be included in a portfolio: audio - and videotaped recordings of readings or oral presentations; writing samples such as

dialogue journal entries, book reports, writing assignments (drafts or final copies), reading log entries, or other writing projects; art work such as pictures or drawings, and graphs and charts; conference or interview notes and anecdotal records. Portfolio development is increasingly cited as a viable alternative to standardized testing (Flood & Lapp; Hiebert & Calfee; Jongsma; Katz; Rothman; Shepard; Valencia; Wiggins; Wolf).

In this article we define portfolio assessment and describe characteristics of an exemplary portfolio procedure, and describe a model that can be used in planning language - related portfolio assessment. The concept of portfolio development was adopted from the field of fine arts where portfolios are used to display illustrative samples of an artist's work. The purpose of the artist's portfolio is to demonstrate the depth and breadth of the work as well as the artist's interests and abilities.

Many educators perceive the intent of educational portfolios to be similar to that of portfolios used in fine arts, to demonstrate the depth and breadth of students' capabilities through biographies of students' work; descriptions of students' reading and writing experiences; literacy folders; collections of pieces of writing (Katz, 1988); comparison reports; and student work exhibitions [1; 4].

Developmental Portfolio (or working portfolios) includes samples of independent work (initial work compared to more current work), evaluations by teacher, peers, reflections on the growth over a period of time (e.g., "I used to be unsure about punctuation, e.g., where does the comma really go?, but now, I feel comfortable in making decisions about punctuation, and I am right most of the time!"), may be used for instructional purposes and may include various stages of products, various drafts, etc. Finished portfolio includes samples of best independent work, evaluations by teacher, peers, self, samples organized according to some system (e.g., creative writing, scientific writing), usually used to provide a summative evaluation and is standard format [5]. A portfolio used for educational assessment must offer more than a showcase for student products; it must be the product of a complete assessment procedure that has been systematically planned, implemented, and evaluated.

The Portfolio Assessment Model described in this document distinguishes clearly between portfolios and portfolio assessment. A portfolio is a collection of a student's work, experiences, exhibitions, self - ratings (i.e., data), whereas portfolio assessment is the procedure used to plan, collect, and analyze the multiple sources of data maintained in the portfolio. A portfolio that is based on a systematic assessment procedure can provide accurate information about the depth and breadth of a student's capabilities in many aspects of learning [7]. If portfolio is used for assessment purposes, it is characterized by focus on evaluation of student work in its entirety and certifying accomplishment, clear guidelines about content of portfolio and scoring criteria, highly standardized content and organization of portfolios.

The framework for portfolio assessment consists of seven steps: (1) planning the assessment purpose, (2) determining portfolio outcomes, (3) matching classroom tasks to outcomes, (4) establishing criteria for assessment, (5) determining organization, (6) monitoring the portfolio, and (7) evaluating the portfolio process. The framework offers teachers a fair and reliable assessment model that creates an interactive

assessment. This assessment method involves different stakeholders and creates a partnership in the learning process [6].

The proposed Portfolio Assessment Model for ESL includes six interrelated levels of assessment activities: (a) identifying the purpose and focus of the portfolio procedure (establish a portfolio committee and a focus for the portfolio); (b) planning portfolio contents (select assessment procedures, specify portfolio contents, and determine the frequency of assessment); (c) designing portfolio analysis (set standards and criteria for interpretation of portfolio contents, determine the procedure for integrating portfolio information and schedule staff responsibilities for portfolio analysis); (d) preparing for instructional use (plan instructional use and feedback to students and parents); (e) identifying procedures to verify the accuracy of the information (i.e., establish a system to check the reliability of portfolio information and to validate instructional decisions); (f) implementing the model.

This model can be applied to any educational setting. While designing assessment portfolio specific features and requirements of the syllabus and curriculum should be taken into consideration.

References:

1. Korolyova N.M., Semyonova Yu.I. Approaches to assessment and evaluation of students' achievements in ELT at primary school. Actual problems of modern foreign language education. Collected articles № 6 (Electronic resource). – Kursk: Kursk State university, 2018.
2. Anton M. Dynamic assessment of advanced second language learners. *Foreign Language Annals*, 43(3), 2009. pp. 576 - 598.
3. Burger M. The alignment of teaching, learning and assessment in English home language grade 10 in District 9, Johannesburg (Dissertation). University of South Africa, Pretoria, South Africa, 2008. p.19.
4. Brown H. D. & Abeywickrama P. *Language assessment: Principles and classroom practice*. New York: Pearson Longman, 2010. 151p.
5. Chung S.J. Portfolio assessment in ESL academic writing: examining the effects of reflection in the writing process. University of Illinois, Urbana, 2012. 70p.
6. Huang J. The implementation of portfolio assessment in integrated English course. Canadian Centre of Science and Education, 2012. 213p.
7. Mansvelder - Longayroux D. D., Beijaard D., Verloop N., & Vermunt J. D. Functions of the learning portfolio in student teachers' learning process. *Teachers College Record*, 2007. pp.126 - 159.

WAYS OF FORMATION OF KEY EDUCATIONAL COMPETENCIES OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS DURING THE STUDY OF THE DISCIPLINE "ART PEDAGOGY"

Bartienieva Iryna,

Candidate of Pedagogical Sciences
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy,
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky,

Nozdrova Oksana,

Candidate of Pedagogical Sciences
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy,
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky,

Implementation of the competence approach in modern education involves not only the accumulation of normatively defined knowledge, skills and abilities of future teachers, but also the formation and development of the ability to act mobile, creatively, using advanced pedagogical experience in the learning process. It is emphasized that the more accurately pedagogical education will respond to the innovative processes taking place in the educational environment, the more prerequisites exist for improving its quality. It is noted about the need to introduce into the practice of training future teachers the main achievements of modern education: the humanization of education and its personal and developmental nature; introduction of a competency-based approach to determining academic achievement; variability of effective approaches to achieve the end result; the focus of the future teacher on the organization of monitoring research on the quality of student's achievements.

There are many approaches to determining the structure of personal competence. Noting that competence is a complex formation, an integrated learning outcome, most researchers (S. Bondar, A. Markova, O. Ovcharuk, S. Shyshov) identify certain types or areas of competence. We grouped them into three groups [2]:

1. Social competencies related to the environment, society, social activities of the individual.
2. Motivational competencies that are related to internal motivation, interests, individual choice of personality.
3. Functional competencies that are related to the ability to operate with scientific knowledge, factual material.

During the classes on the subject "Art Pedagogy" we identified six types of fundamental competencies, which acted as an integrated learning outcome related to

the ability to use knowledge and personal experience in specific life situations (social, communicative, multicultural, informational, self-education competence and self-development, competence of productive creative activity).

It is necessary to emphasize once again the main feature of competence as a pedagogical phenomenon, namely: competence is not specific subject skills, not even abstract general mental actions or logical operations, but specific true-to-life item, which is necessary for a person of any profession, age, marital status – in general to any person.

A competent specialist, a competent person is a very worthy prospect. Analyzing the psychological and pedagogical literature, we agree with our native scientists who have proposed a formula for competence. Its main components are:

1) knowledge – not just information, but rapidly changing, dynamic, diverse, which can be found, weeded out of unnecessary, translated into the experience of own activities;

2) the ability to use this knowledge in a specific situation; understanding how this knowledge can be obtained; awareness about which method is needed for certain knowledge;

3) adequate self-assessment, assessment of the world, of own place in the environment; specific knowledge – its necessity for own activities, as well as the method of its acquisition or use [3].

This formula can logically be expressed as follows:

competence = mobility of knowledge + flexibility of method + critical thinking.

In practical classes on the subject "Art Pedagogy" were used methods that helped to intensify the learning process:

I. Heuristic conversations, demonstrations, demonstrations of concept maps (including the use of multimedia), heuristic observations, which were accompanied by photography or video recording of the lesson, work with the textbook according the given plan or task – all this intensified the cognitive activity of students.

II. Methods of forming skills: problem method, research method, project method using information technology, laboratory and practical work; classes on solving problems, situations in groups of different levels and in differentiated groups.

III. Methods of knowledge testing and assessing – self-assessment, peer assessment, assessment of academic achievement by group leaders, assessment of creativity.

To increase the effectiveness of training, the educational process was diagnosed. It was a reflection (during the lesson, at the end of the lesson), monitoring of knowledge, a profile of knowledge, analysis of student's participation in competitions, contests, tournaments, etc.

Were implemented tasks (formation of educational key competencies of students) and was intensified the educational process by introducing elements of new technologies that have contributed to the development of creative personality and were formed key competencies:

- personality-oriented technologies (I. Yakimanska, S. Podmazin);
- problem-based teaching of physics (RI Malafeev);
- developmental training (L. Vygotsky, L. Zankov, D. Elkonin);

- interactive learning technologies (OMPehota, LVPyrozhenko, OIPometun);
- technologies of formation of creative personality (VI Andreev, RM Grabovska, VO Sukhomlinsky and others) [2].

Almost every lesson used problem-based learning technologies by creating problem situations: before studying the section; at different stages of the lesson – demonstration of fragments of educational videos of the lesson, conducting problematic frontal experiments, reviewing photos and videos (nomination "Teacher of the Year 2020"), in home issues, by creating problematic situations of inconsistency.

Students were systematically involved in independent one's own learning, which gave the opportunity to teach them to choose from the mass of information the most important, to give clear answers to questions, creatively develop new material.

Independent cognitive activity, implemented by working in groups, pairs, by the method of "chain", "microphone", depending on the purpose of the work, was organized as:

- direct independent learning (study of the theory according to the given plan or problem questions);
- independent solution of problem tasks (with use of the reference literature);
- systematization of knowledge in the form of compilation of reference tables;
- independent experimental research;
- independent work of students on creation of presentations to scientific works with use of multimedia technologies;

Using information technology, students worked on creating projects-presentations on various topics in the discipline "Pedagogy of Art". During the school year, they learned to observe the teacher's activities in class during pedagogical practice at school, if possible, photographed the best interactive moments during the lesson. This presentation was supplemented by the most interesting creative works of students, and the best photo sketches were presented at the stand "Teacher's pedagogical mastery".

Work on creating presentations for research projects gave students the opportunity to better understand the essence of the educational problem, to identify the main areas of its implementation.

In our work we paid special attention to the preparation for the summarizing seminars. Students independently worked with scientific and methodical literature, presented abstracts, researches of various historical pedagogical events, biographies of teachers, creation of scientific projects with presentations. The best works were presented in the section "Working on essays" and "Teachers-innovators".

A very interesting form of conducting practical classes in the discipline "Pedagogy of Art" in order to intensify the educational activities of students were seminars in the form of competitions. Usually, during the game in such classes competed teachers-experimenters, teachers-theorists, erudite and know-all persons.

An example is the interactive exercise "Joint Project", where groups worked on different tasks on one topic. After work completion each group presented their research. During the study of the topic "Professional position of the teacher" students were asked to consider the structural elements of the professional position of the teacher (value-motivational, cognitive, reflexive-active).

The interactive exercise "Synthesis of Thoughts" involved performing by groups step by step all the tasks of the lesson: on sheets of paper, the first group performed the first task, the second – the second, etc.; after completing the tasks, the first group passed their records for processing to the second, the second – the third, etc. ; when the sheets with additions and remarks were returned to the "home" groups, each group presented their research taking into account the additions, remarks of comrades. For example: when studying the material on the topic "Teacher's pedagogical artistry", the first group presented the improvisation "Cartoon for a novice teacher", the second – elements of pedagogical techniques of the teacher, the third – reading "reference" schemes "Teacher's image".

An interactive exercise "Aquarium" is an effective method of developing the ability to lead a discussion. Students were divided into groups of 5-6 persons. One of the groups, placed in the center of the audience, received tasks, read it out and discussed. Other students did not interfere in the discussion, listened carefully, made notes. After the public performance of the task, the group took its place and everyone discussed the course of the discussion, argued the speeches. Then process was repeated with another group in the "aquarium".

Much attention was paid to the control and self-control of students in their studies. Techniques such as self-examination, testing, evaluation by group leader, group evaluation according the number of correct answers, etc. were used. To create clarity of recording the expected results, a self-assessment table was prepared.

We came to the conclusion that the competence-oriented approach in the educational space of university education is a holistic process of professional realization and self-realization of the individual.

Modern time requires the restructuring of the educational process in higher education institutions taking into account the modern realities of higher education, namely:

- implementation of new approaches (in particular critical and creative) in the organization of the educational process; diversity of educational technologies;
- exclusion of total standards in higher education with the further prospect of creating a flexible content of education and conditioning the choice of educational pedagogical technologies that would help to effectively implement the educational process; reorientation from standard approaches to creative ones is necessary; rejection of standardization and unification of views; variability and choice of educational content; flexible choice of lesson strategy and plan;
  - taking into account current trends in education;
  - the need for pedagogical technologies, which should be determinants of the ability to work and health of teachers and students.

References

1. Pometun O., Pirozhenko L. Interactive learning technologies: theory, practice, experience. Kyiv, 2002. 135 p.
2. Sharko V.D. Modern lesson. Technological aspect. Kyiv: Academy, 2006. 234 p.

3. Rudnytska O.P. Art pedagogy: searches and perspectives. Vocational education: pedagogy and psychology: Ukrainian-Polish yearbook. Kiev. Czestochowa. 2000. Vip.2. P.232-245.

4. Shevnyuk O. Art disciplines in the reform processes of European integration. The image of a modern teacher. 2006. № 5-6.

PREPARING TEACHERS IN THE TURKISH EDUCATION SYSTEM

Fedyna-Darmokvhal Wolodymyra

Ph.D., Associate Professor

Lviv National University named I. Franko Academy,

Школа – це складна соціальна спільнота, що складається з різних підгруп суспільства. Школа сприяє розвитку навколишнього середовища, забезпечення співпраці школи та сім'ї, підтримки середовища для освіти та зв'язків з громадськістю.

Є різні підходи до управління школи: збільшується бюджет та адміністративна автономія школи; необхідно прийняти рішення про розподіл рішень. Передбачається інновація в освіті, постійний професійний розвиток та шкільна діяльність. Є децентралізація, прийняття навчально-виховних рішень у школі, вони почали складати власні програми та фінансові справи.

За даними Брауна і Хантера (1998 р) є дві моделі управління на базі школи. По-перше шкільна рада є законною для прийняття остаточного рішення. По-друге шкільна рада укладає повноваження щодо прийняття рішень. Третя модель – це поєднання двох попередніх моделей. Деякі директори тримають авторитет у своїх руках. Є ситуації, коли вчителі ігнорують рішення згори. Шкільна програма повинна відповідати інтересам навколишнього середовища. Освіта повинна розроблятися на національному і регіональному рівнях, відповідно до екологічних умов. Індивідуальні, соціальні, економічні, освітні програми, що реалізуються в школах повинні відповідати політичним, регіональним та шкільним умовам.

Наприклад, США, Канада, Австрія надають більше автономії школам. Школи самі фінансують свої ресурси. Шкільний бюджет складається відповідними комітетами та цими комітетами надається впевненість у фінансовому менеджменті. Школи в незалежній системі управління фінансами, можуть бути багатшими або біднішими. В різних школах для успішності учнів можуть знадобитися різні стратегії.

Одним з найбільших міжнародних тенденцій в освіті є кооперативне управління (Браун і Бойле, 1999р.). У цьому сенсі менеджер інноваційним ставленням ділиться інформацією, підтримує співробітників та стосунки між людьми, допомагає вирішувати конфлікти. Менеджер сприяє у прийнятті рішень. У деяких школах члени ради та вчителі допомагають директору школи.

Школи в Туреччині були пов'язані з МЕВ і управляються централізовано. Цей принцип встановлений вищими органами влади. Практика управління школами змінюються відповідно до регіонів Туреччини – це залежить від соціальних, економічних факторів, великих міст, мультикультуризму. Фінансовими справами школи повинні керувати шкільні комітети, дисциплінарні питання вирішуються на рівні школи.

А от в Іспанії в 1985 році шкільна рада складається з вчителів, батьків, учнів, які згодом в 1995 році самостійно визначали цілі, програми та зміст шкіл. У Португалії у 1991 році відбувся перехід до локалізації. У 1986 році у Великобританії центральна влада поширилася на завучів школи, але локалізація залишилася розладнаною. В Шотландії школи управляються з центру. У США центр контролю керівництва над школами зменшуються. А в Австралії з 1970 року школам надається самостійність, а в Канаді були створені шкільні округи.

У 1923 році було 10102 вчителів, з яких 9021 були чоловіки, а решта жінки. Половина з цих вчителів лише завершили 2 роки Дарульмуалліму, багато з вчителів співставляли також обов'язки імама та муезина. 1357 педагогів мали лише початкову освіту, 711 одразу після закінчення медресе почали вчителювати, а 2107 не мали жодного диплому, який би підтверджував можливість ведення вчительської діяльності.

Наприклад вчителі регіону Сівас у 2012-2013 рр. брали участь у дослідженні. На той момент вчителювало 50,2 % чоловіків і 49,8 % жінок. Що стосується галузей навчання, то з турецької мови було 27 % вчителів, з математики – 21,3 %, інформаційних технологій - 18,5 %, соціальні знання – 14,2 %, англійської мови – 19 %. Що стосується кількості років вчителювання, то 11,4 % працювали 1- 5 років; 40,8 % - 6-10 років; 28,9 % - 11-15 років; 19 % - більше 16 років.

Туреччина була однією з перших країн, де впродовж 150 років розроблялися різноманітні системи підготовки вчителів. Перша організована ініціатива щодо освіти в деяких дошкільних закладах була запроваджена у XIII ст. В цей період була запроваджена спеціальна освітня програма для вихователів дитячих садків. В період XVIII - XIX ст. ініціюється практика щодо навчання вчителів середніх шкіл. Коли медресе вже стали не в змозі відповідати вимогам суспільства, Османська імперія шукала школу, в якій могли б застосовуватися західні ідеї. Таким чином відкриваються Мюхендісхане Бахри Хюмаюн, рушдіє у вищих солдатських школах, а також Дарульмуаллімі Рушті для підготовки вчителів. Основним завданням цієї школи була підготовка чоловіків для вчителювання у початковій школі. Для дівчат, подібну школу відкрили у 1870 році. Відповідно до соціально-політичної реформи, для підготовки вчителів у ліцях, був відкритий Освітній Інститут Викладача, де навчання тривало 4 роки.

На поч. XX ст. у 13-ти Османських регіонах було 17 шкіл для підготовки майбутніх педагогів та один освітній факультет. Із зростанням попиту підготовки вчителів, кількість шкіл збільшується до 31-ї.

Якщо подивитися на практику підготовки вчителів у республіканський період, то в 1926 році, відповідно до закону про організацію освіти, вчителів поділили на два види: вчителі початкової школи і сільські вчителі. До 1948 року було відкрито 21 сільський інститут, а з 1974 року почали відкриватися дворічні навчальні інститути для підготовки вчителів початкових класів. Вже у 1976 році з 50-ти, 30 інститутів закрили. В цей же рік ситуація складається таким чином, що Міністр освіти скасовує іспити в ці інститути, з метою збільшення квоти вступників.

Отож, до 1996 року спостерігається тенденція виховання визначного вчителя. З 1997 року починається запровадження моделі «вчителя-техніка», в основі якої є підготовка вчителя-інструктора у різних сферах.

References:

1. Doğan S. Okul yönetecilerimin sosyal iletişim becerileri ile öğretmenlerin motivasyon düzeyleri arasındaki ilişki. – 2014.
2. Üstüner M. Geçmişten günümüze Türk eğitim Sisteminde öğretmen yetiştirme ve günümüz sorunları. – 2004.

ФОРМУВАННЯ ІКТ-КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТЬЮТОРІВ У ДИСТАНЦІЙНІЙ ОСВІТІ

Hlazova Vira

PhD in Pedagogy, Associate Professor
SHEI «Donbass State Pedagogical University»

Haran Natalia

PhD in Pedagogy
SHEI «Donbass State Pedagogical University»

Sliptsova Natalia

student
SHEI «Donbass State Pedagogical University»

У реаліях сьогодення, коли відбувається процес трансформації освітнього простору України, реформування всіх рівнів освіти, а також упровадження загальносвітових стандартів змістовно об'єктивується завдання формування компетентнісних якостей майбутніх педагогів. Це обумовлено особливостями педагогічної діяльності, що відображає специфіку професійного мислення та багатофункціональність завдань, вимагаючих універсальності знань, умінь і навичок. Саме сформовані компетенції передбачають розвиток здатності до результативної поведінки на сучасному ринку праці за рахунок готовності до професійної мобільності, самоосвіти, вправного прогнозування, планування, реалізації та коригування власної кар'єри. Останніми роками провідні українські науковці активно обговорюють аспекти реалізації тьюторства в освіті. Реалії сьогодення наявно демонструють недостатність використання у тьюторських практиках інноваційних технологій навчання та виховання, тож на сучасному етапі особливої актуальності набувають завдання включення в тьюторський супровід дистанційного навчання та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Велика увага в публікаціях останніх років приділяється обговоренню проблем дистанційної освіти, можливостей ІКТ для активізації пізнавальної діяльності майбутніх фахівців. Так, статтю Дем'яненко О. присвячено висвітленню стану та перспектив розвитку дистанційної освіти в Україні [1, С. 90-94]. У роботі Гарбуза Т. представлено аналіз історії розвитку тьюторства, виділені ключові моменти зміни ролі тьютора в освіті, визначені перспективні напрями зміни його ролі в системі дистанційної освіти; описана модель взаємодії учасників процесу дистанційного навчання, виокремлені види функціональної діяльності викладача закладу традиційного навчання та дистанційної освіти. [2,

С. 71-75]. Досвід упровадження дистанційних курсів у практику роботи ДВНЗ «ДДПУ» проаналізовано Замороцькою В. [3, С. 196-204]. Питання формування комунікативної компетентності майбутніх тьюторів засобами медіаосвітніх технологій розглянуто Сипченко О., Бойко І. [4, С. 270-273]. Групою авторів досліджено проблему використання елементів дистанційного навчання та методів «перевернутого класу» при професійній підготовці майбутнього вчителя інформатики [5, С. 192-199]. Проаналізовані нами наукові джерела дозволяють стверджувати, що проблема формування ІКТ-компетентності майбутніх тьюторів у дистанційній освіті ще не була предметом цілісного наукового дослідження, що не дозволяє повною мірою використовувати потенціал дистанційної освіти при підготовці майбутніх тьюторів, а відтак, потребує свого вирішення.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується значною активізацією педагогів-науковців у пошуку нових моделей, орієнтованих на підвищення рівня професіоналізму майбутніх тьюторів, на задоволення потреб суспільства у фахівцях, здатних застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології у вирішенні професійних завдань. Загальна ІКТ-компетентність тьютора включає в себе знання основ програмного забезпечення комп'ютера для роботи в сучасному інтернет-просторі та необхідна для роботи з текстовими редакторами, електронними таблицями, електронною поштою тощо і вже знаходиться на достатньому рівні, а загально-педагогічна та предметно-педагогічна ІКТ-компетентність ще не відповідає нововизначеним вимогам.

Загальнопедагогічна та предметно-педагогічна ІКТ-компетентність необхідні для ефективного впровадження дистанційних освітніх технологій. Широке впровадження дистанційного навчання дозволяє збільшувати частку самостійної роботи тьюторантів і розвивати здатність пошуку, критичного аналізу й узагальнення отриманої інформації. Тьютор несе відповідальність за результативність навчання студента, окреслює схему організації діяльності в дистанційній освіті, створює ситуації розвитку, що надають свободу та відповідальність у прийнятті рішень, простір для творчості та креативу, автономність, постійно взаємодіє й співпрацює з тьюторантом у розв'язанні навчальних завдань.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що ІКТ-компетентність тьютора переважно особистісно-діяльнісна характеристика фахівця сфери освіти, підготовленого до вмотивованого використання комп'ютерних засобів і технологій у професійній діяльності. Дистанційне навчання з тьюторським супроводом має ряд значних переваг: доступність освіти, побудова індивідуальної освітньої програми, вибір тьюторантом зручного темпу вивчення матеріалу, отримання індивідуальних консультацій; можливість залучення тьюторанта до участі в онлайн конференціях, вебінарах, тренінгах, участь у групових проектах та ін. Використовуючи широкі можливості дистанційного навчання тьютор може реалізовувати більшість основних завдань тьюторського

супроводу. Основні завдання тьютора у дистанційній освіті представлено на рис. 1.

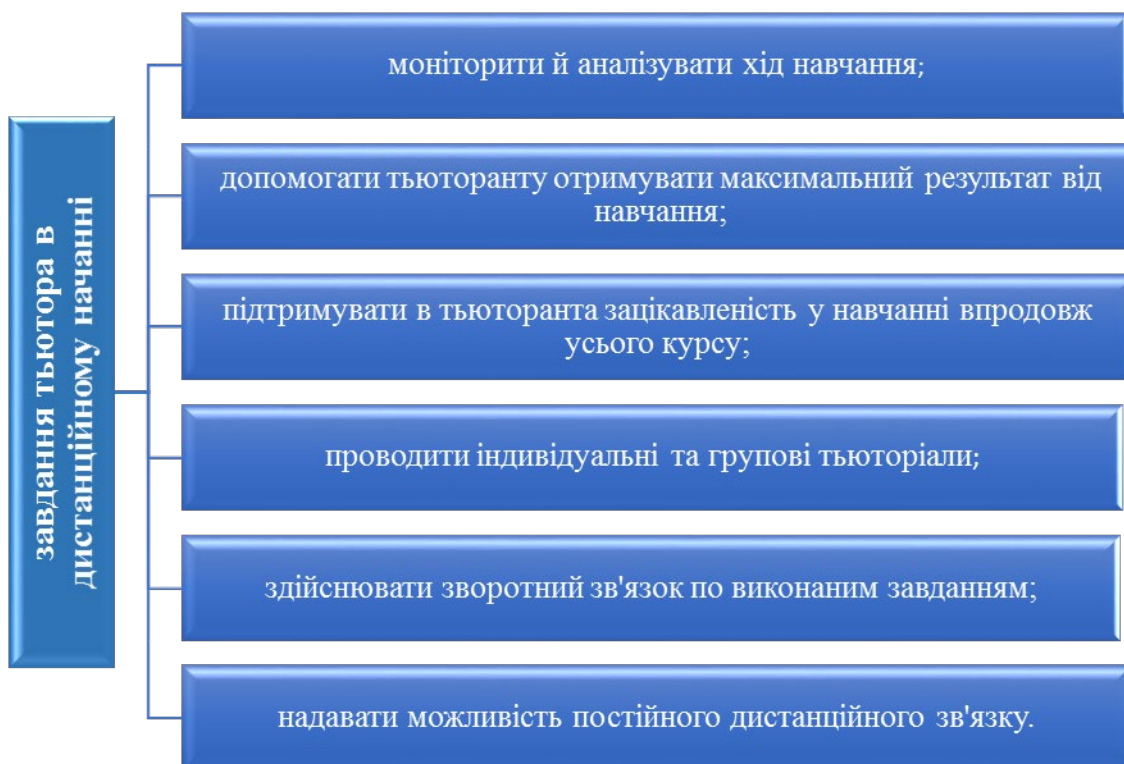

Рисунок 1. Завдання тьютора в дистанційному навчанні

Не викликає сумнівів той факт, що при всьому різноманітті інструментів дистанційного навчання найефективніше їх використання в освітньому процесі може бути досягнуте лише за умови високого рівня підготовки тьютора, який повинен володіти компетенціями для роботи в середовищі електронного навчання. Використання ІКТ у тьюторській діяльності значно посилює рівень інформативності та наочності. Вільно володіючи засобами ІКТ-технологій, тьютор здатен самостійно конструювати електронні варіанти індивідуальних освітніх програм, розробляти тьюторські онлайн-факультативи, програми, необхідні дидактично-методичні матеріали тощо.

Освоєння майбутнім тьютором наочних форм демонстрації інформації у вигляді діаграм, гістограм, графіків, таблиць, створення мультимедійних презентацій у локальному та мережевому форматі, розробка онлайн програм для тестування, анкетування, опитування, користування сучасними технічними засобами навчання (мультимедійний проектор, інтерактивна дошка, планшет, смартфон та ін.). Використання в тьюторських практиках наочних форм подання та демонстрації інформації, уміння працювати у Вікі-середовищі, з хмарними технологіями, мережових сховищах і додатках, у блогах і форумах – усе це є складовими ІКТ-компетентності майбутнього тьютора.

Підсумовуючи вищевикладене зауважимо, що формування ІКТ-компетентності не повинно обмежуватися тільки дистанційною освітою. Має бути створений базис із тьюторських практик, методик тьюторського супроводу,

а також дисциплін предметної підготовки. Ефективна інтеграція та систематичне використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх етапах освітнього процесу дозволять підготувати висококваліфікованого фахівця, який у повній мірі відповідатиме новим вимогам освітнього та професійного стандартів.

Список літератури:

1. Гарбуза Т. Тьютор як суб'єкт освітнього процесу в системі дистанційного навчання. Молодь і ринок. 2019. № 1. С. 71-75.
2. Дем'яненко О. Перспективи розвитку дистанційної освіти в Україні. Світові тенденції розвитку освіти : матеріали наукового семінару. Київ, 2018 р. Вип.15, Ч.1. С. 90-94.
3. Garan N. Zamorotskaya V. Distance courses as an element of distance education in higher education institution. Innovation and information technologies in the social and economic development of society. *Monograph*. Katowice. 2018. P. 196-204.
4. Sypchenko O., Haran N., Boiko I. Media educational technologies as an effective means for forming the communicative competence of future tutors. The VI th International scientific and practical conference «About the problems of science and practice, tasks and ways to solve them» (October 26-30, 2020). Milan, Italy. 2020. Pp. 270-273.
5. Hlazova V., Kaidan N., Kaidan V. Practical use of remote training elements and methods of "flipped classroom " at professional training of future computer science teachers. Information and innovation technologies in education. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology Monograph 19. Katowice. 2018. P. 192-199.

TEACHERS' AND STUDENTS' MIND-SET GAPS IN AN ENGLISH LEARNING ENVIRONMENT: THE RESULTS OF MIND-SET TEST

Hromova Nataliia

Ph.D., Associate Professor
National Academy of the Security Service of Ukraine

Karasova Larysa

Ph.D., Associate Professor
National Academy of the Security Service of Ukraine

Learning languages is closely connected to flexibility of mind, cultural sensitivity, stereotyping and grit to overcome difficulties. That is why the idea of growth mind-set has been gaining importance in the field of psychology of education nowadays. Foreign scientists admit the role of growth mind-set in academic performance and offer the ways to develop it in college and university students [1]. They study the content validity of the school growth mind-set construct [2], the relationship between school level and growth mind-set in teachers and students [2, 3].

The problem of motivation also arises in creating a favourable learning environment. On the one hand, many researchers emphasize the importance of relevant feedback keeping students motivated for learning in challenging environment [4, 5].

On the other hand, as some investigators admit, despite teachers' efforts to establish efficient learning environment some students remain not motivated to perform better [6].

The above-mentioned scientific discussions led to the necessity to identify students' and teachers' mind-sets gaps in order to optimize a learning process. A series of psychological interventions to develop growth mind-set and self-persuasion techniques proved to be effective in addressing achievement gaps and approaches to learning in students [6, 7].

The present study aimed at comparing teachers' and students' mind-sets to establish the difference interfering with creating effective learning environment. On the basis of the analysis of research and critical literature of foreign scientists and their investigation results consideration the main factors contributing to defining mind-set type in learning foreign languages were established. Assuming that mind-set types depends on the subject studied and the area of studies involved, the learning languages factors touched upon the participants attitudes to failure and challenge, ability to accept new ideas, self-confidence and stereotypical behaviour.

At the first stage of the experiment the grounded theory approach was applied for the analysis of foreign scientists' research findings and the necessary data were

collected. The essential factors showing growth or fixed mind-set were identified and included response to failure, stereotyping, openness to new ideas, creativity and challenge, worries about mistakes, locus of control. These ideas were transformed into statements in the test which aimed at detecting the type of mind-set of students' and the university teachers' of English. The choice of such factors was supported by research on growth versus fixed mind-set [8], beliefs in instructional approaches depending on the teachers' beliefs about students' abilities, noncognitive factors' role in shaping school performance, academic optimism, social cognitive theory and self-efficacy theory [9].

In order to collect the experimental data a Likert-type test to compare university teachers' and students' academic mind-sets was devised. At the first stage of the research, the participants were asked to respond to the test items stating the following options: strongly disagree – disagree – mostly disagree – mostly agree – agree – strongly agree. The test was based on a series of tests originally devised by C. Dweck (Dweck Mind-set Instrument), A. Devers (Mind-set Test), C. Midgley (PALS) and PERTS. It contained 17 Likert-style statements, 4 of which were detecting the participants' response to failure, 3 – stereotyping, 2 – openness to new ideas, 4 – creativity and challenge, 2 – worries about making mistakes and 2 – internal or external locus of control.

The maximum point the participants could gain in each category was estimated 100, so all points the participants scored were counted and adjusted to 100-point scale for each category. Items 2, 4, 10, 13, 15 and 16 represented growth mind-set statements, thus agreeing with them meant having a growth mind-set culture. These responses were estimated using the scale from 1 to 6, where 1 represented a low level and 6 – a high level of growth mind-set development.

While doing the test the participants were asked to express their reasons writing commentaries to each answer in the test. Their responses were encoded and their comparative analysis allowed for identification of the most frequent growth or fixed mind-set vocabulary.

The data were collected in Borys Grinchenko Kyiv University from 17 teachers of English with a mean age of 36.8 and standard deviation of 1.83 and 211 students with a mean age of 19.67 and standard deviation of 1.91. The sample was a convenience one and was composed of 13 women (74.5%) and 4 men (25.5%) in the teachers group and 183 women (87%) and 28 men (13%) in the students group. All the students were in their 1st and 2nd years of university. The growth mind-set test results are shown in Figure 1.

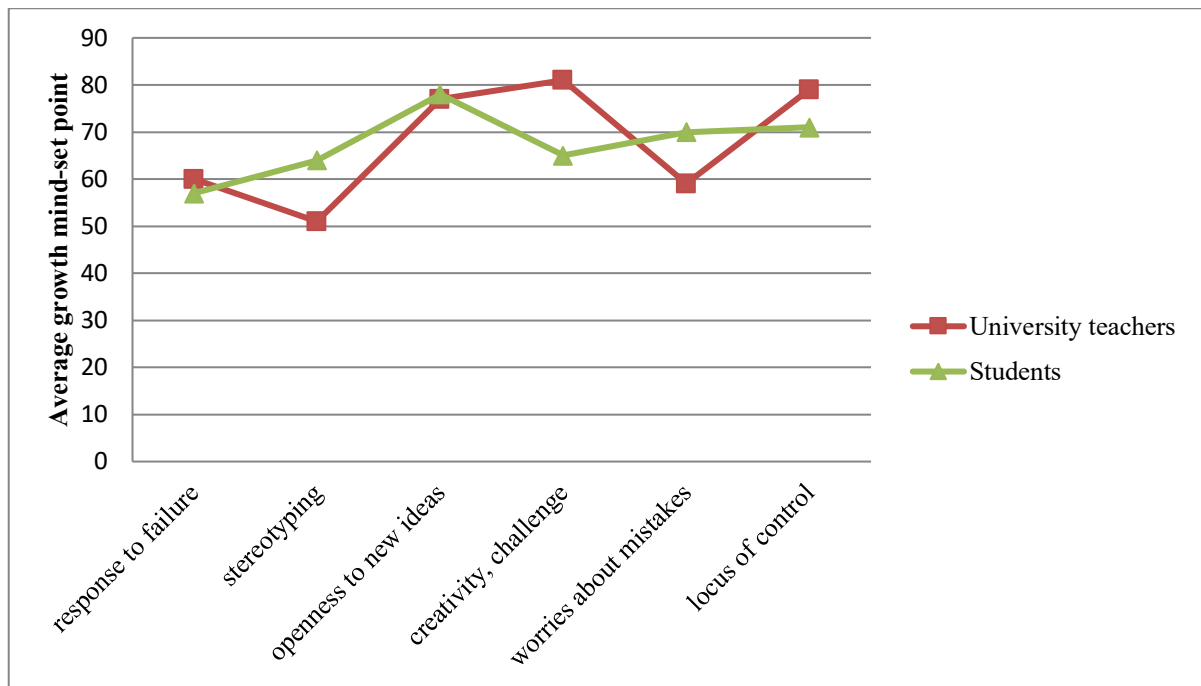

Figure 1. The academic mind-set test results.

As Figure 1 shows, there is a significant difference in teachers' and students' academic mind-sets reflected in the way they see their role and behaviour in the learning process. The largest gaps are observed in the stereotyping, creativity and challenge areas as well as worries about making mistakes. The lowest points in the teachers' growth mind-set curve were the stereotyping category (51) and worries about making mistakes (59) thus showing their fixed attitudes to students' aptitudes and focus on assessing students' language performance rather than their willingness to participate in classroom activities. The students demonstrated lower readiness to face challenging tasks and develop creative thinking (65). The slight gap was also observed in a locus of control category, teachers gaining 79 and students – 71 points. Findings suggest that differences in academic mind-sets in teacher-students communication in an English learning environment may lead to wrong expectations between teachers and students. The average score in academic mind-set being growth rather than fixed was slightly different in both groups (67,5 in teachers and 65,7 in students) and showed conflicting attitudes in minds in most categories (Figure 2).

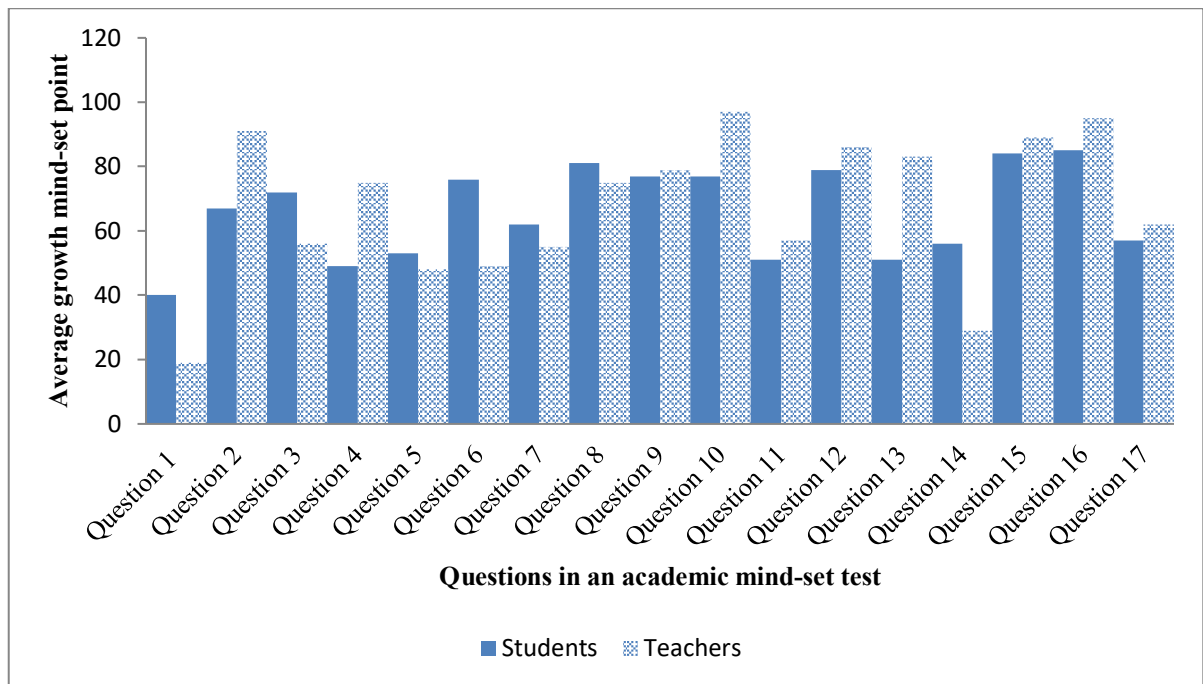

Figure 2. Average points for each answer given by students and teachers in an academic mind-set test.

Summarizing the results of both quantitative and qualitative research, four main gaps in the teachers' and students' mind-sets were identified. The first gap implied that the teachers were more prone to stereotypes in their assessments of the students and their achievements. The second gap in the teachers' and students' attitudes to challenging situations showed the students reluctance to overcome difficulties. The third gap revealed the teachers' focus on language excellence more than their students' involvement in communication thus creating a psychological barrier for students to participate in academic discussions. The fourth gap demonstrated university teachers' reliance on taking efforts to achieve success while the students believed in good luck and external help more than efforts.

Finally, this study allows for understanding the necessity to devise a growth mind-set development program to be introduced to foster languages learning effectiveness.

References:

1. Boaler, J. (2015). *Mathematical Mindsets: Unleashing Students' Potential through Creative Math, Inspiring Messages and Innovative Teaching*: Jossey-Bass.
2. Hanson, J., Bangert, A., & Ruff, W. G. (2016). Exploring the Relationship between School Growth Mindset and Organizational Learning Variables: Implications for Multicultural Education. *Journal of Educational Issues* 2: 222-243.
3. Gutshall, C. A. (2016). Student Perceptions of Teachers' Mindset Beliefs in the Classroom Setting. *Journal of Educational and Developmental Psychology*. 6: 135-142.
4. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of Educational Research* 77: 81-112.

5. Richardson, J. C., Ertmer, P. A., Lehman, J. D., & Newby, T. J. (2018). Using Peer Feedback in Online Discussions to Improve Critical Thinking. Retrieved November 13, 2020, from https://www.researchgate.net/publication/267221006_Using_Peer_Feedback_in_Online_Discussions_to_Improve_Critical_Thinking
6. Yeager, D. S., Walton, G. M., & Cohen, G. L. (2013). Addressing Achievement Gaps with Psychological Interventions. *Kappan Magazine* 94(5): 62-65. Retrieved November 13, 2020, from <https://labs.la.utexas.edu/adrg/files/2013/12/PDK-Yeager-Walton-Cohen-2013.pdf>
7. Barros, A., & Duarte, A. (2016). Self-Worth, Scholastic Competence and Approaches to Learning in University Students. *Journal of Psychological and Educational Research* 24 (2): 37-57.
8. Dweck, C. S. (2007). *Mindset: The New Psychology of Success*: Ballantine Books.
9. Bandura, A. (1993). Perceived Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist* 28(2): 117–148. Retrieved November 13, 2020, from <https://www.uky.edu/~eushe2/Bandura/Bandura1993EP.pdf>
10. Devers, A. (2015). Thinking about Intelligence: How Student Mindsets Influence Academic Performance. *Rising Tide* 7: 1-23.

PROBLEMS OF BIMODAL-BILINGUAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT CREATING

Zamsha Anna,

PhD, Head of Sign Language Education Division,
Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology of NAES of
Ukraine

The basis for creating a bimodal-bilingual environment is the use of national sign and spoken languages as equal means of communication and education for deaf and hard-of-hearing students. It should be emphasized that it is a sign language that is meant, not a signing form of a certain spoken language (for example Ukrainian Signing as a form of Ukrainian spoken language that expresses through the signing).

On the one hand, it seems that organizing a bimodal-bilingual educational environment is quite simple. But this is only at first sight.

The creation of a full-fledged bimodal-bilingual environment presupposes one important prerequisite – the proficiency of all participants of the educational process in both national spoken and sign languages. However, it is difficult to fulfill this precondition at the initial stage of the implementation of the bimodal-bilingual environment.

Firstly, deaf and hard-of-hearing students may not speak by sign language or spoken language.

Less sign language competency is due to a number of circumstances. On the one hand, this is due to the fact that only 10% of children with hearing impairments are born and raised in families where at least one of the adults is deaf and speaks sign language. That is, 90% of children with hearing impairments do not grow in a sign language environment. Unfortunately, in the Ukrainian system of support of children with hearing impairments at an early age, are no service for teaching sign language for such children and the members of their families. Thus, deaf and hard-of-hearing children at the time of entering an educational institution may not know sign language at a level sufficient for its use as a means of educating and communicating.

The low level of knowledge of the spoken language by children with hearing impairments is due to the specifics of their limitations in the perception of oral speech of others. Thus, these children cannot learn spoken language in the natural environment of the family as is typical for hearing children. At the same time, there are still no effective technologies for deaf children's oral speech development at a level sufficient for the use of oral speech as a means of learning and communicating.

Secondly, teachers may not know the sign language or don't know how to teach children in bimodal-bilingual mode. The low level of sign language proficiency of teachers is primarily due to the fact that the vast majorities of teachers in special schools are hearing and have no experience of communicating with the deaf before they start their professional work. At the same time, educational programs for educators for the deaf in Ukraine do not provide for the study of the national sign language as a language

and a means of learning. Thus, most teachers who work in special schools do not have bimodal-bilingual communicative and methodological competence.

Third, children's education is not limited to the educational institution, an important role in the educational process is given to parents. However, the vast majorities of hearing parents of deaf children not only don't know the national sign language but also generally have a negative attitude towards it. The negative attitude of parents to sign language is formed due to the lack of reliable information about this language, as well as due to the distorted attitude of audiologists to sign language as one that is not a full-fledged system of communication and one that has a devastating effect on spoken language acquisition by deaf children. That is why parents not only do not know sign language but could be categorically against its use as a full-fledged means of teaching their deaf children in an educational institution. Also, under these conditions, parents will not use sign language at home as a means of communication with their deaf children, including in situations where it is necessary to help the child in solving certain educational tasks (homework, reading a textbook, etc.).

Thus, ensuring the proficiency of all participants in the educational process in sign and verbal languages at a sufficient level for their use as teaching aids as an important prerequisite for creating a full bimodal-bilingual educational environment is one of the most difficult challenges for the system of support and education of deaf children and their families.

The first steps in addressing this issue should be the organization of the system of early intervention, the key aims of which should be to provide credible information to parents about the role of sign language in the development and learning of a deaf child; formation of sign language communicative competence to all family members; creation of a bimodal-bilingual developmental environment in the family; parents' acceptance of the bimodal-bilingual philosophy of deaf education.

Another important step in implementing the bimodal-bilingual approach is the revision of teacher training programs for the deaf, especially in the direction of forming their language competence - fluency in the national sign language, as well as mastering the skills of teachers to successfully combine sign and spoken languages in the teaching of deaf children.

References:

1. Адамюк Н., Дробот О., Замша А., Федоренко О. Бімодальний білінгвізм: новий підхід в освіті осіб із порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. Вип. 1(90). С.35-41. <https://doi.org/10.33189/ectu.v1i90.15>
2. Адамюк Н., Дробот О., Замша А., Федоренко О. До проблеми розроблення вітчизняної концепції бімодально-білінгвального підходу до навчання глухих та напівглухих. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип.7, Том 1. С.125-129.
3. Воробель Г. М., Замша А. В. Проблеми й перспективи впровадження білінгвального підходу у навчання дітей із порушеннями слуху. *Збірник наукових праць : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 69, том 3. С.54-57.
4. Дробот О., Замша А., Федоренко О. Бімодально-білінгвальний підхід до організації навчання глухих та слабкочуючих. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2017. №4 (84). С. 37-46.

5. Замша А. В. Білінгвальне навчання в контексті вивчення мовного питання осіб з порушеннями слуху в Україні. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі. 2009. Вип. 11. С. 103 – 106.

6. Замша А. В. Порівняльний аналіз монолінгвального та білінгвального підходів до навчання дітей з порушеннями слуху. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2014. Вип. 5, Том IV (55) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 175–183.

7. Замша А. В. Психологічні чинники успішності оволодіння мовою. Жестова мова й сучасність. 2012. № 7. С. 5–18.

8. Замша А. В. Роль жестової мови у формуванні особистості нечуючої дитини. Жестова мова й сучасність. 2010. Вип. 5. С. 238-249.

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ОНЛАЙН-КУРСІВ ДЛЯ СТУДЕНТІВ МАТЕМАТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Антонюк Оксана Петрівна

старший викладач кафедри математичного аналізу та статистики,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки

В епоху розвитку інформаційного суспільства, коли без швидкого обміну інформацією та знаннями стає неможливою успішна діяльність в будь-якій галузі виробництва, гостро постають питання готовності все ширших верств населення до такої роботи. Очевидно, що освіта повинна продемонструвати якомога ширше і багатогранніше використання інформаційних технологій як з метою підвищення ефективності навчального процесу, так і для підготовки учнів та студентів до власної професійної діяльності в нових умовах.

Впродовж останніх років питання технічних можливостей передачі інформації, комунікації отримали величезний розвиток. Тепер у кожного педагога з'явилися реальні можливості готувати широкий спектр матеріалів від презентацій до створення власних веб-сторінок та блогів. А у тих, хто навчається – ширший спектр варіантів отримання нових знань. Заодно набувають іншого звучання питання дистанційного та онлайн-навчання, особливо останнім часом в зв'язку з обмеженнями, які внесло поширення в усьому світі коронавірусної інфекції. Так, в Україні з жовтня 2020 року вступило в дію Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти (затверджене наказом МОН 08.09.2020 р. №1115).

У попередні десятиліття в Україні дистанційному навчанню не приділялась настільки велика увага, як у більшості інших країн. Університети продовжували традицію підготовки студентів на денній та заочній формах навчання, не відчуваючи потреби в розвитку дистанційної форми. Хоча була затверджена Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні [1], розроблялись та вивчались методичні аспекти роботи за цією технологією навчання [2], але масового втілення основних ідей такої форми організації навчального процесу не було. Оскільки кількість здобувачів, які навчались на умовах дистанційної освіти за кордоном зростала, то чимало науковців в різних країнах досліджували специфіку організації такої форми навчання. Зокрема, цій тематиці присвятили праці Р. Деллінг, Д. Кіган, М. Сімонсон, М. Мур та інші. В Україні також досліджували питання, пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, наприклад: А. Андрєєв, Т. Вахрущева, І. Козубовська, В. Кухаренко, Є. Полат, О. Рибалко, А. Хуторський.

Зауважимо, що слід розрізняти поняття дистанційної форми навчання та онлайн-навчання. Дистанційне навчання потребує особливих засобів і форм роботи, будується згідно з власними принципами навчання [3]. Адже, очевидно,

що широке використання інформаційних технологій диктує зміни і в підготовці та подачі матеріалу, і в організації навчальної діяльності студентів. Тут зростає роль викладача як консультанта та організатора самостійної роботи студентів. А коли ми говоримо про навчання онлайн, то маємо на увазі перш за все, що на відміну від навчання оффлайн, навчальний процес тут не потребує конкретного приміщення і присутності в одному місці студентів та викладача. На пам'ять приходять перш за різноманітні навчальні курси, які можна знайти в інтернеті.

Широкий загаль педагогічної спільноти зустрівся з навчанням онлайн із введенням карантину у березні 2020 року. І мова йшла на початку тільки про те, щоб звичайні лекційні, практичні заняття, не змінюючи структури навчального процесу, підходу до вивчення курсів, просто проводити з допомогою платформ Zoom, Viber, Classroom та інших. Непідготовленим до такого перебігу подій викладачам доводилось на ходу переорієнтовуватись, вивчати технічні засоби, які б дозволили проводити навчальні заняття з найменшими втратами в порівнянні з традиційними формами роботи. Звичайна демонстрація екрану в Zoom, виконання рисунків, показ файлів, аудіо- та відеозаписів, посилання на інтернет-адреси лекцій за певною тематикою, власні записи відеоматеріалів – неповний перелік початкових здобутків на цій ниві. З часом гостро постала проблема об'єктивного оцінювання та проведення звичайних модульних робіт. Адже за дистанційної форми навчання з цим викликом зустрічаються всі вузи. І якщо провідні університети розробили підходи до вирішення цієї проблеми як суто технічні, так і організаційні (коли деякі іспити студенти складають не дистанційно), то окремі викладачі змушені були шукати виходи в усному опитуванні чи тестуванні з допомогою розробленого програмного забезпечення (наприклад, Kahoot).

Ще багато років тому в нашому університеті почали розробляти засоби і форми дистанційного навчання. За основу було взято платформу Moodle. Але спочатку робота з розробки електронних курсів йшла досить повільно, адже вимагала великої кількості часу на розробку відповідних матеріалів. А також проблемним був доступ студентів до інтернету. Навіть зі студентами заочної форми навчання не вдавалось з цієї причини організувати регулярну роботу. Винятком стали студенти, які навчались на спеціальності «інформатика». Оскільки їх подальша професійна діяльність була безпосередньо пов'язана з комп'ютерною технікою, то, відповідно, рівень доступу до неї та до інтернету був значно вищим. Крім того, їм часто доводилось переходити на старших курсах на індивідуальне навчання, оскільки була затребуваність цих спеціалістів ще до закінчення ними університету. Тому запропоновані електронні курси та робота в Moodle була для багатьох з них вдалим виходом, адже бути присутніми на всіх аудиторних заняттях вони не могли. А готові матеріали, чітке регламентування роботи, послідовне виконання поставлених завдань, консультування з викладачем за можливості вибору часу на вивчення і виконання завдань стало способом виконати без втрат навчальну програму.

Онлайн-навчання для студентів, що вчать за освітньою програмою «математика» має ряд специфічних особливостей. Адже часто одним з основних критеріїв засвоєння того чи іншого курсу виступає вміння розв'язувати вправи.

Якщо мова йде про базові курси і стандартні завдання, то цілком достатньо для багатьох студентів показати приклади таких алгоритмів та запропонувати ряд матеріалів з описом специфічних випадків та окремих деталей вирішення таких вправ. Тут на першому місці перед викладачем буде стояти завдання організації систематичної роботи студентів, перевірки засвоєння ними матеріалу та своєчасне реагування на помилки, недопрацювання, а також корекція знань. Але якщо мова йде про завдання на дослідження, нетипові задачі високого рівня, то важливою є робота з поетапного аналізу умови і ходу розв'язування, опрацювання всіх випадків, пошуку нетипових підходів до розв'язування. Тоді важливою є роль викладача у організації колективної роботи, спільного мозкового штурму. Тут є потреба в організації відеоконференцій з відповідно підготовленими матеріалами для демонстрації проблемної ситуації чи способу її вирішення.

Так, при вивченні основ геометрії, зокрема, питань побудови шкільного курсу геометрії за певною аксіоматикою, необхідно підготувати виступи про вимоги до шкільної аксіоматики, аналіз прикладів різних підручників з геометрії та обговорити їх позитивні та негативні моменти. Студенти мають знати як теоретичні аспекти тематики, так і познайомитись з конкретними прикладами втілення різних підходів побудови шкільного курсу геометрії.

При вивченні основ конструктивної геометрії не достатньо викласти відповідний теоретичний матеріал і приклади розв'язаних вправ. Тут є чимала потреба у відеоматеріалах, які б демонстрували як прийоми роботи з циркулем і лінійкою, так і особливості рисунка при зміні відношення між заданими фігурами. Тут на допомогу прийде додаток GeoGebra. Він краще, ніж звичайний статичний рисунок на дошці продемонструє суть задачі. Викладачу не доведеться рисувати кілька ілюстрацій чи пояснювати зміни, які можливі при різних співвідношеннях між лінійними і кутковими величинами – студенти це легко побачать на рухомому зображенні. І немає жодної різниці, чи буде використано цей додаток на практичному занятті оффлайн чи онлайн. Це одне з призначень системи динамічної математики GeoGebra [4]. Вона ж стане в нагоді при побудові графіків, перетворенні графіків, розв'язуванні вправ з параметрами, які розв'язуються графічним способом. При побудові стереометричних рисунків є змога повернути рисунок, наприклад, щоб вибрати найбільш зручний ракурс для побудови статичного рисунка, чи задля демонстрації особливостей взаємного розміщення, побудови перерізу і т. п. Принцип наочності навчання при вирішенні цих типів вправ буде цілком забезпечений використанням цієї чи подібних систем. Важко уявити наскільки втрачається результативність навчання без цього застосування. Важливо розробити систему індивідуальних завдань для студентів, щоб вповні продемонструвати можливості програми. Цей універсальний програмний засіб можна використовувати і для інших розділів математики, зокрема математичного аналізу, статистики, лінійного програмування, алгебри.

При роботі в режимі онлайн потрібно більше часу приділяти підготовці до лекційних та практичних занять. Адже при викладанні матеріалу, наприклад за допомогою сервісу Zoom, викладач має змогу демонструвати на своєму

комп'ютері готові матеріали (текст, рисунки, презентації, відео). Це пришвидшує темп викладу та сприяє кращому сприйняттю матеріалу. Але для цього потрібно розробити такі матеріали, причому на високому рівні. Тому бачиться ефективним формування певних баз відповідних ресурсів задля змоги вибору і поліпшення навчально-методичного рівня забезпечення курсів.

Проблему опитування та перевірки засвоєного студентами також варто організувати з допомогою хмарного програмного забезпечення. Тут стануть в нагоді Google Forms, Google Docs, Google Classroom, Kahoot. Адже важливо розвантажити викладача від рутинної роботи з організації заходів перевірки знань, нагадування про встановлений час запланованого контролю знань, а у випадку тестової перевірки – і від перевірки та виставлення балів за кожную правильну відповідь. Вивільнений час доцільно використати для індивідуальних консультацій з приводу виконання завдань творчого рівня.

Таким чином, досвід роботи з викладання курсів в онлайн-режимі приводить до розширеного використання основних здобутків дистанційного навчання, інформаційно-комунікаційних технологій, спрощення візуалізації процесу розв'язування складних задач, зацікавлення студентів та залучення до нових видів навчальної діяльності. Нагальна потреба в ефективній організації онлайн-навчання за умов сьогодення посприяла проникненню і широкому використанню новітніх ідей та розробок у широкий вжиток. Для опису певної наукової проблеми та історії її вирішення сучасний викладач має значно більше засобів, ніж це було відносно недавно. Зовсім нескладно нині знайти необхідне в інтернеті, продемонструвати зображення чи відео, здійснити власні розробки з допомогою новітніх систем і сервісів. Причому і візуалізація матеріалу, і доступність для самостійного пошуку студентами та й різноплановість інформації щодо проблематики вражаюча і здатна задовольнити різні уподобання. Є можливість зацентруватись, згідно з потребою, як на глибшому описі теоретичного матеріалу, так і на прикладних аспектах тематики. Можливо створювати емоційно забарвлені моменти на заняттях, щоб впливати на емоційну складову процесу навчання.

Отже, для нового покоління, яке виросло в епоху інформатизації, аби подолати інформаційний бар'єр і подати матеріал в доступній формі, викладачу треба використовувати всі наявні засоби, які надають інформаційно-комунікаційні технології та нові освітні сервіси, тим самим формуючи вміння студентів до пошуку нових джерел знань, а також вироблення звички подальшої самоосвіти та ефективної діяльності в професійній царині.

Список літератури

1. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. – К.: КПІ, 2000. – 12 с.
2. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія [Електронний ресурс] : матеріали міжвузівського вебінару (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.) / відп. ред. Л.Б.Ліщинська. –Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2017. –102с.
3. Шупта О. В. Дидактичні принципи дистанційного навчання / О. В. Шупта // Педагогічні науки. — 2011. — № 3 (61) — С. 131-135.
4. GeoGebra [online]. – Режим доступу: <https://www.geogebra.org/> .

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕРНЕТУ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ МЕДИЧНОГО ПРОФІЛЮ: ПЕРЕВАГИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Бабух Надія Василівна

викладач

ВДНЗ «Буковинський державний медичний університет»

Березовська Ніна Орестівна

викладач

Чернівецький медичний фаховий коледж

Інформаційно-комп'ютерні технології навчання є актуальним та важливим засобом навчання на заняттях іноземної мови.

В умовах сучасних реалій життя, володіння інформаційно-комп'ютерними технологіями як викладачем, так і студентом є запорукою можливостей сьогоденної освіти. Неочікуваний довготривалий карантин, дистанційна форма навчання ще раз підтвердили цю тезу.

Метою дослідження є розкриття переваг та перспектив інформаційно-комп'ютерних технологій навчання на заняттях іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів освіти медичного профілю (на прикладі ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» та Чернівецького медичного фахового коледжу).

Методи дослідження: аналітичний, структурний, описовий.

Питання навчальної діяльності студентів та їхнього рівня засвоєння знань знайшли відображення у роботах науковців І.Булах, А.Гуржія, М.Жалдака, Ю.Жука, О.Ляшенка, Ю.Машбиця, Н.Морзе, І.Роберта, С.Сисоевої та ін.

Актуальність використання інформаційних технологій в навчанні іноземної мови обумовлена тим, що в них закладені невичерпні можливості для навчання студентів на якісно новому рівні. Вони надають широкі можливості для розвитку особистості студентів і реалізації їхніх здібностей. Використання анімації та звукового супроводу в навчальних програмах впливають на декілька каналів сприйняття, що сприяє врахуванню особливостей кожного студента при навчанні. Комп'ютерні технології суттєво підсилюють мотивацію вивчення іноземної мови, підвищують рівень індивідуалізації навчання, інтенсифікують процес навчання, тощо. Навчання іноземної мови у вищих закладах освіти диктує використання варіативних освітніх програм, індивідуалізацію та диференціацію освіти. У зв'язку з цим викладання іноземної мови в таких вишах розрізняється

не тільки за глибиною викладу, але й потребує використання новітніх технологій навчання.

Зазначимо, що у визначенні інформаційно-комп'ютерних технологій навчання погоджуємось із твердженням О.Мороз про те, що «це процес підготовки і передачі інформації, засобом здійснення яких є комп'ютер. З огляду на це, інформаційно-комунікаційна технологія навчання (ІКТ) розуміється як сукупність педагогічних методів і технічних засобів, спрямованих на реалізацію навчальної мети шляхом використання інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж, що максимально забезпечує ефективність навчального процесу» [2, 43].

Переваги впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій:

- це ефективний допоміжний технічний наочно-слуховий засіб;
- допоміжний засіб навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- засіб підвищення мотивації та бажання студентів вивчати іноземну (англійську, українську як іноземну) мову;
- засіб підвищення інтерактивної та комунікативної діяльності;
- дають змогу за короткий час засвоїти та опрацювати значно більший обсяг інформації, ніж при звичайному читанні.

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на заняттях іноземної мови може стати потужним фактором збагачення індивідуальної основи розумового, естетичного, морального розвитку студента. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання досить перспективні для підвищення творчої активності. Студент від об'єкта навчання, отримувача готової навчальної інформації, стає активним суб'єктом навчання, він може самостійно здобувати необхідну інформацію і навіть вміти винайти, сконструювати необхідні для цього способи дій.

Інформаційно-комп'ютерні технології створюють сприятливі можливості для організації самостійної роботи студентів на заняттях іноземної мови. Вони можуть застосовувати комп'ютерні технології як для вивчення окремих тем, так і для самоконтролю отриманих знань. При цьому комп'ютер є найбільш терплячим педагогом, який може скільки завгодно повторювати будь-які завдання, домагаючись правильної відповіді, що, зрештою, автоматизує певні навички. Це допомагає розвивати самостійність студентів і створювати сприятливу соціально-психологічну атмосферу на заняттях. Завершуючи аналіз впливу інформатизації навчання на основні фактори інтенсифікації процесу навчання іноземних мов, відзначимо той факт, що більшість науковців дотримуються думки про те, що використання засобів ІКТ сприяє підвищенню ефективності навчання за умов правильного вибору педагогами всіх компонентів педагогічного процесу (мети, змісту, форм, методів і засобів), що відповідають технічним можливостям наявних засобів ІКТ та комплексному використанню в навчальному процесі різних можливостей цих засобів [1, 6].

Отже, проблема використання інформаційно-комп'ютерних технологій є досить актуальною для сучасності. Використання інформаційних технологій у процесі вивчення іноземної мови має низку переваг. Вони не тільки мотивують та зацікавлюють студентів, розширюють їх кругозір та коло навчальних

можливостей, а й дозволяють забезпечити проведення аудиторних занять і самостійної роботи з розвитку навичок усного мовлення; поповнення активного та пасивного словникового запасу; перевірку граматичного активного та пасивного мінімуму; перевірку знань тощо.

Список літератури

1. Заярна І.С. Деякі аспекти використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні англійської мови. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2015 Випуск 4. С.1-9.

2. Мороз Ольга. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій в початковій школі. *Рідна школа*. №12 (грудень) 2014. С.43-47.

ПРОБЛЕМА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ В МЕТОДИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ О.Р. МАЗУРКЕВИЧА

Балаховська Юлія Михайлівна

кандидат педагогічних наук, старший викладач;
національний педагогічний університет імені м.п. драгоманова;

Організація освітнього процесу певною мірою залежить від стану літературної освіти, розуміння її сутності вчителем-словесником. Система підготовки здобувачів освіти в цілому й літературна зокрема має будуватися на основі кращих традицій національної педагогіки. Саме тому постає необхідність вивчення історичного досвіду шкільної літературної освіти, накопиченого вітчизняною методикою. Аналіз методичної спадщини важливий для подальшого вдосконалення теорії і практики навчання літератури в закладах загальної середньої освіти.

Однією з головних проблем педагогічної науки та практичної діяльності вчителів-словесників є вибір методів навчання літератури. Різноманітність змісту літератури як навчального предмета в школі вимагає і різноманітних методів та прийомів навчання, які у своїй сукупності забезпечують свідоме, глибоке і міцне засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками, сприяють естетичному, моральному та інтелектуальному розвитку.

Велику роль з цього погляду відіграє теоретична та методична спадщина визначного педагога і методиста другої половини ХХ століття Олександра Романовича Мазуркевича (1913 – 1995).

Діяльність О.Р. Мазуркевича на науковій ниві була досить результативною. Протягом 45 років він досліджував проблеми літературної освіти, історію української літератури, творчість та педагогічні погляди Г.С. Сковороди, І.П. Котляревського, Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, М.М. Коцюбинського, Лесі Українки, А.Ю. Тесленка, С.В. Васильченка, П.А. Грабовського. Відновив забуті імена: Х.Д. і Х.О. Алчевських, І.Г. Прижова, В.П. Коховського, В.В. Князева, Д.М. Ревуцького. У літературознавстві вчений виступив послідовником О.І. Білецького, а в методиці літератури – В.В. Голубкова і Т.Ф. Бугайко. Науковець працював у галузі критики, літературознавства, методики літератури, історії педагогіки.

З урахуванням сучасних підходів до літературної освіти праці О.Р.Мазуркевича з методики літератури залишаються актуальними і тепер. Велику увагу приділяв науковець проблемі використання сучасних методів навчання, підвищення їх ефективності, максимальної активізації освітнього процесу. А це, в свою чергу, передбачає як одну з найголовніших передумов – глибоку методологічну і методичну підготовку вчителів-словесників.

Учений розглядає навчальний метод в органічній єдності з творчістю вчителя літератури, з його майстерністю, особистими професійними якостями і творчим застосуванням передового досвіду.

Вирішальне значення шкільної літературної освіти О.Р. Мазуркевич вбачав у підвищенні виховної ролі мистецтва слова, передусім – удосконаленні методів, прийомів, засобів навчання й у зв'язку з цим вивченні передового педагогічного досвіду вчителів – рушія вдосконалення методики викладання літератури [1, с.9]. У центрі уваги вченого-дослідника перебуває творча самостійна робота учнів над текстом художнього твору, його аналіз у нерозривній єдності змісту і форми. Водночас значна увага приділяється питанням теорії літератури і розкриттю засобів художньої майстерності письменників, без чого повноцінний аналіз твору неможливий.

Дослідник наголошував, що удосконалення методів навчання означає для вчителя літератури, передусім, ефективне підвищення майстерності проведення уроків і позакласних занять, зосередження головної уваги на вивченні тексту художнього твору і, разом із тим, продумане використання у процесі вивчення літератури образотворчого, театрального і музичного мистецтва, кіно, радіо, телебачення, проведення літературних конкурсів, екскурсій, походів, вечорів, читацьких конференцій, диспутів, вікторин. Усе це сприяє глибокому засвоєнню учнями літературних знань, формуванню відповідних умінь і навичок сприймання й аналізу художніх творів, розумінню літературного процесу, розвитку художнього мислення, творчих здібностей, моральних якостей та естетичних смаків учнів, формуванню світогляду, різнобічному гармонійному розвитку особистості. Цій меті підпорядковане здійснення одного з головних завдань методики літератури – розроблення в теорії і практиці найефективніших шляхів, форм і методів вивчення художньої літератури у зв'язках із життям народу, із вимогами і завданнями сучасності.

О.Р. Мазуркевич зазначав, що удосконалення методів, форм і прийомів навчання літератури, активізація навчального процесу, поживлення методичної роботи можуть бути досягнуті тільки внаслідок зміцнення зв'язків педагогічної науки зі шкільною практикою, вищих навчальних закладів зі школами, наукових працівників і методистів з учителями.

Слушною і нині є думка, що в усій нашій педагогічній теорії і шкільній практиці, серед найактуальніших проблем, найбільш насущних завдань, від розв'язання яких значною мірою залежить успіх освітнього процесу, є проблема методів навчання: «Удосконалення випробуваних і створення нових, умілий добір і майстерне творче застосування різноманітних, але найбільш відповідних вікові дітей, змістові матеріалу, педагогічним цілям і завданням учителя, а також специфіці предмета методів навчання і виховання, без штучного поділу їх на "провідні" й "допоміжні", "головні" й "другорядні", "активні" й "пасивні", при постійному використанні всього методичного матеріалу для досягнення розумної цілеспрямованої активізації педагогічного процесу, – такою уявляється нам роль методів навчання літератури як мистецтва слова в сучасній школі» [1, с.30].

Великого значення серед різних методів навчання О.Р. Мазуркевич надавав методам самостійного читання художнього твору. Адже сам твір, текст письменника є головним предметом вивчення, основою шкільного курсу

літератури. Слово вчителя, критична література і підручник супроводжують, спрямовують, але не підмінюють осягнення художнього твору читачем-учнем.

Самостійна робота над текстом художнього твору, починаючи з безпосереднього його читання, – найперша неодмінна умова і початковий етап аналізу твору, вивчення творчості письменника на тлі літературного процесу: «Самостійна робота над основним (художнім) і допоміжним (критичним) текстами – це і є передня, вихідна позиція активізації навчально-виховного процесу, забезпечення всеохоплюючої творчої діяльності учнів на уроках літератури і в усій системі класних і позакласних, шкільних і позашкільних занять, спрямованих на її глибоке вивчення у нерозривному зв'язку з життям» [1, с.105].

Учений підкреслював, що усвідомлення прочитаного є основним шляхом до правильного сприймання художнього твору: «Тільки свідоме читання, в поєднанні з емоційними переживаннями, забезпечує повноцінне використання в школі і великої виховної сили літератури, і широких її пізнавальних можливостей» [1, с.106]. Водночас науковець зазначав, що не потрібно протиставляти читання художнього тексту його переказові, особливо якщо цей переказ є справді детальним, наближеним до тексту й емоційним. Одне одного не повинні виключати, а навпаки – доповнювати, підсилювати. Потрібно дбати не лише про чуттєве сприймання художнього твору, а й про розумове осмислення його; не тільки про емоційне реагування, а й про свідоме засвоєння [1, с.109].

Актуальними в новітній методиці навчання літератури є питання про осмислення учнями роботи художника зі словом, його задуму і реалізації в художніх образах. Саме читання художнього твору – в школі, вдома чи в бібліотеці, індивідуальне чи колективне, мовчазне чи вголос – є неодмінним. На уроці художній твір повинен звучати і діяти на почуття і свідомість учнів безпосередньо. Але разом із тим, підкреслює О.Р. Мазуркевич, потрібно домагатися максимальної активності мислення учнів, найбільшого напруження їх розумової діяльності (а не тільки збудження, чуттєвої реакції) протягом усього вивчення художнього твору в школі і надовго після нього [1, с.109-110].

Важливою є проблема роботи вчителя над формуванням навичок виразного читання. Воно забезпечує глибоке внутрішнє сприйняття твору в його ідейно-художній цілісності, через органічне злиття емоцій зі свідомістю. «Таке читання незримо й непомітно, але міцно й надійно об'єднує читача (слухача) з письменником, переносить нас у чарівний світ образів, а через них – у світ ідей, відтворених мистецтвом слова», – наголошує вчений [1, с.110]. Одним з ефективних прийомів роботи над виразним читанням художнього твору О.Р. Мазуркевич вважав читання прози і поезії напам'ять.

Основна робота – читання і самостійне естетично-сміслове, почуттєво-розумове сприймання художніх творів, у зв'язку з усією творчістю письменника, з літературним процесом і життям суспільства, – супроводжується і підсилюється в школі читанням рекомендованої вчителем і дібраної з власної ініціативи критичної літератури, яка формує розвиток критичного мислення учнів, спонукає до висловлення власної думки про прочитаний твір.

У своїх працях О.Р. Мазуркевич підводить нас до висновку, що основні методи навчання літератури в школі давно розроблені й випробувані. І справа не в тому, щоб неодмінно винайти «нові» методи, щоб ліквідувати «старі». «Якщо нові прийоми і методи покликані до життя самим життям, відповідають практичним потребам і знаходять у результаті виправдання, то методика візьме їх на своє озброєння, теорія обґрунтує, а практика утвердить. Якщо ж вимушено створювані і силоміць насаджувані, заради одного лише показного, зовнішнього оновлення, вони виявляються непридатними – життя відкине їх, як пустоцвіт. Справжнє новаторство становить закономірний розвиток того досвіду, який надбано віками й поколіннями багатьох народів» [1, с.147]. Актуальною залишається думка вченого, що успіх освітнього процесу залежить від поліпшення, удосконалення, доцільного застосування і майстерного поєднання методів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазуркевич О.Р. Метод і творчість. К.: Радянська школа, 1973. 255 с.
2. Мазуркевич О.Р. Нариси з історії методики української літератури. К.: Радянська школа, 1961. 375 с.

ДОСВІД ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ЗАСТОСУВАННІ ПРИНЦИПІВ ЄКТС У АКАДЕМІЧНІЙ ПРАКТИЦІ СТУДЕНТІВ-ЕКОЛОГІВ

Гунько Світлана Олександрівна

Старший викладач кафедри екології та охорони
навколишнього середовища
Дніпровський державний технічний університет
м. Кам'янське, Україна

Якшин Тимофій Сергійович

Здобувач освіти другого (магістерського) рівня
Дніпровський державний технічний університет
м. Кам'янське, Україна

Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) є інструментом Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що допомагає зробити навчання та навчальні курси прозорішими, сприяючи цим поліпшенню якості вищої освіти [1].

Відповідно до поставленого міністрами країн-учасниць Болонського процесу в Бухаресті завдання (Бухарестське комюніке, 2012) Довідник користувача ЄКТС 2009 р. переглянуто для того, щоб посилити в ЄПВО «широке впровадження в практику результатів навчання». Посібник висвітлює основну мету міністрів – «закликати вищі навчальні заклади до подальшого поєднання навчальних кредитів як з результатами навчання, так і з навчальним навантаженням студентів, і включити в процедуру оцінювання досягнення результатів навчання». Це переглянуте видання ґрунтується на міцних підвалинах роботи, виконаної протягом останніх років і в межах Болонського процесу, і в окремих країнах, щоб допомогти академічній спільноті та іншим зацікавленим сторонам у сфері вищої освіти рухатися в напрямі змін, які підтримує Болонський процес.

Довідник ураховує нещодавні досягнення в Болонському процесі, такі як створення Європейського простору вищої освіти, укріплення та поширення навчання впродовж життя, зміну парадигми від «навчання, орієнтованого на викладача» до «студентоцентрованого навчання», ширшого використання наукових результатів, розроблення нових моделей і технологій навчання та викладання. У ньому зроблено особливий акцент на розробленні та реалізації освітніх програм, а також ураховано досвід вищих навчальних закладів у використанні рамок кваліфікацій і застосуванні принципів ЄКТС у академічній практиці [1].

Дніпровський державний технічний університет – це потужний регіональний осередок вищої освіти м. Кам'янське. Зберігаючи за собою пріоритет у

підготовці фахівців для металургійної промисловості, він значно розширив спектр напрямків підготовки, що відповідає новим умовам господарювання, інформатизації суспільства, інфраструктурі ринкової економіки, розвитку галузей виробництва, кадровим проблемам міста, регіону, держави в цілому [2].

Кам'янське є одним з найбільших промислових центрів України: в місті розташовано 48 підприємств, що відносяться до 10 різних галузей промисловості, – металургійної, хімічної, машинобудівної, енергетичної, деревообробної, харчової, легкої, поліграфічної та ін. найбільш крупними з них є: ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат», ПАТ «ЄВРАЗ ЮЖКОКС», ПАТ «ДніпроАзот», ПАТ «Дніпровагонмаш», ПАТ «Екоантилід» та інші [3].

З метою покращення екологічної ситуації в місті, відповідно до п. «д» ч.1 ст.15 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів», керуючись п.22 ч.1 ст.26, ч.1 ст.59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», міська рада вирішила: Унести до рішення міської ради від 25.12.2015 №25-03/VII «Про затвердження Екологічної програми міста Кам'янського на 2016–2020 роки» (зі змінами) [3,4]. Екологічна програма міста Кам'янське на період до кінця 2020 року створювалась з метою стабілізації та поліпшення стану навколишнього середовища на території міста шляхом визначення природоохоронних, ресурсозберігаючих заходів, спрямованих на запобігання, зменшення і усунення забруднення міста.

У рамках Програми виходу з екологічної кризи м. Кам'янське та з метою розширення та поглиблення знань здобувачів вищої освіти, отриманих в процесі вивчення теоретичних курсів та наочного ознайомлення з напрямками й організацією роботи професійного еколога особливої актуальності набуває проведення виробничої практики студентів кафедри екології та охорони навколишнього середовища Дніпровського державного технічного університету.

Виробнича практика проводиться для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня на третьому курсі у шостому семестрі у червні-липні місяці терміном чотири тижні. На проведення навчальної практики відводиться 180 годин (6 кредитів ЄКТС) [5].

Завдання практики: створення мотивації здобувачів вищої освіти щодо формування у себе відповідних навичок та визначення необхідності пошуку певних знань при подальшому навчанні, по можливості, реалізувати професійні навички, здобуті в процесі навчання, виконувати реальні завдання, набутти реальний трудовий досвід.

Під час проходження практики кожний здобувач вищої освіти виконує індивідуальне завдання, яке повинно сприяти більш глибокому вивченню окремих природоохоронних питань і проблем, що пов'язані з організацією та управлінням екологічною діяльністю виробництва. Індивідуальні завдання можуть включати: елементи наукових досліджень відповідно до програми науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти; питання удосконалення окремих технологічних процесів, що є джерелами шкідливого впливу на навколишнє середовище; питання раціонального використання сировини і

матеріалів на виробництві, питання відносно розробки ресурсо- та енергозберігаючих технологій, раціонального використання земельних і водних ресурсів; аналіз причин і наслідків виникнення екологічно негативних та аварійних ситуацій на виробництві.

Планування і проведення занять та екскурсій під час практики здійснюється спільно з керівниками від вищого навчального закладу та бази практики. Заняття можуть проводитися у вигляді лекцій, семінарів, практичних і лабораторних робіт, які сприятимуть поглибленню теоретичного навчання з використанням матеріальних можливостей і готової продукції бази практики. Заняття повинні розкривати здобувачам освіти перспективи розвитку спеціальності і готувати їх до написання курсових, складання іспитів, підготовки та захисту випускних кваліфікаційних робіт [5].

Підведення підсумків виробничої практики здійснюються у вигляді здачі здобувачем вищої освіти диференційованого заліку з практики. Письмовий звіт по практиці здобувачі вищої освіти захищають на засіданні комісії, що складається з числа провідних науково-педагогічних працівників кафедри та керівника практики.

У таблиці 1 представлено результати проходження виробничої практики здобувачів освіти першого (бакалаврського рівня) групи ЕК-16.

Таблиця 1

Звіт про виробничу практику студентів третього курсу

Назва підприємства, організації, установи (місце практики: цех, відділ)	Прізвище, ім'я та по-батькові студента	Диференційований залік з оцінкою		
		За 100-бальною шкалою	За національною шкалою	За шкалою ЄКТС
ПАТ «Дніпровський меткомбінат» (Служба охорони навколишнього середовища)	Соснова Дарина Едуардівна	90	відмінно	А
	Авраменко Руслан Юрійович	60	задовільно	Е
	Півень Ярослав В'ячеславович	78	добре	С
Управління каналу ДНІПРО-ДОНБАС	Якшин Тимофій Сергійович	98	відмінно	А
(Відділ з охорони навколишнього середовища)				

Продовження таблиці 1

ДП «38 відділ інженерно-технічних частин» (Відділ охорони праці та пожежної безпеки)	Володько Дар'я Анатоліївна	90	відмінно	A
	Сітіховська Мирослава Валеріївна	80	добре	C

Аналіз результатів показав, що кількість студентів, направлених для проходження виробничої практики на бази, згідно наказу, склала 6 осіб, причому троє здобувачів знайшли бази практик самостійно. Служба охорони навколишнього середовища ПАТ «Дніпровський меткомбінат» традиційно вже багато років співпрацює з університетом, і кафедрою зокрема, тому троє студентів виявили зацікавленість ознайомитися з роботою саме цього підприємства. Вся група проходила виробничу практику на базах підприємств м. Кам'янське, що безпосередньо дало змогу ознайомитися на практиці зі всім спектром екологічних проблем та технологічних особливостей конкретного підприємства (склала 3, проходження група з 6 осіб стовідсотково склала диференційований іспит).

Після закінчення виробничої практики здобувач вищої освіти надає керівнику практики письмовий звіт, виконане індивідуальне завдання, відгук керівника практики від підприємства, щоденник практики. Оцінка звіту залежить від повноти матеріалів, які є в ньому, від знань здобувача вищої освіти, якості оформлення звіту, також враховуються усні відповіді здобувача вищої освіти на запитання комісії.

Підсумки виробничої практики було підбито та обговорено на засіданні кафедри. Так, на «відмінно» (90-100 балів **A**) диференційований залік склало 3 студенти, з відміткою «добре» (74-89 балів **BC**) – 2 особи та з оцінкою «задовільно» (60-73 бали **DE**) – 1. За підсумками проходження виробничої практики та успішного захисту звітів результати абсолютної успішності склали 100%, а якісної успішності – 83,3 %

Список літератури:

1. Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система. Довідник користувача [Електронний ресурс]. – Режим доступу:– https://osvita.kpi.ua/files/downloads/Dovidnuk_ECTS.pdf
2. Експертний висновок первинної акредитаційної експертизи підготовки магістрів за освітньо-професійною програмою "Екологія" спеціальності 101 "Екологія" галузі знань 10 "Природничі науки" другого (магістерського) рівня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dstu.dp.ua/uni/downloads/16_ecolog_aks_komis_101.pdf

3. Гунько С.О. Екологічні особливості розповсюдження кадмію в едафотопях урбанізованих територій степового Придніпров'я (на прикладі м. Дніпродзержинська) // Грунтознавство. – 2015. – № 16 (3-4).– С. 52-59
4. Перелік загальноміських заходів Екологічної програми міста Кам'янського на 2016–2020 роки» , рішення № 01.03.2019 № 1351-31/VII [Електронний ресурс].– Режим доступу:– <http://kam.gov.ua>
5. Робоча програма виробничої практики для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 101 – «Екологія» за освітньою програмою «Екологія» очної та заочної форм навчання / Укл.: Гунько С.О., Гупало С.Ф. – Кам'янське: ДДТУ, 2019. – 15 с.

ПОГЛЯДИ НА СТРУКТУРУ УРОКУ В СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Каленик Михайло Вікторович

к.п.н., доцент

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Погляди на урок як основну форму організації навчального процесу (процесу навчання) і одиницю цього процесу в сучасній дидактиці не є загальноприйнятими. Існує цілий комплекс форм його організації: урок (в класичному розумінні), лекція, семінар, конференція, лабораторно-практичне заняття, практикум, факультатив, екскурсія, курсове проектування, дипломне проектування, виробнича практика, домашня самостійна робота, консультація, іспит, залік, предметний гурток, майстерня, студія, наукове товариство, олімпіада, конкурс та інші.

У сучасній вітчизняній школі урок залишається основною формою організації навчання, що дозволяє ефективно здійснювати навчально-пізнавальну діяльність учнів.

Урок – це організаційна форма навчання, при якій учитель протягом точного встановленого часу керує колективною пізнавальною діяльністю постійної групи учнів (класу) з урахуванням особливостей кожного з них, використовуючи методи і засоби роботи, що створюють сприятливі умови для того, щоб усі учні оволоділи основами предмету, що вивчається, а також для виховання і розвитку учнів [1].

У кожному уроці можна виділити його основні складові (пояснення нового матеріалу, закріплення, повторення, перевірка знань, умінь, навичок), які характеризують різні види діяльності вчителя і учнів. Ці компоненти можуть виступати в різних поєднаннях і визначати побудову уроку, взаємозв'язок між його етапами, тобто його структуру.

Під структурою уроку розуміють співвідношення компонентів уроку в їх певній послідовності та взаємозв'язку між собою. Структура залежить від дидактичної мети, змісту навчального матеріалу, вікових особливостей учнів та особливостей класу як колективу. Різноманіття структур уроків передбачає різноманітність їх типів.

Загальноприйнятої класифікації типів уроків у сучасній дидактиці немає. Це пояснюється цілою низкою обставин, перш за все складністю і різноманітними можливостями процесу взаємодії вчителя і учнів, що протікає на уроці. Б. П. Йосипов, І. Т. Огородніков, Г. І. Щукіна класифікують уроки за дидактичною метою. Виділяють наступні уроки: ознайомлення учнів з новим матеріалом (повідомлення нових знань); закріплення знань; вироблення і закріплення умінь і навичок; узагальнюючі; перевірки знань, умінь і навичок (контрольний урок) [2].

І. Н. Казанцев класифікує уроки за двома критеріями: змістом і способом проведення. За першим критерієм уроки математики, наприклад, підрозділяються на уроки арифметики, алгебри, геометрії і тригонометрії, а всередині них – в залежності від змісту тем. За способом проведення навчальних занять виділяють уроки-екскурсії, кіноуроки, уроки самостійної роботи тощо [2].

В. І. Журавльов пропонує класифікувати уроки в залежності від переважаючих в них компонентів. При цьому розрізняють змішані (комбіновані) і спеціальні уроки. Комбіновані в своїй структурі містять всі компоненти уроку. У структурі спеціальних уроків переважає один компонент. До спеціальних належать уроки: засвоєння нового матеріалу; закріплення; повторення; контролю, перевірки знань [2].

Вчений-педагог з Польщі В. Оконь підкреслює: "Наскільки прибічники формальних оцінок розглядали урок як ізольоване ціле, настільки сучасна дидактика вважає його частиною всього циклу уроків, пов'язаного з іншими частинами, і таким, що вирішує разом з ними завдання всього циклу. Ці цикли можуть бути довгими або короткими, можуть охоплювати від декількох до півтора десятка уроків у залежності від тематики циклу і цілей, які повинні бути реалізовані" [3].

Отже, існує тенденція розглядати навчальний процес як системи уроків, які утворюють цикли цього процесу і відіграють роль його одиниць. Причому, новим є не просто наявність різних типів уроків, що використовуються під час вивчення певної порції навчального матеріалу, а наявність такого внутрішнього взаємозв'язку між ними, який відображає загальну логіку і послідовність систем дій у циклі навчального процесу, одночасність процесів досягнення цілей, що раніше відносилися до цілей уроків певного типу.

Щоб розкрити сутність такого погляду на планування і організацію навчального процесу, треба виходити з наступного твердження Ю.К. Бабанського: "Намагаючись глибше проникнути у структуру процесу навчання, вчені-педагоги в останні роки приділяють увагу характеристиці його основних ланок, виявленню складу і структури одиниці процесу навчання або його типовому кроку, в якому повинен відобразитися увесь процес навчання як такий. Причому "крок" розглядається як навчальний процес у мініатюрі" [4].

До ланок навчального процесу відносяться: постановка проблеми і усвідомлення пізнавальних завдань, що спрямована на виклик в учнів власної потреби у засвоєнні і застосуванні знань; сприйняття предметів і явищ, формування понять, розвиток спостережливості, уявлення, мислення учнів; закріплення і вдосконалення знань, формування вмінь і навичок; застосування знань, умінь і навичок; аналіз досягнень учнів, перевірка й оцінка їх знань, виявлення рівня розумового розвитку.

Враховуючи наявність цих ланок навчального процесу, структуру його циклів можна подати у такому вигляді [5]:

1. Формулювання навчальної проблеми (навчальної задачі).
2. Визначення послідовності введення істотних ознак одиниці навчального змісту, що вивчається у даному циклі.
3. Розв'язування пізнавальних завдань (задач) з метою виділення істотних ознак

одиниці навчального змісту.

4. Узагальнення і систематизація істотних ознак, що були введені.
5. Розв'язування навчальної проблеми.
6. Робота з результатом, в яку входить розв'язування практичних задач.

У цю структуру не входять такі елементи, як повторення раніше вивченого (актуалізація опорних знань), оцінка та облік знань учнів, первинне закріплення, тому що вони можуть бути пов'язані з усіма вказаними у структурі її елементами.

Якщо за одиницю навчального змісту вибрати його компоненти (фізичні явища, величини, закони, теорії тощо), зміст кожного компонента подати у вигляді систем тверджень про його істотні ознаки, врахувати Ієрархічність цих компонентів, то можна прийти до висновку: вивчення окремих компонентів змісту шкільного курсу фізики відбувається в циклах навчального процесу, які пов'язані між собою.

Використання запропонованої структури циклу процесу навчання під час планування систем уроків дозволяє встановити особливості цих систем.

Для цього співставимо окремим елементам структури відповідні типи уроків, що мають певні головні дидактичні цілі: формулюванню навчальної проблеми і визначенню послідовності вивчення певної одиниці матеріалу відповідають вступні уроки; розв'язуванню пізнавальних завдань – уроки вивчення нового матеріалу; систематизації істотних ознак компонента уроки узагальнення і систематизації знань; роботі з результатом – уроки вдосконалення, закріплення знань і умінь; перевірці якості засвоєння компонента – контрольні уроки.

Якщо у навчальному процесі під час уроку реалізуються всі елементи структури циклу процесу навчання або, водночас, декілька його етапів, то такі уроки мають назву комбінованих.

Під час вивчення компонента змісту шкільного курсу фізики повинні знайти відображення всі елементи структури циклу процесу навчання.

Наприклад, можливі такі варіанти:

- 1) вступний урок – комбінований урок (вивчення нового матеріалу, систематизація істотних ознак компонента, розв'язування навчальної проблеми) – урок вдосконалення, закріплення знань і умінь – контрольний урок;
- 2) вступний урок – урок вивчення нового матеріалу – комбінований урок (вміщує всі останні елементи структури циклу);
- 3) комбінований урок, під час якого реалізується вся структура циклу, тощо.

Отже, особливістю систем уроків, під час яких учні засвоюють зміст певного компонента курсу фізики і формуються відповідні раціональні способи діяльності, є міцний внутрішній зв'язок, що визначається структурою циклу процесу навчання. Крім того, формування практичних умінь щодо застосування матеріалу, що вивчається, до конкретних ситуацій відбувається протягом всього циклу процесу навчання, а не тільки на його заключному етапі. Це пояснюється особливістю навчальної проблеми (навчальної задачі), яка має такі ознаки: інтелектуальне утруднення, що заважає у розв'язуванні пізнавальних або практичних задач, що потребує пошуку нових знань або нових способів дій, які дозволяють подолати ці труднощі; деяка модель практичної ситуації; з ситуації, яка описується під час висунення проблеми, можна виділити предмет наступної

діяльності; спосіб розв'язування проблеми є узагальненим способом діяльності під час розв'язування цілого класу практичних завдань.

Ці ознаки навчальної проблеми вказують на те, що формування практичних умінь щодо застосування матеріалу, що вивчається, до конкретних ситуацій відбувається протягом всього циклу.

Ієрархічність компонентів змісту курсу фізики визначає зв'язки між окремими циклами процесу навчання.

Так, на першій ступені навчання фізики можна окремі питання, що розглядаються в певній темі курсу, згрупувати навколо одного або декількох понять, які визначають змістовні лінії розвитку змісту теми.

Наприклад, у відповідності з навчальною програмою для 7-9 класів, у темі курсу фізики 8 класу "Теплові явища" всі питання групуються навколо поняття "внутрішня енергія": вивчення теплового руху з підставою введення поняття "внутрішня енергія"; вивчення видів теплопередачі конкретизує твердження про цей спосіб зміни внутрішньої енергії; вивчення кількості теплоти дозволяє встановити, як обчислити зміну внутрішньої енергії в різних теплових процесах; вводиться поняття про роботу, як ще один із способів зміни внутрішньої енергії, тощо

Вивчення кожного з питань теми відбувається в циклах навчального процесу, які об'єднуються в єдиний цикл щодо формування поняття про внутрішню енергію. У цьому полягає сутність твердження В. Оконя про те, що цикли навчального процесу можуть охоплювати від декількох до півтора десятка уроків.

Таке розуміння загальної структури навчального процесу збігається з поняттям про циклічність процесу навчання, запропонованим В.Г. Розумовським [6].

Він відмічає, що сучасний шкільний курс фізики на другій ступені базується на основі фундаментальних теорій. Кожна фундаментальна теорія містить теоретичні узагальнення різних рівнів: основа теорії – дослідні факти, головні фізичні поняття, ідеалізовані моделі фізичних явищ; ядро теорії - принципи, закони; висновки теорії; застосування теорії.

Ці види теоретичних узагальнень пов'язані між собою циклічно. Тобто, вивчення окремих питань об'єднується логікою теоретичних узагальнень.

У зв'язку з таким розумінням систем уроків постає проблема пошуку і створення узагальнених планів діяльності з вивчення окремих компонентів змісту шкільного курсу фізики, що допоможуть учителям у плануванні й організації навчального процесу.

Список літератури:

1. Сиротюк, В. Д. Сучасний урок фізики, його особливості і методика проведення / В. Д. Сиротюк // Наукові записки [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія : Педагогічні науки : [збірник наукових статей]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – Вип. СХХХІ (141). – С. 189-203
2. Педагогіка: Учебник / Л. П. Крившенко, М. Е. Вайндорф-Сысоева и др.; Под.

- ред. Л. П. Крившенко. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2010. – 432 с.
3. Оконь В. Введение в общую дидактику: Пер. с польск. – М.: Просвещение, 1990. -383с.
4. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект. – М.: Педагогика, 1977. - 254с.
5. Каленик В. І., Каленик М. В. Питання загальної методики навчання фізики /Пробний навчальний посібник. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ ім. А.С.Макаренка, 2000. – 125с.
6. Розумовский В.Г. Развитие творческих способностей учащихся в процессе обучения физике. – М.: Просвещение, 1975. – 197с.

КОНЦЕПЦІЯ ТА КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НА ЕТАПІ ПЕРВИННОЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Капінус Олександр Сергійович

кандидат педагогічних наук, начальник кафедри
морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

В умовах наявності викликів територіальній цілісності України виняткової актуальності набуває психолого-педагогічна проблема підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх офіцерів, забезпеченні належного рівня сформованості у офіцерського корпусу професійно обумовлених компетентностей, особистих та професійних якостей, серед яких домінуючою є професійна суб'єктність.

Професійна суб'єктність офіцера є інтегративним показником відповідності рівня його професійної підготовленості до потреб майбутньої військово-професійної діяльності, належний рівень її сформованості сприяє оптимальній реалізації інтелектуального, професійного та суб'єктного видів потенціалу як суб'єкта військово-професійної діяльності. Оптимальним варіантом розв'язання проблеми підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх офіцерів вбачається розробка концепції та комплексної методики формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів під час навчання у закладах вищої освіти як педагогічної системи із урахуванням провідних ідей суб'єктно-діяльнісного, системного, компетентнісного та контекстного методологічних підходів до професійної підготовки.

Тенденції еволюції поглядів на забезпечення ефективної системи оборони країни крім розвитку засобів збройної боротьби одним із визначальних аспектів передбачають формування військових професіоналів, в першу чергу офіцерів, зі сформованими особистими та професійними якостями, здатних успішно керувати військовими колективами, ухвалювати виважені рішення та нести свідому відповідальність за них. Сучасний офіцер повинен вміти швидко адаптуватися до різних умов військово-професійної діяльності, змінювати її та удосконалювати на основі самостійно набутих знань, знаходити шляхи успішного розв'язання військово-професійних завдань у будь-яких нестандартних ситуаціях.

Сучасні вимоги до офіцера актуалізують потребу змін в підходах до забезпечення функціонування системи їхньої професійної підготовки, вектором спрямування зусиль якої пріоритетно має бути формування офіцера, здатного до свідомого ухвалення обґрунтованого управлінського рішення. З огляду на

зазначене, необхідним вбачається створення умов формування та розвитку особистої та професійної якості майбутніх офіцерів – професійної суб'єктності, сутність якої, на думку В. Ягупова, «полягає у позитивному самосприйнятті та самовідношенні, а також самодетермінації та саморегуляції у професійній діяльності» [5] професіонала та майбутнього офіцера зокрема. Одним із оптимальних варіантів розв'язання проблеми забезпечення належного рівня сформованості професійної суб'єктності майбутніх офіцерів є обґрунтування концепції та комплексної методики формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів на етапі первинної професіоналізації.

Визначаючи інтегральним показником підготовленості випускника закладу вищої освіти до самостійного виконання службово-бойових завдань належний рівень сформованості професійної суб'єктності, ми розділяємо погляди О. Матвієнко, яка вказує, що суб'єктність студента ... – це мета університетської освіти [2, с. 387], що в повній мірі, на нашу думку, притаманне підготовці майбутнього офіцера як фахівця «з високим рівнем професіоналізму, компетентності, інтелектуального розвитку, загальної та військово-професійної культури» [4], якість підготовки якого визначає обороноздатність держави, її спроможність до захисту національних інтересів.

Професійна підготовка офіцерських кадрів, що здійснюється в закладах вищої освіти (вищих військових навчальних закладах), є етапом їхньої первинної професіоналізації як процес формування готовності фахівця до майбутньої професійної діяльності, тобто є «спеціальною професійною підготовкою суб'єкта до майбутньої професійної діяльності» [3, с. 10].

Професійна суб'єктність майбутнього офіцера – інтегративна професійно важлива якість, яка ґрунтується на позитивному самопізнанні, рефлексії, саморефлексії і визнання у себе діяльних, активно перетворювальних цілеспрямованих можливостях для самоактуалізації в професійній сфері і визначає його здатності до самодетермінації та саморегулювання професійної активності у військових підрозділах відповідно до зовнішніх (згідно з вимогами формалізованих документів) та внутрішніх критеріїв ефективності та доцільності в ситуаціях, які передбачають, з одного боку, певну свободу вибору дій, а з іншого – відповідальність за результати своєї діяльності як суб'єкта військового управління.

Формування професійної суб'єктності як визначальної інтегративної особистої та професійної якості майбутнього офіцера є одним із пріоритетних завдань системи військової професійної освіти, так як саме професійна суб'єктність є вищою формою регуляції військово-професійної діяльності офіцера та важливою передумовою його особистісно-професійної самоактуалізації. Крім того, належний рівень сформованості професійної суб'єктності забезпечує узгодженість особистих потреб, здібностей, очікувань офіцера відповідно до умов та вимог військово-професійної діяльності, гармонічно поєднується з позитивною Я-концепцією, професійною зрілістю, адекватною самооцінкою та саморефлексією.

На противагу цьому, недостатній рівень сформованості професійної суб'єктності створює передумови до некритичного і багаторазового повторення

офіцером стереотипних шаблонів управлінського мислення та ухвалених рішень. Несформованість суб'єктних феноменів, на думку А. Деркача, «не просто знижує ефективність професійної діяльності, а гальмує або взагалі зупиняє особистісно професійне розвиток. У зв'язку з цим пріоритетним завданням ... стає формування суб'єктних феноменів як внутрішніх, психолого-акмеологічних механізмів, що забезпечують ефективність особистісно професійного розвитку і становлення професіоналізму, а також забезпечення продуктивності самовизначення і самореалізації як форм суб'єктного само здійснення в процесі становлення професіоналізму [1, с. 10]».

З огляду на визначальне значення професійної суб'єктності для самореалізації офіцера у професії, оптимальним варіантом розв'язання обумовленої проблеми є розробка концепції та комплексної методики формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів.

Метю концепції є визначення та обґрунтування методологічних, теоретичних і методичних основ цілеспрямованого формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів на етапі первинної професіоналізації як інтегрального критерію оцінювання сформованості їх професійної компетентності. Відповідно до мети, загальними завданнями концепції є: визначення методологічних підходів до цілеспрямованого формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів, обґрунтування теоретичних та розроблення методичних основ її формування, здійснення методологічного обґрунтування експериментального етапу її формування та розроблення діагностичного інструментарію визначення рівня сформованості професійної суб'єктності майбутніх офіцерів.

Концепція структурно складається з чотирьох взаємозалежних концептів: методологічного, методичного, теоретичного та практичного. Методологічний концепт концепції обумовлюється методологічними положеннями, які визначають професійну суб'єктність майбутніх офіцерів та обумовлюють вибір методологічних підходів до її формування. Методологічними основами концепції є інтеграція суб'єктно-діяльнісного з системним, компетентнісним та контекстним методологічними підходами до її формування, провідні ідеї яких сприяють доповненню та конкретизації сутності поняття «професійна суб'єктність майбутнього офіцера», а методологічна єдність обумовлених підходів сприяє забезпеченню системного, ціннісного та контекстного характеру формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів.

Інтеграція провідних ідей суб'єктно-діяльнісного методологічного підходу в поєднанні з системним, компетентнісним та контекстним, із урахуванням методологічних принципів активності, системності, суб'єктності, єдності свідомості та діяльності, дозволяє провідним інтегральним принципом визначити визнання майбутнього офіцера як повноправного учасника освітньої діяльності, обумовлює створення сприятливих для цього організаційних та педагогічних умов та є основою комплексної методики формування професійної суб'єктності майбутнього офіцера. Теоретичний концепт концепції відображає її поняттєво-категорійний апарат та розкриває комплексну методику формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів як цілеспрямовано організовану послідовність етапів її формування у наступній послідовності: актуалізація

суб'єктного потенціалу курсанта, стимулювання його суб'єктної активності, створення умов набуття суб'єктного досвіду військово-професійної діяльності, формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів. Практичний концепт концепції забезпечує набуття суб'єктного досвіду майбутніми офіцерами в процесі виконання обов'язків військової служби на етапі первинної професіоналізації, суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учасниками освітнього процесу та вирішення квазіпрофесійних завдань.

Методичний концепт забезпечується застосуванням традиційних методів професійної підготовки офіцерів та упровадженням інноваційних методик (суб'єктно-діяльнісних та тренінгових), відповідних їм технологій та засобів суб'єктно-діялісного, системного, компетентнісного та контекстного навчання, виховання майбутніх офіцерів, розвитку їх професійної суб'єктності. З методичних позицій формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів відбувається у єдності наступних її компонентів: інтеграції методологічної, методичної та теоретичної складових професійної підготовки майбутніх офіцерів; результативності професійної підготовки на основі використання інтеграції оптимальних методологічних підходів у їх методологічній єдності; суб'єктної спрямованості професійної підготовки як результату узгодження цілей, принципів, змісту, методів, методик, технологій, форм і засобів формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів.

В основі комплексної методики є цілеспрямовано організована діяльність науково-педагогічних працівників, адміністративно-командного складу закладів вищої освіти та майбутніх офіцерів, що відбувається поетапно у наступній послідовності: курсант як суб'єкт власної психічної активності, курсант як суб'єкт навчальної та первинної військово-професійної діяльності, курсант як суб'єкт квазіпрофесійної діяльності, курсант як потенціальний суб'єкт військово-професійної діяльності. Обумовлені етапи співвідносяться із логікою суб'єктогенезу майбутнього офіцера на етапі первинної професіоналізації, яка має наступну послідовність: актуалізація суб'єктного потенціалу курсанта; стимулювання його суб'єктної активності; створення умов набуття суб'єктного досвіду військово-професійної діяльності; формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів.

Узагальнюючи, концепція формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів є комплексною, цілісною та динамічною системою, методологічною основою якої є інтеграція провідних ідей суб'єктно-діялісного підходу в поєднанні з системним, компетентнісним та контекстним, з урахуванням принципів формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів, має відповідну їй меті та завданням структуру і зміст. Результатом реалізації основних завдань комплексної методики формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів з урахуванням та дотриманням принципів та методологічних функцій професійної суб'єктності майбутніх офіцерів як суб'єктів військово-професійної діяльності є формування наступних суб'єктних проявів: суб'єктної активності; потенційної професійної суб'єктності; професійної суб'єктної позиції; первинного суб'єктного досвіду в професійній сфері; сформованої професійної суб'єктності офіцера. Подальші перспективи дослідження

полягають у експериментальній перевірці ефективності комплексної методики формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів на етапі первинної професіоналізації.

Список літератури

1. Деркач А. А. Профессиональная субъектность как психолого-акмеологический феномен. *Акмеология: научно-практический журнал*. 2015. № 2 (54). С. 8–22.
2. Матвієнко О. В. Суб'єктність студента як мета університетської освіти. *Вища освіта України*. Дод. 3. Том II (9). 2008. С. 387-393.
3. Миронова Т. Л. Самосознание профессионала. Улан-Удэ : Изд-во Бурят. гос. ун-та, 1999. 200 с.
4. Телелим В. М. Військова освіта в системі безпеки та оборони держави / В.М.Телелим, Р.І. Тимошенко, Ю.І. Приходько // *Наука і оборона*. – 2013. – № 4. – С. 21–28.
5. Ягупов В. В. Формирование и развитие профессиональной субъектности офицеров. *Известия Российской академии образования*. 2013. №1. С. 74–83.

ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Колесник Олександр Володимирович

Спеціаліст вищої категорії
Вінницький фаховий коледж економіки
та підприємництва ЗУНУ.
м. Вінниця, Україна

Голєва Тетяна Володимирівна

Спеціаліст вищої категорії
Вінницький технічний коледж
м. Вінниця, Україна

Марценюк Надія Миколаївна

Спеціаліст вищої категорії
голова циклової комісії соціальних дисциплін
Вінницький технічний коледж
м. Вінниця, Україна

Естетичне виховання – це формування в дітей певного ціннісного ставлення до світу (до природи, мистецтва, людини, предметного середовища) і життя взагалі. Його кінцевою метою є гармонізація стосунків між дитиною і навколишнім середовищем, пробудження дитячої душі до Істини, Добра, Краси [1, С. 34].

Під впливом естетичного ставлення до явищ природи в студентів розвивається художнє мислення, формуються естетичні судження, тобто виховуються манери, звички, смаки. У процесі взаємодії з природою та пізнання її таємниць людина не тільки прилучається до краси, а й удосконалює свої моральні якості, адже великодушність починається з любові до всього живого. Тому риси людяності треба розвивати в дитини також через виховання почуття краси природи.

Уявлення про природу не були однаковими в різні історичні епохи. Протягом тисячоліть свого існування людство робило спроби усвідомити своє місце в природі, визначити своє ставлення до неї, а також пізнати межі свого впливу на навколишній світ. З моменту перетворення біологічного виду homo sapiens у соціальну істоту — людину, вона починає себе виділяти в природі, але не відділяється від неї. Первісна людина не сприймала навколишній світ як щось цілісне, а уявляла його як сукупність предметів та явищ на які переносились душевні і навіть тілесні властивості людини. Природа розглядалась як сукупність істот, часом ворожих, іноді дружніх, споріднених з людиною. В уяві первісної

людини сили природи хоч і були могутніми, але ними можна було керувати, оволодівши певними магічними знаннями [2, С. 133.].

В античні часи, в процесі першопочаткового накопичення наукових знань, починає складатись цілісне сприйняття природи як єдиної системи. За аналогією до давньоіндійських та давньокитайських вчень (таких як даосизм та школа чарваків) в давньогрецькій філософії структура світу природи розглядається через пізнання його матеріальних чи духовних першооснов. Вже перші відомі нам філософи Стародавньої Греції (Фалес, Анаксагор, Анаксимандр) прагнули пізнати матеріальну першооснову всього суцього, існування якої об'єднує всі явища реального світу (вода, повітря, апейрон). В той же час Піфагор та його послідовники вбачали першооснову світобудови у числах та числових відношеннях які виражають загальну гармонію всього суцього. Будучи стихійними діалектиками, античні філософи намагались відшукати основний закон, за яким розвивається світ. І носія такого закону вони вбачали в природі. Предметом давньогрецької філософії стала природа в самому широкому розумінні цього слова. Не випадково більшість філософських трактатів того часу мали одну й ту ж назву — «Про природу» [3, С. 60].

Майже всі педагогічні твори великого слов'янського педагога Я. А. Коменського, особливо його головний твір «Велика дидактика», пронизані ідеєю, про необхідність здійснення виховання дітей у відповідності з природою. Він розглядав людину як частину природи. Людина складається з усіх основних елементів природи, вона – світ у зменшеному вигляді, мікрокосмос. Оскільки це так, то і розвивається людина за спільними з природою законами. Отже, навчально-виховний процес повинен будуватися у відповідності з цими законами [4, с. 2].

Він першим у світі піднявся до усвідомлення наявності особливих законів у вихованні і навчанні. У своїх творах, і передусім у “Великій дидактиці“, він намагається визначити ці закони. Причому робить це шляхом проведення аналогій із закономірностями, що діють у природі. Для прикладу: у природі збираються дерева в лісі, трава в полі, риба в морі, отже діти повинні бути зібрані в школі.

Я. А. Коменський обґрунтовував принцип природовідповідності у вихованні не на підставі спостережень над життям рослин і тварин, а на підставі свого педагогічного досвіду і намагався використати у процесі виховання природні, вікові та психологічні особливості дітей.

Принцип природовідповідності виховання, починаючи від А.Коменського, неодноразово зустрічається у педагогічних системах. XVIII і XIX століття, при чому кожний із видатних теоретиків педагогіки (А. Коменський, Ж. Руссо, І. Песталоцці, А.Дістервег та інші) розуміють цей принцип дещо по-різному.

Ж. Руссо у творі «Еміль, або Про виховання» розвивав думку про те, що природа бажає, щоб діти були дітьми, перш ніж вони стануть дорослими і оскільки «око у них хоче бачити, а вухо чути», тому навчання повинне бути емоційним і естетично насиченим.

У своєму творі Ж. Руссо висловлює ідею про самотійність і самодіяльність дитини в історії природного виховання. Він застосовує метод природних наслідків і непрямого впливу.

Інші відомі педагоги, наприклад, І. Песталоцці, Д. Локк, також доводили, що безпосереднє відчуття є абсолютною основою будь-якого пізнання, що естетичне виховання повинне входити в елементарну освіту, так само, як і розумовий розвиток [5, С. 49].

Природовідповідність у трактуванні німецького педагога А. Дистервега – це процес природного розвитку людини, це врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців. Вищу мету виховання А. Дистервег визначав як «самодеятельность на служении истине, красоте и добру».

Досить повчальним був педагогічний досвід Л. Толстого, який відкрив Яснополянську школу для сільських дітей. Система навчання повинна будуватися, на його думку, у відповідності з природою самої людини, яка є прообразом гармонії, правди, краси, добра. Він широко використовував наочно-естетичний елемент у кожному уроці, викладання здійснював у формі художніх оповідань [6, С. 354].

Велику спадщину в галузі естетичного виховання залишив нам відомий педагог К. Ушинський. Він надавав великого значення естетичному впливу природи на розвиток дитини. «А вода, а простір, а природа, - писав він, - прекрасна околиця міста – а запашні яри і поля, а рожева весна і золотиста осінь хіба не були нашим вихователем? Називайте мене варваром у педагогіці, але я дістав із вражень свого життя глибоке переконання у розвитку молодої душі, з впливом якого важко змагатися особливо впливові педагога або батьків» [7, С. 17].

Дуже важливі думки К. Ушинського про те, що рідна природа вчить дитину правильно спостерігати, збагачує її душу найбільш повними, правильними, яскравими образами, які потім стають елементами її процесу мислення. У своїх книгах «Дитячий світ», «Хрестоматія для класного читання при вивченні рідної мови» К. Ушинський чільне місце відводить природному матеріалу, який, на його думку, має бути не тільки засобом пізнання дійсності, а й засобом естетичного виховання. Він вважав, що діти початкових класів повинні оволодіти елементарними знаннями про природу.

Видатний педагог А. Макаренко не обмежував естетичне виховання тільки художнім вихованням, а вважав, що естетичне почуття має бути щодня присутнє в житті, в стосунках між людьми, ставленні до власних вчинків, рідної природи. А. Макаренко прищеплював своїм вихованням любов до сільськогосподарської праці, вміння знаходити в ній насолоду, захоплюватися нею. Він багато уваги приділяв «зовнішньому» прикрашанню навколишнього середовища. Навіть тоді, коли колектив зазнав матеріальних нестатків, він вважав необхідним будувати оранжерею, де б був гектар квітів і не будь-яких, а хризантем і троянд.

Часто організовував близькі і далекі екскурсії в мальовничі місцевості. Він не тільки використовував той емоційний вплив, який справляла краса на

людину, а й виховував активне ставлення до прекрасного, створював умови для виникнення естетичних переживань вихованців.

У творах В. Сухомлинського природа визначається як провідний фактор виховання. Він писав: «Багаторічний досвід навчально-виховної роботи переконує, що природа не тільки об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності, наших вихованців, а й частина їх буття, взаємовідносин, всього ладу їх життя. Природа – величезної ваги виховний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного процесу. Природа як світ, в якому дитина народжується, пізнає навколишню дійсність і саму себе, полегшує виховну роботу і водночас ускладнює її. Бо робить її багатшою, багатограннішою. Постійне спілкування з природою і взаємодія з нею стають істотною стороною виховного процесу».

Сутність виховання В. Сухомлинський вбачав у систематичному, терплячому, тривалому впливі на розум дитини з метою, щоб та усвідомила і відчула «себе як частину природи, здивувалася, навіть була вражена думкою, що людина до того часу сильна й могутня, поки вона вірний син матері-природи, що вміє береги почуття вдячності за те що вона живе; поки вона діяльна клітина організму, що називається природою. З цього повинні починатися освіта і виховання».

На думку педагога, природа сама собою не виховує. Дитина стане розумною, моральною, доброю і непримиренною до зла за умови активного «взаємодіяння» з природою. [8, С. 15].

Естетичне виховання в системі навчально-виховної роботи посідає важливе місце. «Я вбачаю, – писав В. Сухомлинський – великий виховний сенс в тому, щоб дитина бачила, розуміла, відчувала, переживала, осягала, як велику таємницю, пробудження життя в природі]». Відкриваючи навколо себе прекрасне, дивуючись і захоплюючись ним, маленька дитина ніби дивиться в дзеркало і бачить свою власну красу. Дитині слід показати, що в світі є не тільки потрібне, корисне, а й красиве. З того часу, як людина стала людиною, з тієї миті, коли вона задивилася на квітку і вечірню зорю, вона стала вдивлятися в саму себе.

З перших днів перебування дитини в школі В. Сухомлинський вчив дітей розуміти красу навколишнього світу. Чудовою традицією в школі імені В. Сухомлинського було свято Троянди, яке проводилося восени. Це і сімейне, і шкільне свято. У цей день дитина саджає на присадибній ділянці батьків кілька кущів троянд, саджанці дає школа. Отже, вона спрямовує дітей – візьми, посади, доглядай їх, створи красу, принось радість матері, батькові. В. Сухомлинський говорить, що для нього немає більшого щастя, ніж бачити сяючі дитячі очі в ту мить, коли дитина зриває квітку троянди і несе її матері. Очі дитини одухотворені в цю мить чистим саявом людяності.

Сприймання, осмислення краси природи – це основа естетичного виховання, це ніби перше віконце у світ краси. Важливу роль у системі естетичного виховання В. Сухомлинського відіграють подорожі, екскурсії і походи, спостереження й аналіз явищ природи. Педагоги йдуть з дітьми в поле, на луки, берег ставка чи річки, у тінисту діброву або плодовий сад – краса є

скрізь, її потрібно лише розкрити перед дитиною. Світового визнання здобув досвід В. Сухомлинського, який впровадив у власну практику уроки «під блакитним небом». Адже саме природа є носієм і джерелом естетичних цінностей і кольору, ритму, гармонії, пропорції. Тому процес естетичного виховання немислимий без спілкування з природою, без освоєння її естетичної суті. [9, С. 64].

Погляди видатних педагогів є основою для побудови системи естетичного виховання на сучасному етапі. Перед школою поставлено завдання комплексного естетичного виховання. Так, у Національній державній комплексній програмі естетичного виховання наголошується на тому, що пізнання гармонії і краси рідної природи, оточуючого світу має стати важливою частиною естетико-виховного процесу в школі; включати в навчальні програми і позакласну роботу комплекс практичних занять, присвячених естетизації повсякденного життя, розвитку вміння і навичок естетичного «облагородження» природи, проведення відкритих занять на природі, навчально-дослідних ділянок, сприяти створенню шкільних лісництв, об'єднань «Зелений патруль» і «Голубий патруль».

Щоб любити природу, потрібно її знати, а щоб знати, слід вивчати. Проблема естетичного виховання засобами художніх образів природи присвячені праці Н. Вітківської, Г. Гончарова, Д. Джоли, С. Жупанина, Л. Компанцевої, Г. Тарасенко, А. Щербо та інших.

Організація систематичних спостережень вихованців за красою природи, зокрема, виявленню її естетичних властивостей, характеристиці її предметів і явищ надає великого значення С. Жупанин. З метою формування художнього образу природи він пропонує використовувати в роботі з дітьми розвиваючі ігри та творчі завдання («Поетичні турніри», «Перевтілення», «Коллаж» та інші), практикує такі форми і методи створення художнього образу природи, як аранжування квітів, обладнання «квіткового годинника», виготовленню іграшок-сувенірів з природних матеріалів, аплікації з соломи, вербової лози, перетворення навчального матеріалу у видовище (драматизація, інсценізація) та інші.

Організуючи таку роботу, С. Жупанин дбає про створення таких умов, які б сприяли виникненню в дітей бажання, потреби виразити свої враження, відчути себе творцями, а не копіювальниками чужого досвіду.

Постійної уваги проблемам естетичного виховання засобами мистецтва, та формуванням в дітей художнього образу природи за допомогою образотворчого мистецтва, приділяє Л. Компанцева. Автор підкреслює значення поетичного образу природи для розвитку у дітей творчих здібностей, емоційної сприйнятливості навколишньої природи і мистецтва.

Великого значення розвитку естетико-екологічної культури шляхом безпосереднього емоційно-чуттєвого контакту дітей з природою та розвитку художньо-образного мислення дітей на матеріалі відтворення природи в мистецтві надає Г. Тарасенко. Цього можна досягти завдяки організації уроків естетико-екологічної культури («уроки милування» та уроків художнього пізнання природи, що побудовані на матеріалі літератури, музики,

образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва). На думку Г.Тарасенко, «їх застосування має на меті не тільки передачу готових знань про природу, але й своєчасний вплив на вироблення ціннісних орієнтацій в дітей». [10, С. 178].

Отже, з розвитком педагогічної думки природа набувала статусу незамінного чинника виховання, якому надавалось велике значення у вихованні дітей усіх часів і народів.

Список літератури:

1. Аболина Т., Миропольская Н. Эстетическое воспитание в школе / Т. Аболина, Н. Миропольская . – К.: Вища школа, 1987. – 93 с.
2. Баленок В.С. Естетичне і природа: Питання естетичного відношення людини до дійсності / С. В. Баленок. – К.: Мистецтво, 1973. – 194 с.
3. Варккі М. Дитина у світі творчості: Творче та естетичне виховання дошкільнят / Н. Варккі // Дошкільне виховання. - 2003. - № 6. - С.57-67.
4. Волошина Н. Виховання учнів засобами художнього слова / Н.Волошина // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1996. – №7. – С. 2-5.
5. Гадалова Г.Н. Виховання мистецтвом: Досвід, проблеми, пошук / Г. Н. Гадалова // Початкова школа. - 1989.-№4.-С.48-49.
6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
7. Жупанин С. Виховання у молодших школярів естетичного ставлення до природи / С. Жупанин // Початкова школа. – 1978. – №1. – С. 12-15.
8. Лукашина Т. Все в ребенке просит развития / Т. Лукашина // Начальная школа. – 1997. –№6 .– С. 15-18.
9. Прушковська О. Л. Формування у молодших школярів естетичних почуттів засобами художньо-творчого освоєння природи: Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – Вип. 6/7 (20-21). – Серія: Педагогічні науки. – 2001. – С.59-67.
10. Шевчук Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості // За ред. Л. Проколієнко. – К. : Радянська школа, 1989. – 218 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ

Котляренко Світлана Василівна

кандидат філологічних наук, доцент
НПУ імені М.П.Драгоманова

Ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців полягає в діалектичній єдності процесу навчання і виховання, забезпеченні тісного взаємозв'язку професійного навчання з практикою.

У традиційній системі освіти викладач є основним і найбільш компетентним носієм знань, та до того ж і контролюючим суб'єктом пізнання, тоді як за новою парадигмою освіти викладач більше виступає в ролі організатора самостійної активної пізнавальної діяльності тих, хто навчається, він стає компетентним консультантом і помічником студентів. Його професійні вміння спрямовуються не просто на контроль знань і вмінь, а на діагностику їх діяльності з метою надання своєчасної допомоги, кваліфікованими діями сприяти уникненню труднощів, які намічаються в пізнанні і застосуванні знань. Аналіз останніх досліджень (Белкіна В.Н., Бондар В.І., Курлянд З.Н., Масюкова Н. А., Москаленко П. Г. та ін.) виявив протиріччя між ускладненим соціальним замовленням, пов'язаним з професійною підготовкою та усталеною практикою, що виявляє орієнтацію переважно на репродуктивний характер виконання професійних функцій. Розв'язання даної проблеми започатковано у доведенні того, що саме самостійна діяльність, яка активізує розвиток професійних якостей особистості, виступає гарантом формування потреби постійного пошуку, накопичення знань, розуміння їх сенсу та значення, самостійного використання, що необхідно для постійного професійного зростання особистості з урахуванням вимог сучасності.

Водночас, результат досліджень сучасних науковців переконливо свідчить, що високий рівень професійної майстерності та творчого підходу досягається лише за умов, коли виникає і реалізується потреба професійного саморозвитку і самовдосконалення, а також коли виявляється позитивне мотиваційно-ціннісне ставлення до себе, як суб'єкта професійної діяльності. Визначення сутності та специфіки педагогічних технологій організації та управління самостійною роботою студентів є сьогодні особливо важливим.

Отже, творча самостійна робота студентів – це діяльність, обумовлена самостійним пошуком майбутнім фахівцем відповіді на будь-яку проблему, з метою досягнення результатів, які мають об'єктивну чи суб'єктивну новизну та оригінальність, а також прогресивність, за умов володіння засобами організації цієї діяльності на тлі позитивного ставлення до пізнання. Головними структурними елементами самостійної роботи студента є її мета і мотиви, які можуть бути як різноманітними, так і суперечливими.

У зарубіжній педагогічній літературі для визначення поняття "самостійна робота" використовують ряд понять, які підкреслюють різні аспекти цієї роботи.

У педагогічній літературі Австрії, Швейцарії знайшов застосування термін "тиха робота", який підкреслює, що робота здійснюється наодинці. У французькій і англійській педагогічній літературі можна зустріти термін "індивідуальна робота". У США користуються терміном "незалежне навчання", що означає таку пізнавальну діяльність, при якій студенти отримують навчальні плани-програми і їм надається відносно велика свобода добору засобів і методів засвоєння.

Найбільш доцільною у зв'язку із завданнями вищої школи є класифікація, запропонована Підкасистим П.І., у якій розмежовуються самостійні роботи за зразками, реконструктивно-варіативні, евристичні (частково-пошукові) і творчо-дослідницькі.

Варто звернути увагу на таку обставину: мова йде про самостійність лише у тому випадку, коли студент виконує якусь діяльність не під контролем викладача, а під самоконтролем, тобто здатний регулювати свої дії або ж оволодівати тими чи іншими способами дій. Отже, розвиток самостійності – це своєрідний перехід від діяльності під керівництвом викладача до такого виду діяльності, коли студент сам керує своїми діями.

Самостійна робота – важливий компонент науково-дослідницької роботи студентів, що сприяє формуванню творчого мислення молоді, розвитку її інтелекту, робота включає різні аспекти діяльності: це і підготовка до лекцій, до семінарських та лабораторних занять тощо.

Під час підготовки до семінарських та лабораторних занять необхідно, щоб студент був заздалегідь ознайомлений із планом заняття, необхідними видами роботи на ньому, а також знав тематику доповідей, які виносяться для обговорення на занятті.

Це необхідно не тільки для вміння самостійно працювати з науковими джерелами, а й для розвитку психологічної культури та мовлення студентської молоді.

У сучасних умовах ринкових відносин і запровадження ринку праці значно підвищуються ці вимоги до підготовки фахівців з вищою освітою. Йдеться про вироблення у майбутніх працівників таких рис особистості, які б свідчили про їх готовність до самостійної пізнавальної діяльності. Виникає потреба сформувати демократичний тип викладання, що означає творчу співдружність студента і викладача, підвищення особистої відповідальності самого студента за результати навчання.

У навчальній роботі ЗВО має домінувати орієнтація на процеси самоорганізації й самореалізації кожного студента. Усвідомлення суті та закономірності самостійної пізнавальної діяльності, оволодіння високим рівнем ефективності її організації – один із шляхів удосконалення процесу навчання і розвитку особистості. У процесі цілеспрямованої й систематичної самостійної діяльності студенти набувають досвід самостійно працювати.

Список літератури

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560с.

2. Алексюк Л. Н., Аюрзанайн А. А., Пидкасистый П. И., Козаков В. А. и др. Организация самостоятельной работы студентов в условиях интенсификации обучения: Учебное пособие для слушателей ФПК. – Киев, 1993. – 336 с.
3. Бех І. Д. Психологічна суть гуманізму у вихованні особистості // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. — 1994. — № 3.
4. Болубаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 62.
5. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К.: "Вересень". 1996. – 129 с.
6. Вакуленко В. М. Основи вищої школи України. Навчальний посібник. Луганськ: вид-во СНУ, 2001. – 247 с.

ТЕХНОЛОГИЯ БЛОЧНО-МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ

Красильников Арсентий Александрович

к.п.н., доцент кафедры физического воспитания и безопасности
жизнедеятельности

ГАОУ ВО Московский городской педагогический университет

Предметом рассмотрения данной статьи мы избрали одну из перспективных форм организации учебно-воспитательного процесса – блочно-модульное обучение. Блочно-модульное обучение является альтернативой традиционной системы обучения. Данная технология базируется на достижениях модульного обучения, которое зародилось и приобрело большую популярность в высших учебных заведениях и институтах повышения квалификации США, ФРГ, Англии и других стран (оно возникло в 60-е гг. XX века). В настоящее время модульное обучение взято на вооружение не только высшими учебными заведениями, но и средними школами. В российскую школу систему образования блочная организация учебного процесса и модульное обучение стали внедряться в 80-х годах XX века. Несмотря на достаточную «зрелость» модульного обучения как в содержательном, так и в «возрастном» аспекте, тем не менее, существуют различные точки зрения на понимание модуля и технологии его построения как в плане структурирования содержания обучения, так и разработки форм и методов обучения.

Блок-модуль представляет собой логически завершенную единицу учебного материала, направленную на изучение одного или нескольких фундаментальных понятий учебной дисциплины. Сущность технологии проблемно-модульного обучения заключается в том, что для достижения требуемого уровня обученности учащихся осуществляется укрупненное структурирование содержания учебного материала, выбор адекватных ему методов, средств и форм обучения, направленных на предоставление учащемуся выбора в прохождении полного, сокращенного или углубленного вариантов обучения в зависимости от уровня его подготовки. Таким образом, в центр образовательного процесса ставится учащийся с его потребностями и способностями.

Кратко можно выделить основные отличия модульного обучения от других методов обучения:

- * содержание обучения должно быть представлено в законченных, самостоятельных блоках (информационные блоки);

- * учитель общается с учениками, как посредством модулей, так и непосредственно с каждым учеником индивидуально;

- * каждый учащийся работает большую часть времени самостоятельно, таким образом, может определить уровень своих знаний, увидеть пробелы в знаниях и умениях.

Использование модульной технологии обучения направлено на активизацию учебного процесса; повышение уровня усвоения изучаемого материала; мотивацию учения; развитие способностей к саморегуляции деятельности, её самооценке; развитие навыков сотрудничества и делового общения. И как ожидаемый результат - способность и умение учащихся работать творчески, самостоятельно добывать знания, вникать в сущность явлений, анализировать и обобщать их.

Модульное обучение даёт возможность индивидуализации содержания и процесса обучения с точки зрения рационализации, которой выражается в: выборе учащимися путей и темпа усвоения; возможности постоянной коррекции процесса обучения с помощью контроля и самоконтроля.

Модульное обучение базируется на принципах: модульности; выделения из содержания обучения обособленных элементов; динамичности; паритетности; разносторонности методического консультирования; осознанной перспективы; действенности и оперативности знаний; гибкости.

Каждый ученик - активный субъект своей собственной деятельности, осуществляющий самостоятельно целеполагание, планирование, реализацию, цели и анализ результата. Происходит динамическое развитие во взаимодействии: учитель - ученик - класс. Функция педагога - от информационно-контролирующей идёт к консультативно-координирующей. Взаимодействие ученик - учитель идёт с помощью модуля.

Каждый модуль может быть представлен как учебный элемент в форме стандартизированного буклета, состоящего из следующих компонентов: «точно сформулированная учебная цель; список необходимого оборудования, материалов и инструментов; список смежных учебных элементов; собственно учебный материал в виде краткого конкретного текста, сопровождаемого подробными иллюстрациями; практические занятия для отработки навыков, относящихся к данному учебному элементу; контрольная (проверочная) работа, которая строго соответствует целям, поставленным в данном учебном элементе».

Обобщая все предыдущие исследования по модульному обучению, В.Н. Пушкиной указывает на то, что «сущность модульного обучения состоит в том, что обучающийся более самостоятельно или полностью самостоятельно может работать с предложенной ему индивидуальной учебной программой, содержащей в себе целевую программу действий, банк информации и методическое руководство по достижению поставленных дидактических целей». Инвариантными компонентами, по мнению автора, в структуре модуля выступают: учебный текст, руководство к обучению, консультация педагога.

На современном этапе развития науки понятие модульности приобретает методологический смысл. Модульность выступает как один из основных принципов системного подхода. Принцип модульности определяет динамичность и мобильность функционирования системы. Причем сама система может быть представлена как совокупность модулей или рассматриваться как отдельный модуль в структуре более общей системы.

Использование принципа модульности в процессе обучения способствует формированию у обучаемых мобильности знаний и гибкости метода, что является неотъемлемой частью компетентности. Кроме того, использование модульности в обучении предупреждает игнорирование логики учебного предмета. Сохранению логики учебной дисциплины способствует наличие базовых и вариативных модулей, а также соответствующих компонентов в структуре отдельного модуля.

Преобразование процесса обучения на блочно-модульной основе позволяет осуществлять в единстве интеграцию и дифференциацию содержания обучения путем группировки проблемных модулей учебного материала, обеспечивающих разработку курса в полном, сокращенном и углубленном вариантах, что помогает решить проблему уровневой и профильной дифференциации в учебном процессе, обеспечить индивидуальный темп продвижения учащегося по учебной программе.

Экспериментальные исследования по внедрению технологии блочно-модульного обучения и блочной организации учебного процесса в школах США и России показывают ощутимый прирост в уровне обученности, гибкости, критичности и самостоятельности мышления учащихся.

Методика модульной системы основана на представлении о том, что всякий урок должен способствовать как усвоению новой информации, так и формированию умений и навыков обработки этой информации. Таким образом, логично использовать блоковую (модульную) организацию подачи материала, а именно: лекция (урок изучения нового материала), семинар, исследование, лабораторная работа (уроки совершенствования знаний, умений, навыков), коллоквиум, зачет (контрольные уроки, уроки учета и оценки знаний и умений).

Модульная технология интересна и эффективна для старшей школы тем, что она позволяет удачно сочетать новые подходы к обучению с традиционными. Наиболее существенные элементы данной технологии: блочное (модульное) построение учебного материала; мотивация учебной деятельности на основе целеполагания; преобладание самостоятельной, творческой деятельности на уроках под руководством учителя; Организация самоконтроля и внешнего контроля учебной деятельности на основе рефлексии ученика и учителя.

На основании всего вышесказанного можно сделать вывод, что блочно-модульная технология может стать одним из путей реализации задач развития личности школьника в русле концепции личностно-ориентированной педагогики. Это определяется тем, что основной целью данной технологии является такая организация учебного процесса, которая ориентирована на стимуляцию активной познавательной деятельности школьника, на реализацию его творческого потенциала.

Главное отличие блочно-модульной технологии от традиционного обучения истории – в системном и целостном конструировании и осуществлении процесса изучения учебной дисциплины в рамках укрупненных, взаимосвязанных единиц учебного процесса – тематических модулей, каждый из которых представляет собой законченный цикл преподавания определенного

фрагмента учебного содержания на основе использования механизма мотивационного управления самостоятельной деятельностью учеников.

Системное конструирование модульной технологии проявляется в целостном конструировании процесса изучения темы в единстве ее содержательной и процессуальной сторон в целях реализации деятельностного подхода к обучению, в проектировании деятельности и учителей, и учеников. Особенностью проектирующей функции учителя при разработке тематического модуля, помимо использования традиционных компонентов тематического планирования, являются: обязательное выделение стержневых идей темы, выполняющих роль системообразующего звена для развертывания содержания конкретных уроков; определение эталонных результатов изучения всей темы; представление учащимся (на выбор) системы познавательных заданий, тематики творческих работ для организации самостоятельной деятельности, включая вопросы для итогового зачета и требования к усвоению содержания и формированию умений; дидактическое обеспечение средствами обучения, в том числе – диагностические методики.

Проектирование тематического модуля – трудоемкий процесс, предполагающий качественно иной масштаб мышления педагога – на уровне курса в целом, а не отдельного урока. Очевидна потребность в организации такой работы специалистами по методике. При этом, в силу обобщенности рекомендаций, даваемых в рамках модуля, они носят более гибкий характер, чем ранее существовавшие поурочные разработки. Модуль, построенный на основе системного отбора содержания и ориентированный только на нормативы государственного стандарта, а не конкретных вариативных учебных программ, может стать одной из универсальных форм методического сопровождения процесса преподавания курса, так как он оставляет место для творчества учителя, интерпретации им учебного процесса в соответствии с уровнем познавательных возможностей класса.

В процессе реализации общих целей развивающего обучения истории блочно-модульная технология является одним из возможных путей разработки индивидуальных образовательных планов личности при изучении учебной дисциплины в рамках классно-урочной системы.

Литература

1. Красильников А.А. Развитие педагога как субъекта преобразований собственной профессиональной деятельности в условиях развития инновационной системы образования // В сборнике: Актуальные вопросы науки и практики. 2020. С. 434-439.

2. Лубышев Е.А., Красильников А.А. Измененная образовательная среда в контексте внедрения цифровых технологий в образовании // В сборнике: Study of modern problems of civilization. Abstracts of V International Scientific and Practical Conference. 2020. С. 307-312.

3. Лубышев Е.А., Красильников А.А. Ключевые преобразования образовательной среды в контексте внедрения информационно-компьютерных технологий // В сборнике: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

НАУКИ, ОСВІТИ ТА ВИРОБНИЦТВА: МІЖГАЛУЗЕВІ ДИСПУТИ. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2020. С. 382-389.

4. Лубышев Е.А., Красильников А.А., Закиров Ф.Х. Ценностные ориентации в области физической культуры и проблемы их формирования в молодежной среде // В сборнике: Инновационные технологии в спорте и физическом воспитании подрастающего поколения сборник статей по материалам X научно-практической конференции с международным участием. 2020. С. 288-294.

5. Красильников А.А. Структура, содержание и характеристики инновационной деятельности преподавателя // В сборнике: Вопросы профессионального развития. сборник материалов II международной научно-практической конференции . 2020. С. 36-52.

6. Закиров Ф. Х., Красильников А. А., Лубышев Е.А. Фитнес-трекеры на уроках физической культуры: примеры и перспективы // Московский экономический журнал. – 2020. – №4 – С. 63.

7. Красильников А.А., Ушаков В.А., Вифлянец Г.М. Эволюция социальных структур: цели и задачи профессионального образования // В сборнике: Европа и современная Россия. Интегративная функция педагогической науки в едином образовательном пространстве. Материалы VII Международной научной конференции. Редакторы: Е.И. Артамонова, М.Я. Виленский. 2010. С. 128-132.

8. Лубышев Е.А., Красильников А.А. Индивидуализация современных образовательных технологий в преподавании теории физической культуры // В сборнике: Трансформация подходов к физическому воспитанию в образовательных организациях Материалы Межрегиональной научно-практической конференции института естествознания и спортивных технологий. 2019. С. 77-82.

9. Красильников А.А., Закиров Ф.Х. Подкастинг как инновационный метод обучения в высшем медицинском образовании // В сборнике: Современные векторы развития образования: актуальные проблемы и перспективные решения. Сборник научных трудов XI Международной научно-практической конференции. В 2-х частях. 2019. С. 646-649.

10. Красильников А.А., Закиров Ф.Х. Подкастинг как инновационный метод обучения в высшем медицинском образовании // Сборник: Современные векторы развития образования: актуальные проблемы и перспективные решения. Сборник научных трудов XI Международной научно-практической конференции. В 2-х частях. 2019. С. 646-649.

11. Красильников А.А. Педагогические инновации в работе преподавателя среднего профессионального образования // В сборнике: Вопросы профессионального развития персонала. Материалы V научно-практической конференции. 2011. С. 23-30.

12. Красильников А.А. Информатизация диагностики инновационных процессов учреждений профессионального образования // В сборнике: Образование. Наука. Культура III Международная научно-практическая конференция, сборник трудов конференции. 2011. С. 368-373.

13. Красильников А.А. Модель инновационной педагогической системы образовательного учреждения // В сборнике: Инноватика в образовании. Сборник статей по материалам II научно-практической конференции. Институт инновационной деятельности в образовании, РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ. 2014. С. 27-38.

14. Красильников А. А., Закиров Ф. Х. Подкастинг как инновационная методика обучения студентов на примере медицинского образования // Педагогический журнал. – 2018. – Т. 8. – №5А. – С. 553-558.

15. Федорова Е.Ю., Красильников А.А. Медико-социальные особенности пациентов со стенокардией и сахарным диабетом 2 типа // В сборнике: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ВИРОБНИЦТВА: МІЖГАЛУЗЕВІ ДИСПУТИ. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2020. С. 255-264.

16. Пушкина В.Н., Красильников А.А. Фитнес-трекеры в методологии уроков физической культуры // В сборнике: Инновационные технологии в спорте и физическом воспитании подрастающего поколения сборник статей по материалам X научно-практической конференции с международным участием. 2020. С. 325-334.

17. Zakirov F. H., Krasilnikov A. A., Pushkina V. N., Gernet I. N., Andruschenko L. B., Yamaletdinova G. A. The role of damages and epigenetic modifications of dna in alzheimer's disease // Indo American Journal of Pharmaceutical Sciences. 2019. – Т. 6. – №5 – С. 9700-9703.

18. Закиров Ф.Х., Красильников А.А. Использование технологии подкастинга как инновационного метода обучения в физической культуре // В сборнике: ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СПОРТЕ И ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ Материалы IX Всероссийской научно-практической конференции. Институт естествознания и спортивных технологий Московского городского педагогического университета Коллектив авторов. 2019. С. 112-116.

19. Красильников А.А. Реализация принципа саморазвития личности // В сборнике: Вопросы профессионального развития персонала. Материалы V научно-практической конференции. 2011. С. 30-34.

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Левченко Фессалоніка Григорівна

Кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу профільного навчання
Інститут педагогіки НАПН України

Соціальна направленість компетентнісного підходу проявляється в тому, що головною умовою досягнення компетенцій є соціальна взаємодія. Таким чином, не тільки школа, а й родина, громадські організації, позашкільні заклади освіти, засоби масової інформації і суспільство в цілому несуть відповідальність за набуття компетенцій молодими людьми. Компетентнісний підхід сам по собі є відтворенням соціального замовлення, достатній для успішного вступу в сучасне суспільство. Набуття системи компетенцій молодою людиною є перспективним не тільки для неї особисто, а й для суспільства в цілому, бо передбачає вміння орієнтуватися в навколишньому середовищі, відповідним чином його відобразити і перетворювати, пізнавати світ і навколишній простір, соціальний досвід, виконання завдань і прийняття рішень, діяти з розумом, передбачати можливі наслідки своїх дій і нести за них відповідальність. Соціальна спрямованість проявляється у положеннях життєвої орієнтації, особистісної орієнтації, творчого осмислення соціального досвіду.

Положення життєтворчої спрямованості виявляється в індивідуальному створенні власної життєвої стратегії, свідомому визначенні життєвих орієнтирів та способів самореалізації, формуванні життєвих принципів та пріоритетів на основі знань, досвіду, переконань та цінностей, набутих протягом років навчання.

Стратегія життя у сучасному розумінні – це стратегія пошуку, обґрунтування й реалізації своєї особистості в житті шляхом співвіднесення життєвих вимог з особистісною активністю, її цінностями й способом самоствердження [1].

Найбільш важливими, на думку О. Васильєвої та О. Демченко, характеристиками життєвої стратегії є рівень відповідальності, ступінь свідомості життя, система цінностей і відносин людини. У процесі розвитку суспільства й зміни суспільної моралі людина може переосмислювати свою систему цінностей, внаслідок чого її життєві цілі наповнюються іншим змістом [2].

Положення про особистісну спрямованість навчально-виховного процесу розкриває суть компетентнісного підходу, а саме: він базується на ставленні до дитини як суб'єкта, ціннісному сприйнятті кожної особистості, повазі до її особистості. Реалізація компетентнісного підходу відповідно до цього

положення передбачає підтримку дитини, формування механізмів саморозвитку, самозахисту, самовиховання, які необхідні для життя людини.

За цих умов завданням освіти є підтримка та розвиток природних задатків дитини, збереження та зміцнення її здоров'я, формування її самобутності, формування здатності до соціальної та творчої самореалізації.

У педагогічному процесі поняття особистісний саморозвиток включає такі процеси, як самозмінювання, самоуправління, самовиховання і самонавчання [3]. Ефективним вважається такий саморозвиток, який передбачає в особистості потребу самовдосконалюватися.

Положення творчого розуміння соціального досвіду базується на тому, що власний життєвий досвід формується в умовах постійних життєвих змін. У той же час врахування законів соціального спадкування, що діють у суспільстві, є обов'язковими.

В умовах розвитку суспільства сформованій особистості пропонуються традиційні засоби порозуміння та вирішення життєвоважливих проблем, які складають основу побудови власної життєвої стратегії. Прискорення, властиві соціально-економічним перетворенням, сприяли тому, що швидкість трансформації набагато перевищує швидкість зміни поколінь. Якщо у ХХ столітті завданням освіти було підготувати учнів до найближчого майбутнього, що виглядало як удосконалена копія сьогодення, то завдання сучасної школи: забезпечити здатність випускників жити в постійних змінах та перетвореннях. У зв'язку з цим склалася суперечність, що полягає в тому чи засвоєний соціальний досвід минулого забезпечить здатність випускників жити в новому світі, який кардинально відрізняється від того, в якому сформувався цей досвід. Розв'язанню зазначеної суперечності сприяє компетентісний підхід, активне запровадження якого у навчально-виховний процес сприяє формуванню компетентностей, якими має оволодіти майбутній випускник.

Отже дотримання зазначених положень: життєвої орієнтації, особистісної орієнтації, творчого осмислення соціального досвіду, сприяє зміщенню акцентів з процесу накопичення, визначеного у відповідних освітніх документах, знань, умінь та навичок майбутніх фахівців у площину і формування та розвитку здатності діяти та творчо застосовувати набуті знання та досвід в різних ситуаціях. Що в свою чергу сприяє модернізації і осучасненню навчально-виховного процесу у закладах освіти.

Список літератури:

1. Резник Ю. М. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа) / Ю. М. Резник, Е. А. Смирнов. – М.: Институт человека РАН, Независимый ин-т гражданского об-ва, 2002. – 260 с.

2. Васильева О. С., Демченко Е. А. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека /О.С.Васильева, Е.А.Демченко //Психология смысла жизни [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lifekeys.jinonet.ru/Smysl/smysl-2.htm>.

3. Селевко Г., Журавлев В. Технология саморазвития личности школьника. /Г.Селевко, В.Журавлев //Воспитание школьников. – 2002. – 4,5. – С.9-18.

ДИАГНОСТИКА И КОРРЕКЦИЯ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ МОЛОДЫХ БОЙЦОВ СМЕШАННОГО СТИЛЯ НА СОРЕВНОВАТЕЛЬНОМ ЭТАПЕ СПОРТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ

Лубышев Евгений Александрович,

к.п.н., доцент

Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова

Лубышева Галина Сергеевна

заведующий редакционно-издательским отделом

научный журнал «Вопросы профессионального развития персонала»

Психическое состояние, его характеристика и мотивация и настроение являются неотъемлемым атрибутом специальной психологической подготовки спортсменов на соревновательном этапе спортивной подготовки. Общеизвестно, что, благоприятное психическое состояние с преобладанием положительных эмоций, уверенностью, положительным чувственным тоном и повышенным уровнем настроения будет способствовать формированию и проявлению мотивации достижения успеха, а это, в свою очередь, может позитивно сказаться на готовности к ближайшим ответственным соревнованиям различной категории.

В этом контексте особо актуальным становится вопрос влияния психологической подготовки на психическое состояние, настроение и мотивацию спортсменов в ходе пребывания в условиях учебно-тренировочного сбора. Отметим также, что проблема психологической подготовки спортсменов рассматривалась в исследованиях Т.И. Орешкиной, В.Ф. Сопова, Г.А. Гилева, и др. Для решения заявленной проблемы нами было проведено психологическое исследование.

При описании психического состояния и настроения придерживались позиции Л.В. Куликова. Согласно которой, *психическое состояние* – «форма саморегуляции психики и как один из важнейших механизмов интеграции человека как целостности – как единства его духовной, психической и телесной организации». Тогда как *настроение* – «относительно устойчивая составляющая (компонента) психического состояния, которая связывает структуры личности (мало изменяемые образования) с другими компонентами психического состояния – соматическим состоянием, интенсивностью психических процессов, психофизиологическими параметрами, эмоциями (более динамичными явлениями, чем личностные образования)».

Далее обратимся к описанию методики проведения исследования и анализу наиболее значимых эмпирических данных.

Методы и организация исследования. В обследовании приняли участие 15 спортсменов сборной команды по рукопашному бою (средний возраст обследованных $20,3 \pm 0,9$ года). Спортсмены проходили тренировочный сбор по подготовке к «Всероссийским соревнованиям по рукопашному бою памяти Героя России Г.А. Угрюмова» (г. Ростов-на-Дону, 8-12 октября, 2019 г.). Исследование проходило в три этапа. *На первом этапе*, который мы обозначили «начало сбора», спортсмены проходили входную психодиагностику, направленную на оценку исходного психического состояния, настроения и мотивации достижения. *Второй этап* включал в себя реализацию программы по психологической подготовке спортсменов. Программа ориентирована на коррекцию психического состояния, овладение навыками саморегуляции и повышения уровня мотивации достижения успеха, которая осуществлялась с использованием методов аутогенной тренировки и овладения навыками постановки цели и перенацеливания. *На третьем этапе* – «завершение тренировочного сбора», мы отслеживали изменения в параметрах доминирующего состояния, настроения и мотивации спортсменов перед соревнованиями.

В качестве психодиагностических методик использовали:

- опросник «Доминирующее состояние» (ДС-8), разработанный Л.В. Куликовым;
- «Тест мотивации достижения» (ТМД), адаптированный М.Ш. Магомед-Эминовым.

Результаты и их обсуждение. Начнем с анализа параметров психического состояния спортсменов. Для этого используем данные полученные по методике «Доминирующее состояние» (ДС-8), представленные в таблице 1.

Таблица 1

Средние значения по методике «Доминирующее состояние» (ДС-8) полученные в разные периоды учебно-тренировочного сбора

Шкалы методики ДС-8	Средние значения	
	Начало сбора	Завершение сбора
Активное (пассивное) отношение к жизненной ситуации (Ак)	43,0	41,3
Бодрость – уныние (Бо)	18,1	16,7
Тонус высокий – низкий (То)	22,0	20,1
Раскованность – напряженность (Ра)	18,1	16,2
Спокойствие – тревога (Сп)	19,8	16,3
Устойчивость (неустойчивость) эмоционального тона (Ус)	18,1	15,2
Удовлетворенность (неудовлетворенность) жизнью (Уд)	23,1	26,7

Отметим, что методика «Доминирующее состояние» (ДС-8) имеет восходящие и нисходящие шкалы. В частности восходящей является шкала «Ак» соответственно, чем выше балл поданной шкале, тем более выражен измеряемый признак. Шкалы «Бо», «То», «Ра», «Сп», «Ус» и «Уд» относятся к нисходящим шкалам – чем выше показатель по шкале, тем менее выражен измеряемый

признак. Результаты, представленные в таблице, 1 показывают, что в психическом состоянии спортсменов в начале тренировочного сбора, доминирующими характеристиками психического состояния являются:

- Активное отношение к жизненной ситуации.
- Удовлетворенность жизнью,

По окончании тренировочного сбора в психическом состоянии доминирующими характеристиками спортсменов преобладают:

- Раскованность,
- Спокойствие,
- Устойчивость эмоционального тона,
- Бодрость;

Кроме того, проведенные исследования позволили выявить (установить) преобладающий вид настроения у спортсменов в начале и по окончании тренировочных сборов. Для этого мы использовали процедуру, предложенную Л.В.Куликовым, в частности количественно уровень настроения был нами оценен средней величиной шкальных оценок методики «ДС-8». В таблице 2, представлен доминирующий вид настроения соответствующий спортсменам сборной команды по рукопашному бою, полученный в разные периоды учебно-тренировочного сбора.

Таблица 2

Преобладающий вид настроения у спортсменов сборной команды по рукопашному бою в разные периоды учебно-тренировочного сбора

Виды настроения по методике «ДС-8»	Начало сбора (%)	Завершение сбора (%)
Благополучное	93,7	7,4
Воодушевленное	3,9	92,4
Деятельное	2,1	0,0

Результаты, представленные в таблице 2, показывают следующее.

– У спортсменов сборной команды по рукопашному бою в начале тренировочного сбора, преобладает «благополучное настроение» (выявлено у 93,7 % обследованных), которое поддерживается верой человека в свои потенциалы и в то, что в будущем способности могут быть реализованы.

– Спортсмены сборной команды по рукопашному бою по окончании тренировочного сбора характеризуются преобладанием «воодушевленного настроения» (установлено у 92,4 % обследованных), которому присущи чувства бодрости и радости. Данное настроение свойственно людям, с большей полнотой принимающим характер установившихся межличностных отношений, удовлетворенным социальным «Я» своей личности.

Полагаем, что изменение состояния и настроения отражается на мотивации спортсменов. Результаты по методике «Тест мотивации достижения» (ТМД) полученные у спортсменов сборной команды по рукопашному бою в разные периоды учебно-тренировочного сбора также представлены в таблице.

Результаты, представленные в таблице 2, показывают, что и в начале учебно-тренировочного сбора, и по его завершению, у спортсменов сборной команды по рукопашному бою выражена мотивация достижения. В тоже время обращает на себя внимание тот факт, что по завершению тренировочного сбора у спортсменов сборной команды мотивация достижения успеха выражена выше, чем в его начале (средний показатель по методике «ТМД» – 168,4 в начале сбора, против 198,9 по его завершению). Этот факт мы объясняем, функциональной, тактико-технической подготовленностью спортсменов к турниру по рукопашному бою. В нашем контексте в качестве такой деятельности выступает подготовка к Всероссийским соревнованиям по рукопашному бою.

Соответственно, на основании проведенных эмпирических исследований правомерно сделать следующие **выводы**:

1. Установлено, что доминирующими характеристиками психического состояния спортсменов в начале тренировочного сбора, являются: активное отношение к жизненной ситуации, удовлетворенность жизнью

2. Выявлено что у спортсменов сборной команды по рукопашному бою в завершении тренировочного сбора у спортсменов сборной команды преобладает «воодушевленное настроение». Данный вид настроения является наиболее благоприятным с точки зрения мотивации достижения.

3. Установлено, что в начале тренировочного сбора у спортсменов сборной команды по рукопашному бою мотивация достижения успеха выражена на более низком уровне, чем по окончанию сбора.

4. Установлены значимые взаимосвязи параметров доминирующего состояния с показателем мотивации достижения успеха.

5. Проведенное исследование подтвердило наше предположение о том, что особенности психического состояния и уровень мотивации достижения у спортсменов сборной команды по рукопашному бою будет отличаться в позитивную сторону в начале и по окончанию учебно-тренировочных сборов в соревновательном периоде.

Литература:

1. Лубышев Е.А. Спорт и социализация: социокультурный аспект // В сборнике: НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ШКОЛЫ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА. Материалы Международного научно-практического конгресса, посвященного 100-летию ГЦОЛИФК. 2018. С. 452-456.

2. Лубышев Е. А., Современные образовательные технологии в преподавании теории физической культуры в вузе // В сборнике: Физическая культура, спорт, туризм: инновационные проекты и передовые практики. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию основания кафедры физического воспитания. Под редакцией Л.Б. Андрищенко, С.И. Филимоновой. 2019. С. 191-195.

3. Красильников А.А. Развитие педагога как субъекта преобразований собственной профессиональной деятельности в условиях развития инновационной системы образования // В сборнике: Актуальные вопросы науки и практики. 2020. С. 434-439.

4. Красильников А.А. Информационные ресурсы инновационной деятельности // Материалы VI Международной научно-практической конференции «Образование. Наука. Культура»: сборник научных статей / под ред. Б.В. Илькевича – Гжель, 2015. – С. 687-689

5. Закиров Ф. Х., Красильников А. А. Роль современных технологий в образовательном процессе по физической культуре // Сборник: Физическая культура, спорт, туризм: инновационные проекты и передовые практики. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию основания кафедры физического воспитания / под ред. Л.Б. Андрущенко, С.И. Филимоновой – Москва, 2019. – С. 126-129.

6. Лубышев Е.А., Красильников А.А. Измененная образовательная среда в контексте внедрения цифровых технологий в образовании // В сборнике: Study of modern problems of civilization. Abstracts of V International Scientific and Practical Conference. 2020. С. 307-312.

7. Лубышев Е.А., Красильников А.А. Ключевые преобразования образовательной среды в контексте внедрения информационно-компьютерных технологий // В сборнике: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ВИРОБНИЦТВА: МІЖГАЛУЗЕВІ ДИСПУТИ. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2020. С. 382-389.

8. Кокоулина О.П., Иванов В.А., Лубышев Е.А., Буянова Т.В., Маврина С.Б. Социально-психологическая адаптация спортсменов после завершения профессиональной карьеры // Теория и практика физической культуры. 2019. № 7. С. 49-51.

9. Лубышев Е.А., Красильников А.А., Закиров Ф.Х. Ценностные ориентации в области физической культуры и проблемы их формирования в молодежной среде // В сборнике: Инновационные технологии в спорте и физическом воспитании подрастающего поколения сборник статей по материалам X научно-практической конференции с международным участием. 2020. С. 288-294.

10. Красильников А.А. Структура, содержание и характеристики инновационной деятельности преподавателя // В сборнике: Вопросы профессионального развития. сборник материалов II международной научно-практической конференции. 2020. С. 36-52.

11. Алмазова Ю.Б., Лубышев Е.А., Столяр К.Э., Кондраков Г.Б. Актуализация личностного смысла участия студентов в подготовке и сдаче нормативов ВФСК ГТО // Теория и практика физической культуры. 2019. № 9. С. 21-23.

12. Закиров Ф. Х., Красильников А. А., Лубышев Е.А. Фитнес-трекеры на уроках физической культуры: примеры и перспективы // Московский экономический журнал. – 2020. – №4 – С. 63.

13. Лубышев Е.А., Красильников А.А. Индивидуализация современных образовательных технологий в преподавании теории физической культуры // В сборнике: Трансформация подходов к физическому воспитанию в образовательных организациях Материалы Межрегиональной научно-

практической конференции института естествознания и спортивных технологий. 2019. С. 77-82.

14. Красильников А.А., Закиров Ф.Х. Подкастинг как инновационный метод обучения в высшем медицинском образовании // В сборнике: Современные векторы развития образования: актуальные проблемы и перспективные решения. Сборник научных трудов XI Международной научно-практической конференции. В 2-х частях. 2019. С. 646-649.

15. Красильников А.А. Педагогические инновации в работе преподавателя среднего профессионального образования // В сборнике: Вопросы профессионального развития персонала. Материалы V научно-практической конференции. 2011. С. 23-30.

16. Красильников А.А. Информатизация диагностики инновационных процессов учреждений профессионального образования // В сборнике: Образование. Наука. Культура III Международная научно-практическая конференция, сборник трудов конференции. 2011. С. 368-373.

17. Красильников А. А., Закиров Ф. Х. Подкастинг как инновационная методика обучения студентов на примере медицинского образования // Педагогический журнал. – 2018. – Т. 8. – №5А. – С. 553-558.

18. Лубышев Е. А., Современные образовательные технологии в преподавании теории физической культуры в вузе // В сборнике: Физическая культура, спорт, туризм: инновационные проекты и передовые практики. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию основания кафедры физического воспитания. Под редакцией Л.Б. Андрущенко, С.И. Филимоновой. 2019. С. 191-195.

19. Федорова Е.Ю., Красильников А.А. Медико-социальные особенности пациентов со стенокардией и сахарным диабетом 2 типа // В сборнике: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ВИРОБНИЦТВА: МІЖГАЛУЗЕВІ ДИСПУТИ. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2020. С. 255-264.

20. Пушкина В.Н., Красильников А.А. Фитнес-трекеры в методологии уроков физической культуры // В сборнике: Инновационные технологии в спорте и физическом воспитании подрастающего поколения сборник статей по материалам X научно-практической конференции с международным участием. 2020. С. 325-334.

21. Zakirov F. H., Krasilnikov A. A., Pushkina V. N., Gernet I. N., Andruschenko L. B., Yamaletdinova G. A. The role of damages and epigenetic modifications of dna in alzheimer's disease // Indo American Journal of Pharmaceutical Sciences. 2019. – Т. 6. – №5 – С. 9700-9703.

СУЧАСНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Максименко Мирослава Ігорівна
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Проблема розвитку мислення є центральною в дослідженні становлення інтелектуальної сфери особистості дошкільників. У змісті дошкільної освіти, окресленому Базовим компонентом, виділено логіко-математичний розвиток дітей, який передбачає наявність у дошкільників таких умінь: використання початкових логічних прийомів; доведення правильності свого міркування; здійснення обчислення, вимірювання; виявлення інтересу до логіко-математичної діяльності тощо [4]. У відповідності до положень Базового компонента у дошкільників мають бути сформовані уміння орієнтуватися в усьому, що їх оточує, правильно оцінювати життєві ситуації, аргументувати свої міркування, самостійно приймати рішення, розкривати причинно-наслідкові зв'язки в довкіллі. Усі перераховані вміння дошкільників є складниками здібностей їх логіко-математичного розвитку. Тому набагато важливіше сформувати у дітей відповідні навички, а не просто дати певні знання.

У сучасних програмах («Дитина», «Впевнений старт») виховання, навчання і розвитку дітей серед завдань математичного розвитку і математичної підготовки дошкільників віку зазначена потреба у формуванні не лише певних математичних понять і уявлень, а й логіко-математичних понять [2; 5]. Оновлення змісту навчання у початковій школі призвело до введення у курс математики вже в першому класі буквеної символіки, найпростіших алгебраїчних операцій, відрізків і дій над ними, що потребує сформованості логіко-математичних понять у вихованців закладів дошкільної освіти.

Формування логіко-математичних понять здійснюється за допомогою накопичення безпосередніх емоційно-образних вражень, засвоєння та вміння адекватно використовувати мовлення для вираження сутності практичної дії. Успішне формування логіко-математичних понять в дошкільному віці визначається особливою роллю практичних дій в оволодінні знаннями, взаємозв'язком між ступенем освоєння діями і мовним виразом способу його виконання. Дослідник І. Тунік вважає, що у «дошкільному віці накопичується потенціал для повноцінного функціонування розумових процесів, формується мотивація навчальної, трудової, творчої діяльності» [15, с. 4].

Формування логіко-математичних понять визначається як цілеспрямований, організований процес передачі і засвоєння математичних знань, умінь, навичок, способів розумової діяльності позитивно сприйнятих в емоційному плані і усвідомлених суб'єктом в освітньому процесі, який закладає основу майбутніх математичних здібностей. Означений процес є потужним засобом

інтелектуального розвитку дитини-дошкільника, його пізнавальних і творчих здібностей.

Л. Дмитренко та інші відзначають такі специфічні особливості розумового процесу у старших дошкільників в процесі формування логіко-математичних понять як гнучкість мислення, тобто нешаблонність, неординарність, уміння варіювати способи розв'язування пізнавальної проблеми, легкість переходу від одного шляху вирішення до іншого, вміння виходити за межі звичного способу діяльності і вміння знаходити нові способи вирішення проблем при змінених умовах [6].

Процес формування логіко-математичних понять передбачає планомірне засвоєння, поступове розширення словника. Так, якісні відношення («багато», «один», «жодного», «стільки - скільки», «порівну», «більше», «менше») повинні усвідомлюватися в практичних діях у порівнянні сукупностей та окремих предметів і тільки тоді будуть використовуватися з певною метою. На заняттях дошкільники вчаться не тільки розпізнавати величину предметів, але і правильно відображати свої уявлення.

Процес формування логіко-математичних понять сприяє вдосконалення граматичного ладу і зв'язного мовлення – точною, короткою, розвитку вмінь обґрунтовувати свої практичні дії, спростовувати неправильні висловлювання, доводити помилки. Згідно теорії поетапного формування розумових дій і понять, розробленої психологом П. Гальперінім, дія поступово відбивається від зовнішньої опори і переходить в розумовий план. Проміжним етапом при цьому є висловлювання про хід дії, тобто відображення дії в мові, без опори на наочність [3, с. 66].

Науковців І. Вітенко, В. Лозниця, С. Максименко, П. М'ясоїд здавна цікавило, у якому віці дитина зможе розуміти і засвоювати перші кількісні відношення між реальними предметами і явищами, які психічні процеси супроводжують засвоєння знань. Відповіді на ці питання можна знайти у психолого-педагогічних працях вітчизняних науковців [1; 8; 9; 11]. Для того щоб підтримати увагу дітей на заняттях, підвищити інтерес та мотивацію до навчання, необхідно організувати активну і творчу розумову діяльність дошкільників. Зокрема, підвищенню розумової та творчої активності, залученню дітей до пізнавальних процесів сприяють нетрадиційні методи навчання.

Одним з сучасних методів навчання дошкільників математики на сучасному етапі є моделювання діяльності, яка полягає в отриманні об'єктивно нової інформації за рахунок оперування знаково-символічними засобами (О. Дяченко, О. Суворов та ін.) [7; 14]. Логіко-математичні поняття є моделями різного ступеня умовності (натуральний ряд чисел, плани, цифри та ін.). Складність їх освоєння обумовлена протиріччям між образним мисленням дошкільника і абстрактністю самих понять. У силу цього для дітей дошкільного віку необхідна розробка більш наочних моделей.

До сучасних методів навчання математики належать елементарні досліди та експериментування, про що зазначено у працях Г. Беленької, М. Машовець, К. Щербакової та ін. Дітям старшого дошкільного віку можна запропонувати, наприклад, зважити на вагах однакові за вагою предмети, але різні за розміром,

щоб підвести їх до висновку: розмір при зважуванні не має значення; перелити воду з банок різних за обсягом в однакові судини.

Отже, керуючи процесом пізнавальної діяльності дітей, педагог повинен використовувати різні методи і створювати педагогічні ситуації, у яких підтримується зацікавленість об'єктом пізнання, щоб процеси мислення розпочиналися із дослідження зовнішніх ознак предметів і явищ з поступовим переходом до оформлення внутрішнього спонукання і завершувалися фіксацією позитивних результатів когнітивного пошуку. Також слід заохочувати дитину до евристичного пошуку способів вирішення суперечностей, аналізу змістових і функціональних характеристик інформації, визначення й обґрунтування обраних із загального масиву способів за критеріями самостійності й усвідомленості.

Для успішного формування логіко-математичних понять та ефективного розвитку розумових здібностей дітей старшого дошкільного віку необхідно розробити цілісний комплекс завдань, дидактичних ігор і вправ з формування та розвитку кожного поняття у процесі пізнавальної діяльності дитини з визначенням часу їх проведення і місця в розпорядку ЗДО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітенко І.С. Основи психології. Вінниця : Нова книга, 2001. С. 109-129, 145-148.
2. Впевнений старт. Освітня програма для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук ; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ: Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
3. Гальперин П. Я., Георгиева Л. С. Формирование начальных математических понятий. Теория и методика развития математических представлений у дошкольников: хрестоматия в 6 частях. Москва-СПб, 1994. Ч. 3. 312 с.
4. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція). URL: <http://osvita.kr-admin.gov.ua> (дата звернення 12.10.2020).
5. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк; авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білокаленко [та ін.]. Київ: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2016. 304 с.
6. Дмитренко Л. Математичний зореліт. Заняття для старших дошкільнят. Дошкільне виховання. 2009. № 5. С. 10.
7. Дяченко О. Характеристика типів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку. Одеса: КУПРИЕНКО СВ, 2017 С. 191 с.
8. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка : основні положення. Київ : ЕксОб, 2000. 246 с.
9. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 341 с.
10. Машовець М.А. Про складне – доступно і просто: засвоєння абстрактних математичних понять. Дошкільна освіта. 2016. № 5. 8–11.
11. М'ясоїд П.А. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2000. 397 с.

12. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології: монографія / Г.В. Беленька, Н.М. Голота, М.А. Машовець [та ін.]; ред. І.І. Загарницька. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 272 с.
13. Старченко В.А. Формування логіко-математичної компетентності у старших дошкільників : навч.-метод. посіб. Київ: Світоч, 2009. 80 с.
14. Суворов А. Математическое моделирование. Москва : ФИЗМАТЛИТ, 2005. 320 с.
15. Тунік І. Доказове мислення у дошкільнят. Дошкільнє виховання. 2018. №1. С. 4 – 5.
16. Щербакова К.Й. Методика формування елементів математики у дошкільників. Київ: Вид-во Європейського університету, 2011. 262 с.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Окаєвич Анастасія Валеріївна

викладач кафедри
морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

Докорінні зміни у поглядах на потребу підвищення професіоналізму основи офіцерського складу Збройних Сил України обумовлені залученням військовослужбовців до відбиття збройної агресії та потребують пошуку шляхів підвищення ефективності військово-професійної підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах.

Однією із визначальних складових успішного виконання офіцером службово-бойових завдань є належний рівень сформованості у нього емоційно-вольової стійкості до притаманних сучасним бойовим діям психотравмуючим чинникам, вміння зберігати концентрацію та ухвалювати виважені управлінські рішення. Проте наявний досвід військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів дозволяє констатувати нагальну потребу пошуку шляхів підвищення рівня сформованості їхньої емоційно-вольової стійкості в процесі професіоналізації.

Вирішення проблеми формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі військово-професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах потребує насамперед уточнення дефініцій «емоція», «воля» та «емоційно-вольова стійкість».

Із урахуванням специфічних особливостей військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів, актуальною потребою є врахування необхідності опанування курсантами практичними механізмами контролю проявів емоцій під час виконання службово-бойових завдань.

У трактуванні дефініції «емоція» ми погоджуємось із поглядом Г. Фортунатова, який розглядає її як конкретну форму переживання почуттів [5], тоді як О. Лука, характеризуючи емоції та їх прояви, визначає «безпосередній зв'язок між задоволенням чи незадоволенням потреб, в яких відображається специфічне ставлення до будь-яких життєвих ситуацій та обставин» [2], що в повній мірі притаманне особливостям військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

Однією з провідних якісних характеристик емоційної стійкості, на наше переконання, є здатність особистості зберігати належний рівень готовності до виконання професійних обов'язків в умовах дії негативних чинників, тоді як у класифікації обумовленої дефініції ми погоджуємось із К. Платоновим, який поділяє емоційну стійкість на:

- емоційно-вольову (ступінь вольового володіння людиною своїми емоціями);
- емоційно-моторну (стійкість психомоторики);
- емоційно-сенсорну (стійкість сенсорних дій) [3].

Дослідження волі та шляхів її формування бере початок з античних часів, подальшого розвитку набуває в часи Середньовіччя. Філософами термін «воля» трактується переважно як свідомо регуляція суб'єктом своєї діяльності та поведінки, що забезпечує подолання труднощів при досягненні мети [5]. Не втрачає актуальності питання дослідження обумовленої дефініції в сучасних психолого-педагогічних розвідках, де термін «воля» в переважній більшості протрактований як: здатність долати перешкоди при здійсненні цілеспрямованих дій та вчинків, психічна саморегуляція особистості, свідомо активність особистості, що дозволяє їй керувати власною поведінкою.

Виокремлення вольових якостей, які є визначальними у військово-професійній діяльності майбутнього офіцера, потребує врахування інтегративного характеру професії та поєднання у ній цілої низки функцій, притаманних офіцеру, серед яких визначальними є управлінська та організаційна. З огляду на зазначене, до найбільш важливих вольових якостей, сформованість яких у офіцера забезпечує успішне виконання ним службово-бойових завдань, ми відносимо:

- вольові якості, що виявляють здатність людини постійно висувати перед собою життєво і суспільно важливі цілі та підкоряти свою поведінку їх досягненню (цілеспрямованість, що ґрунтується на ідейному переконанні);
- вольові якості, що характеризують здатність людини постійно шукати шляхи досягнення поставленої мети, виконання прийнятого рішення (активність, ініціативність, рішучість, енергійність, самостійність, відповідальність, наполегливість);
- вольові якості, що характеризують здатність людини підкоряти свою поведінку об'єктивній необхідності (дисциплінованість, мужність, стійкість, сміливість, вміння володіти собою) [4].

Розвиток у майбутнього офіцера вольових якостей та сформованість вмінь контролю проявів емоцій є підґрунтям формування емоційно-вольової стійкості як базового компонента професії офіцера.

Узагальнення результатів дослідження науковцями поняття «емоційно-вольова стійкість» дозволяє дійти висновку, що в переважній більшості її розглядають як складне психічне утворення, яке є результатом інтегрування певних психічних процесів і явищ. Стосовно майбутніх офіцерів, емоційно-вольова стійкість, на наше переконання, є інтегративною властивістю особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих факторів.

Формування емоційно-вольової стійкості майбутнього офіцера відбувається в процесі військово-професійної підготовки з використанням спеціально

змодельованих психотравмуючих чинників, притаманних реальним умовам виконання офіцером службово-бойових завдань, в тому числі під час залучення до бойових дій.

Список літератури

1. Краткий психологический словарь/сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1985. 48 с.
2. Лук А. Н. Эмоции и личность. Москва: Знание, 1982. 176 с.
3. Платонов К. К., Шварц Л. М. Очерки психологии для летчиков: монография. Москва: Экзамен, 1948. 191 с.
4. Психология и педагогика высшей военной школы: учеб. пособие / В. И. Варваров, В. И. Вдовюк, В. П. Давыдов и др.; под ред. А. В. Барабанщикова. Москва, 1989. 366 с.
5. Фортунатов Г. А. Чувства. Общая психология: учебное пособие. Москва, 1970. С. 21.

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ТУРЕЦЬКИХ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ В ЗВО УКРАЇНИ

Павленко Оксана Миколаївна

к.пед.наук, доцент кафедри
журналістики та мовної комунікації,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Навіть за сприятливих умов адаптація – важкий, стресовий процес. Вона вважається успішною, якщо студент реалізує особистісний потенціал, свої можливості та здібності, може впоратися з психологічними та соціокультурними проблемами [4, с. 99]. Отже, завданням викладача під час навчання української мови іноземних студентів на початковому етапі створити сприятливий психологічний клімат, управляти навчально-пізнавальною діяльністю студентів і корегувати їхні взаємини, запобігати виникненню можливих конфліктів. Очевидно, що чільне місце в цей період займала соціокультурна адаптація студентів, формування їхньої здатності до участі в міжкультурному спілкуванні. Роль викладача полягала у створенні умов для вторинної соціалізації студентів, акультурації, коли студент, формуючи свою ідентичність у новому середовищі, зберігав власну культуру.

Як свідчить практика, іноземні студенти часто перебувають у полоні власних стереотипів, оскільки швидко адаптуватися вкрай складно. У межах власної культури вони засвоїли з дитинства правила, навички та вміння, необхідні для спілкування рідною мовою, які досить міцні. Як зазначають учені, опинившись у новому для себе лінгвокультурологічному середовищі, студент зіштовхується з іншою знаковою системою, відмінною від рідної мови семантичною структурою, іншим артикуляційним укладом і мелодикою мови, іншою концептосферою [2, с. 57]. Навіть при першому контакті іноземці зіштовхуються з розбіжностями комунікативної поведінки. Манера спілкування зі співрозмовником, вміння слухати і чути, особливості невербальної комунікації та багато іншого часом дивує с студентів або навіть викликає непорозуміння, відторгнення, що гальмує адаптацію, негативно впливає на процес навчання. Тому в процесі навчання української мови іноземців варто вибудовувати з урахуванням національних особливостей та психологічного стану студентів. Як слушно зазначає О. Леонтьєв, «знання етнопсихологічних особливостей студентів дозволяє викладачеві орієнтуватися в різноманітних, часом досить складних ситуаціях міжнаціонального спілкування, уникати непорозумінь, домагатися взаєморозуміння і в такий спосіб розширювати і збагачувати діапазон особистісного спілкування з учнями в процесі педагогічної взаємодії» [3, с. 81].

З-поміж національно-психологічних особливостей іноземців виокремлювали: а) мотиваційні (рівень працездатності, старанності, ставлення до навчання); інтелектуальні (здатність до аналізу та синтезу, абстрагування, швидкість розумових дій, розвиток логічного мислення); пізнавальні (глибина й цілісність сприйняття, повнота, оперативність, образність уяви); емоційні (особливості прояву емоцій і почуттів, динаміка перебігу почуттів); вольові (стійкість вольових процесів, специфіка національних атитюдів на вольову активність); комунікативні (характер взаємодії, спілкування, взаємовідносин між людьми, згуртованість або відчуженість у групах) [1, с. 110]; особливість уживання невербальних засобів комунікації (мовленнєвий етикет, використання невербальних засобів комунікації в поєднанні з вербальними).

З метою побудови ефективного навчання іноземних студентів із Туреччини нами були визначені основні специфічні національно-психологічні особливості цієї етнічної групи.

Турки дуже ввічливі, уважні, спокійні. При зустрічі вони завжди привітні, етикету надають великого значення. Однак це лише на перший погляд. Національно-психологічною особливістю цього контингенту є емоційність, нестабільність, яка супроводжується різкою зміною настрою. Найхарактернішою відмінністю цього етносу є протиріччя, турецькі студенти ніби зіткані із суперечностей. У навчанні вони потребують чітких вимог, за яких з точністю виконують поставлені задачі. Їм характерні повага до викладачів, з одного боку, й безвідповідальність, бажання при мінімальній можливості уникнути виконання завдань, з іншого. Можливо, причина такої поведінки криється в системі турецької освіти, де немає усталених правил, вимог, усе йде на розгляд освітнього закладу, керівника, викладача. Ще однією проблемою є те, що при вивченні іноземної мови в турецьких школах досі провідним є граматико-перекладний метод, тому турецькі студенти просто психологічно не готові висловлювати власну думку, відстоювати свій погляд, вирішувати комунікативні задачі. Іншою особливістю освіти Туреччини є контроль знань, який проводиться здебільшого за допомогою письмових тестів. Як наслідок, турецькі студенти мають проблеми з такими видами роботи, як аудіювання, читання, говоріння. Оскільки студенти не звикли говорити перед аудиторією, у них виникають проблеми зі здатністю логічно мислити, обґрунтовувати свою думку, аргументувати та ін. Тому викладачеві в процесі пропедевтичного навчання треба допомогти турецьким студентам сформувати цю навичку. Турецьким студентам важко дається граматичний матеріал. У навчанні вимови слід ураховувати, що особливістю фонетичного складу турецької мови є відсутність поєднання кількох приголосних на початку слова, на стику морфем, які характерні українській мові.

Турки дуже чутливо ставляться до критики, особливо щодо навчання. Здається, що більшість студентів не розуміють, що помилки природні в процесі навчання. Вони соромляться помилок, дуже хвилюються і з небажанням беруть участь у комунікативних завданнях, де можуть припуститися помилки, їм дуже важлива думка одногрупників та викладача. Турецькі студенти потребують підбадьорення, схвалення під час виконання мовленнєвих завдань. Варто зазначити, що ці студенти дуже комунікабельні. За умови правильно

організованого пропедевтичного навчання, вони залюбки долучаються до обговорення тем, які їм близькі (культура, історія, ідентичність свого народу, звичаї, традиції).

У спілкуванні турки відкриті, ввічливі, уважні, привітні. Загалом вони досить багатослівні, здебільшого не переймаються етикетними нормами, можуть перебивати співрозмовника, їхнє мовлення голосне, хоч на заняттях, коли відповідають, часто переходять на притишене й сповільнене мовлення.

Турецькі студенти мають низку специфічних невербальних засобів комунікації, зокрема, жести та міміку. До прикладу, унікальним у турків є жест схвалення: вони піднімають руку вгору і повільно складають пальці в кулак, ніби щось стискають. Вітаючись із найближчими, турки палко обіймаються і двічі цілуються. Особливо шанованим і близьким родичам цілують руку, потім прикладають її до свого лоба. Жест, що означає незгоду: різке підняття голови, яке супроводжується цоканням язика. Якщо, на думку турка, опонент його обманює і турок хоче дати зрозуміти, що відчуває це, він пальцем трохи відсуває вниз нижню повіку. Аби висловити захоплення чи схвалення, турок показує співрозмовнику пучок пальців. Щодо власного простору, представникам цього етносу характерно в процесі розмови звужувати його до мінімуму. Чим ближчі стосунки, тим швидше під час бесіди скорочується дистанція між співрозмовниками. У дотриманні часових меж, як показує практика, турецькі студенти часто спізнюються, не достатньо ефективно використовують час.

Отже, при роботі з турками у процесі пропедевтичного навчання викладач повинен привчати студентів до усних відповідей на заняттях та іспитах з української мови. Заняття мають носити міжкультурний характер, до тем обговорення варто залучати теми, які цікавлять студентів. Турецькі студенти потребують допомоги в організації самостійної роботи, ефективному плануванні та використанні часу, подоланні емоційних перепадів та адаптації до психологічних навантажень.

Список літератури

1. Арсеньев Д. Г., Зинковский А. В., Иванова М. А. Социально-психологические и физиологические проблемы адаптации иностранных студентов. Санкт-Петербург : СПбГПУ, 2003. 160 с.

2. Воевода Е. В. Развитие толерантности студентов средствами иностранного языка. *Российский научный журнал*. 2009. № 4 (11). С. 55–60.

3. Леонтьев А. А. Национальная психология и этнопсихология. *Советская этнография*. 1983. № 2. С. 80–82.

4. Павленко О. М. Урахування національно-психологічних особливостей слухачів у процесі експериментального пропедевтичного навчання української мови. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI ст.*: зб. наук. роб. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 березня 2019 р.). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2019. Ч. 1. С. 98–101.

РОЛЬ АВТЕНТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Полюк Ірина Станіславівна

Доцент, доцент кафедри теорії практики та перекладу французької мови
Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігора Сікорського»

У процесі викладання спецкурсу з французької мови, поруч із існуючими методиками, часто виникає потреба у застосуванні різноманітних додаткових джерел, у виборі дидактичних матеріалів і у коректному їх застосуванні у навчальному процесі. Саме ці аспекти є визначальними в організації заняття.

Перш за все, постає питання, який обрати документ – автентичний чи адаптований? Мова йде про одне з основних питань і один із визначальних критеріїв, на які слід звертати увагу при підготовці заняття зі спецкурсу з французької мови. Головними аспектами, якими необхідно послуговуватися у цьому випадку, можна вважати: коректність, мотивація, можливість звертатися до джерела у педагогічних цілях та доцільність його використання з точки зору мовного рівня студентів.

Говорячи про коректність, ми розуміємо те, що документ є віддзеркаленням того, що вважається визначальним у дискурсі тієї чи іншої навчальної чи професійної сфери діяльності. Коректність є надважливим елементом, якщо брати до уваги той факт, що, для набуття необхідного рівня комунікативної компетентності за найоптимальніший період часу та за найсприятливіших умов, необхідно ознайомити студентів із належними матеріалами, тобто з документами, які, за своєю більш менш рівноцінною формою, більш за все уможливають їх сприймання, розуміння та відтворення. З огляду на це, вибір автентичного документу у його належній, у порівнянні з адаптованим текстом, формі, відбувається набагато швидше.

Проте ця необхідність звертатися до спеціалізованих джерел варіюється разом із сферою діяльності. У той час, як для науково-технічної галузі такі документи грають ключову роль, у готельній сфері, наприклад, їх застосування зводиться до мінімуму. Таку тенденцію можна пояснити зв'язком викладача із тією чи іншою галуззю, адже сама тісна причетність викладача є визначальним фактором у знаннях про дискурс відповідної галузі діяльності.

Мотивація студентів є центральним аспектом навчального процесу, адже саме вона є запорукою успішності учнів. На перший погляд, досягти успіху у навчанні та акумулювати власні досягнення легше, ніж стати вмотивованим, адже документ є здобутком того чи іншого дискурсу, що викладається фахівцем відповідно до конкретної галузі, за якою навчається здобувач. З огляду на це,

мотивація тісно взаємопов'язана із коректністю, що можна вважати ще однією беззаперечною перевагою автентичних джерел.

При застосуванні традиційних дидактичних матеріалів зазвичай не виникає жодних труднощів, як це, наприклад, може відбуватися при використанні вузькоспеціалізованих матеріалів з граматики. Таким чином, у навчальній сфері відмічається тенденція до компаративного аналізу документів, які вирізняються кількістю компаративних одиниць у своїй структурі, адже прослідкувати особливості застосування певних аспектів у автентичних текстах набагато важче, ніж в адаптованих, у процесі створення яких автори мають змогу штучно вводити певні форми.

Доцільність використання документа з точки зору мовного рівня студентів є також вагомою складовою навчального процесу, адже цей феномен пов'язаний із іншим поняттям, що включається у концепцію заняття – прогресія акумулювання знань, тобто перехід від найлегшої до найважчої інформації.

Існує думка про те, що поняття прогресії втрачає свої позиції у випадку, коли навчальний процес проходить зі студентами, які мають середній та високий мовні рівні, та залишається актуальним у випадку інтеракції зі студентами-початківцями та здобувачами, що мають низький рівень мовної компетентності. У цьому разі, за шкалою зростання складності, можна якнайкраще прослідкувати недоліки автентичного документу.

У процесі навчання постає також питання, які обрати автентичні документи – узуальні чи спеціалізовані? Перевагами узуальних документів можна вважати: ясність викладеного матеріалу, легкість сприйняття, що також важливо для викладачів, які не володіють часто достатніми знаннями у тій чи іншій спеціалізованій галузі, тексти яких вводяться в навчальний процес. Такі документи мають узагальнюючу та трансверсальну змістовність, що виступає певним мотиваційним фактором у гетерогенних групах; сконцентрованість на актуальних проблемах, які часто виступають предметом обговорення у суспільстві, що також прирівнюється до переваг з точки зору мотиваційних факторів студентів та, водночас, з точки зору організації формування мовних навичок та мовленнєвих умінь у здобувачів шляхом їх залучення до дискусій, доповідей тощо.

Список літератури:

1. Mangiante J.-M., Parpette C. *Le Français sur Objectifs Spécifiques*. Paris : Hachette, 2004. – 160 p.
2. Robert J.-P. *Dictionnaire pratique de la didactique FLE : nouvelle édition revue et augmentée*. Paris: Ophrys, 2008. 224 p.

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

Прокопенко Ліліана Іванівна,

доцент, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових
дисциплін,
філологічного факультету,
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

Погосова Наріне Володимирівна,

здобувач ОС «магістр»,
філологічного факультету,
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

Сьогодення наполегливо вимагає пошуку таких форм і методів навчання, упровадження яких сприяло б активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищувало б ефективність опанування учнями нових знань, розвивало творчу активність, а також навички колективно злагоджених дій. Орієнтація на особистість учня визначає сучасну концепцію організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі: компетентнісний та індивідуально орієнтований підхід до навчання, що забезпечують розвиток критичного мислення, соціалізацію особистості вихованців, розвиток дослідницької культури тощо. З огляду на це актуальним є дослідження проблеми застосування нових інтерактивних методів навчання школярів.

Актуальною педагогічною технологією, здатною забезпечити вирішення поставлених перед сучасною школою завдань, є метод проєктів – організація навчання, за якої учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань – проєктів, що поступово ускладнюються [1]. У свою чергу С. Сисоєва зазначає, що метод проєктів є однією із педагогічних технологій, яка відображає реалізацію особистісно орієнтованого підходу в освіті і сприяє формуванню уміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя людини постіндустріального суспільства [5, 25 – 31]. Визначається також метод проєктів як освітня технологія, спрямована на здобуття учнями знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування в них специфічних умінь та навичок завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку [3, 2].

Метою статті є опис етапів реалізації навчального дослідницького проєкту «Вторинні жанри наукового стилю мови», спрямованого на формування

стилістичних умінь і навичок учнів у процесі поглиблення і систематизації знань про науковий стиль мовлення.

На основі аналізу педагогічної літератури нами встановлено, що існують різні визначення навчального проєкту, але в будь-якому випадку проєкт передбачає: розвиток пізнавальних, творчих навичок учнів, критичного мислення, вміння самостійного пошуку інформації; самостійну діяльність учнів (індивідуальну, парну, групову); розв'язування певної, значущої для учнів, проблеми; представлення продуктів проєктів; співробітництво учнів між собою й вчителем (“педагогіка співробітництва”).

Популярність методу проєктів обумовлена, на нашу думку, тим, що завдяки своїй дидактичній сутності він дозволяє вирішувати завдання розвитку творчих можливостей школярів, умінь самостійно конструювати свої знання й застосовувати їх для розв'язання пізнавальних і практичних завдань, орієнтуватися в інформаційному просторі й аналізувати отриману інформацію.

Дослідники виокремлюють декілька основних типів проєктів: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, практико-орієнтовані проєкти [2, 11 – 15].

Зупинимось більш детально саме на аналізі дослідницького проєкту як найсприятливішого для формування дослідницьких умінь школярів. Дослідницькі уміння учнів потрактовують як результат діяльності, в якій домінує самостійне застосування прийомів наукових методів пізнання і внаслідок якої учні активно опановують знання, формують пізнавальні мотиви й організаційні якості. Таким чином, у процесі формування дослідницьких умінь учні навчаються самостійно одержувати знання через оволодіння специфічними процедурами: бачити проблему й висувати гіпотезу її вирішення; планувати й проводити експерименти; рефлексувати та оцінювати свою діяльність; переносити раніше засвоєні знання і вміння в нову ситуацію і т. ін. [3].

У процесі дослідження нами встановлено, що дослідницькі проєкти потребують ретельно продуманої структури. Основні характеристики проєкту «Вторинні жанри наукового стилю мови», мета якого вивчення інформації про тези і конспект у науковому стилі й засвоєння способів їх складання, узагальнено у вигляді таблиці.

Таблиця №1

Характеристика проєкту «Вторинні жанри наукового стилю мови»

№	Вид проєкту	Характеристики
1	за метою виконання	Дослідницький Практико-орієнтований
2	за характером змістового (предметного) матеріалу	Лінгвістичний монопроєкт
3	за характером контактів	класний
4	за тривалістю	середньостроковий
5	за кількістю учасників	груповий

6	Мета проєкту	Вивчення жанрів: тези, конспект у науковому стилі й засвоєння способів їх складання.
7	Груповий проєктний продукт	Узагальнена (у вигляді схем, кластерів, інфографіки) інформація за темою; модельні характеристики тез і конспекту
8	Індивідуальний проєктний продукт	Текст у жанрі конспекту

Звернемося до опису поетапної реалізації проєкту. На етапі *орієнтування* учням було запропоновано три тексти: текст №1 – план, текст №2 – виписки, текст №3 – тези, текст №4 – конспект статті. Завдання для учнів – визначити спільні й відмінні риси текстів, обґрунтувати свою думку, створити порівняльну таблицю. Під час групового обговорення учні роблять висновок про те, що спільними для всіх трьох текстів є тема, елементи змісту, стилістична приналежність – науково-популярний підстиль наукового стилю мови. Дев'ятикласники відмічають, що подані тексти є різним способом запису одного тексту. Оскільки на цей час в навчальній діяльності учні активно використовують план, неминуче зустрічалися з конспектом, вони зазвичай без утруднень ідентифікують ці тексти. Під час обговорення учні можуть вийти на загальноприйняті термінологічні позначення подібних текстів: первинний і вторинний текст. Результатом аналітичної діяльності учнів на орієнтувальному етапі виступає порівняльна таблиця-опора «Поширені форми запису і збереження інформації».

У процесі обговорення вчитель акцентує увагу учнів на тому, що запропоновані для аналізу жанри фіксують науковий зміст у згорненому вигляді, звертає увагу на місце цих жанрів у навчальній діяльності школярів, що сприяє посиленню мотивації навчання. Спираючись на досвід роботи в попередніх проєктах, учні визначають дві форми проєктного продукту – групову (модельні характеристики жанрів тези і конспект, інфографіка) й індивідуальну (авторський текст у жанрі конспекту), з'ясовують критерії оцінки результатів проєктної діяльності.

На *етапі реалізації* проєкту учням було запропоновано декілька текстів у жанрах «тези» «конспект», «стаття» однієї тематики для порівняльного аналізу. Спочатку модельні характеристики тез і конспекту на основі аналізу запропонованих текстів учні створюють за самостійно визначеними критеріями.

Завдання для учнів сформульовано так: *«Прочитайте варіанти тексту «Що таке гомеопатія?». Який з них вихідний, а які вторинні? Проаналізуйте, як характеризуються і чим відрізняються пропоновані способи запису інформації? Свої міркування узагальніть засобами інфографіки. Визначте, які прийоми стиснення (ущільнення) тексту використовувались?»*. Далі вчитель пропонує учням скористатися науковими джерелами для доопрацювання й корекції модельних характеристик й надає відібрані ним наукові дидактичні тексти.

Груповий продукт проєкту – інфографіка (ментальні карти), що відображають модельні характеристики вторинних жанрів «тези» і «конспект», отримані шляхом зіставлення запропонованих у науковій літературі характеристик жанрів «тези» і «конспект» з моделями, розробленими учасниками проєкту з опорою на аналіз текстів-зразків. Узагальнені характеристики жанрів «тези» і «конспект» стали опорою для виконання учнями індивідуального проєктного завдання – створення конспекту науково-навчального тексту.

Результати роботи над проєктом переконують, що процес навчання конспектуванню буде ефективнішим за таких умов: цілеспрямованої роботи над теоретичними відомостями про конспект як мовленнєвий процес; удосконалення сформованих раніше вмінь і навичок, пов'язаних зі структурно-змістовою побудовою тексту; оволодіння спеціальними вміннями і навичками «стиснення» тексту та представлення інформації у наочно-символічній формі (у вигляді таблиць, графічних схем, кластерів, ментальних карт, опорних конспектів).

Таким чином, метод проєктів може стати одним із ефективних способів формування й розвитку особистості сучасних школярів, які зможуть зорієнтуватися у величезному потоці інформації, будуть здатні ухвалювати нестандартні рішення, розкривають свій інтелектуальний, духовний і творчий потенціал. Метод проєктів також сприятиме підвищенню мотивації до навчально-пізнавальної діяльності.

Проєктна технологія навчання продуктивно збагачує навчання в сучасній школі, задовольняє дидактичні й виховні вимоги щодо організації навчального процесу, сприяє його індивідуалізації, диференціації, гуманізації, дозволяє комплексно формувати компетентності школярів.

Список літератури

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 367 с.
2. Иванова Л. Проектирование в обучении: дидактические принципы. *Учитель*. 2004. № 6. С. 11 – 15.
3. Марченко О.В. Організація науково-дослідницької діяльності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі. *Нива знань: науково-методичний альманах*. 2004. №4. С.48 – 52.
4. Метод проєктів як освітня технологія. *Завуч*. 2007. № 4 (298). С. 2.
5. Сисоєва С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проєктів. *Підручник для директора*. 2005. № 9 – 10. 126 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СПОРТИВНОГО ВІДБОРУ ТА МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РУХОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЮНИХ ВОЛЕЙБОЛІСТІВ НА ЕТАПІ ПОЧАТКОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Романенко Сергій Степанович

доцент, доцент кафедри спортивних ігор,
Навчально-наукового інституту
фізичної культури, спорту і реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Ладиненко Сергій Сергійович

здобувач ОС «магістр»,
Навчально-наукового інституту
фізичної культури, спорту і реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Багаторічна підготовка волейболістів будується на основі системного підходу та методичних положень, які й складають комплекс завдань, вирішуваних у навчально-тренувальному процесі.

За великого охоплення дітей заняттями волейболом одним з головних завдань залишається пошук обдарованих дітей та виховання спортсменів високого рівня. Для цього протягом усього періоду проводиться відбір перспективних дітей для рекомендації їх у групи підготовки для спорту вищих досягнень.

Підготовка волейболістів проводиться в кілька етапів, які мають свою специфіку. Головною відмінністю є вік і рівень фізичного розвитку дітей, яких зараховують в ту чи іншу групу підготовки. Для зарахування діти проходять тестування за показниками фізичного розвитку і загальної фізичної підготовленості.

Провідними чинниками підготовки юних волейболістів на початковому етапі виступають: якість управління тренувальним процесом, використання сучасних технологій і методик тренування, що дозволяє більш надійно визначати рівень спеціальних спортивних здібностей до занять волейболом на етапах відбору і спортивної орієнтації та відповідно до цього створити такі умови реалізації тренувального процесу, за яких можливо досягти такого рівня підготовленості, який би відповідав вимогам змагальної діяльності.

Пошук обдарованих дітей, яким у майбутньому будуть під силу великі навантаження та високі темпи спортивного удосконалення – це складний процес,

який перебуває у полі зору багатьох фахівців. Більшість з них розглядає спортивний відбір як розпізнавання індивідуальної схильності до спортивної спеціалізації та відбір дітей здатних до високих спортивних результатів [1]. Відтак, основна мета відбору та початкової спортивної підготовки – визначення придатності до спортивного вдосконалення [2, 3].

У сучасній науково-методичній літературі представлені, як мінімум, два основних концептуальних напрями оцінки здібностей дітей у процесі спортивної орієнтації і відбору. Ряд дослідників (С. Г. Антонов, Н. Ж. Булгакова та ін.) висловлює думку про те, що необхідно відразу ж виявляти й оцінювати здібності дітей до конкретного виду спортивної діяльності, не аналізуючи спортивну обдарованість дитини загалом. Вибір виду спорту треба здійснювати за принципом «поглибленої спеціалізації».

Інша група дослідників доводить, що на початковому етапі підготовки треба визначати здібності загального плану, пов'язані зі специфікою не одного, а декількох видів спорту. На думку Л. П. Матвєєва такий підхід до процесу орієнтації і відбору може служити гарантією від помилок у виборі спортивної спеціалізації.

Чисельні спостереження та експериментальні дослідження показали, що без застосування наукових методів тренеру необхідно не менше двох років, щоб з'ясувати перспективи придатності до спортивного удосконалення. Опираючись на практичний досвід та статистичні показники якості відбору в групи початкової підготовки, можна зазначити, що більшість помилок у виборі виду спорту чи спортивної спеціалізації падає саме на цей період.

В. М. Платонов тісно пов'язує спортивний відбір і орієнтацію зі структурою багаторічної підготовки спортсмена і виділяє п'ять етапів відбору встановлення доцільності спортивного удосконалення в обраному виді спорту [4]:

- первинний етап відбору: виявлення здібностей до ефективного спортивного удосконалення;
- попередній етап відбору: виявлення здібностей до досягнення високих спортивних результатів, здатність до перенесення високих тренувальних та змагальних навантажень;
- проміжний етап: виявлення здібностей до досягнення високих спортивних результатів;
- основний етап відбору: виявлення здібностей до досягнення рівня спортивних результатів міжнародного класу;
- заключний етап відбору: виявлення здібностей до збереження досягнутих результатів;

Детальний підхід до спортивного відбору продемонстрував М. С. Бриль, який зазначив, що критерієм класифікації етапів має бути не відповідність етапам підготовки і не аналогія з біологічною термінологією, а цільова спрямованість етапу.

Слушну думку висловлює А. А. Передельський [5] зазначаючи, що необхідно враховувати більш докладне і емпірично обґрунтоване уявлення про системоутворювальну ознаку індивідуальної схильності до виду спорту, що дає змогу отримувати інформацію протягом розгортання всіх наступних етапів

відбору і спортивної кар'єри. Підтвердження або спростування висновків і рекомендацій першого етапу доспортивного відбору ми в змозі отримати вже на другому етапі відбору, який доцільно називати коригувальним (він підтверджується або спростовується у ситуації персонального розвитку дитини).

Коригувальний етап, що проводиться у віці до 7 – 8 років в будь-якому випадку слід розглядати як етап, перехідний від доспортивного до власне спортивного відбору. Він пов'язаний з визначенням і оцінкою:

- генетичної детермінованості рухливих здібностей;
- динаміки проявів показників і протипоказань за станом здоров'я в процесі адаптації організму і психіки до фізичних навантажень певного типу;
- темпу і спрямованості можливих біохімічних, морфофункціональних, психофізичних і соціально-психологічних змін за час, що минув з моменту закінчення першого етапу доспортивного відбору та отримання програмних рекомендацій з розвитку дитини на найближчу перспективу.

Таким чином, часовий проміжок між першим і другим етапами доспортивного відбору (в силу відсутності яскраво виражених кризових і сенситивних періодів, які обумовлюють необхідність і можливість стрибкоподібної зміни, а також через відносно повільного у цьому віці засвоєння і накопичення умінь і навичок) становить, за нашими підрахунками, не менше одного року.

За цей рік достовірно з'ясувати й обґрунтувати факт схильності дитини до занять конкретним видом спорту дуже складно, що для нас абсолютно очевидно. Цілком можливо, що до настання так званого «найбільш сприятливого віку» для початку занять певним видом спорту, етап коригувального доспортивного відбору або перехідний етап буде потрібно повторити ще через один рік з метою отримання більш-менш достовірної інформації про зміни, що відбуваються. У такому випадку його буде логічно назвати корекційним чи коригувальним перехідним етапом другого порядку.

На завершення доцільно констатувати наступне. Розширення вікових меж спортивного відбору в область раннього дитинства, початок його проведення з 4 – 6 річного віку – це не що інше як масовий соціально-спортивний експеримент, експеримент за участю дитячого контингенту. Тоді й проводиться він повинен не похапцем, а дуже обережно, ретельно й обґрунтовано на кожному своєму етапі. Просто так, механічно екстраполювати дані про закономірності спортивного відбору на відбір доспортивний не можна, та й неможливо (в силу відсутності шкали чітко виражених інтервальних або рангових залежностей між уже відомими показниками в різних більш старших вікових групах).

Можна з впевненістю зазначити, що багато чого ще належить зробити і осмислити вперше, у повному обсязі детально звіряючи власні дії з існуючою загальною і науковою етикою. І тільки після закінчення цього дослідження можна буде розмірковувати про те, якою мірою тенденція оптимізації є більш значною у порівнянні з тенденцією екстрималізації в спортивному відборі, або навпаки.

Список літератури

1. Бриль М. С. Отбор в спортивных играх / М. С. Бриль. – М.: ФиС, 1980. – 127 с.
2. Вайцеховский С. М. Книга тренера / С. М. Вайцеховский. – М.: ФиС, 1971. – 293 с.
3. Волков В. М. Спортивный отбор (медико-биологический очерк) / В. М. Волков. – Смоленск, 1979. – 110 с.
4. Максименко И. Г. Теоретико-методические основы многолетней подготовки юных спортсменов в спортивных играх: автореф. дис. ... на соискание уч. степени д. физ. вос: спец. 24.00.01. / И. Г. Максименко «Олимпийский и профессиональный спорт». – К., 2011. – 46 с.
5. Передельский А. А. Проблема раннего отбора в спорт и экстремальные аспекты ее решения / А. А. Передельский // Теория и практика прикладных и экстремальных видов спорта. – 2016. – № 1 (38). – С. 64 – 69.

МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.

Сірий Олександр Михайлович,
старший викладач кафедри філософії соціально-гуманітарних наук та фізичного
виховання
хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Янков Сергій Володимирович,
старший викладач кафедри філософії соціально-гуманітарних наук та фізичного
виховання
хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Вища освіта сьогодні переживає період модернізації, оновлення, приведення у відповідність до європейських стандартів. У наукових колах точаться дискусії з приводу необхідності такого швидкого реформування тоді, коли фінансування бюджетної сфери нестабільне, а суспільно-політична ситуація в державі вкрай складна. Але, щоб бути конкурентоспроможною у сфері надання освітніх послуг, система освіти України мусить забезпечити ефективний контроль якості навчання відповідно до загальноєвропейських норм і стандартів.

Під час підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності важливу роль відіграє контроль та оцінка відповідності рівня підготовки випускників вищих навчальних закладів вимогам, які встановлені Державним освітнім стандартом, виявлення недоліків у підготовці студентської молоді та їх вчасне коригування в процесі навчальної діяльності.

Навчальний процес з фізичного виховання у ВНЗ є невід'ємною складовою у структурі підготовки спеціалістів всіх напрямків. Специфічною особливістю фізичного виховання, що відрізняє його від розумової освіти й виховання, є спрямованість на біологічну сферу людини: зміна її форм, функціональних можливостей окремих систем організму, розвиток рухових якостей, навчання рухових дій, підвищення опірності зовнішнім чинникам.

Завдання навчальної дисципліни “Фізичне виховання” у вищих навчальних закладах освіти визначаються такими основними напрямками [1]:

- підтримка соціально обґрунтованого рівня фізичної підготовленості студентів;
- протидія негативним факторам, що впливають на здоров'я й навчання у ВНЗ, засобами фізичного виховання;
- уміння самостійно використовувати засоби фізичного виховання в праці та відпочинку;

- формування загальної й професіональної культури, здорового способу життя.

Однак оволодіння лише практичними навичками фізичного вдосконалення без достатньо засвоєних теоретичних і методичних знань не дає змоги студенту правильно застосовувати набуті знання під час самостійних занять [2].

Вирішення зазначеного питання може бути пов'язане з удосконаленням системи контролю навчальних досягнень студентів. Проте, теоретичний і практичний аспекти розгляду й аналізу системи фізичного виховання у вищій школі зазвичай обмежуються питаннями контролю фізичної і функціональної підготовленості студентів [3, с. 19]

Аналіз практичного досвіду застосування традиційних підходів до контролю свідчить про ряд недоліків, це:

- суб'єктивізм в оцінюванні;
- слабка здатність до диференціації;
- неможливість відображення якісних характеристик набутих студентами знань, умінь та навичок;
- проблематичність здійснення контролю за самостійною роботою студентської молоді.

Подолання даних недоліків можливе лише через застосування рейтингової системи оцінювання.

З 2005 року вищі навчальні заклади України перейшли на кредитно-модульну систему контролю успішності студентської молоді. Дана система контролю базується на самостійній навчально-пізнавальній роботі, індивідуальному навчанні, співтворчості викладача та студента і створює сприятливі умови для педагогічного стимулювання молоді до навчальної діяльності, спонукає їх до самоосвіти, самоаналізу й самооцінки.[4].

Базовий мінімум елементів знань і практичних дій, які пропонуються для засвоєння з навчальної дисципліни, завдання, що входять до модулів, порядок і час їх складання затверджуються на засіданні кафедри. Студенти повинні ознайомлюватись в письмовій формі зі структурою елементів знань і практичних дій, які виносяться для засвоєння і контролю, на першому занятті кожного модуля. У навчальній дисципліні в кожному її модулі визначається мінімальна кількість навчальних елементів знань (поняття, класифікація, історичні факти та ін.) і практичних дій, які необхідно засвоїти, щоб, з одного боку, сформувати кваліфікованого фахівця, а з іншого — забезпечити успішне засвоєння наступних навчальних дисциплін [4].

Саме тому фізичне виховання студентів має бути організоване за системою модульного навчання з виділенням якісно відмінних модулів. З урахуванням змісту «Навчальної програми з фізичного виховання» для студентів вищих навчальних закладів повинні бути виділені теоретичний, методичний та практичний модулі, визначені їх зміст і підібрані відносно кожного елемента змісту свої специфічні засоби, методи, форми організації занять та критерії оцінювання [5].

При оцінці роботи студентів впродовж часу вивчення дисципліни «Фізичне виховання», викладач повинен оцінити такі компоненти учбової діяльності студента як:

- теоретичні знання в галузі фізичної культури та спорту;
- практичні знання, уміння та навички щодо організації самостійних занять фізичними вправами, активного, здорового та спортивного стилю життя;
- відвідини лекційних і практичних занять;
- рівень розвитку фізичних якостей;
- рівень оволодіння технікою та тактикою виконання рухових дій з вивчених розділів навчальної програми;
- активність на заняттях;
- написання рефератів та їх захист;
- участь в наукових конференціях;
- участь в змаганнях (з урахуванням їх масштабу) [6].

Модульно-рейтингова система оцінювання має компенсуючий характер, оскільки в балах оцінюються не тільки знання і навички студентів, а й їхні творчі можливості: активність, неординарність вирішення поставлених завдань, уміння організувати групу для їх вирішення тощо.

Така організація вивчення дисципліни «Фізичне виховання» спрямована на:

- професійно-особистісний розвиток студента за рахунок розробки навчально-методичного забезпечення навчального процесу;
- систематизацію та інтеграцію предметних і ключових професійних компетенцій у змісті дисципліни;
- розширення міждисциплінарних зв'язків;
- впровадження в освітній процес інноваційних оціночних засобів для поточного контролю успішності, проміжної і підсумкової атестації студентів.

Організація навчального процесу з використанням модульно-рейтингової системи оцінювання дає студенту змогу чітко розуміти систему формування оцінок з дисципліни; усвідомлювати необхідність систематичної роботи із засвоєння матеріалу на основі знання своєї поточної оцінки з кожної дисципліни та її зміни залежно від якості засвоєння матеріалу і дотримання встановлених термінів виконання завдань; своєчасно оцінювати стан своєї роботи з вивчення дисципліни, виконання всіх видів навчальних занять до початку екзаменаційної сесії; отримувати навички самостійного планування своєї навчальної діяльності.

Отже, реалізація модульно-рейтингової системи оцінювання в освітньому процесі з фізичного виховання у вищих навчальних закладах сприяє підвищенню рівня його ефективності, рівня мотивації до занять фізичними вправами у студентській молоді та у достовірному покращенні рівня їх фізичної підготовленості.

Список літератури:

1. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання: підручник – Київ : Олімп. л-ра, 2008. Т. 2. С. 155–174.
2. Березка С.М. Теоретичні та методичні знання студентів з навчальної дисципліни “фізичне виховання”. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2011. № 3. С. 12–14.

3. Козіброцький С. Оцінювання навчальних досягнень студентів на заняттях із фізичного виховання. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2009. № 1. С. 18–21.

4. Тимошенко О. Технологія застосування модульно-рейтингової системи оцінки успішності в навчальному процесі студентів зі спеціальності «Фізичне виховання». Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2005. № 4. С. 72–75.

5. Луконин Ю.В. Модульно-рейтинговая система оценки качества учебной деятельности студентов по дисциплине «Физическая культура» Современные технологии обеспечения качества образования: мат. Всерос. научно-практ. конф. – Барнаул: АлтГТУ, 2006. С. 213– 217.

6. Соломахина Т.Р. Модульно-рейтинговая система оценивания и ее влияние на качество образовательного процесса по физической культуре студентов. [Электронный ресурс] Электрон. науч. журн. Курск. гос. ун-та. 2016. № 1(37). Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/modulnoreytingovaya-sistema-otsenivaniya-i-eyo-vliyanie-na-kachestvo-obrazovatel'nogo-protsessa-po-fizicheskoykulture-studentov>

СПОРТИВНО-ТЕХНІЧНА ПІДГОТОВКА ЮНИХ ФУТБОЛІСТІВ

Терзі Пилип Пилипович

доцент, доцент кафедри спортивних ігор,
Навчально-наукового інституту
фізичної культури, спорту і реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Долінський Денис Русланович

здобувач ОС «магістр»,
Навчально-наукового інституту
фізичної культури, спорту і реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Підготовка висококваліфікованих футболістів для професійного футболу є найважливішою проблемою сьогодення. Це вказує на необхідність пошуку нових шляхів та підходів у підвищенні ефективності учбово-тренувального процесу юних футболістів. В системі підготовки юних футболістів одним із ключових є етап початкової спеціалізації (в учбово-тренувальних групах), що припадає на вік з 7 до 10 років (Лаптев А.П., Сучилін А.А.), коли досить велике значення має вирішення проблеми всебічної підготовки юних спортсменів. Комплексна підготовка спортсменів охоплює розвиток і вдосконалення необхідних спеціальних якостей: фізичних, технічних, тактичних, психологічних і теоретичних знань на основі обліку індивідуальних особливостей спортсменів (Дрюков В.О., 2007).

Початкову спортивну підготовку в хлопчиків і дівчинок у цьому віці слід починати із систематичних організованих занять футболом у загальноосвітніх школах і після занять у спортивних секціях. Цей вік самий сприятливий для розвитку рухових здатностей і спритності. Різноманітності підготовки в цей період досягають за допомогою простих фізичних вправ певної спрямованості, під час виконання яких слід направляти рухову активність учнів цієї вікової категорії. Основними формами підготовки на заняттях футболом повинні бути спортивні й рухливі ігри за спрощеними правилами (з малими складами, на невеликі по розміру майданчиках, залах), змагання, естафети, фізичні вправи певної спрямованості з елементами гімнастики, акробатики, легкої атлетики, а сполучною ланкою у всіх цих формах повинен бути м'яч. З 45 хвилин занять 80 % часу учні повинні займатися з м'ячем, 20 % - вправи різного характеру [5].

У віці 8-9 років спортивна підготовка складається з навчання й тренування, як єдиного педагогічного процесу. У силу фізіологічних особливостей цей вік не має виразні м'язово-рухові відчуття, тому на першому етапі навчання основними методами є: розповідь, найпростіше пояснення, показ технічного приймання або якої-небудь дії.

На заняттях з футболу в цьому віці необхідно приділяти більше увагу загальному розвитку функцій організму. Інтенсивність занять - середня. Категорична умова - уникати перевантажень. Розвиток таких необхідних якостей, як швидкісні й координаційні, особливо сприятливо позначаються на розвитку дітей [4].

Таким чином, на початкових етапах багаторічної підготовки, у змаганнях спортсменів щодо невисокої кваліфікації, рівень технічної майстерності й спортивний результат у цілому визначається досконалістю базових рухів і дій. Це обумовлює в процесі вдосконалювання спортивно-технічної підготовки, щоб техніка спортсмена відповідала наступним вимогам: ефективністю, стабільністю, варіативністю, економічністю, мінімальною тактичною.

Узагальненими завданнями в процесі багаторічної підготовки юних футболістів є:

1. Зміцнення здоров'я, сприяння правильному фізичному розвитку й фізичної підготовленості.
2. Розвиток швидкості, спритності, гнучкості, швидкісно-силових якостей.
3. Навчання основам техніки й тактики гри. поінформованістю для суперника.
4. Приучення до ігрових умов.
5. Прищеплювання учнем стійкого інтересу до занять футболом [2].

У сучасному футболі технічні прийоми характеризуються доцільною з точки зору біомеханіки системою рухів, що дозволяє досить економно використовувати робочі зусилля для підвищення швидкості й точності ігрових дій. Швидкість і надійність, простота й ефективність - ось вимоги сьогодення до застосування техніки футболу.

Техніка футболу являє собою сукупність спеціальних прийомів, які використовуються у грі в різних поєднаннях для досягнення поставленої мети.

Характеристика техніки футболу починається з техніки пересування, що є загальним підрозділом для польового гравця й воротаря.

У процесі ігрової діяльності прийоми техніки пересування використовуються в різноманітних поєднаннях. Так, наприклад, у грі широко варіюється швидкість пересування футболістів: від повільної ходьби до стартових прискорень і ривків з максимальною швидкістю, зненацька змінюється ритм бігу і його напрямок. Особливістю пересувань футболіста є поєднання різних прийомів бігу зі стрибками, зупинками, поворотами.

Освоєння техніки розуміється як стабільність виконання технічних прийомів у стандартних умовах (на уроці, тренуванні) і їх стійкість в ускладнених умовах. Сучасна тренувальна й особливо змагальна діяльність характеризується більшою кількістю факторів, що збивають. До них ставляться активна протидія суперників, що прогресує стомлення, незвична манера суддівства, незвичне місце змагань, устаткування, недоброзичлива поведінка вболівальників і ін. Здатність спортсмена до виконання ефективних прийомів і дій у складних

умовах є основним показником стабільності й багато в чому визначає рівень технічної підготовленості в цілому [1].

Основним завданням технічної підготовки спортсмена є навчання його основам техніки змагальної діяльності або вправ, що служать засобами тренування, а також удосконалювання вибраних для предмета змагання форм спортивної техніки.

Процес технічної підготовки здійснюється протягом усього багаторічного тренування спортсмена. У зв'язку, із чим багаторічний процес технічної підготовки спортсмена підрозділяють на кілька стадій [3].

Так, Курамшин Ю.Ф. виділяє 3 стадії багаторічної технічної підготовки спортсмена: стадію базової технічної підготовки; стадію поглибленого технічного вдосконалювання й досягнення вищої спортивно-технічної майстерності; стадію збереження спортивно-технічної майстерності.

У процесі навчання учнів створюються передумови для успішного оволодіння широким колом технічних дій, досягнення високого рівня спеціальної фізичної підготовленості на наступних етапах багаторічного процесу підготовки.

Список літератури

1. Дулібський А.В. Моделювання тактичних дій у процесі підготовки юнацьких команд з футболу. Науково-методичний (технічний) комітет Федерації футболу України / А.В. Дулібський. – К.: 2001. – 130с.

2. Запорожанов В.А., Кузьмин А.И., Х. Созаньски. Комплексная система оценки перспективных возможностей юных спортсменов // Наука в олимпийском спорте. – 1994. – с. 30 – 36.

3. Лисенчук Г.А. Управление подготовкой футболистов. – К.: Олимпийская литература; 2003. – 271с.

4. Полишкис М.С. Подготовка юных футболистов: Учебное пособие для студентов институтов физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1997. – 171 с.

5. Соломонко В.В. Футбол в школе / В.В.Соломонко, Г.А. Лисенчук, О.В.Соломонко, В.О.Пилипенко. М.: Киев -2014 г.

ВИКОРИСТАННЯ МЕДІАРЕСУРСІВ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Шелест Людмила Юріївна,
вчитель англійської мови
Харківська спеціалізована школа
I-III ступенів №18 Харківської міської
ради Харківської області

Білогурова Ольга Андріївна,
вчитель німецької мови
Харківська спеціалізована школа
I-III ступенів №18 Харківської міської
ради Харківської області

Ми живемо у потужному інформаційному потоці. Щодня, щогодини та щохвилини ми опрацьовуємо безліч різноманітної інформації. Кількість повідомлень зростає щодня. Рух інформаційного потоку не можливо спинити. Наше завдання як вчителів – не потонути у щоденному вирі, а учні мають усвідомити та підкорити цей потік.

Іноземна мова – один з найскладніших предметів навчального плану, він посідає друге місце після алгебри та геометрії. Тому вкрай важливо сформувати позитивну мотивацію в учнів, щоб отримати найбільш оптимальний рівень засвоєння навчального матеріалу. Для досягнення цієї мети необхідно звертатися до нестандартних форм роботи, до нових технічних засобів навчання. З цієї точки зору цікавим є використання медіаресурсів як одного з методів навчання іноземній мові.

Одна з серйозних проблем, з якою учні, і не тільки вони, зустрічаються регулярно, – це питання фейкових новин. Як саме зрозуміти, що та чи інша новина правдива, що в ній немає дезінформації?

Для того, щоб навчити учнів розбиратися в новинах та допомогти їм уникнути неправдивої інформації, ми розробили уроки англійської мови, метою яких є пояснити, як відбирати новини, аналізувати джерела інформації, застосовувати критичне мислення під час читання новин у мережі Інтернет. Це прогресивна технологія, яку наразі використовують у багатьох європейських школах.

У ході уроку учням демонструються декілька слайдів з різними новинами, а самі учні висловлюють свої припущення, які з новин правдиві і чому. Тут присутні і, так звані, клікбейти, і пропаганда, і новини з заголовком, який дезінформує, і такі новини, що формують упереджене ставлення до якоїсь події чи персони.

Після того, як учні висловлять свої припущення, можна запропонувати їм, використовуючи Інтернет, перевірити правдивість новин, а після обговорення - створити рекомендації, як саме не піддатися фейковим новинам. В якості домашнього завдання учні створили свої власні фейкові новини, а наступного уроку зачитали їх разом з реальними, де слухачі також мали визначити справжні тексти.

На нашу думку, ця вправа є дуже корисною з точки зору формування медіаграмотності серед учнів, адже саме вони отримують дієвий інструмент та вміння орієнтуватися в медіапросторі. Крім того, учні поповнюють свій лексичний запас, а також вивчають, які саме граматичні структури та часи найчастіше використовуються у написанні новин.

Наступний вид роботи з медіаресурсом, який ми пропонуємо до уваги здобувачів освіти, – це інтерактивний робочий аркуш. Існує багато різних сервісів (<https://app.wizer.me/>, <https://learningapps.org/>, <https://getkahoot.com>), використовуючи які, учитель може створювати робочі аркуші на основі відео, аудіо або текстів, прикріплювати до них різні завдання і запрошувати учнів до роботи. Учні реєструються в сервісі і виконують запропоновані завдання. Учитель може переглядати відповіді учнів в особистому кабінеті, створювати класи і додавати до них учнів.

Такий вид діяльності допомагає здобувачам освіти стати більш самостійними та активними у вирішенні мовних задач. Так само змінюється і роль вчителя, який при використанні даного виду роботи є фасилітатором, який допомагає дітям зорієнтуватися у величезному потоці інформації та організовує їхню діяльність.

Приклади інтерактивних аркушів:

<https://drive.google.com/open?id=19-eNapLd-kGpwYgWooLymzNOL6KbTtS>

Наступне завдання стане в нагоді вчителю при поясненні, наприклад, граматичної теми, а учні отримають не тільки знання з цієї теми, а ще і вміння створювати власний авторський контент.

Більшість учнів не завжди відразу запам'ятовують, у чому різниця вживання прийменників «an» і «auf» в німецькій мові. Але що буде, якщо вони отримають змогу легітимно користуватися на уроці мобільним телефоном, працювати в групах, вільно переміщуючись кабінетом, і навчати інших?

Після того, як учням пояснюється основа правила вживання цих прийменників, вони отримують завдання створити відеопояснення до нього.

Учні мають до 15 хвилин часу для того, щоб розподілитися на групи, розробити свій власний сценарій та відзняти відео. Після того, як відео готові, всі учні мають отримати змогу переглянути всі відео, тому їх краще розмістити на одному з Інтернет-сайтів, доступ до яких може бути вільним у всіх учнів, наприклад, <https://www.youtube.com>, <https://learningapps.org> або скористатися месенджерами чи електронною поштою. Виконуючи це завдання, учні вчаться не тільки знімати відео, а й розповсюджувати їх. Під час перегляду діти оцінюють зрозумілість представлених прикладів (більшість учнів брали за основу вертикальне і горизонтальне положення предметів), постановку кадрів (як саме розташовані предмети в кадрі, якість освітлення, чи є зайві предмети,

який фокус зйомки і т.п.). З цією метою використовується таблиця для оцінювання відео або міні-опитувальник.

Представлена форма роботи дозволяє інтенсифікувати процес колективної роботи, мотивує інтерес учнів до предмету, покращує засвоєння граматичного матеріалу, що підвищує якість навчання. Більш того, здобувачі освіти вчать знімати якісні відео, які будуть зрозумілі, корисні глядачам, і їх буде приємно переглядати. Найзручніше в цьому виді роботи і для учня, і для вчителя є те, що все можна реалізувати за допомогою смартфона. Учителю не потрібно шукати достатню кількість мультимедійного обладнання, а учні захоплені роботою з тим предметом, який їм завжди забороняють. Таким чином ми перетворюємо «ворога» на «друга».

Таким чином, ефективність презентованих видів роботи на уроках іноземної мови найкраще проявилася під час закордонних подорожей та спілкування учнів закладу освіти зі студентами-волонтерами неполітичної міжнародної організації AISEC. Разом вони взяли участь у квесті «World Ecology», у міжнародному конкурсі плакатів «The Earth Hour», започаткованому компанією EY. Учні не мали мовних бар'єрів, добре володіли лексикою на рівні на розмовній англійській та гідно представили свої екологічні проекти на «EcoForum - 2019».

Отже, переваги використання медіаресурсів на уроках іноземних мов очевидні як для учня, так і для вчителя:

- свіжі новини з Великої Британії чи Німеччини;
- можливість перегляду автентичних відео, реклами тощо;
- наявність великої кількості ілюстрацій і т.п.

Але при цьому треба пам'ятати, що все це необхідно узгоджувати зі шкільною програмою, переорієнтовувати звички вивчати мову тільки за допомогою підручників на звичку активного використання медіа і, на додаток, створювати особистісно орієнтований навчальний простір здобувача освіти.

Список літератури

1. pressclub.te.ua/novyny/vykorystajte-karantyn-dlya-...ya-mediagramotnosti/nice2020.jimdofree.com/new-page/
2. vberz-osvita.gov.ua/distancijnij-majdanchik-dlya-n...16-54-33-26-04-2020/
3. vseosvita.ua/library/mediagramotnist-skladova-prof...pedagoga-202688.html
4. chnvk13.e-schools.info/pages/medaosvta

ДИЗАЙН ЯК СКЛАДОВА ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ ХУДОЖНИКА- ПЕДАГОГА

Ясеницька Жанна Володимирівна

старший викладач кафедри культурології та мистецької освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

Сучасність, у всіх своїх проявах, потребує базисної основи розвитку. Розглядаючи духовне, мистецьке становлення особистості, на сьогоднішній день постає важлива проблема: наповнення естетичним змістом різноманітних сфер зайнятості людини. Освіта, фахова компетентність людини поступово формуються у відповідності до історичного плину. Вивчаючи формування змістовної особистості, не можна обминути навчання в руслі художнього, соціокультурного спрямування.

Впровадження дизайну як напрямку підготовки майбутніх художників-педагогів у вищих навчальних закладів потребує теоретичного осмислення і практичної реалізації, адже дизайн як засіб формування проектної художньо-естетичної культури, національної самосвідомості майбутніх фахівців має стати складовою їхньої професійної підготовки.

Художник-дизайнер працює для величезного кола споживачів, репрезентує та практично втілює власні мистецькі проекти у різні сфери життя: побут, відпочинок, промисловість тощо. Звідси виникає потреба формування у «споживача» естетичних цінностей дизайнерської роботи, адже митець творить для глядача. Отже, постає актуальна потреба підготовки художників-педагогів, котрі володіють основами дизайну. Змістом їх подальшої професійної сфери діяльності, пріоритетним напрямом виступає навчання та виховання молоді, котра буде цінувати і використовувати дизайнерський арсенал у різних сферах сучасного життя.

Питання розвитку та становлення дизайн-освіти в останні десятиріччя розглядали мистецтвознавці та науковці різних сфер сучасного культурологічного процесу, зокрема питання історичного і сучасного досвіду освіти дизайнерів в Україні та за кордоном досліджували Є. Антонович, В. Глазичев, І. Голод, Г. Гребенюк, В. Даниленко, Є. Лазарев, С. Мигаль, В. Радкевич, В. Сидоренко, П. Татіївський, В. Тименко, О. Фурса, О. Хмельовський, А. Чебикін, В. Шимко, М. Яковлев, В. Аронов, О. Боднар, О. Бойчук та інші.

Час показав, що дизайн як художньо-творча і наукова галузь потребує дослідження ролі всіх його видів у сучасному культурному просторі України, яка прагне зайняти свою нішу в світовому культурному просторі[4, 82].

Аспекти освіти фахівців-дизайнерів у художньо-педагогічному напрямі частково презентовані у низці публікацій вітчизняних учених (Є. Антонович, О.

Боднар, М. Близнюк, С. Денисенко, І. Нагаєва, В. Прусак, В. Сидоренко, А. Терешкун, Б. Тимків, А Шпільчак, О. Фурса, В. Яблонський, А. Шевченко та ін.). Теоретичні основи мистецької, дизайнерської і, зокрема, художньо-педагогічної освіти висвітлені в працях Г. Гребенюка, В. Даниленка, О. Олексюк, О. Отич, В. Прусак, О. Рудницької, В. Тименка та ін.

Однак, питанню наповненості змісту та підвищення якості професійної педагогічної освіти майбутніх художників-педагогів, дизайнерів приділено недостатньо уваги. Ця проблема потребує наукового дослідження і саме важливе – реалізації на практиці в освітній та мистецькій галузях.

Мистецтво дизайну, як домінуючий напрям формування естетичного, мистецького, полікультурного світогляду юної особистості – одна з найважливіших сфер сучасної художньої культури. Дизайн, у всіх своїх багатогалузевих проявах – це специфічна форма художнього відображення й пізнання світу. Мистецтво дизайну поєднує споживацькі та естетичні якості предметів і об'єктів, призначених для безпосереднього використання людиною, з їх оптимальною структурою, технологією виготовлення, активно впливають на вирішення таких проблем як функціонування виробництва й споживання, комфортне існування людей у предметному середовищі, відображає матеріальну й духовну діяльність людини, політичні, економічні, соціальні та науково-технічні умови цієї діяльності [2, 80].

Професійна підготовка майбутніх фахівців з дизайну та художників-педагогів, котрі формують споживчі та естетичні духовно-матеріальні цінності мистецтва та орієнтири в сучасному соціокультурному просторі, повинна охоплювати ряд навчальних дисциплін, котрі формують не тільки дизайнера у певній галузі, а й педагога, котрий сформує мистецьку особистість для «споживання», використання дизайну у всіх необхідних життєвих та мистецьких потребах сучасної людини.

Розглядаючи доволі складні протиріччя, що виникають у навчальному процесі мистецьких закладів, слід вказати та виокремити специфіку художньо-педагогічної освіти. Важлива сторона практики навчання – це формування сучасного фахівця у сфері образотворчого мистецтва, педагога, котрий здатний виховувати естетично розвинену юну особистість з урахуванням мистецьких потреб у найрізноманітніших сферах діяльності [1, 82].

Художньо-педагогічній освіті в Україні відведений особливий статус. Саме через неї реалізується державна політика, спрямована на формування інтелекту нації, розвиток науки і техніки, збереження і примноження культурної спадщини. Вона є однією з найскладніших та специфічніших сфер людської діяльності [6, 79 - 80].

В останні десятиріччя в мистецьку освіту увійшов дизайн. Коло діяльності дизайну набуває усе більшого розмаїття, торкається усіх сфер життя в сучасному соціокультурному просторі. Люди найрізноманітніших професій починають називати себе дизайнерами. Декоратори перетворилися у дизайнерів інтер'єрів, садівники – у ландшафтних дизайнерів. [6, 81]. Ми ведемо мову про індустріальний та графічний дизайн, фітодизайн і фотодизайн, вебдизайн, коучинг (управлінський дизайн) тощо.

Професія дизайнера набуває все більшої популярності й затребуваності. Ця тенденція зростала протягом усього минулого століття, що вимагає аналізу ситуації як з точки зору історії цього виду діяльності новітнього часу, так і з огляду на майбутнє дизайну [3, 61 - 64].

Сучасний дизайн – творча діяльність людей різних професій та сфер зайнятості, проте, об'єднаних спільною, навіть глобальною метою – створення гармонійних якостей предметно-просторового середовища життєдіяльності людини та цілісного предметного світу. Дизайнерська художньо-виробнича робота у сукупності всіх її видів та форм пронизує різні сфери людської діяльності, естетизує їх, спонукає до створення нових форм, образів та просторів, розвиває та підносить саму суб'єктивність особистості.

Так, дизайн на теренах України рік за роком формується, вдосконалюється та виокремлюється в одну з найвпливовіших сучасних мистецьких галузей. За плином часу споживча функція дизайну стрімко зросла, що в свою чергу потребує як кваліфікованого дизайнера, так і естетично сформованого споживача. Саме художньо-педагогічній освіті відведена пріоритетна функція – підготувати, сформувати фахівця, котрий володіє основами сучасної дизайнерської роботи та художника-педагога, котрий буде навчати та формувати культуру та естетику сучасного споживача у процесі безперервного навчання починаючи з дошкільного віку дитини. З огляду на таку проблему, сучасний педагог у сфері художньої образотворчої діяльності, повинен володіти знаннями та уміннями з основ дизайну, специфікою різноманітних напрямів дизайнерської роботи, формувати естетику світосприйняття, орієнтири у мистецькому просторі сьогодення [7].

Таке скерування підготовки художника-педагога вимагає внесення у зміст професійної освіти навчальні дисципліни, що дають можливість сформуватися фахівцю як дизайнеру та оволодіти методикою навчання основ дизайну для майбутньої педагогічної та творчої діяльності. Адже саме педагог повинен виховати та сформувати «споживача» культурних та мистецьких цінностей.

Важливе значення в процесі опанування основами дизайну у всіх його напрямках відведено композиції, технічній естетиці, художньому проектуванню, конструюванню, моделюванню та технології матеріалів. Саме ці навчальні дисципліни формують базу для дизайнерської роботи у всіх її проявах. Доцільно зазначити, що новітні напрями сучасного дизайну вимагають знання та вміння інноваційних технологій зображальної та проектної діяльності. Графічний та комп'ютерний дизайн вимагає професійного володіння мультимедійними засобами. Безперечно, що базовими навчальними дисциплінами залишаються композиція, кольорознавство, рисунок, живопис. Подальше розгалуження дизайнерської роботи за більш вузькими напрямками вимагає професійної обізнаності в інших сферах. До прикладу: етнодизайн опирається на багатовікову історію художньої культури, ремісництво, народне та професійне декоративно-прикладне мистецтво, фольклор, релігію тощо.

Дизайн набуває особливого соціокультурного значення. Сучасний фахівець з дизайну повинен мати широкий світогляд, високий інтелектуальний потенціал і рівень культури, здатність до самовдосконалення, вміння творчо підходити до

вирішення проблем та обирати оптимальні варіанти рішень, здатність до аналізу, вміння орієнтуватись в умовах швидко змінюваних дизайн-тенденцій ринкового середовища [8, 112 - 114].

Порушена проблема вимагає практичної реалізації у навчальному процесі художньо-педагогічних спеціальностей, необхідно внести, долучити у зміст навчально-виховного процесу дисципліни, котрі формують дизайнера-педагога із урахування сучасних інноваційних процесів та вимог естетики середовища [6, 81]. Адже, відмітною рисою часу є затребуваність роботи дизайнера й на вітчизняному ринку праці, проте розвиток дизайн-освіти не розглядається в Україні як необхідна складова загальної багатоступеневої освіти. Існує певна необхідність перегляду концепції освіти загалом, що суттєво розширює і поглиблює розуміння сутності дизайну та вимагає створення державної програми розвитку цієї дисципліни.

Сучасний дизайн доцільно розглядати як цілісну систему мислення і саме тому велика відповідальність відводиться педагогу, котрий повинен сформувати сучасного «споживача» і поціновувача мистецьких творів, гармонійного предметного середовища тощо.

Дизайн потрібно розглядати як складову системи загальної освіти саме через те, що він максимально охоплює функціональні методи пізнання у будь-якій діяльності і є потужним інструментом інтелектуального розвитку. Тому на цьому етапі впровадження дизайн-освіти в Україні доцільно використовувати заняття з образотворчого мистецтва як форму реалізації цієї проблеми. Формування естетичних творчих якостей та вмінь у процесі художньо-педагогічної освіти має за мету розвиток творчих здібностей та естетичних потреб шляхом набуття практичних умінь у процесі навчальної творчої роботи на заняттях з художніх дисциплін. Важливий напрямок художньо-педагогічної освіти пов'язаний з питаннями виховного характеру і вимагає формування творчих якостей особистості, зокрема, творчого складу мислення [8, 120].

Сучасне суспільство потребує підготовки конкурентоспроможного випускника, готового до роботи в умовах конкуренції на ринку праці в Україні та враховуючи нові зарубіжні тенденції, від якого залежить економічна могутність держави та добробут нації. Необхідна подальша розробка змісту українського дизайну, організаційних форм його реалізації. Важливо продумати й експериментально апробувати методично-процесуальне забезпечення дизайновітнього процесу, а також сприятливе предметно-розвивальне середовище у професійних закладах дизайн-освіти та художньо-педагогічного спрямування. Все це ефективні педагогічні умови, які є необхідними й достатніми для формування сучасних українських дизайнерів в освітній сфері.

Сучасний процес навчання та виховання, реалії сьогодення потребують професійної підготовки студентів вищих мистецьких та педагогічних навчальних закладів, творчі якості яких необхідно розкривати саме в процесі навчально-виховної діяльності на засадах різногалузевого дизайну.

Отже, активізація дизайнерської освіти є потребою часу і ця тенденція продовжуватиметься у XXI столітті, роблячи свій непосильний внесок у культуру суспільства України. Упровадження дизайну як напрямку підготовки

майбутніх художників-педагогів у ВНЗ потребує теоретичного осмислення і практичної реалізації. Дизайн як засіб формування проектної художньо-естетичної культури, національної самосвідомості майбутніх фахівців має стати складовою їхньої професійної підготовки. Саме дизайн у змісті художньо-педагогічної освіти та дизайнерська діяльність, як засіб творчого художнього розвитку майбутніх учителів розширить межі їхньої професійної художньо-естетичної, проектної й мистецької компетентності.

Список літератури

1. Близнюк М. М. Педагогічний дизайн як сучасний дидактичний напрям у підготовці майбутніх художників / М. М. Близнюк // Науковий огляд. – № 4(47). – 2018. – С. 77–89.
2. Денисенко С. М. Педагогічний дизайн у сучасному освітньому процесі / С. М. Денисенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2015. – Вип. 3. – С. 79–83.
3. Нагаева И. А. Педагогический дизайн и педагогическое проектирование: проблемы и перспективы / И. А. Нагаева // Информатизация и связь. – 2012. – № 4. – С. 61–64.
4. Прусак В. Ф. Становлення дизайн-освіти в Україні / В. Ф. Прусак // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2002. – Вип. 16.4.1. – С. 80–87.
5. Сидоренко В. Ф. Дизайнерские методы познания [Електронний ресурс] / В. Ф. Сидоренко. – Режим доступу: [http: / www.rosdesign.com / design_materials 2/diz_metod. htm](http://www.rosdesign.com/design_materials2/diz_metod.htm).
6. Терешкун А. В. До питання дизайн-освіти в Україні: культурологічний аспект / А. В. Терешкун // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв . Мистецтвознавство. Архитектура. – 2011. – № 3. – С. 79–81.
7. Фурса О. О. Основні напрями і чинники становлення дизайн-освіти / О. О. Фурса // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.18. – С. 392–398.
8. Фурса О. О. Розвиток дизайн-освіти в Україні і зарубіжжі: історико-порівняльний аспект / О.О. Фурса // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. – Вип. 2. – С.112–124.

ВИВЧЕННЯ МЕТОДІВ ІЗОЛЮВАННЯ ЦИГАЛОТРИНУ З ОБ'ЄКТІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Погосян Олена Григорівна

кандидат фармацевтичних наук, доцент,
доцент кафедри аналітичної хімії та аналітичної токсикології
Національний фармацевтичний університет
м. Харків, Україна

Полуян Світлана Михайлівна

кандидат фармацевтичних наук, доцент,
доцент кафедри аналітичної хімії та аналітичної токсикології
Національний фармацевтичний університет
м. Харків, Україна

Ахмедов Ельшан Юнісович

кандидат фармацевтичних наук, доцент,
доцент кафедри аналітичної хімії та аналітичної токсикології
Національний фармацевтичний університет
м. Харків, Україна

Метою наших досліджень було вивчити токсикологічну характеристику високоефективного синтетичного піретроїдного інсектициду цигалотрину, а також з'ясувати актуальність хіміко-токсикологічних досліджень цього пестициду із об'єктів біологічного походження, придатних для проведення лабораторної діагностики при можливих випадках отруєння цією речовиною.

Цигалотрин (гренаде, препарат 68085-85-8) застосовується для боротьби з ектопаразитами великої рогатої худоби, овець та інших тварин. Активний проти ряду шкідливих комах, особливо лускокрилих. Лямбда-цигалотрин – інсектицид контактної і кишкової дії, що володіє слабким репелентним ефектом. Він ефективно пригнічує розвиток твердокрилих, перетинчастокрилих, прямокрилих, двокрилих і лускокрилих шкідників, а також окремих видів кліщів в посівах зернових і овочевих культур, кукурудзи, бавовнику, на плантаціях картоплі, технічних, ягідних і плодових культур. Цигалотрин виявляє високу інсектицидну активність відносно багатьох шкідливих комах, що обумовлює низьку норму витрат цих препаратів і досить помірну токсичність для теплокровних тварин [1, с. 34].

За хімічною будовою цигалотрин являє собою альфа-ціано-3-феноксibenзил-[2,2-диметил-3-(3,3,3-трифтор-2-хлорпропеніл)]-циклопропанкарбоксилат, або 2,2-диметил-3-(3,3,3-трифтор-2-хлорпропеніл)циклопропанкарбонової кислоти - а-ціано-3-феноксibenзиловий етер [1, с. 33]. Він може бути у вигляді 4 стереоізомерів. Суміш ізомерів випускається у вигляді препарату – лямбда-цигалотрину (карате, препарат 91465-08-6), який є біологічно активнішим. Цигалотрин стійкий до світла і при температурі 220⁰C [2, с. 43].

При введенні цигалотрину per os – всмоктується до 55% введеної дози. При цьому з сечею виділяється 20-40%, з калом 40-65% препарату. В крові максимальна кількість препарату виявляється через 4-7 годин. Через 48 годин концентрація препарату в крові зменшується в 10 разів, залишкова кількість виявляється, в основному, в жирових тканинах. Частина препарату виділяється з жовчою в кишечник. Основний шлях метаболізму цигалотрину в організмі розщеплення молекули під впливом оксидаз змішаної функції. Надалі продукти гідролізу утворюють кон'югати з глюкоуроною і сульфатною кислотами. Період напіввиведення препарату з жирових тканин становить 2-3 доби.

Токсичність цигалотрину визначається, в основному, формою препарату, що використовується і розчинником, у якому розчиняють препарат. Олійні розчини препаратів цигалотрину більш токсичні для тварин, що пов'язують з посиленою сорбцією цих розчинів з шлунково-кишкового тракту і через шкіру. Цигалотрин володіє вираженою шкірно-резорбтивною дією. При нанесенні на шкіру концентрованих розчинів препарату спостерігається почервоніння, набряк і еритема. Клінічні ознаки отруєння – спостерігається порушення координації (хитка хода), атаксія і підвищена чутливість на зовнішні подразники. При введенні лямбда-цигалотрину проявляється нейротоксичний ефект.

Синтетичні піретроїди часто стають причиною гострих отруєнь людей. Для профілактики отруєнь необхідно проводити контроль якості продуктів харчування. При отруєннях цими речовинами проводиться лабораторна діагностика отруєнь, яка вимагає надійних методів дослідження.

Тому метою наших досліджень було опрацювати методику виділення цигалотрину з об'єктів біологічного походження при проведенні хіміко-токсикологічних та санітарно-гігієнічних експертиз. Нами були використані методи настоювання, ізолювання, фільтрування, екстракції, центрифугування, випаровування тощо [3, с. 143-145].

Методика виділення цигалотрину з об'єктів дослідження. Подрібнений об'єкт дослідження заливали сумішшю ацетон-гексан (1:1) до покриття твердих частинок і настоювали при перемішуванні протягом 1 год. Потім розчин зливали у колбу, а настоювання досліджуваного об'єкту із сумішшю ацетон-гексан (1:1) проводили ще двічі (по 45 хв при перемішуванні). Ацетон-гексанові витяжки об'єднували, переносили у ділильну лійку і додавали 50 мл 25% водного розчину амоній сульфату. Змішували вміст ділильної лійки протягом 15 хв і залишали з відкритим корком для розшарування фаз. При цьому цигалотрин переходить у гексан (верхній шар у ділильній лійці). Після відокремлення верхнього гексанового шару, нижній шар знову переносять у ділильну лійку і ще двічі проводять екстракцію гексаном (по 30 мл).

Гексанові витяжки об'єднували, упарювали до певного об'єму і використовували для проведення якісного та кількісного аналізу цигалотрину за допомогою методу хроматографії в тонких шарах сорбенту, а також хімічних, фізико-хімічних та імуноферментних методів дослідження. При дослідженні цигалотрину за допомогою методу хроматографії в тонких шарах сорбенту встановлено, що найбільш придатними системами розчинників, які дають надійні значення R_f є циклогексан-хлороформ (1:1) (R_f – 0,55-0,57) та етилацетат-ацетон-вода (4:5:1) (R_f – 0,43-0,45). В якості проявника використовували розчин кислоти пікринової та розчин луку, при нагріванні хроматографічної пластинки в термостаті спостерігали плями цигалотрину світло-оранжевого кольору.

Таким чином, нами були вивчені токсикологічні властивості високоєфективного синтетичного піретроїдного інсектициду цигалотрину і опрацьована методика виділення препарату з об'єктів біологічного походження. Встановлено, що для ізолювання цигалотрину з об'єктів дослідження раціонально використовувати суміш ацетон-гексан (1:1), а для екстракції – гексан. Дана методика може бути використана для аналізу препарату у практиці хіміко-токсикологічних та санітарно-гігієнічних лабораторій.

Список літератури:

1. Горбачёва, Н. А. Методы анализа синтетических пиретроидов / Н. А. Горбачёва, А. М. Орлова // Судебно-мед. экспертиза. – 2001. – Т. 44, № 6. – С. 33-39.
2. Горбачёва, Н. А. Пробоподготовка при анализе синтетических пиретроидов в биологических объектах / Н. А. Горбачева, А. М. Орлова // Судебно-мед. экспертиза. – 2002. – Т.45, №2. – С. 43-45.
3. Юлдашев, З. А. Химико-токсикологическое исследование синтетических пиретроидов / З. А. Юлдашев, В. А. Попков. – М. : Изд-во Моск. ун-та – 2006. – 226 с.

PECULIARITIES OF CONSTRUCTION OF THE STATEMENTS GIVEN BY BRITISH OFFICIALS ON CORONAVIRUS (2019-NCOV)

Chulanova Halyna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Sumy State University

Ovcharenko Maryna,

Student
Sumy State University

Savchenko Anzhelika

Student
Sumy State University

Introduction. No doubt Coronavirus outbreak was a thing that no-one expected and no-one could ever forestall. No one could have imagined that people of the 21st century would encounter an epidemic this rapid, this tough and this ubiquitous. Any advancements in science fell before a new unknown strain of the virus. Governments of many countries accepted it to be inevitable that measures must be taken to prevent the spread and reign of Coronavirus. To avoid any devastating impact, it has become incumbent upon us to follow strict directions. But all that abnormal fuss seems to have passed. Dozens of breaking news don't appear on television every day. People must have got used to calamitous incidents and thousands of new confirmed cases of the virus.

Method. To perform the analysis and implement the objectives of the present paper we used several methods. The purpose of textual analysis is to describe the content, structure, and functions of speech and wordings of British officials. The important considerations in textual analysis include selecting the types of texts to be studied. With the help of contextual method, we analyzed the mechanisms of influence on the recipient, taking into account not only the external, but also the internal structure of speeches and wordings of British officials. While studying them, we paid attention to the specific devices that help the officials express the main ideas and arguments: the emotions to which the text appeals; expressive means that they use; the situation in the country to which the officials refers. We focused on a number of characteristics including the analysis of particular words and sentence components; the purposes of utterances; the persuasive force of messages embedded within speeches and wordings.

Results and discussion. When we were doing our research on the changes in speech and wordings of British officials, we discovered there wasn't much news that would date back to the time when Covid-19 started to roam about in Europe. Nonetheless, there were many statements given. We have analysed them carefully and came with a certain pattern of changes.

The first statement that we intend to present was made by The Secretary of State for Health and Social Care Matt Hancock, addressed to Parliament, delivered on the 27th of January.

We quote: *“From today, we are therefore asking anyone in the UK who has returned from Wuhan in the last 14 days to self-isolate. Stay indoors and avoid contact with other people – and to contact NHS 111. If you are in Northern Ireland, you should phone your GP.”* *“If you develop respiratory symptoms within 14 days of travel from the area, and are now in the UK, call your GP or ring 111 informing them of your symptoms and your recent travel to the city. Do not leave home until you have been given advice by a clinician.”* [9] Researchers who worked in Wuhan updated the head office of Health and Social Care that risks for an epidemic were considered low. As Matt Hancock noted, Covid-19 appeared to bear no significant danger to the UK. In addition, words *“we are asking”* and *“you should phone”* have rather recommendation character and no strict guidance. In case symptoms arise, admonishments become adamant and imperative - *“do not leave home”*. But still the government chose not to express neither major concerns nor serious reprimands.

On the 11th of February another statement set it clear that, quote: *“The clinical advice about the risk to the public has not changed and remains moderate.”* *“Finally Mr Speaker there are actions each and every one of us can take: simple but effective steps like washing hands and using tissues.”* [4] Yet again, wordings here bear no obligatory nature. At that time there were only five confirmed cases in Great Britain. As it can be seen, when there were no confirmed cases, the statements didn't involve recommendations to people. Not just those who feel ill, but also to the nation in general. So the situation with the virus must have evolved, and the officials couldn't but acknowledge a possible threat to health.

Since that time the situation has drastically changed. Confirmed cases of Coronavirus were growing abruptly. The next speech under study was delivered on the 5th of March by The Secretary of State for Health and Social Care who addressed the British Chambers of Commerce on the role of business in tackling coronavirus. By this day there were already 115 confirmed cases of Coronavirus [10]. He also made some explicit points on the state of Covid-19 acceptance. Quote: *“Our approach to tackling coronavirus is to prepare for the worst and work for the best.”*; *“This is going to be a difficult time for us all.”* [5] As it is already notable, his mood has changed. And throughout those one-and-half months the agitation had been growing unstopably. Description of the disease moved to higher, more dangerous level. Also, the first real warnings started to appear here. The plan of fighting the virus was already being worked on. The government began to look through different scenarios, but it still didn't give any clear directions or express their concerns in an unambiguous tone. As we have concluded, they were too afraid to cause mass panic. As well as this, they were eager to show that everything was under control - The Secretary of State for Health and Social

Care was notably secure and reticent. He used no emotional language; hence, he gave no sign of disquiet.

Later on, on the 23rd of March, Prime Minister Boris Johnson addressed the nation on coronavirus. Considering that only two months have passed since one of the first reports of Covid-19 appeared, his words must have been really unsettling. Quote: “*The coronavirus is the biggest threat this country has faced for decades ...*”; “*From this evening I must give the British people a very simple instruction - you must stay at home. Because the critical thing we must do is stop the disease spreading between households. [...] You should not be meeting friends. If your friends ask you to meet, you should say No.*” “*The way ahead is hard, and it is still true that many lives will sadly be lost.*” [6] The tone of the government officials has evolved so much in the flow of two months. From simple recommendations to strong and binding words, imperative modal verbs and emphatic advice.

Considering just two months it is a terrifyingly outstanding evolution. In view of history and previous pandemics, two months is scarcely a relevant and reasonable time to develop from just pieces of advice to sharp wordings. As the history shows, officials were reluctant to acknowledge the apparition of any disease. The very mention of the disease always meant giving in. Official statements were made only when it was impossible to withhold the fact of the disease and its disastrous effect. So in view of this, giving such strong and emotional speeches was a daunting call to the governing institutions.

In his statement, delivered on 30th of April, Prime Minister Boris Johnson remained woeful and sorrowful, still using emotionally strong words. Quote: “*They [Global Health Care Offices] are rising to a challenge we have never seen in our lifetimes. And the same can be said of the entire people of this country staying in enforced confinement.*” “*We must all make sure that the measures we take do not risk a second spike that would overwhelm the NHS.*” “*And so it is vital that we do not now lose control and run slap into a second and even bigger mountain.*” [2] He saw the desperate fallout from the pandemic. But nothing more could be done but assure the control and confidence. His words were as imposing as previous, but in his latter speech he expressed warnings. In the 30th of April speech he returned to assuring and supporting. To conclude in short, moods have changed rapidly. From the mild to strong wordings evolved the speeches in a terrifyingly short cut of time.

As the situation in the United Kingdom is close to a lockdown and the situation with Covid-19 is worsening day by day, news channels are not tired of publishing disappointing forecasts and statistics every day. By analysing some sources, including reputable publications such as the BBC, Sky News and GOV.UK, some conclusions can be drawn.

The first thing that distinguishes the virus in the autumn and now is, of course, the number of cases. According to the statistics of the BBC, “after a steady decline since the first peak in April, confirmed cases started rising again in July, with the rate of growth increasing sharply in September and October.” [1] But the latest figures from the Office for National Statistics (ONS) suggest the increase in infections may be stabilising around the UK, with the rate of increase slower than in recent weeks.

Approximately one in 90 people in England had coronavirus for the week ending 31 October, according to figures from the ONS.

In Scotland and Wales, about one in 110 people had the virus. One in 75, about 25,000 people, had the virus in Northern Ireland.

31st of October 2020 Prime Minister Boris Johnson made a statement at a press conference on coronavirus. He admitted that “*in this country alas as across much of Europe the virus is spreading even faster than the reasonable worst case scenario of our scientific advisers.*” [8]

His speech was quite mild. He paid attention to the difficult life of all segments of the population, sympathising with doctors and nurses. However, it was at this conference that he announced some actions because “*a peak of mortality alas far bigger than the one we saw in April.*” [8] He said that from Thursday until the start of December, people must stay at home. They may only leave home for specific reasons, including: education; work; medical reasons; shopping for food and essentials; to provide care for vulnerable people, or as a volunteer.

On the other hand, comparing with the beginning of the pandemic, when the same intensified action was taken, now the Prime Minister was more loyal and already understood what financial problems people were waiting for, saying “*I am under no illusions about how difficult this will be for businesses which have already had to endure hardship this year. I am truly, truly sorry for that.*” [8] Moreover, he also promised that measures will be time-limited (that wasn't said in March/April).

Secondly, the priority now is not only to save lives, but to keep people in education. “*We cannot let this virus damage our children's futures even more than it has already. I urge parents to continue taking their children to school.*” He stated that “*we are not going back to the full-scale lockdown of March and April. It is less prohibitive and less restrictive.*” [8]

On the 5th of November Prime Minister Boris Johnson gave one more statement at the coronavirus press conference. Judging by his tone and the way he built his sentences, he was very polite, convincing, but very tactful, bypassing sharp corners so as not to provoke people to a wave of rallies and misunderstandings. He started with good news, making a small report of the work that could sow the seed of confidence that quarantine measures would soon reduce. “*We have put in place an unprecedented package of economic support, protecting the wages and jobs of millions of people.*” “*We have built the largest testing capacity in Europe, with 32 million tests conducted so far and over half a million tests now available every day across the UK.*” “*The UK Government and the devolved administrations are working together on a joint approach to the Christmas period.*” “*The advice I have received suggests that four weeks is enough for these measures to make a real impact.*” [7]

Business Secretary Alok Sharma's speech for the Confederation of British Industry's (CBI) 2020 Annual Conference. He said about government supporting “*alongside the restrictions, we have taken historic steps this year to keep businesses afloat.*” [3]

1. We have protected almost 10 million jobs through furlough.
2. Paid out almost £14 billion in support of around 3 million self-employed people.
3. Creating jobs for young people, who are amongst the most at risk of long-term unemployment in these difficult times.

It seems that the authorities are afraid of losing the authority of the people, so they are acting rather cautiously compared to their own speech at the beginning of the pandemic. Here they are very courteous in terms of avoiding conflicts and strikes.

Conclusions. Implementation of pragmatic orientation in speeches and wordings of British officials is primarily associated with the selection of linguistic means, which are most suitable for the implementation of communicative goals. In this aspect, lexical and grammatical means are traditionally considered. A similar role in the implementation of the pragmatic orientation belongs also to different shapes of expressive syntax. Speeches and wordings of British officials are considered to be oriented on pragmatically focused impact on the recipient.

Reference list

1. <https://www.bbc.com/news/health-54404561>
2. <https://www.gov.uk/government/news/prime-ministers-statement-on-coronavirus-covid-19-30-april-2020>
3. <https://www.gov.uk/government/speeches/business-secretary-at-the-cbi-2020-annual-conference>
4. <https://www.gov.uk/government/speeches/coronavirus-health-secretarys-statement-to-parliament>
5. <https://www.gov.uk/government/speeches/coronavirus-shows-that-health-and-work-are-inextricably-linked>
6. <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-address-to-the-nation-on-coronavirus-23-march-2020>
7. <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-statement-on-coronavirus-covid-19-5-november-2020>
8. <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-statement-on-coronavirus-covid-19-31-october-2020>
9. <https://www.gov.uk/government/speeches/wuhan-coronavirus-health-secretarys-statement-to-parliament>
10. <https://www.univadis.co.uk/viewarticle/uk-covid-19-update-march-5-number-of-cases-hits-triple-digits-714414>

AFFIXED INNOVATIONS IN ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGICAL SYSTEM

Mahomedova Oleksandra

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Since the beginning of the new century, the sphere of economics and business has been characterized by the highest rate of innovative language processes at the lexical and semantic levels. New words and phrases are created to nominate and characterize the economy in the context of the increased globalization of economic life. A significant number of neologisms of English economic terminology characterize new economic theories and doctrines, economic phenomena, and the desire to improve the economic life of society.

According to A. Rey, neologism is a „unit of the lexicon, a word, a word element or a phrase whose meaning, or whose signifier – signified relationship, presupposing an effective function in a specific model of communication, was not previously materialized as a linguistic form in the immediately preceding tag of the lexicon of the language. According to the model of the lexicon chosen, the neologism will be perceived as belonging to the language in general or only to one of its special usages; or as belonging to a subject – specific usage which may be specialized or general” [1, p. 77]. Neologisms are divided into semantic, lexical and lexical-grammatical by the way of their formation. Semantic neologisms are the result of the change in the meaning of the existing word. Lexical neologisms are borrowed from other languages. Lexico-grammatical neologisms are created according to the language norms by means of affixation, conversion, word-composition, abbreviation, etc.

Affixation is the most common way of replenishing the modern English economic terminological system. It is the process of adding an affix to a word to create a new word with a different meaning. New English economic terms are formed with the help of English affixes with different meanings, among them are German prefix **up-** (*to upsell – to try to convince the client to buy more expensive products, to upstaff – to increase the staff*); German suffix **-dom** (*corporatedom – everything related to the corporation, front-runningdom – politicians who are in the first ranks among applicants to the highest government positions*); Latin prefixes: **mega-** (*megamall – a very large shopping center, mega-deal – a significant financial transaction, megaproject – a large-scale project*), **micro-** (*microvacation – a short vacation*), **mini-** (*mini-job – "mini-work", an occupation that does not bring a solid profit, but does not require significant time*), **super-** (*to supersize – to significantly increase the size, to supercharge – to reach the highest productivity*), **hyper-** (*hyperengineering – a radical reorganization of business activities, hypercommercialization – an extraordinarily high level of industrial productivity, hypercompetitive – extraordinarily competitive*); Latin suffix **-ist** (*pluralist – a top manager, director or administrator who is unable to withstand stress and moves to less responsible positions in several different*

organizations at the same time, declinist – a person who pessimistically estimates the achievements of the country's economy).

New affixes are not based only on existing morphemes, but are also formed from the pseudomorphs that can coincide with existing lexical units or can be the parts of them as a result of dismemberment or word-forming fragmentation. Shortened words are particularly active in creating new affixes.

"The role of each productive affix should be considered more importantly than the role of a separate lexical or phraseological neologism, because each word-forming morpheme gives life to many lexical neologisms, expands the possibilities of word formation" [2, p. 4]. Blended words are the source of new affixes. Some fragments of words that are the part of blended lexical units and are characterized by high frequency of use may gradually evolve into new affixes. Blending has caused the formation of new prepositive and postpositive forms functioning as affixes, for example: **docu-** (element *docu-* was isolated as a result of blending from the word "documentary" and formed a number of neologisms): *documercial – an advertising spot, docuterm – a keyword of a document; cyber-* (short version of the word "cybernetics"): *cyberbusiness - virtual business, cybercash - virtual money (mainly for online accounts - payment for online services and purchase of goods via the Internet); globo-* (element of the word "global" has become a prefixed word-forming element): *globoboss – a head of a multinational corporation, globoprotester - a person protesting against the negative effects of globalization;*

-nomics (element *-nomics* meaning "economic policy; economic aspect" actively functions as an affix): *culturnomics - the dependence of the economy on the culture of the country, mistakonomics - imperfect economic policy, frugalnomics - the ability to manage economically, enronomics - a business strategy based on accounting manipulations, neuroeconomics - a branch of economics that studies the impact of processes occurring in the brain on economic behavior; -ariat* (by analogy with existing lexical units *proletariat, secretariat* some neologisms of the economic terminology are formed): *salariat - the class of employees who make up the majority of the population in modern developed countries, commentariat - well-known journalists; -crat* (with the meaning of a person endowed with a certain power), for example: *businesscrat, marketocrat, kleptocrat; -cracy* (with the meaning of the social structure endowed with a certain power): *adhocracy - the model of an organization in which the problems are solved by specialists with different professional knowledge selected depending on the situation, which allows the system to respond quickly to any changes in the organisation and in the external environment, corpocracy - a society in which large firms and corporations have considerable political and economic power.* The suffix *-cracy* formed the neologism *CEOcracy - the economic elite of the country* by combining with the abbreviation *CEO - chief executive officer.*

The analysis of economic terminological units also revealed the word-formational elements of a transitional nature, which have undergone a process of affixalization and have a generalized, typified meaning that differs from the semantics of the correlative morpheme, for example: **-based** (*wage-based - based on wages, insurance-based - based on insurance, job-based - based on the work performed*); **-intensive** (*labor-intensive - about production or industry in which labor costs in the production of a unit*

of production are relatively high, knowledge-intensive - about activities, tasks that require a high level of education, training, experience, energy-intensive - about the staff who effectively perform the tasks;

-friendly (*business-friendly - favorable to carry out any activity, environmentally-friendly - safe for the environment, adapted to the environment, client-friendly - ready to help or create the best conditions for the consumer*), **-collar** (*open-collar worker – people working at home, not in the office, pink-collar worker – a secretary or other clerk*). A new word-forming element **-speak** is used to denote certain economically colored forms of speech, which mean the specific vocabulary of a certain sphere or branch (*management-speak - the language of the sphere of management, marketing-speak - the language of the sphere of marketing*). Among the prepositive elements we have found the following affixalized elements of innovations: **near-** (with a meaning close to that indicated by the root), for example: *nearshore - to restructure, "move" workers from the company to neighboring countries, near-money - "almost money" (financial assets that are not a means of enrichment and can be easily converted into money), near-retiree - a real estate agent, which is at the disposal of the company.*

So English economic terminology is a special constantly developing layer of the lexical composition of the language, which is directly influenced by the progress of civilization and the development of scientific and technical tools of humankind. The sources of affixed neologisms in the economic sphere are modern English productive affixes, new prepositive and postpositive forms of blended words, as well as the affixalized elements of a transitional nature.

References

1. Rey A. *Essays on Terminology* /Translated and edited by Joan C. Sager. Amsterdam, John Benjamins Publishing Co, 1995. 223 p.
2. McFedries P. *My Neologisms* [Electronic resource] / Retrieved from: <http://www.wordspy.com/diversions/neologisms.asp> (November 11,2020).

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Доманова Олена Василівна,
ст. викладачка, кафедра
«Теорія і практика перекладу»,
Харківський гуманітарний
університет
«Народна українська академія»,
м. Харків, Україна

Грамматична компетенція є інтегральною складовою лінгвістичної компетенції, яка визначається як «знання і здатність використовувати формальні здібності, на основі яких можуть породжені і сформовані добре оформлені, повнозначні висловлювання.» Поняття граматичної компетенції у методичній літературі видається досить узагальненим. Про це свідчить, наприклад, інтерпретація поняття *граматична* у *Рекомендаціях Ради Європи*, «як знання і здатності користуватися граматичними ресурсами мови», [3,112], а далі—»здатність розуміти й виражати значення, продукуючи і розпізнаючи правильно оформлені фрази та речення, що є протилежним заучуванню та відтворенню їх як стійких формул» [2,113] . З чого випливає, однак, що у *Рекомендаціях*, як і у попередніх компетентних методичних роботах, з'явилося поняття граматичної компетенції як найскладнішої складової лінгвістичної компетенції. Її основні компетенти— це *знання+ вміння та навички*. [3, 78-79]

Суттєвим в процесі формування граматичної компетенції є урахування факторів, під впливом яких вона формується. Вони ідентичні з тими, які впливають на загальні механізми мовленнєвої діяльності і їх функціонування, а саме: лінгвістичні, психолінгвістичні та психофізіологічні. У контексті сучасних наукових досліджень до цього ряду слід долучити також соціологічний фактор, актуальність якого диктується сучасними соціальними і політичними реаліями у Європі та світі.

З погляду лінгвістики формування граматичної компетенції потребує певної стратегії. Це здійснюється лише за умов, коли застосовується багатовекторна модель, детально досліджуються компоненти, їх взаємодія та взаємопроникнення, враховуються фактори, які позитивно або негативно впливають на процес. Точкою відліку напрямку стратегії слід вважати відбір та аранжування граматичного матеріалу, визначення рівнів

граматичної компетенції. Шкала системного пред'явлення граматичного матеріалу у підручниках нового покоління складена на принципах *3-виткової граматики*, де виділяються, згідно із *Загальноєвропейськими Рекомендаціями*, рівні А-1, А-2, В-1, В-2, С-1, С-2. *Виткова граMATика* передбачає, що кожний попередній виток створює базу для сприйняття нової інформації, а новий виток включає набуті раніше знання та уможливує в свою чергу засвоєння не тільки основних елементів знань, а і встановлення взаємозв'язків між елементами. У той же час для формування граматичної компетенції на кожному витку необхідна органічна взаємодія одиниць двох розділів граматики: морфології і синтаксису. По суті мова йде про розгляд морфологічних класів слів та їх категорій крізь призму синтаксису. Базою для добирання та аранжування матеріалу для 3-хвиткової граматики слугують визначені С.А. Жаботинською *типові фрейми*: предметно-центричний, акціональний, асоціативний. [1,17]

З точки зору психолінгвістики формування граматичної компетенції – це складний психофізіологічний процес. Формування специфічних для кожної мови граматичних механізмів, причому так, щоб формувались як граматичні знання, так і граматичні вміння, забезпечують психофізіологічні механізми: *рецепція та продукція*. Ці процеси відбуваються у мозку людини однаково: як при опануванні рідної, так і кожної з іноземних мов [4,159]. Різниця між ними полягає насамперед у протилежній спрямованості дій у процесах рецепції та продукції. Вектор рецепції спрямовано від форми до значення, вектор продукції – навпаки, від значення до форми. Ураховуючи психофізіологічний взаємозв'язок цих процесів у мовленнєвій діяльності, можна створити стратегію дидактичну модель формування граматичної компетенції як єдину, але багатовекторну модель розвитку навичок та вмінь рецепції та продукції.

Отже, загальна модель формування граматичної компетенції ґрунтується на сучасних наукових теоріях, вибудовується з опорою на когнітивістику та концептуальний аналіз, що дає можливість цілісно і мотивовано добирати і розглядати матеріал для формування граматичної компетенції та визначати її рівні. Принципи побудови моделі визначаються психофізіологічними особливостями механізму мовлення: комплексним розвитком вмінь і навичок рецепції та продукції, з випередженням перших та на основі розвитку відповідних рефлексивно-операційних операторів у спеціальних вправах.

Але формування граматичної компетенції у студентів в процесі викладання другої іноземної мови має свої особливості, які обумовлені декілька факторами, що у свою чергу і впливають на процес навчання другої мови:

-по-перше, сучасними інтеграційними процесами, які створюють і поглиблюють ситуацію багатомовності. Концепт багатомовності потребує побудови такої моделі формування граматичної компетенції, що враховує мовний профіль навчальної групи, власний лінгвістичний досвід студентів у вивченні рідної і першої іноземної мови та їх індивідуальні особливості, а

також урахування якісних і кількісних відмінностей першої і другої іноземних мов у побудові процесу навчання;

-по-друге, особливостями сучасного процесу навчання іноземних мов, який визначається як інтегративний, тобто синтезуючий водночас когнітивні, комунікативні та міжкультурні аспекти навчання. За таких умов модель формування граматичної компетенції має дотримуватись принципів комунікативно-прагматичної орієнтації процесу навчання, автентичності, модульності, свідомості і самостійності студентів;

-по-третє, психофізіологічними особливостями студентів як особливої вікової групи, яка за дослідженнями нейрофізіологів та психолінгвістів належить до критичного періоду у вивченні іноземних мов. Нейрофізіологічний фактор у цьому віці грає не на користь процесу навчання іноземних мов. Пластичність ділянок мозку, що відповідають за сприйняття мови, значно зменшується. Це потребує особливої уваги до побудови дидактичної композиції вправ та завдань, які б забезпечували достатню базу формування граматичних механізмів, розвиток аналітичних здібностей, включаючи здатність до аналізу, синтезу і порівняння, підтримували готовність до комунікації в усіх формах та розвивали самостійність студентів у навчанні і мовленнєвій діяльності

Вказані особливості слід вважати релевантними при формуванні граматичної компетенції в процесі викладання другої іноземної мови.

Список літератури

- 1.Жаботинская С.А. Концептуальный анализ:типы фреймов //Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. Вип.2.–1999. С.12-24.
- 2.Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання.– Л.:Ленвіт. 2003.–261с.
3. Пелашенко І.І., Серебрякова Н О. Теоретичні аспекти формування граматичної компетенції у студентів в процесі вивчення іноземних мов. Донецьк: ДонГУ, 2006,–С 76.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В «ІСТОРИІ РУСОВЪ»

Калитюк Софія

здобувачка освітнього ступеня «магістр»
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Денисюк Василь

кандидат філологічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Проблема польських запозичень в українській мові здавна привертала увагу мовознавців. В українському мовознавстві питання польсько-українських взаємозв'язків порушив П. Житецький. Різні тематичні групи лексики проаналізовано в дослідженнях Л. Гонтарук, М. Рогаль, Н. Романової, В. Русанівського, А. Свашенко, В. Титаренко, М. Худаша та ін.

На думку О. Ткаченка, українсько-польські мовні контакти простежуються ще з часів Русі. З одного боку, польська мова віддавна, а особливо з кінця XIV ст. помітно впливала на українську, з другого – українська мова справляла значний вплив на польську. Звичайно, найбільшого обопільного впливу зазнавали суміжні українські й польські говірки. Взаємовплив позначився і на обох літературних мовах, причому чи не на всіх рівнях, з огляду на що польська мова віддалилася від інших західнослов'янських, зокрема чеської і словацької, а українська – від решти східнослов'янських, особливо російської [1, 743].

З XVI ст. характер польсько-українських мовних зв'язків змінюється. XVI – середина XVII ст. – це період помітного польського впливу на українську мову. З польської мови приходять не тільки власне польські слова, але й запозичені з чеської, латинської та інших західноєвропейських мов. Причинами цього були як політичні чинники, так і події культурного життя.

Досліджуючи мову «Історії русовъ», ми з'ясували, що полонізми, використані автором, належать до різних груп лексики.

Суспільно-політична лексика. Помітне місце в «Історії русовъ» належить словам, що означають різні поняття, безпосередньо пов'язані з тими чи тими сторонами суспільного устрою, нормами суспільного життя.

Посполитий (пол. *rospolity*) – простий, належить до простого люду: *Депутаты, посылаемы от народа, состоявшего тогда изъ трехъ классовъ: шляхетства, духовенства и посполства* (7; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: *Исторія Русовъ или Малой Россіи*. Москва : въ Университетской Типографіи, 1846. 305 с.).

Хлоп (пол. chłop) – селянин, підданий: *но не признавши даже его и за создание Божие, а всемерно презирали и поносили, надав ему презрѣнные титулы хлопа и схизматика* (79).

До цієї групи, крім згаданих вище лексем, належать слова, які польська мова запозичила з інших західноєвропейських мов, зокрема – німецької. Ці запозичення відображені в досліджуваній нами пам'ятці.

Шляхтич ← **шляхта** (пол. szlachta, давньонім. slaht – рід, порода) – в XIV–XVIII ст. привілейований феодальний стан у Польщі та Литві, а також на загарбаних ними українських і білоруських землях (СІС, 932): *На мѣсто Скалозуба, в 1592 году избран гетманом из есаулов генеральных заслуженный в войскѣ малороссийском, природный шляхтич польский, Федор Косинский* (32).

Герб (пол. herb, з нім. Erbe – спадщина) – символічний знак, що виражає коло ідей політичного та історичного характеру, природні особливості, господарську специфіку країни, території чи стану відзнаку, генеалогію особи, роду тощо (СІС, 186): *жалованы от него гербы и золотые коряки на поворозах, то есть на шнурах шелковых* (12).

Адміністративно-управлінська лексика. До цього шару лексики належать терміни, що вказують на державні органи й урядових осіб тогочасної Польщі, а також України в період після приєднання до Московії.

Сейм (пол. sejm) – збори станових представників: *а сенат составлялся из особ, выбранных сеймом или общим собранием, которое составляли депутаты* (7).

Війт (пол. wojt) – обирана службова особа, що очолювала магістрат у містах України (а також Польщі, Литви) у XV–XVIII ст.; сільський староста (СІС, 154): *в коих заступали выбранные от них войты и лавники, и судились по правам Магдебургии* (8).

Поряд з власне польськими лексичними запозиченнями в «Історії русовь» засвідчено запозичення з німецької та чеської мов, які проникли в українську через посередництво польської.

Ратуша (пол. ratusz, з нім. Rathaus від Rat – рада і Haus – будинок) – орган міського самоврядування в ряді європейських країн, а також будинок, де він розміщений (СІС, 705): *Всѣ они подчинены были своим магистратам и ратушам* (8).

Гетьман (пол. hetman з чес. hejtman – капітан) – вищий чин козацького самоврядування, а згодом і головна особа в Козацькій державі (=король, султан): *всякий генерал есть солдат, а гетьман – козак, следовательно всѣ офицеры и рядовые суть воины* (18).

Дипломатична лексика. У досліджуваній нами писемній пам'ятці кінця XVIII століття «Історії русовь» одне з помітних місць належить дипломатичній лексиці. Зокрема, ця семантична група представлена лексичними запозиченнями з латинської та німецької мов через польське посередництво.

Пункт (пол. punkt чи нім. Punkt з лат. punctum – точка, пункт). Відоме в українській мові з XVIII ст. Пунктом звичайно називали частину артикула, параграфа: *Статьи договорные состоятъ во многихъ пунктахъ, но экстрактомъ изъ нихъ служатъ для козаковъ и ихъ начальниковъ и народа*

только три (120).

У кінці XVII ст. в дипломатичній мові починають використовувати запозичений за посередництвом польської мови термін **ратифікація** (ratyfikacja), що засвідчує адаптацію латинського ratificatio: *Трактатъ Зборовский, по ратификации его Королемъ, Яномъ Казимиромъ, опубликованъ въ книги судовыя и правительственныя ...* (95).

Трактат – термін був запозичений в 30-х роках XVII ст. з німецької мови – Traktat через польське посередництво – traktat (з латинського traktatus), один із термінів, найчастіше засвідчених у дипломатичних актах XVIII ст. Використовується він у двох значеннях: а) зрідка переговори; б) договір, домовленість з міжнародних питань: ... *дабы не прослыть нахальнымъ нарушителемъ мира и заключенныхъ на него прежнихъ трактатовъ безъ слушныхъ къ тому причинъ...* (130).

Військова лексика. Військова лексика, представлена в «Історії русовъ», є надзвичайно багатою та цікавою з погляду походження, але щодо польських запозичень, які б належали до цієї групи, можна виокремили кілька понять.

Хорунжий (пол. chorazy, від chorągiew – прапор): у давнину прапороносець у козацькому війську (СІС, 910): *По службъ жъ въдомы были хорунжими повътовыми, отъ которыхъ чинили смотры и описи козакамъ и ихъ вооружению* (15).

Лава (пол. ława – ряд, шеренга) – особливий бойовий порядок у козацких військах і російській кавалерії. Застосовується переважно під час наступу. Лава являє собою шикування кінноти у вигляді розсипаного строю, розгорнутого для атаки (СІС, 476): *Для марша в опасности строились въ треугольникъ, а изъ него построить фронтъ значило становиться в лаву* (16).

Отже, польські лексичні запозичення в мові «Історії русовъ» займають помітне місце. Найбільш повно вони представлені в межах лексики, пов'язаної із суспільно-політичним життям, адміністративно-управлінським устроєм та дипломатичними відносинами. У складі засвідчених у досліджуваній пам'ятці польських лексичних запозичень помітне місце займають слова німецького та латинського походження, що проникли в стару українську літературну мову через польське посередництво.

Умовні скорочення

СІС – *Словник іншомовних слів* / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1985. 965 с.

Список літератури

1. Ткаченко О. Б. Українсько-польські мовні контакти. *Українська мова: Енциклопедія* / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія», 2004. С. 743–744.

БАРОКОВА СТИЛІСТИКА КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСІВ XVIII СТ.

Німенко Наталія,
магістрантка,
Сумський державний
педагогічний університет

Протягом останніх років історики, історіографи, філологи знову активно досліджують літописні пам'яті козацької доби XVIII ст. Цей сплеск пов'язаний, на думку, з державотворчими процесами, які відбуваються на теренах України. Вивчення історичного досвіду сприяє формуванню історичної пам'яті, дає змогу простежити тенденції історико-культурного розвитку і національно-патріотичного виховання.

Дослідження літописних творів розпочалося ще у XIX ст., активізувалося на початку XX ст. і нині активно продовжується. Вагомий внесок у різні періоди зробили П. Куліш, Т. Шевченко, І. Франко, Д. Багалій, Д. Чижевський, Я. Дзира, О. Хававчак, В. Шевчук та ін.

Козацьке літописання – це своєрідна інтерпретація подій Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Хронологія певного періоду, в якій сплелися героїчні і

Бароко як стилістичний напрямок розвитку усіх сфер культурного життя розповсюдився в Україні значно пізніше, ніж у європейських країнах. Проте, наслідуючи традиційні прийоми та елементи, виробив і свої особливості, притаманні саме українському бароко. В літературі це відобразилося перш за все у літописній традиції. Серед унікальних творів того часу особливе місце посідають літописи Самовидця, Самійла Величка, Григорія Грабянки, «Історія Русів».

Барокову літературу загалом довгий час вважали далекою від реального життя, незрозумілою, химерною. Проте козацькі літописи інакші. Створені на основі реальних подій, із залученням широкої джерельної бази, доповнені свідченнями очевидців, вони є взірцем оригінальної і самобутньої творчості авторів, імена яких не завжди відомі. Дійсно, мова творів потребує ретельного вивчення, адже поєднує так звану «народну» мову з різними діалектами. Цікавими є і «барви», якими змальовані ті чи інші події.

Барочне мистецтво описує трагічні суперечностей дійсності: життя та смерть, тлінність та вічності, трагедії та щастя. Усі це знайшло втілення і в українських літописах: загальнодержавні та особисті трагедії, ідеї волі і неволі, позитивні і негативні герої, перемоги і поразки, суперечності людської природи у їхніх різноманітних проявах. Прагнучі розкрити непримиренність антиномій у самій природі, митці бароко часто вдаються до натуралістичних описів і

використовують усі наявні естетично-художні прийоми – від ренесансної поетики до художніх засобів середньовічного мистецтва. Стиль бароко не тільки сполучає старі художні засоби з новими, а також демонструє нове, несподіване сполучення раніше відомих прийомів. Митцям бароко властивий специфічний підхід до античності, алегорично-символічне переосмислення міфологічних уявлень.

Митців бароко цікавить не лише зрима, реальна сторона речей, але й їхня духовна сутність, яка використовується з повчальною дидактичною метою.

Довгий час серед науковців простежувалося негативне ставлення до українського бароко, обумовлене, з одного боку, начебто консервативним, придворно-аристократичним характером цієї літератури; з іншого – у ньому вбачали здебільшого запозичення з європейської літератури, яке начебто не вступало у взаємодію, більше того – суперечило місцевими традиціями, демократичним тенденціям української літератури і народній творчості.

Однак, сучасні дослідники довели, що своєрідність українського літературного бароко споріднена давньоруському риторичному стилю, а народне мистецтво збагатило нову поетику своїми художніми засобами, мотивами, елементами.

Жанрові особливості козацьких літописів обумовлені поєднанням як суто хронологічного викладу матеріалу, так і довгих відступів, в яких присутні описові сцени, звернення, промови, діалоги тощо. Ці відмінності додають творам унікальності і оригінальності.

Як і в інших барокових творах, у літописах «червоною ниткою» проходить релігійна тема. Це й не дивно, адже однією з причин національно-визвольної війни була боротьба за збереження православ'я на українських землях. Тож, поєднання релігійно-світських ідей – це також барокова традиція, якої притримується козацьке літописання.

Таким чином, козацькі літописи XVIII ст. – це унікальні, самобутні твори, які можна віднести до української барокової літератури. Серед характерних рис, які визначають цю приналежність, є: жанрово-стилістичні особливості, наявність специфічних прийомів зображення подій (метафоричність, алегорія, епітети, порівняння тощо), використання широкої джерельної бази у поєднанні із переказами і спогадами, ідея захисту православної віри, героїзація подій і учасників, створення образів-символів, протиставлення добра і зла, направленість на нащадків та ін.

Нині вже немає сумнівів у тому, що бароко – це одна з великих культурно-історичних епох, якій належить принципово важливе місце в поступі європейської культури загалом і української культури зокрема.

Значення козацьких літописів важко переоцінити. Вони є джерелом вивчення історії, культури, мови, ментальності давніх прашурів, а також моделлю героїко-патріотичних змагань і образу лідера, зразком колективного та індивідуального виявлення в загальному культурно-історичному процесі. Національні традиції, втілені засобами слова, дають поштовх до відродження історичної пам'яті і формування сучасної патріотично налаштованої людини з чіткими життєвими

принципами та ідеалами. Тож, вивчення творів виконує ще й виховну функцію, створює ланцюжок між минулим, сучасним і майбутнім.

Список літератури

1. Піщанська В. М. Художньо-естетичні й історико-культурні аспекти козацького літописання. *Культура України*. 2016. Вип. 52. С. 172–181.
2. Притуляк П. Українська барокова література: героїко-стоїстичний аспект. *Вісник КНТЕУ*. 2013. № 5. С. 105–120.
3. Чижевський Д. Історія української літератури. К., 2008.
4. Шевченко В. Українське літературне бароко кінця XVI – XVIII ст.: спроба узагальнення. *Визвольний Шлях*. 2003. Вип. 56. С. 104–115.
5. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ : Либідь, 2005. 728 с.

ЕМОЦІЙНІСТЬ У МОВЛЕННІ ТА ЕМОТИВНІСТЬ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

Ситник Крістіна Олександрівна

студентка 2 курсу СО «Магістр»
спеціальності «Українська мова та література»
Донецький національний університет імені Василя Стуса
Науковий керівник – Коваль Л. М.

Статтю присвячено аналізу засобів вираження емотивності у мові та художніх творах проблемі дослідження емоцій у контексті сучасної лінгвістичної парадигми. У ній розглядаються підходи на природу і сутність емоцій, а також здійснюється аналіз особливостей передачі емоцій у житті та в літературі.

Ключові слова: емоції, категорія емотивності, емоційна лексика, емотивний текст, лексичні засоби вираження емоцій.

Key words: emotions, emotional category, emotional vocabulary, emotional text, lexical means of expressing emotions,

Емоції посідають особливе місце в житті людини. Вони скрізь, кожна річ і кожна подія викликає певну емоцію та формує думку особистості щодо відповідної речі або події. У лінгвістиці тексту розглядають мову опису емоцій і мову вираження емоцій.

На мовному рівні емоції репрезентує категорія емотивності.

Безперечно, людина користується мовою не лише для яких-небудь тверджень, фіксації чого-небудь, організації яких-небудь справ, але й для вираження безлічі емоційних станів, її ставлення до світу, а також для емоційного посилення вислову. Спостереження засвідчують, що експресивна мова характеризує перш за все емоційний стан тих, хто говорить, це пояснює добір відповідної емотивної лексики. Таке використання мови є експресивним, і в цьому плані вчені зазвичай говорять про експресивну функцію мови.

У художньому тексті емотивність актуалізується за допомогою сукупності текстових компонентів – показників емотивності, тобто вплетених у текстову тканину емотивно навантажених слів, фраз, речень тощо, які прямо або опосередковано вказують на характер авторських емоційних інтенцій, моделюють імовірне емоційне реагування читача на текстову дійсність.

Під емотивним текстом ми розуміємо висловлення, сформульоване одним чи кількома реченнями, яке передає поряд з факультативною і емоційну інформацію (чи тільки лише її) за допомогою як мінімум одного емотивного засобу – лінгвістичного чи паралінгвістичного (кінесика, фонація), який виражає

визначену емоцію, більш чи менш адекватно усвідомлювану всіма комунікантами в певній ситуації.

В. І. Шаховський виділяє мовні та немовні компоненти емотивного тексту. До перших він відносить «емотивну лексику, фразеологію, набір емотивних конструкцій, емоціональні «кінеми» і «просодеми» в їх лексичному значенні». Немовний компонент містить емоціональну ситуацію, яка включає в себе «емоціональну пресуппозицію, емоціональні наміри, емоціональні позиції комунікантів у момент спілкування та їх спільний емоціональний настрій».

Отже, як текстова категорія емотивність реалізується через сигнали емотивності:

- 1) при використанні в художньому тексті емотивних мовних засобів;
- 2) за рахунок нетрадиційності знакових образів, використаних у тексті;
- 3) при незвичному вживанні мовних знаків.

З цього можна зробити висновок, що емотивність художнього тексту як одна з базових властивостей художнього тексту, співвідноситься з опредметненими в ньому емоціогенними знаннями та актуалізується через емотивно навантажені текстові компоненти, що втілюють авторські емоційні інтенції й моделюють ймовірні емоції адресата, пов'язані зі сприйняттям та інтерпретацією текстової дійсності.

Автор і персонаж – дві основоположні категорії художнього тексту. Вони завжди займають центральне положення в художньому творі. Почуття, якими автор наділяє персонажа, постають у тексті як об'єктивно наявні в дійсності, а почуття, які відчуває та виражає автор, мають суб'єктивне забарвлення. У цілісному тексті рівень персонажів і рівень авторської свідомості гармонійно переплітаються і становлять емотивну складову тексту, але, варто зазначити, що образи автора та персонажа часто протистоять один одному та не є рівноправними.

Сукупність емоцій у тексті є своєрідною динамічною множинністю, що змінюється під час розвитку сюжету. Емоції відображають внутрішній світ персонажу в різних умовах, у відносинах з іншими персонажами. Вилучення з тексту емотивної лексики та дослідження її в ізоляції від тексту може дати лише поверхове уявлення про набір емотивних змістів, що реалізуються в тексті в їх однотипності чи різнотипності, монотональності чи політональності. Основна складність у роботі з емоційним складником тексту, на наш погляд, полягає в багатоаспектній та суб'єктивній інтерпретації емоційності тексту.

Емоції характеризують всі компоненти комунікативної ситуації, інформація про які в «запакованому» вигляді представлена в тексті. З одного боку, емотивний текст – це один із типів тексту, який має свої змістовні та структурні особливості. У такій якості емоційність розуміється як емотивність тексту та розглядається в контексті таких його змістових характеристик як тематична структура, модальність, тональність, оцінність. З іншого боку, емоційність – це умова реалізації тексту, оскільки емоційна сфера особистості людини постає мотиваційною силою, направляє та регулює когнітивні процеси й сам процес відображення.

Отже, в сучасній лінгвістиці статус текстової емотивності є недостатньо вивченим. Тому, незважаючи на велику кількість наукових праць та розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників, її часто ототожнюють із експресивністю та оцінкою. Також, на нашу думку, складність вивчення феномену текстової емотивності в лінгвістиці обумовлює існування різноманітних підходів до нього. У рамках кожного із підходів розробляються власні концепції текстової емотивності, використовується своя термінологія та методи дослідження, що ускладнює розуміння досліджуваного явища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Изард К. Психология эмоций: Пер. с англ. Київ, 2000. 464 с.
2. Шаховский В.И. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность. Волгоград: Волгр. пед. ин-т, 1990 с. 3 – 15.
3. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування та розвиток категорії оцінки : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
4. Шаховский В.И. Проблема разграничения экспрессивности и эмотивности как семантической категории лингвостилистики. *Проблемы семасиологии и лингвостилистики*. Вып. 2. Рязань: изд-во Рязанского педагогического ин-та, 1975. С. 3.
5. Ягубова Н.А. Оценки и эмоции в разговорной речи. *Язык и эмоции*: сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2005. С. 133-142.
6. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания: Учеб. пособие к спецкурсу. Волгоград, 1983. 464 с.
7. Шаховский В.И. О лингвистике эмоций. *Язык и эмоции*. Волгоград: Перемена. 1995. С. 464.
8. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоции в русском языке. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. 184 с.

ПРОСТІ КВАНТИТАТИВИ В ЛІТОПИСІ САМОВИДЦЯ

Сіукаєва Катерина

здобувачка освітнього ступеня «магістр»
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Денисюк Василь

кандидат філологічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Числівник – обмежений лексико-граматичний клас слів, проте ця обмеженість дозволяє комбінувати нумеративи для позначення будь-якого числа. Сформувавшись у давньоукраїнський період, числівник продовжував «відшліфовувати» свої форми як фонетично, так і граматично.

Літописи – це той жанр, який не може обійтися без числівників. Нумеративи слугують для порічного датування, конкретизують перебіг подій протягом року, а тому бувають залучені в лексико-тематичні групи різної семантики. Об'єктом нашої розвідки ми обрали літопис Самовидця, який значно тяжіє до народної мови. Як зазначав І. Білодід, «манера розповіді Самовидця показує, що його лексико-фразеологічні засоби, будова фрази, як правило, вільні від схоластичної штучності і риторичної ускладненості, властивих багатьох творам цього типу. Характерними рисами його мови є природна невимушеність, що подекуди наближається до форми справжньої народної розповіді» [2, 119]. На цьому акцентують й інші дослідники: «“Літопис Самовидця” написаний живою розмовною мовою» [1, 501]; «Інші письменники писали вже не такою живою мовою. Літопис Самовидця має проте в своїй мові багато народних елементів» [3, 144]; «Кілька слів про мову пам'ятки. Вона має в собі книжні елементи, але значною мірою наближена до народної української і свідчить, що в кінці XVII ст. була стала тенденція наближати мову книжну до розмовної народної» [4, 294]. У цьому аспекті числівники демонструють українськість.

Одразу вкажемо на значне переважання в літописі кількісних числівників, порядкові числівники автор зазвичай передає цифрами і лише зрідка словами. Нашу увагу ми зосередили тільки на простих кількісних числівниках.

Прикметно, але кількісні числівники першого десятка не найуживаніші в пам'ятці, хоч і зафіксовано всі, напр.: *А гетманъ Сомко, козаковъ значнихъ с полковниками скупивши, притягль под Нъжинъ, где и полковникъ нъжинській увесь полкъ свой скупилъ зо всего Сьвера, бо то **одинъ полкъ** билъ и Стародубовщина* (73; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: *Льтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, «Краткого Описанія Малороссіи» и*

«Собрания Историческаго». Київ, 1878. С. 1–207); *Итакъ юже гетмановъ два козацкихъ справовало: одинъ на королевскую руку, а другій на московскую руку, и Запорожже при его царскомъ величеству держались (90); але по-старому тіе три полки не давалися, а инніе усъ полки поздавалися, где и залогі стали были, и жолнѣрове зѣмовали тую зиму по иннихъ полкахъ, почавши от Прилуцкого по усей Украинъ (63–64); А с тоєю вѣдомостю и по Якова гетманенка послано Леонтія Черняка полтавского, Івана Ракушку Романовского, сотника мглинского с товариствомъ, и москалей **чотири человекъ** (172); у Києвъ жита дойница по **пять золотихъ** была (198); А тіе козаки запорозкіе, що зоставалы в обложеню, вийшли в городаы, которимъ дано плату по **шесть копъ** и по кунтушу тузинковому на полътори тисячи козаковъ, из казни его царского величества (195); Зараз навесну наступили знову у Волоскую землю войска турецкіе **пашей стьмъ** и стали под Хотънямъ (117); а запорожское войско ходили под Перекопъ и тамъ над Бѣлимъ моремъ вежу виняли и **арматъ** штукъ **осмъ** узали и иніе рѣчи и ясиру (184); И такъ в самій день Рождества Христова в тои церкви святого Николая, где тое тѣло лежало на катафалку прибранномъ, священники нѣжинскіе с протопопою своимъ Максимомъ и ігуменомъ и **діаконами двома**, – усъхъ **девять персонъ**, – зоставивши храмъ Рождества Христова такъ хвалебній, и пошли соборомъ отпраовати службу божую до святого Николая, где тое тѣло лежало (42); А тотъ колодязъ былъ глубокой **сажней** коло **десяти**, ежели не больше (33).*

З фонетичних особливостей укажемо на функціювання форм **одинъ – единъ**, напр.: *але ханъ з ордами с тилу от Конотопу ударивши, оныхъ зламалъ, где за **одинъ часъ** болей нѣжъ на двадцять тисячей албо на тридцять люду его царского величества полегло (58); ... тилко **единъ полковникъ** московскій, оставившися рогатками, одержались на горъ, где и усе войско с таборомъ притягли и цѣлій день мѣли потребу (143); а також родових форм, напр.: ... протопопу нѣжинского Симеона в монастырь, которій з онимъ былъ на Москвѣ и из собою в **одной радѣ** (132).*

Числівник **два** засвідчено у формі **два** з іменниками чоловічого роду і **двѣ** – з іменниками жіночого роду, напр.: *А наши войска козацкіе з наказнимъ гетманомъ Даниломъ Апостоломъ домовъ отступилы, тилко зоставивши там компанії охочого войска **два полки** (205); оттоль, от Гайшина, за **миль двѣ** споткали **солтановъ два**, оттоля ишли до Чорной Могилы, где ночовали, и оттоль пошовши, ханъ самъ споткалъ у **двохъ миляхъ** от Чорной Могилы (176).*

Інші прості кількісні числівники – **сорок**, **сто**, **тисяча** – в самостійному вжитку засвідчено рідко, у більшості випадків вони входять у складену нумеративну конструкцію, напр.: *... и тіе усъ войска, которихъ было на по **два кротъ сто тисячей**, с козацкимъ войскомъ стояли коло Києва и валъ копали коло монастырей, и жаднихъ под’ездовъ не отпраовали нѣкуда через усе лѣто (148); ... войска великіе скуплено под Троецкій монастырь на знесення оныхъ стрелцовъ своеволнихъ, которихъ у столиці **сорокъ пять тысячъ** было, и сами собою справовали, нѣкого не слушаючи (152); Рушивши гетманъ Бруховецкій от Нѣжина, роспустилъ новопоставленихъ полковниковъ, тихъ которіе з нимъ з*

Запорожа вишли, по усьхъ столечнихъ городахъ, придавши каждому полковниковъ по **сто** человекъ козаковъ, котормъ по усьхъ полкахъ жупани давано (77–78); а пѣхота нѣмецкая, которой **тысяча** было, в угль табуру заперлися и не здалися, ажъ усьхъ выбито (67). Звертає на себе увагу використання форми місцевого відмінка на -у, напр.: *Того жъ року 1658, заразъ по Воскресеніи Христовомъ, на святого Георгія, з Криму вышоль Карамбей з ордами в сороку **тысячей** под Чигринъ* (53), тоді як у напрямку до сучасної української мови відбулася уніфікація флексії за аналогією до інших непрямих відмінків.

Літопис засвідчує функціонування і давньої форми числівника **сорок** – **чотиридесять**, яка нині трапляється тільки в діалектному мовленні, напр.: *Але оного fortuna омилила: бо що учинилъ былъ засадку войскъ своихъ пѣхоти **тысячей чотиридесять**, усе тоє знесено от короля полского* (159).

Отже, прості числівникові форми, зафіксовані в літописі, виявляють загалом незначні відмінності від сучасної української мови. Це стосується давнього утворення **чотиридесять**, витісненого числівником **сорок**, а також форми місцевого відмінка **сороку**, яку за аналогією до інших непрямих відмінків було замінено на **сорока**.

Список літератури

1. Дзира І. А. Органічний зв'язок мови «Літопису Самовидця» й роману П. Куліша «Чорна Рада». *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2004. Т. 13. С. 501–506.
2. *Курс історії української літературної мови* / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 596 с.
3. Огієнко І. *Історія української літературної мови*. Київ : Либідь, 1995. 296 с.
4. Шевчук В. О. Літопис Самовидця як речництво козацько-старшинської ідеології. Шевчук В. О. *Муза Роксоланська : Українська література XVI–XVIII століть*. У 2 кн. Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ : Либідь, 2005. С. 288–294.

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ В ДОСЛІДЖЕННЯХ К. ХОРНІ: НОРМА І ПАТОЛОГІЯ

Пісна Юлія Володимирівна

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної роботи
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Внутрішньоособистісний конфлікт є проявом суперечливої людської природи, особливим способом становлення, буття та розвитку особистості в сучасному світі. Будь-який конфлікт обов'язково містить у собі елемент протистояння, протиборства, так звану біполярність (взаємозв'язок, у контексті конкретної ситуації, протилежних начал, носіїв, таких як: добре-зле, чорне-біле, ліве-праве) [Пісна 2015: 67].

Центральним поняттям теоретичної системи К. Хорні є поняття «базальної тривоги». Коли немовля залишає лоно матері, то починає відчувати занепокоєння, оскільки переживає деякі незручності на шляху пристосування до нового середовища. З перших секунд життя людина починає відчувати ворожість світу. Звідси формується прагнення до безпеки. У свою чергу протилежною потребою для людини є задоволення своїх бажань. Саме ці прагнення часто суперечать одне одному, через що і виникає внутрішній конфлікт.

За К. Хорні слід розрізняти нормальний внутрішньоособистісний конфлікт та невротичний. Нормальний конфлікт стосується фактичного вибору між двома можливостями, які суб'єкт вважає однаково бажаними або між переконаннями, що є однаково цінними для нього. В стані норми людина здатна прийняти рішення на користь одного з них, навіть якщо це вимагатиме від неї певних обмежень та буде викликати відповідні труднощі. Невротик, пригнічений конфліктом, обмежений у свободі власного вибору. Він наче розривається примусовими силами, що діють у протилежних напрямках і жодній із них не бажає слідувати. Саме тому прийняття рішення для нього стає недоступним.

Конфлікт для невротика може бути вирішений лише роботою з невротичними потягами і зміною ставлення як до самого себе, так і до інших людей. Невротичні конфлікти не лише складно розпізнати, констатує К.Хорні, а й вирішити, оскільки суттєві потяги, що породжують невротичний конфлікт глибоко витіснені і можуть бути виявлені лише завдяки подоланню значного супротиву невротика [Хорні 2008: 22].

Отже, фундаментальну різницю між нормальними і невротичними внутрішніми конфліктами складає те, що невідповідність конфліктуючих потягів для людини менш значима, ніж для невротика. Вибір, який робить звичайна людина, обмежений двома способами дій, кожна із яких є цілком доступною для інтегрованої особистості. У свою чергу жодна із невротичних потреб не

відповідає реальним бажанням невротика. Саме тотальне заперечення є суттєвим для розуміння природи невротичних конфліктів.

Ядром неврозів, за К. Хорні, є «базисний конфлікт», який чинить руйнівний вплив на особу. Такий конфлікт породжений несумісністю атитюдів (схильностей, установок людини) [Хорні 2008: 34]. За домінуючим атитюдом К. Хорні виокремлює такі типи індивідів: підлеглий, агресивний та відокремлений. Для кращого розуміння сутності внутрішніх конфліктів розглянемо детальніше вищеперелічені типи.

Підлеглий тип демонструє потребу в любові та схваленні, а також прагне до наявності такого партнера, друга (чоловіка або дружини), який би задовольнив усі життєві очікування невротика та взяв на себе відповідальність за все, що відбувається в його житті. Такі прагнення концентруються навколо бажання «належати». На перший погляд це цілком природні бажання кожної людини, але у невротиків вони є наслідком жаги відчувати себе у безпеці. Через нерозбірливу природу своїх прагнень підлеглий тип часто схильний переоцінювати свою близькість та спільні інтереси з оточуючими [Хорні 2008: 31].

Дослідниця констатує, що у своєму прагненні бути прийнятими іншими такий тип невротичної особистості намагається бути поступливим, не відчувати образ, звинувачувати і піддавати критиці лише себе. Оскільки будь-яка форма агресивної поведінки не притаманна даному типу особистості, то у неї формуються певні заборони: не бути категоричною, критичною, вибагливою, не наказувати, не тиснути на інших. Так, життя такої особистості орієнтоване на інших і внутрішні заборони перешкоджають їй робити щось для себе або радіти чому-небудь незалежно від інших.

Отже, даний тип невротичної особистості характеризується трьома атитюдами, як зазначає К. Хорні:

- 1) відчуття невротиком своєї безпорадності та слабкості;
- 2) схильність до підкорення (невротик вважає, що всі його можуть перевершити: вони розумніші, кращі, сильніші ніж він);
- 3) несвідома схильність оцінювати себе на основі думки інших [Хорні 2008: 40-41].

Наступний тип невротичної особистості за К. Хорні – агресивний. Для нього є характерним сприйняття всіх людей як ворогів. Життя агресивного типу сповнене постійної боротьби всіх проти всіх, де кожен відповідальний тільки за самого себе [Хорні 2008: 50]. Головною потребою даного типу є панування над іншими, а також визнання власної переваги у досягненні успіху. Особистісні якості, які розвиває в собі агресивний тип, абсолютно протилежні якостям підлеглого типу невротичної особистості: жорсткість, упертість, ігнорування почуттів інших і самого себе. Вибір такого стилю поведінки є компульсивним (нав'язливим) і негнучким.

Третім типом невротичної особистості є відокремлений тип. Особливими характеристиками якостей відокремленого типу є:

- 1) загальне відчуження від людей;
- 2) відчуження невротика від самого себе (невизначеність у прийнятті рішення ким він є, що любить, а що ненавидить, чого боїться, у що вірить);

3) внутрішня потреба встановлювати емоційну дистанцію між собою та іншими (вони не дозволяють залучати себе до емоційного зв'язку з іншими) [Хорні 2008: 60].

Єдиний спосіб за якого відокремлений тип може компенсувати свою самоізоляцію – це самодостатність. Адже щоб уникати людей, бути відчуженим від них, необхідно вміти вирішувати свої проблеми самому, ставати максимально незалежним від інших. На відміну від підлеглого, відокремлений тип невротичної особистості схильний до самотності і не прагне ділитися переживаннями з іншим. Потреба в незалежності від інших є також компульсивною.

Слід зазначити, що всі розглянуті типи невротичної особистості формуються як такі у зв'язку зі своїм соціальним оточенням. Вони вибудовують різні стратегії своєї взаємодії відповідно до соціокультурного середовища. Дослідниця так і позначає невротичні типи: «рух до людей» - підлеглий тип, «рух проти людей» - агресивний тип, «рух від людей» - відокремлений тип особистості. В усіх випадках прослідковується тісна взаємозалежність від інших.

Так, слід зазначити, що К. Хорні виділяє два види інтроспективних конфліктів: внутрішній і базисний конфлікти. Наявність у людей внутрішньоособистісного конфлікту є достатньо розповсюдженим явищем. Такий конфлікт є нормою, якщо людина усвідомлює необхідність його вирішення і прагне цього досягти. Позиція дослідниці полягає у тому, що внутрішній конфлікт – це необхідність вибору серед двох можливостей, які для суб'єкта є однаково бажаними. Наявність такого внутрішнього протиріччя не є патологією, а скоріше презентує реалії сьогодення, в яких відбуваються постійні зміни в соціальному середовищі, що нас оточує [Тузова О.М., Дресвянина Н.В. 2018]. Базисний конфлікт – це внутрішній невротичний конфлікт, який проявляється як необхідність вибору між двома примусовими силами, що діють в протилежних напрямках, жодній з яких суб'єкт насправді не хоче слідувати. Такий внутрішній конфлікт майже не можливо вирішити, оскільки він неусвідомлений.

Ключовими детермінантами внутрішніх конфліктів особистості виступає соціокультурне середовище, наголошує дослідниця. Значною мірою на людину впливає сім'я, а також суспільство в цілому (мікро і макросоціум). Джерело внутрішнього конфлікту часто приховане у ранніх відносинах дитини з батьками або з іншими значимими дорослими. У свою чергу невроз розвивається як наслідок внутрішнього конфлікту.

Так, аналіз досліджень К. Хорні дозволяє виявити та оцінити вплив соціокультурного середовища на формування внутрішнього конфлікту людини, який в залежності від контексту може бути визнаний нормою або патологією [Тузова О.М., Дресвянина Н.В. 2018].

Бібліографічні посилання:

Валеева А.С. (2007) Внутриличностный конфликт как социальное явление // Вестник Башкирского университета. Т. 12. № 4. 135–138.

Дарендорф Р. (1994) Элементы теории социального конфликта. Социс. №5. 142-147.

Пісна Ю.В.(2015) Проблема внутрішньоособистісного конфлікту: філософський аспект // Materiały XI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy - 2015» Volume 10. Historia. Filozofia. Przemysł: Nauka i studia. 67 – 69.

Тузова О.М., Дресвянина Н.В. (2018) Социальные детерминанты внутриличностного конфликта в трудах Карен Хорни // Современные исследования социальных проблем. Т.9. 12. 196-206.

Хорни К. (2001) Самоанализ. М. 448.

Хорни К. (2008) Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. М. 224.

Хорни К. (1997) Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию. СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа и БСК. 316.

Черепанова, Е. С. (2016) Философия конфликта: учеб. Пособие. М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та.. 196.

СИМЕТРИЧНІ ПОЛІНОМИ

Марцінків Марія Володимирівна,
Кандидат фізико-математичних наук, доцент
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

Лабачук Оксана Василівна
Викладач
Івано-Франківський коледж,

Витвицька Наталія Михайлівна
Магістрантка
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

Дослідження фінансується Національним фондом досліджень України,
2020.02 / 0025, 0120U103996.

Симетричні поліноми і симетричні аналітичні функції на переставно-інваріантних банахових просторах є важливими об'єктами сучасного нелінійного функціонального аналізу. Вперше симетричні поліноми на дійсних банахових просторах вимірних за Лебегом інтегровних у степені ρ функцій, $1 \leq \rho < +\infty$ вивчалися у роботі [1]. Зокрема, в роботі [1] побудовано алгебраїчні базиси алгебр неперервних симетричних поліномів на таких просторах (алгебраїчним базисом алгебри називають сукупність її елементів таку, що кожен елемент алгебри можна єдиним чином подати у вигляді лінійної комбінації добутків степенів елементів сукупності). Зауважимо, що дослідження, проведені в роботі [1], суттєво спиралися на властивість сепарабельності згаданих вище просторів. В той же час, в роботі [2] побудовано алгебраїчний базис алгебри всіх неперервних симетричних поліномів на комплексному банаховому просторі вимірних за Лебегом суттєво обмежених функцій на відрізку $[0,1]$, який є несепарабельним. На основі отриманих результатів, в роботі [2] описано спектр алгебри Фреше всіх цілих симетричних функцій обмеженого типу на даному просторі.

Означення. Нехай X, Y – лінійні простори. Відображення

$$B_n : X \times X \times \dots \times X \rightarrow Y$$

називається n -лінійним, якщо $B_n(x_1, x_2, \dots, x_n)$ є лінійним відображенням від x_k для кожного $k = 1, 2, \dots, n$ при решті фіксованих змінних, тобто:

1. $B_n(x_1, x_2, \dots, x_k + x'_k, x_{k+1}, \dots, x_n) = B_n(x_1, x_2, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_n) + B_n(x_1, x_2, \dots, x'_k, x_{k+1}, \dots, x_n)$;
2. $B_n(x_1, x_2, \dots, \lambda x_k, x_{k+1}, \dots, x_n) = \lambda B_n(x_1, x_2, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_n)$.

Відображення B_n називається *симетричним*, якщо для довільної підстановки $\sigma \in S_n$ і для довільних $x_1, x_2, \dots, x_n \in X$ виконується:

$$B_n(x_1, x_2, \dots, x_n) = B_n(x_{\sigma(1)}, x_{\sigma(2)}, \dots, x_{\sigma(n)}),$$

де S_n — група підстановок на множині $\{1, 2, \dots, n\}$.

Існує операція симетризації: $B_n \mapsto B_n^s$

$$B_n^s = \frac{1}{n!} \left(\sum_{\sigma \in S_n} B_n(x_{\sigma(1)}, x_{\sigma(2)}, \dots, x_{\sigma(n)}) \right).$$

Означення 1.10. Нехай X, Y — лінійні простори. Відображення $P_n : X \rightarrow Y$

називається *однорідним поліномом степеня n (n -однорідним поліномом)*, якщо існує n -лінійне відображення $B_n : \underbrace{X \times X \times \dots \times X}_n \rightarrow Y$ таке, що

$$P_n(x) = B_n(x_1, x_2, \dots, x_n).$$

Властивості поліномів:

Нехай P_n n -однорідний поліном, тоді:

1. $P_n(tx) = B_n(\underbrace{tx, tx, \dots, tx}_n) = t^n B_n(x, x, \dots, x) = t^n P_n(x)$ для всіх $t \in \mathbb{C}$;

2. Біноміальна формула:

$$P_n(x + y) = \sum_{k=1}^n C_n^{n-k} B(\underbrace{x, x, \dots, x}_k, \underbrace{y, y, \dots, y}_{n-k}).$$

Зауважимо, що згідно з поляризаційною формулою (див. [3]) для кожного однорідного полінома P_n існує єдине симетричне n -лінійне відображення B_n , для якого виконується рівність $P_n(x) = B_n(x, x, \dots, x)$.

Означення. Відображення $P : X \rightarrow Y$ називається *поліномом степеня n* , якщо

$$P = P_0 + P_1 + \dots + P_n,$$

де всі P_k , – k -однорідні поліноми, $k = 1, 2, \dots, n$ і $P_n \neq 0$, а P_0 – константа в

Y .

Означення. Поліноміальне відображення $P: X \rightarrow Y$ називається мультиплікативним, якщо

$$P(x_1 \cdot x_2) = P(x_1) \cdot P(x_2)$$

для кожного $x_1, x_2 \in X$.

Позначимо множину мультиплікативних поліномів через $P_m(X, Y)$. Очевидно, що $P(0) = 0$, $P \in P_m(X, Y)$.

Означення. n -лінійне симетричне відображення називається субмультиплікативним, якщо $P(x) = B(\underbrace{x, x, \dots, x}_n) \in P_m(X, Y)$.

Позначимо через $L_m({}^n X, Y)$ множину всіх субмультиплікативних n -лінійних відображень з X в Y .

Теорема. Наступні умови є еквівалентними:

1. $B(x_1, x_2, \dots, x_n) \in L_m({}^n X, Y)$;
2. $B(x_1, x_2, \dots, x_n)P(x) = B(x_1x, x_2x, \dots, x_nx)$ для всіх $x, x_1, x_2, \dots, x_n \in X$;
3. $P(x)B(x_1, x_2, \dots, x_n) = B(xx_1, xx_2, \dots, xx_n)$ для всіх $x, x_1, x_2, \dots, x_n \in X$. Тут $P(X) = B(x, x, \dots, x)$. (Див. [1])

Приклад. Розглянемо $M(X)$ – множину характерів на алгебрі X . Добуток характерів

$$\varphi_1 \cdot \varphi_2 \cdot \dots \cdot \varphi_n, \quad \varphi_k \in M(X), k = 1, \dots, n$$

є мультиплікативним поліноміальним функціоналом.

Приклад. Розглянемо M_n – алгебру квадратних матриць порядку n . Відображення $d(A) = \det(A)$ є поліноміальним мультиплікативним функціоналом тому, що

$$d(AB) = \det(AB) = \det(A) \det(B) = d(A)d(B).$$

1. Немировский А.С. О полиномиальной аппроксимации функций на гильбертовом пространстве / А.С. Немировский, С.М. Семенов // Матем. сб. – 1973. – Т. 92, № 2. – С. 257-281.

2. Galindo P. The algebra of symmetric analytic functions on L^∞ / P. Galindo, T. Vasylyshyn, A. Zagorodnyuk // Proc. Roy. Soc. Edinb. Sect. A. – 2017. – V. 147, № 4. – P. 743-761.

3. J. Mujica, *Complex Analysis in Banach Spaces*, North-Holland, Amsterdam, New York, Oxford, 1986.

АКТУАЛЬНІ ВОЄННІ ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ТА БЕЗПЕКОВОМУ ПРОСТОРУ

Кравчук Ольга Юріївна,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету
кораблебудування
імені адмірала Макарова

Сучасні реалії свідчать, що забезпечити політичну безпеку України сьогодні неможливо, використовуючи лише традиційні підходи, які, як правило, зведені до вдосконалення охоронної функції держави або до задоволення вузьковідомчих інтересів. Це не тільки не дає бажаних результатів, а й стимулює перевитрату державних ресурсів та призводить до дублювання функцій центральних державних органів, часом навіть ініціює загрози національним інтересам держави [98, с. 2].

Конфлікт на Сході України, за оцінками ООН, «є одним з самих смертоносних в Європі з часів Другої світової війни». За час війни на Донбасі загинуло 13 тис. людей, 28 тис. поранені, близько 1,8 млн. жителів Донбасу і Криму стали внутрішніми переселенцями. Окуповано 17 тис. км² Донецької і Луганської областей, разом з Кримом це складає 43,7 тис. км² – тобто 7,2% території України. Залишається неконтрольованими 409,7 км українсько-російського кордону. Україна зазнала величезних фінансово-економічних втрат. 27% промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до Росії, включно з обладнанням 33 місцевих промислових гігантів¹. На Сході України створені псевдодержавні маріонеткові «ДНР-ЛНР» – окупаційні адміністрації, триває масштабна мілітаризація регіону. Сформовані окупаційні збройні сили, які нараховують близько 32 тис. бойовиків, з них 11 тис. – російський контингент. Це боєздатні, добре озброєні воєнні формування, які за чисельністю та боєздатністю не поступаються арміям окремих країн Європи. На тимчасово окупованих територіях здійснюється тотальна політико-ідеологічна “русифікація”, триває відчуження і відокремлення цього регіону від України. Загалом політика Кремля спрямована на «імплантацію» в Україну «ДНР-ЛНР» у нинішньому вигляді для дезінтеграції української державності, блокування курсу до ЄС і НАТО, встановлення підконтрольності та підпорядкованості України Росії. Країна-агресор не визнає себе стороною конфлікту на Сході України, блокує мирні ініціативи, намагається легітимізувати маріонеткові «ДНР-ЛНР» у якості повноправної сторони переговорного процесу. Багаторічний політико-дипломатичний переговорний процес у різних форматах

не призвів до позитивних результатів. Через агресію проти України Росію вилучили зі складу G8, позбавили голосу в ПАРЄ, з 2014р. Захід запровадив комплекс різноманітних антиросійських санкцій (персональних, адресних, секторальних), російську агресію проти України засудили авторитетні міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, ПАРЄ, ЄС, НАТО). Країни Заходу на політико-дипломатичному рівні демонструють солідарність з Україною, здійснюють воєнну, фінансово-економічну, гуманітарну допомогу[25].

Особливо актуальним для нашої держави є, на жаль, агресивна політика з боку східного сусіда, що виявляється у воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному вимірах.

Елементами гібридної війни давно є пропаганда, в основі якої лежить відкрита брехня, маніпуляції та підміна понять, заперечення самого факту війни та участі РФ у ній; звинувачення України у власних злочинах, викривлення фактів української історії; торговельно-економічний тиск та енергетична блокада; терор і залякування громадян України; кібератаки та спроби дестабілізувати критичну інфраструктуру. Можна погодитися з фактом, що в Україні вжито ряд заходів, спрямованих на протидію агресії російської пропаганди, зокрема, накладено заборони на окремі російські соціальні мережі, певним чином посилено кібербезпеку (за міжнародного сприяння)[174].

Таким чином, російська агресія проти України, анексія Криму спричинила додаткові руйнівні тенденції політичної безпеки. Позиція українських державних структур та громадянського суспільства протягом останніх років зазнала кардинальних змін, в першу чергу – це пов'язано із виборами Президента України та парламенту.

Автор погоджується з думкою експертів, що російська політика щодо України пройшла трифазову еволюцію: м'яке переконання в євразійській інтеграції під егідою РФ, жорсткий примус до неї (з використанням політико-дипломатичних, економічних, енергетичних, інформаційних важелів впливу) і нарешті – пряма військова агресія [171].

Автор погоджується з думкою Н.Ніколаєнко та Ю.Василевич, що події, що сьогодні відбуваються на Сході, окупація Криму – це результат неефективної державної політики, зростаючої корупції, і як наслідок відсутність достатніх матеріальних засобів для того, щоб населення провадило нормальне життя. Регіональним елітам Східної України була дана на відкуп ціла територія, промислові райони та комплекси. Місцева влада дбала лише про одне – як отримати субвенцію від держави і на тлі цього паразитувати на рівні національної економіки, шантажуючи центральну владу акціями «непокори». [123, С. 83].

Процес переформатування Української держави супроводжується негативними тенденціями для простих українців: зростання цін, нестабільна ситуація на валютному ринку, підвищення тарифів на комунальні послуги. Від зтяжної системної кризи, в якій знаходиться суспільство, від низького життєвого рівня, від невпевненості у своєму майбутньому значну частину людей охоплює апатія. Вони втрачають віру в те, що можуть особисто якось вплинути на хід подій у державі. Цих факторів побоюються провладні партії, які

намагаються за всяку ціну зберегти рейтинги, а в результаті відмовляються проводити реальні перетворення. Під час Революції Гідності опозиційні сили сходилися на тому, що потрібно кардинально змінювати систему, а не її елементи. Зміна системи явище складне, що вимагає комплексних змін і політичної волі, а з цим в українського політикуму завжди була проблема. Всі політичні сили, представлені в парламентській більшості позиціонують себе прихильниками реформ, всі їхні програми пройшли громадську апробацію. Однак, як виявилось – програми ці мають скоріше декларативне і часто пропагандистське спрямування. Втілювати їх у життя виявилось надзвичайно складно, що й загрожує пониженням рейтингів. [123, С. 84].

У статті «Гібридна війна: «Сутність та структура феномену» Є. Магда зазначає що гібридну війну можна у найзагальніших рисах визначити як сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. До складових гібридної війни відносяться традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривні дії, коли використовуються новітні чи нешаблонні технології для протидії перевазі супротивника у військовій силі [109].

Проаналізувавши російську гібридну агресію (починаючи з 2014 року і до сьогодні), автор констатує, що вона є гібридною за характером та змішаною за типом застосованих дій, засобів та методів, із зміною ролі мирного населення, місцевих громадських рухів та політичних об'єднань та перетворення їх в активних учасників військового протистояння.

Але в той же час потрібно зазначити, що розвиток Української держави, її економічний, політичний та культурний потенціал відбувався неналежним чином. Корумпована структура економіки та політики також спричинила російську агресію, якщо деталізувати, то саме корупційними факторами можна пояснити втрачені можливості перших етапів незалежності щодо реформ та євроінтеграції; кризу Майдану 2004 року і прихід до влади проросійського лобі; провал ключових реформ Революції Гідності та суттєве зниження рівня життя громадян.

Більш того, сучасні воєнні виклики викрили багато проблем в українському безпековому просторі:

1. Неспроможність політичних інституцій ефективно реагувати на виклики часу;

2. Неспроможність самої системи забезпечення національної безпеки України до аналізу безпекового простору та своєчасного виявлення загроз, а також значний вплив на керівництво з боку інших держав, що в кінцевому результаті призвело до вироблення помилкових управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки;

3. Складна економічна ситуація та розвал української економіки у 90-х роках погіршило економічний стан більшості населення. Побудова олігархічної моделі економіки створило умови для зниження темпів економічного зростання й уповільнення виробничих процесів;

4. В гуманітарній та освітній сфері були порушені баланси розвитку та інновацій, запропоновані реформи погіршили стан освіти та науки, а відповідно і експертне середовище, яке почало базуватися на грантових програмах, і в більшості випадків слугувати олігархічним групам.

Отже, військова агресія Росії щодо України була неминучою, а її немілітарний вимір (інформаційний, економічний, гуманітарний) розпочалися з початку першого дня проголошення незалежності України. Таким чином, російська агресія ведеться одразу в кількох вимірах: військовому, політичному, інформаційному, економічному, гуманітарному.

Отже, вплив глобалізаційних загроз на становлення та розвиток Української держави за роки її незалежності був суттєвим. Під впливом глобалізації відбуваються серйозні зміни в структурі суспільства та держави, тому набувають нового змісту проблеми політичної безпеки. Причиною такої уваги стало саме глобальне середовище безпеки, яке сьогодні містить у собі велику кількість загроз і викликів найрізноманітнішого характеру.

При цьому для політичної безпеки України актуальними є ризики та загрози як внутрішні, так і зовнішні. Внутрішні загрози національній безпеці можна відзначити в наступних напрямках:

По-перше, внутрішня політична нестабільність та нездатність політичної еліти сформувати та реалізувати узгоджену стратегію розвитку країни. Сучасна політична еліта України демонструє незрілість та роз'єднаність.

По-друге, високий рівень політичної корупції, некомпетентність влади та зрощення бізнесу і влади. Політична еліта заради певного роду преференцій виявляє готовність йти на поступки зовнішнім гравцям на шкоду національним інтересам.

По-третє, існують істотні регіональні відмінності в політико-ідеологічних і зовнішньополітичних орієнтаціях населення, що створює передумови для розколу суспільства і дезінтеграційних процесів.

По-четверте, слабкість і неефективність інститутів державної влади, нездатність керівництва України забезпечити їх ефективну роботу на всіх рівнях.

Крім того, не можна забувати про критичну залежність української економіки від імпорту енергоресурсів, екологічні ризики та застарілі комунікації.

Фактично з початку незалежності Україні не вдалося вибудувати в ефективної економічної та політичної платформи, яка б стала надійною основою для подальшого захисту від агресивних впливів.

Список літератури

1. 98Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: монографія. Київ: МАУП, 1998. С. 64–65.

2. 25Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.

3. 124 Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2008. 496 с.

4. 171Розумний М. М. Екстремізм і радикалізм у смисловому полі

української політики. *Розумний М. М. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* / за ред. В. С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2003. С. 566.

5. 109Магда Є. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2014. № 4. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/222_1.

1.

ВІДНОСИНИ АФГАНІСТАНУ З ПАКИСТАНОМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОСТАФГАНСЬКОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

Тихоненко Ірина Вікторівна

к.політ.н., доцент (б.в.з.) кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Уранова Вероніка Сергіївна

магістрантка спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Відносини Афганістану та Пакистану протягом багатьох років характеризуються коливаннями – від дружніх до небезпечно ворожих. Такі зміни залежать від переговорних процесів, дій талібів та втручання третіх держав. Адже, афгансько-пакистанські відносини є невід’ємною частиною забезпечення регіональної безпеки. Зокрема, на каденцію президента Афганістану А. Гані припало постафганське врегулювання у якому активну роль відіграє Пакистан. Процес постафганського врегулювання та спроби розбудови механізму мирних переговорів у форматі Афганістан-«Талібан» посідають чільне місце у афгансько-пакистанських відносинах.

Автори ставлять за мету висвітлення та аналіз відносин між Афганістаном та Пакистаном у період з 2014 р. до сьогодення – за президентства А. Гані у контексті особливостей переговорного процесу щодо постафганського врегулювання та впливу на них діяльності терористичних угруповань, насамперед, «Талібану».

Зазначимо, що в основі двосторонніх протиріч між Афганістаном та Пакистаном лежать два питання – пуштунська проблема та невирішеність проходження афгано-пакистанського кордону. Афганські пуштуни завжди прагнули до об’єднання у складі єдиної держави (ідея створення Великого Пуштуністану), а Пакистан виступає проти цього. Третьою стороною конфлікту є терористичний рух «Талібан». Також чинником конфліктогенності виступає «лінія Дюранда», яка була визначена ще в 1983 р. Офіційний Кабул не вважає її за офіційний кордон, а Ісламабад наполягає на тому, щоб Афганістан визнав таке розмежування між державами. Ситуація змінилась у 2001 р., коли було повалено режим талібів в Афганістані у результаті операції США. Незважаючи на те, що відносини зберігають конфліктний потенціал, вони є важливою складовою зовнішньополітичного курсу обох держав.

Відносини між Афганістаном та Пакистаном, незважаючи на їх конфліктогенність, з приходом до влади А. Гані почали набувати більш виваженого та конструктивного характеру. Замінивши на посту Х. Карзая, А. Гані почав демонструвати готовність до перезавантаження відносин між державами. У 2014 р. А. Гані визначив 5 пунктів, які мали відображати майбутню політику Афганістану. Він поставив Пакистан на перше місце у зовнішньополітичних пріоритетах Кабулу, а також відмітив, що партнерство з Пакистаном є важливою опорою афганської зовнішньої політики. Також, зважаючи на стурбованість Пакистану щодо ймовірного зближення Афганістану з Індією, А. Гані помістив Індію на 4 місце [1]. Такі заяви були зроблені задля того, щоб покращити не лише політичну ситуацію між країнами, а й економічну, адже Пакистан залишається найбільшим торговим партнером для афганської сторони.

Афгансько-пакистанські відносини за президентства А. Гані еволюціонували і можуть бути охарактеризовані як циклічні – від динамічних змін покращення та погіршення взаємодії.

10 грудня 2015 р. відбулась конференція в Ісламабаді «Серце Азії – стамбульський процес», участь у ній взяв А. Гані. Вона формально показала готовність країн Азії, в першу чергу Афганістану, Пакистану, Індії та Ірану, до формування добросусідських зносин та розвитку економічних зв'язків. Важливим кроком стала пропозиція А. Гані, адресована талібам, сісти за стіл переговорів з метою вироблення загальних норм стабілізації внутрішньополітичної ситуації [2].

Під кінець 2015 р. була сформована чотиристороння контактна група, у складі якої були Китай, США, Афганістан та Пакистан. Вона мала на меті полегшити перемовини між талібами та Афганістаном, група провела декілька засідань. Однак ці зустрічі ні до чого не привели через зростаючу недовіру між Афганістаном та Пакистаном, а також через нечітку позицію самих талібів. На самому початку афганська влада намагалась вирішити внутрішньодержавні протиріччя та налагодити перемовини з талібами, але транскордонні обстріли з обох сторін та вбивства військовослужбовців призвели до звинувачень на адресу Пакистану, та порушили співпрацю. Таліби розглядають себе як владу у вигнанні та не мають бажання домовлятися. У 2016 р. вони почали наступ, який спричинив один з найстрашніших терактів в Кабулі [3, р. 126-132].

Афгансько-пакистанська політична взаємодія у 2016-2017 рр. пережила ще одну віху напруженості. Контакти між державами скоротились, як на двосторонньому рівні, так і у рамках міжнародних форумів. Ще більше взаємних звинувачень у недотриманні домовленостей щодо охорони кордону, укриттів військових з обох боків, питання повернення на батьківщину 3 мільйонів афганських біженців, питання щодо Афгансько-пакистанського торговельного договору – призвели до загострення. 12 травня 2017 р. в провінції Белуджистан відбувся напад на кортеж заступника голови парламенту Пакистану, а 31 травня в Кабулі прогрімів вибух, який забрав життя десятків людей. Афганська влада звинуватила «мережу Хаккані» у вчиненні терористичного акту, акцентуючи на

тому, що це терористичне угруповання підтримується Пакистном. Однак Ісламабад спростував ці звинувачення [4].

2018-2019 рр. також стали напруженими. 15 квітня 2018 р. по лінії Дюранда відбувся збройний конфлікт, після того, як пакистанські військовослужбовці намагались захопити контрольний пункт афганських прикордонників у населеному пункті Зазай-Майдан у провінції Хост [5]. У 2019 р. недовіра між країнами зростає, з'явився ризик переходу конфлікту у стан повномасштабного збройного протистояння. Головні звинувачення залишаються незмінними – підтримка Пакистаном «Талібану», розміщення, тренування та оснащення зброєю банд на території Афганістану. У січні 2019 р. Президент Афганістану заявив, що Пакистан надає притулок терористам в Ісламабаді, Кветі та Равалпінді. У березні Кабул відкликав свого посла в Ісламабаді через пропозицію Президента Пакистану І. Хана сформувати тимчасовий уряд в Афганістані. 27-28 червня 2019 р. А. Гані у другий раз за 5 років свого перебування при владі здійснив візит у Пакистан. Керівники країн пообіцяли розпочати нову сторінку у взаємовідносинах обох країн [6]. Однак наступні місяці показують, що ці обіцянки залишились лише обіцянками. У липні 2019 р. на один з центрів МВС Афганістану у провінції Кандагар відбувся терористичний напад, у результаті було вбито 12 осіб, таліби взяли на себе відповідальність за це. У серпні – терористичний напад на офіс А. Салеха, члена команди А. Гані, у результаті якого загинуло 20 осіб [7].

Варто наголосити, що у 2018 р. А. Гані виступив з пропозицією визначити повстанців – «талібів» законною політичною групою в рамках процесу, який може призвести до укладання миру. Також він заявив, що готовий переглянути конституцію чим показав рішучу готовність Афганістану навіть піти на поступки заради мирного врегулювання. Однак, наголосив, що від талібів він очікує припинення вогню та приєднання до мирного переговорного процесу, а також визнання афганського уряду, тоді «Талібан» буде визнано легітимною політичною групою. Для того, щоб приєднати «Талібан» до переговорів А. Гані пообіцяв звільнити ув'язнених та видалити їх імена з міжнародних «чорних списків» [8].

2020 р. також не відзначився потеплінням у відносинах між країнами. Зараз таліби атакують південь Афганістану. Вони наступають на Лашкаргах, адміністративний центр провінції Гільменд. Ще у лютому Вашингтон та «Талібан» підписали згоду про припинення вогню. Після цього американський контингент різко знизив підтримку армії Афганістану, чим викликав невдоволення А. Гані. За домовленостями, американці до травня 2021 року мають вивести свій контингент. В обмін на це таліби пообіцяли не використовувати Афганістан, як територію для організації терористичних атак. Незважаючи на всі домовленості у відповідь на атаки талібів у Лашкаргах Вашингтон наніс декілька повітряних ударів по провінції. Переговорний процес затримується, таліби наполягають на тому, щоб офіційно було заявлено, що вони сядуть за стіл переговорів лише тому, що дали обіцянку США, вони не змінили свою позицію і не підтримують владу Кабулу. Кабул не погоджується на такі

трактування талібів, у свою чергу висувають свої пропозиції, на які не погоджуються таліби [9].

Позитивною нотою 2020 р. стало звільнення з в'язниці близько 400 прихильників руху «Талібан». Про такий крок стало відомо на зборах старійшин племен Афганістану – Лойя Джирга. Це було зроблено заради встановлення перемир'я між талібами та урядовими силами [10]. Однак 9 вересня у Кабулі було здійснено замах на віце-президента Афганістану А. Салеха, загинуло 10 осіб. Замах стався перед початком внутрішньо афганських мирних переговорів [11]. Очевидно цей акт був спрямований на те, щоб показати уряду неготовність талібів скоритись. У відповідь на такий прояв недоброзичливості, 29 жовтня 2020 року внаслідок військової операції проти талібів у провінції Гільменд було вбито понад 100 бійців «Талібану». 2 листопада відбувся напад на Кабульський університет, у результаті якого загинуло 22 особи [12].

На основі вище згаданих фактів, можна зробити висновок, що за президентства А. Гані відносини між Афганістаном та Пакистаном набули конструктивного характеру, але зі збереженням конфліктного стану. Проблемою переговорного процесу щодо постафганського врегулювання стало небажання талібів вирішення ситуації, яка склалась та національні інтереси як Афганістану та Пакистану, які мають відмінності. Зокрема, відстоювання офіційним Кабулом свої національних інтересів зважаючи на вплив «американського» фактору, а також тиск на ситуацію зі сторони Пакистану. Дестабілізуючим фактором стають терористичні угруповання «Талібан» та «Мережа Хаккані», які дислокуються на афгансько-пакистанському кордоні та відповідно до позиції Кабулу – фінансуються та отримують підтримку від пакистанської сторони. Проте, існуючий діалог між державами може бути охарактеризований як динамічні зміни у двосторонніх відносинах.

Список літератури

1. Afghan president visits Pakistan to reset troubled ties // BBC News. 2014. November 14. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-30049115>
2. The Heart of Asia – Istanbul Process – 8 th Ministerial Conference | Declaration – Peace, Partnership, Prosperity // Afghanistan Embassy: official website. URL: <https://www.afghanistanembassy.no/heart-asia-istanbul-process-8th-ministerial-conference-declaration-peace-partnership-prosperity/>
3. Fisas V. 2015 yearbook of peace processes. Romanya Valls, SA, 2015. 266 p. // United Nations Peacemakers. URL: <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/YearbookPeaceProcesses-ECP-2015.pdf>
4. Mashal M., Abed F, Sukhanyar J. Deadly Bombing in Kabul Is One of the Afghan War's Worst Strikes // The New York Times. 2017. May 31. URL: <https://www.nytimes.com/2017/05/31/world/asia/kabul-explosion-afghanistan.html>
5. Durand Line Border Dispute Remains Point Of Contention For Afghanistan-Pakistan Relations // Global Security Review. URL: <https://globalsecurityreview.com/durand-line-border-dispute-contention-afghanistan-pakistan-relations/#:~:text=On%20April%202015%2C%202018%2C%20Afghan,of%20the%20>

Lower%20Khurram%20Agency.&text=The%20Durand%20Line%20has%20complicated,founding%20of%20Pakistan%20in%201947.

6. Президент Афганистана совершает официальный визит в Пакистан // EADaily. 2019. 28 июня. URL: <https://easily.com/ru/news/2019/06/28/prezident-afganistana-sovershaet-oficialnyy-vidit-v-pakistan>

7. Afghan VP Amrullah Saleh escapes deadly bomb attack in Kabul // Aljazeera. 2020. September 9. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/9/afghan-vp-amrullah-saleh-escapes-deadly-bomb-attack-in-kabul>

8. Президент Афганістану Гані запропонував укласти мир із "Талібаном" // ZN.UA. 2018. 1 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/prezident-afganistanu-gani-zaproponuvav-uklasti-mir-iz-talibanom-270817.html>

9. Clayton T. Afghanistan: Background and U.S. Policy: In Brief. Congressional Research Service Report // Federation of American Scientists. URL: <https://fas.org/sgp/crs/row/R45122.pdf>

10. Taliban prisoner release: Afghan government begins setting free last 400 // BBC News. 2020. August 14. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-53775035>

11. George S. Afghan vice president survives assassination attempt that killed 10 // The Washington Post. 2020. September 9. URL: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/afghanistan-vice-president-assassination-attempt/2020/09/09/3807dbda-f2a3-11ea-8025-5d3489768ac8_story.html

12. «Act of terror»: At least 22 killed in Kabul University attack // Aljazeera. 2020. November 2. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/2/gunshots-fired-inside-kabul-university-officials>

SELF-ACCEPTANCE AS A DETERMINANT OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL IDENTITY IN CHILDREN WITH FAMILY DEPRIVATION

Hoshovska Daria

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of Pedagogical and Age Psychology,
Lesya Ukrainka Volyn National University

Hoshovsky Yaroslav

Doctor of Psychological Sciences,
Professor, Head of the Department of Pedagogical and Age Psychology,
Lesya Ukrainka Volyn National University

Finiv Olga

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Management
Psychology
Lviv State University of Internal Affairs

The article is devoted to the research of psychological features of self-acceptance as determinants of development of social identity of personality in the conditions of family deprivation. The main substantial, structural and functional features of self-acceptance and personal identity are highlighted, the main theoretical approaches of the problem of the self-acceptance and social identity are disclosed. The specific character of formation of juvenile self-acceptance, who are brought up in the conditions of polytypic family deprivation, is analyzed and it makes a bad influence on the processes of their personal and identification. It is established that family deprivation, studying at orphan home or boarding school lower the child's possibilities to successful formation of appropriate image of "I", harmonious I-conception, positive self-acceptance and social identity. It's found out that being in the deprived environment of boarding school and because of absence of parents as the examples for subconscious and conscious imitation, children develop higher inner proneness to conflict, ambivalence, attempts to avoidance and loneliness or other passive and uncomfortable behaviour tendencies which influence badly on the formation of their self-acceptance and formation of social identity [1]. It is set up that deprived mode of children's life-being is an obstacle in the way of the full personal development and ability to self-realization. We have empirically proven that unfamiliar upbringing in the boarding schools or other institutes without parents causes the formation of features of diffusive identity which is characterized by hardly incomplete absence of identity, when neither searching nor choosing of ways for solving the problem of identification weren't carried

out. It is observed that during the whole teen period deprived children demonstrate complicated character of psycho and sociogenesis. Reticence, depression, loneliness, social autistic as the symptoms of general introversion are real obstacles for the formation and using of optimistic identity and self-acceptance trajectory of the own development. Genetic-psychological training approach is elaborated, approved and brought into the teaching and educational process of boarding schools [1]. This approach is used for optimization of self-acceptance formation of social identity by deprived children, which is directed at giving them revitalizing help. Current research shows that for the first time the entire studying of psychological peculiarities of self-acceptance is accomplished as a factor of formation of children's social identity in the conditions of family deprivation, the aim of which is to determine the mode of polytypic limitations, lack of family communication and love, absence of parents as models for imitation cause the predominance of children's higher inner proneness to conflict, ambivalence, diffusive self-awareness, desire to avoid avoidance and loneliness or other passive and uncomfortable behaviour tendencies which influence badly on the formation of their positive self-acceptance and formation of social identity; the genetic-psychological programme for optimization of psychogenesis of self-acceptance and social identity of deprived teenagers is elaborated, the key meaning of which because of self-amplification is acquiring more socio-psychological knowledge by children, activation of communicative-reflexive and self-acceptance skills, stimulation of confidence, self-respect and personal resources; the meaning of negative influence of polytypic family deprivation is specified, which cause the suppression of personal self-expression and create the feelings when children are neglected and unkempt, the success of personal self-acceptance and adoption of identity models of prosocial behaviour; it's deepened the scientific ideas about factors and tendencies of self-acceptance formation and social identity of deprived children because of using of forming influences, more over it is established such functional semantics of profile dynamics: from higher inner proneness to conflict, excessive avoidance and reflectivity, low self-respect, timidity, introversion, emotional identity to behavioural or social identity and communicative or social "I"; studies have indicated the problem of basis of developed genetic-psychological influences on the process of children revitalizing who suffer from family deprivation which blockades abilities for the free self-realization of their life needs and ambitions, provokes oppression of prosocial potentials and influences poorly not only on the self-acceptance but on the social self-identification [2]. The basic scientific approaches to the problem of the negative impact of handicapism on the psychogenesis of a disabled deprived personality are analyzed. It is emphasized that the study of the nature of the xenophobic and handicap attitude of the person to the person should be aimed first of all at reducing and neutralizing the excessive aggressiveness of the relations and the discomfort of cohabitation. We reveal the essential features and content-functional specifics of handicapism as an unfavorable factor for the personal and social development of people with health problems. It is noted that the negative consequences of handicapism are inadequate self-image, ambivalent self-acceptance, a changing and unstable self-image, a misbalanced self-concept, etc. It is stated that handicap can serve as a direct cause of disorders of neurotic nature, first of all increased anxiety and various types of anxiety, frustration and

increased neuro-mental tension, as well as result in passivity of reactions to social interactions, fearfulness, seclusion, unwillingness for contact. We believe that the practical significance of the results obtained is in the formation of genetic-psychological code optimization of psychogenesis of self-acceptance and social identity of deprived teenagers who study at boarding schools. The main theoretic-empiric aspects and psychological conclusions can be used during the process of vocational training and professional occupation of practical psychologists, social workers, teachers, educators at the boarding schools to develop the psychological educational recommendations for humanization and revitalization of work with deprived children who have some problems with self-acceptance and getting of identity. The negative influence of deprivation variety has been determined, as a result of which the identification tactics and strategies are considerably complicated and numerous emotional and volitional disorders are manifested. It has been empirically determined that deprived pupils of boarding schools are inclined to excessive avoidance, conformality, compliance and inner self-conflict, they tend to solitude, and key signs of their identification are reflexive self-accusation, dependence and excessive trust in accepting of own Self. Through the interpretation of the factor analysis results, it was possible to distinguish the following four main factors which concentrated the content and functional essence of acquiring the identity by the deprived understudied: "inner conflict diffidence", "reflexive self-accusation", "conformal loneliness", and "dependent self-acceptance". Diffuse identity is defined by almost complete absence of identification, as a result of which a child almost does not make any search, nor the choice of ways and means of solving the problem of own identification. It has been determined, that deprived adolescents are mostly characterized by features of diffuse identity, caused by lack and / or lack of parents as carriers and examples of certain mental, social, personality and individual frames.

It has been emphasized, that adolescents of educational institutions of boarding school type need qualified psychological and pedagogical support, based on modern medial and reflexive technologies, which optimize both the harmonious acquiring of integral personality and social identity, and provide a positive revitalization effect of integration in micro and macrosocium.

References:

1. Hoshovska D. **Hoshovskyi Ja.** (2017) Genetic psychology as methodological paradigm of study of personality. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. 2 (5). P. 30-34.
2. Фінів О., Гошовська Д., Гошовський Я. (2020) Психозахисне самоприйняття особистості : базові положення. *The XXIII th International scientific and practical conference «THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL PROCESS MANAGEMENT»* (29 – 30 June, 2020). San Francisco, USA. P. 177-181.

ПОВЕДІНКА МОЛОДІ З РИСАМИ ВІКТИМНОСТІ В ІНТЕРНЕТІ

Іванова Поліна Євгенівна

здобувач вищої освіти
кафедри психології та соціології,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля,

Науковий керівник:

Лосієвська Ольга Геннадіївна
кандидат психологічних наук, доцент

На даний момент Інтернет став невід'ємною частиною сучасного життя, а кількість користувачів Інтернету постійно розширюється.

Сьогодні, відповідно до результатів оптимізованих соціологічних описів, основні користувачі Інтернету в Україні - юнаки віком від 15 до 25 років. Актуальність проблеми обумовлена швидкими темпами поширення віктимної поведінки серед молодих людей в інтернеті.

Зростаюча «інтернетизація» українського суспільства призвела до того, що молоді люди постійно знаходяться у віртуальному світі, жертвують своїми потребами, позитивними емоціями, відносинами з важливими для них людьми, неосознанно схилиючи себе до віктимної поведінки.

Нерідко віртуальна реальність стає відбиттям повсякденної життєвої ситуації: жертви знущань та образ у реальному житті підвержені нападам також в Інтернеті. Більше того, користувачі Інтернету за багатьма причинами можуть стати жертвами комп'ютерних процесів. У сьогоденні феномен віктимізації в Інтернеті, особливості та причини віктимізації студентів у мережі недостатньо вивчені та розроблені, що підкреслює актуальність обраної теми.

Особистість-жертва в Інтернеті, безумовно, залежить від нього. Інтернет-залежність – це стан психологічного комфорту, який людина відчуває при виконанні дій лише в Інтернеті, тому остання частина простору діяльності викликає роздратування, залучення та повне небажання діяти.

Виділяються п'ять основних категорій Інтернету.

1. Залежність:

1.1 Кіберсексуальна залежність від інтерактивних чатів для «дорослих» або на сайтах для дорослих.

1.2 Надмірна участь в Інтернет-азартних іграх, залежність від Інтернет-аукціонів та нав'язливої Інтернет-торгівлі.

Інформаційне перевантаження – надмірна участь у відвідуванні веб-сайтів та пошукових запитів у базах даних. Комп'ютерна залежність – навязливий стан

підчас комп'ютерних ігор або програмування, що частіше за все виникає у дітей та підлітків.

Кібер-комунікативна залежність, тобто залежність від громадськості в соціальних мережах, форумах, чатах, групових іграх та телеконференціях, встановлення товариських відносин або «флірт» у процесі спілкування, що в подальшому може принести заміни членів сімей та діючих друзів на віртуальних.

Кібер-комунікативна залежність – це залежність людини від суспільства у самому популярному середовищі комунікації Інтернету – соціальних мережах.

Багато людей, потрапляючи в соціальну мережу, включаються в неї, і чим більше часу вони використовують, тим важче їм жити справжнім життям після цього.

Очевидно, що, говорячи про віктимну поведінку в мережі, необхідно сконцентрувати увагу на віктимізації та агресивній переведенці осіб. Кібербулінг – приклад віктимізації та агресії.

Проявлення залякування в Інтернеті – це загрози, розповсюдження слухів та пліток, розсилка неправдивих зображень, порушення «власності» через зараження вірусом, обезлічування через вхід на приватну сторінку жертв або розкриття інформації. Електронна пошта, соціальні мережі, месенджери, блоги, форуми, чати, веб-сторінки, Skype, SMS-повідомлення слугують площадками для кіберзапугування.

Учасниками кібербулінгу є хулігани (ті, хто залякує), жертви, хулігани-жертви (ті, хто підвергся жорстокому відношенню і самі жорстоко відносились до інших) та свідки. Більше того, свідки також можуть допомогти агресорам, сміючись над об'єктом агресора. Таким чином, у даній статті віктимна поведінка студентів розглядається як необережне, легкомисленне, порушення норми безпеки в Інтернеті, як за відношенням до власної особистості, так і до середі особистості. Далее детально розглянуто характерні риси особистості жертви.

Виділяються наступні типи віктимної поведінки:

- а) за проявами в різних життєвих ситуаціях – преступне, політичне, економічне, транспортне, бітове, військове та ін .;
- б) за домінуючим психологічним механізмом – мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові, змішані;
- в) за кількістю людей, що приймають участь – індивідуальні, групові, громадські (масові);
- г) відношення до професійної діяльності у забезпеченні безпеки – непрофесійним (загальногромадянським) та професійним;
- г) психологічний рівень віктимізації – виражено слабо, помірно виражене та сильно виражене;
- е) за часом – ситуативно і відносно стійкі.

Психологи Малкіна-Піх і Клачкова, вивчаючи певні аспекти поведінки жертв, підкреслюють, що люди, обираючи соціальну роль жертв, включені в різні криміногенні ситуації з підсвідомою метою отримати можливе спасіння та підтримку з боку інших. У цей час позиція жертви виправдовується установкою на беспомічність, небажання змінити власний стан без втручання ззовні,

занижену самооцінку, залякування, підвищену внушаємість, готовність вивчити поведінку жертв і засвоєння стереотипів жертв з боку суспільства.

По Загвязінському (2012) постраждалих можна розділити на три основні групи людей:

1. Людям характерне преобладання негативних морально-психологічних особливостей, що визивають віктимну поведінку в конфліктній ситуації.

До цієї групи можна віднести осіб з різного роду характерними відхиленнями (психопатія, невроз, схильність до емоційної декомпенсації або афектам, підвищена демонстративність, негативізм).

2. Люди, в цілому позитивні, стають жертвами жорстокої поведінки через свою необережну та неблагоразумну поведінку.

Це люди, які через відсутність життєвого досвіду не можуть адекватно та своєчасно оцінювати можливі негативні наслідки власної поведінки. Поведінка цієї групи може бути від неузгодженої до провокаційної. Так поведінка жертв є законною, хоча і неблагоразумною.

3. Люди, які стали жертвами об'єктивних обставин.

У цю групу можуть входити особи з різними видами вроджених недугів, переживаючі ситуації, пов'язані з підвищеним ризиком для життя.

На думку Яковлевої (2009), характерні риси потерпілих пов'язані, зокрема, зі специфічними характеристиками українського менталітету, внаслідок віктимізованого менталітету, сформованого протягом декількох століть.

Відповідно Мудрику (2008), на індивідуальному рівні віктимізація людини залежить від темпераменту та деяких інших захворювань, від генетичної схильності до саморуйнування або девіантної поведінки. На думку багатьох дослідників, сім'я також є джерелом формування певного типу жертв через механізми спільної залежності, ідентифікації, визначення передачі стилів батьків та моделі поведінки дітей.

Небезпека, що виходить із сім'ї, породжує такі проблеми, як почуття покинутості або супротив через помірну турботу; занижена самооцінка, неприйняття себе; використання антисоціальних та саморуйнуючих способів адаптації до батьків або методів компенсації та самоутвердження.

Таким чином, можна виявити характерні риси юнацького віку, які призводять до віктимної поведінки в Інтернеті: особистісна незрілість, що проявляється в нездатності до самоутвердження; персональний вибір інформації, яка відповідає інтересам, переконанням та планам людини; конформність мислення людини, готовність до сприйняття маніпулятивного інформаційного впливу; стан громадськості, здатність до підвищення загальної уяви, масове зараження ідеями. Більш того, це невирішена криза зустрічі з дорослими, що проявляється у розвитку кризи ідентичності із виникненням конфлікту між самоідентифікацією осіб та передбачуваними соціальними ролями та зміною кризи зближення з формуванням психологічної ізоляції. Інтернет-середовище приваблива для вирішення такої кризи завдяки можливості конструювання бажаної реальності.

Висновки. Аналіз літератури та опис інформації в цій статті дозволяє зробити такий висновок:

1. Характерними рисами віктимної поведінки студентів в Інтернеті є: високий рівень схильності до ризику, порушена потреба в безпечній поведінці в Інтернеті; часті прояви агресивної поведінки в Інтернеті, у тому числі кіберзнущання; схильність до саморуйнування та саморуйнуючої поведінки у формі Інтернет-залежності; високий рівень кіберзалежності, що забезпечує значний вплив соціальних мереж на життя людини; принесення в жертву своїх потреб, позитивних емоцій, відносини із значущими людьми заради самовираження та можливості виділяються з груп суперників в Інтернет-чатах.

2. Мотивація віктимізації студентів в Інтернеті – це соціальні фактори віктимізації: особливості українського менталітету, умови та особливості сімейного виховання, а також індивідуально-психологічні фактори – особистісні характеристики особистості жертв.

На сьогоднішній день не існує жодного способу розробленої системи мір, створених для запобігання реалізації віктимності молоді в Інтернеті. Методологічна база та психологічні умови недостатньо розвинені для правильного проведення профілактичних заходів по цій проблемі.

Результати аналізу літератури показали необхідність розробки профілактичних та психокорекційних мер, спрямованих на пропаганду безпечної поведінки студентів в Інтернеті, що дозволить молодим людям стати менш вразливими для негативного розвитку діяльності в Інтернеті та сформуванню життєву ціль, спрямувати сприйняття на те, щоб у повній мірі реалізувати свої здібності, цілі та ефективно діяти в складних життєвих ситуаціях.

Література

1. Квашис, В.Е. Основы виктимологии / В.Е. Квашис – М.: Nota Bene, 1999. – 276 с.
2. Одинцова М.А. Психологические особенности виктимной личности / М.А. Одинцова // Вопросы психологии. – 2012. – № 3. – С.59-67.
3. Руденский Е.В. Депривационная жертва как социально-психологический механизм онтогенеза личной виктимизации // Мир науки, культуры и образования. – 2013. – С.41-84.
4. Христенко В.Е. Психология жертвы / В.Е. Христенко. – Х.: Консум, 2007. – 356 с.

ГАДЖЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК СУЧАСНА ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Комарніцька Людмила Миколаївна

кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри інформаційної діяльності,
документознавства та фундаментальних дисциплін
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу

Сучасне життя важко уявити без телефонів, планшетів, телевізорів та інших «гаджетів». Причому, захоплення різного роду сучасними технічними пристроями характерне для людини будь-якого віку: від маленької дитини до літніх людей. При цьому вони не завжди можуть бути корисними в плані розвитку. Так, за оцінками експертів, в розвинених країнах гаджет-залежність найближчим часом може вийти на перше місце за кількістю людей, які страждають від неї, випередивши тютюнову залежність та алкоголізм. Саме поняття «гаджет» розуміється як невеликий пристрій, наприклад, мобільний телефон, смартфон, планшет, MP3-плеєр тощо, який призначений для полегшення і вдосконалення життя людини. Однак ставлення людини до цих пристроїв неоднозначне з точки зору розвитку [3].

Гаджет-залежність здійснює надзвичайно сильний вплив на психіку, особливо на ранніх етапах онтогенезу та в підлітковий період, коли в повному обсязі ще не сформовані психічні процеси і особистісні структури. У дітей, які проводять багато часу за «гаджетами», змінюються інтереси, мотиви, цілі, установки, рівень та якість соціальних зв'язків. Змінюється поведінка дитини, здібності до емоційної саморегуляції, знижується рівень емпатії, а також погіршуються когнітивні процеси.

Дослідження показують, що діти до десяти років, особливо сприйнятливі до нових технологій, і, відповідно, на фоні підвищеного інтересу швидко звикають до їх використання. Це породжує залежність. Існує думка, що вік, в якому можна знімати обмеження на використання технологій – це лише 14 років, тобто підлітковий вік, коли психічні процеси повинні бути вже сформовані, а самі діти вже мають стійкі інтереси, будують перспективи подальшої траєкторії власного розвитку, починають нести відповідальність за свої вчинки [4].

У сучасній науковій літературі виділені ознаки гаджет-адикції: виразний, усвідомлений зв'язок настрою з використанням гаджета, прогресивне зростання часу його використання, прогресивне зростання матеріальних витрат на нього, звуження інтересів до тих, які пов'язані з використанням того чи іншого пристрою [2]. Таким чином, з точки зору клініко-психологічних критеріїв, дійсно можна говорити про певний психічний розлад.

Варто зауважити, що на розвиток гаджет-залежності у дітей та підлітків впливають різні чинники. По-перше – це дисгармонійний стиль сімейного

виховання: брак уваги з боку дорослих, відсутність або депривація психологічної допомоги та емоційної підтримки з боку близьких людей; формування тривожності, відчуття самотності, психологічні травми, жорстоке поводження в сім'ї. По-друге, підлітковий вік – це перехідний етап у житті, коли встановлення комунікативних контактів і спілкування є дуже значущим в плані розвитку особистості [3]. Тому в літературі виділяють навіть основні мотиви розвитку гаджет-залежності: мотив спілкування, або комунікативний мотив (спосіб завжди залишатися на зв'язку; спосіб уникнути самотності), пізнавальний мотив (легко залишатися в курсі подій з життя друзів; можна швидко знайти потрібну інформацію), мотив афіліації (приналежність до групи), мотив рекреації (соціальні мережі дозволяють розслабитися після будь-якої роботи), мотив самореалізації (в соціальних мережах простіше проявити свою індивідуальність; легше досягти успіху і популярності; простіше, ніж в реальному житті, висловити свою думку про будь-що), мотив самоствердження (в соціальних мережах можна безкарно робити те, що неприпустимо в реальному житті), мода (це модно), корпоративний мотив (легше знайти компанію для реалізації будь-якого проекту), ігровий мотив (в віртуальному світі можна бути ким завгодно), можливість горизонтальних зв'язків (в соціальних мережах можна спілкуватися з «зірками» і стежити за їхнім життям), любовний мотив (пошук коханої людини), меркантильний мотив (пошук способів вирішення своїх повсякденних проблем) [1].

Таким чином, при порушеннях розвитку особистісно-емоційної і потребо-мотиваційної сфери, за наявності несприятливих сімейних умов життя дитина все більше часу проводить за планшетом, телефоном, комп'ютером, закинувши інші види діяльності, які раніше її цікавили. Варто зазначити, що за відсутності гаджета дитина проявляє тугу, занепокоєння. З часом, вона починає використовувати гаджети як засіб відходу від реального життя, з метою зняття напруги, наприклад, після суперечки, скандалу, негативних емоцій тощо. Довгострокові та часті сеанси використання того чи іншого пристрою можуть призводити до фізичного і психічного напруження, головних болів, агресивних і неадекватних реакцій [5].

Отже, на даний момент однією з актуальних проблем у сучасній дитячій клінічній психології, наркології, психіатрії є розробка рекомендацій по профілактиці гаджет-залежності серед дітей і підлітків. Починаючи від методів пізнання феномену «гаджет-залежності» до пізнання його наслідків для психічного та фізичного здоров'я дітей та батьків. Проте, не дивлячись на усі негативні сторони, повністю відмовитися від використання гаджетів неможливо. Варто лише регламентувати час їх використання і формувати адекватні мотиви та форми застосування. В кінцевому результаті – визначати пріоритет реального спілкування щодо контактів в соціальних мережах, додатках тощо [4].

Список літератури

1. Васильева М. Н., Бутенко Н. А. Мотивы использования виртуальных социальных сетей подростками // Международный научный журнал «Инновационная наука». Сер. 6. 2016. №3. С. 241-243.

2. Ермоленко И. А., Решенок Д. Н., Северин А. В. Влияние информационно-компьютерных технологий на когнитивное развитие личности подростка // Философия и социальные науки. 2013. №2. С. 85-89.

3. Качан Г. А., Гаврилова Н. Л. Факторы риска формирования гаджет-зависимости в подростковом возрасте // Материалы XXII Региональной научно-практической конференции преподавателей, научных сотрудников и аспирантов, м. Витебск, 09-10 февраля 2017 г. Т. II: Наука – образованию, производству, экономике. Витебск, 2017. С. 52-53.

4. Михайлина А. В. Гаджет-аддикция: Причины возникновения, методы борьбы // Аллея науки. Сер. 1. 2017. №12. С. 116-122.

5. Щепина Е. С., Лукьянова О. Г., Третьякова Е. А. Ребенок и гаджет. За или против? // Дошкольное образование: Опыт, проблемы, перспективы развития. Сер. 6. 2015. №3. С. 122-124.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ АРТ-ТЕРАПИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЕЕ В ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПСИХОЛОГА

Литвин Наталья Григорьевна

студент магистратуры
Харьковский институт ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Присич Владислав Юрьевич

студент магистратуры
Харьковский институт ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Современная психологическая наука постоянно развивается и идет в ногу с потребностями психологов-практиков. При всем разнообразии направлений в психологии, сообщество психологов ищет новые подходы для работы.

Новый виток развития, на современном этапе, получила арт-терапия. Она берет свое начало с 30-х годов прошлого столетия. А сейчас, получила новое творческое перерождение.

Согласно определению: «Арт-терапия – это метод психотерапии, использующий творческую активность клиента для решения его психологических проблем.» [1, с. 4].

Теоретическая часть науки подтверждается практикой, в психологии всегда и этому способствуют практические психологи, применяя достижения теоретиков в своей практической деятельности.

Целью этой статьи является ознакомление с основными видами арт-терапии и применение в практической деятельности психолога.

Практический психолог имеет право применять, в своей работе, любое направление психотерапии, только после специальной подготовки, в том числе и арт-терапией.

Арт-терапия работает со всеми категориями населения. Разнообразие арттерапевтических техник, позволяет использовать арт-терапию с любым запросом клиента и довольно успешно.

Основные виды арт-терапии.

Отдельно выделяются диагностические техники, которые используют для сбора дополнительной информации о проблемах клиента, о самом клиенте, о его окружении (все зависит от запроса клиента). Примером таких техник, может быть: «барашек в бутылке» модификации Е.Тарариной; «Живой дом»; «8 квадратов» модификации Е.Тарариной и другие [1, с.34].

Музыкотерапия [1, с.96] – вид арт-терапии, который использует потенциал музыки в работе с клиентом. Примером может служить: техника «Оркестр»

модификация Е. Тарариной; техника «Держи ритм» и многообразие других техник.

Библиотерапия – в этом виде арт-терапии используют тексты, терапевтические сказки (подобранные психологом под запрос клиента), особое место занимает работа с притчами.

Изотерапия [1, с.29] – это вид сродни проективным методикам классической психологии. У этого вида арт-терапии огромный потенциал. Иногда, в работе со взрослыми, возникает сопротивление из-за того, что взрослые не хотят рисовать, но это проходит в процессе консультации. В работе с детьми, изотерапия идет отлично, из-за маленького словарного запаса ребенок не расскажет, но нарисует и психолог получит порцию дополнительной информации.

Сказкотерапия [1, с.192] – отличный вид арт-терапии, особенно, для любителей сказки. Как работает: сказку можно дописать, придумать, под запрос клиента, можно дать клиенту возможность самому написать свою сказку или читать готовую.

Психогимнастика – отличный вид арт-терапии, который помогает развитию коммуникации и не только, посредством невербального общения. Примером служат, такие игры, как «Ручеек»: «Море волнуется раз»: и многие другие не менее интересные игры.

Куклотерапия [1, с.153] – очень увлекательный вид арт-терапии, хорошо работает с женщинами и детьми, мужская половина реже соглашается изготавливать куклу. Хорошо работает с запросами: неуверенность, низкая самооценка и др.. Примеры, куклы: десятиручка, платочница, кукла-колокольчик, кукла-марионетка помогает в развитии коммуникативных навыков.

Танцевальная арт-терапия [1, с.137] - танцевать любят почти все, а то, что ещё и вид арт-терапии знают специалисты. Прекрасно работает в трио: танцевальная- музыкальная- тканевая арт-терапии. Пример, техника «Танец моей жизни» (модификация Елена Тарарина) и множество других интересных техник.

Песочная арт-терапия [1, с.118] – кто в детстве играл в песочнице? Практически все, и вот есть возможность, на приеме у психолога (уже взрослому) снова поиграть. Потенциал песка, да ещё и игрушками, даёт отличные результаты в проработке запросов клиента. Пример, техника «Мой мир счастья» модификация Елена Тарарина.

Фелт-терапия – работа с шерстью, еще есть одно название терапия живым теплом, отлично работает, с огромным потенциалом, со всеми категориями населения от 5 до 100 лет. Пример, техника «Послание ангела» [2, с.34].

Глинотерапия и тестопластика. [1, с.180] .

Глинотерапия очень глубинный вид арт-терапии, и на первых этапах терапии мы его не применяем. Но глина, по своим физическим свойствам, даёт прекрасные результаты в арт-терапевтической работе с клиентом. Пример, техника «Человек и дерево» модификация Елена Тарарина.

Тестоластика – ее развитие и внедрение в работу с детьми принесло отличные результаты, Соленое тесто легко в приготовлении и применении. Арт-терапевты взяли в работу с детьми, как развивающий инструмент, который способствует развитию мелкой моторики и не только.

Мандалотерапия [1, с.77] – рисунок в круге. Прекрасен в использовании в работе психолога арт-терапевта начиная с подросткового возраста, можно рисовать самому клиенту, можно разукрашивать мандалу, можно работать с готовой мандалой. Пример, техника «Мандала Я» или мандала «План Родов» А.И.Копытина[3, с.38].

Фототерапия [1, с.85] – этот вид интересен тем, что можно использовать в работе личные фотографии клиента (с его согласия). При необходимости возможно использовать спектрокарты А.И. Копытина. Пример, техника «Я-тогда» и «Я-сейчас» модификация Елены Тарариной.

Кинотерапия [4] – потенциал кино или видео роликов отлично зарекомендовали себя в работе с группой, подростками и взрослыми. Только одно условие: подход к просмотру должен быть осознанным и с вопросами, на которые клиент ответит после просмотра. Пример, социальный ролик «Мамы», «Картина мира», ролики и фильмы подбирает психолог под запрос клиента.

МАК [1, с.206] – метафорические ассоциативные картинки используются в работе с клиентами как в диагностике, консультировании и коучинге. Существует огромное разнообразие МАК колод: классические колоды (Persona и другие), авторские («По дороге к себе» автор Екатерина Сысоева, «Ритмы жизни» автор Инна Литвинова). Психолог, который применяет МАК в своей работе, приобретает колоды под свою спецификацию.

Ландшафтная арт-терапия [1, с.105 – этот вид прекрасен и известен всем – это поделки из природного материала, посредством, которых происходит работа психолога с клиентом. Пример, техника «Объёмный коллаж», автор Елена Тарарина, техника «Я и мой талант» модификация Елены Тарариной.

Коллажирование [1, с.211] – этот вид известен как составление «Карты желаний», вот только в психологии немного другой подход, используют в диагностических целях и в коучинговом подходе для достижения цели.

Это описаны часть арттерапевтических подходов, которые используются в практической деятельности психологов. Арт-терапевты работают над усовершенствованием, уже имеющихся и созданием новых техник для комфортной работы с клиентом.

Такое разнообразие видов арт-терапии, позволяет психологу найти то, что будет полезно клиенту и поможет проработать его запрос.

Взрослые — это большие дети, и хорошо откликаются на работу арт-терапевтическими техниками и результаты психолога очевидны.

Авторы статьи приоткрыли дверь в мир арт-терапии, надеюсь, что она заинтересует большее количество профессионалов в области психологии.

Список литературы:

1. Практикум по арт-терапии. Шкатулка мастера. ФЛП Тарарина.2016. с
2. Терапия живым теплом: методическое пособие по фелт-терапии или терапии шерстью. Киев.2014.1с.100.

3. Арт-терапия женских проблем. Под редакцией А.И. Копытина. М:Когито-Центр.2014. с.270.

4. Введение в режиссируемую фильмотерапию. С.А. Красин. Харьков.ФЛП Рубашкин. 2018. С.84.

СИСТЕМА КОРЕКЦІЙНОГО СУПРОВОДУ ОСТРАКІЗОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Назаревич Вікторія В'ячеславівна

к. псих. н., доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

Явище остракізму як окремого прояву знущань стало актуальним, для світового психологічного знання в 80 – х роках ХХ століття. Дослідження негативного міжособистісного досвіду, який вивчався насамперед у лабораторних умовах, та зосереджувався на почуттях індивідів, які піддаються виключенню, стали фундаментом для розширення спектру експериментів в області життєдіяльності та взаємовідносин окремих груп, включаючи систему освітнього середовища та проявів остракізованих тенденцій в просторі освіти.

На думку соціальних психологів, особистість має сильне бажання встановлювати і підтримувати безпечне і позитивне членство в соціальній групі, що зумовлено принциповою потребою належати [4]. Спираючись на принципи еволюційної психології, така потреба часто пояснюється з точки зору можливостей захисту та відтворення, представлених груповим членством, і тому, ймовірно, розвинулася шляхом природного відбору серед інших соціальних видів. Як наслідок, страх перед виключенням із важливих соціальних груп та відносин, глибоко вкорінений в індивідів, як і схильність реагувати з тривогою та болем, на прояв виключення, що і стає причиною замовчування явищ остракізму [6].

Дослідження остракізму, також поширилися на організаційний контекст освітніх систем, оскільки теоретично доведено, що у багатьох випадках дане явище – є особливо небезпечним, оскільки жертви не можуть просто покинути учбовий простір і стати учасниками іншої деструктивної групи. Психологічні реакції на сприйнятий остракізм можуть негативно впливати на успішність та конструктивність протікання всього навчального процесу, та формувати атолерантність навчального середовища [1].

Cillessen T. і Sigrin K. в 2016 році, було проведено дослідження, результати якого, свідчать про наявність епізодів насильства в освітньому просторі. В експерименті брали участь 26 тис. учнів з 4 по 12 класи, опитування проводилося з 2009 по 2015 рік, враховувалися епізоди «прямого» насильства – фізичного, і вербального – чутки, брехливі наклепи, бойкоти, заборони на взаємодію з окремими індивідами, і інші дії, які свідчать про виключення окремих осіб і з соціального життя групи та простору загалом [5]. Отримані дані дослідження показують, що 23% осіб 4 – 6 класів, 19% учнів 7 – 9 класів і 15% учнів 10-12 класів, хоча б один раз були жертвами соціального відторгнення [5].

Соціологічні опитування показують, що з віком кількість учнів, які піддаються соціальному відторгненню – зменшується. Але індивідам, які пройшли через соціальне виключення в ранньому віці, важко вийти зі статусу «остракізованого», з'являються труднощі психоемоційного характеру

особистісних проявів, знижується успішність навчання, протест на відвідування учбових установ [3].

Отже, явище соціального відторгнення, є розповсюдженою проблемою в середовищі освіти і здійснює вплив на подальше становлення остракізованої особистості в зрілому віці. Очевидно, що дана проблема потребує комплексного психологічного втручання, на рівні: індивіда, сім'ї, групи і суспільства.

Авраам Я. визначає наступні ознаки ефективної корекційної роботи з остракізованими особистостями:

- Індивід вміє приєднуватися до груп;
- Здатний перебувати всередині групи, належати їй протягом певного часу.

Тривалість часу визначається віком дитини, дружня взаємодія дітей 3-4 років (від 5 до 10 хвилин);

- Отримує задоволення від зустрічі з однолітками та взаємодії з ними;
- Індивід може закінчити взаємодію в той момент, коли він цього потребує.

Група не остракізує його, але від сам припиняє спілкування через своє бажання [4].

Шляхом аналізу вищезазначеного, можна представити наступну систему корекційної роботи з остракізованою особистістю, з врахуванням ознак ефективності корекційного процесу в середовищі освіти (див. рис. 2):

Етап 1. Спільний розгляд соціального середовища індивіда і його особливостей. Остракіз часто не розуміє правил взаємодії і взаємоіснування групи, що обумовлює наступні задачі роботи психолога:

1. з'ясувати як індивід сприймає навколишнє соціальне середовище, наскільки він усвідомлює його особливості, та свій статус в групі;
2. мотивувати особу на спільну психологічну роботу;
3. сформулювати шляхом спільної взаємодії конкретні завдання психологічної роботи [2].

Етап 2. Спільне вивчення процесу взаємодії остракіза з однолітками. Вивчення характерологічних особливостей спілкування індивіда з однолітками: визначення ролі індивіда під час взаємодії, побудова логічної послідовності подій – усвідомлення дитиною причинно-обумовлених зав'язків її поведінки і ситуації виключення. Знайомство психолога з однокласниками дитини, вчителями, створення уявлень про стилі їх виховання, про їх ставлення до остракізованої особистості і інших учасників освітянського процесу [2].

Етап 3. Вивчення внутрішнього світу індивіда. Розвиток у дитини внутрішнього розуміння, яке дозволить спостерігати за власними думками, почуттями і потребами, які виникають час спілкування.

Етап 4. Оцінка соціальних навичок остракіза і виявлення його слабких сторін. Оцінки базових соціальних навичок індивіда, визначення соціально засвоєних норм і правил. Розуміння особливостей світогляду дитини, її ставлення людини навколишнього світу [3].

Етап 5. Формування конкретних завдань і побудови програми з розвитку соціальних навичок. Створення плану індивідуальної роботи:

1. пояснення сенсу і змісту в формованих соціальних навичок;
2. тренування соціальних навичок під час зустрічей;

3. рефлексія – обговорення того, що відбувалося з індивідом під час тренування навичок;

4. домашнє завдання при тренуванні потрібних вмій вдома та в школі [1].

Впровадження таких психологічних етапів корекційної роботи у процесі взаємодії між індивідом та навколишнім середовищем стимулює мотивацію пошуку та використання адекватних принципів психологічної корекції остракізованої особистості:

- Включеність в систему інтроспекції – забезпечення вивчення психічних процесів індивідом, яких піддається соціальному виключенню;

- Включеність в систему комунікацій – формування і розвиток контактів між остракізом та групою індивідів, до якої він належить;

- Включеність в системи опосередкованої взаємодії – забезпечення активної взаємодії членів освітянського процесу, через вербальні комунікації індивідів [6];

- Включеність в системи не опосередкованої взаємодії – формування в остракіза механізмів міжособистісного сприйняття і розуміння членів групи та простору загалом, через канали невербальної комунікації;

- Включеність актуальних соціальних навичок – відстеження усвідомлення виключеним індивідом, доречних в діяльності, обставинах і часі форм взаємодії з іншими;

- Фіксація і впровадження соціальної компетенції в простір – тренування вже сформованих якостей особистості, що включають: ясне ціннісне розуміння соціальної дійсності, конкретне соціальне знання як керівництво до дії, суб'єкту здатність до самовизначення, самоврядування і нормотворчості [6].

Ефективна система супроводу остракізованої особистості допомагає здійснювати корекційну роботу з урахуванням першоджерел формування явища остракізму в навчальному просторі, роблять реальним впровадження екологічного супроводу остракізованого індивіда та його вихід з статусу – «вігнанець» за допомогою методів навмисного та усвідомленого корегування деструктивних поведінкових проявів всіх учасників процесу.

Список літератури

1. Браун, Р. (2001). *Межгрупповые отношения. Перспективы социальной психологии*. Москва: Эксмо.

2. Науменко, Л. Ю. (2009). Виховна робота по запобіганню ізоляціонізму та ксенофобії серед студентів Дніпропетровської державної медичної академії. *Медичні перспективи*, 4, 12–16.

3. Скулкина, Е. Н. (2015). Индивидуально-психологические детерминанты формирования социальных установок ксенофобии у подростков. *Психопедагогика в правоохранительных органах*, 60, 58–60.

4. Blackhart G. C., Nelson B. C., Knowles M. L., Baumeister R. F. (2009). Rejection elicits emotional reactions but neither causes immediate distress nor lowers self-esteem: a meta-analytic review of 192 studies on social exclusion. *Pers. Soc. Psychol. Rev.* 13 269–309.

5. Williams K. D., Forgas J. P., Von Hippel W. (eds) (2013). *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*. New York, NY: Psychology Press.

6. Zadro L., Williams K. D. (2006). How do you teach the power of ostracism? Evaluating the train ride demonstration. *Soc. Influ.* 1 81–104.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ В ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Траверсе Тетяна Михайлівна,
доктор психологічних наук, доцент, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дослідники прямо чи опосередковано відзначають творчий характер політичної діяльності (М. Вебер, А. Вілдавскі та ін.). Політику, суспільну діяльність одні дослідники вважають вільною творчістю або прагненням до неї. Інші стверджують, що природа політики є менш за все творчою, оскільки немає такого суспільства, де індивід міг би бути дійсно незалежним. Актор завжди є частиною влади як нестабільного співвідношення сил. Перед ним постійно постають проблеми співвідношення нормального і патологічного, духовного (релігії, моралі, культури) та матеріального (економіки, структури населення) аспектів соціального життя (М. Кроз'є та ін.).

Дослідники зазначають, що “важливим у розкритті суті політичної діяльності є поєднання в ній стандартних” (в основі своїй іноді й легітимних) та “інноваційних дій. ... Це пов'язано з тим, що суперечності інтересів, які стимулюють політичні дії, є дуже різними за своїми проявами та шляхами вирішення, а також з тим, що політичні цілі передбачають багатоваріантний набір засобів своєї реалізації в політичній ситуації, що безперервно змінюється” [1, с. 63]. Розглядаючи світові проблеми сучасності, дослідники наголошують на використанні конструктивної взаємодії та творчих підходів, які забезпечують стимули для миру [2]. Творчість пов'язують “з інформацією, що здається нерелевантною для розв'язання даної задачі” [3, р. 30].

Услід за В. О. Моляко ми трактуємо творчість як “діяльність, результатом якої є одержання нового (або частково нового) продукту в широкому розуміння цього слова — думки, ідеї, задуму, проекту, твору будь-якого жанру або масштабу”. Взаємодія процесуального та особистісного аспектів творчості ґрунтується на психічній системі регулювання творчої поведінки та розумової діяльності. Ця система продукує особистісні новоутворення у вигляді програм діяльності, які складаються з логічних компонентів, інтуїтивних, здатності до передбачення та ін. Специфічність цих утворень полягає в готовності людини до творчої діяльності взагалі й до певних її видів (наука, техніка, мистецтво, виробництво, політика та ін.) [4, с. 8].

Трактуючи політичну діяльність як діяльність у нестандартних ситуаціях, А. Вілдавскі зазначає, що фахівець, який бере участь у виробленні політичного рішення, тобто розв'язує політичну задачу, обов'язково мусить мати творчу уяву, вміння здійснювати інтелектуальні операції з проектування рішень та їхніх наслідків, здійснювати “мисленнєві експерименти” [5, р. 16]. У творчому мисленнєвому процесі “суб'єкт приймає важливі для себе рішення про настання

розуміння умови задачі, про формування задуму, про правильність своїх дій, про їх відповідність задуму. Між цими “вузловими” рішеннями, оцінками, вибором структур і функцій приймається цілий ряд інших рішень, менших за масштабом і менш значущих для розв’язання задачі в цілому. Уся ця система прийняття рішень, входить до структури стратегії, є регулятором процесу розумової діяльності” [6, с. 57].

Конструювання й творення соціального світу засобами політики можна розглядати як вид конструктивної діяльності, хоча й чи не найскладнішої. Це відбито в конструюванні соціальної реальності [7]; різного роду технологіях: з виборчого процесу (П. Г. Щедровицький та ін.); еверсивних, тобто з політичних переворотів [8; 9]; розробки сценаріїв фреймів ненасильницької боротьби з політичними режимами [10]; венаційних, тобто діяльності фахівців у політичній сфері в медіа- та кіберпросторі [11; 12; 13]; політичного рейдерства; у практиках формування соціальних уявлень [14] та ін.

У буденному політичному житті й у суспільній діяльності, яка пов’язана з не досить складними об’єктами, суттєву роль може відігравати інтуїція. Проте, коли йдеться про надзвичайно складні, багаторазово опосередковані відносини політики, те, що інтуїтивно видається “прийнятним”, але не співвіднесено з ґрунтовною аналітикою, може призводити до трагічних результатів. Поняття стратегії творчого мислення, насамперед, пов’язане з інтелектуальною організованістю політичного мислення як системи, що здатна до таких мисленневих операцій, використання яких політичним актором продукує нові, оригінальні ідеї.

У реальних умовах стратегія як система, що включає потік цілеспрямованої свідомості у вигляді різноманітних образів, понять, вербальних конструкцій, якраз і сприяє досягненню розуміння, побудови задуму. У кожному випадку стратегія обумовлює таку організацію процесу, такий підбір знань, умінь розумової діяльності, які дозволяють досягти проміжних і кінцевих результатів. Стратегія є організатором та регулятором мисленневого процесу [15, с. 25–26]. Стратегію в цьому сенсі ми вважаємо механізмом самоорганізації політичної свідомості. Саме як механізм стратегія дає змогу дослідити політичне мислення як нелінійну, живу “потоківу” систему.

Політичне мислення є предметно-поняттєво (теоретично) практично (дієво) творчим (невизначено-новим). Зазначені властивості мають прояв у його системно-стратегіальній організації. Йдеться про співвідношення у ньому теоретичних і практичних дій; поняттєвості й образності; алгоритмічності й невизначеності в контексті когнітивного, операційного, регулівно-особистісного компонентів.

Застосований системно-стратегіальний підхід є основою для з’ясування основних психологічних аспектів і системотвірних компонентів політичного мислення (що зумовило специфіку й напрям його дослідження). Зміст і рівень розвитку компонентів політичного мислення оцінюється за допомогою дослідження функціонування мисленневих стратегій акторів. Враховуючи різні типи політичних задач, у роботі здійснено спробу визначити й описати загальні структурні компоненти мисленневої діяльності, які є характерними для їхнього

розв'язання.

Ґрунтуючись на цих методологічних засадах, *розвинуте політичне мислення* ми вважаємо таким, що здійснюється за допомогою стратегій творчого мислення, які можуть реалізовуватися як на свідомому, так і на неусвідомлюваному рівнях. Процесуально-динамічний компонент політичного мислення має прояв та формується протягом усього пошукового процесу розв'язання задач політичного змісту. Як цілісна форма синтезу психічних явищ цей компонент є критерієм і водночас сутністю політичного мислення. Це зумовило ті розділи роботи, в яких відбито процесуально-динамічний характер мисленнєвої діяльності. Йдеться про *три процеси*: а) розуміння політичної задачі (розуміння умови, завдання, способу розв'язання задачі); б) прогнозування розв'язку задачі (висування припущень, формулювання гіпотез, прийняття рішення стосовно коректності розробленої гіпотези); в) реалізації мисленнєвих припущень (апробації, перевірки гіпотези).

Індивідуально-особистісний аспект політичного мислення становить зміст операційного компоненту та має прояв у суб'єктивних стратегіях, стилях політичного мислення актора, вибірковості, субпредметності політики й мисленнєвих діях актора. Водночас індивідуальний стиль розв'язання задачі охоплює не лише сам процес перебігу її розв'язання, але й особистісно-регулювні механізми, що забезпечують функціонування індивідуального стилю розв'язання задачі на рівні змістових (сміслових) та операційних складових.

Ставлення до політичного факту характеризує ступінь професійності мислення політика. Компетентне політичне мислення передбачає системне бачення суспільно-політичної дійсності, готовність до спрямованого пізнання явищ політики (встановлення причинно-наслідкових зв'язків), прогнозування (моделювання) тощо. Професійне політичне мислення реалізується у практично-дієвій та словесно-дискурсивній формах і співвідноситься з усіма загальними характеристиками мислення професій соціономічного спрямування.

Список літератури:

1. *Тупчієнко Л. С.* Політологія : підручник / Л. С. Тупчієнко. — К. : Вид-во нац. авіац. ун-ту "НАУ-друк", 2010. — 268 с.
2. Korobko Y. The shifting global balance of power: Perils of a World War and Preventive Measures / Yana Korobko, Mahmoud N. Musa. — 2015.
3. Mumford M. D. Creativity syndrome: Integration, application and innovation. Psychological Bulletin / M. D. Mumford, S. B. Gustavson. — 1988. — P. 27–43.
4. *Моляко В. А.* Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. — К. : Освіта України, 2007. — 388 с.
5. Wildavsky A. Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis / A. Wildavsky. — Boston ; Toronto, 1979.
6. *Моляко В. А.* Психология решения школьниками творческих задач / В. А. Моляко. — К. : Рад. школа, 1983. — 101 с. [296, с. 57].
7. *Бергер П.* Социальное конструирование действительности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; [пер. с англ.]. — М. : Academia-

- Центр, Медиум, 1995. — 336 с.
8. *Гапич А. Э.* Технологии цветных революций : монография / А. Э. Гапич, Д. А. Лушников ; 2-е изд. — М. : Инфра-М, РИОР, 2014. — 126 с.
  9. *Пугачёв В. П.* Управление свободой / В. П. Пугачёв. — М. : КомКнига, 2010. — 272 с.
  10. *Шарп Д.* От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освобождения / Д. Шарп ; [пер. с англ.]. — М. : Новое изд-во, 2005. — 84 с.
  11. *Володенков С. В.* Использование мобильных коммуникаций в современных политических кампаниях // SCHOLA-2009 : сб. науч. статей ф-та политологии МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 2009. — 324 с.
  12. *Филинский А. А.* Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999—2000 гг. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. А. Филинский. — Тверь, 2002. — 20 с.
  13. *Chadwick A.* Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies / A. Chadwick. — N. Y. : Oxford University Press, 2006.
  14. [144] *Емельянова Т. П.* Конструирование социальных представлений в условиях трансформации российского общества / Т. П. Емельянова. — М. : Ин-т психологии РАН, 2006. — 400 с.
  15. *Моляко В. О.* Основні вектори творчої діяльності в сучасних умовах // Творча діяльність в ускладнених умовах / В. О. Моляко [та ін.]. — К., 2007. — С. 8–54.

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ У СТРУКТУРІ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ

Федик Оксана Василівна

кандидат психологічних наук, доцент
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

В умовах суспільних трансформацій України проблему формування сімейних цінностей слід розглядати як частину проблеми соціалізації молодого покоління в цілому. Формування сімейних цінностей являє собою соціальний процес становлення та подальшого розвитку у молодого покоління уявлень про традиційні сімейні цінності, родинні традиції та звичаї українського народу, зміст сімейних норм, сімейних ролей.

Проблема сучасності полягає в знаходженні дійсних соціально-психологічних механізмів збереження традиційних сімейних цінностей й передача їх молодому поколінню, не подавляючи об'єктивні, природні механізми трансформації й новоутворення ціннісних орієнтацій молодого покоління, що є важливою умовою розвитку суспільства [2].

Ми погоджуємося з думкою Т. Гурко, що на відміну від стабільного, суспільство, яке знаходиться на стадії трансформації, або кризове суспільство, має обмежені мікросоціальні ресурси для формування ідентичності (особистої або соціальної), в наслідок чого відбувається звернення до мікросоціальних основ функціонування суспільної системи [1].

На нашу думку, роль сім'ї у вихованні молодого покоління незрівнянна за можливостями свого впливу з жодними іншими соціальними інститутами і саме від збереження традиційної сім'ї значною мірою залежить перспектива відродження нашого народу і держави. У сім'ї формується і розвивається особистість, закладаються основи моральності, формується світогляд, засвоюються норми і правила поведінки, формується поняття про благополучний або неблагополучний спосіб життя. Все це свідчить про те, що роль сім'ї у житті та вихованні кожної людини була, є і буде безцінною.

Наголосимо, що нині сучасність переживає падіння престижу шлюбу і сім'ї, зростання кількості розлучень, неповних, неблагополучних сімей, зниження рівня народжуваності, негативні явища у сфері подружніх та батьківсько-дитячих взаєминах і та ін. Саме тому проблема статевого виховання, підготовка молоді до створення традиційної сім'ї, виховання у них цінностей сімейного життя, наразі видається надзвичайно актуальною.

Статеве виховання та спеціальна психологічна підготовка молоді до сімейного життя є нагальною необхідністю. Ця підготовка повинна проводитися на всіх етапах вікового розвитку і не відокремлюватися від загальних проблем виховання. Не можна готувати людину окремо до життя в сім'ї, в колективі, на

виробництві тощо. Разом із тим, формуючи особистість загалом, не можна не зважати на специфіку кожної сфери її життєдіяльності, у тому числі сімейного життя.

Сексуальна освіта і виховання необхідні для того, щоб протистояти всім сучасним засобам масової інформації, які прагнуть підірвати мораль молоді, розповсюдити ідеологію, в якій сексуальність з її проблемами спеціально висувається на перший план. Представники цієї ідеології свідомо розповсюджують теорії, які виправдовують сексуальну розбещеність у будь-якій формі і підтримують розпусту. Крім того, пропагують “вільну любов”, форми вільного шлюбу, пробний шлюб. Із ситуації, яку створено в нашому суспільстві ми бачимо, що такі впливи особливо небезпечні для молоді, яка не в змозі відразу відрізнити здорове сприйняття сексуальності від “вільної любові”, що пропагується [3].

Ситуація, що склалася, спричиняє виникнення проблем, які, у свою чергу, значно впливають на психіку, здоров'я і особисте щастя. Культура статевого життя залежить від сформованої статевої свідомості. Це вказує на те, що виникла необхідність розробки і формування сучасної етики з питань статі, яка увібрала би зразки і принципи поведінки в статевому житті, які спираються на сучасні знання в цій галузі. Вони повинні враховувати оптимальні біологічні, психологічні, соціальні та етичні характеристики, які можуть слугувати зразками для виховання. Соціалізація сексуальної поведінки проявляється в засвоєнні сексуальних і суспільних норм, в сексуальній культурі, яка зумовлена статевим вихованням.

Статеве виховання повинно відповідати суспільним потребам і бути спрямованим на особистісний розвиток людини, формування ціннісних орієнтирів та переконань відповідно до усталених суспільних та моральних норм, оволодіння необхідними навичками життєдіяльності. Впровадження статевого виховання повинно поєднувати як формальний (школа, медичні установи), так і неформальний підходи (сім'я, громадські організації тощо) [4].

Майбутнє нашої держави залежатиме від змісту цінностей, які закладаються у світоглядні орієнтири молодих людей, а також від того, наскільки духовність стане основою їх життя. Це означає, що виховання молоді, підготовка її до самостійного життя завжди була і є однією з найважливіших проблем у житті суспільства. І головним завданням цієї роботи є набуття теоретичних знань, формування сучасних уявлень і поглядів на любов, кохання, шлюб, сімейних цінностей.

З позицій сьогодення важливим є спрямування роботи провідних інститутів виховання та розвитку особистості – сім'ї, закладів освіти та громадськості на розв'язання завдань збереження традиційної сім'ї, дотримання норм шлюбно-сімейних стосунків, репродуктивного здоров'я молоді через відповідне організоване статеве виховання.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому детальному вивченні ролі статевого виховання у формування сімейних цінностей, позитивного ставлення до традиційної сім'ї.

Список літератури:

1. Гурко Т. Д. Трансформація інститута сучасної сім'ї. / Т. Д. Гурко // Социс. – 1995. – № 10. – С. 95–99.
2. Літвінова О. В. Проблема збереження сімейних цінностей в умовах трансформаційних змін / О. В. Літвінова // Теоретичні і практичні проблеми психології. – 2013. – № 2 (31). – С. 151–158.
3. Сімейні цінності: практико-орієнтований посібник до навчальної програми “Сімейні цінності” (9 годин) / [О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канішевська, І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – 136 с.
4. Fedyk O. Sexual culture of youth as a psychological problem. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.-Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імен Василя Стефаника», 2015.-Вип.20.-Ч.2.-С. 227-232.

ДО ПИТАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ КАРТИНИ ХВОРОБИ

Шпортун Оксана

доктор психол. н, доцент,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Матвеев Олександр

студент 2 курсу СО «Магістр»,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Актуальність дослідження проблеми внутрішньої картини хвороби не вичерпується минулим сторіччям, а триває до сьогодні. Цей феномен відзначається своїм суб'єктивним змістом і достатньо складний для пізнання. Саме тому існують різноманітні тлумачення та пояснення цього поняття. Внутрішня картина хвороби вивчається й трактується індивідуальним психологічним підходом кожного науковця до розуміння цієї проблеми та виникненням усе більшого кола хвороб, зумовлених сучасним екологічним станом природи, епохою науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень свідчить про висвітлення проблеми внутрішньої картини здоров'я в працях вітчизняних науковців, психологів-клініцистів та психіатрів (А. Р. Лурія, 1944, Л. Д. Зікеєва, 1974, Т.В.Виноградова, 1979, В. Я. Костера, 1979, А. Ш. Тхостов, 1991, Т.Н.Резніков, 1998 й ін.), котрі розглядали визначну роль самої особистості хворого, його ставлення до процесу лікування, загальний настрій на одужання.

Паралельно з терміном «внутрішня картина хвороби» (ВКХ) використовують інші поняття, які висвітлюють те чи інше наукове бачення, структуру, компоненти розробок, психологічного відображення того чи іншого захворювання. Проте, на нашу думку, саме головний аспект, який трактує внутрішня картина хвороби – це психологічне суб'єктивне ставлення пацієнта до поставленого лікарем діагнозу. Воно виявляється певним відображенням психологічного настрою на усвідомленні власного стану здоров'я, що виражається в емоційній, пізнавальній, мотиваційно-вольовій сфері особистості.

Висвітлення досліджень різного виду психічних, соматичних, неврологічних, наркологічних хвороб і питання типології ВКХ представлено в наукових працях Л. Д. Зікеєвої, Н. М. Берток, Т. Р. Михайлової, Т.В.Виноградової, В. Я. Костерева, Г. П. Цейтин, В. А. Голишева, Л.Ф.Шестопалова, В. А. Ташликіна, В. В. Бочарова, С. М. Зелінського, Р. А. Сергєєва, Є. Б. Клубова, А. В. Штрахова, М. Г. Івашкіна та ін. Відображення структурно-функціональної організації ВКХ, розкриття внутрішнього світу хворої людини на різних рівнях висвітлено в роботах Є. К. Краснушкіна, В.Н.М'ясищева, М. С. Лебединського, Л. І.

Куриндіна, С. С. Лібіх, Ю.Г.Зубарева, Р. М. Войтенко, Л. С. Мучника, Б. Д. Карвасарського, Р.Кінцевого, М. Боухала, Е. Б. Карпова та інших.

Замість поняття ВКХ, А. Гольдшейдер, використовував термін «аутопластична картина хвороби», тобто всі уявлення, відчуття, почуття, переживання, які пов'язанні з фізичним станом хворого, відображені в ній (А.Гольдшейдер, 1929).

На думку Т. Н. Резнікової, існують такі структурні компоненти внутрішньої картини хвороби, які складаються з моделей провідних симптомів, хвороби, прогнозу, очікування та отриманих результатів лікування, програм і цілей особистості щодо захворювання, особистісних взаємин, ціннісної сфери, установок. Науковець зауважує, що на розвиток структурно-функціональної організації ВКХ впливають джерела інформації, як зовнішні, так і внутрішні. Перші стосуються особистості й внутрішні відображають загальний психофізіологічний стан людини. Т. Н. Резнікова наголошує на тому, що саме суб'єктивні відчуття особистості протягом хвороби є визначальними для формування, навчання психоедукації внутрішнього світу людини – ВКХ(Т. Н. Резнікова,1983).

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз щодо наукових підходів, трактувань поняття внутрішньої картини хвороби, розглянути головні загальновідомі методики з дослідження ВКХ.

Виклад основного матеріалу. Внутрішню картину хвороби розглядають крізь переживання хвороби як загальний, чуттєвий тон, у якому висвітлюють відчуття, уявлення, психогенні реакції та інші психічні комплекси, пов'язані з хворобою, які часто трактують як свідомість хвороби (Е. А. Шевальов, В. В. Ковальов, Є. К. Краснушкіна, А. С. Познанський).

Окрім цього розуміння, термін ВКХ розглядають крізь ставлення до хвороби, що тісно зіставляється з поняттям «свідомість хвороби», яке відображає сприйняття хворим своєї хвороби; переживання, пов'язані з нею; наміри, дії, які впливають із нього.

Задля пояснення ставлення та реакції на хворобу Я. П. Фрумкін, І.А.Мізухін послуговуються терміном «позиція особистості до хвороби» (Вассерман, 2011; Менделевич, 2005).

ВКХ розглядаємо як реакцію на захворювання. Виділяють такі головні типи реакцій, як стенична (активна життєва позиція), астенична (схильність до песимізму, підозрливості щодо одужання, схеми лікування) й остання – раціональна (характеризується грамотною, розсудливою оцінкою ситуації). Вони зіставляються з такими трактуваннями, як адекватна (гармонійна), гіпертрофована (перебільшена) тяжкість захворювання, недооцінка чи заперечення факту захворювання, усвідомлене викривлення оцінки хвороби (агравация, симуляція, дисимуляція). Варто зазначити, що будь-які реакції на хворобу зумовлені впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, сформованими психологічними захистами особистості, загалом усієї нервової системи.

Найпоширенішою класичною методикою діагностики ВКХ є «Психологічна діагностика типів ставлення до хвороби» (ТОБОЛ) чи ЛОБІ (Ленінградський опитувальник Бехтеревського інституту), вони оцінюють типи психічного

реагування на наявну життєву ситуацію, яка враховує преморбідні (дохворобливі) особливості особистості хворого, вивчаючи його характер, темперамент, які в багатьох аспектах пояснюють тип реагування на захворювання. У вітчизняній діагностиці опитувальник К. Леонгарда, адаптований (А. Е. Лічко, Н. Л. Івановим, 1980), відображає психологічне реагування на те чи інше захворювання. Вони враховували вплив саме трьох чинників: природи хвороби; типу особистості, прояву акцентуації характеру; ставлення до цього захворювання референтної групи хворого. Типи реагування на хворобу були об'єднані в блоки. До першого відносять гармонійний, ергопатичний, анозогничний, при яких соціальна адаптація не порушена. До другого включено іпохондричний, тривожний, меланхолійний, апатичний, котрі спричиняють психічну дезадаптацію. Третій характеризується психічною адаптацією за інтерпсихічним варіантом, який зумовлений саме преморбідними особливостями хворого (егоцентричний, неврастенічний, obsесивнофобічний, сензитивний, ейфорійний, паранояльний).

Тому, окрім преморбідних особливостей досліджуваного, можна виявити, зокрема, ставлення до хвороби. Самооцінку соціальної значущості самого захворювання, його вплив на функціонування в суспільстві діагностує за допомогою ранжування опитувальник А. І. Сердюка (Вассерман, 2011).

Опитувальник І. Колер дає змогу вивчити та дослідити ступінь задоволеності своїм функціонуванням у різних сферах життя, зокрема в подружньому, взаєминах із родичами, у професійній і соціальній сферах. Для виявлення й оцінювання невротичних станів використовують клінічний опитувальник К. К. Яхіна, Д. М. Менделевича (Вассерман, 2011; Менделевич, 2005).

Таким чином, описаний вище комплекс методик потребує значного використання часу респондентів і дослідників, діагностів психологів-консультантів. На наш погляд, установа довірливих взаємин із досліджуваними потребує більш невимушених запитань. Тому ми вирішили спробувати доповнити психолінгвістичним інструментарієм діагностику внутрішньої картини хвороби. На нашу думку, ця анкета-опитувальник дасть змогу виявити несвідомі психологічні аспекти, сприятиме відкриттю різнобічних можливих психологічних захистів, які відкриються для психолога-клініциста. Окрім цього, самі відповіді респондентів матимуть психотерапевтичний ефект, сприятимуть усвідомленню самим пацієнтом власного внутрішнього стану, розумінню суб'єктивного ставлення до свого захворювання, що він зможе в подальшому описати клінічному психологу. Ураховуючи погляд на особистість крізь емоційну, пізнавальну, регулятивну сфери, ми сформувавши та апробували методику як опитувальник, незакінчені речення, відкриті й закриті запитання, що сприятиме глибшому розумінню психологом-консультантом загальної внутрішньої картини хвороби клієнта.

Література:

1. Вассерман Л. И. Психологическая диагностика и коррекция в соматической клинике : [науч.-практ. руководство] / Л. И. Вассерман, Е. А. Трифонова, О. Ю. Щелкова ; [науч. ред.: Л. И. Вассерман]. – Санкт-Петербург : Речь, 2011. – С. 437.

2. Личко А. Е. Медико-психологічне обстеження соматичних хворих / А. Е. Личко, І. Я. Іванов // Журнал неврології і психіатрії ім. С. С. Корсакова. – 1980. – С. 95.

3. Лурия Р. А. Внутренняя картина болезни и ятрогенные заболевания / Р. А. Лурия. – Москва : Медицина, 1977. – С. 107.

4. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология : [учеб. пособие] / В. Д. Менделевич. – Москва : МЕДпресс-информ, 2005. – С. 503.

5. Смирнов В. В. Основные принципы и методы психологического исследования ВКБ / В. В. Смирнов, Т. Н. Резникова // Методы психологической диагностики и коррекции в клинике. – Ленинград : Медицина, 1983. – С. 230.

МЕДІАОСВІТНІЙ ВИМІР ДИТЯЧИХ МЕДІЙ НА ПРИКЛАДІ «KAZKOZVUK»)

Ващенко Ольга Миколаївна

магістерка 2 року навчання, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики

Актуальність дослідження: із настанням карантину та обмежень у реальному спілкуванні між людьми, зокрема дітей, постала гостра проблема створення медійного майданчику для комунікації дітей із дітьми.

Проблема. На 2020 р. у світі існує багато різноманітних книг, відеоігор, мультфільмів тощо для дітей різних вікових категорій. Проте не всі з них іманентно містять освітній та виховний компоненти, відповідають професійним стандартам творення інформації. А для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку пізнавальний контент високої якості та опанувати моделі критичної медіаповедінки.

Мета дослідження: проаналізувати соціальний медіапроект «KAZKOZVUK» як чинник розвитку медіаграмотності дитячої аудиторії.

Завдання дослідження: описати комунікаційні особливості проекту; методи подачі інформації для дітей, зокрема із вадами зору, та жанрову різноплановість текстів.

На сьогодні медіаосвіта не є повсюдною практикою. Таким напрямком роботи зацікавлені певні спеціалісти, компанії-лідери. Головними особливостями медіаосвіти є розуміння суті медіа; вміння критично оцінювати матеріали; розвиток навичок для створення користувацького контенту. У нашому випадку — придумувати пізнавальні тексти для дітей від 3 до 9 років [3, с. 10].

Аналіз попередніх досліджень. Медіаосвіту та медіаторчість в Україні вивчають такі науковці, як Череповська Н. І., Максименко С. Д., Оршанський Л. В. та ін.

Поняття «медіаосвіта» містить у собі освітній процес, спрямований на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії з сучасною системою масмедіа, як традиційними, так і новітніми [4, с. 19].

Розрізняють такі методи медіаосвіти: 1) вербальні — розповідь, лекція, дискусія; 2) наочні — сприйняття аудіовізуального матеріалу; 3) дослідницькі, проблемні та ін. — імпровізація, моделювання творчої діяльності текстів для медіа [1, с. 45].

Основні результати. Соціальний проект «KAZKOZVUK» почав свою діяльність у жовтні 2019 р. та продовжує свою діяльність натеper. Ідея медіапроекту полягає у створенні для дітей віком 3–9 років, з особливостями

зору, сучасних українськомовних аудіо-, доповнених відео («аудіоепізод») текстів. На сторінці Youtube-каналу розміщують казки, історії, оповідання.

Проект «KAZKOZVUK» за допомогою наочних методів доносить до своєї ЦА повчальні історії про різні життєві ситуації, як-от щодо безпеки на дорозі («Світлофор» Д. Мелянець), про дружбу («На сторожі К і П» О. Ващенко), про «сонячних» людей («Сонячні обійми» І. Мельник) та ін.

Під час жорстких карантинних обмежень «KAZKOZVUK» співпрацював із літературним гуртком «Slovo», вихованці якого створили серію оповідань «Дані та...» про Covid-19.

На сайті представлено твори в таких жанрах:

- казка — фантастична пригода, що розважає дитину («Особливо важлива місія» Д. Мелянець);
- оповідання — видумала історія із елементами реальності («Я хочу собаку! Купіть» М. Петрик);
- історія — невеликий текст, що передає чіткий меседж («Квітка» О. Галілейська).

Особливості «KAZKOZVUK»:

- наповнення всіх сторінок проекту (Youtube, Instagram, Facebook) є українськомовним, а саме аудіоепізоди та пости у соцмережах;
- доступний до прослуховування у будь-який момент у будь-якій точці світу (всі аудіоепізоди викладено на Youtube-каналі проекту);
- висвітлено сучасні теми методом перенесення реальних ситуацій на героїв текстів;
- дітей з особливостями зору залучені до сучасної медіакультури;
- розвиток україномовного освітньо-інформаційного продукту в мережі інтернет.

Такий проект є відмінним від інших подібних, адже:

- кожен герой тексту «говорить» унікальним голосом;
- на фоні голосів героїв лунає музика, що доповнена також й аудіо-ефектами;
- заставка до аудіоепізоду має укрупнені елементи;
- кожен малюнок, який створено спеціально для проекту «KAZKOZVUK» на відео приближено частинами, аби дитина із особливостями зору могла роздивитися намальоване;
- авторами текстів є українські діти та молодь.

Останній пункт і формує комунікаційне середовище, де діти старшого віку створюють повчальні тексти для менших дітей; діти та молодь різного віку беруть участь в озвучуванні героїв написаних текстів; а діти із вадами зору можуть сприйняти (за участі великої кількості людей над проектом) почуте, зображене.

Висновки: В Україні практично не існує медіаосвітніх проектів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, зокрема для дітей із вадами зору. Тож соціальний проект «KAZKOZVUK» є інноваційним у цій ніші. Його команда

використовує новаторські ідеї для створення якісного, повчально-пізнавального контенту, де головним посилом є гасло «діти для дітей».

Список літератури:

1. Іванов В. Ф., Шкоба О. Я. Медіаосвіта та медіаграмотність: визначення. Інформаційне суспільство. 2012. Вип. 16. С. 41–52
2. Максименко С. Д. Психічні механізми самореалізації особистості в медіапросторі. Педагогіка і психологія. 2013. № 2. С.14-17
3. Медийная и информационная грамотность: программа обучения педагогов. / под ред. Алтона Гриззла и Керолайн Уилсон. Пер. на русский язык Елена Малявская. UNESCO, 2012. 200 с.
4. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник для студентів педагогічних коледжів / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр Вільної Преси, 2014. 431 с.
5. Оршанський Л. В. Медіаосвіта: ретроспектива розвитку та сучасні проблеми. Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія : Педагогіка. 2015. Вип. 5. С. 177–183
6. Череповська Н. І. Медіа-освіта в сучасній школі. *Соціальний педагог*, 2009. № 6. С. 15–26

СПРИЙНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ І ШЛЯХІВ ЇХНЬОГО ВИРШЕННЯ УКРАЇНЦЯМИ ТА ЄВРОПЕЙЦЯМИ

Максименко Ольга Олександрівна,

магістр психології, провідний соціолог,
Інститут соціології Національної академії наук України

Прагнення жити в чистому й безпечному середовищі — це базова потреба людини як живої істоти. Цілком природно, що зміна деяких характеристик цього середовища (причому не на краще) викликає певне занепокоєння. Які ж екологічні проблеми турбують українців чи жителів європейських країн? Наскільки відповідальними за ці проблеми вони почуваються, що готові робити для того, щоб захистити своє право на чисте й безпечне довкілля? На ці питання ми спробуємо дати відповідь у нижчеподаному матеріалі.

Досить повну й чітку картину щодо ставлення українських громадян до проблем довкілля дають результати щорічного загальнонаціонального опитування в рамках проєкту «*Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін*», започаткованого Інститутом соціології НАН України в 1992 році. У цьому опитуванні, яке зараз проводиться методом роздаткового анкетування (самозаповнення анкети респондентом), беруть участь близько 1800 чол. віком від 18 років з усіх регіонів України, за винятком (після подій 2014 року) мешканців Автономної Республіки Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Анкета для інтерв'ю складається з 15 розділів, які охоплюють практично всі сфери суспільного життя (наприклад, **А** — економічна ситуація, **В** — політична ситуація, **С** — правова свідомість і соціальний протест, **Г** — соціальне самопочуття і суспільні настрої тощо). Кожен розділ містить певну кількість блоків питань (від 2 до 27). Окремий розділ (**Ж**) присвячено поточній екологічній ситуації, зокрема чинникам забруднення довкілля, які викликають занепокоєння у респондентів (*див. табл. 1*). Згідно з даними останнього опитування, яке відбулося з 19 вересня по 9 жовтня 2020 року, понад третина українців (36,6%) потерпає від забруднення повітря викидами автотранспорту, майже стільки ж (33,4%) — від забруднення території проживання побутовим сміттям та іншими відходами, 31,1% скаржаться на забруднення повітря хімічними речовинами та промисловими викидами [1, с. 81–82]. Це менше, ніж, наприклад на початку 2000-х, коли 47,3% опитаних були занепокоєні забрудненням повітря шкідливими викидами і 46,1% — забрудненням води відходами виробництва, однак більше, ніж у 2014–2018 роках [2, с. 488].

Таблиця 1

Які чинники забруднення довкілля у місцевості Вашого проживання викликають у Вас серйозне занепокоєння?, % відповідей

	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Забруднення повітря хімічними речовинами та викидами виробництва	47,3	34,7	34,3	33,1	32,3	31,4	24,8	23,2	26,2	28,4	31,1
Забруднення повітря автотранспортом	48,0	41,9	39,9	42,5	42,3	43,7	37,9	36,3	32,2	33,3	36,6
Забруднення води хімічними речовинами та відходами виробництва	46,1	32,6	32,0	29,8	29,3	28,1	22,1	18,8	21,3	23,9	26,7
Забруднення ґрунту хімічними речовинами та відходами виробництва	32,4	21,6	22,2	17,8	20,2	21,7	14,9	12,3	14,5	15,6	20,0
Забруднення території проживання сміттям та іншими відходами	54,8	46,7	49,7	51,1	48,5	48,5	35,7	28,1	24,8	26,1	33,4
Радіаційне забруднення	35,7	28,5	23,7	26,2	22,0	19,9	14,2	13,3	12,0	10,3	10,3
Підвищений рівень шуму	16,7	13,2	16,2	16,1	17,7	15,8	13,4	15,8	12,9	11,8	12,6
Підвищений вміст шкідливих речовин у продуктах харчування	40,4	28,6	28,9	29,1	36,1	37,9	29,2	21,0	24,5	17,0	24,3

Продовження таблиці 1

	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Ніщо серйозного занепокоєння не викликає	9,7	12,4	14,8	13,2	14,2	16,1	25,6	26,9	32,2	32,6	23,5
Інше	0,7	1,2	0,4	0,9	1,3	0,4	1,5	1,9	1,4	0,1	0,8
Не відповіли	0,2	0,3	0,2	0,6	0,3	0,1	0,4	0,1	0,1	0,0	0,2

Помітно зменшується частка респондентів, занепокоєних радіаційним забрудненням території (з 35,7% у 2002 році до 10,3% у 2020-му), і тих, хто вважає, що наслідки аварії на ЧАЕС серйозно вплинули на стан їхнього здоров'я (з 40,7% у 1994 році до 9,5% у 2016-му) [1, с. 82; 2, с. 489]. Збільшення кількості таких відповідей не спостерігалось ні в 2012 році (після трагічних подій на Фукусімській АЕС), ні в 2016-му (у тридцяті річницю Чорнобильської катастрофи), ні після показу серіалу «Чорнобиль». Цьогоріч тільки 9,2% опитаних зазначили, що вони найбільше стривожені наслідками аварії на Чорнобильській АЕС (тоді як 70,7% відчували страх безробіття, 64,9% боялися зростання цін, 43,8% — пандемії коронавірусної інфекції, а 42,6% — нападу зовнішнього ворога на Україну) [1, с. 52–53]. До речі, для білорусів наслідки Чорнобиля ще в 2015 році були актуальною екологічною проблемою, разом із забрудненням атмосфери та водойм, а також несанкціонованими звалищами [3].

Порівняно благополучною (щодо населеного пункту, де проживає респондент) вважають теперішню екологічну ситуацію 42,6% українців (проти 33,4% у 2010 році та 17,3% у 2002-му) [1, с. 81; 2, с. 488]. Водночас 33,6% респондентів відмітили «погану екологію» в списку проблем, які хвилюють їх найбільше [1, с. 42], а понад половина (52,2%), відповідаючи на запитання про соціальне самопочуття, сказали, що їм бракує саме екологічної безпеки [1, с. 52].

Цікаво, а що ж українці розуміють під поняттям «екологічна безпека»? Для 70,1% (згідно з даними *опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова*²) вона асоціюється з таким станом довкілля, коли гарантується «запобігання погіршення екологічної ситуації та здоров'я людини» [4]. Крім того, 71,6% респондентів, відповідаючи на питання про екологічні права, зазначають саме право на безпечне для життя та здоров'я людини навколишнє природне середовище. Утім, значно менша частка опитаних упевнені, що до екологічних прав також належить участь людей у розробці та здійсненні заходів стосовно охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів (29,9%), об'єднання людей в громадські природоохоронні організації (21,4%), вільний доступ до здобуття екологічної освіти та знань (15,5%) тощо. Лише 2,0% громадян намагалися свого часу захистити свої екологічні права, і їм це вдалося. Спроби 3,9% респондентів

² Це опитування проводилося з 22 по 27 липня 2015 року в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і окупованих територій Донецької та Луганської областей. Обсяг вибірки становив 2100 респондентів.

виявилися невдалими, а 93,1% узагалі не мали такого досвіду — тобто демократично-правовому компоненту поняття «екологічні права» українці поки не приділяють належної уваги. Вкрай низьким є ступінь залучення населення України до екологічних ініціатив: тільки 1,1% опитаних були активними учасниками екологічного руху і 8,3% брали участь у певних екологічних заходах. Утім, варто зауважити, що низька громадська активність узагалі характерна для українців. На це вказують, зокрема, результати іншого опитування, здійсненого Фондом «Демократичні ініціативи» разом із соціологічною службою Центру Разумкова в грудні 2018 року, — лише 9,8% респондентів вважали себе залученими до активної громадської діяльності, а 83,3% не були членами жодного з громадських об'єднань (як-от політична партія, професійна або творча спілка, наукове чи освітнє об'єднання та ін.) [5].

Водночас, незважаючи на таку соціальну пасивність, переважна більшість наших співвітчизників переконані в тому, що вони здатні відігравати певну роль у захисті довкілля. Про це свідчать результати *опитування*, проведеного в травні 2018 року *соціологічною агенцією «Фамма» на замовлення Ресурсно-аналітичного центру «Суспільство і довкілля»*³. 87% респондентів погоджуються (з них 59% цілком) з твердженням, що вони особисто можуть відігравати роль у захисті довкілля [6]. Для 93% українців охорона навколишнього природного середовища є важливою — так само, як і для 94% європейців, згідно з даними міжнародного соціологічного дослідження «Євробарометр» за 2017 рік⁴. Але українці, на відміну від громадян країн Євросоюзу, не завжди готові реалізувати свої принципи в повсякденному житті. Наприклад, на питання: «Що робили Ви особисто для охорони довкілля за останні шість місяців?» 65% європейців відповіли, що вони сортували більшу частину сміття для утилізації (в Україні таких виявилось лише 36%), 43% купували товари місцевих виробників, 19% віддавали перевагу продукції з екомаркуванням. Українці ж найчастіше намагалися зменшити споживання електроенергії та води (43% та 23% відповідно), однак ці практики радше зумовлені економічними мотивами, ніж екологічними.

На підставі даних вищеописаних досліджень можна стверджувати, що: а) значна частина населення України висловлює стурбованість нинішнім станом довкілля; б) переважна більшість упевнена у своїй здатності зробити щось для його покращення. Проте низький рівень залучення пересічних українців до природоохоронних ініціатив, обмежений діапазон екологічно дружніх практик, порівняно слабка обізнаність зі своїми правами та неготовність їх захищати істотно ускладнюють пошук шляхів для розв'язання наявних екологічних проблем.

Список літератури

³ Це опитування здійснювалося в рамках проекту «Екологічно свідомий громадянин — запорука успішного виконання Угоди про асоціацію» за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в рамках грантового компонента проекту «Громадська синергія».

⁴ Це дослідження проводилося з 23 вересня по 2 жовтня 2017 року в 28 країнах — членах Євросоюзу. Було опитано близько 27,8 тис. респондентів.

1. Моніторинг 2020 року. Таблиці одновимірних розподілів (підготовлені доктором соціологічних наук С. С. Дембіцьким). Київ: Інститут соціології НАН України.
2. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2018 років (таблиці підготовлені доктором соціологічних наук М. А. Паращевіним) // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / Гол. ред. В. Ворона, М. Шульга. 2018. Вип. 5(19). Київ: Інститут соціології НАН України.
3. Ярошевич А. Топ-20 экологических проблем, которые волнуют белорусов // NAVINY.BY. Белорусские новости. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://naviny.media/rubrics/society/2015/07/31/ic_articles_116_189429
4. Ставлення населення до питань екології // Екологія — Право — Людина. Верховенство права для захисту довкілля. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://epl.org.ua/announces/stavlennya-naselennya-do-pytan-ekolohiyi>
5. Громадська активність громадян України [Прес-реліз] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini>
6. Андрусевич Н. Екологічна свідомість в Україні та в ЄС: топ-5 подібностей та відмінностей // Європейська правда. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2018/09/24/7087297>

ГРУПОВІ НОРМИ І ГРУПОВІ САНКЦІЇ

Чубіна Тетяна Дмитрівна

доктор історичних наук, професор
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Коротяєва Леся Миколаївна

Управління ДСНС України в Черкаській області

Член групи не лише виконує свої функції, але й обов'язково сприймається, оцінюється іншими. Завдяки системі зразків поведінки, що відповідають кожній ролі, група контролює діяльність своїх членів. Так утворюється система групових очікувань, що впливає на поведінку індивіда в групі. Для того, щоб ця система очікувань була дієвою, у групі існують групові норми і групові санкції. Усі групові норми є моделями, еталонами належної, із точки зору суспільства у цілому і соціальних груп та їх членів, поведінки.

Норми – це сукупність фіксованих сподівань та вимог соціального угруповання поведінки своїх членів у певних ситуаціях.

Функції соціальної норми: контролю; орієнтації; регулююча; санкціонування; інформаційна.

Властивості норми: об'єктивність; однозначність; динамічність; оптимальність.

Шляхи засвоєння соціальних норм: ознайомлювально-пізнавальний шлях; формальне засвоєння норм (як усі); глибинний (перетворення норми на особисті переконання).

Класифікація норм: статистична (середні показники, властиві більшості); критерійна (вимоги, завдання різного ступеня тяжкості); ідеальна (ідеали, зразки для наслідування).

Норми транслуються засобами мови; частина норм подається у предметно-знаковій формі: зразки одягу, уніформи, дорожні знаки, а деякі – у формі символів: гімни, прапори, ордени.

«Природна» норма – це допустимі межі структурних і функціональних змін, при яких не виникає перешкод для функціонування і розвитку особистості.

Соціальна норма визначає межу, що історично склалася в конкретному суспільстві, міру, інтервал допустимої (дозволеної або обов'язкової) поведінки, діяльності індивідів, соціальних груп, соціальних організацій.

Соціальна норма, що відповідає об'єктивним закономірностям існування і розвитку суспільства є адаптивною. Але соціальна норма може бути результатом спотворених (мифологізованих, ідеологізованих) уявлень і тоді соціальна норма стає дезадаптивною.

Норми представлені як закони, норми моралі та цінності.

Норми моралі – це такі норми, що поділяються й підтримуються більшістю суспільства, їх порушення призводить до засудження та остракізму з боку цієї більшості.

Норми групи пов'язані з цінностями, оскільки будь-які правила можуть бути сформульовані тільки завдяки схваленню або засудженню якихось явищ. Цінності кожної групи утворені на підставі оцінного відношення до соціальних явищ, яке залежить від місця даної групи в системі суспільних стосунків, її досвіду в організації спільної діяльності.

Цінністю виступає будь-який «об'єкт» (абстрактні смисли або ситуативні цінності, важливі для індивіда конкретні матеріальні блага), який має життєво важливе значення для індивіда, групи, прошарку, етносу. У більш вузькому значенні прийнято казати про цінності як про духовні ідеї, поняття. У свідомості окремої людини ці цінності привласнюються, стають елементами внутрішньопсихічної структури особистості (інтеріоризуються) під час засвоєння культури.

Цінності – це переконання стосовно того, що є добрим, правильним, справедливим чи бажаним, які поділяються більшістю членів суспільства або якогось соціального угруповання.

Цінності – це концепції щодо найбільш бажаного, емоційно привабливого, здатного описати ідеальний стан чи процес життєдіяльності людини: «свобода», «безпека», «статок», «сенс життя», або про глибоко емоційний модус поведінки або дій: «порядний», «логічний», «охайний», «дисциплінований». Перші визначення утворюють термінальні цінності, другі – інструментальні, наприклад, моральні цінності («відповідальний») та цінності компетенції («розумний»).

Інструментальні цінності активізуються як критерії (або стандарти) при оцінках й виборі тільки певної поведінки, дій, а термінальні – при оцінці й виборі як цілей діяльності, так і можливих способів їх досягнення.

Групові або соціальні норми виступають: як засіб орієнтації особистості в певній ситуації; як засіб контролю за поведінкою особистості з боку даної спільноти.

Соціальні норми малих груп можуть відповідати або, навпаки, суперечити нормам суспільства в цілому. Коли людина опиняється в якій-небудь малій групі, то під час спілкування з її членами вона отримує інформацію про цінності даної групи, її звичаї, традиції, ритуали й інші правила поведінки. Такі знання необхідні для розуміння дій інших членів групи й корекції власної поведінки. При цьому на індивіда діють різні групові санкції.

Порушення норм має соціальні наслідки. Суспільство примушує дотримуватися тих чи інших норм, значущих для суспільства або його певних груп. Заохочення як один із основних методів соціального контролю застосовується в основному при формуванні конформної, законопослушної поведінки. Коли ж девіантність стала фактом, пріоритет віддається покаранню. Соціальний контроль над девіантною поведінкою і, перш за все над злочинністю, як найбільш гострою його формою, включає покарання (репресій) і профілактику (превенцію). У наш час більшість цивілізованих країн поділяє загально визнане

уявлення про «кризу покарання» (Mathiesen T., Christie N., Davis N., Donziger S., Hendrics J., Guilty H., Sumner C.): кризу кримінальної політики і кримінальної юстиції, кризу державного і поліцейського контролю. От чому остання рекомендація Національній Комісії США з кримінальної юстиції пропонує змінити порядок денний кримінальної політики від «війни» до «миру».

Слід додати, що якщо боротьба і ведеться (з сумнівним успіхом), то переважно проти вуличної злочинності (street crimes), або, за крилатим висловом А. Liazos: «nuts, sluts and perverts», тоді як «білокомірцева», «елітарна», «респектабельна» злочинність залишається практично безкарною. І тоді спіймані поліцією і засуджені судом «nuts, sluts and perverts» лише покликані демонструвати успіхи боротьби зі злочинністю.

Прогресивнішою, перспективнішою представляється громадськості цих країн ідея превенції. Під попередженням (профілактикою, превенцією) розуміється такі впливи суспільства, інститутів соціального контролю, окремих громадян на причини девіантної поведінки і чинники, які призводять до скорочення і/або бажаної зміни структури девіацій і до невиконання потенційних девіантних вчинків.

У сучасній світовій літературі розрізняють три рівні превенції: primary prevention – вплив на середовище, екологію, економічні, соціальні, політичні умови життя з метою їх поліпшення, гармонізації; secondary prevention – вплив на групи ризику, усунення обставин, сприяючих скоєнню злочинів або інших правопорушень та tertiary prevention або індивідуальна профілактика.

Звичайно, існує небезпека звироднілості превенції у знехтування елементарних прав людини, оскільки превенція завжди є інтервенцією у особисте життя людини. «Я бачу в ідеї превенції частину серйозної помилки цього сторіччя».

Узагальнюючи рекомендації за системою превенції можна назвати деякі основні стратегічні напрями: загально соціальні заходи (primary prevention) зі скорочення економічної диференціації, безробіття, поліпшення міської екології і тому подібне; програми підтримки сім'ї та дітей; програми підтримки і допомоги , наркоманам алкоголікам, звільненим з місць позбавлення волі, а також потерпілим; сусідська взаємодопомога; максимальне скорочення числа в'язнів; поліпшення «техніки безпеки» (освітлення вулиць, дворів, скверів, сходів; охоронна сигналізація; патрулі місцевої поліції тощо).

Дієвість групових норм обумовлена перш за все конформністю і впливом референтної групи. Конформність виявляється у підпорядкуванні групі: узгодженості думок і дій особистості із думками й діями членів групи. Виділено два типи конформності: поступливість та інтерналізація.

Під поступливістю розуміють податливість індивіда, який демонструє зовнішню згоду з думкою більшості групи за наявності власної точки зору на певну проблему. Більш глибокий рівень конформності відображений у сприйнятті думки групи як власної (інтерналізація). У цьому випадку соціальні норми групи стають особистісними нормами даного індивіда.

Сила впливу групи на особистість залежить від багатьох чинників. Найбільший ефект спостерігаємо у тих випадках, коли група є референтною

(еталонною) для особистості. Соціальні цінності й норми такої групи стають для індивіда еталонами, хоча сам він може і не входити до складу даної групи. Виділено декілька типів референтних груп.

Нормативні групи – групи, цінності й норми яких індивід поділяє. До нормативних груп можна віднести сім'ю, релігійну або національну спільноту. Часто такими групами є і компанія друзів, професійні або політичні об'єднання.

Порівняльні групи – групи, які індивід використовує для оцінки свого статусу або поведінки.

Зазвичай кожна людина має не одну, а декілька референтних груп. У одній ситуації вона орієнтується на цінності й норми однієї, в іншій ситуації – іншої групи і так далі. Деколи референтність (еталонність) двох різних за своїми нормами й традиціями груп для тієї самої особистості призводить до формування маргінальності.

Це явище характеризується одночасним перебуванням особи усередині певної соціальної групи і поза нею. Звідси термін маргінальна особистість – особистість, яка знаходиться на межі. Прикладом може бути африканець, що здобув освіту в Києві і працює там же. Такі люди знаходяться під впливом двох різних, іноді антагоністичних культур. Нерідко вони прагнуть належати до обох етнічних груп, але повністю не приймаються жодною. Це може призвести до серйозних внутрішньоособистісних конфліктів, що негативно впливають на психіку людини.

Поняття маргінальної особистості використовується не лише в міжетнічному плані. І майстер на промисловому підприємстві, і сільський житель, що переїхав до великого міста, і заміжня жінка, професіонал високого класу на своїй роботі – це також маргінальні особистості зі всіма властивими ним проблемами. При сприятливому розвитку маргінали є, за зауваженням І. Кона, своєрідним мостом між різними групами, різними культурами.

Для обмеження небажаних форм поведінки людини існують певні методи і засоби впливу, які отримали назву соціального контролю. Саме завдяки існуванню соціального контролю поведінка членів суспільства у стабільні етапи його розвитку має досить передбачувані форми.

Найчастіше людина сприймає норми, які засвоїла у групах, без роздумів. Вона лише регулює свою поведінку відповідно до норм своєї групи.

Іншим важливим чинником соціального контролю є наш соціальний досвід. Доки людина залишається замкненою у соціальному середовищі, їй навіть не спадає на думку, що існують альтернативні стандарти поведінки.

Третій параметр соціального контролю – це процес покарання за порушення норм суспільства та винагородження за дотримання цих норм.

Порушення норм має соціальні наслідки – суспільство застосовує ті чи інші санкції. Є соціальні санкції-покарання (арешт, звільнення, штраф, відлучення від церкви, пониження на посаді, зауваження, скарга, бойкот) і санкції-заохочення (нагороди, премії, посади, стипендії, компліменти, оплески, усмішка), які сприяють дотриманню соціальних норм. Норми й санкції сполучені воедино. Кожну норму супроводжують ті або інші санкції.

Акт соціальної (групової) дії виступає в системі соціального контролю у вигляді реакції на індивідуальну поведінку і тим самим виконує функцію соціального стимулу (позитивного чи негативного), що зумовлює характер подальших індивідуальних поведінкових реакцій. Частина цих вимог суспільства закріплена у вигляді законів.

Можливість легального застосування фізичного примусу – специфічна ознака закону. Закони змінюються легше, ніж звичаї та норми моралі. Сформовані під впливом всіх чинників, форми поведінки закріплюються у суспільній практиці або усуваються відповідно до реакції соціального середовища (групи, суспільства в цілому).

Завдяки вищенаведеним упорядкованим, стійким і типовим зв'язкам і взаємодіям індивідів або соціальних груп утворюється *соціальна структура*.

Соціальна структура – це сукупність відносно сталих і впорядкованих зв'язків між елементами соціальної системи.

Соціальна структура конструюється й переконструюється людьми в процесі їх взаємодії і утворює соціальну реальність – сукупність зв'язків і соціальних позицій в певний момент часу.

Чим складнішим є суспільство, тим більш впорядкованою і організованою стає індивідуальна поведінка, тим складніші механізми цієї впорядкованості й організованості. Система впорядкованості та організованості називається соціальним порядком, утвореним у перебігу соціальної практики, трансльованим соціальними інституціями і засобами масової інформації, закріпленим в системі соціальних норм і соціальних ролей і засвоєним індивідами в процесі соціалізації. Індивідуальна поведінка стає соціально типовою і достатньо передбачуваною.

З терміном «соціальна поведінка» пов'язують активність, систему дій, спрямовану на пристосування до соціального середовища. Норми виконують регулятивну функцію стосовно індивідуальної поведінки, стабілізують її та упорядковують. Типовим прикладом соціальної поведінки є, скажімо, сприйняття норм, звичаїв, правил кожним членом групи, формування системи соціальних і особистісних цінностей. Однак у кожному суспільстві повна картина життя включає як дотримання соціальних норм, так і відхилення від них. Поведінка, що йде врозріз із цими вимогами, отримала назву відхильної або девіантної.

Список літератури:

1. Майерс Д. Социальная психология: мастера психологии / Д. Майерс. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 794 с.
2. Триандис Г. К. Культура и социальное поведение: пер. с англ. В. А. Соснина / Г. К. Триандис. – М. : Форум, 2007. – 384 с.
3. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани : пер. с англ. В. Б. Ольшанского. – Ростов-на Дону : Феникс, 1998. – 540 с.

ESTABLISHING THE EFFICIENCY OF FLOODING FOR OIL FIELDS

Hrytsanchuk Andrii,

Ph.D., Associate Professor

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

Ilchyshyn Vasyl,

major

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

Tkachuk Oleg,

student

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

It is known that when traditional oil recovery methods are used, more than half of the balance oil reserves remain in the reservoir. Moreover, every year a significant amount of oil, using traditional technical and technological means, passes into an unrecoverable state. Enhanced oil recovery can be achieved by eliminating the reasons leading to incomplete oil recovery from the bowels during the development of oil fields in the natural mode of reservoir operation or using waterflooding. There are three main physical factors that cause high residual oil saturation after primary and secondary oil production methods:

- high viscosity of oil;
- significant forces of surface tension;
- reservoir heterogeneity.

The most effective use of EOR is possible with the right choice of the target. The following criteria for the applicability of the methods can be distinguished:

- geological and physical (features of the geological structure of the reservoir, the properties of reservoir fluids, the depth and thickness of the reservoir, the properties of the oil-containing reservoir, the properties of the fluids saturating the reservoir, the saturation of the pore space with reservoir fluids, the stage of field development, etc.);
- technological (rim size, concentration of agents in the solution, well pattern, injection pressure);
- technical (provision of equipment, condition of transport and pipeline networks, energy supply of fields).

To a certain extent, the EOR applicability criteria also include technical and economic indicators that summarize the experience of implementing innovative technologies in various geological and physical conditions.

To date, conventional waterflooding has practically exhausted its possibilities and new, more modern types of it are being developed to increase its efficiency. One of the promising technologies that allows to achieve a significant increase in the oil recovery ratio while reducing operating costs is in situ generation of carbon dioxide. As you know, carbon dioxide flooding (CO₂) ranks second in the world after thermal methods of reservoir stimulation, and interest in this method is growing from year to year. Carbon dioxide injected into the reservoir during CO₂ flooding, released into the free phase, leads to a significant redistribution of water and oil saturations in the displacement zone. Taking into account this effect and evaluating the experience of using EOR, the technology of in-situ gas generation - the rim of a pseudo-gas-liquid system can be considered acceptable under certain physical, geological and technological conditions. In this technology, carbon dioxide is generated in reservoir conditions as a result of a thermochemical reaction of water solutions of gassing and gassing chemicals that are sequentially injected into the reservoir. The carbon dioxide CO₂ formed as a result of a chemical reaction acts as a gas phase during the generation of a gas-liquid rim during waterflooding of an oil reservoir. In addition, carbon dioxide, dissolving in oil, reduces the viscosity of hydrocarbons, and the dissolution of gas in water is accompanied by an increase in its viscosity, which significantly reduces the effect of viscous instability when oil is displaced by aqueous solutions. Along with this, the alkaline properties of an aqueous solution of soda ash can reduce the swelling of clay inclusions in a porous medium [1].

A significant increase in oil recovery can be achieved by regulating the properties of aqueous solutions of reagents and achieving a change in the magnitude of the electrolytic potential when filtering displacing agents in porous media. Waterflooding efficiency can also be increased by reducing the electrokinetic potential or changing the thickness of the electric double layer (DES), as well as increasing the electrical conductivity of the displacing agent, which is achieved by changing the salinity of the injected water or adding special reagents to it that reduce the charge on the pore surface [2].

Conclusion. Thus, the positive effect of carbon dioxide flooding (CO₂) on the increase in oil recovery, its specificity and functionality, is shown and considered.

References:

1. Surguchev M.L. Secondary and tertiary methods of increasing oil recovery / M.L. Surguchev. - M: Nedra, 1985. -- 308 p [In Russian].
2. Mandrik I.E. Potential for increasing oil recovery on the basis of new technologies for stimulating an oil reservoir / I.E. Mandrik // Bulletin of the Russian Academy of Natural Sciences. - M., 2007. - No. 4. - S. 14-19 [In Russian].

THIN CARBON-BASED COMPOSITE FILMS FOR MICROWAVE SHIELDING

Senyk Iлона,

Ph.D., senior researcher,
Kyiv National University of Technologies and Design,

Butenko Oksana,

Ph.D. student,
Kyiv National University of Technologies and Design,

Viacheslav Barsukov,

Ph.D., Professor, Dr.Sc. (Chemistry)
Kyiv National University of Technologies and Design,

Electromagnetic shielding in the ultrahigh-frequency (microwave) range imposes certain requirements to the material properties. In particular, such materials must have quite high electrical conductivity. The equipment, which operating in such frequency range, are limited very often by the weight and size specification, and this is add-on condition for the materials used in their designs - the weight and volume they have. In the aim of achievement of high efficiency of shielding in the microwave range and minimization of mass and size, a number of carbon-based film compositions with thickness not more 300 μm were created and their microwave characteristics in the frequency ranges 17-27 GHz were investigated.

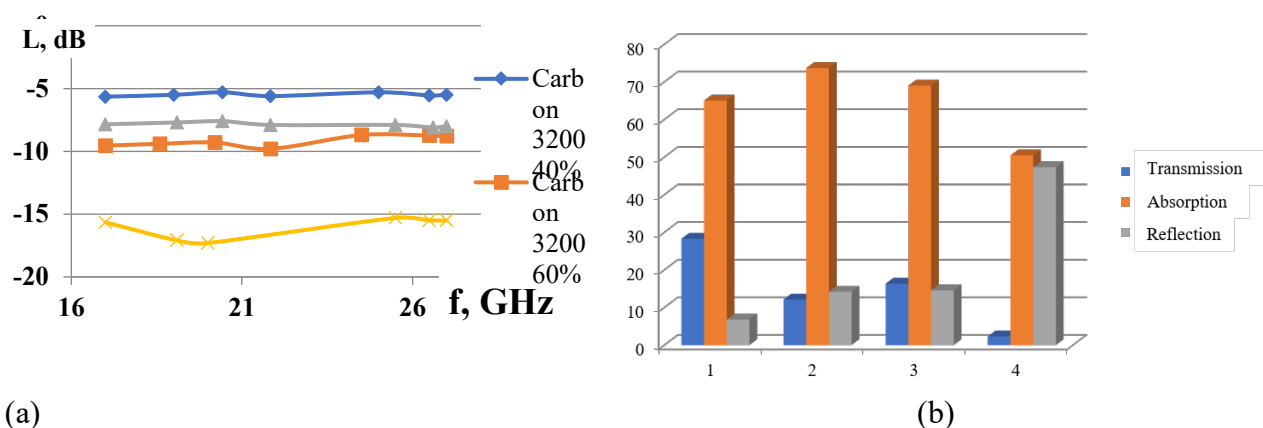

Figure 1. Comparison of electromagnetic losses introduced by carbon materials (a), and their partitioning (b); materials and their concentration 1 – Carbon 3200 40%, 2 – Carbon 3200 60%, 3 – Carbon Black 40%, 4 – Carbon Black 60%.

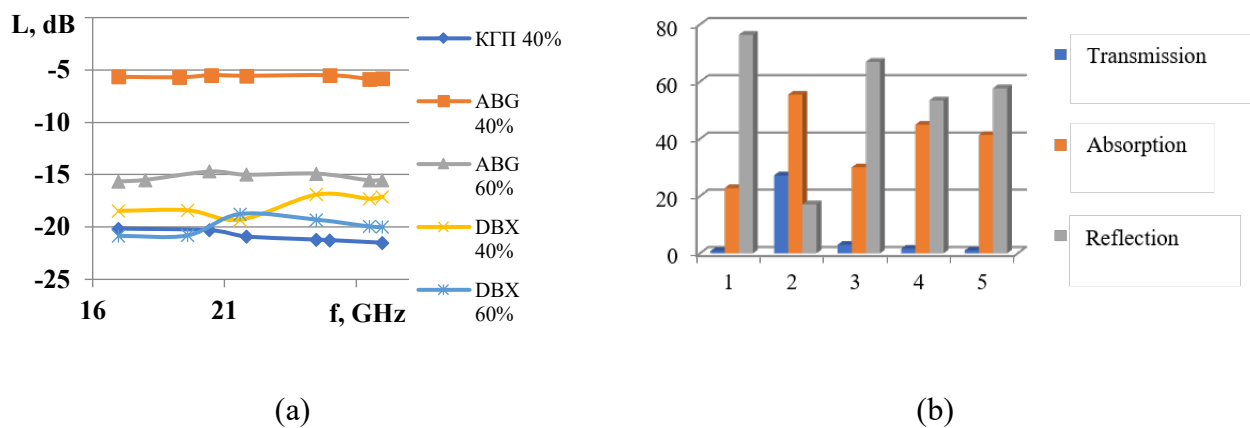

Figure 2. Comparison of electromagnetic losses introduced by graphite materials (a), and their partitioning (b); materials and their concentration: 1 – KGP 40%, 2 – ABG 1010 40%, 3 – ABG 1010 60%, 4 – DBX-010 40%, DBX-010 60%.

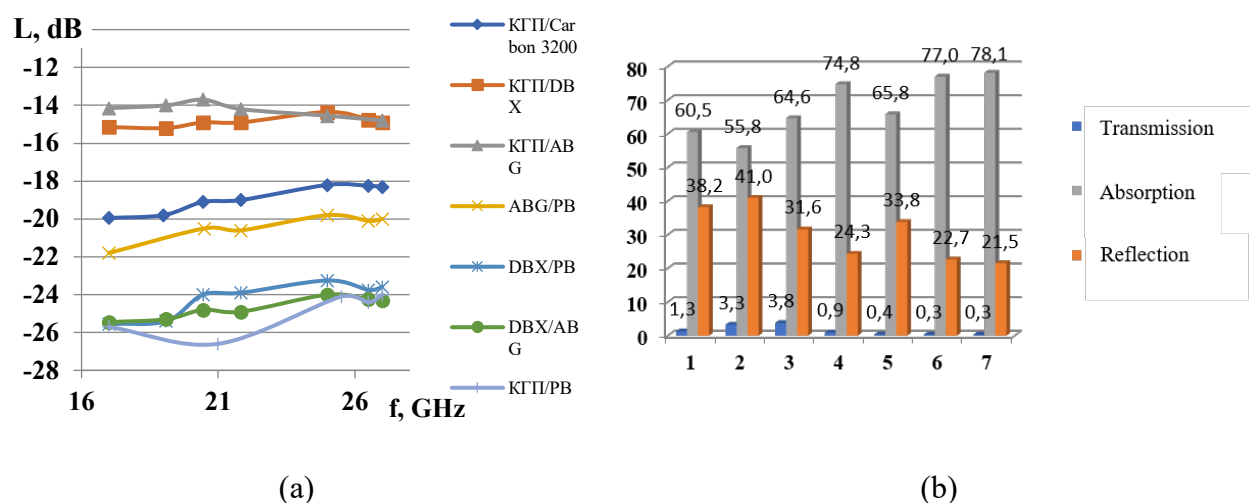

Figure 3. The attenuation level of the signal (a) made by composite samples and the partitioning diagram of electromagnetic losses (b) containing carbon and graphite materials, where are: 1 – KGP/Carbon 3200, 2 –KGP/DBX, 3 - KGP/ABG, 4 – ABG/PB, 5 – DBX/PB, 6 – DBX/ABG, 7 – KGP/PB.

Conclusions:

- The electromagnetic properties of some carbon and graphite materials were investigated and compared.
- Transmission, reflection and absorption coefficients of manufactured composite samples in the frequency range 17-27 GHz were quantified.
- A positive synergistic effect with combining carbon and graphite materials was proved and demonstrated by researcher team.

**STUDY OF THE ACCURACY CHARACTERISTICS OF AN
INFORMATION EXTRACTION SYSTEM UNDER
CONDITIONS OF A PRIORI UNCERTAINTY ABOUT
THE INFORMATIVE PARAMETERS OF OBJECTS ON
THE SIGHTING SURFACE**

Sotnikov Alexander,

Dr., Professor

Ivan Kozhedub Kharkiv University of Air Force,

Yeromina Nataliia,

Ph.D., Senior Lecturer

Kharkiv National University of Radio Electronics,

Petrov Sergey,

Ph.D., Associate Professor

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy,

The process of operation of navigation systems of aircrafts, which belong to the remote information extraction systems, depends on a multitude of stochastic factors, which can significantly reduce their effectiveness. Accidental or intentional interference with the class of systems under consideration may be caused by interference from different generation systems, electronic warfare system (EWS). The various engineering activities carried out at a location used by the information extraction systems will result in changes in the sighting surface, which will also reduce their efficiency. One of the most important quality indicators for the systems under consideration is the accuracy indicator, which will also be stochastic taking into account the stochastic conditions of operation. Therefore, the question of the exact characteristics of remote information extraction systems remains a pressing one. The study of the accuracy characteristics of the information extraction systems is described in works [1-6], in which it was assumed that a priori information on the informative parameters of the measured sighting surface is not available. The influence of the signal propagation medium on the accuracy of the systems was not considered. The work [7] proposes a solution to the problem of estimating the potential accuracy of an aircraft navigation system in terms of the theory of signal parameter estimation. In particular, the interaction of the operational signal of the navigation system with the noise, which statistical characteristics are given, is considered.

However, the influence of the signals propagation path condition was not taken into consideration.

Since the background of the sighting surface is usually the same as in engineering activities, it is interesting to study the accuracy characteristics of the information extraction system.

In accordance with the results of the work [7], accuracy can be estimated by defining and calculating correspondences $\sigma_\varepsilon(\varepsilon)$, $\sigma_{T_o}(\varepsilon)$, $\sigma_{T_\phi}(\varepsilon)$ for ratios for mean-square deviations of the parameters being evaluated:

$$\sigma_\varepsilon = \frac{|\sin \langle \mathbf{f}, \mathbf{e} \rangle|}{\Delta T \|\mathbf{f}_\varepsilon\| F(\mathbf{f}, \mathbf{e}, \mathbf{f}_\varepsilon)};$$

$$\sigma_{T_o} = \frac{|\sin \langle \mathbf{f}_\varepsilon, \mathbf{e} \rangle|}{\|\mathbf{f}\| F(\mathbf{f}, \mathbf{e}, \mathbf{f}_\varepsilon)};$$

$$\sigma_{T_\phi} = \frac{|\sin \langle \mathbf{f}_\varepsilon, \mathbf{e} \rangle|}{\|\mathbf{e}\| F(\mathbf{f}, \mathbf{e}, \mathbf{f}_\varepsilon)},$$
(1)

where $F(\mathbf{f}, \mathbf{e}, \mathbf{f}_\varepsilon) = \sqrt{\frac{1 - \cos^2 \langle \mathbf{f}, \mathbf{e} \rangle - \cos^2 \langle \mathbf{f}, \mathbf{f}_\varepsilon \rangle - \cos^2 \langle \mathbf{e}, \mathbf{f}_\varepsilon \rangle + 2 \cos \langle \mathbf{f}, \mathbf{e} \rangle \cos \langle \mathbf{f}, \mathbf{f}_\varepsilon \rangle \cos \langle \mathbf{e}, \mathbf{f}_\varepsilon \rangle}{}}$,

$\cos \langle \mathbf{f}, \mathbf{e} \rangle$ is the cosine angle between vectors $\mathbf{f}$ and $\mathbf{e}$.

In the case of a priori uncertainty about the informative parameters of objects on the sighting surface the expression for the accuracy characteristics of the evaluation is written as follows:

$$\sigma_\varepsilon = \left[\|\mathbf{f}_\varepsilon\|^2 - (\mathbf{f}_\varepsilon, \mathbf{f} / \|\mathbf{f}\|)^2 \right]^{-1/2} / \Delta T, \quad (2)$$

$$\sigma_{\Delta T} = \left[\|\mathbf{f}\|^2 - (\mathbf{f}, \mathbf{f}_\varepsilon / \|\mathbf{f}_\varepsilon\|)^2 \right]^{-1/2}. \quad (3)$$

If the parameter ΔT is also considered as given, then

$$\sigma_\varepsilon = 1 / (\Delta T \|\mathbf{f}_\varepsilon\|). \quad (4)$$

According to the general theory, the accuracy of the joint assessment of parameter ε should drop as the number of parameters assessed increases. In fact, the accuracy of navigation calculated by the formulas (1), (2), (4) for the set of parameters used in the construction of Figure 5, and for the parameter ε , determined by the condition (2), was (at $q=3$) $\sigma_\varepsilon = 11,477$ m, $\sigma_\varepsilon = 10,659$ m, $\sigma_\varepsilon = 9,926$ m respectively.

Let us take as an example the case when the section with of the size $\{a_1 \leq x \leq b_1\} \times \{y \in \mathbf{R}\}$ and the given width $\Delta l = b_1 - a_1$ is applied. Assuming that the navigation channel is inertialless, let us express the output signal as follows:

$$f_i(\varepsilon) = \frac{1}{\sigma_i} \left[\Phi \left(\frac{\varepsilon + \Delta l - \zeta_i}{\delta_i} \right) - \Phi \left(\frac{\varepsilon - \zeta_i}{\delta_i} \right) \right]; \quad (5)$$

$$\frac{\partial f_i(\varepsilon)}{\partial \varepsilon} = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma_i\delta_i} \left\{ \begin{array}{l} \exp \left[-\frac{(\varepsilon + \Delta l - \zeta_i)^2}{2\delta_i^2} \right] \\ - \exp \left[-\frac{(\varepsilon - \zeta_i)^2}{2\delta_i^2} \right] \end{array} \right\}, \quad (6)$$

where $\varepsilon = a_1 - x_0, i \in \overline{1, N_1}$.

Figure 6 shows the relation graph between the accuracy of navigation and the position of the border a_1 of the range of $\Delta l = 20$ m, constructed according to formula (1). Comparing to the case of a half-space for a given range width, a slightly higher accuracy and the appearance on the curve of another additional minimum corresponding to the coordinate of the axis of the ADD of the first beam can be noticed.

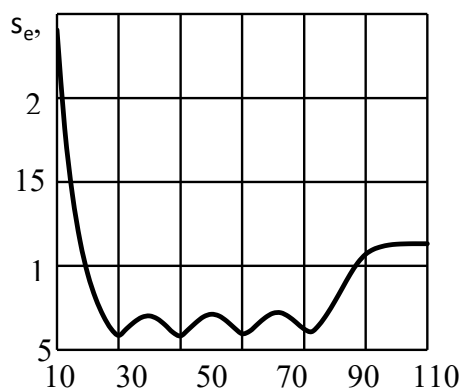

Рис. 4.9. Зависимость
Figure 6. Correspondence $\sigma_\varepsilon(\varepsilon)$

Figure 7 illustrates the correspondence of navigational accuracy to range width.

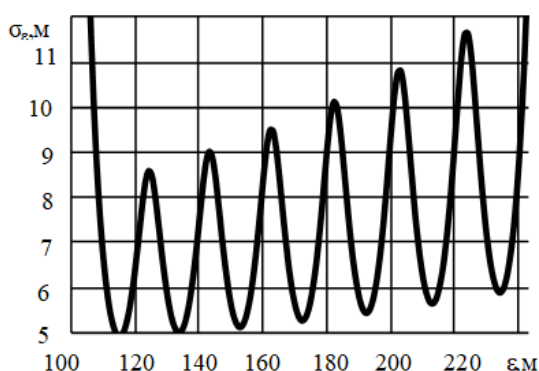

Figure 7. Correspondence $\sigma_\varepsilon(\Delta l)$

Analysis of the graph leads to the following conclusions:

- 1) In area $\varepsilon < 2\Delta_x$ as the ε decreases, the accuracy of the navigation drops sharply;
- 2) In area $\varepsilon > 110$ m the second boundary of the range $b_1 = \varepsilon + \Delta l + x_0$ does not enter the field of view of the system and the range is perceived by the sensor as a half-space,

therefore the accuracy of the navigation corresponds to the received in work [1] for the half-space and is equal (for the third maximum) to $\sigma_\varepsilon \approx 9,5$ m;

3) In the intermediate area, the accuracy of navigation is the best, since both boundaries of the range enter the viewing area and it is maximal for $\varepsilon \approx (2k+1)\Delta_x, k \in \overline{1,4}$, i.e. the width of the range is an odd number of half-intervals of the resolution of the antenna system.

In light of performed experimental studies, the solution of the problem is suggested in order to determine the accuracy characteristics of an information extraction system under conditions of a-priori uncertainty about the informative parameters of objects on the sighting surface. It is shown that at the noise-to-signal ratio $q \approx 3$ the navigation accuracy is no fewer than 10 m.

References:

1. V. Antyufeev. **Matrix radiometric correlation-extreme navigation systems for aircraft**: monograph Ukraine, Kharkov: KhNU V.N. Karazin, 372 p.
2. A. Sotnikov, V. Tarshyn, N. Yeromina, S. Petrov, N. Antonenko. **A method for localizing a reference object in a current image with several bright objects**, Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2017. Vol. № 9 (87). pp. 68–74. DOI: 10.15587/1729-4061.2017.101920.
3. N.Yeromina, S. Petrov, A. Tantsiura, M. Iasechko, V. Larin. **Formation of reference images and decision function in radiometric correlation-extremal navigation systems**. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. — 2018. Vol.4, No.9 (94). — pp. 27—35. DOI: 10.15587/1729-4061.2018.139723.
4. O. Sotnikov, V. Kartashov, O.Tymochko, O.Sergiyenko, V.Tyrsa, P.Mercorelli, W. Flores-Fuentes. **Methods for ensuring the accuracy of radiometric and optoelectronic navigation systems of flying robots in a developed**
5. Sotnikov O. et al. (2020) Methods for Ensuring the Accuracy of Radiometric and Optoelectronic Navigation Systems of Flying Robots in a Developed Infrastructure. In: Sergiyenko O., Flores-Fuentes W., Mercorelli P. (eds) Machine Vision and Navigation. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-22587-2_16
6. N.Yeromina, S. Petrov, A. Tarasenko, N. Antonenko, O. Semenenko, O. Pavlovskiy, M. Sliusarenko, V. Telehin **The Use of Strong and Ordinal Scales during the Synthesis of Reference Images for Vehicle Correlation-Extreme**, IJATCSE, 9 (2), 2020, pp. 2343-2349, doi: 10.30534/ijatcse/2020/218922020
7. A. Tantsiura, D. Kolomiets, I. Tabakova, I. Hannoshyna, N. Serdiuk, O. Yelieazarov, T. Voichenko. **Evaluation of the Potential Accuracy of Correlation Extreme Navigation Systems of Low-Altitude Mobile Robots**, IJATCSE, 8 (5), 2019, pp. 2161-2166, doi: 10.30534/ijatcse/2019/47852019

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ РОЗРОБКИ УРАНОВИХ РОДОВИЩ З ЗАСТОСУВАННЯМ САМОХІДНОГО ОБЛАДНАННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Інюткін Іван Володимирович,

асистент кафедри транспортних систем і технологій

Національний технічний університет

«Дніпровська політехніка», м. Дніпро, Україна

За оцінками фахівців галузі родовища урану в Україні за запасами є найбільшими в Європі та найбільш перспективними і підготовленими до промислового відпрацювання. Родовища представлені рудними тілами протяжністю по простяганню до 1 тис. м, з кутами падіння до 90° та численними тектонічними порушеннями, що обумовлює застосування великого розмаїття технологій видобутку уранової руди, заснованих на буропідривному способі відбійки руди [1].

Специфічні умови розробки родовищ урану, зумовлюють різні варіанти компоновки вантажно-постачальних і транспортних комплексів. Діючі на рудниках галузі ступінчасті схеми внутрішньошахтного транспорту традиційно включають різні види забійного бурового і навантажувального обладнання, а також дільничні комплекси навантажувальних машин з самохідними вагонами, вантажно-доставними та вантажно-транспортними машинами. У магістральних виробках переважно застосовується локомотивна відкатка рудної маси і доставка вантажів. Область ефективного застосування того чи іншого варіанту транспортно-технологічної схеми визначається діючими на рудниках галузі системами розробки і перетинами вантажних і транспортних виробок [2].

Перевагою транспортно-технологічних схем видобутку руди із застосуванням самохідного обладнання, таких фірм виробників, як Atlas Copco, Sandvik, Caterpillar, Komatsu і т.д., є висока продуктивність і мінімальні транспортні витрати. Однак, при інтенсифікації гірничих робіт більшість підприємств галузі відзначає недосконалість трудомістких процесів і операцій з навантаження відбитої вибухом гірничої маси, доставці її в межах блоку і по виробках транспортного горизонту. З метою вирішення зазначеної проблеми були виявлені основні напрямки комплексних досліджень щодо вдосконалення транспортно-технологічних процесів і операцій, що традиційно застосовуються в галузі при впровадженні імпортного обладнання.

Результати аналізу показників роботи зарубіжного самохідного обладнання, в умовах розробки рудних родовищ України показали, що вантажно-доставні машини нового покоління в більшості випадків впроваджуються у виробництво без попереднього узгодження їх експлуатаційних показників з характеристиками виробок, що були пройдені заздалегідь.

Порівняльна оцінка експлуатаційних параметрів зарубіжного самохідного устаткування, яке застосовується на вітчизняних підприємствах, з показниками роботи аналогічних зразків за кордоном дозволила констатувати, що введення високотехнологічного обладнання в традиційні схеми транспорту без науково-технічного обґрунтування режимів їх роботи в специфічних умовах розробки уранових родовищ не дозволяє досягти планованих показників.

Обумовлено це, перш за все тим, що в процесі експлуатації технологічних схем транспорту з різними видами самохідного устаткування, що відрізняються функціональним призначенням, конструктивними параметрами, продуктивністю і енергоємністю, виникає диспропорція між показниками роботи взаємопов'язаних підсистем внутрішньошахтного транспорту. Істотна відмінність експлуатаційних показників діючого і впроваджуваного самохідного обладнання високого технічного рівня вимагає вдосконалення традиційних транспортно-технологічних схем і адаптації їх до умов шахтного середовища, що постійно змінюється в просторі і часі в процесі інтенсифікації гірничо-підготовчих і очисних робіт.

Складні гірничо-геологічні умови залягання уранових родовищ значною мірою визначають стан гірничих робіт на підприємствах галузі і показники роботи транспортного обладнання. У зв'язку з цим при обґрунтуванні параметрів технологічних схем доставки руди були враховані чинники, що визначають специфіку застосування самохідного обладнання в транспортно-технологічних процесах розробки уранових родовищ, та визначені класифікаційні ознаки, які були ранжовані за гірничо-геологічними, технологічними і конструктивними ознаками (рис.1).

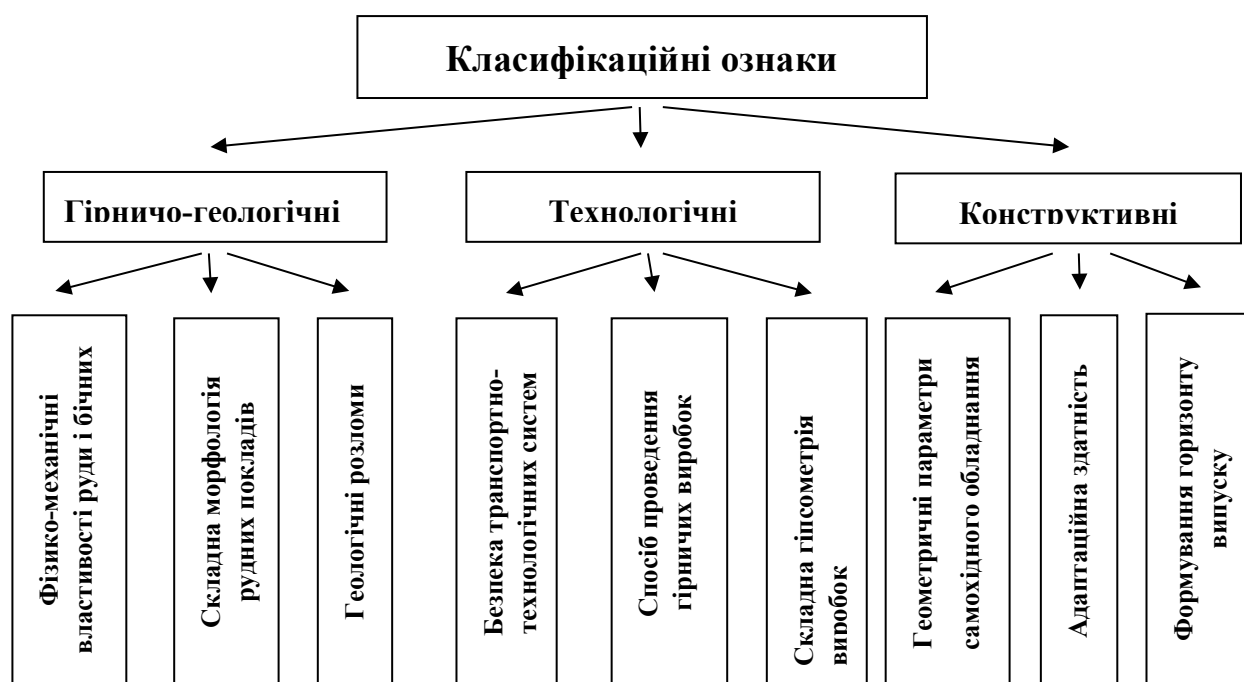

Рис. 1. Фактори, що визначають специфіку застосування самохідного обладнання в транспортно-технологічних процесах.

До транспортно-технологічних процесів були віднесені також допоміжні види робіт вантажно-доставних машин, що постійно супроводжували основні

технологічні процеси з навантаження гірничої маси в очисному блоці, переміщення гірничої маси в ковші по блоку, транспортування насипного вантажу по дільничним виробках, а також передачу вантажу на подальшу транспортну установку або вивантаження її в рудоспуск. Допоміжними роботами вважались всі операції, що пов'язані з зачисткою підшви навантажувальних заїздів очисного блоку, відвезенням негабаритів для їх подальшого руйнування та інш.

Встановлено, що експлуатаційна продуктивність вантажно-доставних машин і транспортного обладнання обумовлюється довжиною траси і часом доставки, які в свою чергу залежить в основному від ємності ковша і довжини транспортування. Однак в кожному випадку оптимальна довжина доставки руди обґрунтовується техніко-економічним розрахунком.

Слід відзначити, що при експлуатації імпортного самохідного обладнання особливе значення приймає діагностичне забезпечення його технічного стану, яке включає в себе комплекс взаємопов'язаних правил, методів, алгоритмів і засобів, необхідних для безперебійного функціонування промислового об'єкта на всіх етапах життєвого циклу [3].

На даний час діагностування технічного стану самохідних гірничотранспортних машин імпортного виробництва є складним комплексним завданням, яке потребує розробки відповідних сучасних методів та вимірального обладнання з додатковим програмним забезпеченням та використання нових конструктивних рішень.

З метою покращення сервісу з технічного обслуговування і якості ремонту імпортного самохідного гірничотранспортного обладнання та зниження термінів і витрат на ліквідацію відказів було досліджено, в партнерстві з науково-виробничою компанією «Рінопарт», технічний стан дизельних вантажно-доставних та навантажувальних машин для визначення показників їх надійності і безаварійної роботи в складних умовах експлуатації.

За результатами обробки термінових заяв на запасні частини до самохідного обладнання імпортного виробництва була встановлена частота відказів характерних вузлів і агрегатів ВДМ, експлуатованих в складних умовах гірничого виробництва (рис. 2).

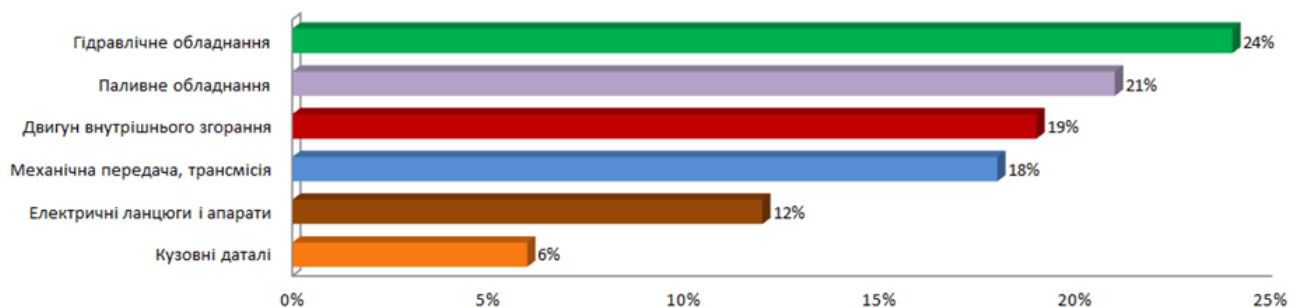

Рис. 2. Діаграма розподілу термінових заяв на запасні частини до самохідного обладнання.

Результати експериментальних і теоретичних досліджень параметрів взаємодії транспортно-технологічної системи «самохідна машина – гірниче

середовище» та стендових випробувань вузлів вантажно-доставних машин дозволили констатувати, що переважна більшість простоїв самохідного обладнання із-за відмов обладнання можливо попередити шляхом удосконалення системи технічного його обслуговування та діагностування

Багаточисельні відмови вузлів і агрегатів перш за все обумовлені відсутністю на гірничих підприємствах схем моніторингу, які б дозволяли вести оперативний контроль стану самохідного імпортного обладнання. У цьому зв'язку, отриманий банк даних про причини відмов вузлів і агрегатів, став основою для розробки програми і методики проведення оперативного контролю і експертизи технічного стану ВДМ в реальних умовах гірничого виробництва.

Для забезпечення своєчасного виявлення дефектів, які зароджуються на рівні елемента, вузла чи агрегату в програмі і методиці прописані:

- вимоги щодо норм і порядку проведення контролю експлуатаційних параметрів ВДМ з використанням сучасних засобів технічного діагностування;
- приклади вірогідних дефектів при експлуатації в нетипових умовах;
- критерії оцінки граничного стану та залишкового ресурсу базових вузлів ВДМ.

Виконаний аналіз стану означеної проблеми дозволив сформулювати напрямки подальших теоретичних і експериментальних досліджень по обґрунтуванню експлуатаційних параметрів вантажно-доставних машин нового покоління і транспортних виробок в гірничотехнічних умовах розробки уранових родовищ України.

Список літератури:

1. Бабак, М. И., Кошик, Ю. И., & Пухальский, В. Н. (2001). Добыча и переработка урановых руд в Украине; под общ. ред. АП Чернова. С238.
2. Shyrin, L., & Iniutkin, I. (2018). Substantiating operational parameters of loadhaul-dumpers in the context of irregular-shaped underground mine workings. In E3S Web of Conferences (Vol. 60, p. 00036). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20186000036>
3. Ширін Л.Н., М.І. Сергієнко, Інюткін І.В., Ширін А.Л. (2019). Удосконалення методів контролю та діагностики технічного стану самохідного транспортно-технологічного обладнання гірничих підприємств. Енергетика: економіка, технології, екологія: наук. журн. Київ, (3), 94-103. <https://doi.org/10.20535/1813-5420.3.2019.196393>

ПЕРЕДОВІ ТЕХНОЛОГІЧНІ РІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМПЕНСАЦІЇ РЕАКТИВНОЇ ПОТУЖНОСТІ

Карпушенко Олександр Геннадійович

магістрант

Поліський національний університет

Савченко Костянтин Леонідович

магістрант

Поліський національний університет

В даний час в системах електропостачання основна частина пристроїв на промислових підприємствах споживає реактивну потужність. Реактивна потужність характеризує електричну енергію, не спожиту у зовнішньому колі, а таку, що коливається між зовнішнім колом і джерелом, тобто ємнісну і індуктивну енергію, що накопичується тимчасово, а після накопичення віддається джерелу [1]. На виробництво реактивної енергії паливо практично не витрачається. Однак ця "обмінна" енергія завантажує електричні мережі, віднімаючи деяку частину пропускної здатності і приводячи до додаткових втрат активної енергії.

Одним із методів усунення даної проблеми є раціональне розміщення джерел реактивної енергії (асинхронних двигунів, трансформаторів, випрямлячів та ін.), що призводить до розвантаження мереж від реактивного струму і повністю усуває негативний вплив реактивної енергії і є метою компенсації індуктивної реактивної потужності. Реактивна енергія легко може вироблятися за допомогою конденсаторних установок безпосередньо на місцях, де вона потрібна. Практика такого виробництва реактивної енергії широко поширена в усьому світі і відома як компенсація реактивної потужності.

Правильна компенсація реактивної потужності дозволяє: знизити загальні витрати на електроенергію; зменшити навантаження елементів розподільної мережі (підвідних ліній, трансформаторів і розподільчих пристроїв), тим самим продовжуючи їх термін служби; знизити теплові втрати струму; знизити вплив вищих гармонік; придушити мережеві перешкоди, знизити несиметрію фаз; домогтися більшої надійності і економічності розподільчих мереж [3, 6, 10]. Крім того, в існуючих електричних мережах: виключити генерацію реактивної енергії в мережу в години мінімального навантаження; знизити витрати на ремонт і оновлення парку електрообладнання; збільшити пропускну здатність системи електропостачання споживача, що дозволить підключити додаткові навантаження без збільшення вартості мереж; забезпечити отримання інформації про параметри і стан мережі, а у новостворених мережах – зменшити потужність підстанцій і перетину кабельних ліній, що знизить їх вартість [3, 6, 10].

Компенсація реактивної потужності – одне з найбільш доступних, ефективних і простих способів зниження втрат електроенергії як для споживача, так і для електропостачальної компанії, а також зниження собівартості продукції, що випускається її виробниками. Знизити споживання реактивної потужності, а, отже, і втрати активної потужності, можна такими способами: без застосування компенсуючих пристроїв (КП); із застосуванням КП; такими, які допускаються як виняток [7, 10].

Для компенсації реактивної потужності в енергосистемах застосовуються:

- конденсаторні установки (КУ);
- синхронні двигуни (СД);
- синхронні компенсатори (СК);
- активні коректори потужності (АКП).

У зв'язку з тим, що споживання електроенергії носить динамічний характер і може за досить короткий проміжок часу змінюватися в істотному діапазоні, то, відповідно, буде змінюватися і співвідношення активної споживаної енергії до повної, тобто $\cos \varphi$. Причому, $\cos \varphi$ тим менше, чим менше активне навантаження будь-якого індуктивного споживача (асинхронного двигуна, трансформатора) [8, 9]. З цього випливає, що для компенсації реактивної потужності необхідний певний набір обладнання, який може забезпечити адекватне регулювання $\cos \varphi$ в режимі реального часу і залежно від змінних режимів роботи обладнання установка корекції коефіцієнта потужності з допоміжним обладнанням у вигляді комутаційної апаратури [2, 3].

КУ можуть бути регульованими і нерегульованими. Нерегульовані більш дешеві і прості у виконанні, проте, через зміну коефіцієнта потужності в залежності від навантаження, можуть викликати надмірне підвищення $\cos \varphi$ і підвищення напруги на конденсаторах. Регульовані дозволяють регулювати вироблену реактивну потужність в динамічному режимі.

Цей недолік виправляється формуванням конденсаторної батареї (КБ) з декількох секцій, що підключені до мережі кожна через свій вимикач і кожна з яких управляється регулятором напруги і/або потужності, збільшуючи загальну ємність батареї. При цьому знижується напруга і зростає сумарна потужність батареї. Так потужність КУ при зниженні напруги зростає ступенями Q_1 , Q_1+Q_2 , $Q_1+Q_2+Q_3$, як показано на рис. 1 для КУ, що складається з трьох секцій КБ. Високовольтні КУ складаються із включених послідовно та паралельно однофазних конденсаторів К. Для вимірювання струму і напруги в схему підключені трансформатори струму ТА і напруги TV. Високовольтний вимикач Q призначений для відключення схеми від енергосистеми (рис. 1).

У конденсаторних батареях є недоліки:

- неможливість плавного регулювання реактивної потужності, а отже, і напруги установки;
- недостатня електрична міцність;
- залежність потужності конденсаторних батарей від квадрата напруги мережі;
- короткий термін служби.

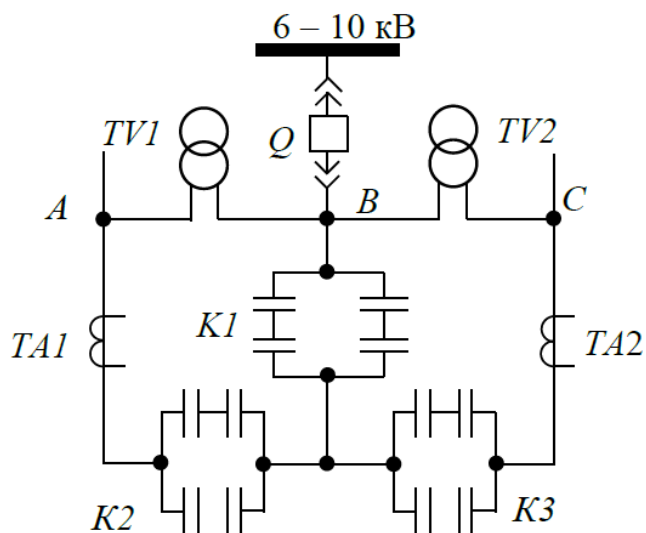

Рис. 1. Принципова схема однієї трифазної секції КУ, призначеної для мереж 6-10 кВ [7]

До недоліків також можна віднести високу пожежонебезпеку, присутність залишкового розряду і схильність до КЗ і перенапруження, а також залежність віддаваної реактивної потужності від підведеної напруги. Так само на КУ сильно впливає наявність в мережі вищих гармонік. При наявності таких гармонік необхідна перевірка ймовірності перевантаження КБ по струму при резонансах або ж близьких до таких режимів і потрібно передбачати заходи з ліквідації резонансних явищ. Основною перевагою КБ є простота в монтажі та експлуатації, низькі капітальні затрати.

Синхронні двигуни (СД) виробляють реактивну потужність при збільшенні струму збудження понад номінальне значення. З цієї причини, можливо їх використання в якості засобу компенсації реактивної потужності. Основна відмінність СД від асинхронного двигуна (АД) в тому, що магнітне поле, необхідне для роботи СД, створюється по більшій частині окремим джерелом постійного струму (збудником). Саме тому у СД в нормальному режимі роботи (при $\cos\varphi=1$) практично відсутнє споживання з мережі реактивної потужності, потрібної для створення головного магнітного потоку, а в режимі перезбудження, тобто при роботі електричної машини з випереджаючим коефіцієнтом потужності, відбувається генерування потужності ємнісного характеру в мережу [3, 5].

Головною перевагою синхронних двигунів, що застосовуються для компенсації реактивної потужності, в порівнянні з конденсаторними батареями, є можливість плавно регулювати реактивну потужність, що генерується.

Недолік полягає в тому, що активні втрати на генерування реактивної потужності для синхронних двигунів більші, ніж для конденсаторних батарей, через залежності від квадрата потужності СД, що виробляється.

Найчастіше в системах електропостачання реактивну потужність основної частини графіка навантажень компенсують конденсаторні батареї, а синхронні двигуни використовуються для зниження піків графіка навантажень.

Синхронні компенсатори (СК) є різновидом синхронних двигунів, але їх застосування обмежене мережами промислових підприємств і дуже рідкісним використанням для поліпшення показників якості напруги у потужних приймачів електричної енергії з різкозмінним ударним навантаженням (прокатні стани, дугові печі і т.п.). при великому дефіциті реактивної потужності в точці підключення споживачів, коли потрібно плавне і швидкодіюче регулювання напруги, а також необхідний запас по реактивній потужності [4, 5].

До недоліків СК відносяться:

- підвищені втрати активної потужності; великі маса і вібрація, через що синхронні компенсатори необхідно встановлювати на масивних фундаментах;
- необхідність застосування водневого або повітряного охолодження з водяними охолоджувачами;
- необхідність постійного чергування експлуатаційного персоналу на підстанціях з синхронними компенсаторами;
- неможливість (на відміну від КУ) нарощування потужності в процесі росту навантажень [4, 5].

Активні коректори коефіцієнта потужності (ККП) являють собою проміжну ланку між імпульсним джерелом живлення і перетворювачем напруги. Призначення полягає в активній фільтрації імпульсного характеру струму мережі. ККМ зменшує фазовий зсув між напругою і струмом від джерела і формує синусоїдальну форму струму, спожитого з мережі [8, 10].

ККП широко поширені в однофазних джерелах живлення побутової та промислової апаратури. ККП не застосовують в багатофазних промислових установках, так як вони не забезпечують рекуперацію енергії [5].

Висновок:

В даний час існує декілька способів компенсації реактивної потужності. Найбільш простий і універсальний – застосування конденсаторних установок. Виробники пропонують широкий вибір комплектних конденсаторних установок, які при правильній експлуатації виконують своє завдання. Застосування синхронних компенсаторів виправдано в рідкісних випадках.

Список літератури

1. Бессонов Л.А. Электрические цепи. – М.: Юрайт, 2014. –701 с.
2. Воротницкий В.Э. Мероприятия по снижению потерь электроэнергии в электрических сетях энергоснабжающих организаций / В.Э. Воротницкий, М.А. Калинин, В.Н. Апрыткин // ЭСКО. –2003. – №7 (19).
3. Гельман М.В. Преобразовательная техника: учебное пособие / М.В. Гельман, М.М. Дудкин, К.А. Преображенский. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2009. – 425 с.
4. Кабышев А.В. Компенсация реактивной мощности в электроустановках промышленных предприятий: учебное пособие. / А.В. Кабышев; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2012. – 234 с.
5. Компенсация реактивных мощностей. – <http://leg.co.ua/stati/podstancii/kompensaciya-reaktivnyh-moschnostey.html>.

6. Конденсаторные установки высокого напряжения с автоматическим регулированием мощности. – <http://kvar.su/katalog/kondensatornyeustanovki/kondensatornye-ustanovki-vysokogo-n-11>.

7. Кудрин Б.И. Электроснабжение промышленных предприятий. – М. : ИнтерметИнжиниринг, 2006. –672 с.

8. Лыкин А.В. Электрические системы и сети / А.В. Лыкин. – М.: Университетская книга; Логос, 2006. – 254с.

9. Петров Г.М. Электрификация объектов при строительстве городских подземных сооружений: учебник для студентов горных вузов / Г.М. Петров – М.: Издательство «Горная книга»: Издательство Московского государственного горного университета, 2011 .– 528 с.

10. Сибикин Ю.Д. Электроснабжение промышленных и гражданских зданий: учебное пособие / Ю. Д. Сибикин, М. Ю. Сибикин. – Москва: РадиоСофт, 2010. – 328 с.

11. Федоров А.А. Основы электроснабжения промышленных предприятий / А.А. Федоров, В.В. Каменева. – 4-е изд. М.: Энергоатомиздат, 1984. – 472 с.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ЭКОЛГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭНЕРГОНОСИТЕЛЕЙ ДЛЯ ТЕПЛОСНАБЖЕНИЯ ЗДАНИЙ

Коваленко Юрий Леонидович,

канд. техн. наук, ст. н. с., доцент,
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А. Н. Бекетова,

Суходоля Полина Валентиновна,

студент,
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А. Н. Бекетова,

В ходе проектирования и строительства зданий важнейшим является вопрос выбора схемы его теплоснабжения. В первую очередь принимается во внимание стоимость прокладки инженерных сетей для подачи соответствующего энергоносителя, приобретения и монтажа теплогенерирующего оборудования, затраты на его эксплуатацию.

В данной работе рассматриваются вопросы сравнительной экономической и экологической оценки энергоносителей, применяемых для теплоснабжения жилых домов.

Теплотворная способность многокомпонентных горючих веществ зависит от их состава и многих других факторов, может быть определена по формулам с использованием, в качестве исходных данных, химического состава вещества. Кроме того, теплотворная способность топлива зависит от его влажности, условий хранения, технологии подготовки и прочих факторов [1].

Исходя из этого, в работе использованы осредненные значения теплотворной способности топлива, коэффициентов полезного действия теплогенерирующего оборудования. Стоимость энергоносителей принимается по состоянию на сентябрь 2020 г., исходя из тарифов энергоснабжающих предприятий, розничных цен торговых организаций, работающих на территории Харьковской области [2-9].

Эмиссия загрязняющих атмосферу веществ зависит от технологических и конструктивных особенностей теплогенерирующего устройства, вида и качества топлива, особенностей организации процесса сжигания и отвода дымовых газов.

Учитывая многообразие конструктивных и технологических особенностей оборудования, индивидуальных характеристик топлива, для сравнительной оценки целесообразно использовать значения удельных выбросов [10, 11].

Представляет интерес рассмотрение варианта повышения эффективности использования электрической энергии путем применения теплового насоса.

Основной показатель **энергоэффективности** теплового насоса - *коэффициент производительности (далее — COP).*

Теоретически максимальный КПД теплового насоса:

$$COP = \frac{T_h}{T_h - T_c},$$

где: T_h, K – температура подогретого в термодинамическом цикле теплоносителя, тепло которого используется для обогрева помещения;

T_c, K – температура охлажденного в термодинамическом цикле теплоносителя, который используется для отбора тепла наружного воздуха.

Реальный COP теплового насоса на практике намного ниже. [12]

Анализируя каталоги оборудования, можно сделать вывод, что для достижения температуры в отапливаемом помещении $70^\circ F$ при температуре наружного воздуха $47^\circ F$ COP составит 3,8, а при температуре наружного воздуха $17^\circ F$ COP составит 2,6. [13]

Рассмотрим варианты энергоносителей, наиболее часто применяемых для отопления домов.

1. Электродом с системой водяного отопления.
2. Центральное теплоснабжение.
3. Дом оборудован газовым котлом и системой водяного отопления.
4. Дом оборудован твердотопливным котлом и системой водяного отопления.

В качестве топлива возможно использование угля каменного, пеллет, дров.

В качестве критерия оценки будем использовать стоимость 1 мДж тепла, поступающего в здание от различных энергоносителей.

Исходные данные, и результаты расчета приведенных значений стоимости единицы тепловой энергии, полученной для обогрева здания представлены в таблице 1.

Таблица 1.

Исходные данные, принятые для расчета приведенных значений стоимости единицы тепловой энергии

№ п/п	Наименование, единица измерения энергоносителя	Стоимость	Теплотворная способность	Стоимость единицы выработанной энергии,	Тепловой к.п.д., %	Стоимость единицы полученной энергии
1	Электроэнергия, кВт·час	0,9 грн / кВт·час	3,6 мДж/кВт·час	0,25 грн/мДж	100	0,25 грн/мДж
2	Теплоноситель городских	1 539,50 грн./гкал	4 190 мДж/гкал	0,367 грн/мДж	100	0,367 грн/мДж

	тепловых сетей, гкал					
3	Природный газ, м ³	5,86 грн/м ³	38,5 мДж/м ³	0,152 грн/мДж	90	0,169 грн/мДж
4	Уголь каменный, т	3 800 грн/т	6 100 ккал/кг	0,149 грн/мДж	85	0,175 грн/мДж
5	Пеллеты, т	1 100 грн/т	4 300 ккал/кг	0,061 грн/мДж	85	0,071 грн/мДж
6	Дрова, м ³	700 грн/м ³	4 200 ккал/кг	0,0773 грн/мДж	85	0,091 грн/мДж

Результаты расчета приведенных значений стоимости единицы тепловой энергии, в порядке градации приоритета их использования, приведены на диаграмме (рис. 1).

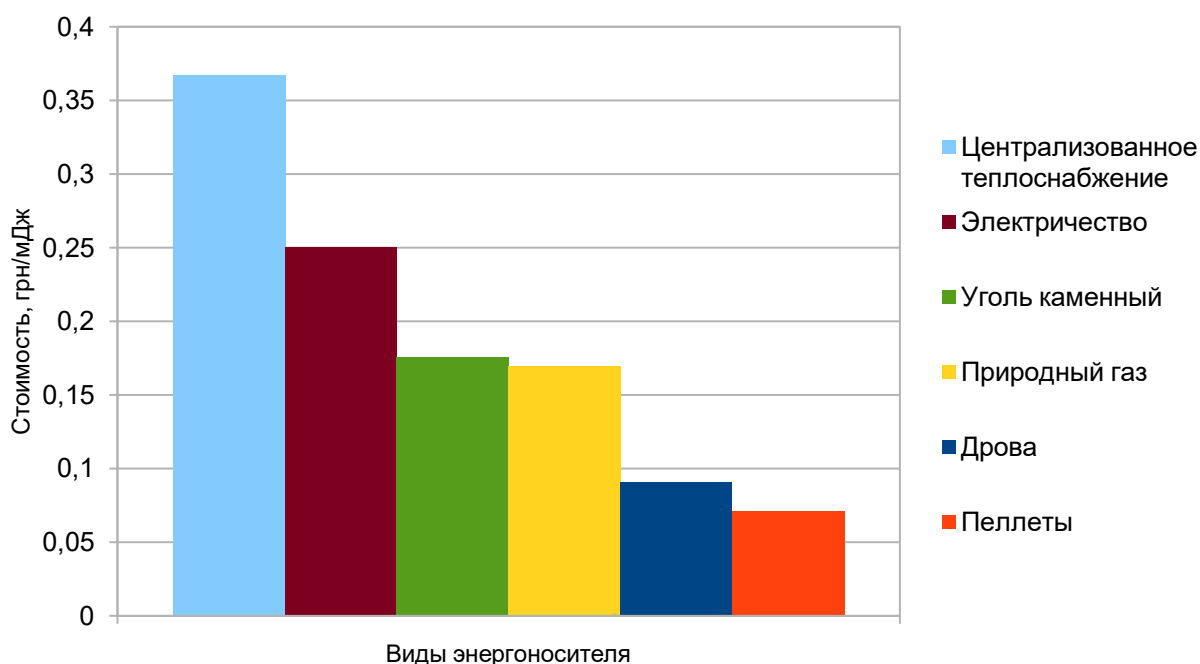

Рис. 1. Приведенные значения стоимости единицы тепловой энергии, в порядке градации приоритета их использования

Как следует из диаграммы, минимальная стоимость единицы тепла достигается при сжигании пеллет, дров.

С другой стороны, использование твердых топлив с минимальной стоимостью единицы тепла приводит к дополнительным, весьма значительным трудозатратам, связанным с доставкой топлива, организацией его хранения, необходимостью регулярной загрузки топки котла и удаления твердых остатков продуктов сгорания.

Единица тепла, полученная от использования электроэнергии в электродотле обходится в 1,5 раза дороже, чем единица тепла, полученная при сжигании природного газа.

Наиболее дорого обходится тепло, получаемое из сетей централизованного теплоснабжения.

Сопоставим эмиссию загрязняющих веществ в окружающую среду в месте дислокации объекта теплоснабжения, приведенную к 1 МДж получаемого тепла.

Применение теплоносителя из сетей централизованного теплоснабжения и электроэнергии практически не приводит к воздействию на окружающую среду в месте дислокации отапливаемого помещения. Выбросы от электростанций и теплоэлектроцентралей осуществляются, как правило, за пределами селитебных территорий, на объектах, оборудованных очистными сооружениями и имеющих соответствующие санитарно-защитные зоны.

Сравнительная оценка удельных выбросов котлов, работающих на природном газе, каменном угле, дровах, пеллетах приведена в таблице 2.

Таблица 2.
Удельные выбросы котлов

№ п/п	Наименование топлива	Удельные выбросы, г/ГДж				
		Взвешенные твердые частицы	СО	NO _x	SO ₂	Неметановые летучие органические соединения
1	Природный газ	-	249	64	-	-
2	Уголь	2310	1870	101	2510	600
3	Дрова	500	4000	80	11	350
4	Пеллеты	62	300	80	11	10

Исходя из результатов анализа выполненных расчетов, наибольший интерес для отопления индивидуального жилого дома представляет природный газ и электроэнергия. Рассмотрим вариант снижения расхода электроэнергии путем применения теплового насоса. *Определим стоимость единицы полученной тепловой энергии для варианта использования теплового насоса, работающего по схеме воздух – вода.*

При температуре наружного воздуха – 8°C и температуре воздуха в отапливаемом помещении +21°C лучшие образцы изделий, представленных на рынке, достигают COP = 2,6. Стоимость единицы полученной энергии составит 0,096 грн/МДж, что сопоставимо со стоимостью единицы энергии, получаемой от сжигания альтернативных видов топлива.

При температуре наружного воздуха + 8°C (что характерно для метеоусловий начала отопительного сезона) и температуре воздуха в отапливаемом помещении +21°C лучшие образцы изделий, представленных на рынке, достигают COP = 3,8. Стоимость единицы полученной энергии

составит 0,066 грн/Мдж, что существенно дешевле единицы энергии, получаемой от сжигания большинства видов альтернативного топлива.

Выводы.

Определены и проанализированы стоимость единицы полученной энергии и удельные выбросы в месте дислокации отопляемого объекта, при применении различных видов топлива и технологических схем системы отопления, которые могут служить дополнительными критериями для выбора схемы теплоснабжения зданий в осенне-зимний отопительный сезон.

Список литературы

- 1 Бесков С. Д. Техно-химические расчеты : учебн. пособие / С. Д. Бесков ; – Москва : Высшая школа, 1962. – 268 с.,
- 2 Аранская О. С. Сборник задач и упражнений по химической технологии и биотехнологии / учебн. Пособие / О. С. Аранская ; – Минск : Университетское, 1989. – 311 с.
- 3 Информационный сайт «Теплотворная способность топлив» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://chem21.info/info/34237/>.
- 4 Информационный сайт «Тарифы на електроенергію для населення 2020» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.prostobank.ua/spravochniki/indikatory_rynka/electric_tariff.
- 5 Информационный сайт «Харківські теплові мережі» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.hts.kharkov.ua/КРНТС_v2_public_info_tarify.php.
- 6 Информационный сайт «Тарифы на газ для населения» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://index.minfin.com.ua/tariff/gas/harkov/>.
- 7 Информационный сайт «Нафтогаз Украины» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.naftogaz.com/www/3/nakwebbru.nsf/0/05A0E3BBAE4ED6BFC2257AD3004F2656>.
- 8 Справочник по массам авиационных и других материалов (весовые характеристики) [Текст] / Л. И. Глезер, Я. И. Заяц, П. И. Чудаков. - 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Машиностроение, 1975. - 22 с.
- 9 Информационный сайт «Цена на дрова» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://xn--80aaecg3byaeme7c0e.xn--j1amh/>.
- 10 ГКД 34.02.305-2002 "Викиди забруднюючих речовин в атмосферу від енергетичних установок". Методика визначення. Київ, 2002р.,
- 11 Викиди забруднюючих речовин у атмосферу від котлів комунального сектору потужністю менше 50 мВт. Методика визначення. – Київ : 2005. – 18 с.
- 12 Информационный сайт «Газовый котел BOSCH» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bosch-market.com.ua/gazovye-kotly-bosch/bosch-gaz-7000-w-zwc-35-3mfa>.

13 Информационный сайт «Coefficient of perfomence» [Электронный ресурс].
– Режим доступа: <https://www.adams-air.com/houston/what-is-COP.php>.

ІНФОРМАЦІЙНО-ВИМІРЮВАЛЬНІ СИСТЕМИ В ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЕКТАХ ТРАНСПОРТУ

Колодяжний Олександр Миколайович,

магістр спеціальності 151 Автоматизація та комп'ютерно-інтегрованих технологій Державного університету інфраструктури та технологій, м.Київ,

Кульбовський Іван Іванович,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій транспорту Державний університет інфраструктури та технологій, м.Київ,

Анотація: досліджено та розкрито основні компоненти і вимоги до інформаційно вимірювальних систем в інфраструктурних проектах транспорту.

Постановка проблеми. Застосування сучасних цифрових засобів змінило принцип побудови інформаційно-вимірювальних систем, крім того методи обґрунтованого розподілу і направлення інформаційних потоків дають можливість зменшити їх надмірність. Це дозволяє ставити завдання про максимально можливу передачу обробки вимірювальної інформації до місця її формування.

Основні матеріали дослідження. Призначення будь-якої вимірювальної інформаційної системи, необхідні функціональні можливості, технічні та інші характеристики у вирішальній мірі визначаються об'єктом дослідження, для якого дана система створюється. Основними функціями вимірювальної інформаційної системи є: отримання вимірювальної інформації від дослідження, її обробка, передача, подання інформації оператору, запам'ятовування відображення і формування керуючих впливів[1,2].

Склад і структура конкретної вимірювальної інформаційної системи визначається загальними технічними вимогами, встановленими Державним стандартом, і приватними вимогами, що містяться в технічному завданні на її створення.

Довгий час у дослідженнях фізичних процесів переважали детерміністичні принципи, що опиралися в математичному відношенні на системи диференціальних рівнянь при заданих початкових умовах. Однак як би мистецьки й послідовно не використовувалися ці принципи, вони не охоплювали нескінченної складності реальних явищ. Особливо це стосується процесів, що відбуваються при роботі інформаційно-вимірювальних систем і комплексів, які різноманітні по своєму складу й пристроям та працюють у складній обстановці. Саме тому багато процесів, для вивчення яких здавалося цілком достатнім застосування класичних методів математичної фізики, при більш глибокому вивченні зажадали імовірнісного підходу, тобто відмови від точного опису вимірів фізичної системи[3]. Імовірнісний підхід виявився ні менш строгим, ні

менш точним, ніж детерміністичний. Цей підхід дозволив вирішити багато завдань радіолокації, радіовимірювальних та інформаційно-вимірювальних систем.

У більш загальному випадку, коли випромінююча система розподілена в просторі, сигнал є функцією просторово-часового аргументу (просторово-часовий сигнал, що складається з окремих сигналів, які змінюються в часі й приходять із різних точок простору). Сигнали у вигляді електромагнітних хвиль випромінюються в навколишній простір, у якому й відбувається накладення на сигнал інформації про характеристики навколишнього простору (на відміну від штучного кодування сигналу в системах передачі інформації). Вимірювальна інформація, накладена на сигнал, характеризується величиною інформаційного (істотного) параметра сигналу, що може бути величиною скалярної або векторною, безперервною або дискретною[4]. Передбачається, що на елементарному інтервалі спостереження (виміру) цю величину можна вважати постійною.

Крім того, у процесі поширення й взаємодії з навколишнім середовищем або спостережуваним об'єктом сигнал піддається іншим змінам, які не відбивають корисної інформації. Ці впливи характеризуються величиною параметра, що заважає (є несуттєвим, не фіксує). Він може бути скалярною або векторною величиною і (як і інформаційний) змінюється в часі. Однак на елементарному інтервалі його зміною можна знехтувати й уважати постійним.

Структура вимірювальної інформаційної системи. Для кожного типу інформаційно-вимірювальних систем використовується ланцюжок з апаратних модулів (вимірювальних, керуючих, інтерфейсах, обробних)[5]. Таким чином, структурна схема інформаційно-вимірювальних систем містить:

- безліч різновидів первинних вимірювальних перетворювачів, розміщених в певних точках простору стаціонарно або переміщуються в просторі за певним законом;
- безліч вимірювальних перетворювачів;
- групу аналого-цифрових перетворювачів, а також аналогових пристроїв до пускового контролю;
- безліч цифрових пристроїв, що містить формувачі імпульсів, перетворювачі кодів, комутатори, спеціалізовані цифрові обчислювальні пристрої, пристрій пам'яті, пристрій порівняння кодів, канали цифрового зв'язку, універсальні програмовані обчислювальні пристрої - мікропроцесори, мікро ЕОМ і ін.

Групу цифрових пристроїв виведення, відображення і реєстрації.

Зазначені функціональні блоки з'єднуються між собою через стандартні інтерфейси або встановлюються жорсткі зв'язку.

Інтерфейсні пристрої, що містять системи шин, інтерфейсні вузли та інтерфейсні пристрої аналогових блоків, службовці для прийому командних сигналів і передачі інформації про стан блоків[6].

Пристрій управління, яке формує командну інформацію, яка приймає інформацію від функціональних блоків і подає команди на виконавчі пристрої для формування впливу на об'єкт дослідження.

Висновки. Розглянуто основні компоненти, сукупність і вимоги до інформаційно-вимірювальних систем на залізничному транспорті.

Список використаної літератури:

1. Семакин И.С. Информационные системы и модели/Семакин И.С., Хеннер Е.К.-М.: БИНОМ, 2005.-303 с.
2. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам/Хакен Г.-М.: Мир, 1991.-240 с.
3. Маклаков С.В. Создание информационных систем с All Fusion Modelling Suite/ Маклаков С.В.-М.: Диалог-МИФИ, 2003.-432с.
4. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий/ Саати Т.-М.: Радио и связь, 1993.-278 с.
- 5.Трахтенгерц Э.А. Компьютерная поддержка принятия решений/Трахтенгерц Э.А.-М.: СИНТЕГ, 1998.-360с.
6. Дорф Р.Ю Бишоп Р. Современные системы управления: Пер. с англ. Б.И. Копылова. – М.: Лаборатория базовых знаний, 2002. – 832с.

АНАЛІЗ СПОСОБІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АВТОМАТИЧНИХ ЗАВАНТАЖУВАЛЬНИХ ОПРИСТРОЇВ ДЛЯ ЗАГОТІВОК ЛИСТОВОГО ТИПУ

Поповіченко Сергій Анатолійович,

Кандидат технічних наук, доцент
Київська Державна Академія Декоративно-Прикладного Мистецтва і Дизайну
імені М. Бойчука,

Кошель Ганна Володимирівна

Кандидат технічних наук, доцент
Київський Національний Університет Технологій і Дизайну,

В різних галузях промисловості (легкій, машинобудівній, деревообробній тощо) використовуються машини для обробки листового матеріалу [1-9]. Час, який витрачається безпосередньо на технологічні операції становить незначну частку у порівнянні з часом, який витрачається на допоміжні операції, а саме завантаження, пересування в зону обробки, вивантаження. Використання ручного труда в технологічних переходах суттєво зменшує продуктивність технологічних машин та ускладнює робочий режим операторів обладнання. Підвищити продуктивність роботи та спростити труд робітників дозволяє використання в технологічному обладнанні автоматичних завантажувальних пристроїв (АЗП) для заготовок листового типу.

При завантаженні листових заготовок з таких матеріалів, як гума, поліуретан, каучук, деревина та інші, як правило використовують АЗП магазинного типу, в якому заготовки розташовуються в магазині, у вертикальному стосі [4-9]. Внаслідок того, що названі матеріали мають значні коефіцієнти тертя, процес поштучного відокремлення ускладнюється необхідністю подолання суттєвих сил тертя. Це зменшує надійність АЗП та їх продуктивність. Підвищити ці параметри можливо використовуючи способи покращення умов процесу поштучного відокремлення.

Покращити умови процесу поштучного відокремлення можна двома шляхами: підвищити силу захвату заготовки робочим органом, зменшити силу тертя між відокремлюваною деталлю та стосом.

Заготовки листового типу можна завантажувати зі стосу відокремлюючи її за торець або за поверхню. Для достатньо жорстких деталей, як правило

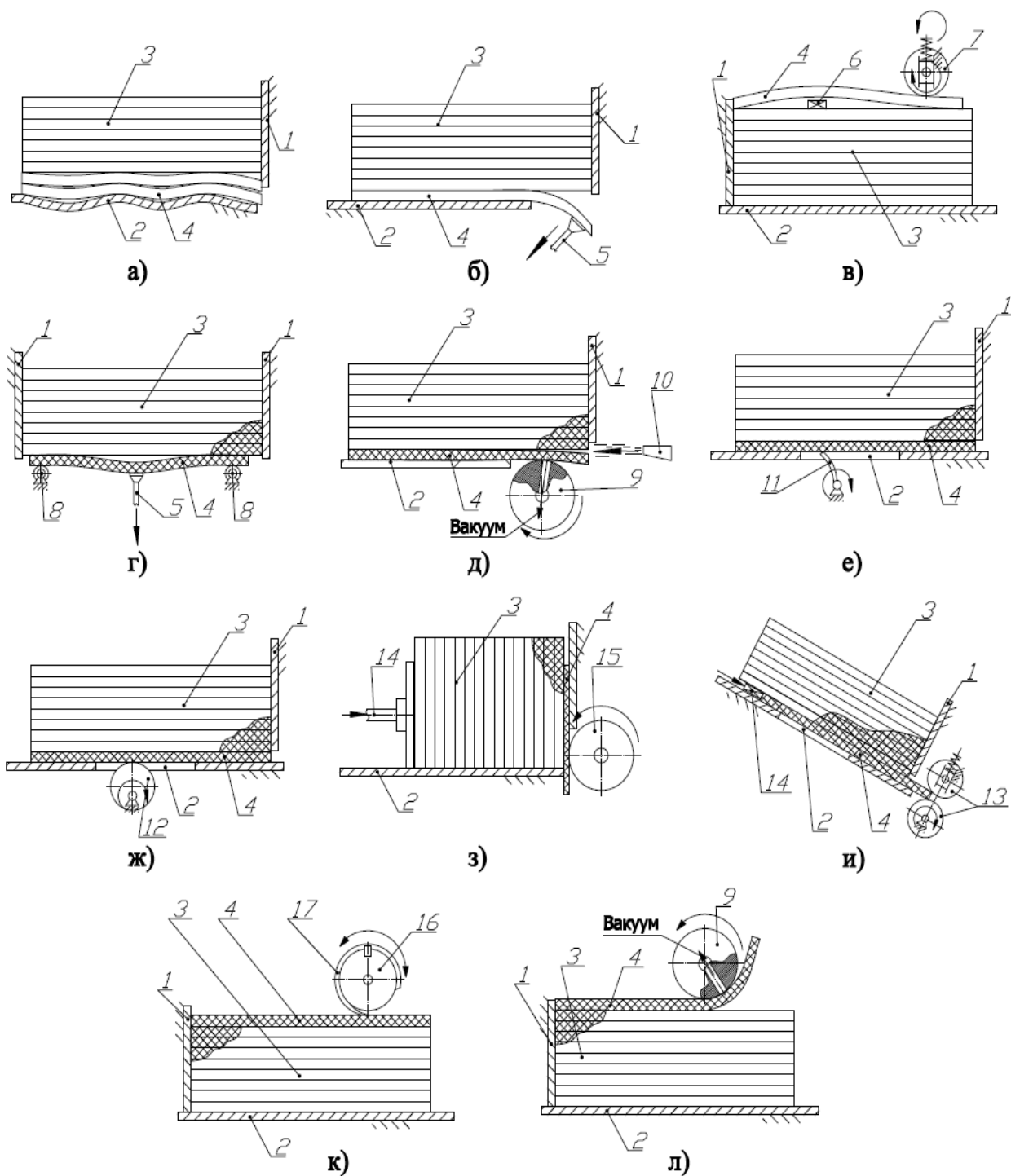

Рис. 1. Способи поштучного відокремлення заготовок листового типу: 1-корпус магазину; 2– дно магазину; 3 - стос заготовок; 4 – заготівка, що відокремлюється; 5 - робочій орган; 6 – притискач; 7– валик подачі; 8-опірний валик; 9-валик вакуумний; 10-сопло; 11-гучкий захватний орган; 12- валик-ексентрик; 13- валики; 14-штовхач; 15- валик; 16-валик; 17-голчастий захватний орган

використовують захват за торець. Більш гнучкі заготівки, що не можуть зберігати форму під час контакту з робочім органом, завантажують шляхом захвату за поверхню. Аналіз літературних джерел показав, що розроблюючи

класифікації завантажувальних пристроїв та пропонуючи різні конструкції автори не приділяють уваги тому, що різні способи відокремлення заготовок листового типу, забезпечують різні види покращення умов процесу поштучного відокремлення [1-3].

Підвищити ефективність АЗП шляхом збільшення зчеплення з робочим органом можна використовуючи такі способи як: використання вакууму (рис. 1.б, 1.д, 1.л, 1.г), додаткове притискання стосу заготовок (рис. 1.з), використання голчастого захватного органу (рис. 1.к).

Однак, використання вакуумних захватних органів ускладнює конструкцію завантажувального пристрою, використання голчастого робочого органу не можливо в деяких випадках, коли не можна допустити пошкодження заготовки.

Підвищити ефективність АЗП шляхом зменшення зчеплення заготовки, що буде відокремлюватися, від стосу інших можна наступними способами: попередня деформація стосу та відокремлюваної заготовки (рис. 1.а), попередня деформація відокремлюваної заготовки (рис. 1.б), попередня деформація заготовки та притискання стосу (рис 1.в, рис 1.г, рис .л,), горизонтальне або похиле розташування для зменшення сил тертя (рис. 1з, 1.и), захват заготовки верху стосу (рис 1.в, 1.к, 1.л), зменшення зчеплення шляхом «роздування» заготовок струменем стиснутого повітря (рис. 1.д), імпульсний вплив (удар по стосу в момент відокремлення ексцентричним валиком) (рис. 1.ж).

Однак розташування стосу горизонтально або під кутом ускладнює конструкцію завантажувального пристрою, внаслідок необхідності забезпечення орієнтування заготовки по відношенню до робочої зони технологічної машини, розташування робочого органу над стосом вимагає забезпечення дискретного переміщення стосу вгору, по мірі завантаження заготовок, що також ускладнює конструкцію.

Актуальним може бути використання імпульсного впливу на стос заготовок з метою зменшення сил тертя в початковий момент відокремлення. В деяких роботах згадувалось про його корисний вплив, однак процес поштучного відокремлення в такому випадку вимагає дослідження.

Висновки: Проаналізовано завантажувальні пристрої для заготовок листового типу з точки зору використання в них способів покращення умов відокремлення з метою підвищення ефективності. Одним з можливих способів може бути використання вертикального ударного імпульсу.

Література

1. Бобров В.П. Развернутая классификация автоматических грузочных приспособлений. Передовой научно-технический опыт. Вып. 2 ЭНИМС ЦБТИ, 1961.- С. 51
2. Базлова Л. В. Грузочные, ориентирующие, транспортирующие и подающие устройства для малогабаритных деталей / Базлова Л. В., Сулова А. А. - Тула. : Отечественная и зарубежная литература за 1963-1969гг, 1969. – С.

3. Онофрійчук В.І. Процес поштучного відокремлення м'яких плоских деталей легкої промисловості / В.І. Онофрійчук, Г.М. Драпак //Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки.-Хмельницький. – 2008.-№2 – С. 65-71.
4. Paul M.Taylor. (1990). Sensory Robotics for the Handling of Limp Materials / Paul M.Taylor. – Department of Electronic Engineering University of Hull, U.K., - 1990. Series F: Computer and Systems Sciens, Vol. 64 – 342. DOI: 10.1007/978-3-642-75533-0
5. M. Sarhadi, P.R. Nicholson and J.E. Simmons, Advances in gripper technology for apparel manufacturing, IMechE C372/86:47-53 (1986).
6. P.M. Taylor and S.G. Koudis, Automated handling of fabrics, Sci. Prog. Oxf. 71:351- 363 (1987)
7. Patent US 7815184 B2 , B65H3/52. Paper sheet separating and take-out device/ Tetsuo Watanabe, Yukio Asari, Yoshihiko Naruoka, Narukai Hiramutsu, Yusuke Mitsuya, Дата публікації 19 жов. 2010 Дата реєстрації заявки 11 трав. 2007
8. Patent US 5718424 A, B65H3/52. Sheet feeding device having a separating and prestressing device, Дата публікації 17 лют. 1998 Дата реєстрації заявки 25 січ. 1996
9. Patent US 7571800 B2, B65G27/16 Vibrating alignment conveyor Дата публікації 11 сер. 2009 Дата реєстрації заявки 30 жов. 2007

ПРОГНОЗУВАННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ НА ОСНОВІ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖІ

Рожнова Тетяна

Кандидат технічних наук,
Харківський національний університет радіоелектроніки

Бекіров Алі

Кандидат технічних наук
Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба,

Кареліна Катерина

Магістр
Харківський національний університет радіоелектроніки

Ефективне функціонування обчислювальних систем збору, обробки та передачі інформації передбачає безвідмовну роботу кожної складової комп'ютерної мережі. Враховуючі обмежені можливості державного сектору, щодо закупівлі нового комп'ютерного обладнання, існує необхідність аналізу та своєчасного попередження виходу з ладу компонентів комп'ютерної мережі. Існуючі підходи щодо прогнозування відмов комп'ютерних систем пов'язані зі аналізом статистичних даних та метриками вірогідності. Можливим альтернативним способом контролю працездатності обладнання є використання нейронних мереж [1-3].

Складність вирішення задачі використання нейронної мережі в першу чергу пов'язана з необхідністю побудови адекватної моделі мережі [4-5]. Проблематика побудови топології нейронної мережі прогнозування пов'язана з необхідністю селекції значимих факторів, які впливають на обладнання в процесі експлуатації. Іншим обмеженням при застосуванні нейронної мережі є необхідність збору і аналізу даних для формування навчальної вибірки.

Відповідно до запропонованого варіанту загальної класифікації факторів впливу на працездатність обладнання є фактори впливу з позиції умов застосування (роботи) обладнання, якості використання та умов експлуатації.

Розглядаються найбільш важливі фактори впливу з позиції умов застосування, якості та умов роботи. Проведений аналіз зв'язків обладнання у якості як окремих елементів, так і системи в цілому. Сформовані вирази, які описують залежності між параметрами для одного об'єкту дослідження та параметрами об'єктів одного типу при різних умовах застосування.

Для формування вектору вхідних параметрів при побудові і використанні нейронної мережі прогнозування відмов здійснюється вибір наступних показників роботи обладнання:

1. Загальний час напрацювання. Даний параметр передбачає збір даних про загальне напрацювання системи та її окремих компонентів. Показник вимірюється у одиницях часу.

2. Час напрацювання системи після заміни або відновлення окремих елементів. Необхідно здійснювати збір напрацювання для кожного окремого елемента.

3. Кількість циклів включення-вимикання обладнання та циклів зміни станів. Реалізація збору та аналізу даної інформації передбачає використання спеціально розробленого програмного забезпечення. Необхідність врахування загальної кількості циклів включення-вимикання об'єкту пов'язана з появою перехідних процесів в електричних колах та напівпровідниках в результаті зміни їх стаціонарних станів в результаті включення або вимикання.

4. Коефіцієнт циклічності відмов. Вираз для отримання коефіцієнту передбачає проведення аналізу спектральної щільності та періодичності виходів з ладу обладнання.

5. Кількість компонентів системи з різними ваговими коефіцієнтами.

На основі аналізу вектору вхідних параметрів, проведено побудову та навчання нейронної мережі в програмному середовищі MATLAB з використанням функції пакета Neural Networks Toolbox.

Оцінка розробленої мережі проводилась за показником регресії та середньоквадратичного відхилення. Серед використовуваних методів навчання найбільш ефективним є метод Левенберга-Марквардта, для якого показники регресії та СКО відповідно дорівнюють 0,106 та 96,681.

Список літератури:

1. Калініна І.О. Дослідження алгоритмів навчання нейронних мереж у задачах прогнозування. Київ. 2009. С 2. 7
2. Кириченко А.А. Нейропакеты – современный интеллектуальный инструмент исследователя, 2013. С. 183.
3. Хайкін С. Нейронні мережі та навчальні машини. Prentice Hall. Нью-Йорк. 2009. №3 С. 936.
4. Барский, А.Б. Логічні нейронні мережі: Учебное пособие / А.Б.Барский: Біном, 2013. С. 352.
5. Schmidhuber J. (2015). Deep Learning in Neural Networks: An Overview // Neural Networks. Vol. 61. 85–117 p.

ТЕМПЕРАТУРНЕ ПОЛЕ І ПЕРЕМІЩЕННЯ В КУЛЬОВОМУ ТЕПЛОВИДІЛЯЮЧОМУ ЕЛЕМЕНТІ

Семерак Михайло Михайлович

д.т.н., професор, зав. кафедри ТТАЕ
НУ “Львівська політехніка”

Кузьміч Марія Олександрівна

студентка
НУ “Львівська політехніка”

Основним і найбільш напруженим елементом ядерного реактора є тепловиділяючий елемент (ТВЕЛ), основу якого складає активний об'єм, заповнений ядерним паливом. На даний час у ядерному реакторобудуванні використовуються ТВЕЛі різних конструкцій: стержневі, кільцеві, кульові, складного профілю, плоскі та інші. Найбільш поширеною конструкцією в енергетичних, дослідницьких і транспортних реакторах є стержневі. За останні десятиріччя розробляються реактори з кульовими ТВЕЛами. Сферична форма є оптимальною для забезпечення однакової тепловіддачі по всій її поверхні.

У активній зоні ядерного реактора питоме тепловиділення досягає $10^8 - 10^9$ Вт/м³, в той час як у інших джерелах тепла це значення не перевищує 10^7 Вт/м³. Велике тепловиділення призводить до високих теплових потоків у поперечному перерізі тепловіддаючих поверхонь ТВЕЛів, які складають $(0,5 - 1,5) \cdot 10^6$ Вт/м², досягаючи іноді значень $(2 - 5) \cdot 10^6$ Вт/м² [1]. Як наслідок виникають значні температурні перепади по поперечному перетині ТВЕЛів, які можуть складати від декількох десятків до багатьох сотень градусів, а в деяких випадках 1500 - 2000 °С.

Температурні перепади залежать від величини тепловиділення, розмірів складових ТВЕЛів та теплопровідності матеріалів з яких вони виготовлені. Значні температурні перепади є причиною виникнення температурних деформацій і температурних напружень.

Теплофізична проблематика, в основі якої лежить безпечна і надійна експлуатація ТВЕЛів більшою мірою визначається його температурним режимом. Температура і її градієнти мають визначальний вплив на теплові потоки, що відводяться від ТВЕЛа, фізичні властивості матеріалів, термічні напруження і деформації в них, радіаційне розпухання тощо. У свою чергу фізико-хімічні трансформації в результаті нагрівання ТВЕЛа здатні обмежити робочий рівень температури, а також теплові потоки, що відводяться або розміри ТВЕЛа [2].

В роботі розглядається кульовий ТВЕЛ радіус якого R . Використовуючи сферичну систему координат, початок якої співпадає з центром кулі, записано диференціальне рівняння теплопровідності

$$\frac{d^2 t(r)}{dr^2} + \frac{2}{r} \frac{dt(r)}{dr} + \frac{q_v}{\lambda} = 0, \quad (1)$$

де $t(r)$ – температура, °С; q_v – питома тепловиділення, Вт/м³; λ – коефіцієнт теплопровідності палива, Вт/(м·К).

Розв'язок диференціального рівняння (1) з врахуванням граничних умов записано у вигляді

$$t(r) - t_{\pi} = \frac{q_v R^2}{6\lambda} \left(1 - \frac{r^2}{R^2}\right), \quad (2)$$

де t_{π} – температура поверхні кулі $r = R$, °С.

Аналіз рівняння (2) показує, що температура в кулі залежить від величини тепловиділення q_v , коефіцієнта теплопровідності λ і радіуса R . Максимальне значення температури досягається у центрі ТВЕЛа.

Знаючи розподіл температурного поля (2) можна знайти переміщення точок ТВЕЛа за диференціальним рівнянням

$$\frac{d^2 u(r)}{dr^2} + \frac{\lambda}{r} \frac{du(r)}{dr} - \frac{2u}{r^2} = \frac{1+\nu}{1-\nu} \alpha \frac{dt(r)}{dr}, \quad (3)$$

де $u(r)$ – переміщення точок ТВЕЛа при зміні температури, м; ν – коефіцієнт Пуассона; α – температурний коефіцієнт лінійного розширення.

Розв'язок диференціального рівняння (3) записано у вигляді

$$u = \frac{1+\nu}{1-\nu} \alpha \frac{1}{r^2} \int_0^r t(r) r^2 dr + C_1 r. \quad (4)$$

Знаючи закон зміни температури (2) і переміщень (4) можна дослідити зміну температурних напружень в кульовому ТВЕЛі.

Список літератури:

1. Теплофизика аварий ядерных реакторов: монография/ А.А. Ключников, И.Г. Шараевский, Н.М. Фиалко и др. – Чернобыль: Ин-т проблем безопасности АЭС НАН Украины, 2012. - 528 с.

2. Теплофизика поврежденных реакторных установок: монография/ А.А. Ключников, И.Г. Шараевский, Н.М. Фиалко и др. – Чернобыль: Ин-т проблем безопасности АЭС НАН Украины, 2013. - 528 с.

ІНГІБІТОРНИЙ ЗАХИСТ ОБЛАДНАННЯ ПОХІДНИМИ ІМІДАЗОЛУ

Сиза Ольга Іллівна,

доктор технічних наук, професор,
професор кафедри хімії, технологій та фармації
Національний Університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка,

Городиська Олена Володимирівна,

кандидат технічних наук,
доцент кафедри хімії, технологій та фармації
Національний Університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка,

Ребенок Євген Вікторович

кандидат технічних наук,
доцент кафедри хімії, технологій та фармації
Національний Університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка,

Корозійна стійкість матеріалів залежить як від їх хімічних, фізико-хімічних і фізико-механічних властивостей, так і від активності корозивного середовища.

Окиснення металів в корозивних середовищах – складний багатостадійний процес, який є сукупністю хімічних і електрохімічних (з перенесенням заряду) стадій. Здатність речовини твердої конденсованої фази переходити в рідку конденсовану визначається трьома основними факторами: кінетикою переносу заряду, формуванням поверхневого проміжного активованого комплексу і деструкцією решітки металу. Підвищення хімічного опору сталі шляхом використання інгібіторів – один з найбільш економічних засобів захисту сталі від корозії в агресивних середовищах. Інгібування значно подовжує термін служби обладнання, а в ряді випадків дозволяє виготовляти його з вуглецевих сталей замість дорогих легированих. Однак, потреби промисловості задовольняються на 3-4%, що пов'язано з високою вартістю і дефіцитом хімічної сировини для виготовлення інгібіторів (Ін).

В основі прогнозування ефективності дії інгібіторів лежить взаємозв'язок хімічної структури речовин, природи розчинника (середовища), металу, зовнішніх факторів (рН, температура, тиск та ін.). Істотну роль при оцінці потенційних інгібіторів корозії відіграє: прогнозування адсорбційної здатності на основі електронної будови адсорбату і адсорбенту; наявність синергізму дії суміші інгібіторів і окремих полярних заступників в їх молекулах; здатність до хелатоутворення при інгібуванні. Незважаючи на широкий фронт досліджень і досягнуті високі практичні результати [1-5], багато чого в проблемі інгібіторного захисту сталі в кислих середовищах залишається нез'ясованим і вимагає

подальшого вивчення, а розширення асортименту інгібіторів корозії, за рахунок створення нових ефективних сполук, є економічно доцільним напрямком досліджень.

Для вирішення поставлених задач було синтезовано сполуки, що містять декілька реакційних центрів, здатних реагувати з поверхневими атомами металів з утворенням металохелатних комплексів – похідні імідазолу конденсовані з бензольним кільцем. Синтезовано і досліджено 58 речовин, серед яких обрано з кожної групи гетероциклів найбільш активні сполуки, а саме (табл. 1): з 2-алкіл-бензімідазолів – Ін1 (2-гептил-БІ); з 2-арил- бензімідазолів – Ін2 (2-бромфеніл-БІ); з 1,2-бензімідазолів – Ін3; з гідразонів 2-гідразино-БІ – Ін 4 з *n*-Br-замісником у бензольному кільці бокового ланцюга; з похідних 2-метилціано-БІ – Ін5; з поліметиленбіс-БІ – Ін6; з N,N'-дизаміщених гідразинів – Ін7 [6-9].

Таблиця 1

Характеристика похідних імідазолу, конденсованих з бензольним кільцем

Ін	Загальна формула ГТЦ*	R	R ₁	R ₂	R ₃	T _{пл} , °C
1		C ₇ H ₁₅	-	-	-	140-142
2			-	-	-	243-244
3		-	-CH ₂ -C≡N	Cl	-	99-100
4		H	H	Br	H	298-299
5		-		-	-	294-296
6		-	-	-	-	273-274
7		CH ₃	H		-	194-195

*Чистота продуктів підтверджена ПМР-спектрами і даними елементного аналізу.

Швидкість корозії визначали граві- і волюмометрією, електрохімічним методом (потенціостат П-5848), фотоколориметрією (фотометр КФК-3). Протикорозійну активність інгібіторів характеризували стандартними показниками – ступенем захисту *Z* (%) та коефіцієнтом гальмування корозії γ , а також за диференційованою оцінкою з урахуванням електрохімічного – γ_c і хімічного – γ_x механізмів [3].

Для дослідження було обрано сталі, для яких широко застосовують хімічну та електрохімічну обробку. Використовували вуглецеві (Ст3, 10, 20, 45),

низьколеговані (40Х, 65Г), а також корозійностійкі (Х17Н2, 12Х18Н9Т) сталі, що широко застосовують у хімічному виробництві, харчовій промисловості, енергетиці, газонафтовидобутку і переробці, промислового і цивільного будівництва, водному транспорті та ін. Використані в роботі електроліти відповідали робочим середовищам кислотних промивок фільтрів, теплоенергетичного устаткування, травильних ванн при хімічній і електрохімічній обробці металів.

Результати дослідження інгібіторного захисту сталі 20, залежно від температури, у 10%-й хлоридній і 20%-й сульфатній кислотах (гравіметрія) представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Залежність ступеня інгібіторного захисту сталі 20 від температури агресивного середовища ($C_{\text{Ін}} = 2$ ммоль/л)*

Ін	Ступінь захисту Z, %							
	10% HCl				20% H ₂ SO ₄			
	20 ⁰ C	40 ⁰ C	60 ⁰ C	80 ⁰ C	20 ⁰ C	40 ⁰ C	60 ⁰ C	80 ⁰ C
1	89,1	70,4	65,4	62,2	90,3	75,2	67,8	60,2
2	89,9	90,1	90,5	93,4	90,2	88,0	86,5	88,4
3	92,5	92,8	92,6	93,5	93,8	92,5	91,6	91,0
4	99,2	99,0	99,0	99,0	99,4	99,0	98,3	98,5
5	92,4	90,0	88,2	80,0	94,5	93,4	91,7	89,6
6	93,7	91,6	90,8	91,7	93,5	90,8	90,0	90,0
7	95,0	93,6	90,4	90,8	96,9	95,6	94,7	92,4

* Тривалість дослідження: 6, 4, 3 і 2 години при 20⁰C, 40⁰C, 60⁰C і 80⁰C, відповідно. Енергія активації: $E_a = 56,0-59,2$ кДж/моль.

Всі інгібітори виявляють високий захисний ефект, який може сягати навіть 99%, у т.ч. при високих температурах. Цей висновок підтверджено й на інших сталях: Ст3, 20, 45, 12Х18Н10Т – у 10% HCl при 60⁰C $Z = 97...99\%$. Причому, з підвищенням корозійної агресивності середовища (зростання концентрації кислоти від 0,1М HCl до 6М HCl при 20⁰C), ступінь захисту сталі зростає (наприклад, на сталі Ст3 для Ін 3 – від 87,7 до 94,8%), що зумовлено активізацією протонування молекул інгібітора.

Для більш активних сполук – гідразонів-2-гідразино-бензімідазолів (див. загальну формулу, табл. 1), на основі поляризаційних кривих сталі 20 у 0,1М HCl, визначено вплив електронодонорних і електроноакцепторних замісників у *n*-, *o*-, *m*-положенні бензольного кільця бічного ланцюга на катодне відновлення водню та анодну іонізацію металу. Виявлено, що це інгібітори катодно-анодного типу, але з більшим гальмуванням катодних процесів. Співставлення коефіцієнтів інгібування γ для різних замісників *R-R*₃ свідчить про деяку перевагу замісників з електроноакцепторними властивостями порівняно з електронодонорними: *n*-Br > *n*-Cl > *n*-F > [*o*-ОН, 2(*m*-Br)] > *n*-ОСН₃ > (*o*-ОН, *m*-Br) > (*m*-ОН, *n*-ОН) > Н > *n*-ОН.

На рис. 1 представлено коефіцієнти гальмування електрохімічної корозії сталі в 0,1М НСІ дослідженими гетероциклічними сполуками. Найбільшу протикорозійну активність виявляє також Ін 4 з *n*-Br-замісником у бензольному кільці бічного ланцюга.

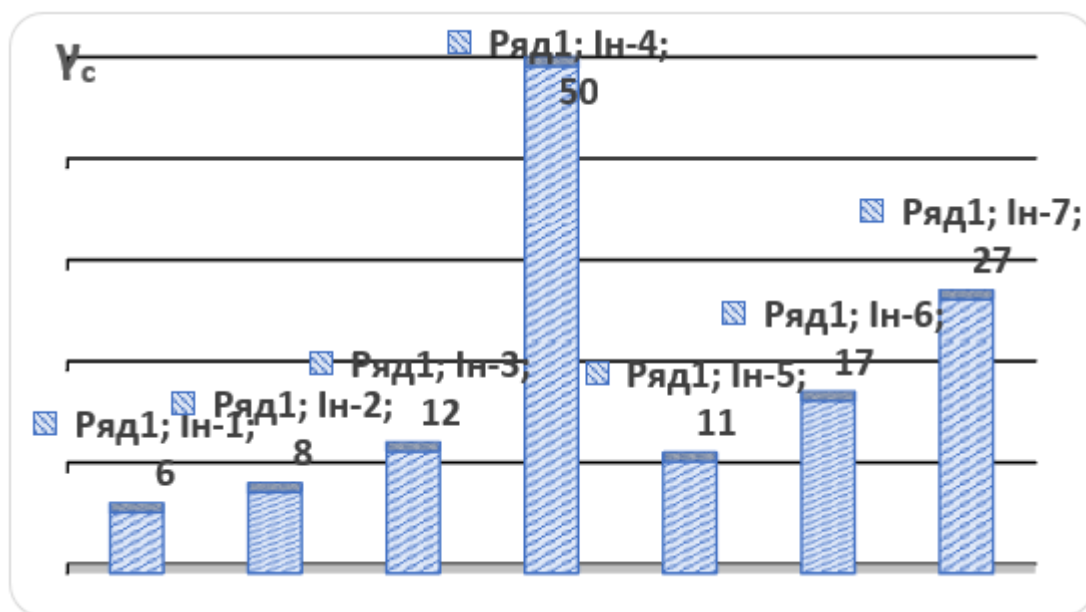

Рисунок 1. Порівняння коефіцієнтів гальмування електрохімічної корозії γ_c при дії інгібіторів у 0,1 М НСІ для сталі 20

Кореляційний аналіз «електронна структура - захисні властивості» виявив задовільну збіжність експериментальних показників інгібіторного захисту з розрахунковими термодинамічними характеристиками та електронними зарядами на реакційних центрах.

Проведені дослідження показали ефективність дії похідних імідазолу, конденсованих з бензольним кільцем, як інгібіторів кислотної корозії сталі.

Список літератури:

1. Решетников С. М. Ингибиторы кислотной коррозии. Л.: Химия, 1986. 144 с.
2. Иванов Е. С. Ингибиторы коррозии металлов в кислых средах. М.: Metallurgiya, 1986. 175 с.
3. Антропов Л.И., Макушин Е.М., Панасенко В.Ф. Ингибиторы коррозии металлов. Киев: Техника, 1981. 183 с.
4. Ефект протонування як фактор протикорозійної дії полігетероатомних інгібіторів кислотної корозії сталі / О.О. Королев, О.С. Бондар, І.М. Курмакова, О.І. Сиза // *Voprosy khimii i khimicheskoi tekhnologii*, 2020. No. 3. P. 101-107.
5. Plant Extracts for Inhibitory Protection of Steel / O. N. Savchenko, O. I. Sizaya, V. N. Chelyabieva, and A. A. Maksimenko // *Protection of Metals and Physical Chemistry of Surfaces*, 2018. Vol. 54. No. 3. P. 490–495.

6. Об эффективности использования производных арилбензимидазола в защитных порошковых эпоксидных композициях / В.Г. Старчак, О.И. Сизая, Л.Д. Косухина, А.Н. Красовский // Защита металлов. 1996. Т.32, №1. С. 61-65.

7. Антикоррозионные свойства некоторых производных 2-фениламино-4-метилтиазола /О.И. Сизая, Л.Д. Косухина, В.А. Чумаков, А.Н. Красовский, А.М. Демченко // Журн. прикл. химии. 1998. Т.71, №4. С.621-624.

8. Об ингибирующей способности полиметиленбис-2,2-бензимидазолов / В.Г. Старчак, О.И. Сизая, А.Н. Красовский, Л.Д. Косухина // Защита металлов. 1994. Т.30, №5. С. 494-497.

9. N,N'-Дизамещенные гидразины и их влияние на коррозионно-электрохимическое поведение стали /О.И. Сизая, Л.Д. Косухина, В.А. Чумаков, А.Н. Красовский, А.М. Демченко // Укр. хим. журн.1998.Т.64, №7. С. 51-57.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ УПРАВЛІННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ В ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЕКТАХ ТРАНСПОРТУ

Сінтюрьова Марія Євгеніївна,

студентка спеціальності 151 Автоматизація та комп'ютерно-інтегрованих технологій Державного університету інфраструктури та технологій, м.Київ,

Кульбовський Іван Іванович,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій транспорту Державний університет інфраструктури та технологій, м.Київ,

Анотація: Розглянута актуальність розробки автоматизованої системи управління та сформульовані основні напрямки та стадії розробки автоматизованої системи управління.

Постановка проблеми. Необхідність впровадження автоматизованих систем управління диктується ускладненням виробничих зв'язків, значним зростанням потоку підлягає переробці інформації, збільшенням масштабів виробництва і якісних зрушень в економіці. Сформовані форми і методи управління вже не задовольняють збільшеним вимогам розвитку виробництва.

Основні матеріали дослідження.

Автоматизована система управління являє собою систему, яка орієнтована на широке й комплексне використання технічних засобів і економіко-математичних методів для розв'язування інформаційних завдань управління. Технічні засоби автоматизації і управління є апаратними, програмними і конструктивними засобами і комплексами засобів, орієнтованими на вирішення як типових, так і конкретних завдань з автоматизації технологічних процесів[1]. Компонівка технічних засобів автоматизації та керування в агрегатні комплекси технічних засобів виконується згідно міжнародної стандартизації, яку розробляє Міжнародна електротехнічна комісія.

Від застосованих технічних засобів значною мірою залежить підвищення техніко-економічних показників систем управління технічними процесами і виробництвом в цілому. До цих показників відносять: якість управління; надійність; витрати на проектування; безпеку експлуатації; можливість адаптації систем управління до властивостей об'єктів технічних процесів у разі зміни останніх; умови роботи оператора.

Технічні засоби автоматизації і управління виконують наступні функції: збір і перетворення інформації про стан процесу; передачу інформації по каналах зв'язку; перетворення, зберігання і обробку інформації; формування команд управління відповідно до вибраних цілей (критеріїв функціонування систем); використання і представлення командної інформації для впливу на процес; зв'язок з оператором за допомогою виконавчих механізмів[2].

Основними стадіями розробки автоматизованих систем управління є: дослідження і обґрунтування створення автоматизованої системи; розробка технічного завдання; розробка ескізного проекту; розробка технічного проекту; розробка робочої документації; виготовлення несерійних компонентів комплексу засобів автоматизації; введення в дію[3,4].

Розробка технічного завдання на автоматизовану систему управління поділяється на етапи[5,6]. Перший етап - розробка вимог до автоматизованої системи управління: уточнення цілей створення автоматизованої системи управління; укрупнений опис функціональної структури автоматизованої системи управління; уточнення складу автоматизованих функцій; формулювання вимог до часового регламенту вирішення задач (комплексів задач) та їх класів; формулювання вимог до частин автоматизованої системи управління та видів забезпечення автоматизованої системи управління; попередній вибір складу засобів обчислювальної техніки; визначення переліку задач (комплексів задач), які забезпечують реалізацію автоматизованих функцій керування.

Другий етап - визначення складу науково-дослідних робіт, які необхідно виконати на наступних стадіях створення автоматизованої системи управління.

Третій етап - визначення порядку проведення робіт із створення автоматизованої системи управління: визначення черги створення автоматизованої системи управління; визначення складу стадій та етапів створення автоматизованої системи управління; розробка плану-графіка створення автоматизованої системи управління; розробка плану організаційно-технічних заходів з підготовки об'єкту управління до введення в дію автоматизованої системи управління.

Четвертий етап - розробка часткових технічних завдань на підсистеми автоматизованої системи управління та види забезпечень.

Висновки. Отже, автоматизована система управління дає змогу розв'язувати задачі перспективного та оперативного планування виробництва, оперативного розподілу завантаження обладнання, оптимального розподілу обладнання та використання ресурсів.

Список використаної літератури:

1. Справочник проектировщика АСУ ТП / Г. Л. Смилянский / М.:Машиностроение, 1983.– 527 с.
2. Технические средства АСУ ТП: Учебное пособие для вузов. / В. Д. Родионов, В. А. Терехов, В. Б. Яковлев: под ред. В. Б. Яковлева / М: Высшая школа, 1989. – 263 с.
3. ГОСТ 24.602-86. Автоматизированные системы управления. Состав и содержание работ по стадиям создания. – Взамен ГОСТ 23962-80; Введ. 01.01.1988. Изд-во стандартов, 1986. – 10 с.
5. Технические средства автоматизации / Б. В. Шандров, А. Д. Чудаков. – М. «Академия», 2007. – 368 с.
6. Надежность систем в эксплуатации и отработке. Учебник для ВУЗов / Н. А. Северцев – М.: Энергоатомиздат, 1989. – 140 с.

ОЦІНКА МОЖЛИВОСТІ УЧАСТІ СПОЖИВАЧА ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В РЕГУЛЮВАННІ ГРАФІКІВ ЕЛЕКТРИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ

Скрєбкова Анастасія Володимирівна

Студент

НУ «Запорізька політехніка»

Братковська Катерина Олександрівна

Кандидат економічних наук, доцент

НУ «Запорізька політехніка»

В сформованій енергетичній галузі України базові електрогенеруючі потужності суттєво переважають маневрові, які в край необхідні для ефективного покриття потреб в електроенергії, особливо в періоди пікового попиту на неї.

Дефіцит потужності в години пікових навантажень, екстенсивне використання електроенергії ускладнюють підтримання балансу між потужностями генерації та споживання. Все це призводить до необхідності введення обмежень електричного навантаження виробничих споживачів.

Вирішення проблеми нерівномірності режимів електропостачання може розглядатися шляхом збільшення у складі генеруючих потужностей Об'єднаної енергосистеми України спеціального високоманеврового пікового обладнання або за рахунок залучення кінцевого споживача до участі в регулюванні власного графіка електричних навантажень у тижневому або добовому аспектах.

Споживання електроенергії є досить змінною величиною і залежить від призначення та використання електроприймачів, режимів їхньої роботи, часу й інших факторів. Також змінюється режим споживання електроенергії у різні години доби, місяці року.

Графік комунально-побутового навантаження характеризується різкою нерівномірністю, обумовленою освітленням. Освітлювальне навантаження істотно залежить від пори року й має найбільше значення у вечірні змові години. Улітку добовий максимум навантаження знижується за значенням і тривалістю та настає в більш пізній час. Навантаження від електропобутових приладів й побутових двигунів також характеризується різко вираженим максимумом у вечірній час, а ранковий максимум навантаження обумовлений збільшенням електроспоживання на побутові потреби.

Конфігурація графіка навантаження промислових споживачів визначається особливостями технологічного процесу даного виробництва. Зниження навантаження серед зміни обумовлено зменшенням споживання електроенергії під час обідніх перерв. У літню пору електричне навантаження нижче, ніж у зимову, що пояснюється ремонтом частин устаткування й відключенням

специфічних навантажень зимового періоду роботи підприємств (опалення, вентиляції й ін.)

Розглядаючи управління енерговикористанням, зазвичай виділяють управління навантаженням та управління ефективністю використання енергії кінцевим споживачем (електроприводом, освітленням і т.д.). Дії щодо управління енерговикористанням можуть містити як спонукальні, так і примусові процедури.

Найбільш популярні серед вітчизняних споживачів варіанти управління навантаженням – це акумуляція енергії або холоду; децентралізована генерація; популяризація таких заходів серед споживачів.

В США найбільш популярні за охопленістю штатів (провінцій) та кількістю енергокомпаній тарифікація у режимі реального часу (Real-Time Pricing); диференційована тарифікація по часу використання (Time-Of-Use Pricing); зворотна купівля (Demand Buyback); переривання навантаження (Interruptible Load); добровільне зниження навантаження (Voluntary Curtailment).

Використання цифрових технологій в області управління енергоспоживанням дозволяє підвищити оперативність процесів виконання аналізу і прийняття управлінських рішень, збільшити швидкість та ефективність процесів управління, розширити можливості управління процесами енергоспоживання. Це спричинено появою алгоритмів та математичних моделей аналізу та управління та появою технічних засобів, здатних віддалено виконувати фізичні регулювання параметрів енергоспоживання окремих промислових елементів чи виконувати процеси комутації енергетично обладнання.

Одним із яскравих проявів впливу інноваційних технологій на розвиток енергетичних комплексів країн світу стало створення та розповсюдження технологій інтелектуальних енергосистем (Smart Grid). Технологія таких енергосистем базується на концепції повністю інтегрованої електроенергетичної системи, яка саморегулюється та самовідновлюється, має мережеву топологію та включає в себе всі генеруючі джерела, магістральні сіті, у тому числі міждержавні системоутворюючі лінії електропередачі (ЛЕП), місцеві розподільні сіті та всі види споживачів електричної енергії, керовані єдиною сіттю інформаційно-керуючих пристроїв та систем у режимі реального часу.

Ефекти від управління попитом на споживання електричної енергії оцінюються за інформацією про параметри електроспоживання (фактичні та планові), про об'єми та діапазони можливого регулювання навантаження, про ціни на електричну енергію, енергетичну потужність, послуги про передачу; та прогнозу величину витрат на електроспоживання.

Поєднуючи вітчизняний та закордонний досвід, для можливості участі споживача електричної енергії в регулюванні графіків електричних навантажень доцільним є запровадити практику надання в користування споживачеві за зниженою вартістю електроприладів, які здатні реагувати на сигнал від енергопостачальної організації до переривання навантаження або його зниження на певний час. Для побутових споживачів це можуть бути кондиціонери, бойлери, інше електрообладнання, навантаження якого можна змістити у часі без

суттєвих незручностей для користувача. При відсутності такої можливості необхідним є обладнання такого електроприймача акумулятором відповідної ємності, яка здатна забезпечити його живлення впродовж можливого переривання навантаження.

Список літератури

1. Згуровець, О.В. Эффективные методы управления потреблением электрической энергии/ О.В. Згуровець, Г.П. Костенко// Проблемы загальної енергетики . №16, 2007. – С.75-80.

2.Баев, И. А. Управление спросом на поставку энергоресурсов в условиях развития информационно-коммуникационных технологий/ И. А. Баев, И. А. Соловьева, А. П. Дзюба // Известия Уральского государственного экономического университета. – 2018. Т. 19, № 3. – С. 111-125.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ ДОДАТКУ ДЛЯ СУПРОВОДУ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ КОМПАНІЇ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Тромбола Михайло Іванович

Аспірант кафедри кібернетики і прикладної математики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Мулеса Оксана Юріївна,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри кібернетики і прикладної математики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Автоматизація інформаційних процесів, які виникають в ході функціонування компанії пасажирських перевезень супроводжуються необхідністю організації та накопичення даних різної природи, оперативної та неперервної комунікації між працівниками компанії.

Дослідження присвячене розробці єдиного уніфікованого додатку, в якому буде реалізований функціонал для обробки та візуалізації даних, які надходять в режимі реального часу в процесі функціонування компанії пасажирських перевезень, зручний інтерфейс користувача та інші додаткові можливості.

Процес створення додатку складається з таких етапів:

- конкретизація функціональності ядра додатку;
- визначення дизайну системи;
- побудова структури системи тощо.

Важливою особливістю, якій має відповідати додаток – це масштабованість, тобто забезпечення можливості розширення системи новими програмними модулями без необхідності зміни ядра додатку. В процесі проектування Android версії додатку для цього використаємо MVP архітектуру [1], так як вона дозволяє створювати стабільний, адаптивний, масштабований додаток, який також можна покрити тестами (Рис. 1).

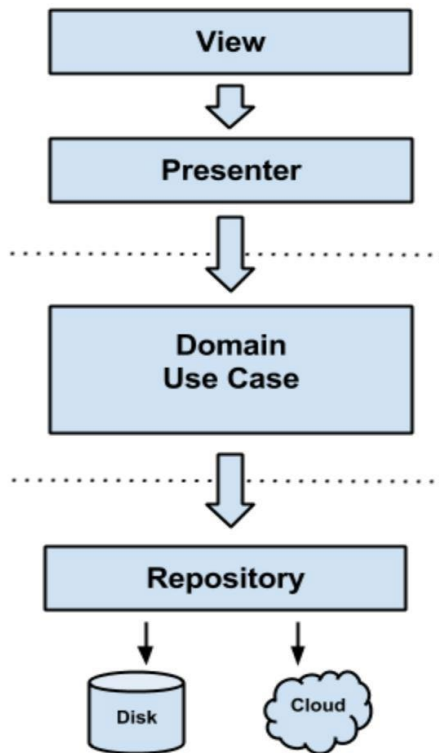

Рис 1. Архітектура Android проекту

Розроблений додаток містить такі програмні компоненти:

1. Ядро додатку, яке являє собою робочий розклад кожного працівника компанії та містить список всіх можливих активностей, які виникають не тільки під час перевезень, а і в ході виконання ним інших видів діяльності: брифінги, навчання на симуляторах, вихідні, відпустки, перебування у відрядженнях тощо.

2. Функціонал відслідковування маршрутів зі всіма необхідними показниками: час прибуття, відправлення, затримки, відслідковування маршруту на карті в режимі реального часу тощо.

3. Функціонал пошуку дозволяє здійснювати пошук зареєстрованих користувачів і взаємодію з ними (переписка, додавання до обраних, при достатніх правах перегляд їхнього розкладу). Він також дозволяє зробити пошук міст, пунктів призначення, а також пошук перевізників за їх атрибутами тощо.

4. Імплементация чату для відповідного спілкування між всіма користувачами додатку.

Розроблений додаток може використовуватися компаніями пасажирських перевезень, незалежно від типів транспортних засобів.

Список літератури

1. Meier, Reto. *Professional Android 4 application development*. John Wiley & Sons, 2012.

APPLIED ASPECTS OF APPLICATION OF THE NEWEST INFORMATION TECHNOLOGIES IN UKRAINIAN TOURIST BUSINESS

Sikirda Yuliya,

Ph.D., Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Tourism and Air Transportation,
Flight Academy of the National Aviation University,

The tourist business is one of the most dynamic areas of the economy, for which the most important and necessary condition for operation is the collection, storage, processing, and transmission of up-to-date information. Therefore, the successful development of the tourist business implies the widespread use of the latest information technologies both in the field of tourist product creation and its promotion into the services market. Researches in the field of application of modern information technologies in the sphere of tourism are carried out by such national scientists as S.V. Melnichenko [1], A.S. Tatarintseva [2], T.I. Tkachenko [3], M.M. Skopen [4], I.V. Zarya [5], and others. However, the conducted researches are mainly aimed at studying the theoretical and methodological foundations of the impact of information technologies on the development of the tourist business and doesn't sufficiently illustrate the applied aspects of the use of the newest technologies by travel companies.

The impact of information technologies on tourism is felt at different stages of the creation and promotion of tourist products. The main directions of influence of modern computer technologies on tourism are presented in Fig. 1, which shows the ways of using information technologies at the stages of tourist product promotion, tourist business management, tourist services production and delivery of tourist services to the final consumer.

Most modern computer technologies affect the effectiveness of the promotion, i.e., the organization of sales, of the tourist product. First of all, it concerns the possibility of forming new marketing channels for the distribution and marketing of the tourist product. For example, in the advertising industry, the direct distribution of tourist information by e-mail (direct-mail) became widespread. Also, in recent years, most travel companies create their websites on the Internet and use banner advertising.

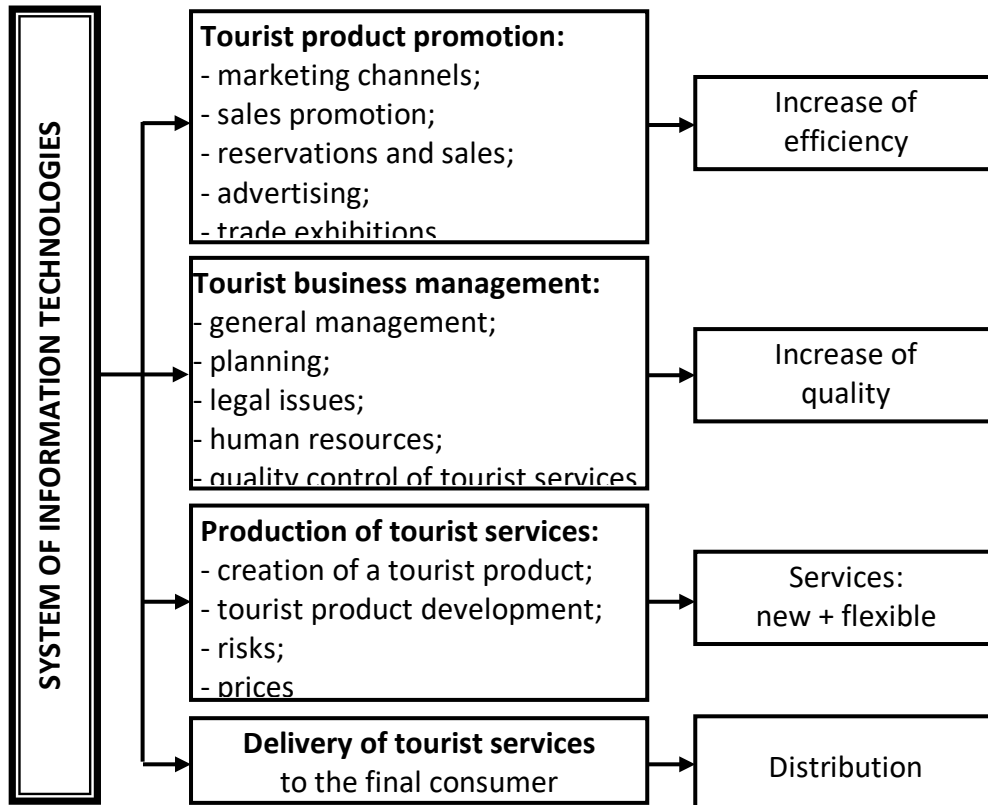

Figure 1. The impact of information technologies on tourism.

More and more travel agencies are offering online booking services. Global Distribution Systems (GDS) are usually used for reservation of travel services. These systems accumulate a huge database and allow booking flights, hotel rooms, cars, cruise tickets, and more online. There are four GDS (Fig. 2): Amadeus (<http://www.amadeus.net>); Galileo (<http://www.travelport.com/lob/gds/galileo.aspx>); Sabre (<http://www.sabre-holdings.com>); Worldspan (<http://www.worldspan.com>). In Europe, and in particular in Ukraine, the most popular Amadeus and Galileo systems. At the same time, the leader in Ukraine is the Amadeus system, which began its operations here in 1997.

There are also Regional Distribution Systems (RDS) (Fig. 2), the most famous of which is the Russian development of Sirena-Travel (<http://www.sirena-travel.ru>), which covers the CIS countries, and the Ukrainian development of UTIS (Ukrainian Tourist Information System) (<http://www.utis.com.ua>), covering all regions of Ukraine.

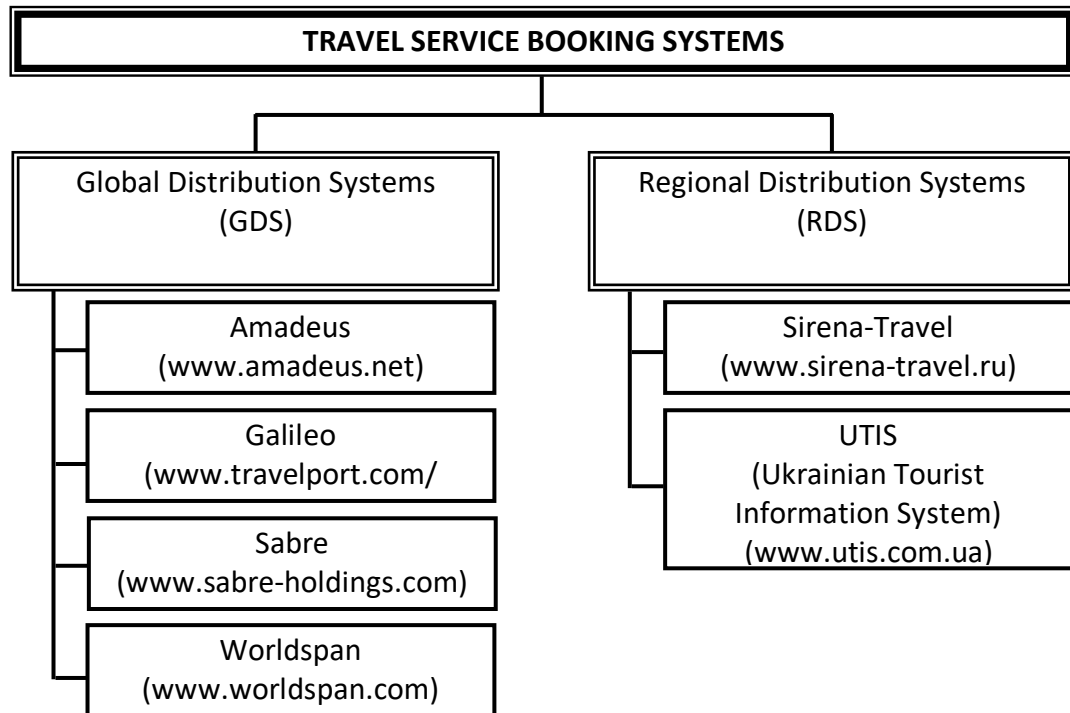

Figure 2. Travel service booking systems.

The process of online booking of travel services, in general, is presented in Fig. 3.

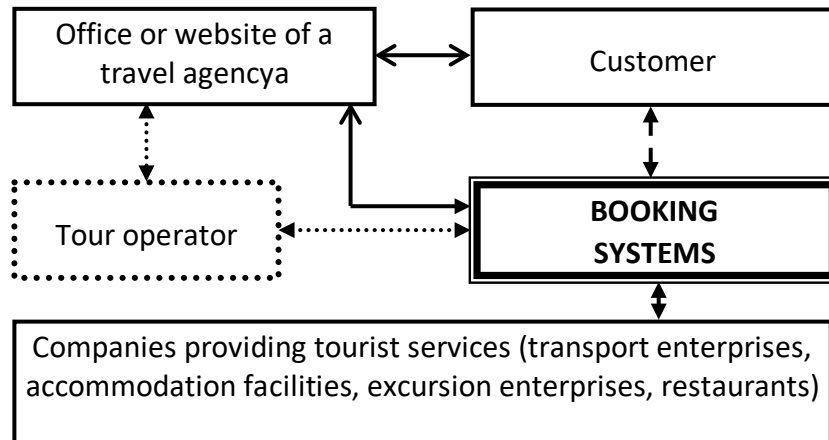

Figure 3. The process of online booking of travel services.

A customer at the office or website of a travel agency, that directly or through the tour operator has access to the booking system, or himself through the reservation system (so it is cheaper for the customer, though more reliable through the travel agent), is ordering a favorite product. The choice comes from the reservation system, which contains information from suppliers of travel services (transport companies, accommodation facilities, sightseeing companies, restaurants, etc.). With the use of automated control systems in companies, online booking and payment of travel services are happening.

The low purchasing power of the population and the COVID-19 epidemic have led to the growth of virtual tourism – a passive form of tourism, which allows visiting the most amazing and exotic places on the planet from home. Unlike simple photos, a virtual tour is a three-dimensional photo that creates a presence effect, giving 360-degree views of the places of interest and sights around the world. Fig. 4 presents a screenshot of an Internet site offering virtual panoramic tours of the Carpathians [6]. The control buttons allow you to move up and down, left and right, zoom in and out.

Figure 4. Virtual 3D tour of Kamyianets-Podilsky Fortress.

In the field of management in the tourist business, there have also been cardinal changes. The current level of development of the tourist industry and the fierce competition in this field give special importance to the information systems of tour operators and agents. The functionality of these systems should provide input, editing, and storage of information about tours, hotels, clients, the status of applications; provide information in the form of various documents: questionnaires, vouchers, tourist lists, tour descriptions, hotels; calculate the cost of tours based on the exchange rate, discounts; control the payment of tours, the formation of financial statements, export-import of data into other software (Word, Excel, accounting programs) and other opportunities.

Development of specialized software products for the tourist business is currently engaged mainly in Russian companies: "Megatec" (programs "Master Tour", "Master Agent"), "Arima-Soft" (programs TurWin, "Charter", "OVIR"), "Samo-Soft" (program "Samo-Tour"), "Tourist technologies" (program of complex automation "Tourist office"), "Intour-Soft" (program "Intour-Soft"), ANT-Group -Group), Rexoft (Edelweiss complex, Barsum, Reconline), Ukrainian-Russian corporation Parus [7] (Parus-Tourism, Parus-Hotel programs), etc.

In Ukraine, "Overia" company is a national leader in the development of specialized software designed to automate the entire process of activity in the tourist business [8]. At present, the "Overia-Tourism" program complex is actively used in the work of many tourist companies in Ukraine and abroad. One of its advantages is synchronization with GDS Amadeus, Galileo, and Saber, which frees travel agencies from the need to use additional computer programs.

As the number of travel companies using the “Overia-Tourism” program complex is constantly increasing, there is a need for specialists able to use it competently and effectively in their work. In this regard, one of the priorities in “Overia” company’s activity is active cooperation with educational establishments of Ukraine on the use of “Overia-Tourism” software in the educational process, which is confirmed by the resolution of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine from 09.06. 2011 № 1 / 9-456 “On the implementation of the “Overia-Tourism” program complex” [8]. In particular, the Management Faculty of the Flight Academy of the National Aviation University in the process of training the managers of the tourist industry uses the free licensed version of the software complex "Overia-Tourism", provided by the "Overia" company based on the cooperation agreement.

References:

1. Melnichenko S. V. Information technologies in tourism: theory, methodology, practice: monograph / S. V. Melnichenko. – Kyiv: Kyiv National University of Commerce and Economics, 2008. – 493 p.
2. Tatarintseva A. S. Management of tourist enterprises using modern information technologies / A. S. Tatarintseva, O. M. Oliynyk // Bulletin of the Zaporizhzhya National University. Series: Economic Sciences. – 2011. – № 1 (9). – P. 148–153.
3. Tkachenko T. I. Sustainable tourism development: theory, methodology, business realities: monograph / T. I. Tkachenko. – Kyiv: Kyiv National University of Commerce and Economics, 2009. – 2nd ed., corrected and supplemented. – 463 p.
4. Skopen M. M. Computer information technologies in tourism: tutorial / M. M. Skopen. – Kyiv: KONDOR, 2005. – 302 p.
5. Zarya I. V. Effectiveness of tourist activity management in the context of information technology development / I. V. Zarya // Scientific Bulletin of the Institute of International Relations. Series: Economics, Law, Political Science, Tourism: collection of papers. – Kyiv: National Aviation University, 2010. – Vol. 1. – P. 113–119.
6. Carpathians. Tourism. Rest [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.karpaty.net.ua>. – Last accessed: 2020.
7. Integrated control automation systems ("Parus" corporation) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.parus.ua>. – Last accessed: 2020.
8. Software complex for travel agencies and tour operators "Overia-Tourism" [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.overia.com>. – Last access: 2020.

PROBLEMS OF RESTAURANT BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE IN PANDEMIA COVID-19 CONDITIONS

Smyrnov Igor

Sc.Dr., Professor, Professor of Regional Studies and Tourism Department
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The development of the tourism industry is inextricably linked with the restaurant business, as the nutrition of tourists is an integral part of the tourism service. As we know, the tourism industry due to the corona virus has suffered significant problems in its development in 2020 both in the world and in Ukraine. But the restaurant industry has even bigger problems now. According to the director of "Restaurant Consulting" O. Nasonova, the restaurant business was the most vulnerable and least protected [1]. Yes, in Kyiv there is still no exact data on how many restaurants will not be able to open after the quarantine, as it is still ongoing. These establishments will not disappear completely, as some of them will be sold. The new owners will try to keep the previous format, others will try something new. The costs of restaurateurs, in particular in Kyiv, are almost the same as before, but the revenue is twice less. That is, in this area, one is not talking about profit at all, according to experts, it will appear not earlier than in six months or even in a year. Experts also warn that the most difficult times for restaurateurs will not be quarantine, but post-quarantine. This is due to the following reasons:

First, there has been an outflow of customers who are afraid of contracting the coronavirus; these people are few (about 10-15%), but they are quite active, do not hide their position and agitate the rest to follow their example and ignore restaurants.

Second, the holiday season in Ukraine started quite unexpectedly. O. Nasonova notes that this happened immediately after the news about the delay of Ukrainian tourists in Greece in late June 2020. Exactly at that moment, many Ukrainians finally realized that this year's foreign vacation was not "shining" for them and began to actively gather on vacation in Ukraine. Thus, the holiday season in Ukraine started in full force in mid-July. This meant that restaurants in Odessa and other resort towns in Ukraine feel good, which cannot be said of establishments in Kyiv (which became empty in summer), Lviv (without Polish tourists who paid for local restaurants) and other cities.

Third, the family audience has disappeared, especially families with children, some of whom was sent to the grandmothers in the village, someone - took the children to the sea, but many were staying in city apartments. Children in masks feel very uncomfortable, so it is impossible to go with them to public places.

Fourth, food prices began to rise gradually.

Fifth, there are no more discounts from landlords that they provided during the quarantine period; restaurants have been launched full rent, despite the fact that they had no increase in profitability.

And, finally, the influence of the inflation expectation factor, which for restaurants is "worse than quarantine" [1].

Under such conditions, it is expected that in October-November 2020, some restaurateurs in Ukraine will close their businesses in anticipation of the second wave of the pandemic. They have borne the costs since the beginning of this year and will survive the crisis only those who have several points and they have a choice when it comes to closing unprofitable establishments and leave more or less profitable, or those who are willing to wait and continue to invest.

According to O. Nasonova [1], even before the announcement of quarantine, she talked to colleagues who have been in this business for more than a decade and all of them came to the conclusion that the crisis will last for a year and a half. Experienced restaurateurs who survived the crises of 2008-2009 and 2014-2015 did not hope for a miracle from the very beginning. It was clear that a major systemic crisis was coming, which was likely to continue until the middle of next year at least. Therefore, experienced restaurant specialists from the very beginning of the quarantine were preparing for the outflow of customers, for the fall of the average check, for the fact that it will be necessary to close unprofitable points, reduce costs and just wait through the quarantine period. But in the restaurant market of Ukraine and Kyiv, in particular, there were many newcomers who have no experience of doing business in a crisis - so they first began to panic. It was the newcomers who could not wait for the restrictions to be lifted, as they were sure that as soon as the restaurants opened, customers would come to them. But now the restaurants have opened and there was no customer wave, and it was a shock for many owners. So, now the fear of autumn is present in all players of the restaurant market in Ukraine: beginners do not understand what will happen next, and old-timers know that there will be nothing good.

The crisis of the restaurant "genre" in Ukraine has powerful psychological component, because even for those people who treated the coronavirus quite balanced and calm, after several months of severe quarantine, it is very difficult to psychologically force yourself to take ready meals from stranger (waiter). That is, the coronavirus was replaced by the corona-phobia, when people were "returned to their past lives", literally forcing themselves to take handles in the hallway with their bare hands or press the elevator button (not to say about restaurants). But restaurants also have such customers: they are afraid, but still go. At the same time, before entering the institution, they put on mask, choose a table far away from other visitors, and at lunch require gloves so as not to touch the knife and fork with bare hands. Therefore, the restaurant business must take into account the psychological phenomenon of the coronavirus in the minds of customers and the fact that it will take certain time to overcome it.

O.Nasonova's statement that quarantine is the beginning of a great restaurant plague is popular now [1]. She believes restaurants and cafes have become convenient "scape goats" during quarantine time, and they are under administrative and moral pressure from the state, so when almost all businesses were opened, restaurants were banned from working after 11 pm (now after 10 pm) for unknown reasons. The restaurateurs had little choice: either accept the further restriction of income, or "pay off" from the inspectors, or continue to work after 23.00 and tremble with fear. This

attitude towards restaurants and cafes is partly due to the fact that it is not a daily need of people, such as market or grocery store, one can do without them. The social attitudes that still live among the inhabitants of the post-Soviet countries (Ukraine including) also made a contribution as restaurants are still considered to be a kind of money waste for the rich. And, finally, the fact that they are quite remarkable, are in plain sight, did not benefit the restaurants. Today, people can gather anywhere - in a beauty salon, sports club, visiting, but it will not be as noticeable as in a restaurant, which in a sense is a "public living room." Because of this, restaurants have become a good target: they can be demonstratively "punished" as a lesson for others. At the same time, no one helps them, more - not even sympathizes with them, because in the mass consciousness of Ukrainians almost every restaurateur is considered to be a "sloth", "grabber" and "baryga", who lives so well. Thus alas there is an element of "class, social hatred."

Quarantine, on the other hand, has caused restaurants to turn to new forms of activity, such as delivery service, which now provides about 15% of revenue.

What restaurants have suffered most from quarantine? According to restaurant experts and founders of the Ukrainian Restaurant Association S. Trakhachev and S. Kolomytseva [2], first of all - those who were in business centers, as many companies have not yet returned to full-fledged work in offices. The next loss is catering as it almost completely "extincted" with no outreach activities are currently held, and this service for many restaurants accounted for a significant portion of revenue. The next question is: what innovations that appeared during quarantine time will remain after it? Clear that first of all it's delivery service, both on the restaurant menu and delivery of semi-finished products. In general, delivery in the spring of 2020 has become a national idea of the restaurant business in Ukraine: about 70% of establishments have tried themselves in this service. As for QR-codes on restaurants tables, they turned out to be inconvenient for many customers, consumers reacted quite nervously to this innovation. Also, QR-codes did not contribute to the possibility of additional ordering, the probability of which is much higher when the waiter brings the traditional menu-list. Therefore, QR-codes did not displace paper menus from restaurant service, as expected earlier.

Another question: how did quarantine affect the development of restaurants with Ukrainian and foreign cuisines? Although the number of Georgian restaurants in Kyiv has been growing steadily for the last few years, this trend has almost exhausted itself. Food halls are beginning to become fashionable - such as Kyiv Food Market (the venue of the first press conference of V. Zelensky as Ukraine's President) or D.Borisov's restaurant project in "Bessarabka" market, where many food courts with different concepts are presented. This is a reflection of popular trend in the global restaurant business - the creation of multicuisine's establishments. There is a growing interest in Italian cuisine, namely the alternative to pizza, which is called pintsa. The difference between them is in the dough: in pintsa it's lighter, made of three types of flour - soy, rice and wheat. Mexican cuisine is gaining momentum - such restaurant is about to open near the velodrome in Kyiv. But this cuisine will not become as popular in Ukraine as Georgian one, because the latter is the production of an inexpensive product made from local Ukrainian ingredients. It is enough to bring from Georgia only spices,

and the rest can be made in Ukraine. As a result, one can eat well in a Georgian restaurant for little money, but Mexican or Italian cuisines both will cost much more.

As for Ukrainian cuisine, there is a difference between regional cuisines (for example, Galician or Poltavian), but currently the most popular is the kind of ukrainian rural cuisine, which is good on the one hand, but on the other – not so well. Still 10-15 years ago national restaurants all over Ukraine were decorated in the form of a country houses, waiters were in kozak dress, and food included mainly borsch, dumplings, cabbage rolls and lard. All this looked very much like an attraction for foreign visitors, so the people of Kiev took guests from USA, first of all, to such restaurants, but they practically did not visit them themselves. Explanation: when looking in menu at borsch with price 80-100 UAH people calculate in their mind and understand that at home a whole pot of borsch will cost only 15-20 UAH. That is why Ukrainians are more interested in cuisines of other countries, and in these countries - on the contrary, the first place in popularity is occupied by their national dishes. But Ukrainian cuisine is much broader than its rural version. Only now Ukrainians are beginning to understand the differences and tastes of regional cuisines: Carpathian, Galician, Odessian and so on. This trend should lead to the opening of new Ukrainian restaurants. Conceptual establishments (restaurants and cafes) such as Lviv's "Kryivka" or Vinnytsia's "Horse in Gas Mask" will remain popular. The last named restaurant-pub is located at 20 Symon Petliura Street. The interior is in military-style: in one of the arches one can even see a machine gun, chairs near the bar – like horse seats, and cutlery is served in army cauldrons. The waiters wear "Petliurivka" (UPR soldiers and officers wore such soft caps). On the walls - photos of military life in the early twentieth century. on some of them one can see horses in gas masks - they protected animals from gas attacks during World War I. It is not only very atmospheric, but also delicious, and most importantly - serves Podillya region cuisine, such as pate in tiles (in fact - a pie stuffed with liver and baked in tile forms), and for dessert one can order Vinnytsia sweets - an analogue of lazy dumplings, made from soft dough, served with cherry sauce. The city of Vinnytsia has recently become famous for other interesting restaurants, such as "Marseille" jewish restaurant, "New Province" restaurant with a summer terrace on the roof of a ten-story building, and "Ribs" restaurant, where the main dish are of course ribs.

As for Kyiv, luxury restaurants "for the elite" are a constant success here: "Sanahant Lounge" on Hrushevsky Street (a film-packed QR-menus are used), "San Paolo" in Museum Lane, "San Tori" in Podil, "Gorchytsia" (Mustard) near the Supreme Court building etc., despite the fact that the borsch here costs UAH 400, fried potatoes with mushrooms - UAH 650 a portion, vinaigrette - UAH 480, chebureks - UAH 550, tuna tartare with avocado - UAH 750, pasta with lobster - UAH 3000 (the most expensive dish) [3].

Other world original restaurant concepts were also used in Ukraine. For example, project "Food in the air", when a strapped client is lifted on a 50 m platform – it's called "Dinner in the Sky". They were touring in different countries, in 2013 - in Kyiv. The experience "Eating in the dark" was offered by a bar in Kyiv's Podil: clients in complete darkness were served by waiters with night vision goggles. When a person eats in complete darkness, he gets completely different sensations from food. When

ordering, food was offered in three categories: meat, fish and vegetarian cuisine. The client did not know what dish he will get. As a result, customers understood that people eat with their eyes. In the dark, it was often impossible to identify familiar dishes by smell and taste alone, for example, ordinary strawberries were not always recognizable when eaten blindly. But "Dinner in the Sky" and "Restaurant in the dark" were places to visit once, just an attraction, there was no point in having lunch there every week. So the restaurant in Podil did not survive. Ani Lorak`s and Potap`s restaurants, opened in Kyiv earliar, became also quarantine`s "victims". S. Trakhachev and S. Kolomytseva explain this by the fact that everyone should do their job [2]. Restaurateurs also sometimes sing in karaoke, but they do not become pop stars. It is unlikely that any of the stars seriously tried to engage in gastronomy. It was just an attempt to attract the audience to the restaurant due to the popularity of the artist. At initial stage, it worked - people came to see what their idol had discovered. But the restaurant is not a marginal business at all, it is a business for those who like to cook and communicate with guests. One can create a restaurant named after a star, but it is a short-term project. Therefore, there are also few examples in the world when the stars managed to keep a successful restaurant chains for a long time.

References:

1. Michkovskaya N. In quarantine-time cafes and restaurants have become convenient "scapegoats". KP in Ukraine. 2020. 6-13 August. P.7.
2. Milinevsky N. Soon we will see the shaft of restaurant closures. Vesti. 2020. 28 July. P.10.
3. Kasyanova I. The secret lair of power. Vesti. 2020. 6 August. P.14.

КУРОРТ ДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ МИРГОРОД: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Грабар Марина Василівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна,

Лакатош Іванна Василівна

здобувач вищої освіти ступеня магістр
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Природні території міста Миргорода Полтавської області отримали статус курорту державного значення відповідно до Закон України «Про оголошення природних територій міста Миргорода Полтавської області курортом державного значення». Цим нормативно-правовим актом також затверджувалися межі округу і зон санітарної охорони курорту Скадовська [1].

Історія курорту Миргород починає в 1912 році, коли на місці мінерального джерела, відкритого місцевим доктором І.А. Зубковським була обладнана лікарня. Миргородська мінеральна вода містить натрій, калій, кальцій, магній, сульфат, гідрокарбонат, залізо, фтор, бром, йод, гідрофосфат, кремнієва і метаборна кислоти. Також вона містить органічні речовини, карбонові кислоти, вуглеводи типу мальтози і сахарози, аміносполуки типу цистеїну [2].

До складу санаторно-курортного комплексу ПРАТ «Миргородкурорт» входять чотири санаторії: «Хорол», «Миргород», «Полтава» і «Березовий гай», курортна поліклініка та лікувальнодіагностичний комплекс.

Санаторії курорту «Миргород» надають різні оздоровчі програми: одноденний комплекс «День здоров'я», тур вихідного дня «Бадьорість та здоров'я», триденний тур вихідного дня «Відпочинок, бадьорість і здоров'я», тижнева програма «Додай життєвого тону», триденний діагностичний пакет «Для чоловіків», 12-тиденна оздоровча програма для жінок «Лікування

гінекологічних захворювань та безпліддя», комплексна програма схуднення «Ідеал» (табл. 1).

Таблиця 1

Оздоровчі програми курорту «Миргород» (сформовано за даними [2])

Назва	Ціна, грн.
Лікувальний одноденний комплекс "День здоров'я"	523
Дводенний тур вихідного дня «Бадьорість та здоров'я»	1423
Триденний тур вихідного дня «Відпочинок, бадьорість і здоров'я»	2443
Тижнева програма "Додай життєвого тону"су"	3713
Триденний діагностичний пакет «Для чоловіків»	1498
12-тиденна оздоровча програма для жінок «Лікування гінекологічних захворювань та безпліддя»	7845
Комплексна програма схуднення «Ідеал»	10856

Туристам пропонують різні варіанти комплексів процедур наведених вище лікувальної програми, в залежності від наявних захворювань і сумісності процедур. Наприклад програма «Додай життєвого тону» може мати такі варіанти (табл. 2).

Отже, місто Миргород – курорт державного значення – центр оздоровлення та відпочинку. Курорт приваблює відпочиваючих поєднанням різних сучасних методик оздоровлення із унікальною лікувальною миргородською мінеральною водою.

Варіативні комбінації оздоровчої програми «Додай життєвого тону» (сформовано за даними [2])

Варіант	Перелік послуг	Ціна, грн.
1	Застосування підводного душу-масажу (3 процедури), перлинно-бішофітної ванни з хромотерапією (6), сауни (1) та кріосауни (2), гідро-лазерного душу (5), ароматерапії (5).	3713
2	Високий оздоровчий ефект досягається за рахунок застосування лікувального потенціалу перлинно-бішофітної ванни з хромотерапією (6 процедур), ванни «Купава» (6), сауни (2), масажу спини (5), гідроколонтерапії (2) та лікувальних мікроклізм (5), ароматерапії (5), гіпербаричної оксигенації (барокамери) (5), занять у тренажерній залі (5) та денс-терапії (5).	5953
3	Високий оздоровчий ефект досягається за рахунок застосування лікувального потенціалу перлинно-бішофітної ванни з хромотерапією (5 процедур), ванни «Цариця Сходу» (3), сауни (2) та кріосауни (2), пневмопресингу (5) та масажу спини (5), гідроколонтерапії (2) та лікувальних мікроклізм (5), ароматерапії (5), гіпербаричної оксигенації (барокамери) (5), занять у тренажерній залі (5) та денс-терапії (5).	6728
4	Високий оздоровчий ефект досягається за рахунок застосування лікувального потенціалу перлинно-бішофітної ванни з хромотерапією (6 процедур), ванни «Купава» (5), сауни (2) та кріосауни (5), масажу спини (5), гідроколонтерапії (1) та лікувальних мікроклізм (5), ароматерапії, фіш-пілінгу (5), загальної магнітотерапії (5), занять у тренажерній залі (5) та денс-терапії (5).	5918
5	Оздоровчий ефект досягається за рахунок застосування лікувального потенціалу перлинно-бішофітної ванни з хромотерапією (6 процедур), ванни «Цариця Сходу» (6), масажу спини (5), лікувальних мікроклізм (5), ароматерапії (5), фіш-пілінгу (5), загальної магнітотерапії (5), денс-терапії (5).	4503

Список літератури

1. Закон України «Про оголошення природних територій міста Миргорода Полтавської області курортом державного значення». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3699vi> (дата звернення: 10.11.2020).

2. Курорт «Миргород». URL: <http://mirgorodkurort.ua/ru> (дата звернення: 08.11.2020).

ГАСТРОНОМІЧНІ ФЕСТИВАЛІ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ

Симоньянц Світлана Миколаївна
студентка, Херсонський Державний Університет

Нині одним із видів туризму, що розвивається найбільш динамічно, можна назвати гастрономічний туризм. Національна кухня є одним із важливих факторів залучення іноземних туристів до країни. Тому, цікаво розглянути гастрономічні фестивалі й свята, як чинники підтримки інтересу до гастрономічного туризму та як складові гастрономічних турів.

Ключові слова: гастрономічний туризм, гастрономічний тур, гастрономічний фестиваль, національна кухня, фактор.

Presently one of types of tourism that develops most dynamically, it is possible to name gastronomic tourism. A national kitchen is one of important factors of bringing in of foreign tourists to the country. To Tom, it interestingly to consider gastronomic festivals and holidays, as factors of support of interest in gastronomic tourism and as constituents of gastronomic tours.

Key words: gastronomic tourism, gastronomic tour, gastronomic festival, national cuisine, factor.

Світова туристична індустрія на сучасному етапі охоплює всі цивілізовані країни світу. Найперспективнішим напрямком у туризмі є гастрономічний туризм, який поєднує в собі екологію, культуру і виробництво.

Національна кухня завжди приваблювала іноземних туристів, яким цікаве знайомство з культурними традиціями інших народів.

Гастрономічний туризм допомагає пізнавати культурну спадщину країн та регіонів світу, адже страви національної кухні відображають спосіб життя, обряди та традиції народів світу.

Україна, як і інші країни, під впливом історичних подій втратила багато пам'яток архітектури. Проте зберегла нематеріальні цінності — українську гостинність та культуру. Один із найцікавіших елементів нематеріальної культурної спадщини - українська кухня.

Україна - це країна родючих земель, якісних та смачних продуктів харчування. Дані переваги можна використовувати у розробці брендингу територій. Популяризація місцевих продуктів (наприклад, вина, фруктів та овочів, риби та м'яса, сирів) може бути вагомою причиною для організації фестивалів та масових свят на території, де вони вирощуються або виробляються. Такі події принесуть користь економічному розвитку території, зайнятості місцевого населення та зростанню туристичних потоків. Подібні гастрономічні фестивалі обмежені в часі. Вони зазвичай проводяться

раз на рік. Під час таких фестивалів проводяться дегустація та закупівля продуктів, пов'язаних з територією, де захід проводиться. На додаток до позитивного іміджу території, який приваблює туристів, вони інформують жителів регіону чи території, де відбувається виробництво, просуваючи при цьому стабільну місцеву економіку, що сприяє розвитку громади. Доходи від подібних фестивалів зазвичай здійснюються протягом самих фестивалів із придбанням продукції. Однак у перспективі вони можуть бути доповнені додатковими елементами з подальшою комерціалізацією. [7]

Українська кухня налічує понад 4 тис. рецептів різноманітних страв. Це м'ясні, рибні, овочеві, страви із молочних продуктів, борошна тощо. Рецепти деяких страв, способи обробки і приготування продуктів запозичено в інших народів. Але, незважаючи на вплив інших культур та традицій, українська кухня змогла зберегти своєрідність і властивий лише їй колорит, завдяки чому по-праву завоювала визнання у всьому світі.

У 2016 р. Україна увійшла до топ-20 країн із найсмачнішою в світі кухнею за версією Yonderbound, однієї з найбільших спільнот про подорожі

у

світі, яка організувала опитування серед своїх користувачів та авторів із проханням назвати кращі кухні світу. Кажуть, що свій внесок до такого результату зробили борщ і вареники [8].

Україна здатна запропонувати конкурентоспроможний турпродукт, пов'язаний саме з гастрономічним туризмом. Набувають популярності винні тури Закарпаттям, Одеською, Херсонською та Миколаївською областями. Слід зазначити, що Україна входить до п'ятірки країн Європи, де винний туризм має значні перспективи розвитку і є всесезонним [6].

До найбільш цікавих для туристів гастрономічних турів Україною відносять "Сиро-винний тур Закарпаттям", "Смачне Закарпаття", "Кулінарне Закарпаття", "Хмільний Львів", "Полтавські галушки", "Прогулянка по-одеськи", "Фестиваль їжі у Луцьку і Тунель Кохання" тощо [5].

З року в рік кількість гастрономічних фестивалів в Україні стрімко зростає. Найбільш активний сезон проведення таких свят — це літо й осінь. Серед гастрономічних фестивалів і свят можемо виділити фестивалі національної кухні, вуличної та міської їжі; фестивалі, присвячені певній страві (борщ, галушки, деруни, голубці тощо), ягодам (черешня, чорниця, полуниця тощо) та овочам (гарбуз, огірок, помідор, кавун); фестивалі алкогольних напоїв (вино, пиво, медовуха), меду й солодоців та інші.

Отже, українська кухня може виступати суттєвим фактором стимулювання туристичних потоків. Крім того, останнім часом спостерігається популяризація та зацікавленість населення кулінарією: телевізійні шоу, кулінарні канали, проведення майстер-класів для професіоналів та аматорів, а також дитячі кулінарні школи, що пропонують заклади ресторанного господарства тощо.

Наша країна останніми роками зі зростаючими темпами розвиває гастрономічний туризм. Тому гастрономічні фестивалі набувають все більшого значення. Вони можуть зробити гастрономічний тур більш цікавим

й насиченим за своєю програмою, а також сприяти формуванню туристичного бренду міст, регіонів та країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Асоціація гостинності України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://aigu.org.ua/wef.html>
2. Всесвітня асоціація гастрономічного туризму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldfoodtravel.org>
3. Історія українських вареників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prolviv.com/blog/2017/11/02/istoriia-ukrainskykhvarenykiv/>
4. Клуб галицької кухні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gcc.in.ua/>
5. Кращі гастротури по Україні в 2016 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://firtka.if.ua/blog/view/krasi-gastroturi-po-ukrainiv-2016-roci105768>
6. Матвеев В.В. Винний туризм як рекламний фактор й інструмент для стимулювання розвитку конкурентного потенціалу виноробних підприємств України / В.В. Матвеев // Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. — Х., 2015. — № 10, Ч. 4. — С. 29—31.
7. Михальська Валерія. Локальні фестивалі їжі. Місцеве самоврядування. 2020. №2
8. Українська кухня визнана однією з найкращих кухонь світу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ridna.ua/2016/02/ukrajinskakuhnya-vyznana-odnijeyu-z-najkraschyh-kuhonsvitu/>